

ҚАЗАҚСТАННЫҢ ҒЫЛЫМЫ МЕН ӨМІРІ НАУКА И ЖИЗНЬ КАЗАХСТАНА SCIENCE AND LIFE OF KAZAKHSTAN

HALYQARALYQ
GҮMANITARLYQ
TEHNİKALYQ
YUNIVERSITETI

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ БІЛІМ ЖӘНЕ ҒЫЛЫМ МИНИСТРЛІГІ
МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ И НАУКИ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН
MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ГУМАНИТАРЛЫҚ - ТЕХНИКАЛЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ
МЕЖДУНАРОДНЫЙ ГУМАНИТАРНО - ТЕХНИЧЕСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ
INTERNATIONAL HUMANITARIAN AND TECHNICAL UNIVERSITY

МҰРАТ ЖҰРЫҢҰЛЫ ЖҰРЫНОВ

Қазақстан Республикасы Ұлттық Ғылым Академиясының президенті,
химия ғылымдарының докторы, ҰҒА-ның академигі

Құрылтайшы:

ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҚАЗАҚСТАН КРИМИНОЛОГИЯЛЫҚ КЛУБЫ

Учредитель:

МЕЖДУНАРОДНЫЙ КАЗАХСТАНСКИЙ КРИМИНОЛОГИЧЕСКИЙ КЛУБ

Founder:

INTERNATIONAL KAZAKHSTAN CRIMINOLOGY CLUB

ҚАЗАҚСТАННЫҢ ҒЫЛЫМЫ МЕН ӨМІРІ НАУКА И ЖИЗНЬ КАЗАХСТАНА SCIENCE AND LIFE OF KAZAKHSTAN

№12/6 (152)
2020

ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҒЫЛЫМИ ЖУРНАЛ
МЕЖДУНАРОДНЫЙ НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ
INTERNATIONAL SCIENCE JOURNAL

Бас редактор – **Алауханов Е.О.** «Қазақстанның еңбек сіңірген қайраткері»,
заң ғылымдарының докторы, профессор

Главный редактор – **Алауханов Е.О.** «Заслуженный деятель Казахстана»,
доктор юридических наук, профессор

Editor-in-chief – **Alaukhanov Ye.O.** «Honored Worker of the Republic of Kazakhstan»,
doctor of Law Sciences, professor

РЕДАКЦИЯ АЛҚАСЫ

1. Абдиров Н.М., з.ғ.д., профессор
2. Абдрасилов Б.С., б.ғ.д., профессор
3. Абдурасулова К.Р., з.ғ.д., профессор (Ташкент)
4. Абзалов Э.М., з.ғ.д., профессор, 3-сыныпты мем. заң кеңесшісі (Ташкент)
5. Аликперов Х.Д., з.ғ.д., профессор, 3-сыныпты мем. заң кеңесшісі (Баку)
6. Асанов Ж.К., з.ғ.к., ҚР Жоғарғы Сотының Төрағасы
7. Байдаулет И.О., мед.ғ.д., профессор
8. Байдельдинов Д.Л., з.ғ.д., профессор
9. Байменов А.М., тех.ғ.к., профессор
10. Бабулин С.Н., з.ғ.д., профессор (Мәскеу)
11. Баулин Ю.В., з.ғ.д., профессор (Киев)
12. Бисенов К.А., тех.ғ.д., профессор
13. Бородин С.В., з.ғ.д., вице-президент, адвокат (Воронеж)
14. Бөрібеков К.К., қоғам қайраткері
15. Букалерова Л.А., з.ғ.д., проф. (РУДН, Мәскеу)
16. Ведерникова О.Н., з.ғ.д., проф., РФ Жоғарғы Сотының судьясы (Мәскеу)
17. Гаипов З.С., с.ғ.д., профессор
18. Голик Ю.В., з.ғ.д., профессор (Мәскеу)
19. Гриб В.В., з.ғ.д., профессор, бас ред. (Мәскеу)
20. Грунтов О.И., з.ғ.д., профессор БГУ (Минск)
21. Джансараева Р.Е., з.ғ.д., профессор
22. Дикаев С.У., з.ғ.д., профессор (Санкт-Петербург)
23. Дулатбеков Н.О., з.ғ.д., профессор
24. Елешов Р., а.-ш.ғ.д., ҚР ҰҒА академигі
25. Елубаев Ж.С., з.ғ.д., профессор
26. Есім Ф., ф.ғ.д., ҚР ҰҒА академигі
27. Жұмағұлов Б.Т., т.ғ.д., ҚР ҰҒА академигі
28. Жұрынов М.Ж., академик, ҚР ҰҒА Президенті
29. Иванчин А.В., з.ғ.д., адвокат (Ярославль)
30. Козаченко И.Я., з.ғ.д., профессор (Екатеринбург)
31. Коняхин В.П., з.ғ.д., профессор (Краснодар)
32. Коробеев А.И., з.ғ.д., профессор (Владивосток)
33. Қасымбеков М.Б., с.ғ.д., профессор
34. Құл-Мұхаммед М.А., з.ғ.д., профессор
35. Лебедев С.Я., з.ғ.д., профессор (Мәскеу)
36. Лиховая С.Я., з.ғ.д., профессор (Киев)
37. Лопашенко Н.А., з.ғ.д., профессор (Саратов)
38. Мацкевич И.М., з.ғ.д., профессор (Мәскеу, МГЮА)
39. Мұсақожаева А.К., профессор, ҚазҰӨУ ректоры
40. Мұтанов Ф.М., т.ғ.д., проф., ҚР ҰҒА академигі, ҚазҰУ ректоры
41. Мұхамеджанов Т.М., профессор, композитор
42. Оразалин Н.М., ақын-драматург
43. Рагимов И.М., з.ғ.д., профессор (Мәскеу)
44. Рахимжанов А.М., с.ғ.д., профессор
45. Рустамбаев М.Ю., з.ғ.д., профессор (Ташкент)
46. Сұлтанов Қ.С., с.ғ.д., профессор
47. Сыдықов Е.Б., т.ғ.д., ҚР ҰҒА академигі, ЕҰУ ректоры
48. Тұрсынов С.Т., з.ғ.д., профессор
49. Шестаков Д.А., з.ғ.д., профессор, СП(б) халықаралық криминологиялық клубының президенті
50. Ыдырысов Д.А., т.ғ.д., профессор

РЕДАКЦИЯЛЫҚ КЕҢЕС:

1. Абдуллаев К.К., а.-ш.ғ.д., профессор
2. Айтжанов Б.Д., вет.ғ.д., профессор
3. Асанғазы О., қоғам қайраткері
4. Әбішев Т.Д., з.ғ.к., профессор
5. Әбішев Х.А., з.ғ.к., профессор
6. Әлиев Д.М., з.ғ.к., қоғам қайраткері
7. Бекмағамбетов А.Б., з.ғ.к., профессор (Қостанай)
8. Бектұрғанов Е.Ө., ҚР Парламенті Мәжілісінің депутаты
9. Бишманов Б.М., з.ғ.д., профессор
10. Борбат А.В., з.ғ.к., бас редактор (Мәскеу)
11. Данилов А.П., з.ғ.к., доцент (Санкт-Петербург)
12. Жақып Б.Ө., филол.ғ.д., профессор
13. Жанабилев Н.Е., з.ғ.к., профессор (Астана)
14. Жұмағұлова В.И. ф.ғ.д., профессор
15. Зарипов З.С., з.ғ.д., профессор (Рязань)
16. Зигмунд О. А., з.ғ.д., профессор (Германия)
17. Ивона Массакки, профессор (Польша)
18. Кәрібаев Б.Б., т.ғ.д., профессор
19. Кленова Т.В., з.ғ.д., профессор (Самара)
20. Корконосенко С.Г., ф.ғ.д., профессор (Санкт-Петербург)
21. Куфлева В.Н., з.ғ.к., доцент (Краснодар)
22. Қанжігітов Е.Қ., вет.ғ.д., профессор
23. Қуаналиева Г.А., з.ғ.д., профессор
24. Құрманалиев К.А., ф.ғ.д., профессор
25. Мажейка Кипрас И., MEATP акад. (Мәскеу)
26. Маткаримова Г.С., з.ғ.д., профессор (Ташкент)
27. Мельник Г.С., ф.ғ.д., проф. (Санкт-Петербург)
28. Минязева Т.Ф., з.ғ.д., профессор (Мәскеу, РУДН)
29. Молдабаев С. С., з.ғ.д., профессор (Алматы)
30. Мұхамедидұлы А., ф.ғ.д., профессор
31. Омаров Б.Ж., фил.ғ.д., профессор
32. Орлов В.Н., з.ғ.д., «Российский криминологический взгляд» журналының бас редакторы
33. Рүстемов Б.Т., жазушы-публицист
34. Рүстемова Г.Р., з.ғ.д., профессор
35. Саломов Б., з.ғ.д., профессор, адвокат (Ташкент)
36. Сапиев О.С., ҚР қоғам қайраткері
37. Сарсембаев М.А., з.ғ.д., профессор
38. Сейтжанов Ә.Ә., з.ғ.к., доцент
39. Сматлаев Б.М., з.ғ.д., профессор
40. Сыдыкова Л.Ч., з.ғ.д., профессор (Бішкек)
41. Тойлыбаев Б.А., п.ғ.д., профессор
42. Төлеген М.Ә., доктор PhD, ШҚМУ ректоры
43. Турецкий Н.Н., з.ғ.д., профессор
44. Тұрғараев Б.Т., з.ғ.д., профессор
45. Тұрсынов Х.М., т.ғ.д., профессор, Қ.А. Ясауи ат. ХҚТУ
46. Усманов А., п.ғ.д., профессор
47. Усманов С.У., т.ғ.д., профессор
48. Фадеев В.Н., з.ғ.д., проф. (Мәскеу)
49. Харченко В.Б., з.ғ.д., профессор (Харьков)
50. Ху Тин, Вьетнам Жазушылар Қауымдастығының Төрағасы (Вьетнам)
51. Челадзе Г., құқық докторы, әкімшілік бизнес докторы, профессор (Грузия)
52. Шаукенова З.К., з.ғ.д., профессор

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ:

1. Абдиров Н.М., д.ю.н., профессор
2. Абдрасилов Б.С., д.б.н., профессор
3. Абдурасулова К.Р., д.ю.н., профессор (Ташкент)
4. Абзалов Э.М., д.ю.н., профессор, гос.советник юстиции 3-класса (Ташкент)
5. Аликперов Х.Д., д.ю.н., профессор, гос.советник юстиции 3-класса (Баку)
6. Асанов Ж.К., к.ю.н., Председатель Верховного Суда РК
7. Байдаулет И.О., д.мед.н., профессор
8. Байдельдинов Д.Л., д.ю.н., профессор
9. Байменов А.М., к.тех.н., профессор
10. Бабурин С.Н., д.ю.н., профессор (Москва)
11. Баулин Ю.В., д.ю.н., профессор (Киев)
12. Бисенов К.А., д.т.н., профессор
13. Борибеков К.К., общественный деятель
14. Бородин С.В., к.ю.н., вице-президент, адвокат (Воронеж)
15. Букалерева Л.А., д.ю.н., проф. (РУДН, Москва)
16. Ведерникова О.Н., д.ю.н., проф., судья Верховного Суда РФ (Москва)
17. Гаипов З.С., д.п.н., профессор
18. Голик Ю.В., д.ю.н., профессор (Москва)
19. Гриб В.В., д.ю.н., профессор, гл. ред. (Москва)
20. Грунтов О.И., д.ю.н., профессор БГУ (Минск)
21. Джансараева Р.Е., д.ю.н., профессор
22. Дикаев С.У., д.ю.н., профессор (Санкт-Петербург)
23. Дулатбеков Н.О., д.ю.н., профессор
24. Елешов Р., д.с.-х.н., академик НАН РК
25. Елубаев Ж.С., д.ю.н., профессор
26. Есим Г., д.ф.н., академик НАН РК
27. Жумагулов Б.Т., д.т.н., академик НАН РК, депутат Сената Парламента РК
28. Журынов М.Ж., академик, Президент НАН РК
29. Иванчин А.В., д.ю.н., адвокат (Ярославль)
30. Идрисов Д.А., д.т.н., профессор
31. Касымбеков М.Б., д.полит.н., профессор
32. Козаченко И.Я., д.ю.н., профессор (Екатеринбург)
33. Коняхин В.П., д.ю.н., профессор (Краснодар)
34. Коробеев А.И., д.ю.н., профессор (Владивосток)
35. Кул-Мухаммед М.А., д.ю.н., профессор
36. Лебедев С.Я., д.ю.н., профессор (Москва)
37. Лиховая С.Я., д.ю.н., профессор (Киев)
38. Лопашенко Н.А., д.ю.н., профессор (Саратов)
39. Мацкевич И.М., д.ю.н., профессор (Москва, МГЮА)
40. Мусаходжаева А.К., профессор, ректор КазНУИ
41. Мутанов Г.М., д.т.н., профессор, академик НАН РК, ректор КазНУ
42. Мухамеджанов Т.М., профессор, композитор
43. Рагимов И.М., д.ю.н., профессор (Москва)
44. Рахимжанов А.М., д.полит.н., профессор
45. Рустамбаев М.Ю., д.ю.н., профессор (Ташкент)
46. Оразалин Н.М., поэт-драматург
47. Султанов К.С., д.пол.н., профессор
48. Сыдыков Е.Б., д.и.н., академик НАН РК, ректор ЕНУ
49. Турсынов С.Т., д.э.н., профессор
50. Шестаков Д.А., д.ю.н., профессор, президент Санкт-Петербургского международного криминологического клуба

РЕДАКЦИОННЫЙ СОВЕТ:

1. Абдуллаев К.К., д.с.-х.н., профессор
2. Абишев Т.Д., к.ю.н., профессор
3. Абишев Х.А., к.ю.н., доцент
4. Айтжанов Б.Д., д.вет.н., профессор
5. Алиев Д.М., к.соц.н., общественный деятель
6. Асангазы О., общественный деятель
7. Бекмагамбетов А.Б., к.ю.н., профессор (Костанай)
8. Бектурганов Е.У., депутат Мажилиса Парламента РК
9. Бишманов Б.М., д.ю.н., профессор
10. Борбат А.В., к.ю.н., гл. редактор (Москва)
11. Данилов А.П., к.ю.н., доцент (Санкт-Петербург)
12. Жакып Б.О., д.фил.н., профессор
13. Жанабилева Н.Е., к.ю.н., профессор (Астана)
14. Жумагулова В.И., д.ф.н., профессор
15. Зарипов З.С., д.ю.н., профессор (Рязань)
16. Зигмунд О. А., д.ю.н., профессор (Германия)
17. Ивона Массакки, профессор (Польша)
18. Канжигитов Е.К., д.вет.н., профессор
19. Карибаев Б.Б., д.и.н., профессор
20. Кленова Т.В., д.ю.н., профессор (Самара)
21. Корконосенко С.Г., д.ф.н., профессор (Санкт-Петербург)
22. Куаналиева Г.А., д.ю.н., профессор
23. Курманалиев К.А., д.ф.н., профессор
24. Куфлева В.Н., к.ю.н., доцент (Краснодар)
25. Мажейка Кипрас И., академик МЕАТР (Москва)
26. Маткаримова Г.С., д.ю.н., профессор (Ташкент)
27. Мельник Г.С., д.ф.н., профессор (Санкт-Петербург)
28. Минязева Т.Ф., д.ю.н., профессор (Москва, РУДН)
29. Молдабаев С.С., д.ю.н., профессор (Алматы)
30. Мухамедиулы А., д.ф.н., профессор
31. Омаров Б.Ж., д.фил.н., профессор
32. Орлов В.Н., д.ю.н., гл. ред. журнала «Российский криминологический взгляд»
33. Рустемов Б.Т., писатель-публицист
34. Рустемова Г.Р., д.ю.н., профессор
35. Саломов Б., д.ю.н., профессор, адвокат (Ташкент)
36. Сапиев О.С., общественный деятель РК
37. Сарсембаев М.А., д.ю.н., профессор
38. Сейтжанов А.А., к.ю.н., доцент
39. Сматлаев Б.М., д.ю.н., профессор
40. Сыдыкова Л.Ч., д.ю.н., профессор (Бишкек)
41. Тойлыбаев Б.А., д.п.н., профессор
42. Толеген М.А., доктор PhD, ректор ВКГУ
43. Турецкий Н.Н., д.ю.н., профессор
44. Тургараев Б.Т., д.ю.н., профессор
45. Турсынов Х.М., д.и.н., профессор, МКТУ им. Х.А. Ясави
46. Фадеев В.Н., д.ю.н., профессор (Москва)
47. Усманов А., д.п.н., профессор
48. Усманов С.У., д.т.н., профессор
49. Челадзе Г., доктор права, доктор административного бизнеса, профессор (Грузия)
50. Шаукенова З.К., д.соц.н., профессор
51. Харченко В.Б., д.ю.н., профессор (Харьков)
52. Ху Тин, Председатель Вьетнамской Ассоциации Писателей (Вьетнам)

EDITORIAL BOARD:

1. *Abdirov N.M., Dr. of Law Sciences, Prof.*
2. *Abdrasilov B.S., Dr. of Biological Sciences, Prof.*
3. *Abdurasulova K.R., Dr. of Law Sciences, Prof. (Tashkent)*
4. *Abzalov E.M., Dr. of Law Sciences, Prof., state counselor of Justice of the 3rd class (Tashkent)*
5. *Alikperov Kh.D., Dr. of Law Sciences, Prof., state counselor of Justice of the 3rd class*
6. *Asanov Zh. K., Candidate of Law Sciences, chairman of the Supreme Court of Kazakhstan*
7. *Baidaulet I.O., Dr. of Medical Sciences, Prof.*
8. *Baideldinov D.L., Dr. of Law Sciences, Prof.*
9. *Baimenov A.M., Candidate of Technological Sciences, Prof.*
10. *Baulin U.V., Dr. of Law Sciences, Prof. (Kyiv)*
11. *Baburin S.N., Dr of Historical Sciences, Prof. (Moscow)*
12. *Bisenov K.A., Dr. of Technological Sciences, Prof.*
13. *Boribekov K.K., public figure of RK*
14. *Borodin S.V., Candidate of Law Sciences, vice-president, lawyer (Voronezh)*
15. *Bukalerova L.A., Dr. of Law Sciences, Prof. (Moscow, RUDN)*
16. *Vedernikova O.N., Dr. of Law Sciences, Prof., judge of the Supreme Court of the Russian Federation (Moscow)*
17. *Gayipov Z.S., Dr. of Political Sciences, Prof.*
18. *Golik Yu.V., Dr. of Law Sciences, Prof. (Moscow)*
19. *Grib V.V., Dr. of Law Sciences, Prof., editor-in-chief (Moscow)*
20. *Gruntov O.I., Dr. of Law Sciences, Prof. of BSU (Minsk)*
21. *Dikayev S.U., Dr of Law, Prof. (St. Petersburg)*
22. *Dulatbekov N.O., Dr. of Law Sciences, Prof.*
23. *Jansarayeva R.Ye., Dr. of Law Sciences, Prof.*
24. *Yeleshov R., Dr.of Agricultural Sciences, acad. NAS RK*
25. *Elubaev Zh.S., Dr. of Law Sciences, Prof.*
26. *Esim G., Dr. of Philological Sciences, acad. NAS RK*
27. *Zhumagulov B.T., Dr. of Technical Sciences, academician of NAS RK*
28. *Zhurinov M.Zh., academician, president of NAS RK*
29. *Ivanchin A.V., Dr. of Law Sciences, advocate (Yaroslavl)*
30. *Ydyrysov D.A., Dr. of Technological Sciences, Prof.*
31. *Kasimbekov M.B., Dr. of Political Sciences, Prof.*
32. *Kozachenko I.Ya., Dr. of Law Sciences, Prof. (Yekaterinburg)*
33. *Konyakhin B.P., Dr. of Law Sciences, Prof. (Krasnodar)*
34. *Korobeyev A.I., Dr. of Law Sciences, Prof. (Vladivostok)*
35. *Kul-Muhammed M.A., Dr. of Law Sciences, Prof.*
36. *Lebedev S.Ya., Dr. of Law Sciences, Prof. (Moscow)*
37. *Likhovaya S.Ya., Dr. of Law Sciences, Prof. (Kyiv)*
38. *Lopashenko N.A., Dr. of Law Sciences, Prof. (Saratov)*
39. *Matskevich I.M., Dr. of Law Sciences, Prof. (Moscow, MSAL)*
40. *Mukhamedzhanov T.M., Prof., composer*
41. *Musakhodzhayeva A.K., Prof., rector of KazNAA*
42. *Mutanov G.M., Dr. of Technical Sciences, Prof., academician of NAS RK, rector of KazNU*
43. *Ragimov I.M., Dr. of Law Sciences, Prof. (Moscow)*
44. *Rakhimzhanov A.M., Dr. of Political Science, Prof.*
45. *Rustambayev M.Yu., Dr. of Law Sciences, Prof. (Tashkent)*
46. *Orazalin N.M., poet, playwright*
47. *Sultanov K.S., Dr. of Political Sciences, Prof.*
48. *Sydykov Ye.B., Dr. of Historical Sciences, academician of NAS RK, rector of ENU*
49. *Tursynov S.T., Dr. of Economic Sciences, Prof.*
50. *Shestakov D.A., Dr. of Law Sciences, Prof., President of St. Petersburg International Criminological Club*

EDITORIAL COUNCIL:

1. *Abdullayev K.K., Dr. of Agricultural Sciences, Prof.*
2. *Abishev T.D., Candidate of Law Sciences*
3. *Abishev H.A., Candidate of Law Sciences, associate Prof.*
4. *Aitzhanov B.D., Dr. of Veterinary Sciences, Prof.*
5. *Aliyev D.M., Candidate of Social Sciences, Public figure*
6. *Asangazy O., public figure*
7. *Bekmagambetov A.B., Candidate of Law Sciences, Prof. (Kostanay)*
8. *Bekturganov E.U., Deputy of the Parliament of Kazakhstan*
9. *Bishmanov B.M., Dr. of Law Sciences, Prof.*
10. *Borbat A.V., Candidate of Law Sciences, editor-in-chief (Moscow)*
11. *Danilov A.P., Candidate of Law Sciences, associate Prof. (St. Petersburg)*
12. *Zaripov Z.S., Dr.of Law Sciences, Prof. (Ryazan)*
13. *Zhakyp B.O., Dr. of Philological Sciences, Prof.*
14. *Zhanabilov N.Ye., Candidate of Law Sciences, Prof. (Astana)*
15. *Zhumagulova V.I., Dr. of Philological Sciences, Prof.*
16. *Ivona Massaki, Prof. (Poland)*
17. *Kanzhigitov Ye.K., Dr. of Veterinary Sciences*
18. *Karibayev B.B., Dr. of Historical Sciences, Prof.*
19. *Klenova T.V., Dr. of Law Sciences, Prof. (Samara)*
20. *Korkonosenko S.G., Dr. of Philological Sciences, Prof. (St. Petersburg)*
21. *Kuanaliyeva G.A., Dr. of Law Sciences, Prof.*
22. *Kurmanaliyev K.A., Dr. of Philological Sciences, Prof.*
23. *Kufleva V.N., Candidate of Law Sciences, assistant Prof. (Krasnodar)*
24. *Mazheika Kipras I., academician of PANS(Moscow)*
25. *Matkarimova G.S., Dr. of Law Sciences, Prof. (Tashkent)*
26. *Melnik G.S., Dr. of Philological Sciences, Prof. (St. Petersburg)*
27. *Minyazeva T.F., Dr. of Law Sciences, Prof. (Moscow, RUDN)*
28. *Moldabayev S.S., Dr.of Law Sciences, Prof. (Almaty)*
29. *Mukhamediuly A., Dr. of Philosophical Sciences, Prof.*
30. *Omarov B.Zh., Dr. of Philological Sciences, Prof.*
31. *Orlov V.N., Dr. of Law Sciences, editor-in-chief of «Russian criminological view»*
32. *Rustemov B.T., writer, publicist*
33. *Rustemova G.R., Dr. of Law Sciences, Prof.*
34. *Salomov B., Dr. of Law Sciences, Prof. (Tashkent)*
35. *Sapiyev O.S., public figure of RK*
36. *Sarsembayev M.A., Dr. of Law Sciences, Prof.*
37. *Seitzhanov A.A., Candidate of Law Sciences, associate Prof.*
38. *Siegmund O., Dr. of Law Sciences, Prof. (Germany)*
39. *Smatlayev B.M., Dr. of Law Sciences, Prof.*
40. *Sydykova L.Ch., Dr. of Law Sciences, Prof. (Bishkek)*
41. *Toilybayev B.A., Dr. of Pedagogical Sciences, Prof.*
42. *Tolegen M.A., PhD, rector of EKSU*
43. *Turetski N.N., Dr. of Law Sciences, Prof.*
44. *Turgarayev B.T., Dr. of Law Sciences, Prof.*
45. *Tursynov Kh.M., Dr of Historical Sciences, Prof., Khoja Akhmet Yassawi International Kazakh-Turkish University*
46. *Fadeyev V.N., Dr. of Law Sciences, Prof. (Moscow)*
47. *Usmanov A., Dr. of Political Sciences, Prof.*
48. *Usmanov S.U., Dr. of Historical Sciences, Prof.*
49. *Cheladze G., Dr. of Law Sciences, Doctor of Business Administration, Prof. (Georgia)*
50. *Shaukenova Z.K., Dr. of Sociological Sciences, Prof.*
51. *Harchenko V.B., Dr. of Law Sciences, Prof. (Harkov)*
52. *Huu Thinh, Chairman of Vietnam Writer's Association (Vietnam)*

«Мен өзімнің ұстазыма әкемнен кем қарыздар емеспін: әкемнен өмір алсам, ал Аристотельден өмірімді жақсы өткізу туралы білім алдым».
Александр Македонский

«Ғылым мен мәдениет барлық дүниенің алтын алқасы болып отыр».
Мұхтар Әуезов

АҚПАРАТТЫҚ ХАТ

“ҚАЗАҚСТАННЫҢ ҒЫЛЫМЫ МЕН ӨМІРІ – НАУКА И ЖИЗНЬ КАЗАХСТАНА” халықаралық ғылыми журналы ғылыми сілтеме жасау индексіне тіркелген (ИНЦ).

Журнал ҚР БҒМ Білім және ғылым саласындағы бақылау жөніндегі комитет ұсынған заңтану, филология, педагогика, философия, өнертану ғылымдары бойынша басылымдар тізіміне кіреді.

2009 жылдан бастап ай сайын сегіз тілде жарық көреді (қазақ, орыс, ағылшын, француз, қытай, чех, венгер, неміс тілдерінде).

Мемлекеттік тіркеу: №9875-Ж 09.02.2009 ж.
Халықаралық тіркеу: ISSN 2073 – 333X, Париж, наурыз, 2009 жыл.

Журналға жазылу «Қазпошта» және Қазақстан Республикасының барлық пошта

бөлімдерінде жүргізіледі.

Журнал «Қазақстанның еңбек сіңірген қайраткері», заң ғылымдарының докторы, **профессор Е.О. Алаухановтың** ғылыми жетекшілігімен шығады.

Журналдың бас редакторы проф. Е.О. Алауханов 2019 жылдан бастап Ғылыми редакторлар мен баспагерлер ассоциациясының (Ресей, АНРИ) мүшесі болып табылады.

Қазіргі таңда журнал отандық ғылым дамуының кілті ретінде **Мемлекет басшысының баяндамасында айқындалған халықаралық ғылыми метрикалық көрсеткіштер базасына қолжеткізуге мүмкіндік береді (Web of science, Clarivate Analytics, Scopus).**

Басылымда мақалалар төмендегідей ғылыми бағыттар бойынша жарияланады:

- ▶ Байқау жеңімпаздары;
- ▶ Тарих пен ғылымдағы есімі ерен тұлға;
- ▶ Білім мен ғылым мәселелері;
- ▶ Жас ғалымдар мінбері;
- ▶ Мерейтой;
- ▶ Айтулы шара;
- ▶ Рецензиялар, жаңа кітаптар.

МАҚАЛАНЫҢ МАЗМҰНЫ МЕН КӨЛЕМІНЕ ҚОЙЫЛАТЫН ТАЛАПТАР:

1. Мақала көлемі 10 мыңнан 20 мыңға дейінгі белгілерді құрауы керек немесе 6 бет пен 10 беттің аралығында болғаны жөн. Егер материал бұл көрсетілген мөлшерден аз немесе көп болса журнал редакциясы ұжымымен келісілуі керек;

Ескертпе: журнал форматына сәйкес авторлардан 4x5 мөлшеріндегі фотоларын жіберуін сұраймыз, мақаламен қоса жарияланады.

2. Мақала мына критерийлерге жауап беруі керек: ғылыми жаңашылдығы, жазудағы ерекшелік (мәтіннің өзіндік стилі **80 пайыздан жоғары**), мақалада зерттеліп отырған тақырып пен мәселеге деген авторлық көзқарас болғаны жөн.

3. Мақалада келтірілген материалдар тек деректерді баяндау және сипаттау мазмұнында болмауы керек;

4. Мақала мазмұнына сәйкес келетін материалдарды қолданғанда, оларды дұрыс және дәлдікпен қолдану мәселесіне мән берген дұрыс. Авторлар ұсынылған материалдың дәйектілігі үшін жауап береді, ол үшін плагиаттың жоқтығы туралы анықтама өткізеді. **ПЛАГИАТҚА жол берілмейді.**

5. **Мақалада отандық (Қазақстандық) авторлардың еңбектерін міндетті түрде қолдану керек.** Сонымен қатар «Қазақстанның ғылымы мен өмірі» журналының алдыңғы сандарында жарияланған авторлардың мақалаларына сілтеме жасауға кеңес беріледі.

6. Автор мақала жазу барысында өз еңбектеріне сілтемені азырақ жасап, басқа маңызды ғалымдардың еңбектеріне сілтеме жасағаны жөн болар.

МАҚАЛА МӘТІНІН КӨРКЕМДЕУГЕ ҚОЙЫЛАТЫН ТАЛАПТАР:

1. Мақала мәтіні редакцияға WORD-тың кез келген нұсқасында сақталған файл түрінде жіберіледі:

2. **Мақала құрылымы: мақала атауы, мақала мәтіні, автордың тегі, аты, әкесінің аты, автормен байланысу және тағы да басқа мәліметтер (атап айтқанда: жұмыс немесе оқу орны, мекен-жайды көрсету, ғылыми атағы мен лауазымы, қызметі), кілт сөздер** (5 сөзден кем болмауы тиіс), қазақ, орыс және ағылшын тілдерінде қысқаша анықтама (3-4 сөйлемнен кем болмауы тиіс) және библиография. Егер мақала шет тілде жазылса, мақала атауы, мақала мәтіні, автордың тегі, аты, әкесінің аты, автормен байланысу және тағы да басқа мәліметтер (атап айтқанда: жұмыс немесе оқу орны, мекен-жайды көрсету, ғылыми атағы мен лауазымы, қызметі), кілт сөздер, қазақ, орыс және ағылшын тілдерінде қысқаша анықтама сонымен қатар орыс тілінде берілуі керек.

3. Мақала келесідей құрамнан тұруы тиіс: **кіріспе, негізгі бөлім, қорытынды.** Баяндаудың белгілі бір нақтыланған тәртібін сақтаған жөн.

4. Мақала мәтіні «Times New Roman» қаріпінде терілуі тиіс, қаріп өлшемі – 14, жол аралығы (интервал) – 1. Азат жолдың басталуы – 1, 25 см.

5. Сілтемелер мен библиографиялық тізім Мемлекеттік стандарт (ГОСТ) талаптары бойынша рәсімделуі керек.

6. Жоғарыда көрсетілген ережелерге сәйкес келмейтін мақалалар қаралмайды.

7. Редакцияға келіп түскен материалдар **мерзімі 1 айдан 3 айға** дейінгі уақытта қаралады.

8. **Авторлардың саны екеуден аспауға тиіс.**

Мақала үшін төлемақы – 18 000 теңге. Төлемдер, мақала жарияланады деген шешім қабылданғаннан кейін жүзеге асырылады:

Төлемақы төлеуге арналған карта нөмірі:

5169 4971 5103 9504 Kaspi Gold

ЖСН: 9207 1540 0124

Мақаланы қабылдау және нөмірдің басылымы бойынша бас редакторға хабарласыңыздар!

Жақын және алыс шетелде тұратын авторлар Western Union төлемдік жүйелері арқылы төлеуге болады.

ТМД ЕЛДЕРІНДЕГІ РЕДАКЦИЯ ӨКІЛДІГІ:

Мәскеу:	проф. Лебедев С.Я.	ұялы тел.: +7 (985) 977-28-05
Мәскеу, ММУ:	проф. Матвеева А.А.	ұялы тел.: +7 (916) 526-44-29
Санкт-Петербург:	доцент Данилов А.П.	ұялы тел.: +7-911-963-13-91
Рязань:	проф. Зарипов З.С.	ұялы тел.: +7-960-5726474
Краснодар:	проф. В.П. Коняхин	ұялы тел.: +7-918-443 56 21
Краснодар:	доцент Куфлева В.Н.	ұялы тел.: +79184333395
Киев:	проф. Лиховая С.Я.	ұялы тел.: +7 380674469485
Харьков:	проф. Харченко В.Б.	ұялы тел.: +7 380932339968
Ташкент:	проф. Абдурасулова К.Р.	ұялы тел.: +7 998 909 63 92 51
Ташкент:	проф. Абзалов Э.М.	ұялы тел.: +7 998 901 87 07 01
Душанбе:	проф. Бахриддинов С.Э.	ұялы тел.: + 992907702120
Бішкек:	проф. Сыдыкова Л.Ч.	ұялы тел.: + 996555753058
Бішкек:	проф. Шамурзаев Т.Т.	ұялы тел.: + 996555789546
Ярославль:	проф. Иванчин А.В.	ұялы тел.: + 89106641313
Ставрополь:	проф. Кибальник А.Г.	ұялы тел.: +79624038213
Ростов-на-Дону:	проф. Бойко А.И.	ұялы тел.: +7 (928) 158-68-17
Екатеринбург:	доцент Сергеев Д.Н.	ұялы тел.: +7 (902) 260-15-54
Томск	проф. Андреева О.И.	ұялы тел.: +7 (905) 9903298
Симферополь	проф. Игнатов А.И.	ұялы тел.: +7 (978) 7736360

Журнал редакциясының мекенжайы:

Алматы қаласы, Абылай хан даңғылы 113 үй, кеңсе 27
E-mail: nauka-zan@mail.ru; web-сайт: www.nauka-zan.kz

Бас редактор: з.ғ.д., профессор Алауханов Есберген Оразұлы
+7 701 111 8828 (WhatsApp)

Ғылыми редактор: Ақжанар
+7 778 515 99 50

«Чтобы писать для СМИ, не нужно никакой квалификации, но чтобы их читать, нужно в совершенстве знать вещи, мир и людей».
Хуго Штейнхаус

«Никогда не следует хорошо говорить о себе. Следует это печатать».
Жюль Валле

ИНФОРМАЦИОННОЕ ПИСЬМО

Международный научный журнал «**НАУКА И ЖИЗНЬ КАЗАХСТАНА – ҚАЗАҚСТАННЫҢ ҒЫЛЫМЫ МЕН ӨМІРІ**» включен в индекс научного цитирования (ИНЦ).

Журнал «НАУКА И ЖИЗНЬ КАЗАХСТАНА» входит в Перечень изданий, рекомендуемых Комитетом по контролю в сфере образования и науки Министерства образования и науки Республики Казахстан (ККСОН) для публикации основных результатов научной деятельности, утвержденного приказом Председателя ККСОН от 10 июля 2012 года № 1082, по специальностям юридических, филологических, педагогических и других наук.

Журнал «**НАУКА И ЖИЗНЬ КАЗАХСТАНА**» издается с февраля 2009 года, регулярно и распространяется по подписке. Издание востребовано как в Республике Казахстан, так и в странах ближнего и дальнего зарубежья, о чем свидетельствуют статьи ведущих иностранных авторов, широко публикуемые на страницах журнала, и география

подписки. Отличие журнала от других рецензируемых и периодических изданий в том, что статьи публикуются, **(на восьми языках)** казахском, русском, английском, французском, китайском, немецком, чешском и венгерском языках, рецензируются членами интернационального состава редколлегии, посвящаются различным направлениям гуманитарной науки.

Государственная регистрация: №9875-Ж. Международная регистрация: ISSN 2073 – 333X, Париж, март 2009 г. Подписка на журнал производится в «Қазпошта» и почтовых отделениях Республики Казахстан.

Журнал выходит под научной редакцией д.ю.н., профессора, «Заслуженного деятеля Казахстана» – **Алауханова Е.О.**

С 2019 года гл. редактор журнала проф. Е.О. Алауханов вступил в ряды первого в России профессионального сообщества редакторов и издателей — Ассоциацию научных редакторов и издателей (**Association of science editors and publishers**).

В настоящее время, *Издание открывает доступ к международной наукометрической базе данных (Web of science, Clarivate Analytics, Scopus), определенного Главой государства в качестве ключевого развития отечественной науки. Вместе с тем Редакция Международного журнала сотрудничает с иностранными регистрационными агентствами, которые с использованием разработанных международным фондом DOI (International DOI Foundation, IDF) стандартом присваивают DOI в различных предметных областях.*

У Журнала «НАУКА И ЖИЗНЬ КАЗАХСТАНА» имеется возможность выпускать материалы к публикации, как с идентификаторами цифрового объекта, так и без них. Цифровой идентификатор объекта **DOI (Digital Object Identifier)**, представляющий собой уникальную строку из букв и цифр присваивается объектам по желанию авторов и на отдельных возмездных условиях.

В издании публикуются статьи по следующим научным рубрикам:

- ▶ Победители конкурса ▶ Имя в истории и науке
- ▶ Вопросы образования и науки ▶ Трибуна молодых ученых
- ▶ Юбилей ▶ Мероприятия
- ▶ Рецензии, новые книги ▶ Разное

ТРЕБОВАНИЯ К СОДЕРЖАНИЮ И ОБЪЕМУ СТАТЬИ:

1) **Язык научной статьи** и используемая в ней терминология должны быть понятны широкому кругу читателей и представителям всех специальностей.

2) **Научный стиль** должен соответствовать общепринятым нормам литературной речи, отличаться от разговорного, делового и иных стилей, характеризоваться логически стройным изложением произведения, сопровождаться аргументацией каждой позиции автора.

3) **Объем статьи** должен составлять от 15 до 30 тыс. знаков (с пробелами, с учетом сносок и надписи) или 6–10 страниц. Опубликование материалов меньшего или большего объема предварительно согласовывается с Редакцией журнала.

4) **Статья** должна отвечать критериям актуальности, научной новизны, уникальности (свыше 80% оригинальности текста), содержать авторский подход к изучаемой теме/проблеме.

5) **Материал**, содержащийся в статье, не должен быть описательным, констатирующим общеизвестные факты. Рукописи, воспроизводящие законодательную базу, подлежат отклонению.

6) **Необходимо обращать** внимание на использование заимствованного материала, точность и правильность его цитирования. Авторы несут ответственность за достоверность предоставленного материала, что подтверждается результатом сравнительно-сопоставительного анализа, проведенного при помощи системы «Антиплагиат».

НЕ ДОПУСКАЕТСЯ ПЛАГИАТ!

7) **В статье** необходимо ссылаться на труды **казахстанских авторов**, внесших развитие и совершенствование в отечественную науку.

СТАТЬИ БЕЗ ССЫЛОК НА КАЗАХСТАНСКИХ (ОТЕЧЕСТВЕННЫХ) АВТОРОВ НЕ ПРИНИМАЮТСЯ!

Редакция Журнала настоятельно рекомендует авторам содержать ссылки на статьи авторов, опубликованных в предыдущих номерах журнала «Наука и жизнь Казахстана».

8) **Самоцитирование** в статье при написании автором научной работы допускается в наименьшем количестве. Рекомендуется обратить внимание на значимые научные труды ученых мира.

Примечание: Согласно формату журнала, просим авторов использовать официальное фото в размере 4x5, которая будет опубликована вместе со статьей. **Фото уже помещается в документ со статьей над фамилией автора во избежание недоразумений среди авторов статьи. Просим помещать фото в хорошем качестве!**

9) **НАСТОЯТЕЛЬНО ПРОСИМ КАЖДУЮ СТАТЬЮ ПРОВЕРЯТЬ ЧЕРЕЗ СИСТЕМУ АНТИВИРУС ВО ИЗБЕЖАНИЕ ТЕХНИЧЕСКИХ НЕДОРАЗУМЕНИЙ!**

ТРЕБОВАНИЯ К ОФОРМЛЕНИЮ ТЕКСТА СТАТЬИ:

1) **Текст научной статьи** направляется в Редакцию в виде файла, сохраненного в любой версии Word с расширением.

2) **Структура научной статьи:**

1 **индексы УДК и / или ББК; пишется в левом верхнем углу выделенным жирным шрифтом**

2 **Ф.И.О. АВТОРА ПИШЕТСЯ ПОЛНОСТЬЮ БЕЗ СОКРАЩЕНИЙ И.О.**

2.1 **Сведения об авторе (место работы/учебы, должность, степень, звание);**

СТАТЬЯ НЕ ПРИНИМАЕТСЯ БЕЗ ПОЛНОЙ ИНФОРМАЦИИ ОБ АВТОРЕ! ПРОСИМ ПЕРЕПРОВЕРЯТЬ ВАШИ ДАННЫЕ ПЕРЕД ОТПРАВКОЙ ВАШЕЙ ПУБЛИКАЦИИ! РЕДАКЦИЕЙ НЕ ИСПРАВЛЯЮТСЯ ВАШИ ДАННЫЕ ПОСЛЕ ВЫПУСКА ЖУРНАЛА!

3 **название статьи – ПИШЕТСЯ ЗАГЛАВНЫМИ БУКВАМИ**

4 **аннотация** (из 3–4 предложений) на казахском, русском, английском языках;

5 **ключевые слова** (в количестве не более 5-ти) на трех языках после каждой аннотации;

6 **текст статьи;**

7 **библиографический список**

Смотреть пункт 7

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ пишется для статьи на русском языке

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ ПИШЕТСЯ ДЛЯ СТАТЬИ НА КАЗАХСКОМ ЯЗЫКЕ

REFERENCES пишется для статьи на английском языке

Если статья написана на иностранном языке, то название статьи, текст статьи, Ф.И.О., данные об авторе (место работы/учебы, должность, степень, звание), ключевые слова, аннотация должны быть представлены на **английском, казахском и русском языках.**

3) **Статья** должна состоять из следующих элементов: Введение, Основная часть и Заключение. Необходимо соблюдать определенную последовательность.

4) **Текст** должен быть набран одним и тем же шрифтом – Times New Roman. Высота шрифта – 14 пунктов. Межстрочный интервал – одинарный. Абзацный отступ – 1, 25 см.

5) **Подписывать отправляемый документ фамилией и именем автора статьи.**

6) **Ссылки** на использованные в работе источники следует оформлять в квадратных скобках по

тексту статьи только с указанием Ф.И.О. автора, года издания и страниц. **Пример внутри текстовой библиографической ссылки:** [Савицкий В.М., 1996, с. 47].

Выдержки из нормативных правовых актов оформляются в виде постраничных сносок. **Например, в тексте:** «В соответствии с п. 5) ч. 2 ст. 293 ГПК РК, «не могут быть оспорены в суде в соответствии с настоящей главой, «решения, действия (бездействие) государственных органов, органов местного самоуправления, общественных объединений, организаций, должностных лиц, государственных служащих, подлежащие судебному обжалованию юридическими лицами, в уставном капитале которых имеется доля государства».

В за текстовой ссылке нормативный правовой акт оформляется следующим образом: «Гражданский процессуальный кодекс Республики Казахстан. [Электронный ресурс]: Кодекс Республики Казахстан от 31 октября 2015 года № 377-V ЗРК. Доступ из Информационно-правовой системы нормативных правовых актов РК «Әділет». Режим доступа: URL: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/K1500000377>/ свободный. (Дата обращения: 28.01.2019).

Допускается также указывать только электронный адрес ресурса. Пример: URL: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/K1500000377>

Аналогичным образом оформляются ссылки на электронные книги, журналы, газеты и т.п.

7) **Библиографический список** должен быть оформлен в соответствии с «ГОСТ 7.1-2003. Библиографическая запись. Библиографическое описание. Общие требования и правила составления».

Библиографический список входит в общее число страниц статьи и приводится в конце статьи в алфавитном порядке. В Библиографическом списке приводятся все выходные данные издания.

Пример оформления учебного пособия: Организация судебной власти в Российской Федерации: Учеб. пособие для вузов / В.М. Савицкий; Рос. акад. наук, Ин-т государства и права, Акад. правовой ун-т. — М.: Бек, 1996. — 320 с.

Пример оформления научной статьи: Аблаева Э.Б. История развития теории разделения властей: определение роли судебной системы // Вестник Поволжского института управления. — Саратов: Изд-во «Российская академия народного хозяйства и государственной службы при Президенте Российской Федерации (Москва), 2018. Т. 18. № 7. — С. 52-62.

Пример оформления статьи, опубликованной в сборниках конференций:

Виноградов В.А. Правовое государство и верховенство права: доктрины, конкуренция юрисдикций, обеспечение правовой свободы. Позиции КС РФ в отношении правового государства // Доктрины Правового Государства и Верховенства Права в современном мире / Сборник статей. Ответственные редакторы: В.Д. Зорькин, П.Д. Баренбойм — М.: ЛУМ, Юстицинформ, 2013. — С. 373-395.

Пример оформления автореферата диссертации: Фролова, Е.А. Неокантианство в русской философии права во второй половине XIX — первой половине XX в.: автореф. дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.01 / Фролова Елизавета Александровна. — М., 2013. — 47 с.

Пример оформления диссертации: Лукьянова, Е.Г. Учения о законе в политико-правовой мысли России XIX — начала XX вв.: дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.01 / Лукьянова Елена Геннадьевна. — М., 2018. — 425 с.

Нормативные правовые акты не входят в Библиографический список.

Библиографический список должен содержать только те работы, которые приводятся автором в тексте статьи и были ранее опубликованы в соответствующих изданиях.

Библиографический список должен быть оформлен в соответствии с «ГОСТ 7.1-2003. Библиографическая запись. Библиографическое описание. Общие требования и правила составления».

8) **Статьи**, оформленные не в соответствии с указанными выше требованиями, остаются без рассмотрения.

9) **Все поступившие материалы рассматриваются от 1 до 3 месяцев и публикуются в порядке очереди.**

10) Число авторов не должно превышать не более двух.

ВНИМАНИЮ АВТОРАМ!

МЫ БЛАГОДАРИМ И ЦЕНИМ ВАС ЗА ВЫБОР НАШЕЙ РЕДАКЦИИ, НО ПРОСИМ ВАС ДОЖИДАТЬСЯ ОТВЕТА О ПРИНЯТИИ ВАШЕЙ СТАТЬИ! ПЛАТА ЗА ПУБЛИКАЦИЮ СТАТЬИ ПРОИСХОДИТ ТОЛЬКО ПОСЛЕ ПРИНЯТИЯ. МЫ ПРОСИМ ВАС ЗАРАНЕЕ НЕ ОПЛАЧИВАТЬ ЗА ПУБЛИКАЦИЮ!

БЛАГОДАРИМ ЗА СОТРУДНИЧЕСТВО!

Оплата по реквизиту:

Публикационная плата составляет 18 000 тенге.

Номер карты: 5169 4971 5103 9504 Kaspi Gold

ИИН: 9207 1540 0124

По приему статьи и выпуску номера обращайтесь к гл. редактору!

Авторы дальнего и ближнего зарубежья могут произвести оплату через платежные системы Western Union

ПРЕДСТАВИТЕЛЬСТВО РЕДАКЦИИ В СНГ:

Москва	проф. Лебедев С.Я.	моб.: +7 (985) 977-28-05
Москва МГУ:	проф. Матвеева А.А.	моб.: +7 (916) 526-44-29
Санкт-Петербург:	доцент Данилов А.П.	моб.: +7-911-963-13-91
Рязань:	проф. Зарипов З.С.	моб.: +7-960-5726474;
Краснодар:	проф. Коняхин В.П.	моб.: +7-918-443 56 21
Краснодар:	доцент Куфлева В.Н.	моб.: +79184333395
Киев:	проф. Лиховая С.Я.	моб.: +7 380674469485
Харьков:	проф. Харченко В.Б.	моб.: +7 380932339968
Ташкент:	проф. Абдурасулова К.Р.	моб.: +7 998 909 63 92 51
Ташкент:	проф. Абзалов Э.М.	моб.: +7 998 901 87 07 01
Душанбе:	проф. Бахриддинов С.Э.	моб.: + 992907702120
Бишкек:	проф. Сыдыкова Л.Ч.	моб.: + 996555753058
Бишкек:	проф. Шамурзаев Т.Т.	моб.: + 996555789546
Ярославль:	проф. Иванчин А.В.	моб.: + 89106641313
Ставрополь:	проф. Кибальник А.Г.	моб.: +79624038213
Ростов-на-Дону:	проф. Бойко А.И.	моб.: +7 (928) 158-68-17
Екатеринбург:	доцент Сергеев Д.Н.	моб.: +7 (902) 260-15-54
Томск	проф. Андреева О.И.	моб.: +7 (905) 9903298
Симферополь	проф. Игнатов А.И.	моб.: +7 (978) 7736360

Адрес редакции журнала:

г. Алматы, пр. Абылай хана, 113, 27 офис
E-mail: nauka-zan@mail.ru; web-сайт: www.nauka-zan.kz

Гл. редактор: д.ю.н., проф. Алауханов Есберген Оразулы
+7 701 111 8828
(WhatsApp)

Научный редактор:
Акжанар
+7 778 515 99 50

**«Всегда выбирайте самый трудный путь –
на нем вы не встретите конкурентов»**
Шарль де Голль

**«Централизованное распространение в конечном итоге приведет к
возврату утроенного инвестированного капитала»**
Джефф Безос

ЖУРНАЛ РАСПРОСТРАНЯЕТСЯ:

1. Франция. Библиотека Парижского университета Сорбонны
2. Библиотека Гарвардского университета
3. Польша. Университет им.Николая Коперника в Торуне.
4. Венгрия. Национальная библиотека имени Сеченьи
5. Чехия. Библиотека Карлова университета
6. Библиотека филиала Нью-Йоркского университета в Праге
7. Турция. Библиотека Стамбульского университета
8. Библиотека Ассоциации Юристов Стран Черноморского и Каспийского Регионов
9. Библиотека Санкт-Петербургского Международного Криминологического Клуба
10. Библиотека Администрации Президента Республики Казахстан
11. Библиотека культурного центра Президента Республики Казахстан
12. Библиотека Сената Парламента Республики Казахстан
13. Библиотека Мажилиса Парламента Республики Казахстан
14. Национальная академическая библиотека Республики Казахстан (г. Астана)
15. Национальная библиотека Республики Казахстан (г. Алматы)
16. Библиотека Казахской национальной академии музыки (г. Астана)
17. Библиотека Казахской национальной академии искусств им. Т.К. Жургенова (г. Алматы)
18. Библиотека Евразийского Национального Университета им. Л.Н. Гумилева
19. Научная библиотека Казахского национального аграрного университета (г. Астана)
20. Библиотека Казахского Национального Университета им. аль-Фараби
21. Библиотека Казахского Национального Педагогического Университета им. Абая
22. Библиотека университета им. Сулеймана Демиреля
23. Библиотека Международного Казахско-Турецкого Университета им. Х.А. Ясави
24. Библиотека Казахского гуманитарно-юридического университета
25. Библиотека Карагандинской академии МВД РК им. Б. Бейсенова
26. Библиотека Алматинской академии МВД РК
27. Библиотека КАРГУ им. Е.А. Букетова
28. Библиотека Карагандинского университета «Болашақ»
29. Научная библиотека Восточно-Казахстанского государственного технического университета им. Д. Серикбаева
30. Научная библиотека Восточно-Казахстанского государственного университета им. С.Аманжолова
31. Научная библиотека Кокшетауского государственного университета им. Ш.Уалиханова
32. Российская государственная библиотека (г.Москва)
33. Библиотека Российской академии народного хозяйства государственный службы при Президенте Российской Федерации (РАНХиГС)
34. Читальный зал юридического факультета МГУ им. М.В. Ломоносова
35. Библиотека Университета им. О.Е. Кутафина
36. Библиотека Московского университета МВД России
37. Библиотека Московского следственного комитета РФ
38. Библиотека Всероссийской государственного университета юстиции

39. Библиотека ВНИИ МВД России
40. Библиотека Российской академии правосудия
41. Научная библиотека Кубанского государственного университета (г. Краснодар)
42. Научная библиотека Ярославского государственного университета им. П.Г. Демидова
43. Библиотека Санкт-Петербургского государственного университета
44. Библиотека Академии Генеральной прокуратуры РФ
45. Библиотека Рязанской академии права и управления ФСИН РФ
46. Библиотека Северо-Кавказская академия гос. службы (Ростов-на-Дону)
47. Библиотека Уральская государственная юридическая академия
48. Библиотека Омской академии МВД РФ
49. Библиотека Томского государственного университета
50. Библиотека Саратовской государственной юридической академии
51. Научная библиотека Новосибирского государственного университета
52. Научная Библиотека Дальневосточного федерального университета
53. Библиотека Самарского университета
54. Библиотека Белорусского государственного университета
55. Библиотека Киевского национального университета
56. Научная библиотека им. М.Максимовича
57. Научная библиотека национального авиационного университета (г.Киев)
58. Национальная научная библиотека Грузии
59. Библиотека Ереванского государственного университета языков и социальных наук им. В.Я.Брюсова
60. Библиотека Туркменского государственного университета им. Махтумкули
61. Национальная библиотека Азербайджана
62. Азербайджанская национальная библиотека им. М.Ф. Ахундова
63. Библиотека Академии Полиции МВД Азербайджанской Республики
64. Библиотека Ташкентского государственного юридического института
65. Библиотека академия МВД Республики Узбекистан
66. Библиотека Литературного института Узбекистана
67. Ташкентский государственный педагогический университет им. Низами
68. Библиотека Таджикского национального университета
69. Академия МВД Кыргызской Республики им. генерал-майора милиции Э.А. Алиева
70. Библиотека (КРСУ) Кыргызско-Российского славянского университета им. Б.Н.Ельцина
71. Библиотека Национальной Академии наук Кыргызской Республики

МАЗМҰНЫ – СОДЕРЖАНИЕ – CONTENTS

ПЕДАГОГИКА ҒЫЛЫМЫ – ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ НАУКА – PEDAGOGICAL SCIENCE

Абишов Мухтар Сайлаубаевич, Кылышбаева Жадыра Қайратовна БІЛІМ АЛУШЫЛАРДЫҢ БӘСЕКЕГЕ ҚАБИЛЕТТІГІН АРТТЫРУ НЕГІЗДЕРІН ЗЕРТТЕУ	19
Ажидинов Акмалдин Сапардинович, Лекерова Гульсим Жанабергеновна ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ И РАЗВИТИЯ МОТИВАЦИИ СТУДЕНТОВ В ПРОЦЕССЕ ОБУЧЕНИЯ	24
Асилбекова Б.Ж., Сенкебаева А.А. ҚАЗІРГІ МЕКТЕПТЕГІ БИОЛОГИЯЛЫҚ БІЛІМ.....	29
Асилбекова Б.Ж., Умирзақова А.А. БІЛІМ БЕРУДІҢ ФИЛОСОФИЯСЫ.....	34
Атажанов Ибрагим, Кәдірбердиева Айкерім Шоңбайқызы ЖАЛПЫТЕХНИКАЛЫҚ ПӘНДЕРДІ ОҚЫТУДА ИННОВАЦИЯЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ ҚОЛДАНУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ.....	38
Ахатаева Ұлсана Борашқызы ЖОҒАРЫ БІЛІМ БЕРУ ЖҮЙЕСІНДЕ БОЛАШАҚ БАСТАУЫШ СЫНЫП МҰҒАЛІМДЕРІНІҢ ЗЕРТТЕУШІЛІК ІС-ӘРЕКЕТІН АНЫҚТАУ	41
Бердалиева Ақмарал Макуловна, Қарабаева Кульзария Усерхановна ӨЗДІГІНЕН ІЗДЕНІП БІЛІМ АЛУҒА ҰМТЫЛАТЫН ҚҰЗЫРЕТТІ ТҰЛҒА ҚАЛЫПТАСТЫРУ МӘСЕЛЕЛЕРІ....	45
Даулеталиева Динара Мыктыбаевна, Бегман Ысқақ ОҚЫТУДЫҢ ДАМУШЫЛЫҚ ҚАСИЕТІ	50
Даулеталиева Динара Мыктыбаевна, Қалыбеков Болат Еркемұханұлы «МӘҢГІЛІК ЕЛ» ПАТРИОТТЫҚ АКТІСІ АРҚЫЛЫ ТӘРБИЕЛЕУ	54
Даулеталиева Динара Мыктыбаевна, Арзымбетова Шолпан Жаксылықовна ҰЛТЖАНДЫЛЫҚТЫ ҚАЛЫПТАСТЫРУ - МӘҢГІЛІК ЕЛДІҢ КЕПІЛІ	57
Дошманова Лаззат Есназаровна, Есназар Асель Жаңабергенқызы ОҚЫТУДАҒЫ ПӘНАРАЛЫҚ БАЙЛАНЫС МҰҒАЛІМДЕР ТӘЖІРИБЕСІНДЕ	60
Жаналиева Рашида Нартаевна, Алиева Гайни Амерсентовна, Османова Рашида Акимовна ИННОВАЦИОННАЯ ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОГО УЧРЕЖДЕНИЯ.....	65
Жаналиева Рашида Нартаевна, Берден Ұлданай Сайлаубекқызы АҚПАРАТТЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ ХИМИЯЛЫҚ БІЛІМ БЕРУДЕ ҚОЛДАНУ	69
Жунисова Н. ОҚУШЫЛАРҒА КӨРКЕМ БІЛІМ БЕРУДЕ САБАҚТАН ТЫС ЖҰМЫСТЫ ҰЙЫМДАСТЫРУ.....	72
Кашаганова Турсункан Усеновна МОТИВАЦИОННОЕ ОБЕСПЕЧЕНИЕ ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ	77
Қалдыбаева Феруза Хакимкуловна, Бекдуалиева Айнура Кенжебаевна ОҚУШЫЛАРҒА ЭСТЕТИКАЛЫҚ ТӘРБИЕ БЕРУДІҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ.....	81
Кылышбаева Гульнар Бакирамовна, Бердалиева Ақмарал Макуловна ЗАМАНАУИ БІЛІМ БЕРУДЕГІ ИННОВАЦИЯЛЫҚ ЗЕРТТЕУЛЕРДІҢ СТРАТЕГИЯСЫ	84
Кішібаева Дариха Жүнісбекқызы, Джузбаева Гүлжан Сериковна ЗАМАНАУИ БІЛІМ БЕРУДЕ БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ БЕЛСЕНДІЛІГІН ҚАЛЫПТАСТЫРУ	89
Кішібаева Дариха Жүнісбекқызы, Жантасова Жадыра Нурмаханбетовна ОҚУШЫЛАРДЫ ЗЕРТТЕУШІЛІК ІС-ӘРЕКЕТКЕ ДАЯРЛАУДЫҢ ҒЫЛЫМИ-ТЕОРИЯЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ.....	92
Қуанышов Сапарбай Әбдіхайұлы, Қалмурзаев Қайрат Сатбекович, Садыкова Дамели Базарбаевна, Казмамбетова Алина Айсултановна ДЕНЕ ЖАТТЫҒУЛАРЫНЫҢ ЖҮЙЕЛЕРІ ЖӘНЕ ОЛАРДЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ.....	96
Қуанышов Сапарбай Әбдіхайұлы, Қалмурзаев Қайрат Сатбекович, Садыкова Дамели Базарбаевна, Атакаева Амал Турарбековна КӘСІБИ-ҚОЛДАНБАЛЫ ДЕНЕ ДАЙЫНДЫҒЫНЫҢ ЖАЛПЫ СИПАТТАМАСЫ.....	100
Кылышбаева Гульнар Бакирамовна, Балабекова Дина Буркитбаевна БІЛІМ АЛУШЫНЫҢ ОҚУ ЦЕССИСІНДЕ ӨЗІНДІК МЕНЕДЖМЕНТТІН ДАМУ ТӘСІЛДЕРІ.....	106

Лекерова Гульсим Жанабергеновна, Сулейменова Санен Наметовна ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ СТРУКТУРЫ ПЕДАГОГИЧЕСКОГО МАСТЕРСТВА В ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПЕДАГОГА	111
Лекерова Гульсим Жанабергеновна, Мамыкова Роза Убайдылаевна ПСИХОЛОГИЧЕСКОЕ СОПРОВОЖДЕНИЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ПОДГОТОВКИ СТУДЕНТОВ В КОНТЕКСТЕ РАЗВИТИЯ МОТИВАЦИИ ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ.....	115
Лекерова Гульсим Жанабергеновна, Длимбетова Бакжан Сериковна ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ СТРУКТУРЫ ПЕДАГОГИЧЕСКОГО МАСТЕРСТВА В ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПЕДАГОГА	119
Лекерова Гульсим Жанабергеновна, Айтжанова Гульнара Турмахановна ОСОБЕННОСТИ ОРГАНИЗАЦИИ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ СЛУЖБЫ В ВЫСШИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЯХ.....	124
Лекерова Гульсим Жанабергеновна, Кашаганова Турсынхан КОНЦЕПТУАЛЬНЫЕ ИДЕИ ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКОГО СОПРОВОЖДЕНИЯ ОБУЧАЮЩИХСЯ.....	128
Ormakhanova Gulnaz Suyunbaevna, Kalibekova Laura Altinbekovna IMPLEMENTATION OF THE RESULTS OBTAINED SYSTEM OF FORMING OF HIGH LEVEL OF MORAL CULTURE OF STUDENTS AT THE FOREIGN LANGUAGE LESSONS OF NON-LINGUAL SPECIALTIES	132
Саипов А., Балтабекова А.Б. БОЛАШАҚ КӨРКЕМ ЕҢБЕК МҰҒАЛІМДЕРІНІҢ КӘСІБИ БІЛІМДЕРІН ЖҮЗЕГЕ АСЫРУДЫҢ ТИІМДІ ӘДІСТЕРІ	136
Суюбердиева Айман Абдразақовна, Нурымбетова Айгуль Аскарбековна ХАЛЫҚ ПЕДАГОГИКАСЫНЫҢ ҚҰРАЛДАРЫ АРҚЫЛЫ ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ ТАЛҒАМЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУ	144
Суюбердиева Айман Абдразақовна, Морозова Валентина Юрьевна ОҚУШЫЛАРҒА ЭСТЕТИКАЛЫҚ МӘДЕНИЕТТІЛІККЕ ТӘРБИЕЛЕУ ПЕДАГОГТАРДЫҢ БАСТЫ МАҚСАТЫ	147
Суюндиков Асан Алпамысұлы, Нұрымбетова Айгүл Асқарбекқызы ИННОВАЦИЯЛЫҚ ОҚЫТУ ТЕХНОЛОГИЯСЫНЫҢ ҒЫЛЫМИ-ТЕОРИЯЛЫҚ АСПЕКТІЛЕРІ.....	150
Суюндиков Асан Алпамысұлы, Калымбетова Бейсенкүл Мекембайқызы АҒЫЛШЫН ТІЛІН ОҚЫТУДАҒЫ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ МӘСЕЛЕРДІ ИННОВАЦИЯЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАР АРҚЫЛЫ ШЕШУДІҢ ЖОЛДАРЫ.....	156
Tursynova Guldar Ismailovna, Iqramova Elvira Zairhanovna EXPERIMENTAL VERIFICATION OF THE EFFECTIVENESS OF THE DEVELOPED SYSTEM OF STEP-BY-STEP FORMATION OF STUDENTS ' MORAL CULTURE IN FOREIGN LANGUAGE CLASSES IN A NON-LINGUISTIC GROUPS.....	161
Tursynova Guldar Ismailovna, Bimakhanbetova Nursaule Bukharbaevna IMPLEMENTATION STUDENTS' MORAL CULTURE AT FOREIGN LANGUAGE LESSONS	165
Утешева Алия Жалеловна, Пернакулова Сауле Ажибековна ЭМПАТИЧЕСКАЯ КУЛЬТУРА СТУДЕНТОВ КАК ОСНОВА РАЗВИТИЯ ПРОФЕССИОНАЛИЗМА БУДУЩЕГО ПЕДАГОГА	169
Утешева Алия Жалеловна, Куралова Перизат Сейлхановна ВОЗМОЖНОСТИ ПРИМЕНЕНИЯ МЕТОДОВ ТЕАТРАЛЬНОЙ ПЕДАГОГИКИ В МУЗЫКАЛЬНОМ ОБУЧЕНИИ.....	174
ФИЛОЛОГИЯ ҒЫЛЫМЫ – ФИЛОЛОГИЧЕСКАЯ НАУКА – PHILOLOGICAL SCIENCE	
Айдарова Айганим Амангелдиевна, Момбекова Эльмира Бахитжановна РУХАНИ ЖАҒҒЫРУ: БОЛАШАҚҚА ЖАҒА ҚАДАМ.....	177
Бегман Ысқақ, Нишанова Қаракөз ТІЛ ДАМУЫ МЕН ОЙ ДАМУЫДЫҢ ДИАЛЕКТИКАЛЫҚ БАЙЛАНЫСЫ	182
Бегман Ысқақ ОЙ – СЫРТҚЫ ДҮНИЕНІ БЕЙНЕЛЕУДІҢ ЕҢ ЖОҒАРҒЫ ФОРМАСЫ	187
Kudaibergenova M.R., Tulehenova Zh.Zh. ORIGINS OF NEOLOGISMS IN CONTEMPORARY ENGLISH.....	193

Kudaibergenova M.R., Telgazyeva G.A. USING YOUTUBE IN THE EFL CLASSROOM.....	196
Күнпейіс Қ. Ж., Жунисова Н. ӘЛЕМДІК ӨРКЕНИЕТКЕ ҚАРҚЫНДЫ ҚАДАМ... ..	201
Қалыбеков Болат Ермекович, Жакипбеков Биржан Ануарбекович ОҚУЛЫҚ МӘТІНДЕРІНІҢ ЖИІЛІК ҚҰРЫЛЫМЫНЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ	205
Қалыбеков Болат Ермекович, Болатова Анара Аскаровна МЕКТЕП ОҚУЛЫҚТАРЫНДАҒЫ ЛЕКСИКАНЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ	209
Shintayeva Botakoz Sultanbekovna, Baikhadamova Saltanat Ismailovna WAYS OF FORMING PHRASEOLOGICAL UNITS	213

ӨНЕРТАНУ ҒЫЛЫМЫ – НАУКА ОБ ИСКУССТВЕ – ART SCIENCE

Давлетканова Зарина Рашидовна, Скорикова Наталья Николаевна ЭКОПРОЕКТИРОВАНИЕ ЗДАНИЙ В БОЛЬШИХ ГОРОДАХ.....	217
Жузеева Кунсулу Ергешовна, Шуланбекова Сандугаш Беркинбаевна ДИЗАЙНЕРЛЕР ШЫҒАРМАШЫЛЫҒЫНДАҒЫ ДӘСТҮРЛІ КИІЗ БАСУ ӨНЕРІ	221
Оспанова А.Д., Демеубаева У.О. ИЗ ИСТОРИИ ПРОМЫШЛЕННОГО ДИЗАЙНА.....	225

АУЫЛ ШАРУАШЫЛЫҒЫ ҒЫЛЫМЫ – СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННЫЕ НАУКИ – AGRICULTURAL SCIENCE

Байдуйсенова Тогжан Улдарбековна, Сапарова Жанар Ильясовна ИЗМЕНЧИВОСТЬ ХОЗЯЙСТВЕННО-ЦЕННЫХ ПРИЗНАКОВ ЯГНЯТ ЧЕРНЫХ КАРАКУЛЬСКИХ ОВЕЦ С РАЗЛИЧНОЙ СТЕПЕНЬЮ ФИГУРНОСТИ КАРАКУЛЯ	232
Муминова Камила Шаққузовна, Бердалиева Акмарал Мақуловна ГИПОДИНАМИЯ КЕЗІНДЕГІ ЭРИТРОЦИТТЕР МЕМБРАНАЛАРЫНЫҢ КҮЙІ	236
Муминова Камила Шаққузовна, Есқараев Нұралы Мүсілімұлы ТАМАҚ ӨНІМДЕРІМЕН БЕРІЛЕТІН ЕҢ КӨП ТАРАЛҒАН ГЕЛЬМИНТТЕР	246
Сапарова Жанар Ильясовна, Байдуйсенова Тогжан Улдарбековна НАСЛЕДОВАНИЕ СЕЛЕКЦИОНИРУЕМЫХ ЧЕРНЫХ КАРАКУЛЬСКИХ ОВЕЦ ЖАКЕТНОГО СМУШКОВОГО ТИПА В ЗАВИСИМОСТИ ОТ ВАРИАНТОВ ПОДБОРА	253
АВТОРЛАР ТУРАЛЫ МӘЛІМЕТ - СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ – INFORMATION ABOUT AUTHORS	257

ПЕДАГОГИКА ҒЫЛЫМЫ ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ НАУКА PEDAGOGICAL SCIENCE

ОӘЖ 57.371.147

АБИШОВ МУХТАР САЙЛАУБАЕВИЧ

ауылшаруашылық ғылымдарының кандидаты, декан,
Халықаралық гуманитарлық – техникалық университеті

КЫЛЫШБАЕВА ЖАДЫРА ҚАЙРАТОВНА

педагогика ғылымдарының магистрі,
Халықаралық гуманитарлық – техникалық университеті

БІЛІМ АЛУШЫЛАРДЫҢ БӘСЕКЕГЕ ҚАБІЛЕТТІГІН АРТТЫРУ НЕГІЗДЕРІН ЗЕРТТЕУ

Түйін. Бұл ғылыми мақалада білім беру әрекетінің нәтижесінде қалыптасатын қозғаушы күштер дағды, іскерлігі, жігерлігі жайлы қарастырылған. Сонымен қатар бәсекелестердің нарықтық орналасуын анықтаудың ең ұтқыр әдісі – стратегиялық топтар жүйесін құру айқындалған. Шығармашылық қабілеттерінің маңызды көздерінің бірі-мотивация, білім алушылардың идеясы, конструктивтік білім беру барасында ақпаратты талдау, білім беру бағдарламасына сай бәсекеге қабілетті кадрларды қалыптастыру негіздері зерттелген.

Кілт сөздер: білім беру, стратегиялық топтар жүйесі, бәсекелік зерттеу.

Аннотация. В данной научной статье рассматриваются движущие силы, формируемые в результате образовательной деятельности. А также определена самый мобильный способ определения рыночной расстановки конкурентов-создание системы стратегических групп. Одним из важнейших источников творческих способностей является мотивация, идея обучающихся, анализ информации в ходе конструктивного образования, изучены основы формирования конкурентоспособных кадров в соответствии с образовательной программой.

Ключевые слова: образование, система стратегических групп, конкуренция, исследование.

Summary. This scientific article examines the driving forces formed as a result of educational activities. Also, the most mobile way to determine the market placement of competitors is to create a system of strategic groups. One of the most important sources of creativity is motivation, the idea of students, the analysis of information in the course of constructivist education, the basics of forming competitive personnel in accordance with the educational program are studied.

Keywords: education, strategic group system, competition, research.

Кіріспе

Білім беру ұйымының білім берудегі ресурстары мен білім алушылардың қабілеттерін байланыстыру мұндағы мақсат білім алушылардың нарықта қаншалықты сұранысқа ие екеніне қатысты болады. Құндылықты қалыптастыру кең ауқымды жүйе. Білім берушілер мен білім алушылардың әрекеті және аудитория ішінде орындалатын әрекеттің байланыстарынан пайда болатын қозғаушы күштер дағды мен іскерлігінің,

жігерлігінің қалыптасуы. Құзыреттілік – студенттің іс-әрекетінің сапасынан көрінетін білім нәтижесі. Адамның тұлғалық қалыптасуы – күрделі процесс. Студентке білім бере отырып студенттің жан-жақты дамуына мүмкіндік жасалады. Стратегияларды игерудің конструктивтік табиғаты мен тәсілдердің қолданылуына көңіл бөлінген жағдайда білім берудің тиімділігі артады (Goldin-Meadow 2010). Оқытудың сапасын арттыру үшін әлеуметтік ортаны өз алдына басқару жолдары-

ның бірі көмекке жүгіну. Көптеген мотивациялық процестер көмек сұраумен, әсіресе өзіндік тиімділік және мақсат қоюмен байланысты. Өзіндік тиімділігі жоғары білім алушылар көмекке көбірек жүгінеді. Студенттердің академиялық дағдыларын арттыруға көмектеседі деген жағдайда оқытушылар білім алушыларды көмек сұрауға ынталандырады. Қозғаушы күштерді талдаудың шынайы нәтижесі қозғаушы күштердің ықпалын арттыру үшін қандай стратегиялық өзгерістер жасау қажет екенін түсінуге бағыт беріледі [1].

Қозғаушы күштерді талдау ісі – оңай емес, практикалық тұрғыда аса құнды саналатын, саланың қай бағытқа бет алғанын бағдарлайтын күрделі жұмыс. Сол себептен қозғаушы күштерді талдау ісі – студенттерге алдағы өзгерістерге қалай дайындалу керек екенін зерттеп беретін стратегиялық ойлау жүйесі. Қозғаушы күштер: Білім саласындағы ұзақмерзімді өсім қарқынының өзгеруі, технологиялық өзгерістер және өндірістік процесс инновациялары және әлеуметтік мәселелер, көзқарастар және әдіс-тәсілдердің өзгеруі, білім берушілердің ықпалы. Қазіргі таңда білім беруде бәсекелес және нарықтағы позициясын құрастыру негіздерін жасауға мән беріледі. Білім беру саласында бәсекелестердің нарықтық орналасуын анықтаудың ең ұтқыр әдісі – стратегиялық топтарға бөліп қарастыру (Street, 2007). Осындай сараптау-талдау құралы білім берудегі бәсекелестердің нарықта орналасуын салыстыруға, топтастыруға аса пайдалы. Негізгі бәсекелестердің орнын анықтау үшін стратегиялық топтар жүйесін құру. Стратегиялық топ нарықта бәсеке ұстанымы мен бағыты оқытушылар мен студенттер мүшелерінен қалыптасады [2]. Стратегиялық топтар конструктивістік білім беру кезінде оқу жоспары үлкен концептілерге көңіл аударады. Оқытушылар студенттердің сұраққа жауап беріп, пікірлерін білдіруіне мүмкіндік жасай отырып, олармен қарым-қатынасқа түседі. Бағалау жүйесі нақты: білім беруден, мұғалімнің бақылауы мен оқушының портфолиосынан тұрады. Оқушылар әдетте топта жұмыс істейді. Негізгі мақсат – оқушылар жаңа білім мен дағдыны тиімді қалыптастыра алатындай оқыту ортасын құру (Schuh, 2003).

Негізгі бөлім

Оқудың маңыздылығына қатысты студенттердің ой-санасын өзгерту жұмыстары жүргізіледі. Оқытушылар сабақты студенттердің түсінуіне қиындық келтіретін мәселелер төңірегінде жоспарлағаны жөн. Бұған көп уақыт бөліп, яғни бұдан басқа маңызды контентке уақыт қалмауы мүмкін. Студенттердің оқуға деген қызығушылығын ояту және проблемаларды шешу олардың өміріне қалай жақсы әсер ететінін ұқтыру арқылы өзгерту әбден мүмкін. Білім алушылардың бәсекелестікке қабілеттігін шығармашылық процесінде білім мен іс-әрекет тәсілдерін мең-

гере отырып, студенттер өз бетінше білім мен іскерлікті меңгереді. Студенттердің оқуға қызығушылық арттыруы, шығармашылық тұлғалардың жаңа іздеу белсенділігін арттыру. Білім беру маңыздылығын зерттеу барысында студент осы және алдыңғы білім, білік және дағды қорын пайдалана отырып, белсендірілген қажеттіліктің ықпалымен жұмыс істейді. Шығармашылық қабілеттерінің маңызды көздерінің бірі-мотивация мәселесі, тұлғаның мотивациялық құрылымын жандандыруда студент және оқытушы ынтымақтастық жағдайында белсенді, оның көмегі мен қолдауына байланысты сыртқы мотивацияны қажетсінеді [3]. Шығармашылық қабілетін дамыту деңгейі білім алушының сыртқы талаптарға қарамастан туындайтын тұрақты танымдық қызығушылығымен ерекшеленеді. Әдетте, олардың идеясы мен оны іске асыруға ниеті бар білім алушы іс – әрекетті дамытудың әртүрлі нұсқаларын және оның ықтимал нәтижелерін үлгілеуге, экспериментке бейім болады. Олар жақсы идеялар генераторы болып табылады, олардың қызметі жаңашылдықтың жоғары дәрежесін ажыратады.

Оқытушы оқытуға қатысты әрекеттерді сұрақтар мен мәселелердің концептуалдық кластері төңірегінде жоспарлау арқылы идеяларды жеке-дара емес, біртұтас кешен ретінде көрсетеді.

Білім беру елдердің бәсекелестікке қабілетті болуын қамтамасыз ететін ең тиімді әрі ұзақ мерзімді стратегия болып табылады. Көптеген ғалымдар жаһандандудың қазіргі кезеңінде жоғары сапалы білімнің қажеттігі туралы өз пікірлерін айтты. Қазіргі таңда экономикалық өсу және азаматтардың әл-ауқаты үшін білімнің айтарлықтай маңызды екенін бүкіл әлем мойындауда. Міне, осы аталған мәселелерді шешу үшін білім беруді реформалаудың қажеттілігі туындады. Осы мәселе аясында «Балалар XXI ғасырда табысты болу үшін нені үйренуі керек?» және «Оқытудың тиімді әдістері қандай?» деген сияқты негізгі сауалдар туындайды. Бұл сауалдар оқу бағдарламасымен және оқу бағдарламасын жүзеге асыруда қолданылатын педагогикалық тәсілдермен тығыз байланысты [4].

Қазақстан Республикасы Президенті Қ.К.Тоқаевтың «Сындарлы қоғамдық диалог – Қазақстанның тұрақтылығы мен өркендеуінің негізі» деген тақырыппен халыққа жолдауында «Біз студенттердің қабілетін айқындап, кәсіби бағыт-бағдар беру саясатына көшуіміз қажет. міндеттерді шешу үшін қабылданған игі шаралардың бірі болып табылады. Студенттер алған білімдері мен үйренген дағдыларын кез келген орта жағдайында, ресми-іскерлік ортада, қарым-қатынас құралы ретінде де тиімді қолдануға мүмкіндік беретін білім алады [5]. Студенттердің бойында қалыптастыру көзделетін сын тұрғысынан ойлау, қарым-қатынас жасау қабілеті, жауапкершілік, өмір бойы оқуға дайын болу, алған білімдерін

өмірде қолдана білу, пробеламларды шешу, ғылыми-зерттеу дағдылары, жеке және топпен жұмыс жасай алу сияқты құндылықтар мен дағдыларды меңгереді.

Әлеуметтік белсенді, әлеуметтік таңдау жасай алатын, өзінің азаматтық ұстанымын, азаматтық құқықтарын саналы және қорғай алады. Жоғары концептуалдық түсінікке қол жеткізу немесе тақырыпты әр қырынан қарастыру болған жағдайда – талқылау аса пайдалы. Талқыланатын тақырыптың нақты дұрыс жауабы жоқ, керісінше, ол бірқатар күрделі және қарама-қайшы мәселелерді қамтиды. Студенттер талқылауға қатысқан кезде олардың осы тақырып жөнінде біраз білімі болуы шарт және талқылау аяқталған кезде оларда қосымша түсінік қалыптасу қажет.

Талқылауды тарих, әдебиет, ғылым, экономика, биология т.б. сияқты түрлі пәндерге қатысты қолданған жөн. Қандай тақырып өтілсе де, сабақ үстінде талқылау еркін жүретіндей жағымды атмосфера құруға тырысу қажет. Шығармашылық мәселесі тұлғаның өзін – өзі жүзеге асыруға ұмтылуымен және пән мазмұнын ашатын шығармашылық іс – әрекет тәжірибесін дамыту шаралары көзделеді. Жоғары деңгейде шығармашылық белсенділік көрсеткіштері мен критерийлерінің сапалық сипаттамаларын анықтауға болады. Студенттердің шығармашылық қабілетін дамыту деңгейі жоғары сыртқы талаптарға қарамастан туындайтын тұрақты танымдық қызығушылығымен ерекшеленеді. Оқытудың белсенді әдістерімен студенттердің танымдық белсенділігінің деңгейін барынша арттыратын және оларды ынталы оқуға бағыттайтындарды атауға болады. Шығармашылық жұмыстарды орындау студенттердің шығармашылық қабілеттерін дамыту және өзіндік жұмыс дағдыларын қалыптастыру, білімді кеңейту және тереңдету, оларды нақты міндеттерді орындау кезінде қолдана білуді дамытудың негізгі құралы Конструктивистік ортада бағалау білім беру кезінде үздіксіз орын алумен қатар, білім алушыны ғана емес, оқытушыны да бағалайды. Оқытушының эксперимент барысында студенттің ойлауын ғана бағаламай, өзінің іс-әрекетті жоспарлауын, олардың түсінігін қалыптастыруға бағыт-бағдар беруін де бағалап отыру қажет. Бәсекелестікте бағалау әдістері оқыту түріне де байланысты, себебі конструктивистік орта үстіртін түсініктен гөрі, мағыналы, терең құрылымдық оқытуға сәйкес келеді. Аутентивті бағалау түрлері «студенттер не үйренді, бұл білім олар үшін неліктен пайдалы» деген тақырыптарды талқылағанда немесе олар рефлективті шығарма жазу кезінде игерген дағдыларын көрсетіп, іс жүзінде қолдана алған жағдайда қойылады. Сабақ барысында қолданылған әдістері мен құрылымы студенттердің бәсекелестік белсенділігінің дамуына ықпал етеді. Студенттер ең басынан бастап жаңа материалды үйренуге мүдделі, олар оқу атмосферасына толығымен еңген

және оқытушы беретін барлық тапсырмаларды мұқият орындайды.

Қазіргі заманауи білім беруде дидактикалық сабақта оқытудың ойын формаларына назар аудара отырып, оқытушы мен студенттердің өзара іс-әрекеттерін тиімді қолдану мүмкіндіктерін, оларға тән жарыс элементтерімен қарым-қатынастың нәтижелі формасымен, шынайы қызығушылық танытады. Оқудың заманауи классификациясы студенттердің басым қызметі негізінде жасалған тәжірибелік – бағытталған жоба. Зерттеу жобасы, ғылыми зерттеудің барлық ережелері бойынша қандай да бір мәселені шешу болып табылады[6].

«Сапалы білім Қазақстанды индустрияландыру мен инновациялық дамытудың негізі болуы тиіс» деп Елбасы атап көрсеткендей, ХХІ ғасыр ұлттық бәсеке, ақпараттық сайыс, инновациялық технологиялар, күрделі экономикалық реформалар сияқты көріністермен ерекшеленеді. ХХІ ғасырда Қазақстанда білім беру жүйесіне инновациялық серпіліс жасалынды. Студенттер ғылыми зерттеуде креативтілік тәсілмен жүргізеді. Білім алушылар шығармашылық ойлай арқылы пайдалы идеяларды жинақтап жаңа идеяларды туындап, жүзеге асырады. Жеке тұлғаның креативтілігі мынадай параметрлерді анықтайды: проблемаға өз көзқарасын өзгерту, психологиялық тұрғыдан қалыптасқан жағдайға бейімделу және стереотиптерден бас тарта білу, зерттеу шараларына ауқымды қарап және қабілеттерін дамыту, күрделі мәселелерді шешу, жаттанды ырықсыз әрекеттерді болдырмау.

Инновациялық технология кәсіби салада инновациялық іс-әрекетке даярлықтың негізгі критерийі ретінде, тұлғаның инновациялық белсенділігін арттыру, білімнің алуан түрлі саласындағы іргелі және қолданбалы зерттеулерді дамыту, жаңа өнімдерді, технологияларды құру, жаңа идеяларды генерациялау үшін қажет инновациялық әлеуетті оңтайландырудың механизмі болады[7].

Бәсекелестің стратегиялық қадамы мен қарсы жауап ретіндегі әрекеттердің екеуі де қолда бар қабілет жиынтығына кіреді және олар шектеулі. Демек, бәсекелестің қабілетін (жаңа қабілет меңгеруге жасаған әрекеті) болашақ стратегиялық әрекеттерге берілген белгі.

Білім беруде оқытушылар мен білім алушылар бәсекелестік өз стратегиялық жағдайы туралы үнемі ойланып жүрсе, осының өзі олардың аудиториядағы рөлін анықтауға, өзін-өзі дұрыс ұстауына үлкен әсерін тигізеді. Оқытушылар әлеуметтік-мәдени және экономика- бәсекелестердің бұрынғы мінез-құлқы мен талғамын зерттеу бәсекелестердің әр қадамын болжауға және оларға құнды көмек ұсынады.

Бәсекелестерінің қазіргі заманғы стратегиялық профилін жасау үшін қолда бар ақпаратты талдайды. Тиісті зерттеу жұмыстарын іске асыру

ұзақ уақытты талап етеді. Студенттердің креативтілігін қалыптастыру мәселесі ғылыми және көптеген аспектілерді қарастыруды талап етеді, мысалы студенттің креативтілік деңгейінің дамуы және шығармашылық процесіндегі қабілеттердің арақатынасын зерттеледі[].

Қазіргі уақыттың негізгі талаптарының бірі – білімді әлемнің бүтіндей бейнесін қабылдай алатын, логикалық ойлауы дамыған жаңаша, бәсекеге қабілетті, тәуелсіз ойлай алатын шығармашыл адамға айналдыру қажет. Студенттердің пікір айтуына мүмкіндік беріп, оны құрметтей білудің маңызы зор. Студенттердің мүдделерін түсіну күрделі әрекеттерді жоспарлау үшін аса маңызды. Ол үшін оқытушы сұрақ қойып, талқылаулар ұйымдастырады, студенттердің жауабын зейін қойып тыңдайды. Сонымен қатар оқытушылар студенттердің ең бастысы тақырып жөніндегі концепцияларын түсінуге тырысады.

1-кесте. Конструктивистік оқыту ортасының негізгі принциптері

	орта	принциптері
1	Оқыту	Оқытудың маңызын студенттерге түсіндіру
2	Оқу	Оқуды негізгі концептілер төңірегінде іске асыру
		Студенттердің пікір айтуына мүмкіндік беру
3	Оқу жоспары	Студенттердің тақырыпты түсінуге қалай жеткенін білу қажеттігі
		Бағалаудың білім беру контексіне сай келуі

Конструктивистік білім беру студенттердің ақпаратты өздері тауып, пайдалануын талап етеді (Brooks, Egeland 2004). Оқушылар жаһандық бәсекелестер нарықта бәсекелік арттықшылық, қалыптастыру үшін өз қызметінде түрлі тәсілде үйлестіре алады. Білім мен басқа ресурстардың жиынтық көзін пайдаланатын жаңашылдар желісінің сан алуан негізін кешенді жүйе ретінде қарастырылады. Негізі студенттердің ізденіс қабілетінің арттуы осы жаңа конструктивистік білім беру арқылы жүреді. Олардың білім алуға қызуғышылығы артып іздену қабілеттері дамыды.

Нәтижелі білім алу процесі студенттердің өздігінен меңгерген, таныта білген білім дағдылары мен амал, көзқарастарын зейін қойып, зерделей білген білім модельдері аясында ғана жүзеге асады. Әрбір сабақта тәжірибе барысында білім алушылар оқу процесінің барлық аспектілеріне белсенді қатысады. Олар өзінің болжамдары мен сұрақтарын тұжырымдайды.

Қорытынды

XXI ғасырда адамзат дамуының негізгі қозғаушы күші деуінің өзі- үлкен көргендіктің бел-

гісі. Студенттер өз саласы бойынша жан-жақты терең білім алу мақсатында жүйелі жұмыстар атқарылып, мемлекеттік стандарт талаптарына сай бақылау тәсілдері жүргізіледі. Өйткені қазіргі кезеңде білім беру жүйесінің ең басты мәселесі – білім сапасын халықаралық деңгейін жеткізу.

Осыған орай мемлекеттік білім беру саясатының бағытында студенттердің бәсекеге қабілеттілігін арттыру. Қарапайымдылықтан күрделілікке ұмтылатын болсақ, ол кезде студенттердің талпынысын оятып, оқытушы мен студент арасындағы байланысты нығайтуға болады. Қазіргі таңдағы білім беру мақсаты – білім алушының танымдық тәжірибесін ескере отырып, жеке тұлға ретінде дамуына оң ықпал тигізу. Әлемдік білім кеңістігіндегі озық тәжірибеге білім беруге көшудегі негізгі нысана – өзектілігі арта түсетін білімді де білікті, тәжірибелі білім беру бағдарламасына сай бәсекеге қабілетті кадрларды қалыптастыру.

Ұлтымызды дәріптейтін, рухымызды биіктетіп, ұлттық сенімімізді жігерлендіретін білім беру бағдарламасын даярлау. Сондықтанда оқытушы кәсіби біліктілігін жаңа бағытта арттырып, білім мазмұнын жаңартып, заманауи әдіс-тәсілдерді меңгерген және өмірде қолданып, жаңа әлемдік әдістемелік негіздерді қалыптастыру керек. Өйткені білім әр тұлғаға өмір бойы азық, қажет екенін өмір тәжірибесі дәлелдейді. Кез-келген білім беру бағдарламасының бәсекеге қабілетті және табысты орындалуы оқытушыға байланысты. Оның кәсіби шеберлігі нысаналы бағдарламасы да, білім беру бағдарламасын биік деңгейде жүзеге асыруға ықпал етеді.

Ғалымдардың әлем елдері бойынша білім беру жүйелерін зерттеген еңбектерін қарастыра отырып, кез келген елдің білім сапасын арттыру үшін факторлар анықталады. Оқытушылардың мәртебесі және кәсіби біліктілік деңгейінің жоғары болуымен қатар білім беру сапасының дұрыс бағалануы, рухани-адамгершілік тәрбиелеудің тиімділігін арттырады. Сонымен қатар ғылыми зерттеулердің ұйымдастырылуы мен сапалы нәтижесі жүзеге асады.

Білім беруде инновациялық технологиялардың қандай түрін алсақта олардың тиімділігі тек қана оқытушының шеберлігімен және осы шеберлікті шыңдай түскендігімен ғана күшіне ие болады. Сол себептен қандайда білім берудегі жаңаша бағдарланған әдіс – тәсілдер болмасын әрбір студенттің өз бетімен іздену талабының биіктігі және сенімінің ұялауы, шығармашылықпен жұмыс жасауы, қорытынды жасап нәтижеге жетуі білім сапасын арттырады. Мұндай жағдайда студенттердің білім сапасының арттуы ғана емес, олардың бәсекеге қабілеттіліктері мен жоғары құзырлы тұлға қалыптасуы.

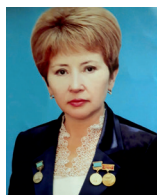
ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Джон Э.Гэмбл МаргаретА. Питереф АртурА. Томпсон Стратегиялық менеджмент негіздері бәсекелік арттықшылыққа ұмтылу. Астана, 2019 б.96.
2. Дейл Х.Шунк Оқыту теориясы/ білі беру көкжиегі. Астана, 2019 б. 479, 487.
3. Кылышбаева Г.Б. Қазіргі жаңа білім беруде білім алушының құзыреттілігін арттыру/ Шымкент, 2016, б.59
4. Мамирова Н.А. Кунанбаева Е.М. Тулепова Ф.К. Мұғалімнің шеберлігін арттыруда инновациялық технологияны пайдалану. Шымкент, 2017 б.81.
5. «Сындарлы қоғамдық диалог – Қазақстанның тұрақтылығы мен өркендеуінің негізі». Мемлекет басшысы Қ.К.Тоқаевтың Қазақстан халқына Жолдауы, 2 қыркүйек 2019 жыл.
6. Романова А.Б. Білім берудегі менеджмент. Алматы, 2016.
7. Ғылыми – педагогикалық зерттеу әдістемесі. Алматы, 2011 б.116.

УДК 159. 9. 072

АЖИДИНОВ АКМАЛДИН САПАРДИНОВИЧ

ректор, кандидат технических наук, профессор НАН РК,
Международный гуманитарно-технический университет,
Шымкент, Казахстан,

ЛЕКЕРОВА ГУЛЬСИМ ЖАНАБЕРГЕНОВНА

зав.кафедрой «Психология и специальная педагогика»,
доктор психологических наук, профессор,
Южно-Казахстанский университет им. М.Ауезова,
Шымкент, Казахстан

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ И РАЗВИТИЯ МОТИВАЦИИ СТУДЕНТОВ В ПРОЦЕССЕ ОБУЧЕНИЯ

Аннотация. Бұл мақалада университетте студенттерді оқыту процесінде ынталандыру дағдысын қалыптастыру. Ынталандыру ұғымы мақсат пен қажеттілік ұғымымен тығыз байланысты екенін атап өткен жөн. Оның құрылымына мыналар кіреді: оқу қажеттілігі, оқытудың мәні, оқытудың мақсаты, көзқарасы мен қызығушылығы. Мамандыққа деген оң көзқарасты қалыптастыру, студенттердің оқу үлгерімін арттырудың маңызды факторы болып табылады.

Түйінді сөздер: оқуға ынталандыру дағдысы, ынталандыру саласы.

Аннотация. В статье рассматриваются проблемы формирования и развития мотивации в процессе обучения студентов в университете. Рассматривая мотивацию учебной деятельности, необходимо подчеркнуть, что понятие мотив тесно связано с понятием цель и потребность. В личности человека они взаимодействуют и получили название *мотивационная сфера*. В ее структуру входят: потребность в учении, смысл учения, мотив учения, цель, эмоции, отношение и интерес. Формирование положительного отношения к профессии является важным фактором повышения учебной успеваемости студентов.

Ключевые слова: учебная мотивация, студенты, мотивационная сфера.

Summary. The article deals with the problems of formation and development of motivation in the process of students' education at the university. Considering the motivation of educational activities, it should be emphasized that the concept of motive is closely related to the concept of purpose and need. In the personality of a person, they interact and are called the motivational sphere. Its structure includes: the need for teaching, the meaning of teaching, the motive of teaching, purpose, emotions, attitude and interest. The formation of a positive attitude towards the profession is an important factor in improving the academic performance of students.

Keywords: educational motivation, students, motivation sphere.

Введение.

Одной из проблем оптимизации учебно-познавательной деятельности студентов является изучение вопросов, связанных с мотивацией учения. Это определяется тем, что в системе «обучающий – обучаемый» студент является не только объектом управления этой системы, но и субъектом деятельности, к анализу учебной деятельности которого в ВУЗе нельзя подходить односторонне, обращая внимания лишь на «технологию» учебного процесса, не принимая в расчет мотивацию. Как показывают социально-психологические исследования, мотивация учебной деятельности неоднородна, она зависит от множества факторов: индивидуальных особенностей студентов, характера ближайшей референтной группы, уровня развития студенческого коллектива и т.д. С другой стороны, мо-

тивация поведения человека, выступая как психическое явление, всегда есть отражение взглядов, ценностных ориентаций, установок того социального слоя (группы, общности), представителем которого является личность.

Основная часть.

Рассматривая мотивацию учебной деятельности, необходимо подчеркнуть, что понятие *мотив* тесно связано с понятием *цель* и *потребность*. В личности человека они взаимодействуют и получили название *мотивационная сфера*. В литературе этот термин включает в себя все виды побуждений: потребности, интересы, цели, стимулы, мотивы, склонности, установки.

Учебная мотивация определяется как частный вид мотивации, включенный в определенную деятельность, – в данном случае деятель-

ность учения, учебную деятельность. Как и любой другой вид, учебная мотивация определяется рядом специфических для той деятельности, в которую она включается, факторов. Во – первых, она определяется самой образовательной системой, образовательным учреждением; во – вторых, – организацией образовательного процесса; в – третьих, – субъектными особенностями обучающегося; в – четвертых, – субъективными особенностями педагога и, прежде всего, системы его отношений к ученику, к делу; в – пятых – спецификой учебного предмета. Учебная мотивация, как и любой другой ее вид, системна, характеризуется направленностью, устойчивостью и динамичностью. Так, в работах Л.И. Божович и ее сотрудников, на материале исследования учебной деятельности учащихся, отмечалось, что она побуждается иерархией мотивов, в которой доминирующими могут быть либо внутренние мотивы, связанные с содержанием этой деятельности и ее выполнением, либо широкие социальные мотивы, связанные с потребностью ребенка занять определенную позицию в системе общественных отношений. При этом с возрастом происходит развитие соотношения взаимодействующих потребностей и мотивов, изменение ведущих доминирующих потребностей и своеобразной их иерархизации [Lekerova G. Zh., Dlimbetova B.S., 2017, p. 23].

Характеризуя интерес (в общепсихологическом определении – это эмоциональное переживание познавательной потребности) как один из компонентов учебной мотивации, необходимо обратить внимание на то, что в повседневном бытовом, да и в профессиональном педагогическом общении термин «интерес» часто используется как синоним учебной мотивации. Об этом могут свидетельствовать такие высказывания, как «у него нет интереса к учебе», «необходимо развивать познавательный интерес». Возможность создания условий возникновения интереса к учителю, к учению (как эмоционального переживания удовлетворения познавательной потребности) и формирование самого интереса отмечалась многими исследователями. На основе системного анализа были сформулированы основные факторы, способствующие тому, чтобы учение было интересным для ученика. Согласно данным этого анализа, важнейшей предпосылкой создания интереса к учению является воспитание широких социальных мотивов деятельности, понимания ее смысла, осознание важности изучаемых процессов для собственной деятельности.

Необходимо условие для создания у учащихся интереса к содержанию обучения и к самой учебной деятельности – возможность проявить в учении умственную самостоятельность и инициативность. Чем активнее методы обучения, тем легче заинтересовать ими учащихся. Основ-

ное средство воспитания устойчивого интереса к учению – использование таких вопросов и заданий, решение которых требует от учащихся активной поисковой деятельности.

Большую роль в формировании интереса к учению играет создание проблемной ситуации, столкновение учащихся с трудностью, которую они не могут разрешить при помощи имеющегося у них запаса знаний; сталкиваясь с трудностью, они убеждаются в необходимости получения новых знаний или применения старых в новой ситуации. Интересна только та работа, которая требует постоянного напряжения. Легкий материал, не требующий умственного напряжения, не вызывает интереса. Преодоление трудностей в учебной деятельности – важнейшее условие возникновения интереса к ней. Трудность учебного материала и учебной задачи приводит к повышению интереса только тогда, когда эта трудность посильна, преодолима, в противном случае интерес быстро падает.

Учебный материал и приемы учебной работы должны быть достаточно разнообразны. Разнообразие обеспечивается не только столкновением учащихся с различными объектами в ходе обучения, но и тем, что в одном и том же объекте можно открывать новые стороны. Новизна материала – важнейшая предпосылка возникновения интереса к нему. Однако, познание нового должно опираться на уже имеющиеся у школьника знания. Использование прежде усвоенных знаний – одно из основных условий появления интереса. Существенный фактор возникновения интереса к учебному материалу – его эмоциональная окраска, живое слово учителя.

Особенности связей между мотивационными ориентациями позволяют выделить две существенные характеристики: во-первых, стабильность связей (по критерию плотности) между ориентациями на процесс и результат, с одной стороны, и ориентациями на «оценку преподавателем» и «избегание неприятностей», с другой, т.е. относительную независимость их от условий обучения. Установлена (на достоверном уровне значимости) положительная связь мотивационных ориентаций с успеваемостью студентов. Наиболее плотно связанными с успеваемостью оказались ориентации на процесс и на результат, менее плотно – ориентация на «оценку преподавателем». Связь ориентации на «избегание неприятностей» с успеваемостью слабая.

Учебная деятельность мотивируется, прежде всего, внутренним мотивом, когда познавательная потребность «встречается» с предметом деятельности – выработкой обобщенного способа действия – и «опредмечивается» в нем, и в то же время самыми разными внешними мотивами – самоутверждения, престижности, долга,

необходимости, достижения и др. На материале исследования учебной деятельности студентов было показано, что среди социогенных потребностей наибольшее влияние на ее эффективность оказывала потребность в достижении, под которой понимается «стремление человека к улучшению результатов своей деятельности». Удовлетворенность учением зависит от степени удовлетворенности этой потребности. Эта потребность заставляет студентов больше концентрироваться на учебе и в то же время повышает их социальную активность.

Существенное влияние на обучение оказывает потребность в общении и доминировании. Однако для самой деятельности особенно важны мотивы интеллектуально – познавательного плана. Мотивы интеллектуального плана осознаемы, понимаемы, реально действующие. Они осознаются человеком как жажда знаний, необходимость (нужда) в их присвоении, стремление к расширению кругозора, углублению, систематизации знаний. Это именно та группа мотивов, которая соотносится со специфически человеческой деятельностью, познавательной, интеллектуальной потребностью, характеризующейся положительным эмоциональным тоном и ненасыщаемостью. Руководствуясь подобными мотивами, не считаясь с усталостью, временем, противостоя другим побудителям и другим отвлекающим факторам, учащийся настойчиво и увлеченно работает над учебным материалом, над решением учебной задачи. Наибольшее влияние на академические успехи оказывает познавательная потребность в сочетании с высокой потребностью в достижениях.

Другими словами, мотивационная сфера субъекта учебной деятельности или его мотивация не только многокомпонентна, но и разнородна и разноуровневая, что лишний раз убеждает в чрезвычайной сложности не только ее формирования, но и учета, и даже адекватного анализа.

Установлено также чрезвычайно важное для организации учебной деятельности положение о возможности и продуктивности формирования мотивации через целеполагание учебной деятельности. Личностно-значимый смыслообразующий мотив у подростков (юношей) может быть сформирован и что этот процесс реализуется в последовательности становления его характеристик. Сначала учебно-познавательный мотив начинает действовать, затем становится доминирующим и приобретает самостоятельность и лишь после осознается, т.е. первым условием является организация, становление самой учебной деятельности.

Связь устойчивости мотивационной структуры (ориентаций на процесс – результат – вознаграждение – давление) с ее динамичностью состоит в дифференциации компонентов в структу-

ре, их упорядочивании с тенденцией к устойчивости структуры. При этом такие характеристики мотивационных структур, как ускоренная динамика внутрискруктурных изменений, движение компонентов внутренней мотивации (процесс – результат) к упорядочиванию, четко выраженная тенденция к дифференцированности, являются показателями устойчивости структур с мотивационной ориентацией на процесс. Это позволяет предполагать, что абсолютное доминирование процессуальной мотивации придает структуре большую устойчивость. В тех случаях, когда процессуальная и результативная мотивационная ориентация занимают первое и второе места в структуре, уровень ее устойчивости еще выше – это первый по силе влияния фактор. Установлено, что к психологическим детерминантам устойчивости относятся:

- 1) исходный тип мотивационной структуры;
- 2) личностная значимость предметного содержания деятельности;
- 3) вид учебного задания;
- 4) наиболее сильными являются внутренние факторы: доминирование мотивационной ориентации, особенности внутрискруктурной динамики и психологическое содержание мотивационной структуры.

Вторым по силе фактором, влияющим на изменение мотивационных структур, является такой вид проблемной ситуации, который через необходимость выбора, снятия оценки и снятия временных ограничений побуждает человека к творческой активности. В исследовании выявлено качественное своеобразие связей между типом мотивационной структуры, особенностями продукта деятельности и характеристиками ее субъектов.

В исследовании по этой проблеме раскрыты факторы, через которые можно воздействовать на внутрискруктурную динамику мотивационных структур, а, следовательно, управлять их перестройкой. К таким факторам относятся снятие оценки и временных ограничений, демократический стиль общения, ситуация выбора, личностная значимость, вид работы (продуктивный, творческий). Творческий характер проблемной ситуации стимулирует тенденцию к дифференцированию и упорядочению компонентов структуры, то есть тенденцию к устойчивости. Все рассмотренное выше свидетельствует о сложности учебной мотивации как психологического феномена, управление которой в учебном процессе требует учета ее структурной организации, динамичности, возрастной обусловленности [Lekerova G. Zh., Dlimbetova B.S., 2016, p.1715].

Учебная мотивация, представляя собой особый вид мотивации, характеризуется сложной структурой, одной из форм которой является структура внутренней (на процесс и результат) и внешней (награда, избегание) мотивации. Су-

ществены такие характеристики учебной мотивации. Как ее устойчивость, связь с уровнем интеллектуального развития и характером учебной деятельности.

Известно, что если студент разбирается в том, что за профессию он выбрал и считает ее достойной и значимой для общества, это, безусловно, влияет на то, как складывается его обучение. С помощью экспериментов было установлено, что больше всего довольны избранной профессией студенты 1 курса. Но в течение всех лет учебы этот показатель неуклонно снижается вплоть до выпускного курса. Несмотря на то, что незадолго до окончания вуза удовлетворенность профессией оказывается наименьшей, само отношение к профессии остается положительным. Студенты-первокурсники опираются, как правило, на свои идеальные представления о будущей профессии, которые при столкновении с реалиями подвергаются болезненным изменениям. Однако важно другое. Ответы на вопрос «Почему профессия нравится?» свидетельствуют, что ведущей причиной здесь выступает представление о творческом содержании будущей профессиональной деятельности. Например, студенты упоминают «возможность самосовершенствования», «возможность заниматься творчеством» и т. п. Что же касается реального учебного процесса, в частности, изучения специальных дисциплин, то здесь, как показывают исследования, лишь незначительное число студентов-первокурсников (менее 30%) ориентируются на творческие методы обучения. С одной стороны, перед нами – высокая удовлетворенность профессией и намерение по окончании вуза заниматься творческой деятельностью, с другой – желание приобрести основы профессионального мастерства преимущественно в процессе репродуктивной учебной деятельности [Lekerova G. Zh., 2015, №4, p:78].

Таким образом, формирование положительного отношения к профессии является важным фактором повышения учебной успеваемости студентов. Но само по себе положительное отношение не может иметь существенного значения, если оно не подкрепляется компетентным представлением о профессии (в том числе и пониманием роли отдельных дисциплин) и плохо связано со способами овладения ею. Очевидно, в круг проблем, связанных с изучением отношения студентов к избранной профессии, должен быть включен целый ряд вопросов. Это:

- 1) удовлетворенность профессией;
- 2) динамика удовлетворенности от курса к курсу;
- 3) факторы, влияющие на формирование удовлетворенности: социально-психологические, психолого – педагогические, дифференциально – психологические, в том числе и половозрастные;

4) проблемы профессиональной мотивации, или, другими словами, система и иерархия мотивов, определяющих позитивное или негативное отношение к избранной профессии.

Другой важный фактор связан с мотивом творчества в будущей профессиональной деятельности, тягой к творчеству и теми возможностями, которые представляет для этого работа по специальности. Исследования показали, что данный фактор более значим для успевающих, менее значим для неуспевающих учащихся. Формирование творческого отношения к различным видам профессиональной деятельности, стимулирование потребности в творчестве и развитии способностей к профессиональному творчеству – необходимые звенья системы профессионального обучения и профессионального воспитания личности.

Несмотря на то, что удовлетворенность профессией обусловлена множеством факторов, ее уровень поддается вероятностному прогнозированию. Очевидно, эффективность такого прогноза определяется тем комплексом методик, которые будут применены для диагностики интересов и склонностей личности учащегося, его установок, ценностных ориентаций, а также характерологических особенностей.

В процессе обучения в педагогическом вузе у студентов должна быть сформирована профессионально-педагогическая готовность к реализации полученных знаний, умений, навыков и опыта деятельности в своей будущей профессиональной деятельности. Эта готовность может быть представлена взаимосвязанными структурными компонентами: мотивационно-ценностным, содержательно-ориентировочным, операционно-действенным и рефлексивно-оценочным. Мотивационно-ценностная составляющая (компонент готовности) к педагогической деятельности рассматривается автором как система побуждений, идеалов, ценностных ориентации, потребностей, целей, интересов, присущих данной личности.

Мотивация (обучения, выбора профессии и специальности, дальнейшей профессиональной деятельности) тесным образом связана со многими личностными характеристиками и студента педагогического вуза – будущего специалиста, и учителя – специалиста, уже реализовавшегося в профессиональной деятельности. Одной из важнейших особенностей педагогической профессии является то, что в ней больше, чем в любой другой успех деятельности зависит от личности учителя; формирование профессиональной направленности будущих педагогов является одной из основных задач учебно-воспитательной работы в педагогическом вузе [Lekerova G. Zh., Длимбетова Б.С., 2020, с.189].

Заключение.

Формирование личности будущего педагога в условиях вуза предполагает высокий уровень развития собственно-педагогической направленности студента вне зависимости от профиля факультета. Успешное самоутверждение учителя в профессиональной деятельности, полноценная самореализация в ней во многом обусловлена тем, насколько будущего учителя в годы обучения в педвузе удастся сориентировать в поисках собственного пути профессионального становления, убедить в том, что рост профессионального мастерства зависит от его личностного саморазвития и самосовершенствования.

В качестве главной цели работы мы выбрали изучение особенностей и динамики мотивации

студентов педагогического вуза, поскольку данная проблема наиболее актуальна в современной ситуации развития системы образования. Подтверждением этого является неоднократное обращение исследователей к вопросу о состоянии высшего педагогического образования и образовательной политики.

Одним из наиболее ярких и информативных показателей является нежелание выпускников продолжать профессионализацию в сфере педагогической деятельности, а также большой процент студентов, выбравших обучение в вузе по мотивам, не связанным с профессией педагога. Таким образом, проблема формирования и развития мотивации в процессе обучения является, несомненно, актуальной.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Lekerova G. Zh., Dlimbetova B. S. Research of a problem of formation of educational motivation of students.- *Espacios*, vol.38(№25) , 2017, page 26.
2. Lekerova G. Zh., Dlimbetova B.S. Results of the Investigation of Psychological Influence on Development of Students, Motivation.- *International Journal of Environmental and Science Education*, 2016, 11(8), 1711-1720.
3. Lekerova G. Zh. Influence of psychological maintenance on development of educational motivation of students.- *European Journal of education and applied Psychology*.- Vienna, 2015, №4, pp:77-79.
4. Лекерова Г.Ж., Длимбетова Б.С., Айткулова Г.А. Мотивация выбора профессии психолога и основные этапы профессионализации личности.- *Наука и жизнь Казахстана. Международный научный журнал*, №3/4, , 2020, С.186-210.

АСИЛБЕКОВА Б.Ж.б.ғ.м., аға оқытушы,
Халықаралық гуманитарлық-техникалық университеті,
Шымкент қ., Қазақстан**СЕНКЕБАЕВА А.А.**б.ғ.к., аға оқытушы,
Халықаралық гуманитарлық-техникалық университеті,
Шымкент қаласы. Қазақстан

ҚАЗІРГІ МЕКТЕПТЕГІ БИОЛОГИЯЛЫҚ БІЛІМ

Аннотация. Биологиядағы болып жатқан өзгерістерді бүкіл талдау көптеген ғалымдар мен философтарға осы саладағы революциялық өзгерістер туралы айтуға мүмкіндік берді (Р.С. Карпинская, И. Т. Фролов, Б. Г. Юдин және т.б.). Алынған практикалық және теориялық нәтижелердің шексіз маңыздылығына қарамастан, олардың жаңалығы, іргелі сыны, өмірге деген қазіргі көзқарастары өзгерген жоқ. Демек, әлемнің жаңа биологиялық картинасын түпкілікті қалыптастыру және осы білім саласындағы революциялық қайта құруларды аяқтау туралы айту әлі ерте. Әрине, биологияда өмір құбылысын білуге байланысты көптеген іргелі және қызықты жаңалықтар бар.

Түйін сөздер: техника, технология, иллюстрация, синтез, процесс.

Аннотация. Весь анализ происходящих изменений в биологии позволил многим ученым, философам говорить об революционных изменениях в этой области (Р. С. Карпинская, И. Т. Фролов, Б. Г. Юдин и др.). Но, несмотря на чрезвычайную значимость полученных практических и теоретических результатов, их новизна, принципиальную критику, нынешние взгляды о жизни не изменились. Следовательно, рано говорить о окончательном формировании новой биологической картины мира и завершении революционных преобразований в этой области познания. Конечно, в биологии есть много фундаментальных и интересных новостей, связанных с познанием феномена жизни.

Ключевые слова: методика, технология, иллюстрация, синтез, процесс.

Abstract. The entire analysis of changes in biology has allowed many scientists and philosophers to talk about revolutionary changes in this field (R. S. Karpinskaya, I. T. Frolov, B. G. Yudin, etc.). But, despite the extreme significance of the practical and theoretical results obtained, their novelty, fundamental criticism, and current views on life have not changed. Therefore, it is too early to talk about the final formation of a new biological picture of the world and the completion of revolutionary transformations in this field of knowledge. Of course, biology has a lot of fundamental and interesting news related to the knowledge of the phenomenon of life

Keywords: method, technology, illustration, synthesis, process.

Оқулық — роман емес, егер,
ол дұрыс құрылмаса,
Оба, тырысқақ ауруларынан
артық зиян келтіреді

В.Г. Белинский

Қазіргі биология – бұл, зерттеудің басты мәні жалпы және жеке заңдылықтар болып табылатын, оның барлық көріністері мен қасиеттеріне тән әр түрлі пәндердің тұтас бірлестігі салыстырмалы түрде дербес салалардан тұратын білімнің белсенді дамып келе жатқан жүйесі: Биологиялық пәндер кешені биотехнологияларды дамыту арқылы қоғамның қуатты өндірістік күші ғана емес, сонымен қатар өндірістің өмір сүру жағдайлары және табиғатты тиімді пайдалану жүйесін әзірлеу және жалпы табиғи ресурстарды жаңарту туралы ілімнің маңызды негізі ретінде әрекет етеді. Мұндай процесс заманауи өндірістік тәжірибені экологияландыру деп аталады.

Екінші жағынан, биологияның, Экологияның негізгі идеялары мен принциптері, атап айтқанда, жаңа дүниетанымдық ұстанымдар мен қағидаттарды (биоцентризм, биосфероцентризм, өмір алдында қастандық және т.б.) қалыптастыруға, сондай-ақ қоғам мен табиғаттың өзара іс-қимылының тұжырымдамалық жаңа іргетасын қалыптастыруға ықпал ете отырып, қоғамның рухани мәдениетіне кіреді.

Оқу-тәрбие процесін тұтас технологияландырғанда оқушы, мұғалім мен басшы іс-әрекетінің өзгеруі.

Биология оқулығының қызметі.Өз бетімен білім алу – оқушыларда өздігінен білім алуға деген қажеттілікті қалыптастыру және оқуды дұрыс ұйымдастыру іскерліктерін меңгеру.

Кіріктіруші – жалпы ақпарат құралы болып табылатын ақпарат фрагменттерін біртұтас бейнеге біріктіру.Үйлестіруші – барлық оқу құралдарын келісілген өзара әрекеттестікке келтіру (та-

биғи, суретті, техникалық). Дамытушы-тәрбиелік – биологиялық білім мазмұнының ғылымилығымен анықталады, оқулықтың барлық қызметін біріктіреді.

Биология оқулығының мазмұндық құрылымы (ішкі) ұғым, терминдер, фактілер. Биологияны оқытудағы сөздік әдістер Әңгіме; Түсіндіру; Әңгімелесу; Пікір талас; Дәріс. Әңгіме оқушының сұрақтарымен үзбей оқу материалын ауызша әңгіме түрінде баяндауды ұсынады Әңгіме түрлері Әңгіме – кіріспе Әңгіме – баяндау; Әңгіме – қорыту сюжетті; Иллюстративті; Әңгіме-кіріспе; Мақсаты: оқушыларды жаңа оқу материалын қабылдауға дайындау. Сипаттама: қысқа, баяндаудың айқындылығы, қызықты және эмоциялық тұрғыда айтып беру, жаңа тақырыпқа деген қызығушылығын шақыратындай болу керек, оның белсенді түрде меңгерілуіне деген қажеттілікті ояту Биология-көптеген басқа пәндермен тікелей байланысты және тарихтан кем емес адам туралы айтуға қабілетті аса маңызды ғылымның бірі. Оқыту пәні тірі организмдер, олардың өмір сүру және даму заңдылықтары, ортамен қарым-қатынас және шығу тегі болып табылады. Физикамен және химиямен бірге ғылым табиғи, табиғатпен жұмыс істеуге бағытталған. Биологияны дамытудың негізгі кезеңдерін зерттей отырып, бұл пәнді қандай әсерлі жолмен жүзеге асырғандығы туралы түсінік алуға болады.

Зерттеудің жаңа әдістері үнемі пайда болады, қазіргі білім ескі теорияларға басқаша қарауға мүмкіндік береді, бірақ ғылым туралы білімнің алдыңғы даму кезеңдерін зерттемей-ақ толық емес болады. Жиырмамыншы ғасыр соңы биология ғылымын бастан кешкен уақыттың ең жаңа ақпараттарына айналды, кез-келген заманауи мектептің 9-сыныбы енді он тоғызыншы ғасырдың алдыңғы қатарлы ақыл-ойы жоқ мәліметтерді зерттейді. Сороковода ДНК рөлі ашылды, 1953 ғалым оның құрылымын анықтауға мүмкіндік алды, ал 1961 – да оның шифрын шешуге мүмкіндік алды. Ақуыз синтезінің механизмдері нуклеин қышқылдарымен жұмыс істейтін молекулалық генетика пайда болды. Мұның барлығы адамға өмір құбылыстарын зерттеудің жаңа тәсіліне көшуге мүмкіндік берген үлкен қадам болды. Сәуір айында 1961де адам алғаш рет ғарышта болды. Бұл күнді ғылымның ғарыш саласының пайда болу сәті деп атауға болады. Додарвинский биологияның даму кезеңінде бұл мүмкін емес және елестету. Жетпісінші жылдары ғалымдар генетикалық инженериямен жұмыс істей бастады. Қазіргі кезең және ғылым болашағы жиырма бірінші ғасыр білім адам үшін өте қолжетімді болды. Барлық жерде биология оқытылады, орта мектептің 9-сыныбы балаларға Зоология, ботаника және анатомия туралы ғасырдан бұрын зерттеуге қарағанда көбірек білуге мүмкіндік береді, ал ғылымның

болашағы шын мәнінде жарқын болып көрінеді. Жеке бағыттарды жаңа пәндерге бөлу жалғасуда – гельминтология, арахноэнтомология, орнитология, микология, бриология, иммунология, бактериология және басқа да көптеген ғылымдар дамиды. Мұндай дифференциация мамандарға белгілі бір құбылыстар туралы ақпарат алу барысын жылдамдата отырып, әрбір нақты міндетке шоғырлануға мүмкіндік береді. Сонымен қатар, ғылымның интеграциясы жүреді, неге биохимия, цитогенетика және басқа да бағыттар пайда болады. Дегенмен, жұмыстың заманауи әдістері тарихпен тікелей байланысты. Ғалымдар бірнеше ғасырлар бұрын сияқты әдістерді қолданады, бірақ алынған деректерді түрлендіруге оларға жаңа технологиялар көмектеседі. Бірегей жабдық бұрын тек қарапайым тәжірибе болған, енді революциялық нәтижелерге әкелуі мүмкін эксперименттерді мүлдем басқаша жүргізуге мүмкіндік береді. Болашақ перспективалар генетиканы, физиологияны және биологияның басқа да көптеген тармақтарын жақсы зерттеуге мүмкіндік беретін әсерлі ғылыми-техникалық прогресті болжайды, бұл сондай-ақ адам өмірінің ұзақтығын да, жағдайларын да өзгерте алатын медицинаның барынша дамуына үміттенуге мүмкіндік береді.

Қазіргі кезде жалпы білім берудің, соның ішінде биологиялық білім берудің мазмұнын анықтауда іріктеу принциптерімен, критерийлерімен қатар мемлекеттік білім беру стандарты да сенімді бағыттаушы рөлін атқарады. Білім беруді стандарттау қажеттілігі; білім беретін әртүрлі (мемлекеттік, жеке меншік) ұйымдарда оқитын барлық балаларға жалпы білім берудің ортақ деңгейін қамтамасыз ету мақсатында ел аумағында біртұтас білім беру кеңістігін құру; Білім беру стандарты дегеніміз-түлектердің жалпы білім даярлығына қойылатын талаптардың міндетті деңгейі және осы талаптарға сай оқыту мен бақылау мазмұны, әдістері, формалары мен құралдары. Білім берудің мемлекеттік жалпыға міндетті стандарттарын, атынан көрініп тұрғандай, барлық білім беретін ұйымдар олардың меншік нысанына, типі мен түріне қарамастан қолдануға және сақтауға міндетті («Білім туралы» Заңның 56-бабының 2-тармағы). Білім беру стандартының көпшілік әдебиеттерде кездесетін анықтамасы: Байқап отырсақ, білім беру стандарты жайлы айтылған кезде өте көп арнайы терминдер мен ұғымдар пайдаланылады. Бұл кездейсоқтық емес, себебі, білім беру стандарты — айтарлықтай терең, кешенді ұғым. Оның күрделілігінің себебі — оның аталған және өзге де көптеген ұғымдарға негіз болуында. Біз, педагогтар үшін мемлекеттік білім беру стандарттарын, соның ішінде «Биология» пәнінің стандартын білу өте маңызды. Бұл біздің мұғалім, оқытушы, оқулық авторы, ғылыми қызметкер, білім саласындағы мемлекеттік қызметкер ретінде басшы-

лыққа алатын, білім саласында сауатты жұмыс істеуімізге мүмкіндік беретін бірден-бір нормативтік құжаттар. Зерттеушілік оқыту баланың қоршаған әлемді тануға биологиялық алдын ала анықталған қажеттіліктеріне негізделген. Ол білім беруде іздеу әдістерін ішінара пайдалануды емес, баланың өзінің танымдық іс-әрекеті басым орынға ие болатын оқытудың принципті өзге моделіне жүгінуді болжайды. Зерттеушілік оқытудың басты ерекшелігі-балалардың оқу жұмысын жандандыру, оған зерттеу, шығармашылық сипат беріп, осылайша оларға танымдық іс-әрекетті ұйымдастыруда бастаманы беру.

Зерттеу мақсаты: Биологияны оқыту процесінде зерттеу дағдылары мен дағдыларын дамыту құралы ретінде білім алушылардың зерттеу іс-әрекетін теориялық негіздеу, ұжымда, топта жұмыс істей білу. Білім беру стандартын дұрыс түсінуге қажетті ұғымдар. Білім беру жүйесі: 1.білім беру. 2.білім беру ұйымдары. 3.білім беруді басқару органдары және тиісті инфрақұрылымдар. Биология пәнінің үлгілік оқу бағдарламалары негізінде *жұмыстық бағдарламалар* дайындалады, онда, әдетте, аймақтық ерекшеліктер көрініс тауып, мұғалімдер ұжымының әдістемелік әлеуеті, мектептің ақпараттық-техникалық жарақтандырылуы және оқушылардың даярлық деңгейі ескерілуі керек. Биология пәнінің авторлық оқу бағдарламалары мемлекеттік стандарт талаптарын ескеріліп дайындалуымен қатар оқу пәнін құрудың өзге логикасына сүйенуі мүмкін, онда авторлар қандай да бір теорияларды қарастырудың өзге ыңғайын, оқылатын құбылыстар мен процестер жөнінде өздерінің жеке көз-

қарастарын білдіре алады.

Оқыту әдісі — айтарлықтай күрделі әрі көпмағыналы ұғым. Бұл мәселемен айналысатын дидакт-ғалымдар әлі күнге дейін осы категорияның мән-мағынасын түрліше ұғынады, әртүрлі түсіндірме береді.

«Әдіс» ұғымы бастауын гректің *methodos* сөзінен алады, оның қазақша мағынасы “зерттеу жолы”, “теория”.

Энциклопедиялық сөздіктегі жалпы анықтамасы:

«Әдіс — қандай да бір мақсатқа жетудің немесе нақты бір міндетті орындаудың жолы». Оқыту әдісіне берілген сан түрлі анықтамаларды зерттей келе олардың авторларын шартты түрде төрт топқа біріктірдік.

1-топ (И.Ф. Харламов, т.б.) авторлары:

“Оқыту әдістері деп мұғалімнің оқыту жұмысының амалдарын және оқылатын материалды игеруге бағытталған әртүрлі дидактикалық міндеттерді орындауға байланысты оқушылардың оқу-танымдық қызметін ұйымдастыру амалдарын түсінген жөн”

2-топ (Ю.К. Бабанский, т.б.) авторлары:

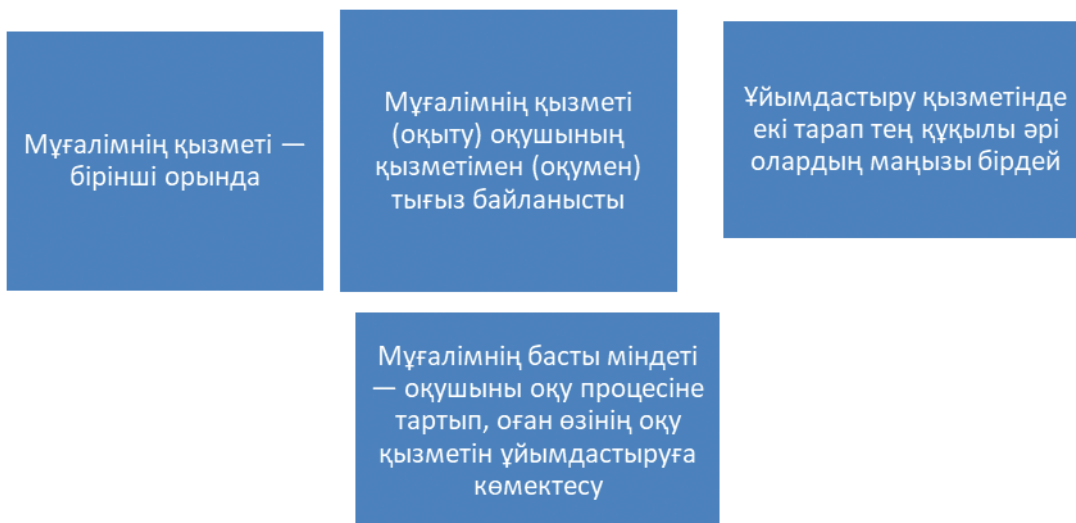
“Оқыту әдістері деп оқытушы мен оқушылардың білім беру міндеттерін орындауға бағытталған, ретті өзара байланысты қызмет ету амалын айтамыз”

3-топ (Н.В. Савин, т.б.) авторлары:

“Оқыту әдістері дегеніміз — мұғалім мен оқушының оқытудың міндеттерін орындауға бағытталған бірлесіп қызмет етуінің амалдары” .

4-топ (Т.А. Ильина, т.б.) авторлары:

“Оқыту әдістері — оқушылардың танымдық қызметін ұйымдастыру амалы” .

Сабақта зерттеу дағдыларын қалыптастыру үшін негізгі жол-бұл оқытудың проблемалық тәсілін қолдану. Проблемалық жағдайларды жүйелі түрде құру оқушылардың танымдық іздеу қызметін ынталандырады. Оның нәтижесі стандартты емес есептерді дербес шешу, салыстырмалы талдау және қорытынды болып

табылады. Бұл ретте проблеманы өз күшімен шешу болашағы оқушыларды шабыттандырады, олардың ерік-жігерін жұмылдырады, танымдық процесті тартымды және жеке-маңызды етеді. Жұмыстың практикалық маңыздылығы оқушылардың оқу-зерттеу қызметін пайдалану әрбір баланың креативті күштерін, оның шығармашы-

лық әлеуетін мақсатты, үдемелі дамытуды жүзеге асыруға, сондай-ақ оқушыларды химиялық зерттеудің мәнін түсінуге бейімдеуге мүмкіндік беретін белгілі бір біліктілік топтарын қалыптастыруға мүмкіндік береді.

Зерттеу нысаны: жалпы білім беретін мектепте биологияны оқыту.

Зерттеу пәні: биологияны оқыту барысында оқушылардың оқу-зерттеу қызметін ұйымдастыру. Дүниетану немесе «Қоршаған дүние» пропедевтикалық пән болып табылады. Дәл сондай рөлді 5-сыныпқа жақында енгізілген «Жаратылыстану» пәні атқаратын болуы керек.

Биология пәнінің үлгілік оқу бағдарламалары білім, білік пен дағдылардың базалық, жалпыланған шеңберін және жетекші ғылыми дүниетанымдық идеялар жүйесін белгілейді, сондай-ақ биология пәні үшін ерекше, қажетті және жеткілікті оқыту құралдары мен тәсілдерінің тізімі келтірілген әдістемелік сипаттағы жалпы ұсыныстарды береді.

Қазіргі кезде мектептерде биологияны оқу пәні ретінде оқулықтар мен оқу-әдістемелік кешендермен (мұғалімге арналған әдістемелік құрал мен оқушының дәптері) оқытады.

Биология оқулықтары әртүрлі авторлар ұжымдарымен дайындалып, негізінен үш ірі баспаның біреуінен басып шығарылды («Мектеп», «Атамұра»).

2007 жылға таман «Кітап» баспасы елімізде алғаш рет биология пәнінің 6—11-сыныптарына арналған оқулықтар мен оқу-әдістемелік құралдар линиясын ұсынды.

Қорытындылай келе, Қазіргі уақытта оқушыларды оқу-зерттеу қызметіне тарту мәселесі жоғарыда айтылғандай, айтарлықтай өзекті болып табылады. Бұл іс-әрекет түрінде оқушының табысты оқу іс-әрекеті, оның өзін-өзі дамуы үшін қажетті негізгі зерттеу іскерліктері мен дағдыларын қалыптастыру жүргізіледі.

Зерттеу барысында қазіргі білім беру тәжірибесіндегі өзекті психологиялық-педагогикалық проблемалардың бірі зерттелді: Биологияны оқыту үдерісінде оқушылардың зерттеу қызметінің негіздерін қалыптастыру.

Психологиялық-педагогикалық әдебиетті талдау "зерттеу қызметі" ұғымын анықтаудың әртүрлі тәсілдері бар екенін көрсетті, алайда көптеген авторлар "зерттеу қызметі" – бұл ізденушілік белсенділік механизмдерінің жұмыс істеу нәтижесінде пайда болатын және зерттеу тәртібі негізінде құрылатын зияткерлік-шығармашылық қызметтің ерекше түрі. Оқыту үдерісі шеңберінде зерттеу қызметін нақты өмірлік тәжірибе негізінде оқушылардың жаңа білім алуына, проблемалы-бағытталған іздеуді жүйелі ұйымдастыру арқылы оқушылардың өзіндік іскерліктері мен дағдыларын қалыптастыруға бағытталған білім беру технологиясы ретінде анықтауға болады.

Іскерліктер мен дағдыларды қалыптастырудың ерекшелігі-бұл процесс жаттығулардың санымен емес, оның ұйымдастырылуымен оған мағынасы бар субъектінің белсенді, мақсатты қызметі ретінде анықталады. Зерттеу жұмысының нәтижесінде оқушылар шынайылықты игерудің әмбебап тәсілі ретінде зерттеу дағдыларын игереді, ойлаудың зерттеу түріне қабілетін дамытады, жеке тұлғалық ұстанымын белсендіреді.

Дұрыс ұйымдастырылған білім беру процесінің нәтижелерінің бірі оқушылардың зерттеу, шығармашылық қызметке қабілеттілігін дамыту болып табылады. Ал ол үшін оқушылар тиісті білімдерді меңгереді. Өзекті химиялық және экологиялық мәселелер бойынша өз позициясын жасау үшін кең және жан-жақты ақпаратқа ие болу, нақты мәселе тұрғысынан орын алған фактілерді, заңдарды, заңдылықтарды, бағалауларды білу; эмпирикалық ақпаратты жинау биологияда зерттеудің ғылыми әдістерін қолдануға көмектеседі (бақылау, болжау, үлгілеу және т. б.); алынған географиялық деректерді дұрыс түсіндіру, қорытынды жасау қажет.

Тәжірибе көрсеткендей, зерттеу қызметі көптеген физикалық және моральдық шығындарды талап етеді, бірақ оқу-тәрбие процесінде үлкен маңызға ие. Тәжірибе көрсеткендей, оқушылардың зерттеу іскерліктерін қалыптастыру бойынша мақсатты және жүйелі жұмыс оқу іс-әрекетінің уәждемесін күшейтуге; ғылыми-зерттеу қызметінің технологияларын пайдалануға байланысты оқу процесінің сапасын өзгертуге; оқушылардың химияға қызығушылығын арттыруға; дербестікті дамытуға; білім алушылардың зияткерлік өсуіне ықпал етеді.

Осылайша, мектептің маңызды міндеті баланы зерттеу қызметіне, яғни әлемді, өз "Мен" және өзгермелі әлемде өзін тану үдерісіне қосу болып табылады. Осындай қызметке енгізудің негізі оқушылардың зерттеу іскерліктерін дамыту болып табылады. Сонымен қатар, зерттеу іскерліктерін қалыптастыру бойынша тиімді іске асыру оқушылар тарапынан да, оқытушылар тарапынан да бірлескен күш-жігермен ғана мүмкін болатынын атап өткім келеді.

Қорытындылай келе, қазіргі уақытта Биологияны оқыту және оқыту әдістерінің бірыңғай, жалпы жұрт таныған жүйелендірілгендігі жоқ, бұл әдістердің жіктелуін құру кезінде әртүрлі әдіскерлер мен педагогтер түрлі тәсілдер мен көзқарастарды қолданғанына байланысты. Бұл әдістерге жаңа және жетілдірілген нәрсе қосуға болады. Дидактика мен Әдістемедегі көптеген материалдар болғандықтан, баланың жеке басының дамуына және шығармашылық қабілетіне әсер ететін, жан-жақты ойлауды (мәдениет, адамгершілік) күшейтетін қазіргі заманғы оқыту әдістерін іздеу жалғастырылуда.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Бастауыш сынып оқушыларының танымдық іс-әрекетін жандандыру / под ред. М. П. Осипова, Н. И. Качановская. – Минск: Халық Асветі, 1987ж. - 111с.
2. Булдаков, В. Барлық саңырауқұлақтар / құраст. В. Булдаков-Донецк: "БАО" ПФК,
3. Дмитриев Ю. кәдімгі орманға ерекше саяхат. – М. : Орыс тілі, 1991ж. – 237 с.
4. Дик Н. Ф. бастауыш мектеп А-дан Я-ға дейін: мұғалім үшін практикалық нұсқаулық.
6. Ростов-на-Дону: Феникс, 2006ж. – 320 с.
5. Елкина Н. В. Мариничева О. В. Үйренеміз балалар көруге және айтып. / Ярославль: Даму Академиясы, 1996ж. – 224 б.
6. Харламов И. Ф. Педагогика. — 2-е изд. — М., 1990ж.
7. Савин Н. В. Педагогика. — М., 1978ж.
8. Ильина Т. А. Педагогика. Курс лекций. — М., 1984ж.
9. А. Қ. Қисымова С. Н. Обаев. Биологияны оқыту әдістемесі.
10. Жалпы бөлім . (Оқу құралы). Алматы. 2010 ж.

УДК 372. 85.

АСИЛБЕКОВА Б. Ж.б. ғ. м., аға оқытушы,
Халықаралық гуманитарлық-техникалық университеті,
Шымкент қаласы, Қазақстан**УМИРЗАҚОВА А. А.**э. ғ. м., аға оқытушы,
Халықаралық гуманитарлық-техникалық университеті,
Шымкент қаласы, Қазақстан

БІЛІМ БЕРУДІҢ ФИЛОСОФИЯСЫ

Аннотация. Білім беру жүйесіндегі білім берудің философиясы мен әдістемесін жаңарту процесін зерттеу. Оқу философиясы ғылым ретінде ХХ ғасырдың екінші жартысында пайда болды. Ол көптеген философиялық бағыттар мен білім беру жүйесінің өзара байланысы нәтижесінде ғылым салаларының бірі ретінде қалыптасты. Білім беру философиясының ғылым ретінде қалыптасуы туралы ғалымдардың пікірлері әр түрлі. Оқушылардың бір тобы білім философиясын жеке ғылым ретінде таниды, екінші топ оны тәуелсіз ғылым, үшінші топ деп қарастырудың маңызы жоқ деп санайды. ғалымдар білім беру философиясын педагогика мен философия ғылымдарының тоғысында қолданбалы ғылым саласы ретінде қарастыруды орынды деп санайды.

Түйінді сөздер: оқыту, технология, инновация, шығармашылық, пәндік, парадигма, компонент, рефлектор, идея, эволюция.

Аннотация. Исследование процесса обновления философии и методологии образования в системе образования философия образования как наука появилась во второй половине ХХ века. Он сформировался как одна из сфер науки в результате взаимодействия многих философских течений и системы образования. У ученых разные взгляды на становление философии образования как науки. Одна группа ученых признает философию образования как отдельную науку, вторая группа считает, что ее не имеет значения рассматривать как самостоятельную науку, третья группа ученых считает целесообразным рассматривать философию образования как область прикладной науки на стыке педагогики и философских наук.

Ключевые слова: обучение, технология, инновация, креативный, субъект, парадигма, компонент, рефлектор, идея, эволюция.

Abstract. Research of the process of updating the philosophy and methodology of education in the education system the philosophy of education as a science appeared in the second half of the twentieth century. It was formed as one of the fields of science as a result of the interaction of many philosophical trends and the educational system. Scientists have different views on the formation of the philosophy of education as a science. One group of scientists recognizes the philosophy of education as a separate science, the second group believes that it does not matter to consider it as an independent science, the third group of scientists considers it appropriate to consider the philosophy of education as an applied science at the intersection of pedagogy and philosophy.

Keywords: learning, technology, innovation, creative, subject, paradigm, component, reflector, idea, evolution.

Білім беру жүйесінің пайда болуы мәдениетті сақтап қалуға және оны дамытуға деген объективті қажеттіліктен туындады. Білім беру жүйесі адам мен білім арасындағы делдал қызметін атқарады, яғни білім беру жүйесі адамға білім алуға жағдай жасайды. Адамзат баласы өзінің жинақтаған тәжірибесін келер ұрпаққа жеткізіп отырмаса, даму процесі болмас еді. Сондықтан да қоғам алдында тәрбиеші мамандығына деген қажеттіліктер туындады. Алғашқы мұғалімдер қызметін ақсақалдар, тәрбиелі адамдар атқарды. Мектептің әлеуметтік институт ретінде пайда болуы және дамуына мәдениеттің дамуы (жазу, санаудың пайда болуы) ықпал етті. Алғашқы мектептер туралы жазбаша деректер б. з. б. 2500

жылы Египет жазбаларында кездеседі. Алғашқы мектептер ежелгі шығыс елдерінде – Вавилон, Ассирия, Египет, Үндістан, Қытай және т. б. елдерде пайда болды. Бұл елдерде арифметика, геометрия, астрономия, медицина ғылымдарының негіздері пайда болды. [1]

Оқытудың белсенді әдістері арқылы оқыту технологиясы - дидактикалық, тәрбиелік, дамытушылық білім беруде оқушының ойлау қабілетін арттырады. Әрбір мемлекеттің өзіндік білім беру жүйесі болады. Қазақстан Республикасының Білім беру туралы заңында анықталғандай білім беру жүйесі дегеніміз өзара іс-қимыл жасайтын:

1) мемлекеттік жалпыға міндетті білім беру

стандарттарының және білім беретін оқу бағдарламаларының білім беру деңгейінің сабақтастығын қамтамасыз етеді;

2) меншік нысандарына, үлгілері мен түрлеріне қарамастан, білім беру бағдарламаларын іске асыратын білім беру ұйымдары;

3) білім беруді басқару органдары және тиісті инфрақұрылымдар, оның ішінде білім сапасы мониторингін жүзеге асыратын ғылыми және оқу-әдістемелік қамтамасыз ету ұйымдарының жиынтығын білдіреді [2].

Білім берудің жаңа бағыттарының басты ерекшелігі. Инновациялық оқытудың белсенді әдістері арқылы оқушының кәсіби шеберлігін, құзырлылығын қалыптастыру, оқушының интербелсенді дамыту және пәнге деген қызығушылығын арттыру. Оқушыларды белсенді әрекетке жұмылдыру. Қазіргі кезеңде білім берудің жаңашылдық сипатына байланысты оқушылардың шығармашылық қызығушылығын қалыптастыру. Теориялық-әдіснамалық негізде анықталған ғылыми-әдістемелік жүйе арқылы жүзеге асады. Білім берудің жаңа парадигмасы жағдайында оқушылардың шығармашылық қызығушылығын қалыптастырудың әдіснамалық негіздері оқушылардың танымдық іс-әрекеті мен шығармашылық бағыттылығын анықтауға арналған кестелер, сабақ үлгілері ұсынылады. Сонымен қатар оқушылардың танымдық іс-әрекеті мен шығармашылық бағыттылығын анықтауға арналған кестелер, сабақ үлгілері ұсынылады. Оқытудың нәтижесін алдын-ала болжап, білім алушылардың қызығушылықтары мен ізденімпаздығы негізінде білімі мен біліктерін жетілдіріп, оны сана «сүзгісінен» терең зерделей отырып, шығармашылық әлеуетін үнемі дамытуға және рухани толысуға ұмтылысын қалыптастыру. Білім беруді дамытуда «шығармашылық-ізденіс, қызығушылық белсенділігін арттыру», «білім берудің жаңа парадигмасы», «инновациялық креативті білім беру». [3]. Оқытудың интербелсенді түрлерін дамытудағы негізгі мақсат – білімді шығармашылықпен меңгеру деңгейін арттыру. Оқытудың белсенді әдістерін негіздерін қалыптастыру, жаңа жоғарғы технологияларды, идеялар мен көзқарастарды, инновацияларды пайдалану, колдау бағытымен жүргізу. Оқудың басым бөлігі белсенді шығармашылық нысанда жүргізіледі.

Білім алудың қазіргі заман ғылымының серпіңді бағыты білім алушылардың шығармашылық ізденісі арқылы ынтасы, ой белсенділігі, танымдық іс-әрекеті арқылы таныту[4].

Жұмыстың өзектілігі. Инновациялық оқытудың белсенді әдістері арқылы оқушының кәсіби шеберлігін, құзырлылығын қалыптастыру, оқушының интербелсенді дамыту және пәнге деген қызығушылығын арттыру, белсенді әрекетке жұмылдыру. Білім берудің жаңа парадигмасы жағдайында оқушылардың шығармашылық қызығушылығын қалыптастырудың әдіснамалық

негіздері оқушылардың танымдық іс-әрекеті мен шығармашылық бағыттылығын анықтауға арналған кестелер, сабақ үлгілері ұсынылады. Сонымен қатар танымдық іс-әрекеті мен шығармашылық бағыттылығын анықтауға арналған кестелер, сабақ үлгілері ұсынылады.

Жұмыстың мақсаты: Мектептің негізгі са-тысында биологиядан білім берудің негізгі тіршілікті ең жоғары құндылық деп түсінетін, экологиялық және эволюциялық ойлау стилі қалыптасқан, экологиялық мәдениеті, дүниенің ғылым бейнесіндегі тірі табиғаттың, тіршіліктің орны мен мәнін сауатты бағдарлайтын, экожүйелер мен тірі ағзалардың көптүрлілігін сақтап, қорғауға, өндірістік еңбек үрдістерін экологияландыруға, салауатты өмір сүруге тиімді қолдану біліктері бар, биологиялық сауатты тұлға дайындау.

Жұмыстың міндеттері: Оқушылардың ғылыми дүние танымын, тірі жүйелерге, адамға ең жоғары құндылық, мінсіз әсемдік ретіндегі қарым-қатынасын қалыптастырып, биологияны мәдениет құбылысы деп танып, қабылдауын қамтамасыз ету;

- тіршіліктің, адамның дүниесінің ғылыми бейнесіндегі орны мен ролін түсініп, меңгеруіне жағдай жасау;

- биологияның негізгі идеяларын ұстанымдарын, идея мен деректің өзара байланысын, теориялар мен тұжырымдамалардың қалыптасуы мен дамуын, алмасуын саналы меңгерту;

- тірі жүйелер туралы білімді практикада қолдану біліктерін қалыптастыру;

- биологиямен байланысты мәдениет салаларына қажетті негізгі әрекет түрлері туралы түсінік, білік, дағдыларды меңгерту;

Білім беру жүйесінде білім беру философиясы мен әдіснамасын жаңарту процесін зерттеу Биология сабағында білім алушылардың шығармашылық, қызығушылығын қалыптастырудың теориялық негіздері, биологияны оқытудың инновациялық әдістерін оқу процесінде тиімділігін арттырудың маңызы, қазіргі заманауи сабақтарға қойылатын талаптар ерекшелігі, интербелсенді әрекеттің қолдану

Бүгінгі білім берудің ұлттық жүйесін сақтап қалу үшін өскелең бәсекелестік жағдайда кәсіби қызметтің жоғары дәрежеге жетілдіру қажеттілігі және білім берудің жаңа технологиясын, жаңа форматта оқу әдістері. Зерттеу, талдау, синтез, сипаттау т. б. интерактивті әдістер. Барлық білім алушыны бірдей дамыту жұмыстарын жүргізу. Қолдану деңгейіне қарай жалпы педагогикалық, философиялық негізіне қарай гумандық, психикалық даму факторына қарай социатектік, психотектік, игерудің ғылыми тұжырымдамасына қарай рефлекторлық, дамытушылық, мазмұндық сипатына қарай: білімдік, тәрбиелік, басқару. Шығармашылық психологиялық тұрғыдан алғанда, нәтижесінде жаңа материалдық рухани

құнды дүние тудыратын әрекет. Ал педагогикалық тұрғыдан алсақ, шығармашылық дегеніміз – адамның белсенділігі мен өз бетінше жұмыс істеуінің жоғары түрі және ол әлеуметтік қажеттілігі мен өзінің ерекшелігімен бағаланады. Ең бастысы, шығармашыл тұлғада шығармашылық-

қа деген тұрақты қажеттілік, тұрақты сұраныс болып, өз ісіне қанағат табу сезімі болуы қажет [6]. Осыған орай адам идея, жаңалық аштым деп ойлайды, ал шын мәнінде олар адамды ашады деген ғалымдардың пікірінің дұрыстығына көз жеткізе түсеміз.

1-сурет Қазіргі заманғы мектеп түлегі

Атақты психологтардың айтуы бойынша «Бала ойын үстінде қандай болса, өскенде еңбек үстінде сондай болады» дейді. Сондықтан ойын – адамның өміртанымының алғашқы қадамы. Оқу процесінде ойын технологиясы ерекше орын алады. Ойын технологиясын қолдану – оқушының оқудағы танымдық іс — әрекетін және қалыпсыз жағдайларда өз білімін қолдануға мүмкіндік береді.

Дамыта оқыту технологиясы – шығармашылық ойлауға, сапалы дамуға, қиялдауға, есте сақтау, тіл дамытуға бағытталған.

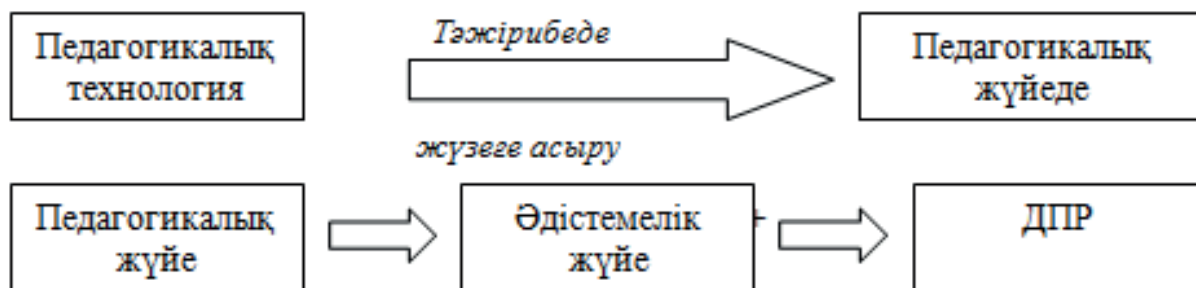
Бұл технологияның ерекшелігі: оқығанын пікірсайысқа салу, сабақ құрылымының тиімділігі, дидактикалық ойындар, өзіндік іс — әрекет қарқындылығы, сабақта әр оқушыға өзін — өзі көрсетуге мүмкіндік беретін педагогикалық жағдай құру.

Нәтижелердің сыналымнан өтуі: № 33 жалпы орта мектеп базасында жүргізілді. Зерттеу нәтижелері ғылыми басылымдарда жарияланады.

Интербелсенді әрекеттің қолдану барысындағы ерекшеліктер. Білім берудің басты ерекшелігі – әртүрлі іс-әрекеттердің түрлеріне байланысты білім алушы іскерлігінің қалыптасуына ықпалын тигізетін білімдер мен біліктерді өздігінен игеруге қабілеті бар оқу үрдісінің субъекті ретіндегі білім алушының рөлін жоғарылату болып табылады. Білім берудегі интерактивті технология – мұндағы интерактивті сөзі- inter – бірлесу, act – әрекет жасау ұғымын білдіреді, сабақ барысында студенттің топпен жұмыс жасауға қатыспауы

мүмкін емес, бірін-бір толықтыратын, сабақ барысында барлық студенттердің қатысуын ұйымдастыратын оқыту барысы. Интерактивті тақта – бұл компьютердің қосымша құрылғыларының бір Оқытудың интербелсенді әдістерін қолдану арқылы нақты мәселені қою, ойды тұжырымдап айту, идеяның пайда болуы, оны шешу, оның логикалық дамуы, аталған мәселені шешуде тиімді әдістерді қолдану, негіздеу, оны тәжірибе жүзінде дәлелдеу. Яғни, білім алушының шығармашылық деңгейі – оның мәселені қою мен оны шешудің жолдарын табуынан көрінеді. Мұнда жаңа білімді меңгеру процесі шығармашылық ойдың қалыптасуымен және дамуымен бірге жүреді. Демек, шығармашылық ойдың нәтижесі – тек қана белгілі ұғымдарды қайталап, жаңғыртумен ғана емес, сонымен қатар жаңа білімді жасау, тапсырманы орындауда жаңа жолдарды ашу.

Жаңа мазмұндағы білім жүйесін мектеп өміріне енгізуде мұғалім педагогикалық, психологиялық, философиялық, физиологиялық және т. б. ғылым салаларының тиімді зерттеу нәтижелері мен әлемдік озық тәжірибелердің алдыңғы қатарлы идеяларын басшылыққа алады [4, 7, 2, 2]. Педагогикалық зерттеулерге жасалған шолу бұл мәселенің тарихи тұрғыда кезеңдеп дамығанын көрсетеді. Бұл проблеманың ғылыми-теориялық тұрғыда аз зерттелуі, мұғалімге құзыреттілігін нығайтуға мүмкіндік берілуі біздің біліктілік жетілдіру жүйесінде мұғалімнің әдістемелік шығармашылығын кәсіби тұрғыдан дамытудың теориялық негізін жасау міндетін қойды.

2-сурет Педагогикалық технология

Қорыта келгенде, Биология сабағында білім алушыларға оқу үрдісінде белсенді шығармашылық түрлерін оның ішінде ұлттық белсенді әрекеттерді пайдалану, біріншіден, білім алушылардың білімін берік меңгерту құралы болса, екіншіден, білім алушылардың сабаққа деген қызығушылығын, белсенділігін арттырып, білім сапасын көтеру болып табылады. Сонымен бірге білім алушы ұлттық құндылықтар туралы мағлұмат алып, халықтың өзіндік ерекшелігі мен мәдениетін құрметтеуге талпынады. Білім беру философиясы педагогика ғылымының әдіснамалық негіздерін, яғни негізгі идеялар мен зерттеу тұғырнамасын анықтауға мүмкіндік жасайды. Білім беру – педагогиканың негізгі категорияларының бірі, бұл ұғымды әр түрлі мағынада түсіндіруге болады.

XXI ғасыр білімін адамның шығармашылық қызығушылықтарының дамуы, оның өзінің жеке тұлғалық дамуы деп түсіну қажет. Ең бастысы әлеуметтік психологиялық талаптардың бірі –

шынайы қарым-қатынас практикасы мен интербелсендінің логикалық үйлесімінің болуы. Интербелсенді сабақтары түрлерін таңдап алу, оны жүргізу мұғалімнен үлкен шығармашылық ізденісті талап етеді. Белсенді мазмұны білім алушыны қызықтыра алатындай құнды болуы керек. Интербелсенді әрекеті сабақта игерілген білім, білік, дағдыға сүйене отырып білім алушылардың өзіне және басқаға сын көзбен қарап, тиімді шешім қабылдауына мүмкіндік туғызады. Ең бастысы әлеуметтік психологиялық талаптардың бірі – шынайы қарым-қатынас практикасы мен интербелсендінің логикалық үйлесімінің болуы. Интербелсенді сабақтары түрлерін таңдап алу, оны жүргізу мұғалімнен үлкен шығармашылық ізденісті талап етеді. Білім алушының қажетті әрекетінің бірі интербелсенді әдістерді, жастайынан керек етеді. Білім алушының еңбегі, оқуы белсендігінен басталады. Интербелсенді арқылы білім алушы білім алуға, оқуға қызықтыра отырып, тұлғалы дамуын қалыптастыруға болады

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Қазақстан Республикасының Білім туралы Заңы. Астана, 2000ж.
2. Бозбаева Г. Әдіс тәсілдерінің тиімділігі. Биология және салауаттылық негіз. 2006ж. №5, 48 -51 б.
3. Булашбаева А. Жаңа технологиялар әдістері. Биология және салауаттылық негіз. 2006ж. №6, 39-40 б.
4. Исманбетова М. Модульді оқыту. Биология және салауаттылық негіздер. 2006ж. №3, 30 – 34 б.
5. Булашбаева А. Жаңа технологиялар әдістері. Биология және салауаттық негізі. 2006ж. №6, 39-40 б.
6. Жұмаділова Р. Оқытудың жаңа технологиялары. Биология, география, химия. – 2002ж, № 2.
7. Селефко Г. К. Современные образовательные технологии. – М. : «Народное образование», 1998ж.
8. Таубаева Ш. Т. Педагогическая инноватика как теория и практика нововведений в системе образования. – Алматы: «Ғалым», 2001ж.
9. И. Н. Баженова. Педагогикалық ізденіс. Алматы: Рауан, 1990ж, 574 б.
10. Түркіменбаев Ә. Б. Қоғамдық – гуманитарлық бағыттағы мектептерде жататылыстану пәндерін интерграциялап оқыту процесінің педагогикалық шарттары. Қазақстан мектебі. 2005ж. №7 9 – 12 б.
11. Берген Д. Игра как средство обучения и развития: справочник по теории и практики: Портмут – штат Нью – Гемшир., Хинеманн паблшерс 1988 ж(перевод с англ.)
12. Барбара Шварц. Обучение с помощью игры. – Вашингтон, 1997ж. (перевод с англ.).
13. Жикалкина Т. К. Биологиядан белсенді және қызықты тапсырмалар.

АТАЖАНОВ ИБРАГИМ

Т. Ф. К., доцент,
Шымкент қ., Қазақстан

КӘДІРБЕРДИЕВА АЙКЕРІМ ШОҢБАЙҚЫЗЫ

магистр – оқытушы,
Шымкент қ., Қазақстан**ЖАЛПЫТЕХНИКАЛЫҚ ПӘНДЕРДІ ОҚЫТУДА ИННОВАЦИЯЛЫҚ
ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ ҚОЛДАНУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ**

Аңдатпа. Бұл мақалада жалпы техникалық пәндерді оқытуда инновациялық технологияларды қолдану тұлғаның өзін-өзі дамытуға, оның тәуелсіздігі мен шығармашылық қабілеттерін арттыруға, қажетті дағдылар мен дағдыларды қалыптастыруға және өзін-өзі дамытуға қолайлы жағдай жасауға қажетті әдістер мен әдістердің мүмкіндіктерін қамтитындығы туралы келтірілген.

Түйін сөздер: Инновация, ақпараттық технология, коммуникация, мультимедия.

Аннотация. В данной статье рассказывается о том, что использование инновационных технологий в преподавании общетехнических дисциплин включает в себя возможности методов и приемов, необходимых для саморазвития личности, повышения ее самостоятельности и творческих способностей, формирования необходимых умений и навыков и создания благоприятных условий для саморазвития

Ключевые слова: Инновация, информационные технологии, коммуникация, мультимедия.

Summary. This article describes that the use of innovative technologies in teaching General technical disciplines includes the possibility of methods and techniques necessary for self-development of the individual, increasing its independence and creative abilities, forming the necessary skills and creating favorable conditions for self-development

Keywords: Innovation, information technology, communication, multimedia.

Мемлекет басшысының Қазақстан халқына жолдауында «Ауыл шаруашылығын дамытпай, бәсекеге қабілетті экономика құру мүмкін емес. Бұл салада шешімін таппай келе жатқан өзекті мәселелер бар. Атап айтқанда, жұрттың жерге қол жеткізе алмауы, ұзақ мерзімге берілетін «арзан несиенің» болмауы, кәсіби мамандардың тапшылығы» делінген [1].

Ұрпағымызды іскер де батыл, тапқыр етіп тәрбиелеу – мектеп пен қоғам алдында тұрған міндет. Бүгінгі күні жалпытехникалық пәндерді оқыту мұғалімдері алдында оқушыларды нарық заманының талабына сай өз тағдырын өзі шешу, өз күшімен жұмыс ұйымдастыра білу, кәсіпкерлік пен экономикалық біліммен қамту мәселесі тұр. Білім беру жүйесінің басты міндеті ретінде оқытудың инновациялық технологияларын енгізу, білім беруді ақпараттандыру, халықаралық, ғаламдық, коммуникациялық желілеріне шығу [2].

Жалпытехникалық пәндерді оқытуда – еңбек етудің алғышарттарын үйрену арқылы оқушыны жеке тұлға ретінде тәрбиелеу мақсаты көзделеді. Осы мақсатты жүзеге асыру барысында, оқушыларға берілетін тәлім-тәрбие үрдісін жетілдіру, жұмыс мәдениетін, адамдар арасындағы адамгершілік қарым-қатынастарды жаңарту, еңбек біліктілігін қалыптастыру арқылы еңбекке өнімділігін арттыруға ынталандыру міндеттерін мұғалімге жүктейді. Жас ұрпақты қоғамдық өмірге,

отбасындағы қызметке, кәсіпке даярлау, үнемі өзгеріп отыратын әлемде өмір сүретіні туралы түсінікті қалыптастыруды міндеттейді.

Еңбек сабағында оқушылардың іске икемділігі мен іскерлігіне, өнерге, шеберлікке деген бейімділігін дамыта отырып қалыптастырады. Оқушылар отбасында да тұрмыстың әр түрлі өнімді еңбегіне қатысады. Оқушылардың қызығушылықтары, қабілеттері толық ескеріліп, сол қажеттілікке сай тиімді жағдайлар жасалып, білім беріледі. Электронды кәсіптік бағдарлау жүйесі – қазіргі заманға сай ақпараттық-коммуникациялық технология негізінде жасалып, оқушының өзіне қажетті мамандықты таңдап, оның ерекшеліктері жөнінде тұтас ақпаратты ұсына отырып, өз мүмкіндігі бойынша қалаған мамандығын анықтауға көмектеседі. Баланың еңбек тәрбиесін меңгеруі, қоғам үшін ғана емес, оның жеке басы, өз тіршілігі үшін де қажет. Еңбекті сүйетін адамның өмірінде реніш болмайды. Олар үнемі көтеріңкі көңіл-күйде жүреді. Отбасына еңбек тәрбиесін жүргізгенде, баланы белгілі бір мамандыққа бейімдей даярлауды ескерген жөн. Жалпытехникалық пәндері сабағында жобалау әдісін қолдану. Жоба – әр түрлі бөлімдерден арнайы сызбалардан, суреттерден, жасалатын бұйымның технологиялық картасынан құралуы мүмкін. Ол бұйымдарды жасаған кезде есеп, экономикалық немесе экологиялық дәлелді түсінік хаттар да пайдаланылады. Таным-

дық қызығушылық — оқушының оқуға, білуге деген ынта-ықыласының, рухани жан дүниесінің дамуының құштарлығының ерекше көрінісі. Танымдық қызығушылық проблемалық сұрақтың жауабын іздестіруде технология пәнін оқыту арқылы жүзеге асады. Бұдан технология пәнін оқыту үдерісінде танымдық қызығушылықтарды қалыптастыру үшін оқушылардың танымдық қызығушылықтарын көздейтін мүддесі – білімнің қоғамдық мәнін ұғыну, қоғамға қызмет ету қарқынын үдету қажеттігі негізінде дамиды. Танымдық қызығушылықтың ең жоғарғы көрінісі оқушылардың технология пәнінен алған білімдерін өмірде, тәжірибеде нәтижелі пайдалана білуі болып табылады. Практика көрсетіп отырғанындай, оқушының өз іс-әрекетін жеткілікті деңгейде ұйымдастыруы және психологиялық, теориялық, практикалық даярлығымен қоса, өз бетімен танымдық іс-әрекеттерді орындай алуы мен олардың жеке басының танымдық ізденімпаздығы, қызығушылығы сияқты қасиеттерінің болуын талап етеді. Қазіргі кезде білім беру ошақтары оқытудың инновациялық әдістерін білетін және оны оқыту үдерісінде жүзеге асыра алатын мұғалімді талап етеді. Бұл дайындық құраушысы жалпытехникалық пәндерді оқыту пәні мұғаліміне де қатысты. Бұл бағытта жазылған еңбектер мұғалімдер үшін қажетті оқу құралына айналған. Мектеп мұғалімдері үшін А. С. Лында, П. Р. Атутов, В. А. Поляков, В. А. Кальней, Д. А. Тхоржевский, О. Сыздықов, Д. Пошаев, А. Саипов және т. б. ғалымдардың еңбектері оқыту әдістемесін жүзеге асыруды қамтиды [3-6].

Инновациялық технологияның ерекшеліктері: қойылған мақсатқа жету мүмкіндігіне кепілдік беретін оқыту үрдісін құрастыру және оны жүзеге асыру деп қарастыруға болады [6].

Оқытылатын пән мазмұны, мұғалім мен оқушының өзара байланыс іс-әрекеті, оқушының ішкі даму үрдісі негізінде анықталған нақты мақсат қана инновациялық технология құрылымын түсінудің бірден-бір жолы бола алады. Педагогикада баланы оқыту мен тәрбиелеудің міндеті жан-жақты дамыған жеке тұлғаны қалыптастыру болғандықтан, жаңа технология бойынша әдістемелік жүйенің басты бөлігі бір дәрежеде белсендірілуі қажет. Бұл әдістемелік жүйенің басқа бөліктерінің де (мазмұн, әдіс, оқыту түрі мен құралдарының) өзара байланысы қалпында өзгертілуін талап етеді. Әрбір жаңа инновациялық технология жеке тұлғаны өзін-өзі дамытуға, оның өзіндік және шығармашылық қабілетін арттыруға, қажетті іскерліктері мен дағдыларын қалыптастыруға және өзін-өзі дамытуға қолайлы жағдай жасауға қажетті әдіс-тәсілдердің мүмкіндіктерін қамтиды. Инновация термині ХХ ғасырдың ортасында отанымыздың педагогикалық жүйесін қайта құру барысында енді. «Инновация» деген сөз латын тілінен қазақша аудармасы жаңару, жаңалық, өзгеру деген мағынаны

білдіреді. Оқушылардың оқу-тәрбие процесінде инновациялық әдіс-тәсілдерін енгізу, әрбір білім алушылардың білімге-ауыл шаруашылық машиналарынадеген қызығушылықтарын, талпынысын арттырып, өз бетімен ізденуге, шығармашылық еңбек етуге жол ашу. Инновациялық процестің негізі – жаңалықтарды қалыптастырып жүзеге асырудың тұтастық қызметі. Инновация білім деңгейінің көтерілуіне жағдай туғызады. Оқытудың жаңа технологияларының бірі – ақпараттық технология. Ақпараттандыру технологиясының дамуы кезеңінде осы заманға сай білімді, әрі білікті жұмысшы мамандарын даярлау оқытушының басты міндеті болып табылады. Қоғамдағы ақпараттандыру процестерінің қарқынды дамуы жан-жақты, жаңа технологияны меңгерген жеке тұлға қалыптастыруды талап етеді. Осы мақсатты жүзеге асыруда ақпараттық технологияны пайдалану әдісі зор рөл атқарады. Осы орайда Мемлекет басшысы К. Тоқаевтың халыққа жолдауындағы «оқу үрдісінде ақпараттық технологияларды білім беру саласын жақсартуда қолданыс аясын кеңейту керек» деген сөзін басшылыққа ала отырып, сабақта жаңа ақпараттық технологияларды пайдалануға жаппай көшуіміз керек.

Көптеген жаңа технологиялармен қатар соңғы кездері ауыл шаруашылық машиналарын оқыту сабақтарында ақпараттық технологиялар жиі қолданылуда[7].

Осыған байланысты күнделікті сабаққа:

- мультимедия (видео, аудио қондырғылары мен теледидарды, электрондық оқулықтарды);
- компьютер (компьютерлік бағдарламалар, интерактивті тақта);
- интернет және т. б. көрнекі материалдарды пайдалану айтарлықтай нәтиже береді.

Мұндай қондырғылар оқушылардың қызығушылығын арттырып, зейін қойып тыңдауға және алған мәліметтерді нақтылауға мүмкіндік береді.

Ақпараттық технология негіздері тұлғаның ауыл шаруашылық машиналарын оқыту пәнінен алған білім сапасы мен сауаттылығын кеңейтуге жәрдемдеседі, мысалы: интернет сайты арқылы жоғары деңгейдегі көрнекіліктерді пайдалануға болады. Заман ағымына қарай сабаққа видео, аудио қондырғылары мен теледидарды, компьютерді қолдану оқушының дүниетанымын кеңейтеді. Әсіресе, оқулықтағы тарауларды қорытындылау кезінде оқушылар қосымша материалдар жинақтап, білімдерін кеңейтіп, танымдық белсенділігін арттырып қана қоймай, қисынды ойлау жүйесін қалыптастырып, шығармашылығын дамытады. Тестік тапсырмалар орындайды. Компьютер көмегімен оқыту оң нәтижелер береді. Ақпараттық мәдениет дегеніміз – тек компьютермен дұрыс жұмыс істей білу ғана емес, кез-келген ақпарат көзін: анықтамаларды, теледидар бағдарламаларын т. с. с. дұрыс пайдалана білу деген сөз.

Ақпараттық технологиялардың бірі – интерактивті тақта, мультимедиялық және онлайн сабақтары. Оқыту үрдісін компьютерлендіру мақсатында интерактивті тақтамен жұмыс жасау тиімді. Қазіргі уақытта Қазақстанның жалпы орта білім беретін мектептерінің барлығы дерлік интерактивті тақтамен қамтамасыз етілген. Бір-бірімен жалғасып келе жатқан еңбекке баулу, ауыл шаруашылық машиналарын оқыту пәнінің білім стандартындағы басты мақсаты – оқушыларды белгілі бір кәсіпке бағдарлау, оқыту болып табылады.

Жеке адамның шығармашылық мүмкіндіктерін дамыту барысында оқытудың жаңа технологияларын қашықтықтан оқыту, ақпараттық – коммуникациялық технологияларын енгізу және

тиімді пайдалану, білім беруді ақпараттандыру мәселесі қойылып отыр. Қазіргі кезде білім беру кеңістігінде инновациялық үрдістердің бағыттарының бірі – мектепке бағдарлау болып келеді. Оқушылардың қызығушылықтары, қабілеттері толық ескеріліп, сол қажеттілікке сай тиімді жағдайлар жасалып, білім беріледі.

Президентіміз айтқандай: «Біздің болашаққа барар жолымыз қазақстандықтардың әлеуетін ашатын жаңа мүмкіндіктер жасауға байланысты» деп тұжырымдап өткен. Кәсіптік техникалық білім беруді ауыл шаруашылық машиналарымен байланыстыру – бүгінгі күннің басты мәселесі. Себебі, білім беру мекемелері мен ауыл шаруашылығындағы байланыссыз білікті мамандар даярлау мүмкін емес.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Мемлекет басшысы К. Тоқаевтың Қазақстан халқына жолдауы. Нур-Сұлтан 01. 09. 2020.
2. Қазақстан Республикасының «Білім туралы» Заңы. Астана, 2004. - 1326.
3. Кальней В. А. и др. Основы методики трудового и профессионального обучения. – М. : Просвещение, 1987г.
4. Методика трудового обучения с практикумом /Д. А. Тхоржевский, А. И. Бугаев, Б. И. Бухалов и др. : Под ред. Д. А. Тхоржевского. -М. : Просвещение, 1987. -447 с.
5. Сыздықов О., Пошаев Д. Қ., Ортаев Б. Т. «Технология» пәнін оқыту әдістемесі. Оқу құралы. – Алматы: Нұрлы әлем, 2010. 394 б.
6. Пошаев Д. Қ., Саипов А., Адырбекова Г. Арнайы пәндерді оқыту әдістемесі. Оқу құралы. – Астана, 2012. -160 б.
7. Атажанов И. И. Ауыл шаруашылық машиналарын оқытуда интерактивті тақтаны қолдану. Жаңа формацияда кәсіптік білім берудің өзекті мәселелері атты Халықаралық ғылыми- тәжірибелік интернет- конференция. Түркістан- Мәскеу- 2013. – 331-334 бб.
8. Мемлекет басшысы Қазақстан халқына Жолдауында
Қолданылған материалдарға міндетті түрде [www. egemen. kz](http://www.egemen.kz) сайтына гипер сілтеме берілуі тиіс [https://egemen. kz/article/247215-baspana-masesesin-sheshu-maqsatynda-otbasy-banki-qurylady](https://egemen.kz/article/247215-baspana-masesesin-sheshu-maqsatynda-otbasy-banki-qurylady)
© egemen. kz

АХАТАЕВА ҰЛСАНА БОРАШҚЫЗЫ

докторант,
Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті,
Алматы, Қазақстан

ЖОҒАРЫ БІЛІМ БЕРУ ЖҮЙЕСІНДЕ БОЛАШАҚ БАСТАУЫШ СЫНЫП МҰҒАЛІМДЕРІНІҢ ЗЕРТТЕУШІЛІК ІС-ӘРЕКЕТІН АНЫҚТАУ

Аңдатпа. Бұл мақалада болашақ бастауыш сынып мұғалімдерінің зерттеушілік іс-әрекетін анықтау мәселесі бойынша өңделген ғылыми зерттеу нәтижелерінің бірі ұсынылады. Автор білім алушылар мен педагогтардың бірлескен оқу-зерттеу әрекетінің негізгі кезеңдерін айқындады. Аталмыш кезеңдер болашақ мұғалімнің зерттеушілік іс-әрекетін дамытуда бағдар мен реттеуші болып табылады. Сонымен қатар, болашақ бастауыш сынып мұғалімдерінің зерттеушілік іс-әрекет деңгейін, зерттеушілік іс-әрекетін туралы түсініктерін, педагогтың зерттеушілік іс-әрекетін анықтау мақсатында жүргізілген сауалнама нәтижелері қарастырылады.

Түйінді сөздер: зерттеушілік іс-әрекет, педагог тұлғасы, оқу процесі, зерттеу нәтижесі.

Аннотация. В данной статье предлагается один из результатов научных исследований, разработанных по вопросу выявления исследовательской деятельности будущих учителей начальных классов. Автор определил основные этапы совместной учебно-исследовательской деятельности обучающихся и педагогов. Эти этапы являются ориентиром и регулятором развития исследовательской деятельности будущего учителя. Кроме того, будут рассмотрены результаты анкетирования будущих учителей начальных классов с целью выявления уровня исследовательской деятельности, восприятия исследовательской деятельности, исследовательской деятельности педагога.

Ключевые слова: исследовательская деятельность, личность педагога, учебный процесс, результаты исследования.

Abstract. This article offers one of the results of scientific research developed on the issue of identifying the research activities of future primary school teachers. The author defined the main stages of joint educational and research activities of students and teachers. These stages are a guide and regulator of the development of the future teacher's research activities. In addition, the results of a survey of future primary school teachers will be considered in order to identify the level of research activity, perception of research activity, and research activity of the teacher.

Keywords: research activities, teacher's personality, educational process, the results of the research

Зерттеушілік әрекет тұлғаны дамытудың нәтижесі бола тұра, оның қоршаған ортамен байланысын көрсетеді, зерттеушілік әрекетінің нәтижелілігі анықталатын шығармашылық өзін-өзі жүзеге асыруға итермелейді, болашақ мамандарды оқушылардың оқу-танымдық және тәжірибелік әрекеті аясында зерттеушілік білім, білік және дағдыларын игеруге мүмкіндік туғызады.

Н. И. Запрудский бойынша, білім алушылардың ғылыми әрекетін зерттеудің нәтижесінде білім алушылар мен педагогтардың бірлескен оқу-зерттеу әрекетінің 6 кезеңін бөліп көрсеткен [Запрудский Н. И., 2004, б. 288]. Біз жұмысымызда осы 6 кезеңді басшылыққа аламыз. Оны 4 кестеден көруге болады:

Кесте – 1 – Білім алушылар мен педагогтардың бірлескен оқу-зерттеу әрекетінің негізгі кезеңдері

Кезеңі	Білім алушының оқу-зерттеу әрекеті	Педагогтың оқу-зерттеу әрекеті
Бірінші	Ғылыми мәселені және зерттеу тақырыбын таңдау	Тақырыпты анықтау кезінде көмек көрсету
Екінші	Зерттеудің мақсатын, міндеттерін, нысаны мен пәнін, болжамын, әдістерін (әдістемесін) анықтау	Зерттеудің мақсатын, міндеттерін, нысаны мен пәнін анықтауға, зерттеудің болжамын негіздеуге көмектесу. Зерттеудің іріктелген теориялық және эмпирикалық әдістерін бірге талқылау
Үшінші	Тақырып бойынша материалдар жинақтау және алынған ақпаратты жүйелеу	Ақпараттарды жүйелеудің тәсілдері мен амалдарын көрсетіп беру, әдебиеттерді және басқа да ақпарат дереккөздерін талдау кезінде көмек көрсету

Төртінші	Алынған мәліметтерді жалпылау және талдау, соңғы жалпыланған қорытындыларды рәсімдеу	Қорытындыларды рәсімдеу мен алынған мәліметтерді кесте, сурет, сызба, модель, т. б. түрінде жалпылауға көмектесу
Бесінші	Зерттеу нәтижелерін түрлі формада (ғылыми мақала, конференцияға арналған баяндама тезистері, жоба, нұсқаулар, прибор, макет, видеоматериалдар, компьютерлік бағдарламалар т. б.) бере алу	Зерттеу нәтижелерін ұсынуға дайындаудың соңғы кезеңінде дара кеңес беру
Алтыншы	Зерттеу нәтижелері мен соңғы авторлық қорытындыларды таныстыру мақсатында қорғау	Баяндама мен зерттеу нәтижелерін қорғауға арналған таныстырылым дайындауға көмектесу

Осы кезеңдерді толыққанды меңгерген болашақ мамандар ғана келешекте бастауыш сынып оқушыларының зерттеушілік іс-әрекетін дамыта алатын болады.

Зерттеушілік іс-әрекет әртүрлі пәндерді оқып үйрену, мектептегі педагогикалық практика кезінде алған білімдері, біліктері мен дағдыларын қолдануға ынталандырады [Щукина, Г. И., 1979, 160].

Осылайша, ғылыми-зерттеудің барлық компоненттердің студенттердің игеру үдерісінде зерттеушілік құзыреттілігі қалыптасады, оның негізі эвристикалық әдістердің көмегімен стандартты емес міндеттерді шешу; мектептегі білім беру үдерісінде кездесетін мәселелік жағдаяттарды шешуде түрлі зерттеу әдістерін қолдану; қалыптасқан зерттеушілік біліктерді кез келген педагогикалық жағдаяттарда қолдану; нәтижесінде зерттеуші-мұғалімнің кәсіби маңызды қасиеттері дамиды мектептің инновациялық үдерісіне даярлығы; педагогикалық әрекеттегі зерттеушілік ізденіс рөлін құндылықтық сезіну болып табылады [Сабыров Д., 1978, 110].

Зерттеу жұмысымыз бойынша, жоғары оқу орындарында болашақ мамандарды даярлау жағдайында зерттеушілік іс-әрекеттер кезеңдер бойынша ұйымдастырылды.

Бірінші кезеңде зерттеушілік әрекеттің ерекшеліктерімен, мазмұнымен және құрылымымен алғашқы таныстыру жүзеге асырылады, оң мотивация дамиды, ақпараттармен жұмыс жасау білігі қалыптасады.

Екінші кезеңде студенттер микро зерттеулер жүргізеді, әр түрлі бағыттағы кішігірім жобалармен жұмыс жасайды, білім берудің нақты бір мәселесі айналасында теориялық және эмпирикалық әдістерді пайдалануға үйренеді.

Үшінші кезеңде студенттердің зерттеушілік іс-әрекеті бітіруші біліктілік жұмысын даярлау аясында яғни диплом жұмысын жазуда жалғасады. Бұл кезеңде студенттер білім беру ұйымдарында тәжірибелік-эксперимент жұмыстарын жүргізу бағдарламасын дайындауды, диагностикалық әдістемені іріктеуді жүзеге асырады, дипломалды практика кезінде мектепте зерттеушілік жұмыс жүргізеді [Мырзабаев А. Б., 2004, 126].

Студенттердің зерттеушілік іс-әрекетін қа-

лыптастыру үдерісінің аса маңызды құраушыларының бірі олардың тұрақты және уақытша құрылған шығармашылық ұжымға қатысуы болып табылады. Тұрақты және уақытша құрылған шығармашылық ұжымдар – өзара бірлескен шығармашылықпен айналысуға қызығушылықтары бар педагогтар мен студенттердің ерікті кәсіби бірлестігі [Әмірова Ә. С., 2008, 45].

Зерттеу пәні бойынша болашақ бастауыш сынып мұғалімдері арасында сауалнама жүргізілді, оған 5B010200 – "Бастауышта оқытудың педагогикасы мен әдістемесі" мамандығының студенттері қатысты. 120 студенті эксперимент (61 студент) және бақылау (59 студент) топтары ретінде алынды.

Болашақ бастауыш сынып мұғалімдерінің зерттеушілік деңгейін, зерттеушілік іс-әрекет туралы түсініктерін, педагогтың зерттеушілік іс-әрекетін қалыптастыру жағдайларын анықтау мақсатында сауалнама өткізілді.

Төменде сауалнама сұрақтарының бір бөлігіне берілген жауаптардың талдауы көрсетілген.

Анықтау экспериментінің нәтижелерін жүргізілген сауалнама бойынша нәтижені төменде көрсетеміз. Сауалнама 10 сұрақтан тұрады. Анықтау экспериментінің сауалнамасына 120 студент қатысты. Төменде бақылау және эксперименттік топтардың салыстырмалы талдауы келтірілді.

«Педагогикалық үдерістегі зерттеушілік іс-әрекет дегенді қалай түсінесіз?» атты сауалнамаға бақылау топтағы 59 студенттің 8% – «орташа», 14%- «орташадан сәл жоғары», 39%- «орташадан жоғары», 30% – «жоғары», 9%- «өте жоғары» деңгейлеріне ие болды. Эксперименттік топтағы 61 студенттің 3% – «орташа», 10%- «орташадан сәл жоғары», 30%- «орташадан жоғары», 39% – «жоғары», 18%- «өте жоғары» деңгейлеріне ие болды. 70 те 70 болған көрсеткіш, оны өзгертеміз.

«Оқу-танымдық зерттеушілік іс-әрекетке қандай әрекетті жатқызасыз?» атты сауалнамаға да бақылау топтағы 59 студенттің 8% – «орташа», 14%- «орташадан сәл жоғары», 39%- «орташадан жоғары», 30% – «жоғары», 9%- «өте жоғары» деңгейлеріне ие болды. Эксперименттік топтағы 61 студенттің 3% – «орташа», 10%- «орташадан

сәл жоғары», 30%- «орташадан жоғары», 39% – «жоғары», 18%- «өте жоғары» деңгейлеріне ие болды.

«Ғылыми-зерттеушілік іс-әрекетке қандай әрекетті жатқызасыз?» атты сауалнамаға да бақылау топтағы 59 студенттің 8% – «орташа», 14%- «орташадан сәл жоғары», 39%- «орташадан жоғары», 30% – «жоғары», 9%- «өте жоғары» деңгейлеріне ие болды. Эксперименттік топтағы 61 студенттің 3% – «орташа», 10%- «орташадан сәл жоғары», 30%- «орташадан жоғары», 39% – «жоғары», 18%- «өте жоғары» деңгейлеріне ие болды.

«Оқушылардың зерттеушілік іс-әрекетін ұйымдастыруда оқытудың қандай технологиялары тиімді деп ойлайсыз?» атты сауалнамаға да бақылау топтағы 59 студенттің 8% – «орташа», 14%- «орташадан сәл жоғары», 39%- «орташадан жоғары», 30% – «жоғары», 9%- «өте жоғары» деңгейлеріне ие болды. Эксперименттік топтағы 61 студенттің 3% – «орташа», 10%- «орташадан сәл жоғары», 30%- «орташадан жоғары», 39% – «жоғары», 18%- «өте жоғары» деңгейлеріне ие болды.

«Оқушылардың зерттеушілік іс-әрекетін ұйымдастыруда ақпараттық-коммуникациялық технологиялардың тиімділігі неде?» атты сауалнамаға да бақылау топтағы 59 студенттің 8% – «орташа», 14%- «орташадан сәл жоғары», 39%- «орташадан жоғары», 30% – «жоғары», 9%- «өте жоғары» деңгейлеріне ие болды. Эксперименттік топтағы 61 студенттің 3% – «орташа», 10%- «орташадан сәл жоғары», 30%- «орташадан жоғары», 39% – «жоғары», 18%- «өте жоғары» деңгейлеріне ие болды.

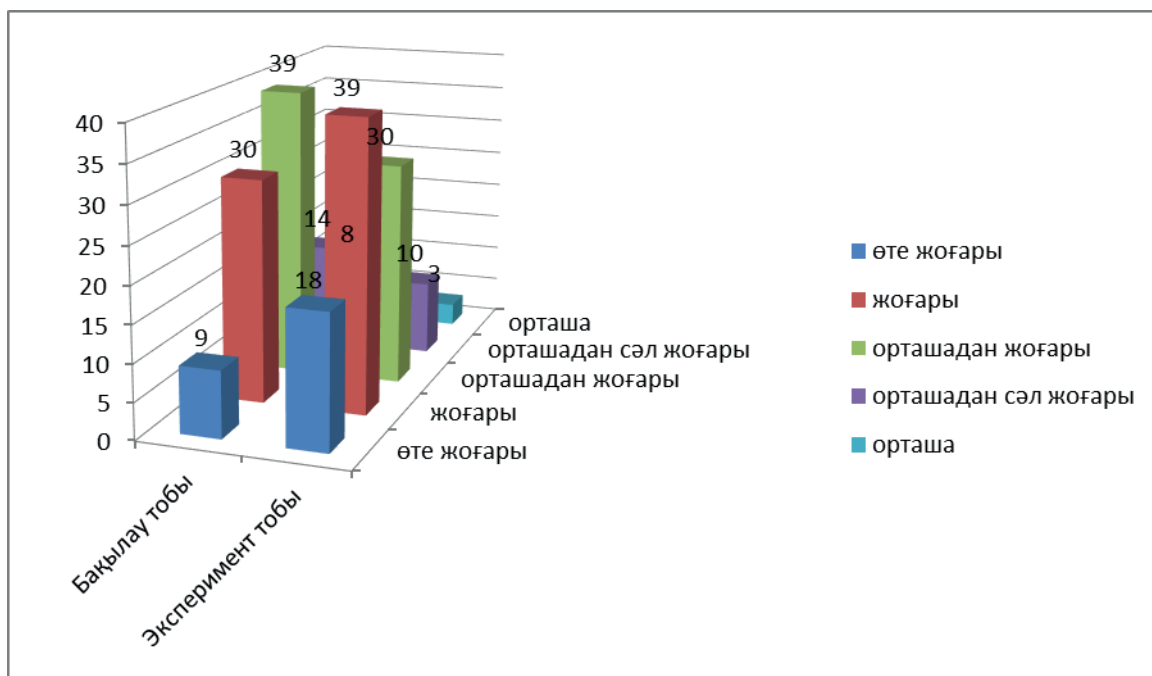
Зерттеу жұмысын ұйымдастыру кезеңдері туралы не білесіз? атты сауалнамаға да бақылау топтағы 59 студенттің 8% – «орташа», 14%- «орташадан сәл жоғары», 39%- «орташадан жоғары», 30% – «жоғары», 9%- «өте жоғары» деңгейлеріне ие болды. Эксперименттік топтағы 61 студенттің 3% – «орташа», 10%- «орташадан сәл жоғары», 30%- «орташадан жоғары», 39% – «жоғары», **18%**- «өте жоғары» деңгейлеріне ие болды.

Бастауыш сыныптарда зерттеушілік іс-әрекетті ұйымдастыруда тұлғалық-бағдарлы оқыту және жобалау технологияларының орны қандай? Мысал келтіріп дәлелдеңіз. атты сауалнамаға да бақылау топтағы 59 студенттің 8% – «орташа», 14%- «орташадан сәл жоғары», 39%- «орташадан жоғары», 30% – «жоғары», 9%- «өте жоғары» деңгейлеріне ие болды. Эксперименттік топтағы 61 студенттің 3% – «орташа», 10%- «орташадан сәл жоғары», 30%- «орташадан жоғары», 39% – «жоғары», 18%- «өте жоғары» деңгейлеріне ие болды.

Оқушылардың зерттеушілік іс-әрекетін ұйымдастыруда қандай қиыншылықтар туындады? Оны қалай шештіңіз? атты сауалнамаға да бақылау топтағы 59 студенттің 8% – «орташа», 14%- «орташадан сәл жоғары», 39%- «орташадан жоғары», 30% – «жоғары», 9%- «өте жоғары» деңгейлеріне ие болды. Эксперименттік топтағы 61 студенттің 3% – «орташа», 10%- «орташадан сәл жоғары», 30% – «орташадан жоғары», 39% – «жоғары», 18%- «өте жоғары» деңгейлеріне ие болды.

Жүргізілген сауалнама нәтижелерінің диаграммасы төмендегі суретте берілген.

Диаграмма 1

Сурет – 1 – Зерттеушілік іс-әрекетінің деңгейі

Сауалнама жауаптары көрсеткендей оқушылардың зерттеушілік іс-әрекетін дамыту үшін олардың зерттеу аясындағы білімін арттырып, қызығушылығын тудыру, соның негізінде зерттеуді өз еркімен таңдауына және оны жүргізе алатынына сенім білдіре отырып, жағдай жасап, нақты бағыт беру қажет, – деп тұжырымдаймыз.

Сауалнама нәтижесі көрсеткендей, болашақ мамандардың оқушылардың зерттеушілік іс-әрекетін дамыту жайлы білімдері төмен, үстірт түсінік қалыптасқан, сондықтан олардың бастауыш сынып оқушыларының зерттеушілік іс-әрекетін жаратылыстану пәнінің аясында ұйымдастыру мүмкіндіктері жетілдіруді қажет етеді. Өйткені,

алынған сауалнама нәтижесі бойынша көпшілік білім алушылардың оқу-танымдық зерттеушілік іс-әрекет пен ғылыми-зерттеушілік іс-әрекетті айыра алмайтыны, оларды меңгеруге деген қызығушылықтарының бар екені, бірақ оны қалай іске асыруды білмейтіні айқындалды. Бұл әрине, болашақ мамандардың зерттеушілік іс-әрекетке мотивациясын қалыптастыру қажеттігін туындатады. Осыны ЖОО іске асыру үшін «Жаратылыстануды оқыту әдістемесі» мен «Болашақ мамандарды бастауыш сынып оқушыларының зерттеушілік іс-әрекетін дамытуға даярлау» атты пәндерді оқыту барысында қалыптастыру көзделді.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Запрудский Н. И. Современные школьные технологии: Пособие для учителей. Минск 2004. — 288 е. — (Мастерская учителя)
2. Щукина, Г. И. Активизация познавательной деятельности учащихся в учебном процесс: учеб. пособие для пед. ин-тов / Г. И. Щукина. – Москва: Просвещение, 1979. – 160 с.
3. Сабыров Д. «Оқушылардың оқу белсенділігін арттыру жолдары» Алматы Мектеп 1978 ж. 110 бет.
4. Мырзабаев А. Б. Оқушылар шығармашылығын дамытуда белсенді оқытудың дидактикалық мүмкіндіктері: дисс. . . . пед. ғыл. канд. : 13. 00. 02. – Қарағанды, 2004. -126 б. - 0404PK00173
5. Әмірова Ә. С. Бастауыш сынып оқушыларының шығармашылық іс- әрекетін қалыптастырудың теориясы мен практикасы: Пед. ғыл. док. . . . автореф. -Алматы, 2008. – 456.

БЕРДАЛИЕВА АҚМАРАЛ МАКУЛОВНА

ауылшаруашылық ғылымдарының кандидаты, аға оқытушы,
Халықаралық гуманитарлық – техникалық университеті

ҚАРАБАЕВА КУЛЬЗАРИЯ УСЕРХАНОВНА

ауылшаруашылық ғылымдарының кандидаты, доцент,
Халықаралық гуманитарлық – техникалық университеті

ӨЗДІГІНЕН ІЗДЕНІП БІЛІМ АЛУҒА ҰМТЫЛАТЫН ҚҰЗЫРЕТТІ ТҰЛҒА ҚАЛЫПТАСТЫРУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Түйін. Бұл ғылыми мақалада оқушының өзіндік жұмысын тиімді ұйымдастыру және құзыретті дамыған тұлға қалыптастыру мәселелері қарастырылған. Оқу материалдарын өздігінен іздену арқылы терең игеру жүйесі жасалынған. Оқушының қабілетін жетілдіру негіздері сипатталады. Жоғары білікті тұлғаны қалыптастыру, өзіндік жұмыста танымдық қабілеттерін дамыту және білімге деген ұмтылысты дамыту негіздері зерттелген.

Кілт сөздер: Өздігінен іздену, құзыретті, тұлға, танымдық, мәселелер.

Аннотация. В данной научной статье рассматриваются проблемы эффективной организации самостоятельной работы обучающегося и становления компетентноразвитой личности. Разработано система глубокого самостоятельного освоение материала. Исследованы основы формирования высококвалифицированной, высокопознавательной способностей к самостоятельной работе и развития стремления к знаниям.

Ключевые слова: проблемы, самостоятельный поиск, компетентный личности, когнитивная.

Summary. This scientific article deals with the problems of effective organization of independent work of the student and the formation of a competent personality. A system of deep independent learning of the material has been developed. The basics of formation of highly qualified, highly knowledgeable abilities for independent work and development of the desire for knowledge are studied.

Keywords: problems, independent, competent personality, cognitive, research.

Кіріспе

Білім беру ұйымының негізгі құзіреттері стратегиялық жағынан ерекшеленеді және мақсаты білімді, саналы, бәсекеге қабілетті азаматтарды тәрбиелеп шығару. Негізгі құзырет білім беру жүйесінде мамандандырылған сараптамасының түйіні ретінде жаңа білім беру технологияның мүмкіндіктерін біріктіру және үйлестіру қабілеттерінен туындайды. Білім беру ұйымының негізгі құзіреті жоғары сапалы білім беру жаңа қарым-қатынас құру. Негізгі құзіретті қосалқы компоненттер немесе сияқты негізгі өнім көк-теп шығатын тамырмен салыстырады. Олардың өнімі жемісі, ал жеміс соңғы өнім екенін білеміз. Бұл, құрылым мен ынталандыру стратегиялық құрылымдық бөлімдердің шекералары бойынша өзара әрекеттесуді және ресурстар алмасу арқылы білім алушының ынталандыратынын көрсетеді. Ол үшін жалықпай жаңа инновациялық технологияларды өз жұмысымызға пайдаланып, сонымен қатар оқушыларды мадақтап ынталандырып отырған орынды. Оқушының қиялын дамыта отырып, ойын дамытамыз. Ойы дамыған шәкіртіміздің танымдық қызығушылығы арта отырып, шығармашылық деңгейге көтеріледі. биология сабағында оқушылардың оқу материалын түсінуге, өткенді жаңамен байланыстыруға, негізгісі мен қосымшасын анықтауға,

алған білімдерін практикада пайдалануға, өз пікірлерін дәлелдеуге ұмтылысынан көруге болады[1]. Биология сабағында білімді саналы меңгеру өз бетімен жаңа білім алуға мүмкіндік беретін ақыл-ой еңбегінің өзіндік тәсілдерін игермейінше іске аспайды. Биология сабағында оқушылардың белсенділік танымдық іс-әрекетінің көздейтін білім қоғамға қызымет ету қарқынын арттыру қажеттігі негізінде дамиды. Биология сабағында белсенділіктің ең жоғарысы оқушылардың алған білімдерін өмірде нәтижелі пайдалана білуі. Нәтижесі, білім алу барысында оқушылардың іс-әрекетінде танымдық белсенділікті қалыптастыру талабы арттады. Оқытушы міндеті білім берумен шектелмей, әр шәкірттің интеллектуалдық даму деңгейін тани білу қажеттілігі туындауда. Сондықтанда да ұлттық байлықты білім берудегі озық ұстанымдармен байланыстыра отырып, әр оқушының қабілетін ашу, өзіне-өзінің сенімін нығайтып, жол ашуына түрткі жасау-біздің, оқытушылар қауымының міндеті, алдымыздағы сәулелі мақсатымыз биологиялық пәндерден білім беріп қана қоймай, әр оқушыны шығармашылық тұлғаға жетелеуге тырысу. «Әлемнің тізгіні – білімдінің қолында» демекші, оқушының өзіне деген сенімін туғызып, өз бетімен білім алуға, ізденуге деген ықыласы мен іскерлігін, оқу – танымдық ынтасы мен шығарма-

шылық қабілеттерін жетілдіруге әрбір құзырлы тұлғаны дамытудың негізі – сапалы білім беру болып табылады. Бүгінгі заман талабына сай жаңадан құрылған ұлттық өнеге беру, болашақ білім беру ұйымдарындағы оқытушыларға үлкен міндет артады, шығармашылықпен тынбай ізденуін қажет етеді[2].

Құзырлы тұлға тәрбиелеу үшін оқытушы биология ғылымдарының негізін барынша жетік білумен қатар оқытудың жаңа әдістерін жете меңгеріп, оны сабақ мақсатына қарай іріктеп алып, шебер пайдалануы қажет.

Жаңа инновациялық технологиямен жұмыс істеген оқытушы алғашқы күндерден бастап-ақ оқушылардың жүзінен білімге деген құштарлығын ояйтқанын сезінеді. Жаңа технологияның артықшылығы оқушының сабаққа қызығушылығы арттыру арқылы өз бетімен, жұптасып, топпен бірлесе отырып ізденуіне, шығармашылықпен жұмыс істеуіне жол ашылады[3].

Биология пәні бойынша - оқушы өмірге араласқанда оның қоғамдағы қызметіне көмегін тигізетін, күнделікті өмірінде қажетіне жарайтындай білім бере алатын аса білікті пәндердің бірі. Қоғамдағы күрделі өзгерістер жаңа білім алудың сапалық деңгейін көтеретін жаңа көзқарасты іс-әрекет заңды құбылыс. Мәдениеттің жоғарлығымен және білімімен әр оқушы және оқытушы шығармашылық іскерлігі мен биология ғылымын жандандыра көтеру арқылы жүзеге асырады. Қазіргі кезде мектеп оқушыларына терең де, тиянақты білім беру заман талабы. Бұны іске асыру үшін оқу-тәрбие барысының ең басты маңызды мәселесі-сабақта жаңа бағыттағы әдістерді пайдалану. Жаңа тақырыпты меңгерту алдын оқытушы өз алдына жауапты сұрақ қояды: 1. Қалай білім беремін? 2. Қандай жауап аламын? деген сұраққа-оқытушы білімділігі мен шеберлігі арқылы оқыту әдістері мен тәсілдерін жүйелі қолдану арқылы жауап алады. Оқушының құзырлы тұлға ретінде дамуына оқытушының өткізген әрбір сабағы маңызды рөл атқарады. Оқушы білімінің сапалы болуы оқытушының дәріс беру шеберлігі мен жаңа технологияны тиімді пайдалана білуіне, яғни кәсіби құзреттілігіне тікелей байланысты. Оқушы үшін мектепте оқылатын әрбір пәннің орны ерекше. Ал оқушының пәнге қызығушылығын арттыру үшін әр сабақты дұрыс ұйымдастыру, ізденістермен жаңартып отыру әр оқытушының міндеті. Әрбір биология сабағында оқушыны сабаққа белсенді араластыру арқылы өткізу. Сабақтың кіріспе және негізгі бөлімін дұрыс ұйымдастыру, онда ойлау қабілетін дамытатын активті әдістерді пайдалану, топ құру, шығармашылық іздену әдіс түрлерін қолдану, проблемалықпен оқыту, өмірмен ұштастыру, кері байланыс жұмыстарын түрлендіру арқылы әрбір оқушының шығармашылықпен жұмыс істеуіне жағдай жасалады. Мұндай кезде оқушының білімін, іскерлігін, дағдысының

жетістігін дамытады. Сонымен қатар оқушының ғылыми жобаларға, олимпиадаларға, ғылыми конференцияларға қатысуына белсендіру арқылы оқушының танымдық құзырлығын дамытады. Ондағы ескеретін жағдай: оқушының материалды қабылдау ерекшелігін, оқушының тұлғалық қасиетін қалыптастыру, жеке дара оқыту үрдісін ұйымдастыру, танымдық қабілетті арттыру, ақпаратты өмірмен байланыстыру, проблемалық жағдай туғызу және шешу жолдарын анықтау, салыстыру, талдау, жинақтауды үйренуі. Сондықтанда оқытудың жаңа ынталандыру технологиясын күнделікті сабақта қолданып, жоғары нәтижеге жету – оқытушының міндеті. Қай елдің болмасын өсіп-өркендеуі, өркениетті дүниеде өзіндік орын алуы оның ұлттық білім жүйесінің деңгейіне, даму бағытына байланысты. Танымдық әрекет – оқушының білімге деген құштарлығы белсенді ақыл-ой әрекеті. Ол танымдық қажеттіліктен, мақсаттан, таным қисындарынан және әрекеттің негізінде оқушыларда танымдық белсенділіктерінен ізденпаздық құзырлық қалыптасады. Яғни интеллектуалдық даму деңгейі жоғары, дарынды тұлғалар айқындала түседі.

Кез-келген оқушы шығармашылық әрекеттер орындау арқылы өзінің мүмкіндіктерін дамытады. Проблеманы өзінше жаңаша шешуге талпыныс жасайды.

Оқушыны оқытып тәрбиелеудегі танымдық белсенділігін арттырудағы бір сабақ үлгісі берілді: Сабақтың тақырыбы: Өсімдіктің генеративтік мүшелерінің морфологиясы.

Сабақтың білімділік мақсаты: Оқушы өсімдіктің вегетативтік мүшелерінің морфологиясын жан-жақты талқылап, ізденіп меңгеру, интерактивті әдістерді тиімді пайдалану арқылы студенттердің биология ғылымына қызығушылығын оята отырып, сапалы білім алу арқылы тақырыпты меңгерту, білім сапасын арттыру, білімдерін жетілдіре түсу.

Сабақтың дамыту мақсаты: Оқушылардың өз бетімен, топпен жұмыс істеу, сұхбат жасау арқылы іздену қабілетін ояту, талдау жасап оқуды меңгеру, біліктілігін арттыру, ғылыми ізденіс мүмкіндіктеріне қол жеткізу.

Жаңа сабақта қолданылатын әдіс-тәсілдер мен оқыту формасы: Баяндау, жазбаша жұмыс, тірек сызба нұсқасы мен талдау жұмыстары, белсенді тапсырма, кері байланыс жұмыстарын арқылы ой түйістіру бағалау.

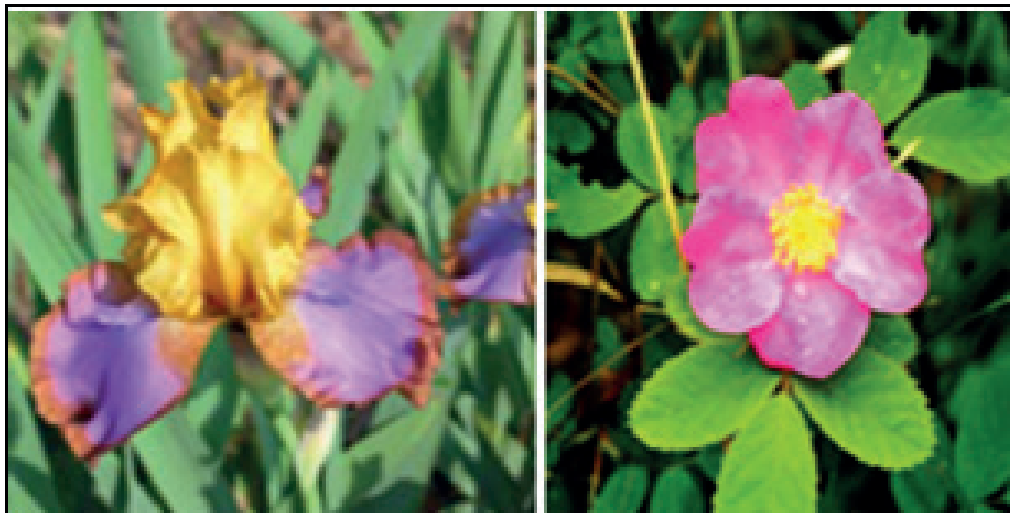
Сабақтың көрнекілігі: ақпараттық технология бағдарламасына арналған тірек –сызба нұсқалар мен суреттемелер, белсенді тапсырмалар, үлестірмелі тапсырма материалдары

Сабақтың барысы: 1. Ұйымдастыру кезеңі
-оқушылардың сабаққа қатысымын тексеру;
-Оқушыларды ынта жігерін, қызуғышылығын арттыру, бүгінгі өтетін сабақ тақырыбын айту.

2. Оқушыларды жан-жақты- сабаққа қатыстыруға жұмылдыру жоспар бойынша.

3. Кері байланыс
 4. Сабақты қорытындылау
 5. Бағалау, үй тапсырмасын беру.
- Сабақ жоспары:
1. Гүл (құрылысы, қызметі, заңдылықтары, түрлері)
 2. Андроцей (құрылысы, әртүрлілігі, морфологиясы)

3. Гинецей (құрылысы, орналасуы)
 4. Гүлшоғыры. Гүлшоғырың классификациясы
 5. Жемістер. Жемістердің классификациясы, таралуы, пайдалануы
- Белсенді тапсырма: 1. Гүлдің морфологиялық құрылысының ерекшелігі

Гүлдер қандай қызмет атқарады?

1. Тозаңқапта тозаң түйіршіктерінің пайда болуы;
2. Жатында тұқым бүршігінің пайда болуы;
3. Тозаңдануды (тозаң, түйіршіктерін аналыққа әкелу) қамтамасыз ету;
4. Ұрықтануды қамтамасыз ету – гаметалардың қосылу процесі — спермия мен жұмыртқа жасушаның қосылуы;

5. тұқымның қалыптасуы мен ұрықтың дамуы.
6. Гүл деп - _____ (жынысты көбеюге арналған мүшелері бар түрі өзгерген өркенді айтады)
7. Гүлдер орналасқан сабақ бөлімін қалай атайды ___(гүл сағағы), негізгі бөлімдер орналасқан сағақтың жоғарғы бөлімін қалай атайды?

Белсенді тапсырма 1: Жемістердің ерекшеліктеріне сипаттама беріңіз?

- Кері байланыс сұрақтары:
1. Генеративті мүшелердің құрылысы, қызметі, заңдылықтары, түрлері қандай?
 2. Жеміс дегеніміз не?
 2. Жемістің қабырғасын не деп атайды?
 3. Жеміс серігі неше бөлімнен тұрады?
 4. Шырынды жемістер мен құрғақ жемістің ерекшелігі?
 5. Нағыз жемістің морфологиясы қандай?

6. Жалған жеміс пен шоқ жемістердің ерекшелігі қандай?
 7. Жемістің таралу түрлері мен таралу жолдары, ерекшелігі қандай?
- Оқушының бағалануы 100%, себебі оқушының барлығы сабаққа белсене қатысады. Оқушылардың сабақтағы қызығушылығы мен белсенділігін қалыптастырудың жолдары сан алуан. Күнделікті сабақта беретін деңгейлік тап-

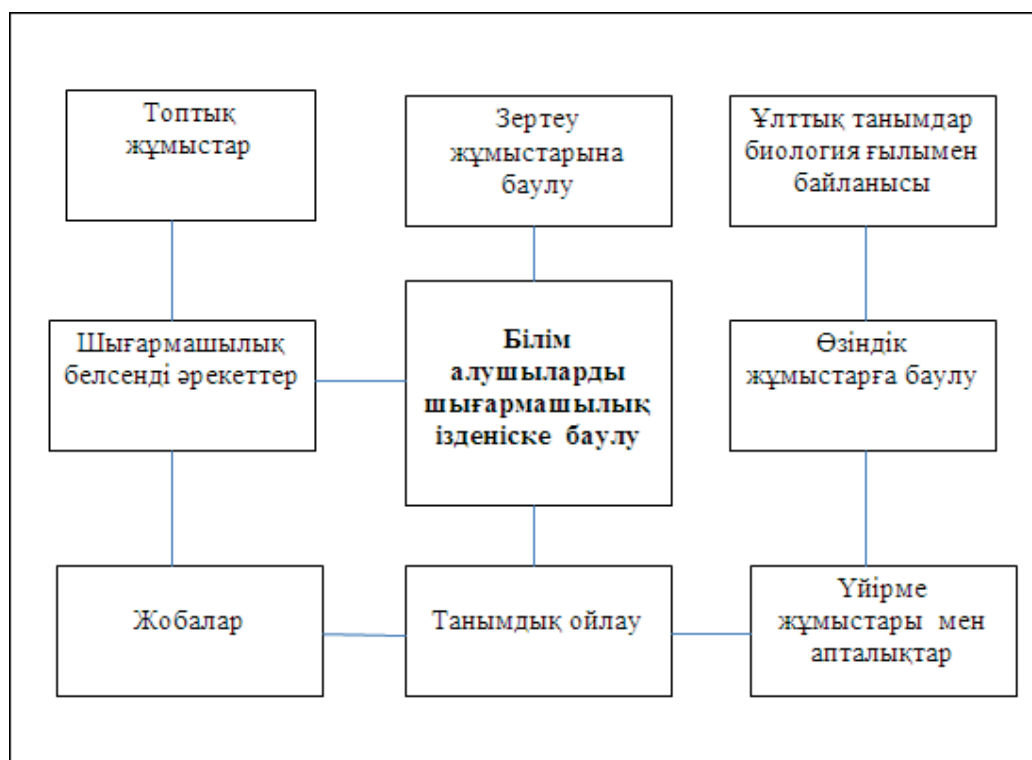
сырмаларды қызықты етіп құру, оқушылардың қызығушылығын дамыту шығармашылық қабілеттің ашылуына мүмкіндік береді. Әдістемелік жүйенің педагогикалық технологиясымен өткізген сабақтар арқылы таныса аласыздар. Бұл технологияны пайдаланып өткізілген сабақтарда оқушының ойлау, есте сақтау қабілеті, ынтасы мен белсенділігі артады, өз-өзіне баға беруі дамиды[4].

Білім беру жүйесіндегі жаңа инновациялық технологиялар – бұл оқыту процесінің тиімділігін арттыруға әсерін тигізетін, оқыту пәнінің мазмұнын терең ұғынуға ықпал ететін құралдармен әдістердің жиынтығы. Оқу процесіне жаңа инновациялық технологияны енгізу бұл оқу процесінің пәрменділігін арттыруға, сабақ қарқынын жеделдетуге, оқу барысының барлық кезеңдерінде әрбір үйренушінің оқу-танымдық әрекеті-

не үздіксіз бақылау жасауға септігін тигізеді.

XXI ғасырда ақпараттандырылған қоғам қажеттілігінен қанағаттандыру үшін білім беру саласында төмендегідей міндеттерді шешу көзделіп отыр: компьютермен техниканы, интернет, компьютерлік желі, электрондық және телекоммуникациялық құралдарды, интерактивтік құралдарды, электрондық оқулықтарды оқу үрдісіне тиімді пайдалану арқылы білім сапасын көтеру[5].

Нәтижелі білім алу процесі білім алушылардың өздігінен меңгерген, таныта білген білім дағдылары мен амалдары, өз көзқарастарына зейін қойып, зерделей білген білім аясында ғана жүзеге асады. Әрбір сабақта білім алушылар оқу процесінің барлық аспектілеріне белсенді қатысады. Олар өзінің болжамдары мен сұрақтарын тұжырымдайды.

Сурет 1-Білім алушыларды ғылыми ізденіске баулу

Өсімдіктерді зерттеу сабағында білім алушылардың оқу процесіне қатысты барлық нәтижелерін жүйелейді және талдайды. Өсімдік түрлерінің генеративтік мүшелерінің морфологиясы зерттеуде алынған нәтижелерді есепке ала отырып биологиялық ерекшелігін анықтайды. Мотивация мен білім беру өзара байланысты[6]. Таным іс-әрекеттерін дамыту, олардың ой-өрісін дамыту, өз бетімен жаңа білімді іздеп табуға, еркін игеруге үйренеді, өз бетімен ізденіп шешуге тырысады. Білімді, іскерлікті және дағдыны тәжірибеде қолдану, білім алушының өзіндік қасиетін дамытады, ондай тапсырмалар нақты болу керек. Өз бетімен іздену жұмысының өте құнды

болымды формасын тани білу нәтижесі білім алушы өз ойын, пікірін ашық айта алады. Жақсы берілген білім білім алушылардың оқуға деген мотивациясын арттырады(Schunk P, 2009).

Қорытынды

Қазіргі заман талаптарына сай әлеуметтік-экономикалық тұрғыдан дамуы, оқушыларды оқыту мен тәрбиелеудің жаңа өлшемдерін талап етеді. Бәсекеге қабілетті қажеттіліктерді туындатады, адам капиталына және білім сапасына жоғары талаптар қою айқындалды. Білім беру жүйесіндегі жаңа реформалар қазіргі талабы – әлемдік интеграцияға, білім беру бағдарламала-

рын әлем тенденцияларына сәйкестендіру, оқушылардың бәсекеге қабілеттілігін қалыптастыру мақсатында жан-жақты дамыған құзіреттілігі жоғары, мәдениетті, білімді тұлғаны тәрбиелеу аса жауапты мәселе қазіргі таңда. Сол себептен оқытушы және оқушы алдындағы жауапты міндет білім беруде жаңаша көзқарас, жаңаша қарым – қатынас қалыптастырады.

Білім берудің жаңа парадигмасы оқушылардың ғылыми- шығармашылық қызығушылығын арттырудың негіздеріне талдау жасалады. Сонымен қатар білім беруде кәсіби шеберлігін жетілдіруде оқушылардың шығармашылық ізденісін дамытуда инновациялық оқытуда практикамен ұштастырып оқушылардың ғылыми ізденіс шығармашылығын арттырады. Білім беру кезінде сыртқы жүктемені азайтып , ортақ жүктемені көбейту оқушының сапалы білім алуына ықпалы болады. Нақты іс-әрекетпен айналыса отырып білім беріледі. «Өздігінен ізденіп білім алу – проблеманы шешу, шығармашылық ойлау, шешім шығару, кейде өзіндік бақылау деп аталатын ақыл-ойды дұрыс басқару, метатаным сияқты

кеңінен қолданылатын тәсілдерге тән болады. Оқушылар тапсырманы орындау барысында қазіргі жағдайларын өздерінің алдыңғы білімімен салыстыру арқылы өз жетістіктерін бағалай алады.

Оқушылар машықтанған сайын, жалпы әдістер нақты әдіске айнала бастайды. Дағдыларды игеруде проблеманы шешудің де пайдасы бар, алайда тапсырманың шарты жоғары нәтиже көрсету үшін нақты дағдыларды игеруді талап етеді. Оқушылардың түрлі салаға қатысты жетістігін арттыру үшін, оқытушылар белгілі бір салаға қатысты білім алуға қажетгі дағдыларға ерекше көңіл бөліп, олардың жалпы дағдылар мен тәсілдерді үйренуіне көмектеседі. Оқушы өзіндік іздену арқылы білім алғанда, студент алдағы өмірге бірқадам жаңа көзқарас қалыптастырады. Сабаққа нақты мақсат қойылады, ол нақтылық, өлшемділік, қол жетімділік, шынайылық, орындаудың нақты мерзімі қойылады. Оқушылардың белсенділігін арттыру үшін белсенді тапсырма түрлері дайындалады және нақты шынайы шарттарын орындап жүзеге асырады.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Мелисса А. Шелинг Технологиялық инновациялардағы стратегиялық менеджмент. Астана 2019, б. 162
2. Электронный ресурс <http://kazbilim-edu.kz/oamdy/aza-tl-men-debiet>
3. Қылышбаева Г. Б. Оқыту үдерісіне заманауи әдістеме мен технологияны дамыту. М. Әуезов атындағы ОҚМУ еңбектері №2(21)2011.
4. Қылышбаева Г. Б., Жусипова Г. Интерактивті сабақ. // Білім сапасы- білім беру бағдарламаларының бәсекеге қабілетілігін қамтамасыз ету факторы» жаңашыл – педагогтардың екінші форумының еңбектері Шымкент, 2011б. 52.
5. Абдуллина Г. Т. Инновациялық технология –бүгінгі күн талабы // Қазақстанның ғылымы мен өмірі №2/2 (56) 2018 б, 87.
6. ДейлХ. Шунк Оқыту теориясы , білім беру көкжиегі . Астана -2019, б. 607.

ДАУЛЕТАЛИЕВА ДИНАРА МЫКТЫБАЕВНА

докторант,

Академик Қуатбеков атындағы халықтар достығы университеті

БЕГМАН ЫСҚАҚ

педагогика ғылымдарының кандидаты, аға оқытушы, профессоры,

Халықаралық гуманитарлық–техникалық университеті

ОҚЫТУДЫҢ ДАМУШЫЛЫҚ ҚАСИЕТІ

Түйін. Бұл еңбекте оқушыларға қазақ тілі материалдарын меңгерту барысында таным үдерістерін (қабылдау, ес, ойлау, қиял т. б.), атап айтқанда, материалды қабылдауды, есте сақтауды, қиялды дамытудың, сонымен бірге логикалық ойлаудың операциялары мен формаларын жетілдірудің ғылыми-әдістемелік негіздері баяндалады.

Бұл еңбектің басты мақсаты – мұғалімдерді қазақ тілі курсы оқытудың тиімді әдіс-тәсілдерімен қаруландырып қоймай, оқушылардың лингвистикалық оқу қызметін ұйымдастыру түрлері мен әдістерін меңгертуге игі ықпал жасау.

Түйін сөздер: әдістері, дамуы, формалары, таным, оқыту.

Аннотация. В работе излагаются научно-методические основы развития познавательных процессов (восприятия, памяти, мышления, воображения и др.), В частности восприятия материала, памяти, воображения, а также совершенствования операций и форм логического мышления.

Главная цель этой работы-не вооружить учителей эффективными методами и приемами преподавания курса казахского языка, а способствовать овладению формами и методами организации лингвистической учебной деятельности учащихся.

Ключевые слова: методы, развивать, формы, познание, обучение.

Abstract. This article deals with the scientific and methodological foundations for the development of cognitive processes (reflection, memory, imagination and others.). In particular, the review of the material, memory, interpretation, as well as the improvement of the operation and the form of logical reasoning.

The main purpose of this work is instruct teachers with effective methods and approaches to teaching courses in the Kazakh language, and to promote the application of forms and methods of organizing linguistic educational activities of the students.

Keywords: methods, development, memory, position, training.

Ғылыми-техникалық прогресс пен өндірістік технологияның дамуы, экономиканың өркендеу дәуірінде қоғамға жан-жақты дамыған, белсенді, өз бетінше жасампаздықпен ойлай білетін жастардың келіп отыруын талап етеді. Яғни оқыту мен тәрбиелеу үдерісінде жастарды жан-жақты дамытудың қажеттілігі қоғам талабынан туындайды. Сондықтан оқыту үдерісі деңгейін арттыру нәтижесінде өздері шеше алатын, өз бетінше білімін толықтыру, өздігінен кәсіби шеберлігін арттыру мүмкіндігі бар азаматтар даярлау керек. Жан-жақты дамыған, шығармашылықпен еңбек етуге қабілетті, өз тағдырын өзі шеше алатын, өз бетінше білімін толықтырып, өздігінен кәсіби шеберлігін арттыру мүмкіндігі бар, бәсекеге қабілетті жеке тұлға тәрбиелеу – біздің басты мақсатымыз.

Бүгінгі қоғам барған сайын күрделене түсуде. Түр-сипаты мүлдем бөлек жаңа дәуір, кез-келген салада ғарыштап өркендеу дәуірі туып келеді. Сол қоғамға сай өзгеше қабілет-қасиетке ие жаңа ақыл иесі қандай болуы тиіс? Қазіргі кездегі мамандық атаулының барлығы білімділікті, ептілікті, шапшаңдықты, тапқырлықты, ерекше ой

қызметін, мол шығармашылық мүмкіндікті, өзін қоршаған түрлі жағдайларға тез бейімделіп қана қоймай, оларды керекті бағытына жасампаздықпен бұра білу қабілеттілігін қажет етеді.

Ғылыми ақпараттар ағынының жедел қарқынмен өсуі, жалпы білім беретін мектеп оқушыларын өз бетінше жаңа білімдер игеруге қабілетті етіп тәрбиелеу мен оқытуды талап етеді. Өздігінен білімге қол жеткізу мақсатында оқушы өз танымдық қызметі нысанының мәнін ұғынып, оның іс-әрекетінің жолдарын игеруге тура келеді. Сол себепті оқушыларды жаңа білімдерді игеру технологиясын меңгеру жолдары мен құралдарына әдейі арнап мақсатты түрде оқыту қажеттілігі туындайды. Дәстүрлі оқыту үрдісінде оқушылардың бар ынта-жігері мен күш-қуаты, негізінен оқытудың пәндік мазмұнына ғана бағытталады да, ғылым мен білімнің игерілуінің логика-операциялық және танымдық жағы назардан тыс қалып қояды, нәтижеде оқушылар оны жеткілікті деңгейде қабылдай алмайды десе де болады.

Оқыту білімдік, танымдық және дамытушылық қызметтер атқарады. Білімдік қызметте оқы-

тылатын пәнге байланысты білім, біліктілік және дағды қалыптасса, танымдық қызметте ғылыми таным жолдарын, қажетті білімді игерудің әдіс-тәсілдері жүзеге асырылады. Ал оқытудың дамытушылық қызметі – оқушылардың ақыл-ой қызметінің әдіс-тәсілдеріне үйрету болмақ. Осыған байланысты орыстың ұлы педагогі К. Д. Ушинский: «Бірде-бір мұғалім өзінің ең басты міндеті тәрбиеленушілерді ой еңбегіне үйрету екендігін, бұл міндет сол пәннің өзін оқытудан әлде қайда аса маңызды екенін ұмытпауы керек», – деп оқушының өз бетінше білім алу іскерлігін шыңдау қажеттігіне баса назар аударады. [1. 326]

Мектепте балаға білім беру мәселесі теориялық ғылымдар жетістіктеріне сүйенгенде ғана нәтижелі болатынын ұстаздардың іс-тәжірибесі дәлелдеуде. Сондықтан жастарды дамыта оқыту әдістемесі негіздері: лингвистика, педагогика және психология болып табылады. Өкінішке орай мектептер білім беру жүйесі күні бүгінге дейін теориялық білімдердің соңғы нәтижелеріне негіздей жүргізу өз деңгейінде емес. Әсіресе қазақ тілін оқыту әдістемесі психологиядан оқшау қалды десек қателеспейміз. Олай дейтініміз, тіл материалдарын меңгеруде психологиялық тұрғыдан зерттеу жоқтың қасы. Толыққанды ғылыми пән болу үшін әдістеме психологиялық негізде құрылуы тиіс», [2. 5]- деген тұжырымын ескере бермейміз. Өз заманында ұлы педагог К. Д. Ушинский де: «Біз педагогтарға былай не былай істеңдер демейміз, бірақ оларға: өздерің меңгергілерің келген психикалық құбылыстардың заңдарын зерттеңдер де, осы заңдарға сәйкес және оларды қолданғыларың келген жағдайларға орай іс-қимыл жасаңдар», – дегенін мұғалімдер қауымы естен шығармауы тиіс (3. 55).

Ана тілін оқыту әдістемесі тіл білімі мен психологияның теориялық қағидаларының соңғы жетістіктеріне табиғи байланысы негізінде, атап айтқанда, оқушыларды неге үйретеміз, қалай оқытамыз деген екі күрделі мәселені шешеді.

Қазақ тілін оқыту арқылы оқушылар тілдік материалды талдауға, жинақтауға, салыстыруға, жалпылауға, нақтылауға, классификациялауға, абстракциялауға, ұғымдарды анықтауға, ой қорытындысын жасауға, дәлелдеуге т. б. үйретіледі, яғни іс-жүзінде әр қадам сайын оқушының интеллектуалды қызмет дағдыларын қалыптастыру болмақ.

Жалпы білім беретін мектеп оқушыларынан оқу бағдарламасына қарастырылатын ұғымдарға анықтама бере білу, тұжырымдарды дәлелдей алу, ғылыми танымның жалпы әдіс-тәсілдерін және ойлау операциялары мен формаларын білуді талап етеді. Бұл аталған талаптарды іс-жүзіне асыруда оқушылардың логика-методологиялық білімдермен қаруландыру мәселесі туындайды. Психологиялық білімдер адамдардың психикалық әрекеттерінің ақиқат заңдарын, адамның ой-санасы мен психикалық қасиеттерінің қалып-

тасып, даму жолын айқындайды.

Көрнекті ғалым А. А. Леонтьевтің ана тілін меңгерту әдістемесі біріншіден, «оқыту мен мазмұнын; екіншіден, жалпы адам психикасының табиғаты мен сөйлеу механизмін; үшіншіден, тілдің маңызы мен ерекшелігін түсінуге тиіс», [4. 135]- деген пікірі тіл материалдарын меңгеруде лингвистика мен психологияның соңғы жаңалықтарын басшылыққа алғанда ғана нәтижеге жетуге болатынын ашық айтады.

Ал психологиялық құбылыстарға сезім, түйсік, қабылдау, ойлау, ес, ой қорытындылары, қиял жататыны белгілі. Ал логика-методологиялық білімдер деп ойлаудың логикалық формалары мен операциялары, тәсілдері, ғылыми танымның жалпы әдістері, ғылыми негіздерінің табиғаты жайында білімдер жиынтығы деп түсінеміз. Бұларсыз тіл материалдарын меңгерту үдерісінде оқушылардың оқу-танымдық қызметін көзге елестетудің өзі қиын. Анықтама арқылы ұғымды тани білу, индуктивті, дедуктивті және антологиялық ой қорытындыларын жасау, тұжырымдардың дұрыстығын дәлелдеу т. б. білімдердің барлығы да тіл материалдарымен біте қайнасып жатады. Содықтан тілдік білім негіздерін игерумен бірге психология, логикалық білімдермен және ғылыми танымның жалпы әдістерімен қаруландыру да жүзеге асырылады.

Логика-методологиялық білімдер абстракциялық тілдік материалдарды (заңдылықтар, ереже, анықтама т. с. с.) сапалы да белсенді меңгеруді қамтамасыз етеді. Ұғымдар арасындағы байланыстарды терең түсінуге, оқу материалдарын салыстыруға, классификациялауға, вариациялауға, жүйелеуге, нақтылауға мүмкіндік береді. Оқушылардың өз бетінше білім алу мен жасампаздық белсенділігін дамытады, интеллектуалдык біліктіліктерді, дағдыларды жетілдіреді, нәтижеде логика-методологиялық білімдер адамның жалпы мәдениетін қалыптастырудың негізгі амал-тәсілдеріне айналады.

Оқушыларды психология, логика-методологиялық білімдерін жетілдіру үшін бұл жұмысқа мұғалімнің өзі дайын болуы тиіс.

Мұғалімнің лингвистикалық және жалпы әдістемелік дайындығы оның кәсіптік шеберлігінің көрсеткіші бола алмайды. Ұстаздың білімді қалай меңгеруге болатынын және оларды қай жерде, қалай тиімді пайдалану жолдарын білуінің, қандай дәрежеде өзінше ойлап, дұрыс қорытынды шығара алатындығының маңызы үлкен. Сондықтан олар тіл білімінің құрылысы мен атқаратын қызметін, логикалық ойлаудың заңдары мен ережелерін, ой қорыту тәсілдерін меңгеру арқылы оның ғылыми заңдылықтары, ғылыми теориялардың дұрыстығына көз жеткізу немесе оны теріске шығару, ғылыми зерттеу әдістерімен қарулануы қажет.

М. Е. Драпкинаның еңбегінде баланың ақыл-ойын дамытуда логикалық-методологиялық

дайындығына баса назар аударады. Ол негізгі пәндік ұғымдарын жаттығулар жүйесі арқылы қалыптастыру және бұл жаттығулар мектепке енгізіліп оқытылатын логикалық мәліметтермен тығыз байланысты болуы керек деген ұсыныс жасады. Ол болашақ мұғалімдерге қажетті «логикалық минимум» ретінде мынадай ұғымдарды бөліп көрсетеді: грамматикалық сөйлемдердің логикалық құрлымы анықтама, қағида, ереже, дәлелдеу, баяндау ұғымдарына байланысты предикаттар мен предикаттық тұлғалардың логикалық қатысы.

Бұл пікірлер негізінен жоғарғы сынып оқушыларының логикалық дайындығы жөніндегі мәселені сөз етсе, методикалық зерттеулерде оқыту үдерісінде де оқушыларға логикалық-методологиялық білім беру мүмкіншіліктері мол екендігі дәлелденген.

Мектептегі жүргізілетін пәндерге логикалық-методологиялық білімдерді енгізуді А. А. Столяр оқыту үдерісінде оқушылардың логикалық материалдардың мәнін кеміту ойлау қабілетін дамытуға игі әсерін тигізетін тиімділік дәрежесі төмендейтіндігін анықтайды.

Г. И. Николаенко қазіргі мектеп курсында оқушылардың логикалық-методологиялық сауаттылығын тәрбиелеуді бірыңғай мазмұнды әдістемелік тұрғыда құрудың үлкен мүмкіндігі бар екендігін көрсете отырып, мектеп бітірушілер меңгеруге тиісті мынадай логикалық-методологиялық білім мен дағдыларды көрсетеді: әр түрлі категориялық тұлғалық ұғымдарға анықтама бере білу; анықтаманың жәрдемімен ұғымдары тани алу; ұғымдарды жіктей білу; логикалық байланыс жасайтын шылау, көмекші сөздердің дәл мәнін ажырата білу; сөйлемдердің түпкі мағынасын түсініп, бір-бірімен логикалық байланысын тани алу; сөйлемдердің логикалық тұлғаларын айыра білу; күрделі сөйлемдердің себеп, қарсылықты, мезгілдес, ыңғайлас т. б. сыңарларының ойын ажырата алу; сөйлемдегі ойдың негізі болатын сөздің мағынасын түсіну; ой қорытындысын жасау кезінде жіберілетін қателерді таба алу; баяндау, сипаттау және пікір айту тәсілдерін меңгеру [5. 9-18].

Бұл жоғарыдағы пікірлерден білім, икемділік пен дағды беруді логикалық негізде жүргізудің маңыздылығын аңғартады.

Қазақ тілі пән мұғалімі жоғарыда аталып өткен психология, логикалық-методологиялық білімдерді өздері меңгерумен бірге сабақ барысында оқушыларға үйретудің де теориясы мен әдіс-тәсілдерін білуі тиіс. Ал бұл жағадай шәкірттердің аталған ғылым салаларынан білімдерін жетілдіруге, оқушыларға терең де жүйелі білім қалыптастыруға, олардың шығармашылық белсенділігін одан әрі дамытуға мүмкіндік беретіні анық.

Оқушыларға қазақ тілі материалдарын оқыту арқылы логикалық тұрғыда ойлауын дамытудың

негізгі міндеттері тіл біліміндегі категориялар мен тұлғалардың анықтамасын тұжырымдай білуге, ой қорытындысын жасай алуға, ережелер мен заңдылықтарды дәлелдеуге даярлау болып табылады. Бұл еңбекте оқушыларға қазақ тілі материалдарын меңгерту барысында таным үдерістерін (қабылдау, ес, ойлау, қиял т. б.), атап айтқанда, материалды қабылдауды, есте сақтауды, қиялды дамытудың, сонымен бірге логикалық ойлаудың операциялары мен формаларын жетілдірудің ғылыми-әдістемелік негіздері баяндалады.

Бұл еңбектің басты мақсаты – мұғалімдерді қазақ тілі курсы оқытудың тиімді әдіс-тәсілдерімен қаруландырып қоймай, оқушылардың лингвистикалық оқу қызметін ұйымдастыру түрлері мен әдістерін меңгертуге игі ықпал жасау.

Осынау алға қойған мақсаттарға қол жеткізуде оқушыларды жаңа білімдерді меңгертудің жаңа технологиясымен таныстыру қажеттілігі туындайды.

Зат пен құбылыстың мәнді белгілерін ажыратуға дағдыландыратын бірнеше жаттығу үлгілерін келтірейк.

1. Қауынның (асқабақ, қарбыз, қияр, сәбіз) түрі, түсі, дәмі және формасы жайында не айтуға болады?

2. Қауын, қарбыз, асқабақ, қияр, сәбіздердің бірі ерекше белгіге ие. Ол қай көкөністің белгісі? (Жауабы – асқабақ).

3. Күннің, Айдың, шамның белгілерін айтындар. Бұлардың бәріне тән белгіні айтындар.

4. Әрі жұмсақ, әрі жылы, әрі мамық (биік, сымбатты, сұлу, мүсінді, тәтті, дәмді, шырынды, хош иісті, жылдам, шапшаң, алғыр, епті) қасиеті бар затты атаңдар.

5. Биік деп кімді (немесе нені), аласа (ақ-қара, ащы-тұшы, ақылды-ақымақ, тегіс-қатпарлы, епті-икемсіз, епсіз) деп кімді (немесе нені) атауға болады?

6. Көктем мен күзге, қарға мен қараторғайға, бидай мен арпаға, жылқы мен итке, алма мен алмұртқа, орындық пен үстелге, автобус пен троллейбусқа, қалам мен қағазға тән жалдпы белгілерді және бұларды бір-бірінен ажырататын белгілерді көрсетіндер.

7. Бір заттың бірнеше белгілерін атаңдар. Мысалы: пышақ (темірден жасалған, жалтыраған, ағаш сапты, үлкен, өткір т. б.)

8. Адамдар асыққанда (мысалы, жұмысқа), жайбарақат асықпаған кезде (саябақта серуен кезінде) қалай жүреді?

Адамдар ашуланғанда немесе дауласқанда қалай сөйлейді?

Досына не дұшпанына қалай қарайды?

Күн қалай жарқырайды, ал ай ше?

Бұлбұл қалай сайрайды, ал қарға ше?

Мұғалім осы үлгілер бойынша өтіліп жатқан материалды бақылау нәтижелерімен байланыстыра отырып жаттығулар құрады.

9. Зат есім мен сын есімдердің мәндерін атаңдар.

10. Бастауыш пен баяндауыштың негізгі қасиеттерін атаңдар.

11. Қос сөздер мен біріккен сөздерді салыстыра отырып, мәнді белгілерін анықтаңдар.

12. Қайталама қос сөздер мен қосарлама қос сөздердің бір-бірінен айырмашылығын атаңдар.

13. Тұрақты сөз тіркестерінің негізгі белгілерін атаңдар.

14. Тұрақты сөз тіркестері мен еркін сөз тір-

кестерін салыстырыңдар.

Осындай жаттығулар нәтижесінде оқушылар зат не құбылыстың негізгі және қосалқы белгілерін анықтау арқылы тілдік қоры дамиды, логикалық ойлау белсенділігі артады. Мұғалімнің сабақ барысында қоятын басты мақсатының бірі – оқушылардың тіл материалдарына баса назар аударатын отырып, дұрыс қорытынды жасауға бағыт бағдар беру, ақыл-ой әрекетін ұйымдастыру болып табылады.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Ушинский К. Д. Педагогикалық шығармалары. –М., т. 1, 1950.
2. Беляев Б. В. Новое в психологии обучения иностранным языком // Психологические и психолингвистические проблемы владения и обладания языком. –М., изд. МГУ, 1969.
3. Ушинский К. Д. Собр. соч. Т. 8. –М., 1950.
4. Леонтьев А. А. Язык, речь, речевая деятельность. –М., 1969.
5. Николаенко Г. И. Развитие речи: культура речи и стилистика. Минск, 1985.

ДАУЛЕТАЛИЕВА ДИНАРА МЫКТЫБАЕВНА

докторант,

Академик Қуатбеков атындағы халықтар достығы университеті

ҚАЛЫБЕКОВ БОЛАТ ЕРМЕКОВИЧ

филология ғылымдарының кандидаты, аға оқытушы,

Халықаралық гуманитарлық –техникалық университеті

«МӘҢГІЛІК ЕЛ» ПАТРИОТТЫҚ АКТИСІ АРҚЫЛЫ ТӘРБИЕЛЕУ

Түйін. Отанды сүю, адамгершілік дағдысын қалыптастыру деген ұғымдар мектепке, үйге, жақынына, туған қаласына (ауылына) деген сүйіспеншіліктен басталады. Әрбір халық ел мен жер қадірін, ата – баба дәстүрін, ұрпағының құлағына кішкентайынан құюға тырысады.

Түйін сөздер: салт-дәстүр, адамгершілік, отанға сүйіспеншілік, отанды қорғау, азаматтық борыш.

Аннотация. Формирование нравственного воспитания детей начинается с любви окружающих его близких людей. Народы всего мира нацелены внушать в сознанию детей традиции бывших прадедов. Воспитание детей к любви своему нацию требует у учителей особого требования.

Ключевые слова: традиции, нравственность, патриотизм, защита отчизны, гражданственный долг.

Abstract. The article deals with the concepts of love for the Motherland, the formation of moral skills begin with love for school, home, neighbor, hometown (village). Every nation tries to instill the values of the country and the land, the traditions of ancestors.

Keywords: traditions, morality, love for the motherland, civil debt.

Кіріспе

Қазақстан Республикасының Президенті Н. Ә. Назарбаевтың «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» атты халқымыз үшін стратегиялық мәні аса зор бағдарламалық еңбегінде бірқатар маңызды міндеттерге, қазақ елінің болашағын кемелдендіруге қатысты өзекті мәселелерге баса назар аударылғаны мәлім. Мұнда ол басты мақсатымыз – әлемдегі ең дамыған 30 елдің қатарына қосылу үшін санамыз ісімізді озық жүруі, яғни, ой-сана күнделікті өмір талабына сай рухани тұрғыда жаңғырып отыруы қажет екенін, бұл еліміздегі саяси және экономикалық жаңаруларды толықтырып қана қоймай, солардың өзегіне айналуы керектігін ерекше ескертті [1, 8]. Отанды сүю, адамгершілік дағдысын қалыптастыру деген ұғымдар мектепке, үйге, жақынына, туған қаласына (ауылына) деген сүйіспеншіліктен басталады. Әрбір халық ел мен жер қадірін, ата – баба дәстүрін, ұрпағының құлағына кішкентайынан құюға тырысады. Бұл тұрғыда, қазақ халқының жаңа туған нәрестені бесікке салып, шілдехананы тойынан бастау алып, тұсау кесу, қыз ұзату, үйлену тойы, тіпті адамды соңғы ақтық сапарға шығарып салу секілді сан – қилы ырымдар мен кәделерге толы салт – дәстүрлерінің маңызы ерекше. Ұрпақты ата – салтымызбен ұлтжанды етіп тәрбиелеу ұстаздар қауымына үлкен талап қояды. Себебі бала мектеп табалдырығынан көрсем – білсем деген алып – ұшпа құмарлық сезіммен келеді. Осы сәтті ұтымды пайдаланып, білімді ұлттық тәрбиемен ұштастыра білген мұғалім ғана жемісті жетістіктерге қол жеткізеді. Жас ұрпақты халқымыздың әдет – ғұрып, салт

– санасымен сусындату ел ертеңін ойлайтын саналы азамат қалыптасуының бірден – бір кепілі. Мектепке келген баланың отбасында бойына сіңірген мейірімділік, сүйіспеншілік, бауырмалдық секілді қасиеттерін одан әрі шыңдап, соның негізінде патриоттық сезімді аша білу үшін әрбір мұғалім жүйе бойынша белгіленген нақты іс-шараларды аса шеберлікпен үйлестіріп жүргізуі тиіс.

«Елдің елдігін оның тарихы, әдебиеті, салт – дәстүрі сақтайды» деген ұғымды бастау етіп алатын болсақ, адамгершілік дағдысын қалыптастыру материалдары негізге тәрбиелеу үрдісін шартты түрде мынандай іс – шараларға бөлуге болады:

- тілді құрметтеу;
- ұлттық салт – дәстүрді зерделеу;
- елдің тарихы мен мәдениетін оқып зерттеу;
- ата – бабалар өсиетін орындау;
- жер байлығы мен табиғатты қастерлеу.

Яғни, патриоттық тәрбие беруде, ең алдымен ана тілі, табиғаттану, әліппе сияқты пәндер едәуір үлес қосады. Тарихты оқу үйрену, әсіресе Отанымыздың тарихын оқу еліміздің қаһармандық өткені мен теңдік алған қазіргі күніне сүйіспеншілік сезімдері нығаяды. Халқымыздың әдебиеті мен тіл өнері – бабаларымыздың бізге қалдырған бай мұрасы. Ана тілімен Отан деген ұғымдар – бір – біріне ажыратуға келмейтін түсініктер. Ана тілінің бүгінгі мен болашағына немқұрайлы қарайтын кісі өз Отанының мүддесіне де дәл солай салғырт қарамақ. Табиғаттану сабақтары еліміздің жер байлығы мен әсем табиғаты туралы түсінік беріп қана қоймай, оқушылардың елі

үшін мақтаныш сезімін оятып, мұндай байлықты қорғау қажеттігін көрсетуі тиіс. Халқымыздың ғасырлар бойы қалыптасқан салт – дәрсүр, әдет – ғұрып үлгілері мен өнегелері соның айғағы. Елін сүйген адам сол елдің салт – санасын, мәдени мұрасын қастерлеп, өнеге тұтуы тиіс. Оқушыларды өз елін, туған жерін қорғауға және оны сүюге баулып, оларға сонау Абылай бабамыздан бастап кешегі желтоқсанға дейін азаттық үшін алысқан ұлы тұлғалардың ел тәуелсіздігі жолындағы ерлік істерін ұғындыру мақсатында ел тану материалдарын, белгілі қоғам қайреткерлерінің өмір деректерін көптеп қолдану ел жандық сезімдерін тереңдетені сөзсіз. Жастарымыздың бойында елжандылық, азаматтық, жоғары ізгілік пен адамгершілік сезімдері жан жақты жетілгенде ғана Қазақстандық адамгершілік дағдысын қалыптастыру материалдары негізі сезімі асқақтай түседі. Негізгі білім бастауышта болғандықтан, жастайынан халықтың тарихи – этникалық мұрасын, ұлтының әдет – ғұрып өнегесін, салтын сақтауға, саналы көз қарасын қалыптастыруға, ұлттық мақтаныш туғызуға оқушыларды жасынан тәрбиелеу бастауыш мектеп саласымен айналысатын педагогтардың міндеті болмақ.

Негізгі бөлім

Елдің елдігін сақтап, ұрпақтан ұрпаққа мирас етіп қалдыратын құндылықтарына деген жан – ашырлық танытуда адамгершілік дағдысын қалыптастыру материалдары негізінің рөлі ерекше. Отаннына деген сүйіспеншілікті қалыптастыру мәселесі – бүгінгі күннің білім беру жүйесі алдында тұрған маңызды міндеттерінің бірі. Отан дегеніміз – халық. Халық дегеніміз – адам. Адамды сүю – оған жақсылық жасау. Ендеше отаншылдық – сонау ерте заманнан қалыптасып келе жатқан қасиетті сезім. Халықтық құндылықтарға сүйене отырып, елдікке, ерлікке, азаматтыққа тәрбиелеудегі өлең – жырлар, мақал – мәтелдердің әсері ұтымды болатындығы туралы танымал педагогтарымыз айтып та, жазып та жүр. Адамгершілік дағдысын қалыптастыру материалдары негізі мәселесі қай халықтың болмасын басты тәрбие бағдары болады. Патриоттық сезімді тәрбиелеуде түрлі құралдар пайдаланылады. Патриоттық сезімдер құралдарына:

1. Ұлттық құндылықтары – жер, ел, тіл жатады.
2. Ұлттық нышандары – Ел таңба, Ту, Әнұран.
3. Ұлттық мәдениеті – сөз, бейнелеу, саз, дене тәрбие және т. б.
4. Қазақ зиялыларының өнегелі іс – әрекеттері мен сөздері.

Халқымыздың отан сүйгіштік, патриоттық туралы, ұлттық мұрасының даму тарихына үгілетін болсақ, ХҮ – ХҮІІІ ғасырлардағы Асан Қайғы бастаған, Ақтамберді, Доспамбет, Шалкиіз, Бұхар, Махамбет т. б. ақын – жыраулардың поэзияларындағы тәлімгерлік ой пікірлерінен көреміз[2]. Жас ұрпақтың оның ішінде төменгі сынып оқушыларының төл мәдениетінен нәр алуы ұлттық фольклорымен тығыз байланысты. Қазақ халқының өте әрідегі ата – бабаларының өмір

сүрген кезінен (ҮІ ғасыр, Түрік қағанаты) бастау алып, күні бүгінге дейін кәдесіне жарап келе жатқан рухани мұраның бірі – халықтық педагогика. Халық педагогикасының басты мәселелерінің бірі – ұлттық үрдістер тұтастығын сақтай отырып азаматтық, адамгершілік, адамгершілік дағдысын қалыптастыру материалдары негізге тәрбиелеу болды. Қазақ халқының тәлімдік мәні зор ой – толғаныстары бесік жырымен батырлық эпостарда, ертегілер мен аңыздарда, шешендік сөздер мен айтыс – термелерде, жұмбақ – жаңылтпаштар мен мақал – мәтелдерде көптеп кездеседі. Мұндағы ұрпақ тәрбиесінің негізгі түйіні – адамгершілік – имандылық, ақыл – ой, адамгершілік, эстетика, дене, патриоттық тәрбиесіне байланысты мәселелерге келіп тіреледі. Қазақ халқы бала тәрбиесімен арнайы айналысатын қоғамдық орындар (балалар бақшасы т. б.) ашпаса да, өз ұрпағын бесікте жатқан кезіннен бастап – ақ өлең – жыр мен әңгіме, ертегі, тақпақ тәрізді мәтіндік ұлағаттармен санамақ, жаңылтпаш сияқты ойындар арқылы тәрбиелеп отырған. Ауыз әдебиетінің басқа түрлеріне қарағанда, мақал – мәтелдердің өзіне тән ерекшеліктері мен өзгешеліктері бар. Ол адам өмірінде, тұрмыс – тіршілікте, қоғамдық жайларда кездесетін әр түрлі құбылыстарға, тарихи мәні бар оқиғаларға берілген даналық баға, тұжырымды түйін есебінде қолданылады. Отансүйгіштікке тәрбиелейтін мақал – мәтелдердің алатын орны өз алдына бір төбе. Мақал – мәтел ойды қысқа да ұтымды жеткізетін, өмір тәжірибесін қолдана айтатын сөздер. Онда ел, жер, халық, Отан жайында айтылған өнегелі сөздер өте көп. Мысалы, «Өз елім өрен төсегім», «Ел – жұрты бардың жұтамы жоқ», «Туған жердің күні де, күлі де ыстық», «Туған жер – тұғырың, туған ел – қыдырың», т. б. мән мағынасына зер салатын болсақ, ешқандай дәлелдеуді қажет етпейтін, жас ұрпақтың отансүйгіштік, патриоттық сезімін жетілдіру үшін қажетті қағидалар, бұлардың тәрбиелік мәнін түсіндіре отырып, бала тәрбиесінде кең пайдаланылды. Өзінің мақалдарында туған жер, ел – отанды аса жоғары бағалап ардақтаған халық енді оларды қорғау әрбір ер – азаматтың басты борышы деп біледі. Ел талап, ойран салуды көздеген шапқыншы жау болса, оған қарсы аттану, қасықтай қаны қалғанша, ақтық демі біткенше алысу, сөйтіп дұшпаннан Отанды қорғап қалу халқын сүйген әрбір ер жігіттің азаматтық борышы болатындығын көрсетеді. «Жат елдің жақсысы болғанша, өз еліңнің сақшысы бол», «Елін сүйген ер болар» деген мақалдар осының айғағы.

Халық мақалдары ел қорғау, басқыншы жауды талқандап жену жолында ерлік жасаған, қара қылды қақ жарған, қиядан тартып жол салған, жау қамалын қиратқан, табан тірескен айқастарда тайсалып тартынбаған жігіттерді ардақтайды, абыройлы атақ пен даңққа бөлейді. Олардың халық сүйсінген ерлік істерін кейінгі ұрпаққа үлгі етеді[3, 27-40]. Қазақ ауыз әдебиетінен орын алған және ерте заманнан бастап бүгінгі күнге дейін даму, өсу үстінде келе жатқан жанрлардың

бірі – жұмбақтар. Жұмбақ – өскелең ұрпаққа білім берерлік, тәрбиелік мәні бар құралдардың бірі. Мақал адамның логикалық ойын дамытса, жұмбақ, жаңылтпаш жас баланың тілін жетілдіріп, табиғат өмір жағдайындағы түсінігі мен қиялдау қабілетін дамытады. Жұмбақ ең алдымен жас бөбектерге үйретілген. Оның өзі көбіне ұйқасқан өлең түрінде айтылатын болған. Алдында айтылған мақал – мәтелдер тәрізді жұмбақтар да балаларды ерлікке отаншылдыққа, патриоттыққа үндейтін маңызды құралдардың бірі. Өйткені көптеген жұмбақтардың астарында батырлық ел қорғаған ерлердің бойындағы бес қарулы жасырын түрінде айтылады. Мысалы: Белі қайқы, жоны тайқы. (қылыш).

Сүмбелі теректі,

Қызыл желекті.

Ерден қалмайды,

Жауда керекті. (найза)

Негізі, жұмбақты сөз образының кілті есебінде тануға болады. Жұмбақ ақындықтың ұрығы – дәні тәрізді. Жұмбақтардың шешуін іздеймін деген баланы ойына және қиялына әсер етіп қана қоймайды, сонымен қатар қылыш, найза тәрізді ер қаруын қолға ылып, елін жаудан қорғауға деген құштарлықтар пайда болады. Аңыз әңгімелерде елдің мұңын мұндап, жоғын жоқтайтын қаһармандар өскелең буынға тәрбиелі де ізгі ықпалын тигізеді. Мысалы, көпшілікке мәлім, ұлы даланың абыз жырауы атанған Асан Қайғы туралы айтсақ артық болмас. Асан Қайғының халқы уайым – қайғыны білмейтін, жан – жануары жылына екі мәрте балалайтын жазы самал, қысы шуақты Жерұйықты іздеуі баяндалады. Желмаяға мініп тынымсыз сапар шегетін, Алтай мен Атырау арасындағы жер – судың қадір – қасиетіне қарай сипаттама беретін дала даңышпаны қартайған шағында жарғақ құлағы жастыққа тимей жүрсе, ол халқы үшін жасаған қызметі ерекше[2, 24-29]. . Сол үшін де халқы да оны қадірлеген, оны кейінгі ұрпағына Асан Қайғының отаншылдығын, үлгі етіп ұсынған. Асан Қайғыдай ел ұлы болуға үндеген. Жалғыз Асан Қайғы емес, сонымен бірге Жиренше шешен туралы айтылған аңыз әңгімелерді де адамгершілік дағдысын қалыптастыру материалдары негізі туралы айтылған. Айталық, ұзақ мерзім бойы өз – Жәнібек ханның ақ ордасында болып, өзінің ұядай қосына анда – санда бір оралатын Жиреншенің екі тізесі сыртқа шығып жататын баспанасы жайлы

«қайран менің өз үйім, кең сарайдай боз үйім» деп айтатын қанатты сөзінде патриоттық ой жатыр. Өйткені, ел деген ұғым осы шағын қостан басталатынын, туған жерге деген сүйіспеншілік осындай түсініктен нәр алатынын қиыр жайлап, шет қонып жүрген көшпелі жақсы білген. Сондықтан, оны ұрпағына өнегелі жол деп көрсетті. Ертегілерге бай елдердің бірі – қазақ халқы. Қазақ халқының ой – қиялының жемісі болып саналатын ертегілер балалардың патриоттық тәрбиесінде аса маңызды рөл атқарады. Өйткені, ондағы адамгершілік дағдысын қалыптастыру материалдары негізі шығарма қаһармандарының туған еліне, кіндік қаны талған жеріне деген құмтарлығы ауыз әдебиеті нұсқауларының басқа жанрларына қарағанда ертегілерде анық байқалады. Мәселен, «Ер Төстік» ертегісіндегі оқиғалар бас кейіпкер өзінің елден ауып кеткен ағаларын іздеп тауып әкелуі, өз басына, еліне қауіп төндірген перінің қызы Бекторы мен Жалмауыз кемпірден құтылып, кек алуы жалаң батырлық емес, ізгі пейілді азаматтығын да байқатады[4, 66-71].

Қорытынды

Халық ертегілері өткенді ғана баяндаумен шектелмейді, болашақ, келешек туралы қатты ойланады. Қазақ ертегілерінің басым бөлігінде ерлік, батырлықпен қатар үлкен адамгершілік, қайырымдылық ақыл, тапқырлық, мейірімділік пен парасат мадақталып, өскелең ұрпаққа – үлгі ретінде ұсынылады. Отаншылдық, ел – жұртын сүю, азаматтық борышын атқаруға болатын халықтық рухани құндылықтың бірі – ар – намыс. Бұл – борышты атқаруға итермелейтін әлеуметтік күш. Осы тұрғыдан алғанда ар – намыс қазақ халқының бойына туа біткен ұлттық әлеуметтік – психологиялық ерекшелік болмысы және ол азаматтық елін, жерін, тілін сүюге отандық ойлау жүйесінің негізі болмақ[5]. Сондықтан баланың жасынан ар – намысын қалыптастыру үшін халықтық ертегілердің, ер – азамат бейнесін сомдап, үлгі етіп, мақтанышын, ерлігін мадақтап тәрбиелеудің маңызы зор. Қазақ ауыз әдебиетінің ертеден кем жатқан күрделі саласының бірі – батырлар жыры. Бұл жырлардың көпшілігі халықтың Отанды сүю, басқыншы жаудан елді қорғау, халық үшін емес ерлік адамгершілік ету идеясынан туған.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Сманов Б. Рухани жаңғыру және білім беру ісі// «Ақиқат» ұлттық қоғамдық – саяси журналы. – Алматы: Қазақ газеттері, 2018. №10. -88-116.
2. Бес ғасыр жырлайды. Үш томдық. Алматы: Жазушы, 1984. (Қазақ ССР ҒА М. Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институты). -256б.
3. Құрысжанов Ә. Ескі түркі жазба ескерткіштері. Алматы: Дәуір, 2001. (Қазақ мемлекеттік қыздар педагогика институты). -474б.
4. Марғұлан Ә. Ежелгі жыр-аңыздар. Алматы: Жазушы, 1985. -368б.
5. «Мәңгілік Ел» патриоттық актісін түсіндіру бойынша әдістемелік құрал. Астана: Ы. Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясы, 2016. – 70 б.

ДАУЛЕТАЛИЕВА ДИНАРА МЫКТЫБАЕВНА

докторант,

Академик Қуатбеков атындағы халықтар достығы университеті

АРЗЫМБЕТОВА ШОЛПАН ЖАКСЫЛЫКОВНА

педагогика ғылымдарының кандидаты, доцент,

Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық университеті

ҰЛТЖАНДЫЛЫҚТЫ ҚАЛЫПТАСТЫРУ – МӘҢГІЛІК ЕЛДІҢ КЕПІЛІ

Түйін. Патриотизмге тәрбиелеу – ұлттық қауіпсіздік жүйесімен шектесетін ең өзекті мәселелердің бірі. Отанға деген сүйіспеншілік, патриотизм қашанда ұлттық сипатқа ие, өйткені, патриоттық сезім мен көзқарастар қашанда белгілі бір ұлтқа, ұлысқа жатады. Өз елін сүйетін, оның тарихын және дәстүрлерін құрметтейтін нағыз патриоттар тәрбиелеудің маңызы зор.

Түйін сөздер: Отан, салт-дәстүр, адамгершілік, отанға сүйіспеншілік, отанды қорғау, азаматтық борыш.

Аннотация. Воспитание патриотизма-один из самых актуальных вопросов, граничащих с системой национальной безопасности. Любовь к Родине, патриотизм всегда носят национальный характер, потому что патриотические чувства и установки всегда относятся к определенной нации, нации. Важно воспитывать настоящих патриотов, любящих свою страну, уважающих ее историю и традиции.

Ключевые слова: родина, традиции, нравственность, патриотизм, защита отчизны, гражданственный долг.

Abstract. Education of patriotism is one of the most pressing issues bordering on the national security system. Love for the Motherland, patriotism always have a national character, because Patriotic feelings and attitudes always relate to a particular nation, nation. It is important to educate true patriots who love their country and respect its history and traditions.

Keywords: motherland, traditions, morality, patriotism, protection of the Motherland, civic duty.

Кіріспе

Қазіргі кезде жоғары оқу орындарында тәрбие беру мәселесіне жаңаша көңіл бөлу тұлғаның тұлғасын қалыптастыруға және студенттердің патриоттық сана-сезімін, сапаларын, мінез-құлқын қалыптастыруды көздейтін тәрбиенің формалары мен әдістерін жетілдіруді талап етеді. Бұл бүгінде байсалдылық, табандылық, батылдылық, батырлық, қайсарлық туралы білім ғана емес, өнегелік, тәрбиелік көрсету қажет болып отырған уақытта аса маңызды. Патриотизм дегеніміз – Отанға деген сүйіспеншілік, жеке тұлғаның аман-саулығының қоғамдық-мемлекеттік қауіпсіздікке тікелей байланыстылығын сезіну, ал мемлекетті нығайту дегеніміз – жеке тұлғаны күшейту екенін мойындау, қысқасын айтқанда, патриотизм мемлекет деген ұғымды жеке тұлғамен, яғни оның өткенімен, бүгінгі күнімен және болашағымен қарым-қатынасты білдіреді.

Қазақстан Республикасының Президенті Н. Ә. Назарбаевтың «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» атты халқымыз үшін стратегиялық мәні аса зор бағдарламалық еңбегінде бірқатар маңызды міндеттерге, қазақ елінің болашағын кемелдендіруге қатысты өзекті мәселелерге баса назар аударылғаны мәлім. Мұнда ол басты мақсатымыз – әлемдегі ең дамыған 30 елдің қатарына қосылу үшін санамыз ісімізден озық жүруі, яғни, ой-сана күнделікті өмір талабына сай руха-

ни тұрғыда жаңғырып отыруы қажет екенін, бұл еліміздегі саяси және экономикалық жаңаруларды толықтырып қана қоймай, солардың өзегіне айналуы керектігін ерекше ескертті. [1, 8].

Отанға деген сүйіспеншілік, патриотизм қашанда ұлттық сипатқа ие, өйткені, патриоттық сезім мен көзқарастар қашанда белгілі бір ұлтқа, ұлысқа жатады. Қазақ халқы ежелден басқа халықтардай Отанын, ұлтын сүйген. Батырларымыз бастаған қазақ халқы Отанын, жерін, ұлтын жаудан қорғаған. Оны Қазыбек би өз сөзінде былай келтіреді: «Біз қазақ деген мал баққан елміз, бірақ ешкімге соқтықпай, жай жатқан елміз. Елімізден құт береке қашпасын деп, жеріміздің шетін жау баспасын деп, найзаға үкі таққан елміз; ешбір дұшпан басынбаған елміз, басымыздан сөзді асырмаған елміз. Досымызды сақтай білген елміз, дәмі-тұзын ақтай білген елміз; асқақтаған хан болса, хан ордасын таптай білген елміз. Атадан ұл туса, құл боламын деп тумайды, анадан қыз туса, күң боламын деп тумайды» дей отырып, қазақ халқының өз елін, жерін қорғаудағы қажырлығын, жанын аямайтын патриоттығын, тақпапарлығын көрсетеді. Олай болса, біз жастарға осындай ұлағатты сөздерді санасына сіңіру арқылы, оның өз ата-тегін, ұлтын, халқын силауға, Отанын сүйуге, өз еліне деген мақтанш сезімін оятуға бағыт береміз.

Негізгі бөлім

Ұлы дала ұландарының кемел болашағы, «Мәңгілік Ел» ертеңі ұрпақтың рухани байлығы мен мәдениетіне, саналы ойлау, бәсекелік қабілеті мен біліміне, іскерлігіне байланысты. Осыған орай еліміздің білім беру жүйесінде әлемдік деңгейге жету мақсатындағы әртүрлі әдіс-тәсілдерді қолданып, терең білімді, ізденімпаз, шығармашылық қағиданы ұстанатын тұлғаны тәрбиелеу ісінде «жаңа қазақстандық патриоттық тәрбие беру» мәселесінің маңыздылығы ерекшелініп тұр. «Қазақстандық патриотизм» арқылы Отан, мемлекет, атамекен (сакралді география), туған жер, туған ел, туған өлке, халқы туралы түсініктер оқу-тәрбие үрдісінде, сабақтан тыс іс-шараларда отансүйгіштік сезімді дамыту, ұлттық салт-дәстүрді сақтау, мемлекеттік рәміздерді құрметтеу, ана тілін қадірлеу сезімдерін қалыптастыру жүзеге асырылады. Психолог ғалым Құбығұл Жарықбаев «Отансүйгіштік- кісінің бойындағы күш-қуатын білімі мепн тәрбиесін халық мүддесіне, оның игілігіне яғни адамның кір жуып, кіндік кескен жеріне білдіретін перзенттік борышы, оның кісілігін танытатын ерекше асқақ сезім»-деген болатын. [6].

Патриотизмге тәрбиелеу – ұлттық қауіпсіздік жүйесімен шектесетін ең өзекті мәселелердің бірі. Еліміздің Президенті Н. Ә. Назарбаев біздің еліміздің ұзақ мерзімді даму әлеуеті шеңберінде абзал міндеттерінің бірі ретінде қазақстандық патриотизмді қалыптастырудың міндеттерін айқындап берді. Елбасы жыл сайынғы өзінің жолдауында жастардың патриоттық тәрбиесіне баса назар аударады. Елбасының тапсырмасымен «Мәңгілік Ел» патриоттық актісі әзірленді. Бұл құжаттың мемлекеттік маңыздылығы Қазақстан білім ұйымдарының басшыларын, мұғалім-практиктерді патриоттық тәрбиенің жеті қағидаты формасындағы «Мәңгілік Ел» жалпыұлттық идеясын түсіндіру жұмыстарын жүргізуге белсенді кірісуге міндеттейді. Тәрбие іс-әрекетінде, сыныптан тыс оқытуда, аталған бағыттар бойынша жұмысты күшейтудің қажеттігі оны жандандырады. (Жандандыру [лат. actualis – әрекетшіл]-тұрмысты өзгертеді ұғымын білдіреді: тұрмыстың мүмкіндік жағдайынан шындығына қарай ауысу. Жалпы түсінік бойынша жандандыруды өмірде жүзеге асыру болып есептеледі. Философиялық сөздік). [2, 13]. Патриотизм. Бүгінгі таңда бұл сөз біз үшін қандай мағынаға ие, әр адамның түсінігінде қандай мағынада қалыптасқан? Бүгінгі таңда өз елімің патриотымын деп сеніммен айта аламыз ба? Қазіргі таңда ғы жаһандану және интеграция процестері басым заманда адамзат құндылықтарын, адамгершілік қағидаларын, өз тарихы мен мәдениетін белсенді насихаттап санамызды дұрыс бағытқа бағдарлау өзекті мәселелердің бірі болып табылады. Өз елін сүйетін, оның тарихын және дәстүрлерін құрметтейтін нағыз патриоттар тәрбиелеудің маңызы зор. Біз-

дің қоғамда болып жатқан өзгерістер бізді патриотизм сияқты құбылысқа жаңа көзқараспен қарауға мәжбүр етеді. Соңғы уақытта біздің қоғам күрделі проблемаға тап болды – жас ұрпақтың өзін-өзі дамытуға және өзін-өзі танытуға деген ұмтылысының болмауы, сондай-ақ өз елінің дамуына ықпал еткісі келмеуі. Бұл көп жағдайда ескі білім беру жүйесінің бұзылғанына, ал жаңасы ешқашан құрылмағанына байланысты. Осы жылдар ішінде бұқаралық ақпарат құралдары жас ұрпақтың санасына орыс адамының күлкілі бейнесін ұқыпты, мас және жұмыс істей алмайтын адам ретінде енгізді. Қоғамды біріктіре алатын ұлттық идеяны құруға қатысты биліктің енжарлығы, сондай-ақ Ресейдің ұлттық құндылықтарын насихаттауға байланысты белгісіздік жас ұрпақтың өз елінің тарихымен, отандастарының мәдени және ғылыми жетістіктерімен мақтана алмауына әкелді. Нәтижесінде патриотизм сәнді емес нәрсе ретінде, тіпті қазіргі адам үшін мүлдем қажет емес сапа ретінде қабылдана бастады. Патриотизм жеке өмірдің барлық салаларында (қарым-қатынас, оқу іс-әрекеті, еңбек қызметі) көрінетіндіктен, патриотизмнің болмауымен байланысты жағымсыз құбылыстар осы салалардың әрқайсысында көрінеді. Бұл қарым-қатынас пен өзара әрекеттестіктің бұзылуына, білім беру құнының төмендеуіне, жұмыстағы жауапкершіліктің төмендеуіне, әлеуметтік маңызды өмірлік мақсаттардың болмауына әкеледі. Жоғарыда аталған барлық факторлар тәуелді және девиантты мінез-құлықтың барлық түрлерінің сандық өсуі сияқты тенденцияны тудырады. Қылмыскерлер, нашақорлар, жұмыссыздар және жастар арасында сауатсыз адамдар санының артуы алдағы жылдары үмітсіз жағдай тудыруы мүмкін.

Патриотизм-бұл Отанға деген сүйіспеншілік сезімін, оның мүдделеріне қамқорлық жасауды және оны жаулардан қорғауға дайын болуды жалпылама түрде білдіретін әлеуметтік-саяси және моральдық принцип. Патриотизм туған елдің жетістіктері үшін мақтаныштан, сәтсіздіктері мен қиыншылықтарынан ащы, тарихи өткенін құрметтеуден және халық жадына, ұлттық және мәдени дәстүрлерге ұқыпты қараудан көрінеді. Әлеуметтік-психологиялық сезім ретінде патриотизм ежелгі уақытта туған жерлеріне, әдеттегі өмір салтына деген сүйіспеншілік түрінде пайда болды. Мемлекеттіліктің дамуымен патриотизм Отанды қорғауда, Отан мүдделерін қорғауда табандылық пен батылдықты талап етумен байланысты саяси мағынамен толтырылады. Жеке тұлғаның негізгі қасиеті ретінде патриотизм адамның іс – әрекетінің барлық аспектілерінде-қарым-қатынаста, оқуда, жұмыста, сондай-ақ адамның қоршаған шындықпен қарым-қатынасының барлық түрлерінде көрінеді.

Қазақстанның қазіргі даму қадамы әлеуеті мен әлеуметі бейбіт өмірі мен береке-бірлігі

кімді болса да таңғалдырмай қоймайды. Елбасы "Елінің ұлы болсаң, еліңе жаның ашыса, азаматтық намысың болса, қазақтың ұлттық мемлекетінің нығайып көркеюі жолында жан теріңді аянбай жүріп еңбек ет. Жердің де, елдің де иесі екеніңді ұмытпа"-дейді. Тәуелсіздік жылдарында біз жоғалтқанымызды түгендеп, мемлекетімізді қалыптастырдық. Өзге мемлекеттермен қарым-қатынас жасап келеміз. Мәдени мұраларымызды түгендедік, құндылықтарымызды қалпына келтірдік. Тілімізді мемлекеттік тілге айналдырдық. Қазақ мектебінің санын көбейттік. Қазақ елінің өркендеп, көркеюіне қазақ жерінде кіндік қаны тамған, қазақ елінің азаматы болып келетін әрбір ұлт өкілі еңбек етіп, қызмет көрсетуі керек. Жастарға патриоттық тәрбие берудің бағдарлы идеяларын Елбасы Н. Ә. Назарбаевтың «Қазақстан 2050» Қазақстан халқына жолдауында «Біздің балаларымызбен немерелеріміз, бабаларының игі дәстүрін сақтай отырып қазіргі заманғы нарықтық экономика жағдайында жұмыс істеуге даяр болады. Олар бейбіт, абат, жылдам өркендеу үстіндегі күллі әлемге әйгілі әрі сыйлы өз елінің патриоттары болады» – деп қазіргі жастардан үлкен үміт артып отыр [3]. Қазақстан Республикасының «Білім беру туралы» заңында «Білім беру жүйесінің міндеттері азаматтық пен елжандылыққа, өз отаны Қазақстан Республикасына сүйіспеншілікке, мемлекеттік рәміздерді құрметтеуге, халық дәстүрлерін қастерлеуге тәрбиелеу» деп атап көрсетілген [4].

Қорытынды

«Барлық халық пен ұлт барлық ұлы және тамаша нәрселерді жасауға қабілетті, әрбір азамат

өз ұлтын сүюге тиіс және өз ұлтына деген терең сүйіспеншілігі мен мақтаныш сезімі арқылы басқа ұлттарды танып, құрметтеп, оларды сүйе білуге тиіс» деген еді ұлтымыздың мақтанышы, ұлы патриот атамыз Бауыржан Момышұлы [5].

Тәуелсіз республикамыздың болашақ азаматарын тәрбиелеуде ой-санасы, көкірегі ояу, рухани жетілген тұлға қалыптастыру басты мақсат. Елбасы Н. Ә. Назарбаев Қазақстан халқына жолдауында «Біз Қазақстанның барлық азаматтарының отаншылдық сезімін өз еліне, жеріне деген сүйіспеншілігін дамытуға тиіспіз» деген болатын. Демек, халықтық тәрбие ол ұлттың ұл болып қалыптасуымен бірге туып, бірге дамып келе жатқан жүйе. Ұлтжандылық тәрбиенің ата-бабадан қалған тағылымды істері мен ерліктерінен, аңыз-зәңгімелері мен батырлар жырынан үзінділерді алып, жырлардағы кейіпкерлердің қаһармандық әрекеттерін үлгі ретінде көрсету, жастарға өтіп кеткен сол даңқты тұлғалардың ұрпағы екендігін және соларға ұқсауға тырысудың қажеттілігіне көз жеткізу қажет. Сол себепті әрбір жеке тұлғада елге, Отанға, туған халқына жаны ашып, өзінің туған ұлтына шынайы беріліп, ата салты мен ел тарихына үлкен сүйіспеншілікпен қарап, қаһармандықтың үлгісін сіңіру керек. Ағартушы ғалым Ахмет Байтұрсыновтың «Атадан балаға мирас болып екі-ақ нәрсе қалады, бірінші-бай тілі, екінші-байтақ жері» деген аталы сөзі бар. Яғни, бұл сөздің астарында терең мағына жатыр. Ол деген адамзаттың туған еліне, дініне, діліне, халқына деген сүйіспеншілігі мен махаббаты. Елім деп егілетін, халқым деп қамығат ұрпақ тәрбиелеу біздің тікелей борышымыз.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Сманов Б. Рухани жаңғыру және білім беру ісі// «Ақиқат» ұлттық қоғамдық – саяси журналы. – Алматы: Қазақ газеттері, 2018. №10. -88-116.
2. «Мәңгілік Ел» патриоттық актісін түсіндіру бойынша әдістемелік құрал. – Астана: Ы. Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясы, 2016. – 68 -136.
3. Назарбаев Н. Ә. ҚР Президентінің «Қазақстан 2050» стратегиясы //Егемен Қазақстан. 2012, 15 желтоқсан, №25, Б
4. Қазақстан Республикасының «Білім туралы заңы» // Егеменді Қазақстан, 11 маусым 2007, №12, Б.
5. Қалиұлы С. Қазақ этнопедагогикасының теориялық негіздері мен тарихы. – Алматы. – Білім: – 2003. - 280 б.
4. Жарықбаев Қ. Б., Қазақ ағартушылары жастарды тәрбиелеу туралы. – Алматы:Білім. 1965. 2016.

ДОШМАНОВА ЛАЗЗАТ ЕСНАЗАРОВНА

№93 Абылай хан атындағы жалпы орта мектебінің оқу-тәрбие ісі жөніндегі орынбасары,
Түркістан облысы, Сайрам ауданы

ЕСНАЗАР АСЕЛЬ ЖАҢАБЕРГЕНҚЫЗЫ

6D010200 – «Бастауышта оқыту педагогикасы мен әдістемесі» мамандығының 3 курс докторанты,
Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық университеті
Шымкент қ., Қазақстан,
E-mail: asel.esnazar@mail.ru

ОҚЫТУДАҒЫ ПӘНАРАЛЫҚ БАЙЛАНЫС МҰҒАЛІМДЕР ТӘЖІРИБЕСІНДЕ

Түйін. Мақалада «пәнаралық байланыс» ұғымына түсінік берілді. Әр түрлі пәндер бойынша пәнаралық байланысты қолдана отырып сабақ өткізудің мүмкін жақтары көрсетілді. Педагогикалық және оқу-әдістемелік әдебиеттерге талдау жүргізілді.

Түйінді сөздер: оқыту, пәнаралық байланыс, пәнаралық тапсырма, оқу мақсаттары

Резюме. В статье дано объяснение понятию "междисциплинарная связь". Показаны возможные аспекты проведения занятий с использованием междисциплинарных связей по различным предметам. Проведен анализ педагогической и учебно-методической литературы.

Ключевые слова: обучение, межпредметная связь, междисциплинарное задание, цели обучения

Summary. The article provides an explanation of the term "interdisciplinary communication". Possible aspects of conducting classes using intersubject connections in various subjects are shown. The analysis of pedagogical and educational literature is carried out.

Keywords: training, interdisciplinary communication, interdisciplinary task, learning goals.

Мұғалімдердің тәжірибесі көрсетіп отырғандай, оқытудағы пәнаралық байланыстар қазіргі кездегі ғылымда және білім беруде болып жатқан интеграциялық процестердің нақты көрінісі болып табылады. Бұл байланыстар білім алушылардың теориялық және практикалық білімін жетілдіруде және танымдық іс-әрекеттерді дамытуда маңызды рөл атқарады. Оқытудағы пәнаралық байланысты ұйымдастыру белгілі бір жүйелікті қажет етеді.

Педагогикалық энциклопедиялық сөздікте: пәнаралық байланыс – «тәрбие мен оқытуға кешенді көзқарасты көрсетеді, олар білім беру мазмұнының негізгі элементтерін де, пәндер арасындағы қатынасты да ажыратуға мүмкіндік береді. Пәнаралық байланыс білім алушылардың нақты білімін қалыптастырады, гносеологиялық мәселелерді ашып көрсетеді, онсыз ғылым негіздерін жүйелі түрде игеру мүмкін емес. Пәнаралық байланыс оқушыларды жалпы ғылыми сипаттағы танымдық әдістермен (абстракция, модельдеу, аналогия, жалпылау және т. б.) жұмыс істеуге дағдыландырады» деп анықтама берілген [М. М. Безруких, В. А. Болотов, Л. С. Глебова, 2003].

Я. А. Каменскийдің пайымдауынша «өзара байланыстағы барлық нәрсе, дәл сондай байланыста берілуі қажет» деген [Коменский Я. А., 1982].

Атап айтсақ, К. Д. Ушинскийдің өзінің «Адам

тәрбиесінің заты ретінде» еңбегінде ол заттар мен құбылыстардың өзара байланысын бейнелейтін адамдардың әртүрлі ассоциативтік байланыстарын (қарама-қайшылық, ұқсастық т. б.) көрсетеді [Максимова В. Н., 1987].

А. Ш. Доспенбетованың «Пәнаралық байланыстар негізінде оқушылардың экономикалық мәдениетін қалыптастыру» атты монографиясында «пәнаралық байданыс дегеніміз – оқу тәрбиелік жүйенің мазмұнында, формалары мен әдістерінде қамтылған және шектелген бірлікте білімдік, дамытушылық және тәрбиеленушілік қызметтерін атқаратын нақты өмірдегі нысандары, құбылыстары және жүйелері арасындағы синтездік, кірігу қатынастарын белгілеуге арналған педагогикалық дәреже» деп анықтама берді [Доспенбетова А. Ш., 2017, 177-6].

А. А. Бейсенбаеваның пікірінше, «пәнаралық байланыс», «интеграция» категорияларының қызметіне аса мән бере отырып: «... оқушыларға пәнаралық байланысты меңгерту үшін мұғалімнің әуелі сол жекелеген пәндердің өзін жан-жақты, терең меңгергені қажет етіледі. Пәнаралық байланысты, яғни жеке пәндерге тән ортақ қасиеттерді білу, саналы меңгеру – оқушылардың білім танымының жоғары дәрежелігін көрсетеді, дүниетанымдық көзқарасының орнықты қалыптасу процесін танытады» деп тұжырымдайды [Бейсенбаева А. А., 2004]. Автордың пайымдауынша, оқу үдерісінде пәнаралық

байланысты қолдану үшін мұғалімге педагогикалық шеберлік пен пәндік білім қорының қажет екендігін байқауға болады.

С. А. Фейзулдаева докторлық диссертациясын «Жоғары оқу орнында пәнаралық сабақтастықты жүзеге асыру арқылы бастауыш мектеп мұғалімін кәсіби даярлау» тақырыбында зерттеу жұмысын жүргізді. «Сабақтастық», «пәнаралық» ұғымдарын философиялық, психологиялық, педагогикалық тұрғыдан қарастырып, «пәнаралық сабақтастық арқылы болашақ бастауыш сынып мұғалімдерін кәсіби даярлау – жаңартылған білім беру жағдайында студенттерге кәсіби білім жүйесін, жеке, жалпы және кәсіби құзыреттілікті, тұлғаның өзін-өзі реттейтін интегративтік сапаларын меңгерту» деп өз анықтамасын береді [Фейзулдаева С. А., 2019, 57-6]. Бұл анықтамадан біз, пәнаралық сабақтастықты жүзеге асыру арқылы студенттердің оқуға деген мотивациясы, теориялық және практикалық дайындығы, студенттердің өзара жағымды қарым-қатынастары жетіледі.

Осыған орай біз мұғалімдер тәжірибесінде пәнаралық байланысты қолдану мәселесін қарастырдық.

Сайрам ауданы, Ақсукуент ауылы №93 Абылай хан атындағы жалпы орта мектебінің бастауыш

сынып мұғалімдері өз тәжірибесінде пәнаралық байланысты қаншалықты қолданатынын және пәнаралық тапсырмалардың тиімділігін көрсетті.

Пәні: Қазақ тілі Сынып: 4 [Жұмабаева Ә. Е., Уайсова Г. И., Сәдуақас Г. Т., 2019].

Мұғалімнің аты-жөні: Сазанбекова Қарлығаш Дүйсенбекқызы

Тақырыбы: Сөйлем мүшелерін еске түсіремін.

Осы сабақта қол жеткізілетін оқу мақсаттары:

4. 1. 5. 1 көрнекіліктер қолданып, өз жоспары бойынша әңгіме құрастыру

4. 2. 6. 1 мәтінді қысқа және өз сезімі мен көңіл-күйін, көзқарасын қосып әңгімелейді

4. 3. 7. 1 каллиграфиялық нормаларды сақтау, жазу техникасын жетілдіру және таза жазу

Пәнаралық байланыстар: Әдебиеттік оқу, дүниетану, көркем еңбек

Пәнаралық тапсырмалар:

1-тапсырма. Белсеңді тыңдалым, айтылым.

Оқулықпен жұмыс (*дүниетанумен пәнаралық байланыс*).

(Ұ)«Ұйқасын тап» әдісін қолдана отырып, сын тұрғысынан ойлау дағдыларын дамыту мақсатында, суреттегі отбасы мүшелерінің қызметі туралы әңгіме құрастыра отырып, сөйлем мүшелері мен отбасы мүшелері қызметінің ұқсастығы туралы айту.

Сұрақтар:

- Сөйлем мүшелерін атаңдар
- Суреттегі отбасы мүшелерін айтыңдар
- Өз отбасыңда кімдер бар?
- Отбасыңның үлкені кім?
- Отбасы мүшелері мен сөйлем мүшелерінің қызметінің ұқсастығы

Дескриптор:

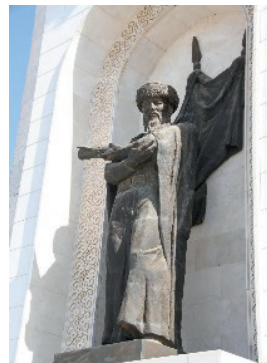
- Сөйлем мүшелерін атайды;
 - Отбасы мүшелерін айтады;
 - Отбасы мүшелері мен сөйлем мүшелері қызметінің ұқсастықтарын біледі;
- 2-тапсырма «Моделдеу» тәсілі (*көркем еңбекпен пәнаралық байланыс*)

Мәңгілік ел» монументі

(Т) «Мозайка» әдісін қолданып, «Мәңгілік ел қақпасы» тақырыбында жоспар мен тірек сөздерді пайдалана отырып, әңгіме құрастырып айтады.

Тапсырма: Қима қағаздардан суреттер құрастыры

- 1-топ «Бәйтерек» «Отан-ана» суреті
- 2-топ «Ханшатыр» «Ақсақал» суреті
- 3-топ «ЭКСПО» мұражайы «Жауынгер» суреті
- 4-топ «Мәңгілік ел» қақпасы «Тайқазан» суреті

ті

Дескриптор:

- Қималардан суреттер құрастырады;
- Суреттерді пайдалана отырып, тірек сөздермен әңгіме құрастырып айтады

Пәні: Жаратылыстану. Сынып: 1 [С. Кузнецова, Д. Сапаков, И. Васева, А. Жамиева, М. Кусаинова, М. Тасбулатова]

Мұғалімнің аты-жөні: Абжанова Алия Каримовна

Тақырыбы: Өсімдіктерге қалай күтім жасау

Жоспар:

1. Қақпаның жалпы көрінісі
 2. Қақпадағы мүсіндер
 3. Қақпаның маңызы
- «Отан-ана», «Ақсақал», «Жауынгер», ескерткіштері тұрақтылық

керек?.

Осы сабақта қол жеткізілетін оқу мақсаттары: 1.2.1.5 мәдени өсімдіктерге күтім жасаудың тәсілдерін сипаттау;

1.2.1.4. өсімдіктердің тіршілігіне қажетті жағдайларды зерттеу

Пәнаралық байланыстар: Дүниетану, көркем еңбек

Пәнаралық тапсырмалар:

2тапсырма: Оқулықпен жұмыс.

(Ж) «Құпия зат» әдісін пайдалану арқылы мәдени өсімдіктерге күтім жасаудың тәсілдерін сипаттау дағдыларын қалыптастыру.

Заттардың суреттерін кезекпен көрсету. Оқушы оның не екенін және сабақпен қалай байланысқанын айтады.

Дескриптор:

- Құрал-саймандарды таниды.
 - Оның сабаққа байланысын анықтайды.
- Ауызша кері байланыс: Жақсы! Керемет! Ой-

лан! Талпын!

3 тапсырма. Қарқынды саралау тәсілі

(Т) Өсімдіктердің тіршілігіне қажетті жағдайларда зерттеу жүргізу және түсіндіру мақса-

тында «Модельденген жазылым», «Мозайка», «Борттық журнал» әдістерін пайдалану.
А деңгейі:

- Суреттерге мұқият қара. Мәдени өсімдіктерді тауып боя. Өзің білетін мәдени өсімдіктің суретін сал.

Дескриптор
✓ Мәдени өсімдіктерді анықтайды, бояйды.
✓ Өзі білетін мәдени өсімдіктің суретін салады.

Пәні: Әдебиеттік оқу. Сынып: 3 Мұғалімнің аты-жөні: Оспанова Бағдат

Тақырыбы: Жақсыдан үйрен «Малды пайдаға жарату»

Ы. Алтынсарин

Осы сабақта қол жеткізілетін оқу мақсаттары:

3. 2. 1. 1 мәтінді дауыстап түсініп/ рөлге бөліп/ мәнерлеп/ теріп оқу

3. 2. 3. 1 шығарманың тақырыбын анықтау және негізгі ойды білдіріп тұрған мәтін бөлігін, сөйлемді табу.

3. 1. 3. 1 шығармадағы кейіпкерлердің мінез-құлқы мен іс-әрекетіне, ондағы оқиғаларға сүйеніп, сюжеттің дамуын болжау

Пәнаралық байланыстар: Өзін-өзі тану. Дүниетану: (Отбасында тапқан табысты керегіне жұмсау. Отбасындағы кірісті жоспарлау.)

Пәнаралық тапсырмалар:

1-тапсырма:

(Ж) Оқылым, тыңдалым:

В деңгейлі тапсырма:

Жұптық жұмыс.

«Дауыстап ойлау» әдісі

Оқушыларды дұрыс тындауға ынталандырады. Оқылым, тыңдалым дағдылары қалыптасады. Ойлау қабілеті дамиды, сөздік қоры молаяды.

Жұптаса отырып берілген тақырыпты біреуі дауыстап оқиды, екіншісі тыңдай отырып ой түйеді. Бір- біріне түсіндіреді.

Тапсырма: (конверттегі сұрақ)

-«Үйшінің бай екенін кімнің сөзінен аңғардыңдар?»- деген сұраққа жауап алу мақсатында жұптаса отырып диалог құрастырады.

Дескриптор:

1. Жұптаса отырып жұмыс жасайды.

2. Дауыстап оқиды

3. Тыңдайды, түйінді ой түйеді

2. Диалог құрастырады.

2- тапсырма:

(Т) Айтылым, жазылым

С деңгейлі тапсырма:

«ҰТМП (ПОПС) формуласы» әдісін пайдалана отырып оқушылар пікірталас жүргізеді.

Айтылым және жазылым дағдыларын қалыптастыру мақсатында мәтін бойынша өз пікірін дәлелдеп, көзқарасын білдіріп, шешім шығарады.

Ұ-ұстаным: Біздің ойымызша әр отбасы мүшелері өз үйіне кірген кірісті үнемдеп, рет-ретімен жұмсау қажет.

Т- түсіндіру: Өйткені табысты үнемдемей, қалай болса солай жұмсаса, оның соңы кедейлікке алып келеді.

М- мысал: Біз үнемдеп жұмсамасақ, ата-анамызға қамқорлық жасамасақ, ата-анамыз алдында өз борышымызды өтей алмаймыз. Балаларымыз оқымаса, біз қартайған кезде олар бізді асырай алмайды.

П- пайымдау: Жоғарыдағы мәтінге сүйене отырып, біз мынадай қортындыға келдік: табысты үнемдей отырып, табыстың бір бөлігін ата-анамызға жұмсау керектігін, бір бөлігін балаларымыздың оқуына жұмсау керек екендігін түсіндік.

Дескриптор:

Пікірталас ұйымдастырады

Нақты ұстаным мен түсіндіру айтады

Мысалдар мен дәлелдер келтіреді

Мұғалімдер тәжірибесі көрсеткендей пәнаралық тапсырмалар оқу материалын жан-жақты терең ашып беруге мүмкіндік беретіндігін байқатты. Тапсырмаларды орындау барысында оқушылар басқа пәндерден алған білімдерін еске түсіру арқылы ойлау және сөйлеу әрекеттерін қалыптастырды. Бір пәндерден алған мағлұматтарды екінші пәнге енгізу арқылы дайындалған пәнаралық тапсырмалардың мақсаты- білім алушылардың дүниетанымын қалыптастыру.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Педагогический энциклопедический словарь / Гл. ред. Б. М. Бим-Бад; Редкол. : М. М. Безруких, В. А. Болотов, Л. С. Глебова и др. — М. : Большая Российская энциклопедия, 2003. — 528 с.
2. Коменский Я. А. Великая дидактика. – М. : Педагогика, 1982. – С. 654
3. Максимова В. Н. Межпредметные связи в учебно-воспитательном процессе современной школы. – М. : Просвещение, 1987 – С. 35-62
4. Доспенбетова А. Ш. Пәнаралық байланыстар негізінде оқушылардың экономикалық мәдениетін қалыптастыру (Монография) – Шымкент:2017. – 192 бет.
5. Бейсенбаева А. А. Проблемы интеграции науки и практики в аспекте повышения качества педагогического образования будущих учителей // Качество педагогического образования: проблемы и перспективы развития. Материалы Международной научно-практической конференции. – 2004. – С. 437-442.
6. Фейзулдаева С. А. Жоғары оқу орнында пәнаралық сабақтастықты жүзеге асыру арқылы бастауыш мектеп мұғалімін кәсіби даярлау: филос. док. (PhD) . . . дис. – Алматы, 2019. – 163 б.
7. Жұмабаева Ә. Е., Уайсова Г. И., Сәдуақас Г. Т. (2019) Қазақ тілі
8. С. Кузнецова, Д. Сапаков, И. Васева, А. Жамиева, М. Кусаинова, М. Тасбулатова (2016) Жаратылыстану.
9. Әдебиеттік оқу. Атамұра.

ЖАНАЛИЕВА РАШИДА НАРТАЕВНА

кандидат химических наук, профессор,
Международный гуманитарно-технический университет

АЛИЕВА ГАЙНИ АМЕРСЕНТОВНА

кандидат филологических наук, старший преподаватель,
Международный гуманитарно-технический университет

ОСМАНОВА РАШИДА АКИМОВНА

кандидат филологических наук, старший преподаватель,
Международный гуманитарно-технический университет

ИННОВАЦИОННАЯ ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОГО УЧРЕЖДЕНИЯ

Түйін. Білім беру жүйесінің дамуы елдің әлеуметтік-экономикалық дамуының анықтаушы факторы және экономикалық өсудің маңызды шартына айналуға. Қазіргі кезде мектептегі білім беруде әртүрлі педагогикалық инновациялық әдістер қолданылады.

Түйінді сөздер: инновация, білім, білімді бағалау, инновациялық технологиялар, белсенділік, оқушы.

Аннотация. Развитие системы образования в новых условиях становится определяющим фактором социально-экономического развития страны и важнейшим условием экономического роста. На данный момент в школьном образовании используются самые разные педагогические инновационные методы.

Ключевые слова: инновации, образование, оценка знаний, инновационные технологии, деятельность, студент.

Summary. The development of the education system is becoming a determining factor in the socio-economic development of the country and the most important condition for economic growth. At the moment, a variety of pedagogical innovative methods are used in school education.

Keywords: innovation, education, knowledge assessment, innovative technologies, activity, student.

Введение

Современное состояние развития общества и социально-экономические преобразования в стране вызывают необходимость не только реформировать систему образования, но и совершенствовать методы, средства и приемы обучения, результаты которых, с одной стороны, удовлетворяли бы требованиям общества, а с другой стороны, соответствовали бы образовательным запросам студентов, их склонностям, интересам и возможностям. Наше время – это время инноваций, новшеств и нововведений.

Инновация (in-new) появляется в латинском языке где-то в середине XVII века и означает вхождение нового в определенную сферу, внедрение в нее и генерацию целого ряда изменений в этой сфере. А это значит, что инновация – это, с одной стороны, процесс разработки нового, реализации, внедрения, а с другой – это деятельность по внедрению инноваций в конкретную социальную практику, но она не является предметом [1. с. 4].

Инновационные методы обучения – это активные методы обучения, которые имеют существенное преимущество в образовательном процессе и приносят новые способы взаимодействия «учитель-ученик», определенные ин-

новации в практической деятельности, в процессе усвоения учебного материала. На данный момент в школьном образовании используются самые разные педагогические новшества. Это зависит, прежде всего, от традиций и статуса заведения. Можно выделить следующие наиболее характерные инновационные технологии: внедрение информационно-коммуникационных технологий (ИКТ) в предметное обучение, психолого-педагогическое проектирование, информационно-аналитическое сопровождение учебного процесса и управление качеством обучения студента, образовательные технологии, дидактические технологии. Применяются новые образовательные стандарты с новым направлением оценочной деятельности – оценка личных достижений (личностно-ориентированный подход, мотивация саморазвития, развитие самооценки, волевая регуляция). В статье также обсуждается принципиальная разница между понятиями «инновация» и «инновация». Это различие должно основываться на конкретных формах, содержании и масштабе преобразующей деятельности. Благодаря инновационному обучению, особому типу овладения знаниями, школьники, студенты должны приобретать такие навыки, как инициативность, сотрудничест-

во, умение работать в команде, оценка, общение, умение логически мыслить, принимать решения, получать и использовать информацию, планировать, уметь учиться и т. д. [1, с. 4].

Основная часть.

Развитие системы образования в новых условиях становится определяющим фактором социально-экономического развития страны и важнейшим условием экономического роста. В настоящее время отмечается внедрение различного рода инноваций, которые касаются организации образовательного процесса, создания авторских программ, использования различных форм и методов обучения, целью которых является преодоления единообразия структуры и содержания школьного образования. И, таким образом, все большинство руководителей учебных заведений вовлекается в процесс поиска и внедрения инноваций в управление, в деятельность, основанную на видении образования как способа развития социокультурной среды, которая порождает новые формы и содержание, методы, и различные формы организации образовательного процесса, адекватные им системы

управления, содействующие достижению оптимальных результатов.

Применение инновационных методов в управлении современной школой заключается в создании условий для развития образовательного учреждения как сложной педагогической системы. Таким образом, важным становится создание такой модели управления, которая соответствует модели образовательного учреждения. Реализация инноваций в управлении, безусловно, должна осуществляться в соответствии с концептуальной моделью его целостного развития и с учетом педагогических условий, обеспечивающих эффективность его функционирования и развития.

Внедрение инновационных методов в сферу управления не означает радикальных изменений в образовательном процессе, а предполагает обновление и совершенствование некоторых форм и методов. Инновационная деятельность в своем наиболее полном развитии предполагает систему взаимосвязанных видов работ, совокупность которых обеспечивает возникновение реальных инноваций (таблица 1):

Таблица 1. Возникновение реальных инноваций

Виды деятельности	Значение деятельности
Исследовательская деятельность	Она направлена на получение новых знаний о том, как что-то может быть открыто («открытие») и как что-то можно сделать («изобретение»);
Проектная деятельность	Направлена на развитие конкретных, инструментально-технологических знаний о том, как на основе научных знаний необходимо действовать в данных условиях, чтобы получить то, что может или должно быть («инновационный проект»);
Образовательная деятельность	Она направлена на профессиональное развитие субъектов определенной практики, на формирование у каждого личного знания (опыта) о том, что и как они должны делать для того, чтобы инновационный проект стал реальностью («реализация»).

Современные педагогические технологии характеризуются тем, что:

- улучшают учебный процесс, внедряя активные, коммуникативные методы обучения;
- изменяют представление учителей и обучающихся об учебной деятельности;
- способствуют развитию логического мышления, способности принимать верные решения в необычных ситуациях;
- ориентированы на повышение творческого

потенциала обучающихся [2. 229-232].

Инновационное образование способствует к саморазвитию и создает условия для полноценного развития всех его участников; отсюда возникает основной тезис: *инновационное образование – это развивающее и развивающееся образование.*

Инновационные образовательные технологии – это комплекс из трех взаимосвязанных компонентов [3]:

Таблица 2 Компоненты инновационной образовательной технологии

Компоненты инновационной технологии	Содержание компонентов
Современное содержание	Оно передается студентам, включает не столько развитие предметных знаний, сколько развитие компетенций, адекватных современной деловой практике. Это содержание должно быть хорошо структурировано и представлено в виде мультимедийных учебных материалов, которые передаются с использованием современных средств связи.

Современные методы обучения	Это активные методы формирования компетенций, основанные на взаимодействии учащихся и их вовлеченности в учебный процесс, а не только на пассивное восприятие материала.
Современная учебная инфраструктура	Она включает в себя информационные, технологические, организационные и коммуникационные компоненты, позволяющие эффективно использовать преимущества дистанционного обучения.

На данный момент различные педагогические нововведения находят применение в школьном образовании. Это зависит, прежде всего, от традиций и статуса учреждения. Но все-таки, можно выделить следующие наиболее характерные инновационные технологии. Внедрение информационно-коммуникационных технологий (ИКТ) в предметное обучение, в содержание образовательного процесса предполагает интеграцию различных предметных областей с информатикой, что приводит к информатизации сознания учащихся и их пониманию процессов компьютеризации в современном обществе (в его профессиональном аспекте Осведомленность о формирующейся тенденции в процессе информатизации школы имеет большое значение: от усвоения школьниками базовой информации по информатике до использования компьютерного программного обеспечения при изучении общеобразовательных предметов, а затем до насыщения структуры и содержания образования элементами информатики, осуществление фундаментальной перестройки всего образовательного процесса на основе информационных технологий).

В результате в школьной методической системе появляются новые информационные технологии, и выпускники школ готовы осваивать новые информационные технологии в будущей работе. Это направление реализуется путем включения в учебный план новых предметов, которые направили на изучение информатики и ИКТ. Опыт применения показал:

а) информационная среда школы открытого типа, которая включает различные формы дистанционного обучения, значительно повышает мотивацию учащихся к изучению предметных дисциплин, особенно с использованием метода проектов;

б) информатизация образования привлекательна для ученика тем, что психологический стресс школьного общения снимается путем перехода от субъективных отношений учитель-ученик к наиболее объективным отношениям ученик-компьютер-учитель, повышается эффективность работы ученика, увеличивается доля творческой работы, расширяется возможность получения дополнительного образования по предмету в стенах школы, и в будущем возможен осознанный выбор университета, выбирается престижная работа;

в) информатизация обучения привлекательна для учителя, поскольку позволяет повысить

производительность его работы, повышает общую информационную культуру учителя [4].

Информационно-аналитическое обеспечение образовательного процесса и управление качеством образования школьника – использование таких инновационных технологий, как информационно-аналитическая методика управления качеством образования, позволяет объективно, беспристрастно отслеживать во времени развитие каждого ребенка в отдельности, класс, параллель и школу в целом.

Воспитательные технологии как ведущий механизм формирования современного обучающегося – неотъемлемый фактор в современных условиях обучения, реализуемый в форме вовлечения студентов в дополнительные формы развития личности: участие в культурных мероприятиях по национальным традициям, театр, центры детского творчества и т. д.

Внедрение оценки личностных достижений обеспечивает развитие следующих составляющих личности: мотивация к саморазвитию, формирование позитивных ориентиров в структуре самооценки, развитие самооценки, волевая регуляция, ответственность. Поэтому стандарты включают в итоговую оценку учащегося накопленные оценки, по которым видна динамика индивидуальных образовательных достижений на протяжении всех лет обучения.

Заключение

Опыт современной школы обладает широчайшим арсеналом использования педагогических инноваций в учебном процессе. Эффективность их применения зависит от устоявшихся в общеобразовательном учреждении традиций, способности преподавательского состава воспринимать эти нововведения, а также материально-технической базы учебного заведения. Реформирование системы общего образования в направлении достижения новой цели, внедрения инноваций в управление современным образовательным учреждением позволит постепенно преодолеть пассивность современных общеобразовательных школ, активизировать инновационную, творческую деятельность педагогических коллективов, раскрепостить творческий потенциал учащихся, создать условия для свободного развития интеллектуальных способностей личности, формирования у учащихся творческого, критического стиля мышления, ключевых гражданских компетенций.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Степанова Ю. Н., Лесникова М. С. Роль инноваций в современном развитии российского общества // Международный студенческий научный вестник. – М., 2017, № 6.
2. Жаналиева Р. Н., Сулейменова М. Т., Кабылбекова А. Т. Традиционные и инновационные методы в образовательном процессе // Наука и жизнь Казахстана, №4 (61)2018, стр 229-232
3. Бондаренко О. В. Современные инновационные технологии в образовании. – Журнал «Инновации: поиски и исследования», вып. 16 сентября 2012 г.
4. Бекетова О. А. Инновация в образовании: понятие и сущность // Теория и практика образования в современном мире: материалы V Междунар. науч. конф. – г. Санкт-Петербург, июль 2014 г.

Жаналиева Рашида Нартаевна

химия ғылымының кандидаты, профессор,
Халықаралық гуманитарлы-техникалық университет
E-mail: rashida_zhanalie@mail.ru

Берден Ұлданай Сайлаубекқызы

7M01501 -Химия мамандығының 2-ші курс магистранты,
Халықаралық гуманитарлы-техникалық университет

АҚПАРАТТЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ ХИМИЯЛЫҚ БІЛІМ БЕРУДЕ ҚОЛДАНУ

Түйін. Мақалада қазіргі кезде білім беру процесінде кеңінен қолданылатын ақпараттық-коммуникациялық технологиялар қарастырылған. АКТ-ның білім сапасын арттырудағы, оқушылардың коммуникативтік және жеке құзыреттіліктерін қалыптастырудағы рөлі ашылды.

Түйінді сөздер: ақпараттық технология, химияны оқыту. мұғалім, ақпараттандырудың тұжырымдамалық принциптері, студент.

Аннотация. В статье рассмотрены информационно-коммуникационных технологии, которые в настоящее время находят широкое применение в учебном процессе. Раскрыта роль ИКТ в повышении качества образования, формировании коммуникативных и личностных компетенций студентов.

Ключевые слова: информационные технологии, преподавание химии, учитель, концептуальные принципы информатизации, студент.

Summary. The article deals with information and communication technologies, which are currently widely used in the educational process. The role of ICT in improving the quality of education, the formation of communicative and personal competencies of students is revealed.

Keywords: information technology, chemistry teaching. teacher, conceptual principles of informatization, student.

Кіріспе

XXI ғасыр- бұл ақпараттық қоғам дәуірі, технологиялық мәдениет дәуірі, айналадағы дүниеге, адамның денсаулығына кәсіби мәдениеттілігіне мұқият қарайтын дәуір. Ғылыми жағдайында басты фактор ретінде қарастыруда. Ақпараттық технология- экономиканың және бүкіл қоғам мен мемлекеттің «ілгерілеуінің» белгісі. Ақпараттық қоғамның даму жағдайында білім беру процесін дараландыруға мүмкіндік беретін негізгі элементтердің бірі – бұл білім беруді ақпараттандыру процесі. Ол ақпараттық – коммуникациялық технологияларды (АКТ) пайдалануға, білім беру процесі АКТ арқылы жүзеге асырылатын мамандандырылған ашық ақпараттық-білім беру [1. 224 б].

Біріккен ұлттар ұйымының шешімімен «XXI ғасыр ақпараттандыру ғасыры» деп аталады. «Білім берудегі ақпараттық коммуникативтік технологиялар» ұғымы «оқытудың жаңа инновациялық технологиялары», «қазіргі ақпараттық оқыту технологиялары», «компьютерлік оқыту

технологиялары» және т. б. тіркестермен тығыз байланысты.

Инновациялық технология электрондық есептеуіш техникасымен жұмыс істеуге, оқу барысында компьютерді пайдалануға, модельдеуге, электрондық оқулықтарды, интерактивті тақтаны қолдануға, интернетте жұмыс істеуге мүмкіндік береді, олар компьютерлік бағдарламаларына негізделеді. Ақпараттық әдістемелік материалдар коммуникативтік байланыс құралдарын пайдалану арқылы білім беруді жетілдіруді көздейді [2].

Негізгі бөлім

Әлемдік тәжірибеде білім беруде ақпараттық-коммуникациялық технологияларды табысты қолданудың көптеген мысалдары келтірілген. Білім беруді дамытудың жаңа шарттары, білім берудің мақсатты бағдарламалары мен жобаларын іске асыру, білім беру жүйесін ақпараттандырудың жаңа бағдарламасын жасауды қажет етеді.

Білім беруді ақпараттандырудың тұжырымдамалық принциптері:

Қағиданың аталуы	Қағиданың мәні
Басымдылық қағидасы	Білім беруді ақпараттандыру цифрландыру саласындағы мемлекеттік саясаттың басым бағытына айналуы керек
Жүйелілік қағидасы	Ақпараттандыру процесі жүйенің жүйелік қасиеттерінің өзгеруін қамтамасыз етуі керек
Бағытталған даму қағидасы	Ақпараттық-коммуникациялық технологияларды білім беру жүйесіне енгізудің нақты процестері ішкі және сыртқы факторлардың әсерінен дамидыңдықтан, білім беруді ақпараттандыруды басқарудың мақсаты өзіндік дамудың объективті процестерін бағыттау және түзету болып табылады

Шектеулерді ескеру қағидасы	Білім беру жүйесінің ресурстары шектеулі болғандықтан, білім беруді ақпараттандыруды басқару ресурстарды оңтайлы таңдау мен үйлестіруді көздейді
Мәдени сәйкестік қағидасы	Білім беруді ақпараттандыру ұлттық-мәдени ерекшеліктерді, өмір салтын, құндылық бағдарлары мен халықтың мінез-құлық нормаларын ескеруге негізделуі керек

Мектептің оқу процесіне компьютерлік және телекоммуникациялық технологияларды белсенді енгізу жүріп жатыр. Білім беруді мемлекеттік басқару жүйесінде бұл мәселеге барынша көңіл бөлінеді. Күн сайын желіде жаңа ақпараттық ресурстар пайда болады, мектептерге жаңа бағдарламалық педагогикалық құралдар еңгізіліп жатыр. Қазіргі заманғы химия мұғалімі бұл процестерден тыс қала алмайды. Ақпараттандыру мәселесіне мұғалімдердің қызығушылығы тұрақты түрде артып келеді: олар білім беру ресурстарын құруға, оларды пайдалануға, тестілеуге, апробациялауға және енгізуге белсенді қатысады. Қазір білім беру процесінде бағдарламалық педагогикалық құралдарды қолдану мұғалімнің мүмкіндіктерін айтарлықтай кеңейтетініне ешкім күмән келтірмейді [2, 3. 2306].

Қазіргі кезде жаратылыстану білімінде, атап айтқанда, химия пәнін оқытуда ақпараттық-коммуникациялық технологияларды дамытудың үш негізгі бағытын бөліп көрсетуге болады.

1. Қашықтықтан және ашық білім беру.
2. Виртуалды зертханалар;
3. Химия пәнін оқытуда компьютерлік жобалар әдісін қолдану;

Оларды бөлек қарастырайық

1. Қашықтықтан және ашық білім беру.

Ашық білім беру тұжырымдамасы оқытудың шығармашылық сипатына негізделген. Оқу үдерісінің бұл формасы білім алушыны ақпараттық мәліметтер базасының кеңейтілген жүйелеріне кіргізеді, қазіргі постиндустриалды ақпараттық қоғамда маңызды.

Қашықтықтан білім беру (ҚБ) – бұл келесі принциптерді жүзеге асыруға мүмкіндік беретін ашық білім берудің қарқынды дамып келе жатқан бағыттарының бірі:

- оқытудың қол жетімділігі, , атап айтқанда адамның физикалық шектеулерін жеңу, студенттер аудиториясын кеңейту;

- оқытудың жеке бағыттылығы, жеке психологиялық ерекшеліктерді (қабылдау, есте сақтау, ойлау), оқытудың жеке қарқынын ескере отырып, мектеп оқушылары мен мұғалімдері үшін қолайлы жағдайлар жасау;

- ақпараттық мәдениетті, заманауи ақпараттандыру және телекоммуникация құралдарымен жұмыс істеу дағдыларын дамыту;

- оқытуды, оқушылардың жеке және коммуникативті ерекшеліктерін ескере отырып, әлеуметтендіру.

Бұл процестің күрделілігі коммуникацияның қиын екендігінде: оқу процесінің субъектілері

арасында тікелей байланыс жоқтығы. Осы жағдайда компьютер байланыстырушы рөл атқарады. Қашықтықтан оқыту үшін студентпен қарым-қатынас тиімділігі өте маңызды.

Сондықтан «қашықтықтан оқыту – компьютер» жүйесінде мұғалімге елеулі талаптар қойылады:

- тыңдаушылардың білім алу тиімділігін көтермелеу;
- желілік байланыстың нақты кестесін құру және оны қатаң сақтау;
- психологиялық жайлылық атмосферасын құру.

Қазіргі уақытта қашықтықтан оқыту жүйесінде келесі негізгі формаларды ажыратуға болады:

- электрондық оқулықтар;
- оқыту және бақылау тапсырмалары;
- электронды шеберханалар;
- ғылыми-зерттеу жұмыстары;
- ақпараттық ресурстар ;
- қашықтықтан олимпиадалар мен жарыстар;
- форумдар, конференциялар, on-line байланыс;
- біліктілікті арттыру және тәжірибе алмасу [2, 4].

2. Виртуалды зертханалар.

Ақпараттық технологияларды, оның ішінде заманауи мультимедиялық жүйелерді белсенді оқыту процесін қолдану үшін пайдалануға болады. Оларға соңғы кездері көбірек назар аударыла бастады. Мұндай оқыту жүйелерінің мысалы ретінде, компьютерлік білім беру ортасында, нақты әлем объектілерінің іс-әрекетін имитациялай алатын виртуалды зертханаларды келтіруге болады. Олар студенттерге химия, физика, биология сияқты ғылыми және жаратылыстану пәндерін оқып-үйрену кезінде жаңа білімдер мен дағдыларды алуға көмектеседі Химиялық білім беру үшін виртуалды эксперименттердің маңызы ерекше [5, 6].

Виртуалды зертханалармен жұмыс істеудің артықшылықтары. Оқушыларды нақты жағдайларда химия практикумына дайындау:

1) құрал-жабдықтармен жұмыс істеудің негізгі дағдыларын машықтандыру;

2) виртуалды зертханада қауіпсіздік талаптарын сақтауға үйрету;

3) жұмыстың мақсаттары мен міндеттерін анықтау, эксперименттің жүру жолдарын жоспарлау, бақылау дағдыларын дамыту, басты нәрсені бөліп көрсете білу және қорытынды жасай білу;

4) оңтайлы шешім табу дағдыларын дамыту,

нақты мәселені модель жағдайына және керісінше беру мүмкіндігі;

5) өз жұмысын рәсімдеу дағдыларын дамыту;

6) қашықтықтан жасайтын семинарлық-зертханалық жұмыс, оның ішінде мүмкіндігі шектеулі балалармен және географиялық жағынан шалғайдағы оқушылармен өзара әрекеттесу;

7) жұмыс жылдамдығы, реактивтерді үнемдеу;

8) оқуға деген танымдық қызығушылықты күшейту.

Виртуалды зертханалармен жұмыс жасаудың кемшіліктері: Виртуалды зертханаларды пайдалану кезінде білім алушы өзінің тәжірибесіздігінен виртуалды әлемді шындықтан ажырата алмайды, өйткені компьютер жасаған модельдік объектілер нақты әлем объектілерін толығымен алмастырады [6].

3. *Химияны оқытуда компьютерлік жобалар әдісін қолдану.*

Химияны оқытуда жоба әдісін қолдану терминологияны пайдалануды білдіреді. «Болашаққа оқыту» бағдарламасы оқу жоспарының жобасын жұмыстың ұйымдастырушылық түрі ретінде анықтайды. Ол аяқталған оқу тақырыбын немесе оқу бөлімін зерттеуге бағытталған және стандартты оқу курсының немесе бірнеше курстың бөлігін құрайды. Мектепте оны серіктес оқушылардың бірлескен оқу, танымдық, зерттеу, шығармашылық немесе ойын әрекеті ретінде қарастыруға болады. Олардың ортақ мақсаты, келісілген әдістері, жоба қатысушылары үшін маңызды мәселені шешуде, жалпы нәтижеге қол жеткізуге бағытталған іс-әрекет әдістер. Химияны оқытуда жоба әдісін қолдану тек оқуға ғана

емес, сонымен қатар оқушының танымдық белсенділігіне бағыт беруге мүмкіндік тудырады. Мектептегі химиядан жобалық іс-әрекет – жаңа материалды игеру сабақтарында, білік пен дағдыны дамытуда (оқыту бағдарламалары, тестілеу) тиімді қолданылатын әртүрлі компьютерлік бағдарламалар құруға мүмкіндік береді. Олар химиялық эксперименттер кезінде, білім, білік және дағдыларды бақылауда қолданылады [7. 36 с; 9. 303 б].

Қорытынды

Жобалық іс-шаралар жеке және кәсіби тәжірибе алуға үлкен мүмкіндіктер ұсынады. Бұл студенттердің білімді өз бетінше алуға және шебер пайдалануға, өз көзқарасын қорғауға деген ұмтылысы мен қабілетін дамытуға мүмкіндік береді. Бұл іс-әрекет коммуникативті дағдылар мен қабілеттерді алуға мүмкіндік береді, бұл одан әрі мамандық таңдау үшін өте маңызды.

Ақпараттық компьютерлік технологияларды оқу үдерісіне енгізу келесі кезеңдерді қамтиды [8, 10]:

1. Бастапқы кезең: АКТ-ны сыныптан тыс жұмыстарда қызығушылық танытқан және салыстырмалы түрде жақсы дайындалған оқушылардың шағын тобымен қолдану.

2. Екінші кезең: мұғалім жаңа материалмен таныстыру үшін компьютерді қолданады (электронды кітапханаларды пайдалану).

3. Үшінші кезең: компьютерлік сыныпқа сабақтарға кіру, есептер шығару дағдыларын үйрету, білімді бақылау, интерактивті тренажерлар мен керекті кітаптарды пайдалану.

4. Төртінші кезең: АКТ көмегімен веб-сайттар, мультимедиялық презентациялар және т. б. құру.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Онокой, Л. С. Компьютерные технологии в науке и образовании: Учебное пособие / Л. С. Онокой, В. М. Титов. – М. : ИД ФОРУМ, Инфра-М, 2012. – 224 с.

2. Е. Қ. Балапанов, Б. Б. Бөрібаев, А. Б. Дәлетқұлов «Жаңа информациялық технологиялар: информатикадан 30 сабақ» «Дәуір», 2009.

3. Дайитбеков, Д. М. Компьютерные технологии анализа дан. : Моногр / М. : Вузовский учебник, 2016. – 320 с.

4. Нечитайлов Е. В. Информационные технологии на уроках химии // Химия в школе. – 2015. – № 4

5. Анисимова Г. А. Библиотека сетевых образовательных ресурсов для современного учителя химии // Современные информационные технологии в обучении химии: Материалы научно – практической конференции учителей химии и преподавателей вузов– Пенза: ПГПУ, 2006.

6. Морозов М. Н., Танаков А. И., Герасимов А. В., Быстров Д. А., Цвирко В. Э., Дорофеев М. В. Разработка виртуальной химической лаборатории для школьного образования. Educational Technology & Society, 2004, №3

7. Фельдман И. Д. Создание и использование тематических компьютерных презентаций // Химия в школе. – 2006 – № 1 – стр. 36

8. Курдюмова, Т. Н. Компьютерные технологии в обучении химии / Т. Н. Курдюмова // Химия в школе. – 2000. – №8.

9. Жаналиева Р. Н. Химияны оқыту әдістемесі//Әлем, Шымкент, 2017, 303 бет.

Н. Ө. Әлиев, А. Қ. Құсаинова, Г. А. Қағазбекова, Г. С. Садықова Химияны оқытудың интерактивті әдісі //Журнал: Вестник КазНМУ, 2014, Алматы.

ЖУНИСОВА Н.

Халықаралық гуманитарлық- техникалық университеті,
Шымкент, Қазақстан
E-mail: nabat16@mail.ru

ОҚУШЫЛАРҒА КӨРКЕМ БІЛІМ БЕРУДЕ САБАҚТАН ТЫС ЖҰМЫСТЫ ҰЙЫМДАСТЫРУ

Түйін. Бұл мақалада халқымыздың ғасырлар бойы жалғасып келе жатқан өнер туындыларын дәріптей отырып олардың бойына ізгі қасиеттерді дарыту, еңбек дағдысы мен іскерлігін қалыптастыру, өнерді қастерлеуге оны тани білуге, жасай білуге үйрету туралы.

Кілтті сөздер: технология, макраме, эмоциональды, эстетикалық көзқарас, аппликация жасау.

Резюме. В данной статье речь пойдет о привитии добрых качеств, трудовых навыках и умениях нашего народа, прославляя его многовековые произведения искусства. об обучении чтению искусства познавать его, уметь творить.

Ключевые слова: технология, макраме, эмоциональный, эстетический подход, аппликация.

Summary. This article will focus on instilling good qualities, labor skills and abilities of our people, glorifying their centuries-old works of art. about learning to read art to learn it, to be able to create.

Keywords: technology, macrame, emotional, aesthetic approach, application.

Қазіргі кезде ұлттық құндылықтардың қайта өркендеуіне жол ашылды. Оған Н. Ә. Назарбаевтың «Қазақстанның болашағы қоғамның идеялық бірлігінде» атты еңбегіндегі: «Мәдени дәстүрлер қашанда әлеуметтік қайта түлеудің қайнар көзі болып келеді. . . . Қазақстанда ұлттық өнерді, мәдениетті дамытуға барынша қолдау жасап отыр», – деген сөзі осының айғағы [1].

Бұл мәселе Қазақстан Республикасында жалпы білім беретін мектептер білім мазмұнының тұжырымдамасы негізгі бағытында: «Қосымша білім беруді дамыту үшін сол ұйымдардың желісін нығайту мен дамыту, нормативтік құқықтық базаны жетілдіру, оқушыларды сабақтан тыс жұмыспен мейлінше қамту» – деп көрсетілген [2]. Сондықтан соңғы жылдары оқушыларға мектептен тыс қосымша білім мен тәрбие алу талабы қойыла басталды.

Мектепте жүргізілетін көптеген тәрбие жұмыстарының бір саласы өскелең жас ұрпақты халқымыздың ұлттық қолөнеріне баулуға бағытталады, өнерге бейімділіктің алғашқы қадамы баланың өскен ұясынан бастау алып, мектеп қабырғасында оқу-тәрбие жұмыстары барысында ілгері дамытылып, байытылады.

Сыныптан тыс жұмыстардың еңбек тәрбиесінің міндеттерін жүзеге асыруда және оқушылар бойында эстетикалық мәдениетті қалыптастыруда тәрбиелік мүмкіндіктері өте зор. Оқушылардың сыныптан тыс іс-әрекеті олардың білімдерін кеңейту мен тереңдетуге септігін тигізеді, алған білімдерін іс-тәжірибеде қолдануға мүмкіндік туғызады.

Оқушыларға білім мен тәрбие беруде сыныптан тыс жүргізілетін жұмыстар мектептегі оқу-тәрбие үрдісінің бір бөлігі болып табылады. Олардың түрлері өте көп. Технолгия пәні бо-

йынша әңгімелер мен лекциялар, топсеруендер, үйірмелер, зерттеулер, сынып бөлмелерінде және жергілікті жерлерде жүргізілетін сарамандық және зертханалық жұмыстар, апталықтар т. б. өткізуге болады.

Сыныптан тыс жұмыстардың негізі – үйірме жұмыстары болып табылады. Оқушылардың білімін тереңдетуде, шығармашылығы, еңбекке қызығушылығы мен ой-өрісін кеңейтіп, талғам деңгейін жоғарылату барысында қолөнер үйірмелерінің орны ерекше.

Көркем өнер үйірмесінің мақсаты: халқымыздың ғасырлар бойы жалғасып келе жатқан өнер туындыларын дәріптей отырып олардың бойына ізгі қасиеттерді дарыту, еңбек дағдысы мен іскерлігін қалыптастыру, өнерді қастерлеуге оны тани білуге, жасай білуге үйрету. Сыныптан тыс уақытта қолөнері саласы бойынша мектеп оқушыларының қызығушылығын және сәндік – қолданбалы өнері шығармашылығын ұйымдастырудың негізгі формасы сәндік – қолданбалы үйірме болып табылады. Ол қолөнерінің нақты саласына жалпылықты тудыратын және Осы салада практикалық іс-әрекетпен шұғылдануға ұмтылатын ерікті оқушыларды біріктіреді.

Сәндік – қолданбалы өнері үйірмесі — бұл тек қана оқушылардың шығармашылық ойлауын дамыту, бейімділік пен қабілеттілікті сынау орны ғана емес, болашақ ісмерлерді дайындайтын, тәрбиелейтін орын. Бұл үйірме мектептерде (үйірмелерде) оқушылардың барлық жастары үшін әртүрлі мектептен тыс балалар мекемелерінде құрылуы мүмкін. Бұлар тоқыма материалдарын көркем өңдеу, яғни кестелеу өнері, аппликация жасау, құрақ құрау, макраме, ілмекпен тоқу, және т. б. Оларда мектеп оқушыларының эстетикалық талғамы қалыптасады,

көркем-қолданбалы шығармашылыққа жеке-дара қызығушылығы дамиды [3].

Сыныптан тыс сабақтардың тәрбиелік құндылығы, олардың тиімділігі көбіне бірқатар талаптарды сақтауға байланысты. Ең алдымен олардың қазіргі заман нысаналылығы мен саяси бағыттылығын қамтамасыз етудің маңызы зор. Бұл талапты сыныптан тыс жұмыстың формалары мен әдістерін таңдаған кезде, оны жоспарлау және ұйымдастыру процесінде, қорытынды шығарған кезде сақтау қажет.

Сыныптан тыс жұмысқа қойылатын талаптардың ең маңыздыларының бірі – оның өмірмен тығыз байланыстылығы. Кез келген үйірменің, ғылыми қоғамның жұмысы айнала қоршаған өмірмен танысуға және оны гүлдендіруге белсене қатысуға себепші болуы тиіс. Сыныптан тыс сабақтардың мазмұны мен ұйымдастырылуын мектептің оқу-тәрбие міндеттеріне бағындыру қажет. Үйірмелік және бұқаралық сыныптан тыс жұмыс үшін жалпы білімді және Технологиялық дүниетанымды кеңейтуге, адамгершілік және еңбек тәрбиесін беруге, саяси сананы, эстетикалық талғамды және дене қуатын дамытуға септігін тигізетін материалдар іріктеудің маңызы үлкен.

Сыныптан тыс сабақтардың тиімділігі, егер олар анда-санда емес, жүйелі, үнемі өткізілетін жағдайда едәуір артады. Бұған тыңғылықты жоспарлаудың және нәтижелерді есепке алудың көмегімен қол жетеді. Мектептерде оқылатын ғана емес, сыныптан тыс сабақтардың кестесі де болуы пайдалы. Онда үйірмелік және басқа сабақтан тыс жұмыстың күндері және сағаттары көрсетіледі.

Сыныптан тыс сабақтарды ұйымдастыруға қойылатын маңызды талап – олардың қолдан келерліктей, шама жетерліктей болуы. Шама жетпейтін сабақтар қажетті нәтиже бере алмайды. Олар оқушылар үшін қызықты емес, оларды еліктірмейді. Олардың жоғары сыныптарда қолдан келерліктей болуын қамтамасыз ету ерекше қажет. Бұл сыныптардағы үйірмелік және бұқаралық жұмыстарда әр түрлі ойындар мен ермектер, романтика элементтері үлкен орын алады. Мұнда қарапайым қол жұмысымен айналысу, сыныппен немесе оқушылардың топтарымен жүргізілетін жалпылама жұмыс формалары басым болады. Сыныптан тыс жұмыс мазмұнының формалары мен әдістерінің оқушылардың даму деңгейіне сәйкес келуі – педагогикалық талаптардың бірі.

Ақырында, сыныптан тыс сабақтарды ұйымдастыруға қойылатын талаптардың бірі – олардың алуан түрлі және жаңа болуы. Оқушылардың бір сарынды, біркелкілік пен іш пыстыратын іске төзбейтіні белгілі. Олар бірсарынды сабақтарға ынта көрсетпейді, оларға қатыспайды, оларды өткізген кезде тәртіп бұзады. Оқушылар үйірме сабақтарына, ертеңгіліктерге, оқушылар

конференциясына ықыласпен барулары үшін онда тартымдылық, алуан түрлілік, жаңалықтың маңызы зор.

Үйірме жұмыстары педагогикалық жүйеде ұйымдастырылады және жүзеге асырылады. Педагогикалық жүйе құрылымы келесі өзара байланысты элементтер жиынтығынан тұрады: оқушы, тәрбие мақсаттары (жалпы және жеке), тәрбиенің мазмұны; тәрбие процестері (жеке тәрбие мен оқытудың), мұғалім (немесе ТОҚ – техникалық оқыту құралдары), тәрбие жұмыстарын ұйымдастыру формалары, нәтижелері, оқу-тәрбие процестерін басқаруды, педагогикалық технология. [4]

Сәндік – қолданбалы өнері сипатындағы үйірмені ұйымдастыруда төмендегілер оның негізі болып табылады

Бірінші, үйірме жұмысы үшін оған қызығатын оқушылардың болуы; екінші, үйірме жұмыстарының оқу мақсатымен қоса тәрбие мақсаттарын алға тартуы; үшінші, Осы тәрбие мазмұнының қоғамдық мәнді сипатының, мазмұнының болуы; төртінші, әрбір оқушыға тәрбие процестерінің ықпал етуі; бесінші, үйірме жұмыстарын ұйымдастыруға байланысты мұғалімнің және техникалық оқыту құралдарының болуы; алтыншы, үйірмедегі тәрбие жұмыстарын ұйымдастыру формаларын таңдауға мүмкіндіктің болуы; жетінші, әрбір үйірме жұмысының, оған қатынасушы оқушылардың алға қойған белгілі нәтижелерге жетуі; сегізінші, үйірме жұмыстарының бүкіл оқу-тәрбие процестерінің құраушысы болуымен қатар, оның бір орталықтан басқарылуы.

Үйірме жұмыстары, оның ішінде көркем қолданбалы шығармашылықты жүзеге асырудағы үйірме жұмыстары, оқу процесіне тікелей қатысты болып табылады. Сондықтан да көркем қолданбалы үйірме жұмыстарын ұйымдастыру бойынша мұғалім немесе сала бойынша маман оқу процесінің құрылымы мен жүзеге асырылуын білуі тиіс.

Оқыту процесі: оқытудың мақсаты мен міндеттерінен, оқыту мазмұнынан, оқыту әдістерінен, оқытуды ұйымдастыру формаларынан, оқыту нәтижесі сияқты компоненттерден тұрады деп қарастырсақ, онда бұл компоненттерді бір-бірінен бөліп қарастыруға болмайды. Осыдан оқытуды ұйымдастыру формалары мен әдістері – оқу процесінің негізгі элементтері екендігін көруге болады. Сәндік – қолданбалы өнері үйірмесіндегі еңбекке баулудың мақсаты мен міндеттерін оқытудың тиімді формалары мен әдістерін пайдаланбастан жүзеге асыру мүмкін емес.

Үйірме жұмыстары еңбекке баулу сабақтарының міндеттері мен мазмұны бойынша: жаңа білімдерді зерделеу; ептіліктер мен дағдыны қалыптастыру; практикада білімдерді қолдану; білімдерді жүйелеу және талдап қорыту;

білімді, еңбектік ептіліктіліктер мен дағдыларды тексеру; шығармашылық сипатта жұмыс жасау білуі мүмкін.

Үйірме сабақтарында сабақтың түрлеріне сәйкес құрылымдары әртүрлі болатынын мұғалімнің білгені дұрыс және оны өзінің үйірме жұмыстары бойынша іс-әрекетінде жүзеге асыруы мүмкін.

Біздің елімізде мектеп, мектептен тыс арнаулы тәрбие мекемелері жүргізетін тәрбие жұмысына елеулі көмек көрсетіп келген, өсіп келе жатқан ұрпаққа жан-жақты тәрбиелік ықпал жасайтын біртұтас жүйені пайдаланған және соны қазіргі уақытта қолға алу жағы қарастырылуда.

Осыған сәйкес сәндік – қолданбалы өнері сабақтарын ұйымдастырудың өзіндік дидактикалық ерекшеліктері болады. Олар:

1) үйірме жұмыстарының түріне сәйкес оқыту, дамыту міндеттерімен ерекшелінуі;

2) үйірме сабақтарының үйірменің түріне байланысты оқу материалдарының жиынтығының, оқыту мазмұнының болуы және оларды таңдауда педагогика ғылымының дидактика әдістерін басшылыққа алу;

3) үйірменің түріне сәйкес көркем еңбекке, іс-әрекетке оқушыларды қатыстыруда оқытудың принциптерін олардың (оқушылардың) жас ерекшеліктеріне сәйкестігін ұмытпау;

4) тиімді оқытудың әдістерін үйірме жұмыстарында пайдалану;

5) әрбір оқушының таңдаған бұйымына, көркем объектісіне және олардың күрделілігіне, көлемділігіне байланысты оқытуды ұйымдастырудың формаларын қолдану;

6) үйірменің түріне байланысты әрбір сабақта оқушының жеткен нәтижелерін мұғалімнің есепке тіркеуі;

7) үйірменің өзі ерікті оқушыларды жинағандықтан, сабақта мұғалім мен оқушылардың арасындағы өзара қатынасты эмоциональды сәтті ету, оқыту процесіне қатысушылардың эмоциональды жабдықталғандығын қамтамасыз ету;

8) үйірменің түріне байланысты оқытудың құралдарының, оның ішінде оқулықтардың, таңдаған еңбек объектілерінің қазіргі заманғы болуын қамтамасыз ету.

Үйірме сабақтарының өзі оқушылардың жас ерекшеліктеріне сәйкес ұйымдастырылатыны белгілі. Сондықтан да сабақта тек жоғарыда қарастырылған ерекшеліктерді теориялық тұрғыда біліп қана қоймай, нақты іс-әрекеттерді сабақтың барысында орындау қажет. Олар әрбір жас үйірме мүшелеріне жұмыстың түрін таңдауда көмектеседі. Әрбір сабақтың нәтижелі болуы үшін өткен жылы, өткен сабақтағы жеткен жетістіктер мен кемшіліктерді атап өту, талдау қажет. [5]. Сондай-ақ төмендегілерді басшылыққа алу керек:

1. Әрбір оқушыға сол жұмыс объектісінің үлгісін керсету керек.

2. Әрбір сабақтың мақсаты оқушының өзінің ойына сәйкес тандалуы мен негізделуі тиіс.

3. Таңдаған дайындайтын еңбек объектісіне сәйкес оқушы материалдармен таныс болуы тиіс. Кітаптардан, диафильмдерден т. б. ақпарат алуы қажет.

Жоғары сыныптың оқушылары сәндік – қолданбалы өнері бойынша жұмыс жасайтын болғандықтан, олардың шығармашылық процестерінің бір жылдық сабақ схемасы төмендегідей болуы тиіс:

- объектіні таңдау;

- объектінің сипатын талдау, қоғамдық қажеттілік тұрғысынан оны

мақсатты тұрғыда дайындауды түсіну;

- міндеттерді тұжырымды, жетістікке жететіндей етіп қою;

- идеяны негіздеу;

- жобаның технологиялық құжаттар даярламасын түзу;

- үлгіні дайындау, сынақ жүргізу, объектіге баға беру.

Сәндік – қолданбалы өнері үйірмесіндегі сабақтарда жоғары сынып оқушыларының көркем қолданбалы шығармашылығы бойынша өз бетінше жұмыстардың элементтері төмендегідей болып келуі тиіс [6]:

- жұмысты жобалау үшін ұсынылатын жұмыстардың тізбегімен танысу;

- мектептің экспозициясын, техникалық оқыту құралдарын қарап шығу;

- қарап шыққан еңбек объектілерін талдау;

- жобалау жұмыстары үшін ұсынғандарды ойлану;

- жұмыстың объектілерін, болжамды таңдау, міндеттер қою;

- міндеттерді шешу (жоба бойынша шамамен алынған

жұмыстарды орындау);

- қысқаша сипаттамасын түзу (жұмыс түріне, объектіге сәйкесі);

- таңдалған жұмысты негіздеу (оны ұжым болып талқылау).

Үйірмедегі сабақтарда, іс-әрекеттерде оқушылардың бос уақытын тиімді ұйымдастыруға мүмкіндік туады, олардың қабілетін анықтауға, білуге құштарлығын оятуға көмектеседі.

Іс-әрекеттің бұл түрі көбіне орта және ересек жастағы оқушыларды қамтиды. Ал, төменгі сынып оқушылары «шебер қолдар» үйірмелеріне қатысып, кестелеудің, құрақ құраудың, аппликация жасаудың т. с. с. жеңіл түрлерін жасаумен айналысады. Алайда, көркем-қолданбалы жұмыстарының ең күрделі түрлерімен тек жеткіншектер мен жоғары сынып оқушылары ғана айналысады.

Оқушылардың көркем – қолданбалы үйірмелеріне белсене қатысуы – кәсіптік бағдар берудің пәрменді құралы. Мұндай үйірмелер мен ғылыми қоғамдарда кәсіптік ынта мен

қабілеттер мейлінше ойдағыдай дамиды, кәсіптік бағыттылық қалыптасады. Еңбек мамандығын игеруге қажетті дағдылар мен шеберлік жетіледі.

Педагогика ғылымы озат мектептердің тәжірибесі ұжымдық еңбекті ұйымдастыру әдістемесінде мыналардың аса маңызды екенін көрсетеді:

Еңбекке байыппен әзірлену (оқушыларды пайдалы істерді "барлауға" қатыстыру, алдағы әрекеттің мақсаты мен маңызын түсіндіру, жұмыс жоспарын талқылау, алға қойылған мақсатқа жету тәсілін белгілеу, жұмысқа жауапты адамдарды бөлу):

- жұмысты ұйымшылдықпен бастау (міндеттерді бөлу және күштерді орналастыру, еңбек әрекетіне қатысушыларға нұсқау беру);

- оқушылар еңбегін көтермелеу (жарысты ұйымдастыру, таңдаулыларды көтермелеу, еңбек әрекетіне ойын элементтерін енгізу);

- еңбекті дұрыс ұйымдастыру (жұмысты негізгі кезеңдерге бөлу, еңбек пен демалысты алмастырып отыру, өзара көмекті ұйымдастыру, жұмыстың ұжымдық формасына бағдар ұстау еңбектің ең тиімді тәсілдерін енгізу, оны ғылыми ұйымдастыру);

- еңбек әрекетінің нәтижелерін объективті түрде, әділ бағалау (атқарылған жұмыстың нәтижесін есептеу, оның қоғамдық мәнін бағалау, тәрбиелік тиімділігін анықтау).

Осы талаптарды қадағалау тәрбие процесін зор табыспен ұйымдастыруға және жаңа қоғамның белсенді, әрі саналы құрылысшыларын дайындау жолында елеулі табыстарға жетуге мүмкіндік береді.

Мұндай нәтижеге оқу-тәрбие жұмысын жоспарлау арқылы жетеді.

Сәндік – қолданбалы өнерін жасауды үйрететін үйірме жұмысының оқу жоспарын жетекші үйірме сабағы басталмас бұрын бағдарламаға сүйене отырып жасайды. Алайда үйірменің жұмыс жоспарын оқушылардың қандай мәселеге ерекше ынталы екенін ескере отырып, өздерімен ақылдасып отырып шешкен жөн. Осыған байланысты тұтас оқу жылының жұмыс жоспарына өзгерістер енуі мүмкін, бұл әсіресе оқушылардың тілегіне, әуесқойлығына байланысты болады.

Үйірменің жұмыс жоспарын жасауда нақты жұмыс жағдайын есте ұстау керек (материал мен құрал-жабдықтардың болуы, мақсатты көрмелерге бару мүмкіндігі, көпшілік шаралар өткізу, т. б.).

Практикалық жұмыстардың тізбесін белгілеуде олардың тақырыбы оқушылардың бұрын оқып өткен тәсілдерді меңгеруіне және өздеріне таныс құрал-жабдықтарды қолдана білуіне мүмкіндік бергенде ғана іскерліктер мен дағдылар жақсы қалыптасатынын ескеру маңызды

Үйірме жұмысының табысты болуы оны дұрыс ұйымдастыруға, жоспарлауға және

жетекшілердің бастамасына байланысты. Сағатты тақырыптар бойынша шамалап бөлген дәстүрлі тақырыптық жоспар үйірменің жетекшісі қандай тақырыптарды көздеп отырғанына, оқу жылы бойында сыныптан тыс сабақтарға қанша сағат бөлінетініне қарай жасалады. Әрбір айға жоспарлау күнтізбектік жоспар демалыс, мереке күндерімен үйлестіріледі. Алдыңғы қатарлы мұғалімдер мен көркем – қолданбалы үйірме жетекшілерінің тәжірибесі, жұмысты айларға бөліп жоспарлауға ай сайын белгілі бір папкаларға жүйелі түрде жинақталып отырған әдістемелік материал көп көмек беретінін көрсетіп отыр. Папканың мұқабасын жыл мерзімдері бойынша, демалыс күндерін есепке ала отырып әдемі безендіреді. Сол ай ішінде жасалуға тиісті заттың шаблондарынан, суреттерінен, сызбалары мен сипаттамаларынан басқа, папкада оқушылармен өткізілетін әңгіме материалдары, қолөнері бұйымдарының жасалу жолдарын бейнелейтін суреттер, т. б болады.

Бағдарлама тақырыптары бойынша календарьдың қызыл күндерімен сәйкес жүретін жұмыс үйірменің жасампаз тірлігіне әсер етеді, мұнда жоғары сынып оқушылары еліміздің тіршілік тынысын, өз еңбегінің қажеттігін сезінеді. Мерекелерге орай мұғалімдерге, ата-аналары мен кішкене достарына арнап үйірме мүшелері өз қолдарымен жасаған сыйлықтар, Сонымен бірге бағдарлама тақырыптары бойынша әзірлеген, практикалық жұмыс нәтижелері де болуы мүмкін. Еңбек балаларға қанағат сезімін, жұмсалған еңбектің өтелуінен алған қуаныш әкеледі, олар өз еңбегінің пайдалылығын сезінеді, айналаға қуана қарап өмір сүруге үйренеді.

Плакат-жоспар жұмысты аптаға бөліп жоспарлаудың қолайлы әрі мақсатты формасы бола алады. Бұл үлкен қағаз табағы, онда оқу жылы бойындағы апта саны бөлініп сызылған. Егер қысқы және көктемгі демалыс күндері үйірме жұмыс істейді деп есептейтін болсақ, онда оқу жылы шамамен 35-36 аптадан тұрады, яғни, қағаз бетін 36 торкөзге бөледі және әрбір торкөзге бір аптаға арналған жұмыс жоспарын жазады. Егер торкөзде балалар жасауға тиісті бұйымның графикалық бейнесі болса (кішкене сурет, сызба (чертеж), схема түрінде), тіпті жақсы.

Жазда ешқайда кетпейтін балалар үшін сәндік – қолданбалы өнерді жасауды үйрететін қысқа мерзімдік үйірме ұйымдастыруға болады. Мұндай үйірме жетекшісі жұмысты нақты жергілікті жағдайға және Технология сабағына бөлінген уақытқа сай жоспарлайды.

Көптеген мектептерде оқушылардың қызығушылығымен сәндік – қолданбалы үйірмелері ұйымдастырылады. Әрбір қолөнер үйірмесінің жетекшісі жергілікті жағдайлармен мектептің оқу-тәрбие жұмысының тәртібін ескере отырып бағдарлама түзіп, сол бағдарлама бойын-

ша жұмыс жасайды. Үйірме жетекшісінің есте ұстайтын мәселесі, мұнда оқушылардың нақты мүмкіндіктері мен қызығушылықтарын, оқушылардың жас ерекшеліктерін, білімі мен ептіліктерін анықтаумен бағдарламаны түзуі болып табылады. Бағдарламаға енетін әрбір тақырыш қажетті теориялық мәліметтер мен соларға сәйкес практикалық іс-әрекеттерді ескерумен тақырыптарды практикалық сабақтарға бөледі. Теориялық мағлұматтардың берілуі сабақ кезінде оқытудың логикалық жалғасы болып табылады. Бағдарлама оқушылардың графикалық даярлығына көңіл бөліп, бұйым дайындауда графикалық бейнелеулерді оқи білу қабілетін оқушылар қалыптастыруды қарастыруы тиіс.

Оқушыларға жұмыс объектілерін еркін таңдауға қажетті практикалық іс-әрекеттердің тізбегі берілуі керек. Бағдарлама немесе тақырыптық жоспарда көрсетілген тақырыш материалдарын бірінде көбейтіп, бірінде кемітіп,

кейбіреуін алып, оның орнына жаңа мағлұматтарды енгізуіне болады.

Оқушылардың білімін, біліктілігін, орындау тәсілдерін қалыптастыру бейнелеу өнері, еңбекке оқыту курстарымен байланысты жүргізгенде ғана іс жүзінде іске асады. Сабақ барысында орындалған шығармашылық жұмыстар ұлттық тәрбиені, эстетикалық көзқарасты қалыптастырып ұлттық дәстүрлермен қолөнерімізді бір-бірімен байланыстыра отырып рухани жан дүниесін байытады.

Оқу барысында оқушылар шығармашылық ізденіспен жұмыс істесе ұлттық тәрбиені, әдемілікке деген көзқарасты, қалыптастырып ұлттық салт – дәстүрлерімізбен қолөнерімізді бір-бірімен байланыстыра отырып рухани жан дүниесін байытары сөзсіз. Бағдарлама мазмұнында ептілік, іскерлік, шеберлік пен бірге шығармашылық жұмыс барысында әдет, дағды қалыптастырылады [7].

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Қазақстан Республикасында жалпы білім беретін мектептер білім мазмұнының тұжырымдамасы // Қазақстан жоғары мектебі, №1, 2004.
2. Технология. Жалпы білім беретін мектептің 8 – сыныбына арналған оқулық. (Өстеміров К., Сыздықов О., Адамқұлов Н. т. б.) Алматы «Мектеп» баспасы, 2004. -272 бет: суретті
3. Жолдасбекова С. «Ұлттық Сәндік-қолданбалы өнерге үйрету» бағдарламасы бойынша мұғалімдерге арналған әдістемелік нұсқаулар. Шымкент. Типография КазХТИ, 1993, . -306.
4. Ортаев Б. Т. Қөркемеңбек пәнін оқытуда Технологиялық бағыттылық: оқу – әдістемелік құрал. Шымкент: Қ. А. Ясауи атындағы ХҚТУ. 2006 -124б.
5. С. А. Жолдасбекова мен А. А. Жолдасбековтың «Ұлттық Сәндік-қолданбалы өнерге үйрету» атты әдістемелік нұсқау
6. Ортаев Б. Көркемеңбек пәнін оқыту әдістемесінің жалпы мәселелері. Оқу құралы. Шымкент, 2010. -120 б.
7. Жарықбаев Қ., Қалиев С. Қазақ тәлім-тәрбиесі. –Алматы: Ғылым, 1998. -317 с.

КАШАГАНОВА ТУРСУНКАН УСЕНОВНА

кандидат педагогических наук, доцент,
Казахская Национальная Академия искусств имени Т. К. Жургенова

МОТИВАЦИОННОЕ ОБЕСПЕЧЕНИЕ ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Аннотация. Мақалада студенттерді университетте оқыту процесінде мотивацияның қалыптасуы мен дамуы проблемалары қарастырылған. Оқу іс-әрекетінің мотивациясын қарастыра отырып, мотив ұғымы мақсат пен қажеттілік ұғымымен тығыз байланысты екендігін атап өту қажет. Адамның жеке басында олар өзара әрекеттеседі және мотивациялық сала деп аталады. Мамандыққа деген жағымды қатынасты қалыптастыру студенттердің оқу үлгерімін жақсартудың маңызды факторы болып табылады.

Түйінді сөздер: білім беру мотивациясы, студенттер, мотивациялық сала.

Аннотация. В статье рассматриваются проблемы формирования и развития мотивации в процессе обучения студентов в университете. Рассматривая мотивацию учебной деятельности, необходимо подчеркнуть, что понятие мотив тесно связано с понятием цель и потребность. В личности человека они взаимодействуют и получили название мотивационная сфера. Формирование положительного отношения к профессии является важным фактором повышения учебной успеваемости студентов.

Ключевые слова: учебная мотивация, студенты, мотивационная сфера.

Annotation. The article examines the problems of the formation and development of motivation in the process of teaching students at the university. Considering the motivation of educational activity, it is necessary to emphasize that the concept of motive is closely related to the concept of purpose and need. In a person's personality, they interact and are called the motivational sphere. The formation of a positive attitude towards the profession is an important factor in improving the academic performance of students.

Keywords: educational motivation, students, motivational sphere.

Введение. Мотивация вообще, и мотивация учителя в частности, является одной из фундаментальных проблем, как для отечественной, так и для зарубежной психологии и педагогики. Её значимость для образовательной практики настолько велика, что интерес и внимание учёных к различным аспектам этой проблемы не ослабевает на протяжении многих десятилетий.

В начале своей профессиональной деятельности основным мотивом педагога является стремление к самоутверждению, признанию со стороны учеников, коллег, родителей. Затем акцент переносится на содержание воспитания и обучения. Учитель активно овладевает преподаваемым материалом, занимается конструированием отдельных уроков и учебных курсов, что приводит к повышению его интереса к способам педагогической работы. Впоследствии начинают преобладать интересы к пониманию и развитию школьника, его личности и поведения.

Основная часть. В настоящее время для объяснения мотивации педагога широко привлекаются общепсихологические теории. В качестве примера можно привести широко известную пирамиду потребностей А. Маслоу. Ещё одной

моделью является работа Х. Мюррея, который выделял четыре основных побудителя поведения: потребности в достижении, доминировании, самостоятельности, аффилиации. М. Аргайл включил в общую структуру мотивации:

- не социальные потребности, которые могут вызвать социальное взаимодействие (биологические потребности в воде, еде, деньгах и т. д.);
- потребность в зависимости как принятие помощи, защиты, принятие руководства;
- потребность в аффилиации, стремление быть в обществе других людей, в дружеском отклике, принятие группой;
- потребность в доминировании, т. е. принятии себя другими или группой других как лидера, которому дозволено говорить большее время, принимать решения;
- потребность в агрессии, в нанесении вреда физически или вербально;
- потребность в чувстве собственного достоинства, принятие себя как значимого.

Отечественные авторы разграничивают мотивы по разным основаниям, например, в зависимости:

- а) от характера участия в деятельности (понимаемые, знаемые и реально действующие: по А.

Н. Леонтьеву);

б) по времени обусловливания деятельности (далёкая – короткая мотивация: по Б. Ф. Ломову);

в) от социальной значимости (социальные – узколичностные: по П. М. Якобсону);

г) от фактической включённости в саму деятельность или находящиеся вне её (широкие социальные мотивы и узколичностные мотивы: по Л. И. Божович);

д) источнику мотивации (внутренние /например, ориентация на процесс, результат и содержание своей деятельности/, либо внешние /например, мотив достижения; е) мотивы определённого типа деятельности.

Последнее прямо указывает на существование концепций профессиональной деятельности учителя [Зимняя И. А., 1997, с. 289].

Профессиональные мотивы педагога можно сгруппировать в три блока: мотивы выбора педагогической профессии; мотивы, проявляющиеся в процессе труда учителя; мотивы совершенствования педагогической деятельности. Для повышения мотивации педагога предлагаются различные меры его стимулирования. Их можно классифицировать в соответствии с тремя основными направлениями: удовлетворение материальных и социальных потребностей педагогов, а также их стремления к личностному росту и самоактуализации.

Мотивация является одним из важнейших компонентов педагогической деятельности, под которым понимается «... совокупность внутренних и внешних движущих сил, побуждающих человека к деятельности» [Афанасьева Т. Н., 2004, с. 165].

Наряду с этим, мотивация «означает то объективное, в чем потребность конкретизируется в данных условиях и на что направляется деятельность», т. е. определяет её цель [Зимняя И. А., 1997, с. 289]. Соответственно, мотивация придаёт деятельности человека определённый смысл, «давая ему перспективу дальнейшего развития его побуждения, без которой текущие заботы повседневности теряют своё значение» [Зимняя И. А., 1997, с. 286].

Педагогическая деятельность является специфической формой взаимодействия взрослого и ребенка, которая характеризуется асимметричностью позиций и различием в статусах. Это, по мнению Н. А. Аминова, обуславливает появление у педагога особого значимого мотива – мотива власти (доминирования) [Аминов Н. А., 1994, с. 114].

В образовательном процессе мотив власти может быть реализован в следующих видах.

- Власть вознаграждения. Её сила определяется ожиданием, в какой мере учитель может удовлетворить мотивы ученика и насколько он поставит это удовлетворение в зависимость от желательного поведения ребёнка.

- Власть наказания. Её сила определяется ожиданием ученика в отношении, во-первых, той меры, в какой учитель способен наказать его за нежелательные действия, и, во-вторых, насколько педагог сделает наказание зависящим от нежелательного поведения ребёнка.

- Нормативная власть. Речь идёт об усвоенных учеником нормах, выполнение которых учитель имеет право контролировать.

- Власть эталона. Она основана на желании ученика быть похожим на учителя.

- Власть знатока (экспертная власть). Её сила зависит от величины приписываемых учителю учеником особых знаний по изучаемому предмету.

- Информационная власть. Она имеет место в тех случаях, когда учитель владеет информацией, способной заставить ученика увидеть последствия своего поведения в школе или дома в новом свете.

Н. А. Аминов специально подчёркивает, что в педагогической деятельности мотив власти всегда ориентирован на действия, направленные на благополучие других людей (в частности, помощь ученикам через знания).

Распространена также точка зрения, согласно которой профессиональные мотивы педагога можно сгруппировать в три блока: мотивы выбора педагогической профессии; мотивы, проявляющиеся в процессе труда учителя; мотивы совершенствования педагогической деятельности.

Первый блок включает в себя интерес к работе с детьми, подражание (например, своим учителям, родителям, коллегам и т. д.), а также способность к организаторской деятельности.

По мере работы учителя, приобретения им своего опыта педагогической деятельности у него складывается интерес к работе с детьми определённого возраста, происходит осознание важности, значимости своего труда для общества, появляется интерес к развитию своих педагогических способностей.

Желание улучшить свою профессиональную деятельность будет проявляться в стремлении пополнить свой багаж новыми педагогическими приёмами, техниками и методиками, улучшить имеющиеся и разработать собственные (авторские) программы обучения, повысить уровень своей компетентности. Для повышения мотивации педагога предполагаются различные меры его стимулирования. Их можно классифицировать в соответствии с тремя основными направлениями усиления мотивации учителя: удовлетворение материальных и социальных потребностей педагогов, а также их стремления к личностному росту и самоактуализации [Аминов Н. А., 1994, с. 115].

В структуре человеческой деятельности мотивации принадлежит особое место: «сильные»

и «слабые» специалисты различаются не столько по уровню интеллекта, сколько по уровню и структуре мотивации. А. А. Деркач экспериментально доказал, что от наличия в структуре мотивации творческих потребностей зависит результативность работы педагога-воспитателя [Деркач А. А., 2000, с. 235].

В исследовании Н. В. Тумаровой также выявлены вполне определенные различия в структуре мотивации у мастеров производственного обучения высокого и низкого уровней педагогического профессионализма. Таким образом, продуктивность педагогической деятельности во многом зависит от силы и структуры профессиональной мотивации педагога. Но не все параметры педагогической деятельности жестко зависят от уровня мотивации [Тумарова Н. В., 1988, с. 112].

Исследования А. А. Реан показывают, что не существует значимой связи между мотивацией педагога и адекватностью представлений педагога о личности учащихся. Даже те, кто получает удовлетворение от самого педагогического труда, кто осознанно выбрал профессию, кто стремится к достижению высоких результатов – даже они далеки от полностью адекватного понимания своих подопечных. Чтобы правильно понимать своих учащихся, педагогу требуются высокоразвитые рефлексивно-перцептивные способности и умения [Реан А. А., 1990, с. 56].

А. К. Байметов, изучая мотивы педагогической деятельности, все их разнообразие объединил в три группы:

- 1) мотивы долженствования;
- 2) мотивы заинтересованности и увлеченности преподаваемым предметом;
- 3) мотивы увлеченности общением с детьми – «любовь к детям».

По характеру доминирования этих мотивов им были выделены четыре группы учителей:

- с преобладанием мотивов долженствования (43%);
- с доминированием интереса к преподаваемой дисциплине (39%);
- с доминированием потребности общения с детьми (11%);
- без ведущего мотива (7%).

Как оказалось, последние имеют самую высокую квалификацию и авторитет. Было выявлено, что тип мотивации влияет на характер и направленность педагогических требований учителя к учащимся. Разносторонняя мотивация учителя характеризуется малым числом и гармоничностью требований к поведению учащихся и усвоению ими учебного материала. Доминирование у учителя мотива долженствования приводит к предъявлению учащимся большого количества требований не только по усвоению учебного материала, но и дисциплинарного характера. Учитель с доминированием мотива

увлеченности учебным предметом в основном предъявляет требования к усвоению учебного материала. Наконец, учитель с выраженной потребностью общения с детьми на фоне малого количества требований все же предъявляет больше требований к личности учащихся.

Можно предполагать, что доминирование той или иной мотивации или отсутствие такового обусловлено склонностью учителей к тому или иному стилю руководства. Так, А. К. Байметов отмечает, что доминирование мотива долженствования свойственно учителям, склонным к авторитаризму, доминирование мотива общения – учителям-либералам, а отсутствие доминирования того или иного мотива – учителям, склонным к демократическому стилю руководства [Байметов А. К., 1988, с. 19].

Л. Н. Захарова, уточняя виды профессиональных мотивов учителя, из обширной области факторов называет следующие:

- материальные стимулы;
- побуждения, связанные с самоутверждением;
- профессиональные мотивы;
- мотивы личностной самореализации.

В структуре мотивации деятельности педагога выделено три компонента: внутренняя мотивация (Вм), положительная внешняя мотивация (ВПм), отрицательная внешняя мотивация (Вом). О внутренней мотивации речь идет тогда, когда побуждение к успешному осуществлению деятельности связано с ценностью самой педагогической деятельности (интерес к ней, стремление к педагогическому творчеству). Положительная внешняя мотивация связана с удовлетворением в процессе педагогической деятельности внешних по отношению к ней потребностей (социального престижа, уважения коллег, материальных благ). Отрицательная внешняя мотивация ориентирована на реализацию потребностей самозащиты, связана с мотивами избегания (избежать осуждения со стороны дирекции). Сочетание Вм, ВПм, ВОм может быть различным; и от этого сочетания зависит оптимальность мотивационного комплекса. Например, наилучшим является случай, когда мотивационный комплекс определяется сочетанием ВОм > ВПм > Вм [Захарова Л. Н., 1998, с. 16].

Заключение. Оптимальность мотивационного компонента в целом и отдельные мотивационные блоки, хотя и связаны с адекватностью познания педагогом некоторых сторон личности учащихся, но связи эти слабые и незначимые. Между мотивацией профессиональной деятельности педагога и адекватностью познания им структуры учебных мотивов учащихся корреляционная связь не обнаруживается даже на уровне сколько-нибудь значимой тенденции. Таким образом, нет оснований, говорить о не-

посредственном, прямом и значительном влиянии мотивации педагогической деятельности на адекватность познания педагогом личности учащегося. Познание личности учащегося является не простым делом даже для тех педагогов, которые получают удовлетворение от самого педагогического труда, осознано выбрали профессию, и у которых выражено стремление к достижению высоких результатов к деятельности. Все это вновь убеждает в том, что адекватное познание педагогом личности учащихся есть сложная социально-психологическая и педагогическая задача, профессиональному решению которой необходимо обучать специально [Рогов Е. И., 1996, с. 9].

Высокая профессиональная мотивация яв-

ляется необходимой предпосылкой эффективного решения любых задач, но многие профессиональные умения стихийно не образуются. Для их успешного формирования необходимо обучение и самообразование. Однако даже при наличии потребности в самосовершенствовании трудность часто заключается в выборе эффективных стратегий его осуществления и определения необходимых целей. Нередко высокая активность, стимулируемая высокой мотивацией, не дает ожидаемого результата [Лекерова, Г. Ж., 2008, с. 124].

Таким образом, мотивация педагога является тем ключевым условием, которое определяет успешность и эффективность его деятельности.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Зимняя, И. А. Педагогическая психология. – Ростов н / Д. - 1997. – С. 289-291.
2. Профессиональное развитие кадров муниципальной системы образования: методическое пособие / Афанасьева Т. Н. Книга 1. Развитие профессионального мастерства педагогических кадров: – М. : АПКИПРО. - 2004. – 180 с.
3. Психологический профотбор на педагогические специальности / Аминов Н. А. – Ярославль. – 1994. – 120 с.
4. Акмеология: личностное и профессиональное развитие человека/ Деркач А. А. В 5-ти кн. Акмеологические основы управленческой деятельности. / Кн. 2. - М. : РАГС. - 2000 – 536 с.
5. Особенности мотивации педагогической деятельности мастеров производственного обучения профтехучилищ / Тумарова Н. В. Проблемы диагностики факторов продуктивной деятельности педагогического коллектива профтехучилища. / Под ред. Н. В. Кузьминой. – Л. - 1988. – С. 112-115.
6. Психология познания педагогом личности учащихся: Учеб. пособие для вузов / Реан А. А. – М. - 1990. – 79 с.
7. Байметов А. К. Формирование у студентов университета – будущих учителей психологической готовности к педагогической работе в школе // Формирование педагогических умений и профессионально значимых свойств личности у студентов: Межвуз. сб. науч. тр. - Ижевск. - 1988. - С. 17-25.
8. Захарова Л. Н. Личностные особенности, стили поведения и типы, профессионально самоидентификации студентов педагогического вуза // Вопросы психологии. - 1998. – № 2. – С. 15-18.
9. Рогов Е. И. Личность учителя: теория и практика. – Ростов-на-Дону. - 1996. – С. 4-11.
10. Лекерова, Г. Ж. Психологические основы формирования мотивации педагогической деятельности: Дисс. ... докт. психол. наук.: 19. 00. 07/Лекерова Гульсим Жанабергеновна . - Алматы., 2008. - 310 с.

ҚАЛДЫБАЕВА ФЕРУЗА ХАКИМКУЛОВНА

аға оқытушы,
Академик Ә. Қуатбеков атындағы Халықтар Достық университеті,
Шымкент қ.

БЕКДУАЛИЕВА АЙНУР КЕНЖЕБАЕВНА

магистр, аға оқытушы,
Академик Ә. Қуатбеков атындағы Халықтар Достық университеті,
Шымкент қ.

**ОҚУШЫЛАРҒА ЭСТЕТИКАЛЫҚ ТӘРБИЕ БЕРУДІҢ
ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ**

Түйін. Мақалада қазіргі заман талаптары халықтың рухани даму саласына шұғыл шешім қажеттілігі қарлады. Дәлірек айтсақ, мектепте, жоғары оқу орнында оқу барысын ұйымдастыру секілді маңызы мәселенің бірі ұстаздардың бір-бірімен байланысы, тәжірибе, әдіс алмасу сияқты эстетикалық тәрбие беру. Бұл мәселе ауыспалы кезеңнен бөлек уақыттарда да қазақстандық білім беру жүйесін зерттеушілерінің басты тақырыптарына айналған. Бұл зерттеулердің маңыздылығы рухани қалыптасудың ең терең тұңғышына жол ашуымен анықталады.

Кілтті сөздер: эстетикалық тәрбие, оқушы, психологиялық ерекшеліктер, қоғам, сана-сезім.

Аннотация. В статье рассматривается необходимость срочного решения современных требований в сфере духовного развития народа. А именно, эстетическое воспитание, как общение учителей друг с другом, обмен опытом, методами, как организация учебного процесса в школе, вузе. Этот вопрос, помимо переходного периода, стал главной темой казахстанских исследователей системы образования. Важность этих исследований определяется тем, что они открывают путь в самую глубокую бездну духовного становления.

Ключевые слова: эстетическое воспитание, ученик, психогенные особенности, общество, сознание.

Abstract. The article discusses the need for urgent solutions to modern requirements in the field of spiritual development of the people. Namely, aesthetic education, as communication of teachers with each other, exchange of experience, methods, as the organization of the educational process at school, university. This issue, in addition to the transition period, has become the main topic of Kazakhstani researchers of the education system. The importance of these studies is determined by the fact that they open the way to the deepest abyss of spiritual development.

Keywords: aesthetic education, student, psychogenic characteristics, society, consciousness.

Кіріспе

Қазақстан Республикасы Парламенті “Білім беру туралы” Заңын қабылдады. Аталған заңның сегізінші бабында жеке тұлғаның шығармашылық, рухани мүмкіндіктерін дамыту, адамгершілік пен салауатты өмір салтының негіздерін қалыптастыру, жеке қасиеттерді дамытуға жағдай жасау жолымен ой-өрісті байыту, сондай-ақ әлемдік және отандық мәдениет жетістіктеріне келу секілді басты тапсырмалары қарастырылды[1].

Қазіргі заман талаптары халықтың рухани даму саласына шұғыл шешім қажет ететін тапсырмалар жүктеп отыр. Дәлірек айтсақ, мектепте, жоғары оқу орнында оқу барысын ұйымдастыру секілді маңызы мәселенің бірі ұстаздардың бір-бірімен байланысы, тәжірибе, әдіс алмасу сияқты эстетикалық тәрбие беру. Бұл мәселе ауыспалы кезеңнен бөлек уақыттарда да қазақстандық білім беру жүйесін зерттеушілерінің басты тақырыптарына айналған. Бұл зерттеулердің маңыздылығы рухани қалыптасудың ең терең

тұңғышына жол ашуымен анықталады. Өнерге үйретудің инновациялық әдістерінің қажеттілігінің өсуін ескере отырып, Қазақстан Республикасының білім беру жүйесінің дамуының маңызды факторы болып оқушыларға берілетін тәрбиенің бір түрі эстетикалық тәрбиенің орны ерекше екенің атап өтуге болады. Мұндай мүмкіндіктердің жаңа кешенін дамыту көкейкесті мәселеге айналып барады. Бұл жағдайда халық педагогикасының құралдарын этникалық әдістерді (халықтық қолданбалы безендіру өнері феномені) бейнелеу өнері әдістемесі саласындығы әртүрлі, кейде тым бөлек жағдайлардағы зерттеулерді қолданудың маңызы артуда

Негізгі бөлім

Тәрбиенің басты мақсаты қоғамның нарықтық қарым-қатынас кезеңінде саяси экономикалық және рухани дағдарыстарында жеңіп шыға алатын ХХІ ғасырды құрушы, шебер, өмірге икемделген, жан-жақты, мәдениетті тұлғаны тәрбиелеп қалыптастыру – деген тұжырымда-

маны негізге ала отырып Қазақстан Республикасы қазіргі отандық білім беру жүйесінің басты мәселелерінің бірі келешек ұрпақты заман талабына сай интеллектуалды, жоғары мәдениеттілігі ұштасып жататын азамат етіп тәрбиелеу міндетін жүзеге асыру. Қай кезеңде болмасын жас ұрпақтың өнеге тұтар өзіндік ұлттық тәлім-тәрбиесі болуы хақ. Егеменді еліміздің болашақ ұрпақтарын сана-сезімін, ұлттық психологиясын сонау ерте заманнан келе жатқан ата-бабалар салт-дәстүрімен, халықтық мұраларымен сабақтастыра тәрбиелеу-қазіргі күннің өзекті мәселелерінің айналып отыр. Себебі ең берекелі, ең парасатты тәжірбие-халық түйген тұжырымдар, ғасырлар бойы «зергерлік» ұқыптылық пен сарапталған үрдістер, дамыған даналық дәстүрлер, тәлім-тәрбиелік ойлар[2].

Ұрпақ тәрбиесін толымды жүзеге асыру үшін баланы адамгершілік мұратқа ерте бастан баулу оның отбасынан басталып, бастауыш мектеп қабырғасында жалғасын табады. Мектепке дейін балада адамгершілік сезімдер мен ұғымдар, адамшылық мінез-құлқының ең қарапайым дағдылары қалыптаса, бастауыш мектеп жағдайында бұл жұмысты ұстаздар жүйелі түрде жүргізеді. Осыған байланысты бастауыш мектептің алдына қоятын ең басты мәселелерінің бірі- өркениетті прогресшіл бағыттағы азаматтық –адамгершілік қасиеті мол, терең білімді, мәдениетті, іскер, еңбекшіл азамат тәрбиелеу. Бастауыш мектепке оқушылардың адамгершілігін дамытатын процестер мен құралдар сияқты әдептілік мәдениет негіздерін тәрбиелейтін мақсатты жүйе талап етіледі[3]. Себебі мектеп әлеуметтік организм сияқты баланың кризистік кезеңінде бейімделу ортасы бола алады және адамгершілік атмосфераға оның құндылық бағыттарын негіздейді.

Бүгінгі күнгі мұғалімнің басты міндеті- қазақ ұлттық құндылықтарын оқушы бойына дарыта отырып, оның жүрек түкпіріндегі рухани қазынасын жарыққа шығару, әрбір баланы жеке тұлға ретінде жетілдіру үшін оның бойындағы барлық құндылықтарын дамыту. Баланың сұлулыққа ұмтылуын түсіндіру және оны орындауға үйрету бүкіл тәрбие жұмысы процесінде: сабақтардың үстінде де, жиындарда, жеке әңгімелесу кезінде де бола береді. Сонымен, әрбір ұстаздың оқушыны мәдениеттілікке тәрбиелеудегі салар күш-жігері өте зор. Осы жерде В. А. Сухомлинскийдің мынадай сөзі тілге оралады: "Менің пікірімше, тәрбиешінің ең қиын міндеті мынада: әрбір адамның бойында берік, мызғымас моральдық негіз қалыптастыру, мұратты нығайту, мамандық беру, өмірдің күрделі жағдайында өз бетімен бағдарлай білуге әзірлеу"[4]. Олай боса мектеп қабырғасында сапалы білім мен жақсы тәрбие алған бала өмірде тура жолдан таймай, өз мақсатына жетіп, орнын таба алады. Сондықтан жас ұрпаққа адамгершілік, әдептілік, имандылық, ізгілік тәрбие беріп, оны мәдениеттілікке

тәрбиелеу- адамзаттық парыз. Қазақтың төлту-ма эстетикалық мәдениеті хандық дәуірінде қалыптасты. Ол ақын-жыраулар шығармаларында өзінің шарықтау шыңына жетті. Асан-Қайғы, Қазтуған, Доспанбет, Шалкиіз, Ақтамберді, Бұқар жырау, Шал, т. б. ақын-жыраулардың эстетикалық ізденістері көшпелілердің дүниені қабылдауын білдірді. Оған айрықша кісілік асқақтық тән. Бұқар жыраудың "Аспанда жұлдыз аралап, ай нұрын ұстап мінсе де – қызыққа тоймас адамзат..." деген толғауы ғаламның шексіз шалқарымен адамның үйлесімді түрде шектесу жағдайын байқатады. Ақын-жыраулар эстетикасының құндылығы шығарманың көркем мазмұнымен ғана емес, сонымен бірге дәстүрлі қазақ қоғамындағы қуатты әлеуметтік-мәдени орнымен және қызметімен айқындалады[5]. Сондықтан оларға халық жаппай ілтипат білдірген. Ақын-жыраулар толғауларында бүкіл қазақ халқының ой-арманы мен эстетикалық талғам-түсініктері шынайы бейнеленген.

Оқушылардың эстетикалық талғамын қалыптастырудың өзіне тән міндеттері бар. Олардың бірі эстетикалық сезімді және эстетикалық қабылдауды тәрбиелеу. Жас ұрпақты өнердің барлық салаларындағы: адамның өмірі мен тұрмысындағы, еңбектегі, көркем өнердегі, табиғаттағы сұлулық пен әсемдікті көре білетін, сезе білетін, бақылай алатын және оларды өзі де жасай алатын азамат етіп тәрбиелеу.

Оқушылардың эстетикалық талғамын қалыптастыру жеке тұлғаның адамгершілік сезіміне, рухани дамуына ықпал етеді. Оның жаман әдеттен бойын аулақ ұстауына, көркем әдебиет оқуына, музыкалық шығармаларды түсіне білуіне негіз болады[6]. Сондықтан эстетикалық талғам адам баласына өмірдегі, табиғаттағы, өнердегі, еңбектегі, адамдар арасында қарым-қатынаста бар жақсылықты, әдемілік пен әсемдікті түсіне білуге, көре білуге, қабылдай білуге үйретеді, жаттықтырады және соған қабілетті болу дағдыларын меңгеруді көздейді.

Оқушылардың эстетикалық талғамын қалыптастырудың мазмұны көркемдік талғамды жетілдірумен, оқушыларды өнерге тартып, таныстырумен ғана шектелмейді. Ол ақиқатқа эстетикалық көзқарасты, өмірдегі әсемдікті дұрыс қабылдауды, табиғатты эстетикалық тұрғыда қабылдауды қарастырады[7].

Оқушылардың эстетикалық талғамын қалыптастырудың маңызды міндеті-өнер және әдебиет салаларында балалардың қабілетін, ынтасын және бейімділігін дамыту. Осыған орай, мектепте оқушылардың ықтимал мүмкіндіктеріне және қабілетіне барынша көңіл бөду керек болады.

Оқушылардың эстетикалық талғамын қалыптастырудың негізгі құралдары- әдебиет және өнер[8]. Олар зор идеялық роль атқарады. Балалардың эстетикалық санасының және шындыққа қатынасының ерекшеліктерін білу оқу-

шылар өмірін эстетикалық көзқарас тұрғысында дұрыс ұқйымдастыруға көмектеседі.

Қорытынды

Сонымен, қорыта келе айтарымыз, қазақ халық дәстүрін эстетикалы тәрбие негізіне ала отырып, бала үшін қандай қадамдар, ұйымдастыру шаралар мен шешімдерге келу керек? Біріншіден-балаға эстетикалық тәрбие беру отбасы мен мектептің арасы бір-бірімен ортақ болу шарт. Ол үшін баланың қабылдау психологиясына, жасы-

на сай әндер, өлеңдер және түрлі жағымды әңгімелер айтылған жөн. Екіншіден- баланы өнерге баулу. Үшіншіден-табиғаттың көркем бұрыштарын, мәдениет сарайларын, демалыс бағы, жан-жануарлар бақтарын әрдайым көріп отыруы қажет. Сондықтан өнерге, білімге, эстетикалық әсемдікке, табиғатқа деген көзқарастарынан туатын тәрбиелік қағидалар көзге көрінбей, балалардың ойынан бойынан орын алып, жасөспірім баланы еңбекке, баулып жол сілтеп, жетелеп отыру қажет.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Қазақстан Республикасының "Білім туралы заңы". - Астана, 2004
2. Қазақстан Республикасындағы этникалық мәдени білім тұжырымдамасы . "Егемен қазақстан". -2019. – тамыз- 7.
3. Назарбаев Н. Ә. Қазақстан халқына жолдауы. 29 Қаңтар 2018 ж.
4. Табылдиев Ә. Қазақ халық педагогикасы және тәрбие. -Алматы, 1991.
5. Тілеуқабылұлы Ө. Қазақ этнопедагогикасының тоериялық негіздері мен тарихы (оқу құралы). – Алматы: Рауан, 1998.
6. Ұзақбаева С. Халық эстетикасының қайнарын зерттеу тағылымы. //Ұлт тағлымы – 2002. -М1. -Б. 151-153.
7. К. ЖарықбаевК, С. Қалиев. "Қазақ тәлім тәрбиесі Алматы. Санат"1995ж.
8. Әл-Фараби Таңдамалы трактаттар. Алматы. 1999 ж.

КЫЛЫШБАЕВА ГУЛЬНАР БАКИРАМОВНА

ауылшаруашылық ғылымдарының кандидаты, доцент,
Халықаралық гуманитарлық – техникалық университеті

БЕРДАЛИЕВА АҚМАРАЛ МАКУЛОВНА

ауылшаруашылық ғылымдарының кандидаты, аға оқытушы,
Халықаралық гуманитарлық – техникалық университеті

ЗАМАНАУИ БІЛІМ БЕРУДЕГІ ИННОВАЦИЯЛЫҚ ЗЕРТТЕУЛЕРДІҢ СТРАТЕГИЯСЫ

Түйін. Бұл, ғылыми мақалада білім беру жүйесіндегі инновациялық зерттеулер қарастырылады. Стратегия -оқытушылар мен студенттерге жоғары құндылық құрудың инновациялық әдіс – тәсілдерін ұсынып және жүзеге асыру негіздері мен тиімділігі талданған. Сонымен қатар, заманауи білім беру стратегиясын жүзеге асыру мәселелері келтірілген.

Кілт сөздер: Білім беру, заманауи, стратегия, инновация, зерттеу.

Аннотация. В данной научной статье рассматриваются инновационные исследования в системе образования с точки зрения их стратегии. Проанализированна стратегиях как основа построеное разработки ценностных методов и способов взаимодействия преподавателями и студентами и их осуществления. Кроме того рассмотрены проблемы совершенствования стратегии современного образования.

Ключевые слова: образование, современность, стратегия, инновации, исследования.

Summary. This scientific article examines innovative research in the education system from the point of view of their strategy. Analyzed strategies as the basis for the development of value – based methods and methods of interaction between teachers and students and their implementation. In addition, the problems of perfecting the strategy of modern education are considered.

Keywords: education, modernity, strategy, innovation, research.

Кіріспе

Білім берудің тәсілі мен мазмұнын түбегейлі өзгертуде деген болатын Қасым-Жомарт Тоқаев 2020 жылғы 1 қыркүйекте Қазақстан халқына Жолдауында Коронавирус індетінің салдарынан дүниежүзіндегі мектеп оқушылары мен студенттердің басым көпшілігі қашықтан оқуға көшті. Бұл жұмыстың тәсілі мен мазмұнын түбегейлі өзгертуде. Бізге жаңа кадрлар, яғни кәсіби білікті, озық ойлы және бастамашыл мамандар аса қажет. Балаларымыз қай жерде тұрса да, қандай тілде оқыса да сапалы білім алуы керек. кәсіби білім берудің бүкіл жүйесін еңбек нарығында сұранысқа ие білікті мамандар қалыптастыруға бағыттағанымыз жөн деген болатын[1]. Стратегия оқытушылар мен студенттерге жоғары құндылық құрудың инновациялық әдіс – тәсілдерін ұсынып және жүзеге асырып, білім алушыларға білім құндылықтарын жеткізу ісінде қабілет пен ресурстарда қолдану қажеттілігі екенін түсіндіреді.

Қазіргі таңда білім берудің қашықтан оқыту технологиясы жүзеге асырылуда. Толыққанды оқу үдерісі үшін қажетті барлық функциялары бар бірыңғай онлайн білім беру платформасы әзірленді. Кәсіби білім берудің бүкіл жүйесін еңбек нарығында сұранысқа ие білікті мамандар қалыптастыру қажет. Қазақстан өз тарихында жаңару мен жаңғыру кезеңдерін бастан өткеріп жатыр. Күнде өзгеріп жатқан ғаламда уақыт

талабынан қалмай, бәсекеге қабілетті болу үшін бүгінгі білім беру жүйесіне түбегейлі өзгерістер орын алуда. Білім саласындағы басты өзгерістердің бірі ретінде білім мазмұнының жаңаруы. Тәрбие мен білім беру-бүгінгі күннің басты талабы. Қазіргі заманның білім берушілері жаңашыл, икемді, өзгерісті тез қабылдай алатын, жан-жақты, жаңа педагогикалық инновациялық технологияларды меңгереді. Қазіргі таңда биологияны жақсы, терең білетін, күнделікті сабақтағы тақырыпты толық қамтитын, оны білім алушыға жеткізе алатын, әр түрлі деңгейдегі тапсырмаларды білу іскерлігі, оқытудың дәстүрлі және ғылыми жетілдірілген әдіс-амалдарын, құралдарын еркін меңгертін, білім алушылардың биология пәніне қызығушылығын арттыра отырып танымдылығын дамытудағы іздену-зерттеу бағытындағы тапсырмалар жүйесі орындалуда. Білім алушылар жаңа бағдарлама арқылы бәсекеге қабілетті және құзыретті тұлға болып, кез келген қауымдастықта тіл табыса білуге, өзгелермен бірлесе отырып, туындаған мәселелер мен міндеттерді шеше білуге үйрену қажет. Проблеманы шешу мен сыни ойлау жалпы дағдыларға жатады. Себебі көптеген танымдық, қимыл-қозғалыс және ғылыми процестерді игеру үшін. Биология сабағында жаңа технологияны кең игеруде нақты дағдыларды қаншалықты деңгейде қамтитынына, дағдылардың ерекшелігіне, сонымен қатар биология тақырыптарын қалай игерілетініне

байланысты болады. Білім берудің жаңа технологияларын игеруде – проблеманы шешу, шығармашылық ойлау, нақты мақсат қою, шешім шығару, өзіндік бақылау деп аталатын ақыл-ойды дұрыс басқарып қолдану, метатаным сияқты кеңінен қолданылатын тәсілдерге тән. Дегенмен білім беруді жүйелі түрде зерттеу кезінде 2 түрлі іргелі мәселе бой көтерген. Білім беруде зерттеу оқыту процесінің ажырамас бөлігі, оның жеке тұлға мен кәсіби маманның дамуында атқаратын негізгі ролі айқындалады. Зерттеу қандайда бір құбылысты ашу мен түсіну процесінің бір бөлігі, сонымен қатар мәліметтерді жинақтап, талдау жасау арқылы нәтижелерге жету [2].

Негізгі бөлім.

Білім беруде инновацияға деген ұмтылыс білім саласында бәсеке деңгейін арттырып, оқу орны үшін табысқа жетуді күрделендірсе, оның білім алуға ықпалы оң болады. Инновация білім алушыларға әртүрлі әдістер түрлерін қолдануға мүмкіндік береді. Оқытушылар білім алушыларға қажетті әдістерді сабақ барысында тиімді қолданады, білім алушылардың көңіл күйін жақсартатын процедуралардың қолжетімді болуына, сондай-ақ білім алушыларға бір-бірімен қарым-қатынас жасауға мүмкіндік береді. Білім беру барысында технологиялық инновацияның аудиторияда ықпалы өте ауқымды нақты түсінікті болу керек. Білім беруде инновациялық зерттеулер қызметінің тиімділігін арттыру үшін жан-жақты ойластырылған стратегия қажет. Оқытушы биология ғылымында инновациялық жобалары

оның ресурстары мен мақсаттарына сай негізгі құзыретін барынша пайдаланып, стратегиялық көрсеткішке қол жеткізуге көмек бергені жөн. Оқытушы білім беруде инновациялық идеяларды ойлап табуды ынталандырып, білім алушылар тиімді іске асырылуын қамтамасыз етуі тиіс. Білім беруді білім алушылармен ғылыми зерттеу жаңа өнімдерді әзірлеу процесі жобалардың коммерциялық жағынан табыс әкелу мүмкіндігін барынша арттыратын жұмыстар ұйымдастыру қажет. Осындай мақсаттарға жету үшін инновациялардың даму динамикасын терең түсіну қажет. Жан-жақты ойластырылған инновациялық стратегия құру керек. Жаңа әрі пайдалы идеяларды қалыптастырудағы креативтің рөлін анықтау керек.

Инновациялық жобаларды таңдаудың түрлі әдістерін қарастырылады. Сынды цифрлық, шолу сұрақтарын қою және зерттеулер мен әзірлемелер портфолиосын теңдестіру сияқты сапалық әдістерді, сондай-ақ біріккен талдау мен деректерді қамту деңгейін талдау секілді сапалық және цифрлық тәсілдерді біріктіретін әдістерді қамтиды. Аталған әдістердің әрқайсысының өзіндік артықшылықтары мен кемшіліктері бар. Сондықтан инновациялық жобаларды іріктеуде бірнеше әдісті бірге қолданады [Мелисса А, Шиллинг 2019 б. 28].

Жаңа білім алу процесінің табыстық нәтижесін жаңа білім беру жобаларын әзірлеп жетілдіру және олардың тиімділігін бағалау үшін қолданылатын әдістерге жан-жақты шолу жүргізіледі.

1-Сызба. Заманауи білім беруді дамыту стратегиясы

XXI ғасырды құрушы іскер, өмірге икемделген, жан-жақты жеке тұлғаны тәрбиелеп қалыптастыру», – деген тұжырым сөзіне сәйкес білім

беру жүйесінде кәсіби жетілген, білімдер мен білік дағдыларды құзырлық ұстанымдарының талаптарына сәйкес, өздері меңгеретін және осы

арқылы ойлау жүйесін, шығармашылығын, рефлексиялық машығын дамытатын құзиретті жоғары оқытушы болу қажет[3]. Қазіргі заманауи оқытушы қоғамдық дамудың деңгейінен көрінетін, жаңалыққа жаны зерек, жаңаша ойлау дағдысын меңгерген, студенттердің білім алуда ізденіс қабілетін және өздігінен еркін дамуын ұйымдастыра алатын, сонымен қатар шығармашылықпен еңбек ете алатын кадрлар болуы тиіс. Оқытушы қоғам талабына сай өзін-өзі үздіксіз тәрбиелеп отыратын, студенттермен қарым-қатынас жасайтын ұйымдастырушылық қабілеті жоғары және озық тәжірибелері мол бойынан кәсіби құзиреттілігі анық байқалады. Қазіргі білім беру жүйесі бәсекеге қабілетті кадрлар даярлау. Кез келген елдің реформаларға, әлеуметтік-экономикалық құрылымды түбірімен өзгертуге бет бұрған кезеңде білім беру жүйесін де қайта құру қажеттігі туындайды. Білім беру жүйесінде түрлі реформаларды жүзеге асыру барысында білім берушілер студенттерді педагогикалық-психологиялық жағынан сүйемелдеу өте маңызды. Оқу-тәрбие-үдерісін педагогикалық-психологиялық сүйемелдеу – студенттердің субъективті тәжірибесі мен жеке қажеттіліктерін ескере отырып, оның жеке-тұлғалық қасиеттерін қалыптастыруға, танымдық дамуын оқу-тәрбие процесі арқылы қамтамасыз етуге бағытталған білім берушінің және оқу-тәрбие процесіне қатысушылардың біріккен іс-әрекетінің жүйесі болады.

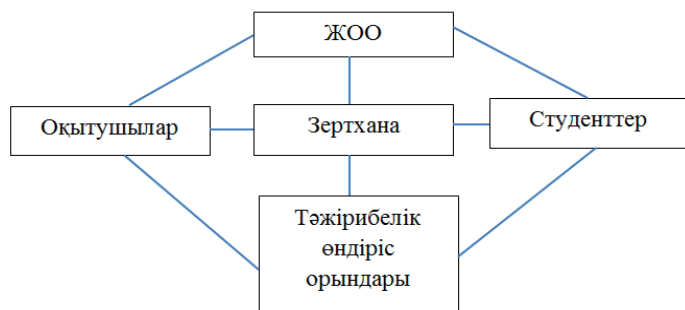
Биология саласында білім беру мазмұнын жаңарту кезінде студенттердің оқу қызметі мен зерттеушілік қызметке мән берілуі өзекті мәселе. Қазіргі таңда оқу процесіне студенттердің ғылыми-зерттеушілік және озық эксперименталды-конструкторлық тәжірибені ендіру маңызды.

Қазіргі таңда заманымызда болып отырған өзгерістерді, жаңа талаптарды ескеретін болсақ, бәсекеге қабілетті болу үшін міндетті түрде зерттеушілік әрекет пен дағдыны қалыптастыру қажет. Жоғары білім беру саласындағы бүгінгі күнгі алға қойылған мақсаттардың бірі – білім беру процесіне қатысушы оқытушы мен білім алушылардың белсенділігін арттыру, осы нәтиже арқылы арқылы білім беру жүйесінің дамуын арттырады. Қазіргі кезеңде білім беру бағдарла-

масы болашақ кадрлардың білім сапасын арттыру жолдарына терең мән берілуде. Сондықтанда жоғары білім берудің басты мақсаты – білімді, жаңа идеялармен қаруланған, кәсіби құзиреттілігі қалыптасқан кадрлар даярлануда. Бұл мәселеде студенттің кәсіби, технологиялық дайындығы ғана емес, сонымен қатар оның білімінің жан-жақтылығы мен ғылыми-зерттеу әрекетін меңгеруі басты болып табылады. Білім беру процесінің мәселесі – дәстүрлі оқытудан оқытудың жаңа түріне – инновациялық оқытуға көшу. Инновациялық оқыту студенттің бойындағы жеке қабілетін дамытып, оны әлеуметтік-экономикалық өзгерістерге тез бейімделетін, сондай-ақ зерттеушілік жұмыстарын жүргізуге қабілетті тұлға айқын[4].

Заманауи білім берудегі функционалдық стратегия – білім беру ішіндегі нақты функциялар немесе оқу процестермен байланысты әрекеттерге қатысты құралады. Биология ғылымы негізінде білім беруді жан-жақты дамытуға қойылған жоспар құралады. Оның құрамына өндіріс орындарын дамыту стратегиясы, нарықта сұранысқа ие, әсіресе іздеп жүріп алатын жаңа өнімдерді шығаруға арналады. Білім берудегі өндіріс орындарын дамыту стратегиясына аса мән берілген жөн. Себебі қазіргі заманғы нарық сауатты бәсеке талабына сай құрылған. Бәсекеге қабілетті студенттер ғана нарықта тұрақтап қала алады. Заманауи білім беру аясында функционал стратегияға жауапкершілік тиісті функцияларды орындау оқытушылар мен білім алушыларға жүктеледі. Сапалы білім берудің стратегиясы өнімдерді дамыту және адам ресурстары стратегиясы – шектеулі мақсатты көздеп қана қоймай, бір-бірімен қоян-қолтық араласып, ынтымақтаса байланысу қажет. Сонымен қатар білім беруде бір-бірін толықтырушы күшке айналғанда ғана оң нәтижеге жетеді.

Білім берудегі инновация әртүрлі технологиялық әдістер мен зертханалардың зерттеулер арқылы туындайды. Инновация білім алушылардан өнертапқыш тұлғалардан бастау алады. Негізі, кезкелген нақты инновация жүйесінің туындауы бір немесе бірнеше компонентінен, сондай-ақ олардың арасындағы байланыстан туындауы мүмкін.

2-сызба. Инновация жүйесінің объекті мен субъектінің байланысы

Білім алушылардың байланысы нәтижесінде идея туындайды, идея ол ойда елестейтін немесе бейнеленетін дүние.

Инновация жаңа идеяның туындауынан басталады. Студенттердің жаңа әрі пайдалы идеяларды ойлап табуға қабілеттігі олардың креативтілігі деп аталады.

Креатив жаңа және пайдалы идеяларды табу қабілеті ретінде анықталады. Демек, жаңа жұмыс бұрынғы жасалған жұмыстардан ерекшеленіп, белгілі шешімдер легіндегі алдағы қадам логикаға сүйенбей, нақтылығымен бірегей болуы тиіс. Креатив – жаңа және пайдалы жұмысты, өндіре білу қабілеті [5]. Білім алушылардың креатив қабілеті оның интеллектуалдық қабілетіне, біліміне, ойлау стиліне, жеке басына, мотивация деңгейіне және қоршаған ортаға байланысты көрініс береді. Креатив ойлауға ықпал ететін ең маңызды интеллектуалды қабілет-қарым – мәселені дәстүрлі емес жолмен қарастырылады. Қандай идея әрі қарай дамытуға лайық немесе лайықсыз екеніне талдау жасаған жөн, әрі басқаларға осындай идеяны тұжырымдай білуі тиіс. Сондай-ақ оның маңызды екеніне өзгелерді сендірте алу қабілеті де қажет. Ойлау стиліне келсек, нағыз креатив тұлғалар жаңаша ойлайды, әрі аса маңызды немесе мәнсіз мәселені ажырата алады. Креатив үшін аса маңызды саналатын жеке қасиеттерге өзін-өзі жетілдіру болып табылады.

Ақпараттық технологиялар саласындағы жетістіктер ұзақ қашықтықта ақпарат беру процесін жеңіл, жылдам, кейбір зерттеулер білімнің мұндай механизмдер арқылы әрдайым оңай берілмейтінін көрсетеді. Білім алушылардың білім алмасуға деген ынтасы мен қабілетіне олардың жақындығы мен өзара қарым-қатынасы тікелей әсер етеді. Біріншіден, кешенді немесе жанама білім өзара қарым-қатынастың жиі және тығыз алмасуын талап етеді. Білім алушылардың бір-бірімен жиі қарым-қатынас орнату қажеттігі туындауы мүмкін, сондықтан оны алмастырмас бұрын, оларды түсінудің және қалыптастырудың ортақ амалы жасалу керек. Екіншіден, олардың араласуы мен өзара іс-қимыл жиілігі білім алушылардың білім алмасуға деген даярлығына ықпалы артады. Оқытушылар өзара қарым-қатынасты жандандырған кезде білім алушылардың сенімі мен өзара байланысы жоғарлайды, яғни арта түседі. Өзара қарым-қатынастағы білім алушылар уақыт өте бірін-бірі терең таниды және олардың етене қарым-қатынасы артып және өздерінің әрекеті жөнінде бір-біріне ақпарат береді. Білім алушылар бір-бірімен білімімен қаншалықты алмаса алатынына, өз білімін қалай қолдануға болатынына және оқытушылардың өзара қалай ынтымақтасатынына қатысты өз міндеттемелерін түсінетін өзара қарым-қатынас ережелері қалыптасады. Осылайша өзара тығыз қарым-қатынастағы студенттердің инновациялық өнімділікті арттыруға мүмкіндік беретін ақ-

паратты ортақ пайдалануда артықшылығы бар. Бұл, өз кезегінде, өзін-өзі қамтамасыз етудің басқа географиялық артықшылықтарына әкелуі мүмкін. Оқытушы студенттермен инновациялық тәжірибелерімен жұмыс істеу тәжірибесін жинауға мүмкіндік беріп, қолда бар еңбек ресурстарын аса маңызды құндылықтарға айналдыруға ықпал етеді. Әдіс-амал арқылы болашақ жоба ерекшелігін нақты тәжірибеге сүйене отырып, әрі оны ойын түрінде анықтайды. Инновация – креативті идеяны жүзеге асыру ғана емес, идеяны жүзеге немесе оқу процеске айналдыру керек. Инновация креатив идеяны пайдалы жағдайда жүзеге асыруға мүмкіндік беретіндей, идеяның ресурс және тәжірибемен бірігуін талап етеді. Біріншіден, оқытушылар студенттердің инноватор ретіндегі рөлін, соның ішінде жаңа өнімдер мен процестерді ойлап табуға маманданған өнертапқыштардың инновациясын жүзеге асыр тәжірибе жүзінде пайдалану қажет.

Студенттердің қалыпты бейнесінің негізі когнитивтік психологияда кездесуі олардың тұлғалық қасиеттерін талдау жұмысы көрсеткендей, студенттер теориялық және абстрактілі ойлауға қызығушылық танытып, проблемаларды шешуге айрықша ынталы келеді.

Жаңалық ойлап табатын студенттердің негізгі құралдары мен талдау және жүйені толық меңгергендер қатарында болады. Студенттер олар тек бір салаға ғана маманданбай, сонымен ғана шектелмей, керісінше, бір мезгілде екеу-үшеуін қатар игеру қажеттілігі пайда болады. Олар зерттеу барысында ізденгіш келеді және шешімге қарағанда мәселенің мәніне көбірек мүдделілік танытады. Осы жайлы Нобель сыйлығының лауреаты, иммунолог Макфарлейн Бернет: «Менің ойымша, өзі зерттегелі отырған салада ғылым адамының аса мамандануының кейбір теріс ықпалы болады», – дейді.

Инновация көп жағдайда өз қажеттіліктері үшін шешім іздейтін тұлғалар арқылы жасалады. Оқытушылар мен білім алушылар өздерінің қанағаттандырылмаған қажеттіліктерін терең түсінеді, әрі олардың шешімін табуға әрдайым ынталы болу керек.

Қорытынды

Білім берудегі құндылықтар оқытушылар мен студенттердің сенімі мен ерекше қарым-қатынас тұлғалық қасиеттерінен құралады. Сапалы білім беру құндылығы мен инновациялық зерттеулердің, сондай-ақ стратегиялық міндетке жету жолындағы тиісті қабілеттік және әдептілік нормалары сақталады. Білім берудегі жаңа педагогикалық инновациялар – қазіргі уақытта білім беру ұйымдарының көптеген салаларында бәсекенің маңызды қозғаушы күштерінің бірі. Инновацияның жаңаруы – нарықтың жаһандануына және экономикалық тұрғыдан беретін озық технологиялардың пайда болуына байланысты.

Педагогикалық инновациялар соның ішінде сапалы білім беруге ықпал етеді, байланыс пен ұтқырлықты арттырады. Кейбір технологиялық инновациялар қоршаған ортаның ластануын, ресурстардың сарқылуын және технологиялық өзгерістердің басқа күтпеген зардаптарын қоса алғанда, теріс жағымсыз сыртқы салдарды тудыруы мүмкін. Табысты инновациялар әдеттегідей инновацияның динамикасын, инновациялық стратегияны және оны жүзеге асыру үшін озық дамыған процестерді жан-жақты түсінуді талап етеді.

Қазіргі талаптарға сәйкес білім беру саласындағы педагогикалық менеджменттің теориялық білімін, жобалау мен оқу орындағы тұтас инновациялық оқыту процесін басқаруды талдау және ғылыми-зерттеу жұмыстарының дағдыларын меңгеру. Педагогикалық қарым-қатынас, педагогикалық үдерістің барлық қатысушыларының субъект-субъекттілік әсерлестігін ұйымдастырады. Студенттер биология саласы негізінде меңгерілген білімді кәсіби тәжірибе барысында, сонымен қатар кәсіби міндеттерді шешуде қолданылатын дағдыларды жүзеге асырады. Оқытудың заманауи әдістерін білім беру процесінде

басқару қызметіне байланысты әртүрлі жағдайларға икемді және жан-жақты болуды сипаттайды.

Білімнің креативке әсері екіжақты. Адамның салалық білімі жеткіліксіз болса, оған елеулі түрде үлес қосуы әрі оны жете түсінуі екіталай. Екінші жағынан, адам саланы өте жақсы білетін болса, онда ол қалыптасқан логика мен парадигмалардың тұтқынына айналуы мүмкін. Білім беруде жүргізілетін зерттеу әдістерінің түрлері арасындағы байланыстар күрделі құбылыс. Оқыту барысында әрбір сабақта орындалатын зерттеу тәсілін өзгертіп, оны даытуды түсіндірі үшін зерттеу жұмыстарын жүргізудің сапалы әдістемелерін дайындалуын және қолданылуын ұсыну керек. Білім берудің тиімділігін арттыруға байланысты зерттеулердің мәліметтер нәтижелерін қолдана отырып салыстыру және объективті тәсілдің көмегімен мол сандық мәліметтер жинақталуы, сонымен қатар нәтижеге ықпал ететін факторлар айқындалып бағаланады. Объективтілікке баса назар аудару білімі өлшеп, бағалауға болатын өнім ретінде қабылдауды күшейтеді. Білім беру зерттеулеріндегі талдау мен сенімдер, құндылықтардың зерттеу үрдісінің ажырамас бөлігі.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың Қазақстан халқына Жолдауы, Қолжетімді әрі сапалы білім, 2020 жылғы 1 қыркүйек.
2. Стив Бартлетт, Диана Бертон Білім берудегі зерттеулер кіріспе, Нұр-Сұлтан, 2020.
3. Абилкасімова Г. Жәнтекеева А. А. Мұғалімнің кәсіби құзыреттілігін арттыру – қажетті шартты білім сапасын көтеру // Қазақстанның ғылымы мен өмірі №3/1 (59) 2018 б. 249.
4. З. Х. Ақрамова, Ж. Н. Сүлейменова Студенттердің ғылыми-зерттеу жұмысын тиімді ұйымдастыру жолдары // Қазақстанның ғылымы мен өмірі №2/2 (56) 2018 б. 94.
5. Мелисса А. Шелинг Технологиялық инновациялардағы стратегиялық менеджмент. Астана 2019, б. 41.

КІШІБАЕВА ДАРИХА ЖҮНІСБЕКҚЫЗЫ

п. ф. к., доцент

Халықаралық гуманитарлық-техникалық университеті,
Қазақстан, Шымкент

ДЖУЗБАЕВА ГҮЛЬЖАН СЕРИКОВНА

п. ф. к., аға оқытушы

Халықаралық гуманитарлық-техникалық университеті,
Қазақстан, Шымкент

ЗАМАНАУИ БІЛІМ БЕРУДЕ БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ БЕЛСЕНДІЛІГІН ҚАЛЫПТАСТЫРУ

Аннотация. В данной статье рассматривается проблема познавательной деятельности учащихся начальных классов.

Ключевые слова: Учебный процесс, познавательная деятельность, развитие, активизация, организаторские, морально-психологические, ценности, интересы, мотивы.

Abstract. The educational process is carried out as a result of the cognitive activity of primary school students, and on the basis of cognitive activity, cognitive activity is formed among students. In this regard, the activation of cognitive activity of students, its effective management and development, methodological, organizational and moral-psychological support are not only complex problem, but also an important social task.

Cognitive activity, as a very important and complex structure for a person, has many concepts in its psychological definitions. The issues of the formation of the cognitive activity of schoolchildren are devoted to many works of psychologists, teachers, methodological

Keywords: The educational process, cognitive activity, development, activation, organizational, moral and psychological, values, interests, interests, motives.

Қазақстанның өз алдына шанырақ көтеріп, тәуелсіз ел атануы саяси-экономикалық, мәдени өмірін жаңарту бағытында түбегейлі жаңартулар енгізуді талап етті. Осыған орай, бастауыш сынып оқушыларын тәрбиелеу, білім беру жұмысын іске асыру мәселесі отбасы мен балабақшадан бастау көзделіп отыр. Өйткені ел өміріндегі ұлы өзгерістерді жемісті де сәтті іске асыру – қоғам болашағына жауап беретін жан-жақты жетілген, білімді, парасатты жаңа азамат тәрбиелеп өсіруді көздейді. Бұл мәселе – баланың нәрестелік шағынан, отбасы, балабақша, мектеп болып бірыңғай сабақтастықта біртіндеп үздіксіз жүзеге асырылатын ұзақ процесс.

Егеменді еліміздің талабына сай мемлекеттік тілді меңгеру, оқыту, қазіргі заманға сай білімді де, тәрбиелі ұрпақ тәрбиелеу педагогтар еншісінде. Қазіргі таңда қоғамның әлеуметтік сұранысының негізі жан-жақты дамыған жеке тұлғаны қалыптастыру. Бұл жеке тұлғаның жан-жақты дамуын қамтамасыз ететін іс-әрекет түрлері арқылы іске асады. «Біз бүгінгі бейбіт тірлігіміз үшін, Қазақстан деп аталатын Республиканың жер бетінде барлығы үшін, тарихтың әр тұсында осы елді, осы жерді қорғаған қайсар жандардың аруағының алдында қашан да қарыздармыз», – деп Мемлекет басшысы Н. Ә. Назарбаев айтқандай, біздің алдымызда «бабаларының игі дәстүрін сақтайтын», «күллі әлемге әйгілі, әрі

сыйлы өз елінің патриоттары» болатын ұрпақ тәрбиелеу міндеттері жатыр. Отаншылдық сезім – ұлт рухының деңгейінің айнасы, өлшемі. «Балаңды өз тәрбиеңмен тәрбиелеме, өз ұлтыңның тәрбиесімен тәрбиеле» деген екен дана халқымыз [1, 86]. Сондықтан да, сан ғасырлар бойы сұрыпталған ұлттық құндылықтарымызды оқу-тәрбие процесіне енгізу арқылы ұлттың тұнып тұрған асыл мұралық рухани байлығынан болашақта ел билейтін ұрпақтарды сусында-тып, ұлтшылдық пен отаншылдыққа баулып, өз халқын, өз мемлекетін көздің қарашығындай қорғайтын, бойында ұлттық санасы қалыптасқан тұлғаларды тәрбиелеп шығару – жалпы ұлттық алдында тұрған ұлы міндет болып отыр. Нарықтық қатынастар орныға бастаған егеменді еліміздің ертеңі – жастардың білімінің тереңдігімен өлшенеді. Білімді, жан-жақты қабілетті ұрпақ – ұлтымыздың баға жетпес қазынасы.

Елбасы Н. Ә. Назарбаев «Қазақстан-2030»-атты стратегиялық жолдауында «әлемдік білім кеңістігінде толығымен кірігу білім беру жүйесін халықаралық деңгейге көтеруді талап ететінін, жоғары сатылы білімді азамат қалыптастыру» керектігі көзделінген еді [2, 326]. Олай болса, қазіргі қоғам алдындағы негізгі міндеттерінің бірі – заман сұранысына сай оқу-ағарту, тәрбие мәселелерін сараптап, оқушыларға берілетін білім мен тәрбие сапасын көтеру, оқушылар-

дың танымдық қызығушылығын дамыту, бүгінгі таңның кезек күттірмейтін келелі мәселелерінің бірі болып отыр. Бастауыш сыныптағы әр балаға жеке тұлға ретінде қарап, оның өзіне тән санасы, еркі, өзінің әрекет жасай алатын ортасы бар екенін ескере отырып, оқушының білімге, ғылымға деген ынтасын арттыру, олардың ақыл-ой қабілетін, диалектикалық дүниетанымын, өмірлік мақсаты мүддесін айқындауға, жеке басының қасиеттерін дамытып оны қоғам талабына сай іске асыруға көмектесу оқу үрдісінің жемісі болып табылады деген Т. Сабыров [3, 2256]. Танымдық белсенділік адамға өте маңызды және күрделі құрылым ретінде өзінің психологиялық анықтамаларында көптеген тұжырымдамаларға ие. Мектеп оқушыларының танымдық белсенділігін қалыптастыру мәселесіне психологтардың, педагогтардың, әдіскерлердің көптеген еңбектері арналған. Бұл проблеманың кейбір қырлары тамыры тереңге бойлайтын көне замандардан бастау алатыны жөнінде айта кеткен ләзім. Сократтың өзі-ақ оқыту үдерісінде оқушылардың танымдық белсенділігін арнайы басқарып отырудың қажеттігі туралы айтып кеткен болатын. Білімді белсендіру мәселесіне байланысты әр еңбектерде таным белсенділігіне анықтама беріледі, оның құрамды белгілері бөлшектегіп мазмұны мен көмегі анықталынады. Таным белсенділігінің мәселесі – педагогикалық зерттеулердің терең негізі екенін атап көрсету керек. Оның зерттеуіне маңызды үлес қосқандар: М. Н. Скаткин [4, 886], И. Ф. Харламов [5, 5126], М. А. Данилов [6, 1586], И. Л. Лернер [7, 586], М. И. Махмудов [8, 2476], Т. И. Шамова [9, 5586] және тағы басқа. Қазіргі таңда таным белсенділігін арттыру мәселесінің дамуына қазақтың белгілі педагогтары Р. Қоянбаев, Ж. Қоянбаев, Т. Сабыров, И. Нұғыманов, т. б. белсенділіктің алатын орны ерекше екенін атап көрсетіп отыр. Таным теориясы – айналадағы қоршаған дүниенің адам санасында бейнеленуін, танымның жалпы шарттары мен мүмкіндігін, білімнің шындыққа қатынасын, қоғамдық тәжірибе негізінде іске асатын таным үрдісінің заңдылықтарын, оның негізгі түрлерін, әдістерін, жорамалдары мен теорияларды құру және дамытудың жолдарын зерттейтін психология ғылымының саласы. Таным теориясының басқа ғылыми теориядан түбірлі айырмашылығы бар. Ол білімнің қалыптасуы мен негізделуінің жалпы ұстанымдарын, оның ақиқаттылығының жалпы шарттарын, объективтік қатынастарды қалыптастыру. Сонықтан Аристотель сыртқы дүние заттары алғашқы, ал олар туралы білім соңғы деді. Адам танымсыз сыртқы дүние заттары туғызатын түйсіктен басталады, танымның негізі сезімдік қабылдау деп түсінді. Қазіргі таңда адамның дүниені тани білу ауқымын тіпті күшейте, кеңейте түсу талабы болып отыр. Философиялық ұғымда “дүниеге көзқарас дегеніміз – айнала қоршаған орта,

бүкіл әлем, тұтас дүние туралы, ондағы адамның орнына, тіршіліктің мән-мағынасы туралы көзқарастардың, пікірлері мен түсініктердің жүйеленген жиынтығы”. Осы философиялық қағида дүние тану көзқарасының түп нұсқасы ретінде оның қалыптасу жолын көрсетеді.

Философия көзқарастың қалыптасуының теориялық мәселелерімен айналысса, оның диалектикалық жағымен педагогика ғылымы айналысады. Дүниеге көзқарас қоршаған ортамен, қоғамдық өмірмен, тіршілікпен байланысты туатын болса, ол үнемі дамуда болатыны заңды. Оқушы ақпаратты іс-әрекет тәсілімен бағалау өлшемдерін қамтитын қоғамдық және жеке адам игерген ұжымдық тәжірибені фрагменті жөнінде мұғалімнің беретін білімі мен шектеліп қана қоймай, оны ары қарай өз бетінше белсенді танымдық іс-әрекеті нәтижесінде игеруі тиіс. Осыдан келе оқушылардың танымдық белсенділігін дамытуды арнайы ұйымдастыру – оқу үдерісін ойдағыдай ұйымдастырудың негізгі шарты болып табылады. Оны жүзеге асыру мектепте оқушылардың танымдық белсенділігін ынталандыруға септігін тигізетін оқу үдерісін ұйымдастырудың тәсілдерін, әдістері мен нысандарын іздестіруге өзекті сипат береді. Бүгінгі күн оқу пәнінің мазмұнын оқыту мен тәрбиелеудің әдіс-тәсілдерін одан әрі жетілдіруді, олармен байланысын нығайтуды міндеттеп отыр. Бұл міндет сабақ барысында тиімді әдіс-тәсілдерді кеңінен қолдануға жетелейді. Уақыт ағымы, ұстаздар қауымына жаңа міндеттер, ауқымды талаптар қойып отыр. Яғни, бүгінгі күн мұғалімдерінің алдында тұрған ең басты міндет – оқушылардың сабаққа деген белсенділігін арттыра білу. Тәуелсіз мемлекетіміздің ертеңі ұрпақтың рухани байлығы, саналы ұлттық ойлау қабілетімен біліміне, іскерлігіне байланысты.

Осы орайда егеменді еліміздің білім беру жүйесінде әлемдік деңгейге жету үшін жасалынып жатқан талпыныстар оқытудың әртүрлі әдіс-тәсілдерін қолдана отырып, терең білімді, ізденімпаз, барлық іс-әрекеттерінде шығармашылық бағыт ұстанатын сол тұрғыда өз болмысын таныта алатын жеке тұлға тәрбиелеу ісіне ерекше мән берілуде. Қазіргі таңда жалпы білім беретін мектептердің дамуында оң өзгерістер байқалады. Бастауыш мектеп – өскелең ұрпаққа білім берудің бастамасы. Қазіргі қоғам талаптарының өзгеруіне байланысты еліміздің көркейіп өркендеуіне, ел талап тілектерінің бетбұрыстарына байланысты жаңа ұрпақтың психологиясы да айтарлықтай өзгерістерге ұшырап, оны неғұрлым өмір талабына қарай өрістету міндеттері қойылды. Әр оқушының өзіне ғана тән мінез-құлық, тәртіп, ерік, жігер, эмоциялық сезім, танымдық қызмет ерекшеліктері болады. Соған сәйкес жеке адамның қалыптасуындағы психологиялық заңдылықтар жөнінде терең түсінікке, білімге негізделген жекелей қарым-қатынас жүзеге

асырылуы тиіс. Бұл мұғалімнен шәкірттерінің жекелей қаситтерін айқын ажырата білетін психолог ұстаз болуды талап етеді. Бұл оған оқу-тәрбие жұмысын ұйымдастыруда оқушылардың әрқайсысының өзіндік ерекшеліктерін есепке алуға мүмкіндік береді. Педагогикалық жұмыста балаларда жас ерекшеліктерімен қоса, бір жас тобындағы балалардың өзінде елеулі айырмашылығы болатынын олардың дара ерекшеліктерін де ескеріп отыру қажет. Жеті жасар балалардан «Мектепке барғым келеді, оқығым келеді» дегенді біз барған сайын естіп жүрміз. Алайда, мектеп жасына дейінгі балалардың өмірін өзгертуге талпынысы – мұның өзі оқу қызметінің әзірге салдары бола алмайды. Оларды тартатын оқудың өзі емес, оның нәтижесі. Осынау шеберліктер мен дағдыларды игеру үшін ғана күш-жігер жұмылдыруға тура келетіндігінен ұғымы жоқ бола тұрса да олардың оқи, жаза білгісі келеді де, жеті жастағы бала мектеп оқушысына айналады. Еліміздегі тіл туралы заң жыл сайын әрбір Қазақстан азаматына үлкен жүктеме артып отыруға байланысты тек ересектердің сөйлеу әрекетінен ғана нәтиже байқалмайды, сонымен қатар бастауыш мектеп жасындағы балалардың тіл дамуы ана тілін терең, әрі ұлттық ерекшелікте меңгерілгендігі байқалады. Оқушы енді өз ойын, өз қалауын, өз сезімін ана тіліндегі сөз байлығын қолдана отырып, грамматикалық түрде өте дәйекті тұрғыда түсіндіре алады.

Бала бойындағы кездесетін әртүрлі жағдайларда ішкі сөйлеу қалыптасады. Сөйлеудің коммуникативтік функциясын қолдана алады. Өзін қоршаған орта туралы, қоғам өзгерістері жайлы, бірқатар ұлттар арасындағы өзара қатынастар мен өзгешеліктер туралы тыңдау, оқу, әңгіме, пікірталас, талдау сияқты түрлерді меңгере бастайды. Бастауыш мектеп жасындағы көркем жазу бала ойынан едәуір өзгешелік енгізеді. Көркем жазу сабағы ана тілінің грамматикалық табиғатын ашады және ана тілін еркін меңгеруге мүмкіндік береді. Баланың алғашқы мектеп табалдырығын аттауы – оның бо-

йында күрделі сезімдер туғызады. Бұл балалар арасындағы, әр үйдегі, әрі мектептегі жаңа талаптарға негізделеді. Оқу материалының мазмұнына ынтаның пайда болуы негізінде оның оқуға деген жақсы көзқарасы қалыптасады. Бұл ынталардың одан әрі дамуы және төменгі сынып оқушыларының оқуға деген көзқарасының жайы олардың оқу әрекетінің қалптасу процесіне байланысты. Бастауыш мектеп кезеңінде негізгі іс-әрекет оқу болғандықтан, баланың барлық психикалық үрдісіне өзгеріс енеді. Оның іс-әрекетке белсенділігін көрсете отырып, ақыл-ой еңбегін зейін арқылы жүзеге асырады. Бастауыш мектеп кезеңінде сөздік материалды есте сақтау мүмкіншілігі күрт жоғарылайды, меңгерілетін оқу материалы үнемі оқушыдан елестету үрдісін талап етіп отырады. Есте сақтау мен елестету баланың күш жігерді керек ететін мотивтерге байланысты өзгеріп отырады. Оқушыларға жоғары дәрежеде жүйелі түрде және нәтижелі ақыл-ой әрекеті дамып жетіледі. Бұл өзінің қоршаған орта туралы, қоғамға еніп жатқан жаңа техника туралы, танымдық қатынастарды меңгере алуынан көрінеді. Осы арқылы баланың ақылы және оның танымдық қызығушылықтары қалыптасады. Бастауыш мектеп оқушысының ерік сапаларының дамуы: біріншіден, жетістіктерге жету мақсаттарының мазмұны мен көлемінің ұлғаюына және өзгеруіне, екіншіден, ішкі және сыртқы қиыншылықтарды жеңе алуына, үшіншіден, ұзақ уақыт күш жұмсай алуына, төртіншіден, өзін ерікті тежеу барысында өзін-өзі меңгеру, тоқтамға келуінде қалыптасады. Қазіргі таңда жалпы білім беретін мектептердің дамуында оң өзгерістер байқалады. Оқыту мазмұны жаңарып, жаңа типті орындар көбеюде. Мұнда бала табиғатынан берілген тума қасиеттерінің қоғамдық, саяси, әлеуметтік жағдай, іс-әрекет пен қарым-қатынас сияқты негізгі күштердің өзара ұтымды байланысы арқылы саналы азаматтың көзқарасының қалыптасуына мүмкіндік береді.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Қазақстан Республикасының 2015 жылға дейінгі білім беруді дамыту тұжырымдамасы // Қазақстан мектебі. – Алматы, 2004. № 2. - 8 б.
2. Назарбаев Н. Ә. «Қазақстан-2030» Қазақстан халқына Жолдауы. Алматы. : «Дәуір», 1997. -32бет.
3. Сабыров Т. С. Оқушылардың оқу белсенділігін арттыру жолдары. – Алматы, 1978. – 225 б.
4. Скаткин М. Н. Об усилении воспитывающей и развивающей функции учебника. // В кн. Проблемы школьного учебника. Вып. 7. – М., Просвещение, 1979. – С. 88-96.
5. Харламов И. Ф. Педагогика. – М. : Высшая школа. 1999. – 512 с.
6. Данилов М. А., Есипов Б. П. Дидактика. – М., Академ. Пед. Наук РСФСР, 1957. – 158 с.
7. Лернер И. Я. Дидактические основы методов обучения. — М. : 1981. -58с
8. Махмутов М. И. Мектепте проблемалық оқытуды ұйымдастыру. – А. : Мектеп, 1981. – 247 б.
9. Шамова Т. И. Активизация учения школьников. -М. . Педагогика, 1982. – 558 с.

КІШІБАЕВА ДАРИХА ЖҮНІСБЕКҚЫЗЫ

п. ф. к., доцент

Халықаралық гуманитарлық-техникалық университеті
Шымкент, Қазақстан**ЖАНТАСОВА ЖАДЫРА НУРМАХАНБЕТОВНА**

магистр, аға оқытушы,

Халықаралық гуманитарлық-техникалық университеті
Шымкент, Қазақстан**ОҚУШЫЛАРДЫ ЗЕРТТЕУШІЛІК ІС-ӘРЕКЕТКЕ ДАЯРЛАУДЫҢ
ҒЫЛЫМИ-ТЕОРИЯЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ**

Түйін. Мақалада еліміздің болашағы көркейіп, өркениетті елдер қатарына қосылуы бүгінгі ұрпаққа ғылыми негізде білім беру оқушылардың ізденушілік-зерттеу жұмыстарына баурудан туындайтыны баяндалады. Оқушыларды ізденушілік-зерттеу жұмыстарына баулудың басты мақсаты-оқыту мен тәрбиелеу арқылы ұлттық және әлемдік тәлім нәрімен сусындаған, болашақ халық игілігін жасайтын білімді де білікті маман тәрбиелейтін бағыт-бағдар беру.

Кілтті сөздер: өркениетті елдер, ізденушілік-зерттеу, ұлттық, әлемдік, ақпараттық, техника, ізденімпаздық, белсенділік, әлеуметтік, экономикалық, жаңашылдық, жеке тұлға.

Аннотация. В статье подчеркивается, что будущее нашей страны процветает, а вхождение в число цивилизованных стран обусловлено вовлечением современного поколения в поисково-исследовательскую работу школьников на научной основе. Главная цель приобщения учащихся к поисково-исследовательской работе-дать направление, в котором через обучение и воспитание воспитывается знающий и компетентный специалист, питаемый национальным и мировым учением, создающий будущее народное достояние.

Ключевые слова: цивилизованные страны, поисково-исследовательская, национальная, мировая, информационная, техническая, социальная, экономическая, инновационная, личностная.

Abstract. The article emphasizes that the future of our country is flourishing, and the entry into the number of civilized countries is due to the involvement of the modern generation in the search and research work of schoolchildren on a scientific basis. The main goal of introducing students to search and research work is to provide a direction in which, through training and education, a knowledgeable and competent specialist is brought up, fed by national and world teachings, creating the future national heritage.

Keywords: civilized countries, search and research, national, world, information, technical, search, activity, social, economic, innovative, personal.

«Білім беру жүйесінің басты міндеті – оқытудың жаңа технологияларын енгізу, білім беруді ақпараттандыру, халықаралық коммуникациялық желілерге шығу, ұлттық және жалпы адамзаттық құндылықтар, ғылым мен практика жетістіктері негізінде жеке адамды қалыптастыруға, дамытуға және кәсіби шыңдауға бағытталған білім алу үшін қажетті жағдайлар жасау», – деп атап көрсетілгенін ескере отырып, соңғы уақытта бәсекеге қабілетті, жан-жақты дамыған тұлға дайындау ісінде кәсіби білігі мол мамандарды қажет ететін жаңашыл қоғамның да білім беру жүйесіне қояр талабының айтарлықтай артқандығын байқаймыз. Қазақстан Республикасының «Білім туралы» [1] заңында мемлекеттік саясат негізінде ең алғаш рет әр оқушының қабілетіне қарай интеллектуалдық дамуы жеке адамның дарындылығын таныту сияқты өзекті мәселелер енгізіліп отырғаны белгілі. XXI ғасыр – бәсеке ға-

сыры, яғни осы кезеңде біздің қоғамда бәсекеге қабілетті, дарынды, білімді жан-жақты жетілген тұлға қажеттілігі басты орында болады. Елбасы Н. Ә. Назарбаевтың [2] Қазақстан халқына жолдауының жетінші міндетінде білім берудің сапасы барлық жастағы азаматтарды қамтитын білім беру ісінде өзіміздің озық жүйемізді құруды жеделдету қажет –дей келе білім беру бағдарламаларының негізгі басымдығы өзгерістерге үнемі бейім болу және жаңа білімді меңгеру қабілетін дамыту болуға тиіс –деп айтты. Осыған орай бүгінгі уақытта негізгі мақсат – әлемдік деңгейге бәсекелесуге дайын, жеке көзқарастары қалыптасқан білімді, тәрбиелі тұлға тәрбиелеу. Ол үшін мектеп табалдырығынан бастап оқушыларды іздемпаздыққа үйрету, белсенділігін арттыру, қалыптастыру және білімді дайын күйінде емес алуға емес өз бетінше ізденуге бағытталған зерттеушілік іс-әрекетке даярлау керек. Қазіргі

таңдағы білім беру жүйелерінің алдында тұрған негізгі міндет тұлғаның тұрақты түрде іздену іс-әрекетінде білім алу және оларды қолдана алу іскерліктерін игерулеріне, яғни шығармашылық тұлға ретінде қалыптасуына негіз қалау болып табылады. Бұл міндетті жүзеге асыру жалпы білім беру жүйесінде оқушыларды өз бетімен білім алуға баулу, оларға жаңа білімді тек репродуктивтік қана емес ізденіс жүргізу және зерттеушілік іс-әрекетек даярлау арқылы игерту мәселелерінің практикада нақты шешімін табумен тығыз байланысты. Зерттеушілік іс-әрекет оқушыларды жаңа білімді игеруге ғана бағыттап қоймай, жаңа ақыл-ой қызметінің қалыптасуына көмектеседі. Ал, бұл оқушылардың арнайы шығармашылық қабілетінің ғана емес, жалпы алғанда теориялық ой-пікірлерінің дамуына да зор ықпал етеді. Зерттеу қызметі негізінде зерттеу белсенділігіне және зерттеу іс-әрекетіне негізделеді, бірақ олардан айырмашылығы – мәдени құралдармен ұғынықты, бағытты жүйеленуінде. Ал зерттеу күнделікті қолданыста адамның танымдық іс-әрекет түрлерінің бірі ретінде жаңа білімді игеру қабілетімен түсіндіріледі. Оқыту үрдісінде оқушыларға зерттеушілік іс-әрекетін игертуді – оқушылардың қоршаған ортасын өз бетінше танып білуге деген табиғи ынтасы негізінде құрылған оқытудың негізгі тәсілі деп қарауға болады. Оқушыларды зерттеушілік іс-әрекетке баулудың негізгі мақсаты – оқушының, адамзаттық мәдениеттің қай саласында болмасын, өз бетімен шығармашылық жаңа іс-әрекет тәсілдерін игеруге дайындығы мен қабілетін қалыптастыру. Зерттеу алдын ала жоспарланған нысанды құруды көздемейді. Ол – белгісізді іздеу, яғни жаңа білімді іздеу үрдісі. Бұл – адамның танымдық әрекеттерінің бірі. Білім – шындықтың бейнелену формасы және тәсілі болғандықтан, онда заттың қасиеті, белгілері және өзара байланыстары қаперге алынған. Осы себепті, білімнің ғылымды ашудағы жұмыс істеу тәсілі, материалдық, рухани іс-әрекет болып табылады. Яғни, ғылымның диалектикалық дамуы фактілерді жинақтау, оларды оқып үйрену, жүйелеу, қорытындылау және олардың жеке заңдылықтарын ашу, белгісіз фактілерді түсіндіретін жаңалыққа жетелейтін ғылыми білімнің логикалық жүйесін анықтаудан тұрады. Іс-әрекет үдерісінде (соның ішінде, зерттеушілік іс-әрекетте) оқушыларға білім беру мен дамыту объективті болғандықтан, оларды дамытудың қозғаушы күші диалектикалық тұрғыдан қарама-қайшы болып табылады. Негізгі оқыту үдерісіндегі қарама-қайшылық ретінде М. А. Данилов [3, 32-436], В. И. Загвязинский [4, 192-2106] және т. б. зерттеушілер оқушыларға қойылатын жоғары талаптағы жаңа мен оқушылардың бұрыннан бар білім қоры, білік пен дағдысының қалыптасу деңгейінің арасындағы қарама-қайшылықты ерекшелеген. Зерттеушілік іс-әрекет ұғымы психология саласындағы да

басты түсініктердің бірі. Іс-әрекетті психикадан, оның ғылыми зерттеу методологиясынан, психиканың пайда болуы мен эволюциясынан, тұлға ұғымының түсіндірілуі мен оның психологиялық сипатының құрылым бөліктерінен ажырата қарастыру мүмкін емес. Алайда, іс-әрекет ерекше психологиялық шындық ретінде әлдеқейда тереңірек сипаттауды қажет ететін ұғым. Бұл ғылыми категория диалектикалық материализм философиясы негізінде құрылып, алғашқы түсіндірулері Л. С. Выготский [5, 96-1126] (1896-1934), С. Л. Рубинштейн [6, 236-2506] (1889-1960), А. Н. Леонтьев [7, 34-506] (1903-1979) сынды кеңестік психологтердің есімдерімен байланысты болды. Кейіннен, іс-әрекет ұғымын өз тұрғысынан қарастыруға барлық белгілі психологтар, көптеген әйгілі философтер мен ХХ ғасыр методологтері кірісті. Іс-әрекет категориясы бірқатар теоретикалық пікірталастардың пәніне айналып, «түсіндіру принципі» ретінде танылды. Зерттеушілік іс-әрекет ғылыми және оқу танымының байланысына негізделген, оқу танымының маңызды белгілерін және оны орындау кезеңдерімен тығыз бірлікте. Оқушылардың зерттеушілік іс-әрекеті объективті нақтылық және әрқашан даму үстінде болып табылатындығын сезіну, сонымен қатар әрбір оқушының тұлға ретінде дамуын қамтамасыз ету қажет. Жалпылай қарастыратын болсақ, зерттеушілік іс-әрекет негізінен төрт түрлі жағдайда қалыптасады: еңбек, оқу, ойын, қарым-қатынас. Олардың әрқайсына көптеген психологиялық зерттеулер арналған. Аталған іс-әрекеттердің қай-қайсының болмасын көптеген түрлері бар, сондықтан әрқайсының ең маңызды ерекшеліктеріне тоқталайық. Оқыту үдерісінде, оқушылардың танымдық іс-әрекетінде барлық қарама-қайшылықтар әрекет етеді. Қарама-қайшылық оны шешуге деген мұғалім мен оқушының мақсатқа бағытталған іс-әрекеті бар болса, қозғаушы күш бола алады. Ол үшін келесілерді қамтамасыз ету қажет:

- 1) мұғалім мен оқушылардың қарама-қайшылықтың мәнін, оны шешудің маңыздылығын түсінуі;
- 2) оқушылардың танымдық мүмкіндіктері мен мұғалімнің әдістемелік мүмкіндіктері арасындағы қарама-қайшылығын шешудің күрделілігінің күштілігі мен өлшемділігі;
- 3) қарама-қайшылық шарты мен оқу үдерісі барысында оны шешуге дайындығы;
- 4) оқушыға танымдық тапсырманы орындаудан назарын басқа нәрсеге бұрмайтын іс-әрекетті орындау шарттарын құру;
- 5) қарама-қайшылықты оқушы санасындағы сыртқы жоспардан көшіру, оған ішкі мағына беру, сондай-ақ қарама-қайшылық негізінде іс-әрекет түрткісін қалыптастыру. Осы оқытудың қарама-қайшылық шарттарын, бұдан зерттеушілік іс-әрекеттің оқыту бөлігі ретіндегі қарама-қайшылығын М. А. Данилов [8, 215-2226] көрсеткен.

Зерттеушілік іс-әрекетте әрбір қарама-қайшылықты шешу үдерісінде іс-әрекетті жаңаға, жоғары деңгейге көтеретін өзгерістер болады. Яғни бұдан білім алу және тұлғаны дамыту жүзеге асырылады. Зерттеушілік іс-әрекетті қалыптастырудағы басты міндет – оқушылардың шығармашылық білім дағдыларын қалыптастыру. Міне, өз ұрпағының өнегелі, өнерлі, зерттеушіліксүйгіш, абзал азамат болып өсуі үшін халық педагогикасының негізгі мақсатын шығармашылықпен оқу – тәрбие үрдісіне тиімді пайдалану әрбір ұстаздың міндеті болып табылады. Шығармашылық – бұл нақты іс – әрекет барысында жүзеге асырылатын өз бастауы, өту барысы және нәтижесі болатын үрдіс. Бұл үрдіс 3 кезеңнен өтеді:

1. Дайындық;
2. Ізденіс;
3. Орындау.

Осы деңгейлерге сәйкес шығармашылық қабілеттерінің құрылымын анықтайды, өз бойынан оларды талдайды, бағыттай отырып дамытады және жетілдіреді. Сонымен қатар әрбір адам ортасына деген көзқарасы мен әрекетіне қарай бір-бірінен өзгешеленеді. Адамның айналасын танып білуге жануардан айырмашылығы ортаға бейімделуінде емес, оған шығармашылықпен қарауында. Егер әр оқушының жеке тұлға ретінде қалыптасуын қамтамасыз ету қажет болса, онда оқушылардың қабілетін түрлі әрекетке көрсету үшін зерттеуге дайындау қажет. Оқушыларды оқытуға зерттеу әдісін қолдану қажеттілігі олардың табиғи қызығушылығының басымдығымен түсіндіріледі. Оқушының өзіндік зерттеу әрекеті оның өзіндік талпыныс қанағаттандыруда ықпал етеді. Оқушылар қоршаған ортамен таныса отырып, өзіндік зерттеу әрекетінің көмегімен жаңа білімді дайын күйінде емес, өзі ашады. Шығармашылық зерттеушілік ізденіс адам үшін екі түрлі көзқараспен маңызды: бір жағынан, жаңа өнімге қол жеткізуінде, екінші жағынан, ізденіс процесінің мәнділігінде.

Шығармашылық – ойлау қабілетінің ең жорғарғы қасиеті. Шығармашылық арқылы оқушының жолдасына, өмірге, білімге деген сенімі, көзқарасы өзгереді. Тіл дамыту жұмыстары жан – жақты болса, ойының дәлдігі, тілінің көркемдігі артады. Тақырыпты меңгеруге өз күшіне сену қасиеті қалыптасады.

Мектеп қабырғасында оқушылар жақсы да, жаман да оқиды. Адам бойындағы дарындылықты табиғи талантпен шектеліп қалмай, табандылықпен зерттеушіліктенуге баулу. Ол үшін мұғалімге жақын аямай зерттеушілік ету қажет. Кәсіби шығармашылыққа дайындық мәселесін талдай отырып, барлық авторлар тек шығармашылық зерттеушілік қана кәсіби шеберліктің жоғарғы өлшемі екені деген ұйғарымға келді. Шығармашылық қабілеттерді дамыту бұрын да білім берудің мақсатты қондырғысы ретінде қарастырылған. Бірақ, бұның өз мақсатына жетпеу себебі білім беру жүйесінің тұлғаның шығармашылық әлеуетін басып

тастауында болды. Бүгінгі таңда өткен кездің қатесін біліп қана қою аз. Ең маңыздысы, қай бағыт бойынша қозғалудың дұрыс, тиімді болатыны. Осындай бағыттардың бірі инновациялық креативті білім беру. Шығармашылық – бұл адамның өмір шындығында өзін – өзі тануға ұмтылуы, өздігінен сапалы, дәлелді шешімдер қабылдай білуге үйренуі қажет. Адам бойындағы қабілеттерін дамытып, олардың өшуіне жол бермеу оның рухани күшін нығайтып, өмірден өз орнын табуға көмектеседі. Шығармашылық психологиялық тұрғыдан алғанда, нәтижесінде жаңа материалдық рухани құнды дүние тудыратын әрекет. Ал педагогикалық тұрғыдан алсақ, шығармашылық дегеніміз – адамның белсенділігі мен өз бетінше жұмыс істеуінің жоғары түрі және ол әлеуметтік қажеттілігі мен өзіндік ерекшелігімен бағаланады.

Шығармашылық әрекетті жүзеге асыратын субъект – тұлға. Қандай типтегі тұлға шығармашылықта мұратына жетеді десек, ойы ұшқыр, ақылы алғыр болуы керек екендігі ғылымда дәлелденген. Ең бастысы, шығармашыл тұлғада шығармашылыққа деген тұрақты қажеттілік, тұрақты сұраныс болып, өз ісіне қанағат табу сезімі болуы қажет. Осыған байланысты «адам идея, жаңалық аштым деп ойлайды, ал шын мәнінде олар адамды ашады» – деген. Бұл шығармашылық – адамды дамытады, шебер етіп шыңға көтеретін факторлардың бірі екеніне – дәлел бола алады. Білімнің ізгілік парадигмасы тұрғысынан қарасақ, тұлғадағы шығармашылық басқа адамдарда жоқ немесе аз мөлшердегі жекеліктерді дамытады. У. Б. Жексенбаева [9, 4-66], Қ. Қ. Жұмадилова [10, 5-76] оқушылардың шығармашылық әлеуеті адамның үштілік табиғатына (биологиялық, психологиялық, әлеуметтік) сай дамуындағы даралығымен көрінеді деген. Осылайша даралық күрделі, көпдеңгейлі құрылым, даралық зерттеушілік іс-әрекетінде көрінеді және оның негізгі компоненттерімен (түрткі, мақсат, іс-әрекетті ұйымдастыру, оны жүзеге асырудың тәсілдері мен құралдары) тығыз байланысты. Әмірова Ә. С. [11, 241-2586] пікірі бойынша, «даралықтың мазмұны ең алдымен, адамның стандартты емес мақсаттарды және оларға жетудің тиімді жолдары мен тәсілдерін таңдау ерекшеліктерінде көрінеді». Автор даралықтың екінші құрамды бөлігі ретінде, – «тұлғаның қоршаған дүниеге және өзіне деген әсер ету дәрежесін» атады, ол адамның өзіндік жүзеге асыруының толыққандылығын қамтамасыз етеді. Адам өзін жүзеге асыра отырып, өзін таныта алады. Өзіндік таныту – даралықтың үшінші құрамдас бөлігі, ол екі жазықтықта көрінеді: адам өзіндік танытуын қандай іс-әрекет сферасында қамтамасыз етеді және даралықтың шамасы ретіндегі өзіндік танытудың қандай дәрежесі болатынын көрсетеді.

Сонымен, оқушының белсенділігін, ізденімпаздығын және шығармашылық қабілеттерін бағытты дамыту олардың зерттеушілік іс-әрекетін дамытумен тығыз байланысты.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Қазақстан Республикасының «Білім туралы» заңы. – Астана, 2007. – 10-13 б.
2. Қазақстан Республикасының Президенті Нұрсұлтан Назарбаевтың Қазақстан халқына жолдауы. – Астана: Елорда, 2017.
3. Данилов М. А. Воспитание у школьников самостоятельности и творческой активности в процессе обучения //Советская педагогика, 1961. № 8. – с. 32-43.
4. Загвязинский В. И. Психология и педагогика мышления – М. : Лабиринт, 1999. – 192-210
5. Выготский Л. С. Воображение и творчество в детском возрасте: психологический очерк СПб. : Союз, 1997. — 96-112 с.
6. Рубинштейн С. Л. Проблемы общей психологии. – М. : Педагогика, 1973. – 236-250 с.
7. Леонтьев А. Н. Ощущение, восприятие и внимание детей младшего школьного возраста // Очерки психологии детей (мл. шк. возраст). — М., 1950 . - 50-56с.
8. Данилов М. А. и др. Дидактика средней школы. — М., 1975 с-215-222
9. Жексенбаева У. Б. Исследовательский метод обучения как средство развития одаренности//12 жылдық білім беру №5 2016жыл., 4-6 бет.
10. Жұмадирова Қ. Қ. Бастауыш сынып оқушыларын зерттеушілік іс-әрекетке даярлау., //Бастауыш мектеп №7., 5-7 б.
11. Әмірова Ә. С. Бастауыш сынып оқушыларының шығармашылық іс- әрекетін қалыптастырудың теориясы мен әдістемесі. – Алматы, 2018 – 241-258б.

ҚУАНЫШОВ САПАРБАЙ ӘБДІХАЙҰЛЫ

доцент, ҚР еңбек сіңірген жаттықтырушысы,
дене шынықтыру кафедрасы,
Халықаралық гуманитарлық техникалық университеті,
E-mail: sapar-47@mail.ru

ҚАЛМУРЗАЕВ ҚАЙРАТ САТБЕКОВИЧ

магистр, аға оқытушы,
дене шынықтыру кафедрасының меңгерушісі
Халықаралық гуманитарлық техникалық университеті,
E-mail: mgtu-sport@mail.ru

САДЫКОВА ДАМЕЛИ БАЗАРБАЕВНА

магистр, аға оқытушы,
Дене шынықтыру және спорт кафедрасы
Шымкент университеті,
E-mail: damiliya89@mail.ru

КАЗМАМБЕТОВА АЛИНА АЙСУЛТАНОВНА

магистр, аға оқытушы,
дене шынықтыру және спорт кафедрасы
Шымкент университеті,
E-mail: alina-18051989@mail.ru

ДЕНЕ ЖАТТЫҒУЛАРЫНЫҢ ЖҮЙЕЛЕРІ ЖӘНЕ ОЛАРДЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Түйін. Бұл мақалада дене жаттығуларының жүйелері, дене жаттығуларының ерекшеліктері, жеке тұлғаның өзін-өзі тануының негізгі тәсілдері, жеке тұлғаны танудың әдістері, жеке тұлғаның қасиеттерін тәрбиелеудің шарттары, өзін-өзі тәрбиелеудің факторлары қарастырылған.

Түйін сөздер: система физических упражнений, воспитание физических качеств, самовоспитание, личность, соревновательный метод.

Аннотация. В данной статье рассмотрены системы физических упражнений, особенности физических упражнений, основные подходы к самосознанию личности, методы познания личности, условия воспитания качеств личности, факторы самообразования.

Ключевые слова: психофизическая подготовка, воспитание физических качеств, самовоспитание, личностная, соревновательная методика.

Abstract. This article discusses the system of physical exercises, features of physical exercises, the main approaches to self-awareness of the individual, methods of personal knowledge, conditions for the education of personal qualities, factors of self-education

Keywords. psychophysical training, education of physical qualities, self-education, personal, competitive methods.

Дененің саулығы – барлық ағза мен жүйелердің дұрыс қызмет атқаратын қалыпты күйі. Егер барлық ағза мен жүйелер дұрыс жұмыс атқаратын болса, онда адамның бүкіл ағзасы да (өзін-өзі реттеу жүйесімен) дұрыс қызмет атқарады және дамиды.

Адамның қалыптасуының бүкіл сатысында оның эволюциялық дамуы белсенді дене қызметімен тығыз байланыста болды. Адам ағзасы үнемі қозғалыспен дамиды. Табиғаттың өзі адамның дене қабілеттерін дамытуына міндетті етіп реттеп отыр. Қозғалысқа қажеттілік, дене белсендігі өсіп келе жатқан ағзаның ерекшелігіне тән нәрсе. Өкінішке орай, ересек адамның жас ба-

лаға қарағанда қозғалысты қажетсінуі біршама төмен. Бірақ тамақ пен ұйқы қалай қажет болса, қозғалыс та одан кем емес қажеттілікте болады. Тамақ пен ұйқы жеткіліксіздігін бірқатар кешенді ауыр әсерлермен ағза сезінеді. Қозғалыс жеткіліксіздігі мүлдем байқалмайды, кейде тіпті қозғалыссыз өзімізді қолайлы, жайлы сезінеміз.

Дене белсенділігі жеткіліксіз болғанда ағзаның суықтау мен түрлі ауруға ұшырау беріктілігі төмендейді. Дене жаттығуларының адам ағзасына әсері орасан зор. Аз қозғалыспен өмір сүретін, дене шынықтырумен айналыспайтын адамдар тыныс алу мен қан алмасу жолдарының ауруларына жиі ұшырайды.

Адам денсаулығына күнделікті дене жаттығуларының нақты жүйелерін орындау жағымды әсерін тигізеді.

Қазіргі заманғы заманауи дене жаттығулары адам ағзасының белгілі бір жүйелеріне беретін әсерлері нақты іріктелініп алынған қозғалыстар мен дене тұрысынан құралған. Олардың кей біреулеріне жарыс элементтері де енгізілген. [1]

Барлық дене жаттығулары 3 түрге жіктеледі:

1 түр – жалпы шыдамдылықты дамытуға бағытталған аэробтар (ағзаның оттегісіз кеңістікте өмір сүре алмауы) бағытындағы циклдік жаттығулар.

2 түр – жалпы және арнайы (жылдамдатылған) шыдамдылықты дамытуға бағытталған аралас аэроб-анаэробтар бағытындағы циклдік жаттығулар.

3 түр – күштік шыдамдылықты жоғарылатын ациклдік жаттығулар.

Дене жаттығулар жүйесін орындау кезінде төмендегі ережелерді сақтау міндетті:

- аптасына 3 рет, немесе күнара 20 минут үзінсіз шұғылдану керек;

- жаттығу кезінде тыныс алуды бақылау керек;

Дене жаттығуларының жүйесі өз бетінше жаттығудың 3 түрінен құралады:

- әр күнгі таңертеңгілік бой жазу;

- әр күнгі физкультүзіліс;

- аптасына 2 немесе 3 рет дене шынықтырумен немесе спортпен өз бетінше жаттығу.

Дене жаттығуларының жүйесі күнделікті, бүкіл өмір бойы үздіксіз жаттығумен айналысудан тұратындығын ұмытпау керек.

Спорт адам қызметінің өзара байланысты екі нәтижелерін қамтитын көптеген қызметінің бірі ретінде қарастырылуы мүмкін. Сол қорытындылардың бірі сыртқы, спорттық – гол, ұпайлар, жетістіктерге жеткізген секундтар. Екіншісі – ішкі, биологиялық – мақсатты түрде өзгертілген ағзаның пішіні мен қызметі түрінде. Адам денесі пішінінің сыртқы пропорциональды өзгеруі дене жаттығуларымен айналысуының қорытындысы екендігі табиғи заңдылық.

Жеңіл атлетиканы спорттың ханымы деп атайды. Адам немен айналыса да оған кедергі келтірмейтін қарапайым және барлық адамға қол жетімді қозғалыс дағдысы. Нақты өмір жағдайларында қажетті қашықтықты жеңіл әрі тез жүгіру біліктілігін бағалау қиын. Жүгіру тек аяққа ғана жүк түсіреді деу жансақ пікір. Жүгіру кезінде қолдың бұлшық еттері, арқа бұлшық еттері, барлық скелет құрылысы белсенді жұмыс істейді, сондықтан да дене дайындығы үйлесімділігінің мінсіз құралы болып есептеледі. Жүгірудің тағы да бір ерекшелігі ол жынысына, жасына қарамайды: онымен бала да, кішкентай қызда, жігіттер мен қыздар да, ер кісілер мен түрлі жастардағы әйелдер қартайғанға дейін айналыса алады.

Су спортының арасында жүзу ерекше орынға ие. Олай болу себебі жүзде негізгі қызметтердің барлығы су аймағында өткізіледі, ал ескек есуде дененің тікелей сумен жанасуы болмайды, суға секіруде негізгісі – адамның ауадағы қалықтауы. [2]

Жүзу адам ағзасына осы спорт түріне ғана тән әсерін беретін үш шартпен анықталады: біріншіден, онда денені босаң ұстауға мүмкіндік беретін сулы ортаның ерекшелігі (оның тығыздығы ауамен салыстырғанда 769-ға, ал салқындату қабілеті 30-ға артық), екіншіден – дененің өзінше өзге күйде-көлденең қалыпта болуы және үшіншіден, өзге қызметтердің ешқайсысында кездеспейтін арнайы өзіне тән қозғалыстардың болуы. Жоғарыдағы үш факторлардың барлығы адам денсаулығы, оның денесінің үйлесімді дамуы үшін өте маңызды, сондықтан да дәрігерлер мен мұғалімдер денсаулыққа ең тиімді спорт түрлерінің бірегейі ретінде қарайды. Осымен қатар ешқандай да бір ем іс-шараларын жасамай-ақ жүзу арқылы бірқатар денедегі ақауларды түзетуге болады: мүсін бұзылуын, май табанды, аяқтың дұрыс қалыптаспауын және т. б.

Спорттың жоғарыда айтылған түрлерінің кез келгенінде өзіне тән, қатаң таңбаланған қозғалыстары бар. Жүзде – ол сол немесе өзгеше әдіс, жеңіл атлетикада – қозғалыс дағдысы. Ал спорттық ойындарда бұндай міндетті қозғалыстар жоқ. Спортшы жаттықтырушының басшылығымен көптеген жаттығуларды меңгереді, бірақ оны қолдануды өзінше, спорттық сайыстағы жағдайларға қарай қолданады. Бұл спортсмендерге тән шыныққан шымыр дененің қалыптасуына маңызды роль атқарады.

Спорттық ойындар спортшының жан-жақты дамуына әсер етеді. Спорттық ойындардың негізгі ерекшелігі адам ағзасына әсер ету. Күшті, шыдамды, өз әрекеттерінде тез қимылдайтын ойыншы-спортсмендер өте керемет үйлестікте қимылдай, қоршаған ортада жақсы бағдар жасай, өзін-өзі меңгере біледі. Ал енді бойы, дене дамуы және дене бітімі олардың таңдаған спорт түрлеріне қарай әртүрлі болуы мүмкін.

Күреске спорттың бірнеше түрлері жатады: классикалық және еркін күрес, дзюдо, самбо және каратэ. Балуанға ашық атлетикалық дене бітімі – күшті, жақсы дамыған мускула және кең, құлашты кеуде сымбаты тән. Спорттың нақты қозғалыстарды қайталай беретін (мәселен, жүзудің, жеңіл атлетиканың барлық түрлері және т. б.) түрлеріне қарағанда күрестің ерекшелігі – онда тұрақты қайталана беретін қозғалыстар жоқ. Сондықтан да күреспен айналысу нақты дене бітімінің түрін қалыптастырмайды. Солай бола тұра барлық балуандарда үлкен көлденең дене бітімі (көкірек тұсы, мойын, қол және аяқ шеңбері) және салыстырмалы түрде аяқтары қысқа болуы тән. Ауыратлеттер (штангистер) – өте дамыған спортсмендер. Штангистер шомбал

денелі, ауыр салмақты болады деген дәстүрлі түсінік дұрыс емес. Кейбір жаттықтырушылардың айтуынша мұнда тек күш маңызды емес, керісінше ептілік, жақсы бейімділік маңыздырақ. Жаттығу сабақтары салмақты келбетті қалыптастырмайды. Артық салмаққа келтірмейді, керісінше спортсменде үйлесімді, пропорциональды келбетті дамытады.

Қазірге кезде көпшілікке әйгілі, сұранысқа ие спорт түрлері: атлетикалық гимнастика, ритмикалық гимнастика (аэробика), стретчинг, шейпинг, шығыс жүйесіндегі жекпе-жек және кешенді дене жаттығулары, у-шу, йога, цигун.

Оқу сабақтарын ұйымдастырудың ерекшелігіне қарай кейбір дене жаттығуларының жекелеген түрлеріне таңдау барысында шектеу қойған абзал. Оның себебі «Дене шынықтыру» пәнінің оқу бағдарламасында міндетті сабақтарда қозғалыс белсенділігін арттырумен байланыстырылатын жүйелері (немесе ол жүйелердің элементтері) ғана пайдаланылуы мүмкін. Сондықтан да, мәселен «Йога» жүйесінде, ұзақ уақыт медитация, босаңсу және бұлшық етті баяу жинақтау жасауға негізделген бүтін тараулар сауықтыруға тиімді әсерлеріне қарамастан, міндетті түрде үнемі сабақ уақытында жасау олардың ағзаның іріктелген кейбір жүйелеріне ғана әсер ететіндіктен міндетті түрде орындау ұсынылмайды. Бірақ, сабақ барысында осы тәріздес жаттығуларды таныстыру ретінде немесе қосымша бір құрал ретінде пайдалануға болмайды деген сөз емес.

Дене жаттығуларының жеке жүйелеріне сабақ барысында қажет жерінде сол жеке жүйелердің элементтерін, қозғалыстарын немесе жаттығуларын пайдаланып кішігірім жарыстар ұйымдастыруға болады. Ол тек сабаққа деген қызығушылықты арттырып қана қоймайды, сонымен бірге оқу сабағының тиімділігін бақылау құралы да бола алады. Ағзаның денсаулығына жақсы әсер беретін іс-шаралардың бірі – таңертеңгілік гигиеналық гимнастика. Тыныштық қалыптан белсенді сергек күйге өту процесін жеңілдететін арнайы әсерінен өзге таңертеңгілік жаттығуларды жасау адамның жалпы белсенділік деңгейін көтереді. Қала тұрғындарының көпшілігі үшін көбінесе таңертеңгілік жаттығулар арнайы ұйымдастырылған дене жаттығуларымен айналысудың жалғыз түрі болып есептелінеді.

Ағзаға барлық әсер түрлері сияқты, таңғы гимнастиканың тиімділігі оны сауатты пайдалана білуде, яғни ағзаның ұйқыдан кейінгі арнайы қызметтерін, сонымен бірге нақты адамның жеке қабілеттерін есепке ала білуінде. [3]

Ағза ұйқыдан кейін белсенді сергек күйге толық кіріспей тұрғандықтан, таңертеңгілік жаттығуларда қарқынды күшті қажет ететін қимылдарды жасаудың қажеті жоқ, ең болмағанда сабақтың басында. Мақсатсыз жасалынған жаттығулар ағзаны болдыртуға, шаршатуға тез

ұшыратады, ал ол күні бойғы ақыл-ой және дене жұмыс жасау қабілеттілігіне кері әсерін тигізеді.

Таңертеңгілік бой жазудағы дене жаттығуларының шешетін негізгі міндеттері:

- Ұйқының кейбір әсерлерін жою (ісінуді, бос тықты, ұйқы бастылықты және т. б.);
- Жүйке жүйесінің тонусын ұлғайту;
- Ағзаның негізгі жүйелерінің (жүрек-қан тамырлары, тыныс алу, ішкі без секреция жүйелері және басқаларының) қызметін күшейту.

Таңертеңгілік жаттығуды сауатты орындаудың нәтижесінде жүйке жүйесінің оң қозуы қалыптасады, жүректің жұмысы жақсарады, қан айналысы мен тыныс алу артады, осының арқасында қоректік заттар мен ауаның клеткаларға (тінге) жеткізілуі дұрысталады. Жақсы жаттығудан кейін ұйқы бастылық, бос тық, әлсіздік жойылады да, ақыл-ой және дене қабілеті, белсенділік, көңіл-күй және қал-жағдайы көтеріледі.

Кез келген дене жаттығуларын орындау жылу бөлінуімен қатар жүретіндіктен, таңертеңгілік жаттығу дене температурасының жоғарылауын тудырады. Нақты физиологиялық шектерде дене температурасының артуы оң әсер береді. Температура жоғарылағанда зат алмасу процесі артады, ағзаның барлық қызметі күшееді. Атап айтқанда, жүйке импульсінің берілу жылдамдығы артады, жүйке жүйесінің ағзаның басқа түрлі қызметтерін басқаруы жеңілдейді, реакция жылдамдығы мен дәлдігі артады, ақыл-ой жұмысы жақсарады.

- Таңертеңгілік бойжазуға сай келетін жаттығулар:

- Тартылу жаттығулары;
- Жүрудің әр түрі;
- Жалпы дамытушылық жаттығулар (иілу, айналу, отыру, буындардан айналу және т. б.);
- Керілу жаттығулары (иілгіштігін дамыту үшін);
- Би қозғалыстары;
- Аяқ-жортақпен жүгіру және жеңіл секірулер;
- Тыныс алу жаттығулары.

Аурудың кейбір түрлерімен ауыратындар үшін таңертеңгілік жаттығуларға арнайы емдеу дене жаттығуларын қосқан орынды. Бұл жаттығуларды жалпы жаттығуларды орындап болғаннан кейін орындау керек. Бұндай жаттығулардың сипаты ауруының түріне және емдеуші дәрігердің анықтамасына сай түзіледі.

Дені сау адамға кешенді гимнастиканы *тартылу жаттығуларынан* бастауға болады, одан кейін *жүрудің әр түрлерін* (жай жүру, қолды түрлі қозғалыстарға келтіріп жүру, жартылай отыра жүру, билей жүру, степ-аэробиканың элементтері және т. б.) орындап, ары қарай – негізгі бұлшық ет топтарына арналған *жалпы дамытушылық* жаттығуларын, соңынан жаттығуды жеңіл жүгірумен немесе секірумен аяқтауға болады. Кешенді жаттығуды *тыныс алу жаттығулары-*

мен аяқтау тиімді.

Тартылу жаттығулары аз тиімділік көрсеткенмен, ағзаны ауыр жүктемелерді орындауға дайындығын қамтамасыз етеді. Тартылған бұлшық еттердегі қан айналымы жақсарады және осы бұлшық ет жиырылуынан жүйке жүйесіне келетін импульс ағыны молаяды. Жүйке жүйесіне келген импульс ағыны ондағы қозуды зорайтады.

Тартылуды *түрлі қалыпта* орындауға болады: тік тұрып, отырып, тіптен төсекте жатқанда да.

Жүру. Жүруді ұйымдастыруға ағзаның 3-тен 1 бөлігі қатысады, сондықтан да бұл қозғалыс қызметі өзге мүшелердің де жұмысын жақсартады, оларда бұлшық ет жиырылуын қамтамасыз етеді. Бәрінен бұрын:

- Бұлшық ет жиырылу процесін тудыратын жүйке жүйесінің қызметі күшееді, бұлшық ет жүйесінің өзге мүшелермен жұмысы реттеледі.

- Жүрек-қан тамыры жүйелерінің қызметі жоғарылайды – тыныс алатын ауа көлемі және тыныс алу қозғалысының жиілігі жоғарылайды.

- Химиялық заттарды (гормондар) тудыра бастайтын, бұлшық ет жұмысының қызметін жеңілдететін (адреналин, норадреналин) ішкі секреция бездерінің қызметі жоғарылайды.

Гормондардың әсерінен жүйке жүйесі мен жұмыс істеуші бұлшық еттердің қан тамырлары кеңееді, жүректің және тыныс алу жүйелерінің жұмыс атқаруы жеңілдейді, ағзаның ақыл-ой және дене жұмыс істеу қабілетіне жағымды әсер ететін және күйзеліске түсуге қарсы тұра алатын қабілеттерді дамытатын өзге де өзгерістер жүзеге асады.

Жалпы дамытушылық жаттығулар. Жалпы дамытушылық жаттығуларға иілуді, құлауды, жартылай отыруды, айналу, буындардағы айналу және т. б. жатқызуға болады. [4]

Кешенді жалпы дамытушылық жаттығуларды майда бұлшық ет топтарының (сирақ табанды, білек буындарының айналуы) қозғалыстарымен айналысудан бастаған жөн. Сосын бірте-бірте жүктемені қоса жүріп, орта бұлшық ет топтарына (қол, аяқ бұлшық еттері) – сосын ірі бұлшық ет топтарына (дене бұлшық ет) көшуге болады. Иық белдеуі мен басты айналдыру жаттығуларына ерекше көңіл аударған жөн. Бұл қозғалыстар ми қан айналымын арттыруға ықпал етеді, ал

ол өз кезегінде жүйке жүйесінің тонусын, сонымен бірге ағзаның ақыл-ой және дене қабілетін жоғарылатады.

Басты айналдыруды (бұрылу, иілу, шеңбер бойымен қозғалыс) жоғары емес екпінде бір қалыпты орындау керек. Ересек жастағы аламдар немесе қандай да себептермен (қаннның құрамында гемоглобиннің аздығы, қысымның жоғары немесе төмендігі, жүктілік және т. б.) басы айналуға бейім болатындар үшін баспен қозғалыстарды тіреуішке сүйене тұрып немесе отырған қалыпта орындаған жөн. Көрініп тұрған тамыр ауруларымен (аневризм, склероз және т. б.) немесе мойын омыртқа жотасы (мойын остехондрозы және т. б.) ауруларында мойын бұлшық ет жиырылуын қозғалыссыз жасамай орындауға тырысу керек. Бұл үшін, мәселен, қолды кедергі ретінде пайдаланып және онымен басқа басым түсіруге болады. [5]

Кешенді жалпы дамытушылық жаттығуларын орындау тканьдерден тұрып қалған құбылыстарды жояды, бұлшық еттердегі қан айналымын жоғарылатады, бұлшық ет және буын элементтерінің керілуінің көбеюіне, жүрекке қаннның келуін жеңілдетеді, дененің температурасын қалыпты жағдайда болуын және жүректің, тыныс алу жолдарының, ішкі без секрецияларының жұмысын жақсартады.

Кешенді жаттығуларды орындауда олардың іш пыстырарлық және аз қызығушылық тудыратындай болмауы үшін оны периодты түрде өзгертіп тұру тиімді.

Заманауи қоғамда адам өзінде кешенді жағымсыз факторларды: көңіл-күй шаршауын, ақпараттардың шектен тыс молдығын, нашар экологиялық шарттарды сезінеді. Бұл факторлар жеткіліксіз дене белсенділігімен байланыстырылатындығы жиі кездеседі. Қоршаған ортаның жағымсыз әсерлерлері мен аз қозғалысты өмір салты ағзаға аса зор кері әсерін тигізеді, қалыпты қызметін бұзып, түрлі аурулардың дамуына ықпал етеді.

Осындай кездерде ағзаның денсаулығын сақтап және оны берік етуіне жағдай туғызатын түрлі кешенді құралдарды пайдалану аса маңызды. Дені сау адам бұл – жұмыс істеу және ақыл-ой қабілетінің жоғарылығымен, жақсы көңіл-күйімен, ішкі рухани байлығының молдығымен ерекшелінетін қоғамның толық мүшесі.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Андронов О. П. Физическая культура, как средство влияния на формирование личности. М. : Мир, 1992.
2. Белорусова Ю. Я. Воспитание в спорте. М. : 1993.
3. Киселев Ю. Я. Влияние спорта на формирование личности. М. : Знание 1987.
4. Матвеев Л. П. Влияние спорта на формирование воли. М. : 1987.
5. Оңалбек Ж. К., Тайжанов С. Дене мәдениеті және сауаттылық. Шымкент 2014ж.

ҚУАНЫШОВ САПАРБАЙ ӘБДІХАЙҰЛЫ

доцент, ҚР еңбек сіңірген жаттықтырушысы,
дене шынықтыру кафедрасы,
Халықаралық гуманитарлық техникалық университеті,
E-mail: sapar-47@mail.ru

ҚАЛМУРЗАЕВ ҚАЙРАТ САТБЕКОВИЧ

магистр, аға оқытушы,
дене шынықтыру кафедрасының меңгерушісі,
Халықаралық гуманитарлық техникалық университеті,
E-mail: mgtu-sport@mail.ru

САДЫКОВА ДАМЕЛИ БАЗАРБАЕВНА

магистр, аға оқытушы,
дене шынықтыру және спорт кафедрасы
Шымкент университеті,
E-mail: damiliya89@mail.ru

АТАКАЕВА АМАЛ ТУРАРБЕКОВНА

магистр, аға оқытушы,
дене шынықтыру және спорт кафедрасы,
Шымкент университеті,
E-mail: amal. atakaeva@mail.ru

КӘСІБИ-ҚОЛДАНБАЛЫ ДЕНЕ ДАЙЫНДЫҒЫНЫҢ ЖАЛПЫ СИПАТТАМАСЫ

Түйін. Бұл мақалада дене мәдениеті мен спорт – қоғамның жалпы мәдениетінің құрамдас бөлігі, дене мәдениеті мен спорттың әлеуметтік қызметтері, ЖОО-да дене шынықтыруды ұйымдастырудың негізгі ережелері, студенттердің дене мәдениеті мен спортқа дайындығының төтенше жағдайлар мен кәсіби қызметтерінде алатын орны қарастырылған.

Түйін сөздер: дене тәрбиесі, ҚР Дене шынықтыру туралы заңыдене дайындығы, дене дамуы.

Аннотация. В данной статье рассматриваются физическая культура и спорт-составная часть общей культуры общества, социальные службы физической культуры и спорта, основные положения организации физической культуры в вузе, роль физической культуры и спортивной подготовки студентов в чрезвычайных ситуациях и профессиональной деятельности.

Ключевые слова: физическая культура, закон О физической культуре РК, физическое развитие.

Abstract. This article discusses physical culture and sport-an integral part of the General culture of society, social services of physical culture and sports, the main provisions of the organization of physical culture in the University, the role of physical culture and sports training of students in emergency situations and professional activities.

Keywords: physical culture, law on physical culture of the Republic of Kazakhstan, physical development.

Кәсіби-қолданбалы дене дайындығы – бұл адамдарды нақты кәсіби қызметке дайындау үшін арнайы бағытталған және дене тәрбиесі пен спорттың іріктелініп алынған құралдарын пайдалану.

Қазіргі заманғы еңбек еңбектің қай саласы болмасын ақыл-ой еңбегін, жүйке және дене күшін, жұмысшылардың қозғалыс әрекетінің жоғары болуын талап етеді. Бірақ әрбір мамандық өзінің психофизикалық сапаларының деңгейін, кәсіби-қолданбалы шеберліктері мен дағдыларының тізімін ұсынады. Сондықтан да, егер сіз геолог-ізденуші мамандығына дайындалып жүрсеңіз, онда сізге кәсіби-қолданбалы дене дайындығының

өзге мазмұнындағы, ал болашақ филологқа – одан өзгесі қажет болады. Осы ерекшеліктер «Дене тәрбиесі» оқу пәнінің жеке бөлімі ретіндегі кәсіби-қолданбалы дене дайындығының мақсаты мен міндеттерінде айқындалады.

КҚДД мақсаты – жемісті кәсіби қызметке психофизикалық дайындық жасау. Осы мақсатқа жету үшін болашақ мамандарда төмендегі психофизикалық алдыңғы шарттар мен дайындықтар болуын міндетті түрде қалыптастыру керек:

- кәсіби оқудың артуына;
- таңдаған мамандығында еңбек өнімділігінің жоғары болуына қол жеткізу;
- кәсіби аурулары мен жарақаттарға ескертулер, кәсіби ұзақ жасауды қамтамасыз ету;

- дене шынықтыру мен спорт құралдарын белсенді демалыс пен жалпы, кәсіби жұмыс кезінде және бос уақытта пайдалану;

- қызметтік және қоғамдық міндеттерді орындауда дене тәрбиесі мен спортты кәсіби ұжымға енгізу;

Студенттердің КҚДД-ның нақты міндеттері олардың болашақ кәсіби қызметтерінің ерекшеліктерімен анықталады және төмендегіден тұрады:

- қажетті қолданбалы білімді қалыптастыру;

- қолданбалы әдет мен дағдыларды меңгеру;

- қолданбалы психофизикалық сапаларды тәрбиелеу;

- қолданбалы арнайы сапаларды тәрбиелеу.

Жазылған нақты мәселелердің мазмұнына кеңірек тоқталайық.

Қолданбалы білім болашақ кәсіби қызметімен тікелей байланысты, оны дене тәрбиесі барысынан, «Дене шынықтыру» оқу пәнінің лекцияларынан, қысқа әдістемелік әңгіме барысынан және әдістемелік-практикалық, оқу- жаттығу сабақтарынан, өз бетінше оқыған әдебиеттерден алуға болады. Әр түрлі саладағы мамандар өз кәсібінде пайдалана алады. [1]

Қолданбалы әдет мен дағдылар тұрмыста қауіпсіздік пен нақты кәсіби жұмыс түрін орындауды, өндірістік мәселелерді (жүзу, шаңғымен жүру, есу, автокөлікті басқару, атта жүру және т. б.) тез және экономикалық жағынан шешуді қамтамасыз етеді. Шындығында да бұл әдет пен дағдыларды спорттың қолданбалы түрлерімен (туризм, автокөлік, су және түрлі ат спорттары және т. б.) айналысқан адам жете меңгереді.

Қолданбалы психофизикалық сапалар – бұл спорттың әр түрінде қалыптастыруға болатын әрбір кәсіби топтарға қажетті қолданбалы және психикалық сапалардың кең ауқымды тізімі.

Қолданбалы дене сапалары – жылдамдық, күш, шыдамдылық, иілгіштік пен ептілік кәсіби қызметтің барлық түріне қажетті, себебі мамандардың сапалы жұмысы үшін өте жоғары шыдамдылық, немесе жылдамдық, немесе жеке бұлшық ет топтарының күші, немесе ептілік барлық кезде де талап етіледі. Дер кезінде осы қолданбалы сапаларды дене тәрбиесі барысында талап етілетін кәсіби деңгейге дейін қалыптастыру кәсіби-қолданбалы дене дайындығының басты мәселесі болып саналады.

Болашақ маманға қажетті қолданбалы жүйке сапалары мен жеке адамның қасиеттері оқу-жаттығу сабақтарында да, сондай-ақ өз бетінше де қалыптаса алады. Адамды тек сөздің көмегімен күшті және ержүрек жасай алмайсың. Оған міндетті түрде осы сапаларды қолданатын жағдайды тудыру керек. Дәл осы спорттық жаттығуларда, жүйелі түрде өз бетінше дене шынықтырумен айналысу барысында ерік сапалары болып табылатын бірбеткейлік, шешім қабылдағыштық, күштілік, шыдамдылық, өзін-өзі меңге-

ру, өзін-өзі тәрбиелеу қалыптасады.

Бағытталған түрдегі жаттығуларды іріктеу, спорт түрін, спорттық ойындарды таңдау арқылы кәсіби қызметінде жетістікке жетуге жетелейтін нақты жүйке сапалары мен жеке қасиеттерді қалыптастыра отырып, адамға әсер етуге болады.

Осы өмірлік қарапайым мәселені шешуді КҚДД-ның сабақтарында да қарастыруға болатындығы туралы көрнекті және сенімді түрде өз жұмыстарында профессор Н. Г. Озолин келтірген. Жаттығушының бойында қандай да бір әдет пен дағдыны қалыптастыруды айту үшін, оны «жұмыс, іс» барысында көрсету қажет екендігін айта отырып, ол жерде жатқан бөрене үстімен жүріп өту дағдысын ешқандай еңбек төгусіз қалыптастыруға болатындығын, бірақ сол бөрене бірнеше метрге жоғары көтерілгенде оның үстімен кез келген жаттығушының бірден жүріп кете алатындығы күмәнді екендігін жазған. Құлап кетуден қорқу, шамадан тыс бұлшық-ет жиырылуы қалыптасқан дағдыны бірден көрсетуге жол бермейді. Мәселені бірте-бірте күрделендіре отырып жасалынатын арнайы жаттығу – бөрененің биіктігін бірте-бірте арттыра отырып – жасау арқылы дағды қалыптастыруға болады. Жоғарыдағы мәселені штангисттер, суда жүзгіштер мен жүгірушілерге қарағанда гимнастикамен айналысатындар, суға секірушілер жылдам әрі тез орындайтындығы мамандарға ғана емес барлығымызға аян. Бұл мысал адамды таңдаған кәсіби қызметіне дайындауда кей кездері қолданбалы жүйке сапаларына тәрбиелеуді арнайы таңдап алынған дене жаттығулары арқылы жүзеге асырудың мүмкіндігі мен қажеттілігін көрсетеді. [2]

Көптеген спорттық, әсіресе ойын сәттері өндірістік ұжымда кәсіби жұмыс түрін орындауда мүмкін болатын өмір кезеңдерін модельдеуі мүмкін. Спорттық қызметтерге тәрбиелеу, белгіленген нормалар мен тәртіп ережелері (ұжымдық сезім, шыдамдылық, қарсыласқа деген сыйластық, еңбек сүйгіштік, өзін-өзі тәрбиелеу) күнделікті өмірде, кәсіби қызметте де жалғасын табады. Дене тәрбиесі мен спортпен жүйелі түрде айналысу арқылы саналы түрде қиындықтарды жеңуге, басымдау болып жатқан болдыру, шаршау, ауру мен қорқыныш салдарынан күресуге мүмкіндік туады және еркіндікке, тәртіптілікке, өзіне деген сенімділікке тәрбиелейді.

Қолданбалы арнайы сапалар – бұл ағзаның сыртқы ортаның арнайы әсерлеріне төтеп бере білу қасиеті: суыққа және ыстыққа, автокөліктегі, көлдегі тербеліске, таудағы қысымның жоғарылауына және т. б. Бұндай қасиеттерді шынығу, дозалы жылыту жаттығулары, вестибулярлық аппараттарға әсер ететін арнайы жаттығулар (домалау, түрлі кеңістіктердегі айналу), шыдамдылыққа деген жаттығулар және т. б. арқылы дамытуға болады.

КҚДД жүйесінде арнайы сапалар тек таңдап

алынған жаттығулардың көмегімен ғана қалыптаспайды, сондай-ақ жүйелі түрде жаттыққан сәйкес (қолданбалы) спорт түрінде қалыптастыруға болады. Бұл жерде адамның арнайы емес бейімделуінде есепке алу керек. Жақсы дене дайындығы бар жаттыққан адам жаңа орынға тез бейімделетіндігі, төмен және жоғары температураны да жеңіл қабылдайтындығы, инфекцияларға, радиацияларға және т. б. төзімділік танытатындығы белгілі.

Кәсіби-қолданбалы дене дайындығының құралдарын таңдау әр факультеттің оқу процесінің және студенттердің болашақ кәсіби қызметтерінің ерекшеліктерін есепке ала отырып іске асырылады.

КҚДД құралдарын төмендегі топтарға біріктіруге болады:

- қолданбалы дене жаттығулары және спорт түрлерінің кейбір элементтері;
- спорттың қолданбалы түрі (оларды мақсаты түрде қолдану);
- табиғаттың сауықтыру күштері және гигиеналық факторлар;
- КҚДД бөлімдері бойынша оқу сапасын жоғарылататын қосымша құралдар.

Жеке қолданбалы дене жаттығуларын таңдауда олардың психофизиологиялық әсерлері дене және арнайы сапалардың қалыптасуына сәйкес келуі маңызды. [3]

Дене сапаларына баса назар аударып тәрбиелеуде оқу сабағының мазмұнында арнайы жаттығулардың көлемі, дамытушылық бір немесе бірнеше сапалар әдетте ұлғаяды да, соған сәйкес оқу нормативі бекітіледі. Спорт түрлерінен жаттығулар мен эдементтердің бұлай іріктелініп алынуы тәжірибелі түрде олардың кәсіби сапа мен дағдыларының ерекшеліктеріне сәйкестендіріліп алынады.

Спорттың кез келген түрі нақты дене және жүйке сапаларының жақсаруын қалыптастырады. Егер де спорттық жаттығулардың көмегімен қалыптасқан осы сапалар, білімдер және дағдылар кәсіби тұрғыдан сәйкес келетін болса, онда спорттың бұл түрі кәсіби-қолданбалы болып есетелінеді.

Дене шынықтыру теориясында КҚДД-ның жалпы бағытын анықтайтын төмендегі факторларды бөлуге болады:

1. Адамның өндірістік процестегі орны мен қызметінің ролін өзгертеді. Заманауи кәспорында арнайы дене дайындығы болмаған адамға күрделі, үздіксіз өзгеретін технологиялық процестерді басқару қиындық тудырады.

Сондықтан да дененің жай-күйі, жұмыс жасау қабілеттілігі, өз міндетін дәл атқаруы КҚДД-нің тиімділігімен анықталады.

2. Еңбекті ауыстыру және бөлу заңдары маманның толық қанды қызмет жасауына, бір жұмыстан екінші жұмысқа қиындықсыз өтуге, мамандықтан екінші мамандыққа тез бейімделуі

үшін жүйке, дене және қозғалыс мүмкіндіктері жағынан жоғары дамығандығын қажет етеді. Бұдан өзге көп мамандыққа тән тар шеңбердегі мамандық адамға кері әсерін беретін еңбектің монотондылығына соқтырады, сондықтан да КҚДД ұйымдастыруда осыны есепке алуды қажет етеді.

3. Еңбек өнімділігінің жоғары деңгейі, интенсивтілігі, ұзақтығы көп жағдайда еңбек етушінің жеке дене мүмкіндігінің жағдайымен анықталады. Дене тәрбиесі мен спорттың бағытталған көмегінің нәтижесінде ағзаның қызмет деңгейінің резервін жоғарылатуға, дене және көңіл-күйдің тұрақтылығын сақтауға, ауруға ұшырау деңгейін төмендетуге, көндіккен және жаңа еңбек түріне тез бейімделуге, ұзақ уақыт бойы ешқандай қателіктерсіз еңбекке деген құлшынысты сақтауға болады.

Студенттердің КҚДД-ның мазмұнын анықтайтын факторларға маманның белгіленген бағыт бойынша еңбек формасы, еңбегінің шарттары мен сипаты, еңбек және демалыс кестесі, еңбек ету барысындағы жұмыс жасай білу қабілеттілігінің ерекшеліктері жатады.

Еңбек түрлері. Ақыл-ой еңбегімен айналысатын мамандардың дене еңбегінде қимыл-қозғалыстың аз болатындығы жөнінде айта кету керек. Бұндай қызмет түрлеріне дала жұмыстарындағы геолог еңбегін, ұшқыштардың ұшу кезіндегі, хирургтардың ұзаққа созылған ота кезіндегі жұмысын, әскери мамандардың (танкистер, морякшылар, десантниктер) еңбектерін жатқызуға болады. Солай бола тұрғанда да еңбекті ақыл-ой, дене еңбегіне бөлу аса шартты түрде болады және нақты еңбек қызметі негізінде КҚДД-ның құралдарын «адресіне» қарай пайдалануды талап етеді.

Еңбек шарттары – бұл жұмыс күнінің ұзақтығы, еңбектің зорланып жасалынуы, еңбек шарттарының ыңғайлы немесе қолайсыз болуы.

Бұл факторлар еңбек шарттарының кемшіліктерін ығыстыру мүмкіндіктерін (шуыл, ауаның газдануы, нашар жарық көзі, жұмыс орнының дұрыс орналаспауы және т. б.), сондай-ақ еңбек шарттарына қарай бұл факторлардан қорғауды, атап айтқанда еңбек және демалыс кестесін рационализациялауды, КҚДД жақсартуды анықтайды.

Еңбектің сипаты – болашақ мамандықта дене және көңіл-күй өзгерістері туралы білімнің міндетті түрде болуын анықтайтын шама. Кез келген мамандықтағы инженердің «ішінде» қажетті деңгейде талап етілетін білім, біліктілік пен дағдылардың түрлі дене және көңіл-күй шамалары болатындығын білген абзал. Бұл нақты қызметке, мамандыққа және т. б. байланысты болуы мүмкін. Осыған байланысты дене тәрбиесі мен спорттың құралдарын еңбек және демалыс кестелерінде бағыт бойынша қолдану және дене жаттығуларын кәсіби ауруларды емдеу бағытын-

да арнайы білімнің болуы талап етіледі.

Еңбек пен демалыстың дұрыс кестесі – бұл жұмыс жасаушының еңбек өнімділігін арттыруында оның жұмыс жасау қабілеттілігі мен денсаулығын сақтай отыруына жағдай туғызу. Бұл түсінік төмендегіні қамтиды:

- - еңбекті бастау мен аяқтаудың рациональды уақыты;
- - ішкі аусымды еңбекті дұрыс ұйымдастыру, белсенді және пассивті еңбек демалысын пайдалану, өндірістік гимнастика жасау;
- - ауысымдылық жұмыс кестесі;
- - кезекті еңбек демалысының дұрыс кестесі;
- - дене тәрбиесі мен спорт құралдарын бос уақытта қолдану.

Еңбек процесіндегі жұмысқа қабілеттілік динамикасы «қисық» сызықпен анықталады. Ол қызметтің психофизиологиялық және техника-экономикалық қызметтерінің көрсеткіштерінен, оның ішінде, өңделу шамалары, еңбек операцияларын орындау уақыты, пульс жиілігі, артериялық қысымның шамасы, бұлшық-ет күштері, треморлар, тыныс алу жиілігі, көңіл аударудың көрсеткіштері, сенсомоторлық зер салудың жылдамдығы және т. б. нақты берілгендермен құралады. Бұл жерде жұмыс жасау қабілеттілігінің тәуліктік, апталық тербелісін, еңбек шарттарын (мысалы, айлық жоспарды орындау және т. б.) міндетті түрде есепке алу керек.

КҚДД қолдануды жоспарлауда жұмыс жасау қабілеттілігі өзгерісінің үш фазасының: жоғары және берік жұмыс жасау қабілеттілігінің қалыптасуы және соңғысы жұмыс жасау қабілеттілігінің төмендеуінің бар екендігін ұмытпаған жөн.

Жұмыс күнінің барысында ағза түскі үзіліспен үзілген барлық фазаны екі рет өткереді, күннің екінші жартысында нақты ерекшелігі – қалыптасу тезірек, жұмыс жасау қабілеттілігінің беріктігі ертерек және шаршау да ертерек орын алады.

Жұмыс аптасының барысында жұмыс жасау қабілеттілігінің сипаты қисық фазалы болады. Жұмыс жасау қабілеттілігіне еңбек сипатының түрі, нақты кәсіпорынның жұмыс жасау периоды, оның экономикалық жағдайы және т. б. жағдайлардың да анағұрлым әсер ететіндігін естен шығармау керек.

Құралдарды таңдау кезінде әйел-қыздар контингентіне КҚДД ұйымдастырудың ерекшелігін білген жөн, сондай-ақ бұл арнайы медициналық топтарға да тән. Осылайша олардың жастарын да және еңбекке деген психофизикалық көз қарастарында есепке алған жөн. Еңбек қызметіндегі нағыз жемісті кезең 20 жастан 40 жасқа дейінгі кезең болып есептелінеді. Осы кезеңде барлық көрсеткіштер бойынша (мәселен, әсерлесу уақыты) ең аз шаршау және шаршаудан кейін тез өз қалпына оралуға болады. Алайда бұдан кештеу жастың өзінде де үйлесімділікпен жаттығу жасаса, бұл көрсеткіштер сақталынылуы және тіптен жақсаруы да мүмкін. [4]

Географо-климаттық (Қиыр Солтүстік және Оңтүстік, жазық жер мен балшық сазды жер, тұйық кеңістік) ерекшеліктер мен болашақ мамандардың алдағы жұмыс шарттары да КҚДД өз өзгешіліктерін ендіретіндігі сөзсіз. КҚДД бағыты атқаратын қызметінің шарттарына қарай еңбекке деген арнайы дайындығын қамтамасыз етуі керек, спецификалық емес қатты әсер ететін тітіркендіргіштерге, атап айтқанда ыстыққа, суыққа, таулы жерлерге, радиацияның әсеріне беріктілік, инфекцияларға бейімделулері керек. Осы бағытта спорттың нақты түрлері, сондай-ақ арнайы жаттығулары, қажетті білімдер, дағдылар, кәдеге асырулар, арнайы сапалар пайдаланылады. КҚДД дұрыс ұйымдастыруға еңбекті ғылыми түрде ұйымдастыру бөлімінің негізгі ережелерін оқып білу, профессиограмм мен психограмм құра білу үлкен пайдасын тигізеді. Бұл берілген еңбек түріне дене шынықтыру мен спорт құралдарын таңдай білуді және дұрыс пайдалана білуге мүмкіндік береді.

Студенттерге қолданылатын КҚДД-ның құралдарын төмендегі топтарға біріктіруге болады: қолданбалы дене жаттығулары мен спорт түрінің жеке элементтері; спорттың қолданбалы түрінің толық қолданылуы; табиғаттың сауықтыру күштері және гигиеналық құралдар; студенттердің КҚДД процесін жақсартатын қосымша құралдар.

Жеке қолданбалы дене жаттығулары ағзаға толық мақсатты психофизиологиялық әсерлеріне қарай таңдалынады. Осыған байланысты түрлі мамандықтардағы студенттерге сәйкесінше таңдау жасалынады, мәселен, геодезистер үшін – туризм; металлургтер үшін – ауамен, күнмен, сумен және қармен т. б. шынығу. Көңіл бөлінетін дене сапаларының дамуы арнайы жаттығулардың көлемін ұлғайту, оқу нормативін жоғарылату арқылы жүзеге асады.

Спорттың қолданбалы түрінің толық қолданылуын таңдау тікелей студентке әсеріне негізделген. Айталық қимыл қозғалысты жақсарту үшін акробатика, гимнастика, суға секіру және т. б. шұғылдану ұсынылады.

КҚДД-ның қосымша құралдарына көрнекі құралдар мен түрлі техникалық құралдар, студенттердің болашақ кәсіби қызметтерінің шарттарының модельдері жатады.

Кәсіби қолданбалы дене дайындығының әдістемелік негізін нақты әртүрлі мамандыққа мамандандырылған дене дайындығының қатынастарының ерекшеліктері құрайды. Ішкі орта шарттарындағы дене және жүйке қызметінің бірлігінің талаптарын, жаттығушының алдын-ала дайындығының деңгейін міндетті түрде есепке алу керек. Бұнда сондай-ақ жан-жақты дене дайындығы мен КҚДД арасына қойылған шектеу болмайды, себебі бұның өзі болашақ мамандарды үйлесімділікпен дайындаудың құрамдас бөлігі. КҚДД тізбектеле өткізілуі мүмкін, сондай-ақ

жалпы дене дайындығымен қатар да жүргізілуі мүмкін. Осылайша тек студенттердің демалыспен еңбек барысында қолданбалы білім мен дағдыларды КҚДД пайдалануға көңіл аударуын қалыптастырады. Спорттың кейбір түріне енетін қолданбалы білім мен дағдыларды нақты мамандықтың дене және арнайы сапаларын дамыту мақсатында меңгеру де міндетті.

Қолданбалы білімдерді қалыптастыру студенттердің дене тәрбиесі мен спортты өндірістік шаршауда және өндірістік ортаның қолайсыз әсерлерінен күресуде пайдалану мүмкіндігін білдіру мақсатында жүргізіледі.

Жоғары оқу орындарындағы КҚДД формаларына арнайы ұйымдастырылған оқу сабақтары, өз беттерінше және өздерінің ойластыруындағы сабақтар, бұқаралық сауықтыру, дене тәрбиесі және спорттық іс-шаралар жатады.

Өз беттерінше және өздерінің ойластыруындағы сабақтар ең алдымен КҚДД оқытушысының тапсырмаларын орындаудан тұрады. Бақылау ретінде бұл тапсырмалар сынақ талаптарына ендіріледі (кешенді таңғы және өндірістік гимнастиканы құрайды, жарыстарды ұйымдастыру туралы материалдар және т. б.). КҚДД жақсарту мақсатында сабақтар студенттік жатақханаларда және спорттық лагерлерде жұмыс күндері және жазғы демалыс мерзімдерінде және т. б. уақыттарда өткізіледі. КҚДД ұйымдастырудың басты құрамдас бөлігі төрешілерді, спорттан қоғамдық инструкторларды дайындау әдістемесі болып табылады. Дене шынықтыру мен спорттан бұқаралық сауықтыру іс-шаралары, егер олар спорттың қолданбалы түрлері мен немесе оның элементтерімен толықтырылса, оң мәнге ие болады. Бұл тұрғыдан спорттық бағдарлау, жүгіру маршруттары, эстафеталар және КҚДД-ның элементтерімен қозғалыс ойындары пайдалы. Сондай-ақ ЖОО-ның бейіндік кафедраларымен байланыс қажет. Бұл студенттердің болашақ мамандығына қажетті элементтерден құрастырылған эстафета және т. б. қоса отырып іс-шараларды жетілдіруге мүмкіндік береді.

Қолданбалы білім мен дағдылардың қалыптасу мәні мен реттілігі студенттерге саналы түрде жеткізілуі керек (қозғалыс білімі – әрекеттерді автоматты емес түрде басқара білу қабілеті; қозғалыс дағдысы – қозғалысты автоматты түрде басқару). Бұл жерде болашақ мамандардың қандай білім мен дағдылардың олардың болашақ жұмыстарында аса қажет болатындығын анықтай білгені маңызды.

Қолданбалы дене сапаларын дамыту негізгі дене сапалары: күш, шыдамдылық, жылдамдық, ептілік, иілгіштіктерді бағыт бойынша дамыту мен және жақсартуға тіреледі. Жаттығудың алғашқы этаптарында кешенді түрде оларды бір мезетте жақсарту жұмыстары жүр-

гізілетіндігін есепке алу керек. Келешекте арнайы жаттығуларды, негізделген жұмыс көлемін, интенсивтілігін және қолданылған денеге түсірілген күш ерекшеліктерін іріктей отырып нақты сапаларды дамыту қажет. [5]

Күшті дамытуға арналған жаттығуларды таңдағанда негізгі қызметінің құрылымына, бұлшық-ет сипатының шамасы мен мінезіне тән, қозғалыс қимылының бұрыштық амплитудасына ұқсас қозғалыстарды таңдау керек. Бұл жерде бұлшық-ет топографиясын және оның еңбектегі жұмыс кестесін білу өте пайдалы. Спорттан өзге өндірістік қызметтің кейбір түрлері біршама бұлшық-ет топтарының ұзақ уақыт бойғы статикалық болдыруымен сипатталады. Жаттығу мақсатында сабаққа қарапайым әрі жұмыс орнында қолдануға болатын изометриялық жаттығуларды ендіру пайдалы. Әдетте, кәсіби қызметте тек жылдамдық ғана маңызды емес, сондай-ақ салыстырмалы түрде күрделі болмайтын қозғалыстардың жылдамдығы мен дәлдігінің оптималь үйлесімділігі де маңызды. Сондықтан да күрделі реакциялардың дәлдігін дамыту керек. Осыған байланысты жылдамдықты арттырумен (мәселен, ойындар), объектінің кенеттен пайда болуымен және т. б. байланысты жасалынатын жаттығулар пайдалы.

Шыдамдылықты дамыту жоғары кәсіби жұмысқа қабілеттілікке, өндірістік шаршауға ағзаның жоғары беріктілігін қалыптастыруға жеткізетін бірден-бір тиімді құрал болып есептелінеді.

Еңбек кезінде шыдамдылықтың арнайы түрлерін талап ететін шаршаудың төрт түрі анықталған: шаршау, сенсорлық (сезім мүшелерінің шаршауы), көңіл-күй, дене. Осылайша жалпы шыдамдылық арнайы шыдамдылық түрлерін анықтаушы болып табылады.

Ептілік пен иілгіштікті дамыту жаңа қозғалыстарды меңгеру жылдамдығымен анықталады. Бұл тікелей еңбек қызметінің өнімділігіне әсер етеді. Осыған байланысты дене тәрбиесінің түрлі құралдарын, қозғалыс ойындарын, гимнастиканы қолдану міндетті.

Арнайы қолданбалы сапаны дамыту – КҚДД маңызды жағы. Мамандардың айтуынша бұндай сапалар еңбек процесінде дамиды, бірақ нақты деңгейде ғана. Бағытталған жаттығуларды таңдау және оларды қолдану кәсіби машықтанудың деңгейін жоғарылатады. Осымен байланысты мәселен, спорттық ойындар жауап қату (реакция) жылдамдығын жоғарылататындығы, ой-өріс кеңістігін арттыратындығы, кеңістікте бағдар жасауды жақсартатындығы анықталады. Солай болғанда да шаңғымен айналысу, ұзын қашықтыққа жүгіру, жүзу жалпы шыдамдылықтың және т. б. дамуына жағдай жасайды. КҚДД қосу еңбек түрін танып білумен тығыз байланысты.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Оңалбек Ж. К., Тайжанов С. Дене мәдениеті және сауаттылық. Шымкент 2014ж.
2. Белорусова Ю. Я. Воспитание в спорте. М. : 1993.
3. Киселев Ю. Я. Влияние спорта на формирование личности. М. : Знание 1987.
4. Матвеев Л. П. Влияние спорта на формирование воли. М. : 1987.
5. Андронов О. П. Физическая культура, как средство влияния на формирование личности. М. : Мир, 1992.

КЫЛЫШБАЕВА ГУЛЬНАР БАКИРАМОВНА

ауылшаруашылық ғылымдарының кандидаты, доцент,
Халықаралық гуманитарлық – техникалық университеті

БАЛАБЕКОВА ДИНА БУРКИТБАЕВНА

экономика ғылымдарының кандидаты, доцент,
Халықаралық гуманитарлық – техникалық университеті

БІЛІМ АЛУШЫНЫҢ ОҚУ ЦРОЦЕССИНДЕ ӨЗІНДІК МЕНЕДЖМЕНТТІН ДАМУ ТӘСІЛДЕРІ

Түйін. Бұл ғылыми мақалада, білім алушы соңғы оқу нәтижесіне құзіреттілігін қалыптастыруға қол жеткізуге ықпал ететін өзіндік басқару тәсілдері қарастырылған. Сонымен қатар өзіндік басқарудағы танымдық тәсілдерінің құрылымы жасаланған. Тәсілдердің ерекшеліктері зерделенген.

Кілт сөздер: білім алушы, өзіндік, менеджмент, процесс, дамыту.

Аннотация. В данной научной статье рассматриваются приемы в процессе обучения самоуправления, способствующие обучающегося в достижении результатов обучения и формирования компетенции. Наряду с этим разработана структура познавательных приемов самоуправления в учебном процессе.

Ключевые слова: обучающийся, самоуправление, менеджмент, процесс, развитие.

Summary. This scientific article discusses techniques in the process of self-management training that contribute to the student's achievement of learning outcomes and the formation of competence. Along with this, the structure of cognitive methods of self-management in the educational process has been developed.

Keywords: student, self, management, process, development.

Кіріспе

Оқыту процестерінде өзіндік басқару немесе мақсатқа қол жеткізуге бағытталған өзіндік танымның немесе әрекетінің ажырамас бөлігі. Өзіндік басқару мақсат қою, оларға қол жеткізу үшін тәсілдерді қолданып бейімдеу және әрекет пен нәтижені бақылау болып табылады. Оқыту жөніндегі мотивацияны сенімді қалыптастыру, қойылған мақсатқа жету үшін әлеуметтік және қоршаған орта ресурстарын пайдаланады. Оқытудың өзіндік менеджменті- өзіндік оқу немесе білім алушының өз оқу процесін басқара алуы. Қазіргі таңда өзіндік басқаруға қатысты теория мен зерттеулер зерттеу нысанын кеңейтіп, академиялық оқыту және жетістік мәселелері қарастырылады. Таланты шыңдау нақты мақсат пен ниетті және оқытудың тиісті механизмдерін мұқият саралауды талап етеді Білім алушыларды ынталандыру формалары қарастырылады[1]. Инновацияға деген ұмтылыс білім беру саласындағы бәсеке деңгейін арттырып, білім беру ұйымына табысқа жетуді күрделендірсе қоғамға тигізер пайдасы көп. Білім алушылар тәжірибе жинақтай келе, проблеманы шешу арқылы дағдыларын жетілдіре алады. Бірінші кезеңде білім алушылар аналогияны қолдана отырып, мысалдарды шешілуі қажет мәселелермен байланыстырады. Екінші кезеңде олар тәжірибе арқылы

абстрактті декларативтік ережелерді жасайды. Үшінші кезеңде әрекет жылдам және біркелкі жүрсе, проблеманы шешу аспектілері автоматты түрде іске асады. 4-кезеңде білім алушылар мәселенің түрлерін есте сақтай отырып, сол мәселеге тап болған кезде шешім шығарудың қажетті тәсілін жылдам тауып алады [Salden et al., 2010 б. 448].

Оқытуды өзіндік басқару – кері байланыс тізбегінен тұратын динамикалық және циклдік процесс (Lord et al., 2010). Өзін-өзі басқаратын білім алушылар алдарына мақсат қойып, оларға жету жолындағы жетістіктерін метанамдық тұрғыдан басқарады. Білім алушылар мақсаттарына жету арқылы, мысалы жақсы оқу, оқу тәсілдерін өзгерту арқылы, өздерінің бақылауы мен сыртқы пікірге жауап береді алады. Нәтижеге жеткен жетістіктері арқылы оларды жаңа мақсатқа бастайды.

Негізгі бөлім

Оқыту мен проблеманы шешу арасындағы байланыс білім алушылардың эвристика сияқты басқа да тәсілдерді үйреніп, проблеманы дұрыс шеше алатынын көрсетіп отыр. білім алушылардың танымдық сызба құру арқылы жетістікке жетуіне көмектесетін бірнеше жол бар. Білім берудің мұндай тәсілдерін білім беру дағдыла-

рын игерудің бастапқы сатыларында қолданады. Бастапқы танымдық сипаттамалар тәжірибелердің көмегімен тәжірибелі мамандар қолданады (1-сызба). Білім алушыларға проблеманы шешу дағдыларын меңгерту барысында жоспар ұсынылады. Сабақты өткізу барысында білім алушыларға берілетін Ақпарат метафоралық сипатта

болады, ол оқытуды жеңілдетеді. Сонымен қатар білім алушыларға проблеманы шешуге арналған тәсілдерді қолданылатынын үлгі мысалдар беру керек. Себебі білім алушылар тәсілдерді қалай қолдануды өз беттерімен анықтай алмауы мүмкін. Нәтиже мен білім өзара байланысатынын және оларды қолдану ретін корсетіледі.

Сызба 1. Білім беруде білім алушылардың өзіндік басқарудағы танымдық тәсілдерінің құрылымы

Жаңалық аша отырып оқыту, оқытушының ақпаратына негіздей отырып білім берумен салыстырғанда, трансфер мен проблеманы шешуді жеңілдетеді. Жаңалық ашу білім алушылардың мысалға сүйене отырып ережелер жасауына түрткі болады. Бұл процестер оқытушының сабақ өтуі кезінде де орын алғанымен, жаңалық ашудың нақты бір жағдайларда аса тиімділігі анықталып отырады. Білім алушыларға тәсіл мен оның ережелерінің вербалды сипаттамасын берудің маңызы зор. Тиімді оқыту стратегияларын қолдану кезінде білім алушыларға көмек қажет болуы мүмкін. Білім алуға дейін оқушылар өздерінің материалмен таныстығы және оның қиындығы, ол туралы білетіні, оған қызығуы, ұнатуы туралы сезімді бастан өткізумен қатар, өздері үшін қай тәсіл оңтайлы және қанша уақыт кете-

ді деген мәселелерді шеше алады. Тапсырманы орындау барысында оқушылардың метатанымдық процестері тапсырманың күрделілік деңгейін, оны орындау үшін қаншама еңбек етілетінін және қанша уақыт кететінін, сондай-ақ тәсілдің тиімділігін анықтауға болады.

Білім алып жүрмін деген ой мотивация мен жаңа мақсаттарға қол жеткізуге бағытталған әрекеттерді өз бетінше басқаруға мүмкіндік береді. Өзіндік ізденіс сыни ойлау үшін ең маңызды процесс. Бағалау-талдау, шешім шығару және биологиялық ғылыми деректерді салыстыру процестерін танытады. Бақылау мен өзіндік, жаңалық ашуға бағыттап білім беру арқылы оқытудың жаңа бағыттары ашыла бастады [2].

Зицманн мен Эли (2011) оқытудың өзіндік басқарудың тұратын концепция жасап шығарды.

Сызба 2- Оқытуды өзіндік басқару концепциясы

Оқытуды өзіндік менеджменті оның мақсаттарына қарай бағыттаса, реттеуші механизмдер мақсат нәтижесіне жетуге жағдай жасайды. Білім беруде өзіндік бақылау, өзіндік білім беру және өзіндік бекіту маңызды процесс. Білім алушылар мақсатты нақты тақырып мазмұнына сәйкес қойғансоң өздерінің не істеп отырғанын біліп, басқалармен қаншалықты деңгейде қарым-қатынасқа түсе алады сияқты бақылай алған жағдайда ғана іс-әрекеттерін басқара алады. Әрекетті сапа, жылдамдық, мазмұны және өзіне тән ерекшеліктері бар критериалды өлшем параметрлер арқылы бағалауға болады. Мұндай кезде білім алушылардың кез келген басқа курсқа қатысты тапсырманы орындау барысында өздерін бақылау үшін қолдана алатын стратегиялар ойластырып табуына ықпал етеді. Өзіндік бақылаудың екі маңызды өлшемі бар: жүйелілік және жақындық. Жүйелілік дегеніміз – мінез-құлықты аңда-саңда ғана емес, тұрақты түрде бақылап қажет. Жақындық дегеніміз – мінез-құлықты орын алғаннан кейін біраз уақыттан соң емес, сол уақытқа жақын кезеңде бақылау[5 б. 490].

Оқытушы биология, экономика т. б пәндерді оқытуда білім алушыларды топқа бөлу қажет. Бірінші топтағы білім алушыларға сабағында өз әрекеттерін үнемі бақылап және өздері оқу материалмен қалай меңгеретін жазып отыруға тапсырма береді. Екінші топтағы білім алушыларға алдына біркүндік әрекет мақсатын қойса, үшінші топтың білім алушыларына өздерін ба-

қылап, алдына мақсат қоюға тапсырма береді. Егерде, оқытушы өзіндік бақылауда білім алушының тапсырмаға бөлетін уақытын ұзартып, оқылатын пәндерін алға жылжуға көмектессе, мақсат қоюдың тиімділігі төменірек болғанын көрсетеді. Мақсат әрекетке әсер етуі үшін, білім алушылар күрделі болғанымен, қол жеткізуі мүмкін мақсатты қалай қою керектігін білулері керек. Үнемі бақылауда алу керек. Өзіндік және сырттай бақылауда жүрген білім алушылардың өзіндік тиімділігі, табандылығы, дағдысы жоғары болады. Оқу стратегиясын немесе тәсілін үйрету – білім алушылардың түсінуі мен өзіндік тиімділігін арттырудың қысқа жолы.

Білім алушылар өз бетінше оқу тәсілдерін қолдануды ұсынады:

1. Менің не істеуім керек?
2. Тапсырманы оқу.
3. Тақырыпты оқып оның не жайында екенін анықтау.
4. Қай жерінде ұқсастық, ерекшелігі бар – ойлану.
5. Оған қандай тақырып сай келетінін ойлану.
6. Терминдерге талдау жасау және анықтама беру.
7. Сұрақ қою, егерде сұрақтың жауабын білмесем, әңгімені қайта оқимын.
8. Нәтиже шығара алдымба мен өзім ойымды бекіте алдымба?

Өзіндік бекіту – білім алушылардың болашақ жауаптың ықтималдығын арттыратын жауапқа қол жеткізу арқылы өз ойларын бекітуі. Оқуды басқару мүмкіндігі білім алушылардың таңдай алу (1-кесте) мүмкіндіктерімен тікелей байланысты болады.

1-кесте. Білім алушылардың таңдау процестері

	Таңдау түрі	процестері
1	Қатысу	Білім алушылардың мақсаттары, құндылықтары және өзіндік тиімділігімен байланысты
2	Әдісті	Білім алушылар оқу кезінде өздері қолданатын әдістерді таңдайды
3	Нәтиже	Білім алушылар тапсырманы орындау барысында өз әрекеттерін бақылап, өздерінің нәтижеге қаншалықты жақын қалғанын анықтай алады
4	Әлеуметтік және физикалық ортаны	Білім алушылардың тапсырманы орындауға сай келетін әлеуметтік және физикалық ортаны таңдай алуы қажет

Өз жетістігін көрген білім алушы өзіндік тиімділігін арттырады, оның тапсырманы аяқтауға деген мотивациясы нығаяды[5].

Білім алушыларға тапсырмаларды жүктеу

және талқылау талқылау тақталарын қолданып бірлесе жұмыс жасап және оқытуды басқару жүйесіне

2-кесте. Оқыту нәтижесі

	Түрі	мысалдар
1	Интеллектуалды дағды	Ережелер, тәртіптер, концептілер
2	Вербалды ақпарат	Деректер, даталар
3	Танымдық стратегиялар	Қайталау, мәселені шешу
4	Қарым-қатынас дағдылары	Ойлау, ойын, бәсеке
5	Көзқарастар	Жомарттық, шыншылдық, әділдік

Ойлау барысында оқушылар ақпаратты білдірудің тұрақты және ерікті жолдарына сүйенеді. Сабақ түсіндіріп, сұрақ қою барысында, оқытушы суреттерді, деректерді, компьютердік графиканы және видеоматериалдарды қолданғаны дұрыс. Мотивациялық тұрғыдан алып қарастырсақ, тұтастық пен вербалдық тәсілді жақтаушылар ұзақ уақыт бойы ынталандырмайтын тапсырмаларды орындағанды қаламаса, бейнелеу тәсілін жақтаушылар, керісінше, бұл тәсілді кеңінен қолданады. Оқушының танымдық стилі оқытушы стилімен бірдей болса, онда білім алушы позитивті оқу тәжірибесін қалыптастыра алады. Танымдық теория нәтижесінде студенттердің ойы мен сенімі артып, олардың көзқарасы оның құндылықтарына терең мән беріледі. Оқыту нәтижелеріне негізделген жаңа білім беру жүйесіне сәйкес студенттердің кәсіби шеберлігін практикалық тұрғыда пайдаланады және кәсіби қызметінде іскерлік, дағды, құзыреттілік қалыптастыру жолдары қарастырылады[6].

Түрлі оқыту стильдері мен олардың бағалау өлшемдеріне сүйене отырып, көптеген зерттеулер жүргізілді. Оқыту процесіне білім алу, дағдылар, тәсілдер, ұстанымдар, көзқарастар және мінез-құлықты қалыптастыру мен оларды жетілдіру жатады. Оқыту процесінде ойының, ұстанымының, білімінің, әдісінің, қабілетінің өзгеруін қамтиды. Танымдық теорияда оқытудың мағыналы маңызды болуы және білім алушылардың өздеріне, басқаларға және білім беру ортасына деген көзқарастары ескеріледі. Оқытушылар оқуға қатысты белсенді тапсырмаларды орындату арқылы студенттердің ойлау қабілетіне қалай әсер ететінін есте ұстау керек. Өзіндік тиімділік ол мотивация мен жетістікке әсер ететін маңызды фактор. Өзіндік білімнің тұрақты көрсеткіштеріне қарағанда, өзіндік тиімділік жағдаяттық тұрғыдан нақты динамикалық, тұрақсыз және үнемі өзгеріп отырады. Өзіндік тиімділікті бағалаған кезде, бағаланған жетістіктің негізі болып саналатын негізгі процестермен және мүмкіндіктерімен байланыстыра білген жөн[7] Метатаным бір-бірімен өзара байланысты дағдылардан тұрады. Метатанымдық дағдылар проблеманы шешу мен сыни ойлауға көмектеседі. оқушылар өздерінің материалмен таныстығы және оның

қиындығы, ол туралы білетіні, оған қызығуы, өздері үшін қай тәсіл оңтайлы және қанша уақыт кетеді деген мәселелерді шеше алады.

Қорытынды

Оқыту дағдыларынан тұратын және біліктілік арттыруға бағытталған мақсаттар, тапсырманы орындауға бағытталған мақсатгармен салыстырғанда, өзін-өзі басқара отырып оқытудың сапасын жақсартады. Мотивациялық факторлар оқыту үшін аса маңызды. болжау кезеңінде білім алушылар алдына мақсат қойып, стратегиялық жоспарлар жасайды, мақсатқа жету үшін өзіндік тиімділіктерін қалыптастырады. Әрекетті басқару кезеңі мотивация мен оқуға әсер ететін оқыту стратегияларын іске асыруды, әрекетін бақылап, ол жайлы хабардар етіп отыруды қамтиды. Білім алушылар өзіндік рефлексия кезінде өз әрекеттерін бағалайды. Өз әрекеттерін басқара алатын білім алушылар дағдыларды игеруді стратегиялық тұрғыдан басқаруға болатын процесс деп қабылдайды және жетістік нәтижелеріне өздері жауапты екенін түсінеді. Білім беру оқытушының әрекетті таныстыруынан басталады. Одан кейін білім алушылар мен оқытушылар бірлесе жұмыс істейді. Бірте-бірте білім алушыларға көбірек жауапкершілік жүктеледі және олар бір-бірін оқыта бастайды.

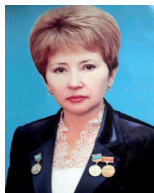
Стратегияларды игерудің конструктивістік табиғаты мен тәсілдердің қолданылуына көңіл бөлінген жағдайда, стратегияларды үйретудің тиімділігі артады (Goldin- Meadow, Alibali). Негізгі мәселе оқушылардың сырттан қабылдайтын ақпараттар негізінде түсініктер қалыптастыруға ынталы болуында. Жақсы үйретілген сабақ процеске қолдау көрсетумен қатар, білімнің қалыптасуына қажет бай ақпаратпен және контекспен қамтамасыз етеді. Тиімді оқыту технологиясын қолдану барысында білімді іске қосу, метатанымдық мониторинг сияқты өзіндік басқаруға қатысты дағдаларды қамтиды. Қазіргі таңда оңлайын оқытуда бағдарламалық технологияның олдандуда оқытушылар білім алушыларының өзіндік басқару дағдыларын дамытуға көмектесе алады. Онлайын арқылы оқу пәндерін оқытуда оқытушыларға арналған технологиялық құрылғыларды пайдалану қажет. Қазіргі таңда оқыту-

ды басқару жүйелері атап айтқанда талқылау тақталары, чаттар, блогтар, веб-конференция, викилер, әлеуметтік желілер платформалары, компьютерлік бұлт технологиялары, виртуалды әлем, мобильды технологияларды пайдалану керек. Мотивация оқытуда өзіндік басқарумен ты-

ғыз байланысты. Белгілі бір мақсатқа жетуге талпынатын тұлға өздері басқара алатын әрекеттер, атап айтатын болсақ оқу материалдарын ұйымдастыру, қайталау, оқыту жетістігін бақылау, тәсілдерді бейімдеу. Оқуға деген мотивацияларын өздері басқарады.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Ник Уилтон HR-Менеджментке кіріспе. Астана 2019, б. 406
2. Кылышбаева Г. Б., Бердалиева А. М., Максүтова К. Биология сабағында мотивацияға негізделген өзіндік сыни тұрғысынан жаңа білім беру бағыттарын зерттеу Қазақстанның ғылымы мен өмірі №2/2, 2020 б. 241
3. Н. Әлқожаева Қазіргі кездегі білім беру парадигмалары контексінде тұлғаны рухани дүниесін қалыптастыруды ғылыми –педагогикалық негіздері, Алматы «Қазақ университеті»2012, 38
4. Стив Бартлетт, Диана Бертон Білім берудегі зерттеулер кіріспе, Нұр-Сұлтан, 2020 б. 214
5. ДейлХ. Шунк Оқыту теориясы, Астана2019, б. 282
6. Кылышбаева Г. Б., Хамит Э. М., Саидазимова Д. Н. Білім беруде білім алушылардың өзіндік оқу құзіретін арттыру тиімділігі // Bilim jane Orkeniet , Нұр-Сұлтан, 2020 , №02, 12. 05. б. 69
7. Г. Б. Кылышбаева, А. М. Бердалиев, А. А. Сенкебаева, Д. Н. Саидазимова Жаңа білім беруде студенттердің құзыреттілігі мен білім парадигмаларын қалыптастыру негіздері //Вестник АПН Казахстан, №1, 2020 г. б. 20

ЛЕКЕРОВА ГУЛЬСИМ ЖАНАБЕРГЕНОВНА

зав. кафедрой «Психология и специальная педагогика»,
доктор психологических наук, профессор,
Южно-Казахстанский университет имени М. Ауезова,
Шымкент, Казахстан

СУЛЕЙМЕНОВА САНЕН НАМЕТОВНА

доцент кафедры «Современная педагогика и психология»,
кандидат педагогических наук, доцент,
Южно-Казахстанский университет имени М. Ауезова,
Шымкент, Казахстан

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ СТРУКТУРЫ ПЕДАГОГИЧЕСКОГО МАСТЕРСТВА В ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПЕДАГОГА

Аннотация. Мақалада тұлғааралық қақтығыс мәселелері қарастырылады, тұлғааралық қақтығыстарды тудыратын ситуациялардың түрлері, тұлғаралық қақтығыстардың салдары айқындалады. Сондай ақ, невротикалық сипаттағы негізгі тұлғааралық қақтығыстар, тұлғааралық гендерлік қақтығыстардың түрлері мен түрліше тұлғааралық қақтығыстарды шешудің тәсілдері қарастырылады.

Түйінді сөздер: тұлғаишілік қақтығыстар, жағымсыз салдар, жеңу жолдары.

Аннотация. В статье рассматриваются вопросы, касающиеся внутриличностных конфликтов. Определены виды ситуаций, вызывающих внутриличностные конфликты. Негативные последствия внутриличностных конфликтов. Основные внутриличностные конфликты, имеющие невротический характер. Способы преодоления разнообразных внутриличностных конфликтов. Виды внутриличностных гендерных конфликтов.

Ключевые слова: внутриличностные конфликты, негативные последствия, способы преодоления.

Annotation. The article discusses issues related to intrapersonal conflicts. The types of situations that cause intrapersonal conflicts are determined. The negative consequences of intrapersonal conflicts. The main intrapersonal conflicts of a neurotic nature. Ways to overcome various intrapersonal conflicts. Types of intrapersonal gender conflicts.

Keywords: intrapersonal conflicts, negative consequences, ways of overcoming.

Введение.

Многие видные мыслители прошлого говорили, что конфликты находятся внутри людей и что человек является главным носителем конфликта, поскольку в одной личности могут одновременно существовать несколько взаимоисключающих потребностей, целей, ценностей, интересов.

В реальной жизни человеку постоянно приходится делать выбор в пользу того или иного возможного варианта, отвергая другие. Например, любовь или богатство, семья или работа, личная жизнь или карьера и т. д. Для удовлетворения своих потребностей человек вынужден постоянно преодолевать внутренние сомнения и внешнее сопротивление среды. И если по тем или иным причинам цель недоступна, то человек оказывается в состоянии фрустрации (переживает чувство «рухнувшей надежды») и конфликта.

Внутриличностные конфликты – это такие конфликты, разрешение которых зависит от самого человека, от его способности жить в гармонии с самим собой и окружающей средой.

Основная часть.

В психологическом энциклопедическом словаре внутриличностный конфликт определяется как «дискомфортное состояние личности», которое возникает в результате противоборства двух несовместимых тенденций в психике человека.

Причём возможны варианты, когда тенденции содержат в себе и положительные, и отрицательные компоненты одновременно (например, повышение в должности предполагает нежелательный переезд на новое место жительства).

Такие конфликты можно условно обозначить как конфликты «между тем, что есть и тем, что хотелось бы иметь». Другие варианты таких конфликтов: «между тем, чего человек хочет и тем, чего не хочет», «между тем, кто он есть и тем, кем хотел бы быть». Такая внутренняя раздвоенность не является патологией – это вполне нормальное состояние здорового организма, так называемый «внутренний диалог». Но внутриличностная оппозиция может превратиться в жесткую бескомпромиссную борьбу, т. е. во

внутриличностный конфликт (вплоть до невроза), для разрешения которого человеку требуется психологическая помощь.

Выделяют **четыре вида ситуаций, вызывающих внутриличностные конфликты:**

- физические преграды (узник, непогода, нет денег);
- отсутствие объекта для удовлетворения испытываемой потребности (хочу кофе, а магазин закрыт);
- биологические ограничения (люди с физическими дефектами);
- социальные условия.

Соревновательность и соперничество пронизывают все сферы социальной жизни. Часто победа для одного человека означает неудачу для другого. Враждебное напряжение порождает страх. Источником страха может быть и перспектива неудачи, и угроза потерять чувство самоуважения.

Рыночные отношения предполагают агрессивно-конкурентное взаимодействие, а христианская мораль проповедует братскую любовь людей друг к другу.

Реклама стимулирует наши потребности, а реальная жизнь становится препятствием на пути их удовлетворения.

В таких условиях окружающая человека среда становится одним из основных источников внутриличностных конфликтов.

Помимо внешних фрустрирующих ситуаций, исследователи выделяют психологический конфликт, когда преграда для тех или иных действий кроется в самом человеке – ему трудно сделать выбор. Это:

- конфликт потребностей (самому хочется съесть и угостить надо);
- конфликт между социальной нормой и потребностью (любовь и долг);
- конфликт социальных норм (дуэль и церковь).
- конфликт ценностей;
- конфликт между ценностью и нормой;
- конфликт между ценностью и потребностью и др.

Ещё одним видом внутриличностного конфликта является **неосознанный внутренний конфликт**. В основе его лежат любые, не полностью разрешенные в прошлом, конфликтные ситуации, о которых человек забыл.

Поводом для возобновления неосознанного внутриличностного конфликта являются обстоятельства, запускающие воспоминания о прошлой незавершенной ситуации. Например, одного мужчину в детстве дразнили «Рябым». Когда он вырос, его лицо приобрело нормальный вид. Но однажды жена ненароком обозвала его старой кличкой. Реакция мужа была настолько бурной и агрессивной, что в конечном итоге семья распалась [Руффлер М., 1998, с. 135].

Негативные последствия внутриличностных конфликтов.

Если выход из конфликта не найден, то внутреннее напряжение продолжает усиливаться. Когда рост напряжения превышает определенную пороговую величину (индивидуальный уровень толерантности к фрустрации), то происходит психологический срыв в виде:

- невроза,
- общей психологической подавленности
- или чрезмерной агрессивности, которая может быть направлена на объекты, не имеющие никакого отношения к конфликту.

Обратной стороной агрессии является регрессия – негативный защитный механизм (бегство от ситуации).

Регрессия не решает проблему, ситуация остается, и вся энергия конфликта, не нашедшая выхода, направляется на разрушение самой личности.

3. Фрейд по этому поводу говорил: «Нужно разрушить другое и других, чтобы не разрушить себя». Закономерность: конфликт, не разрешенный вовремя, имеет свойство углубляться [Грэхэм Дж., 1985, с. 122].

Кратко охарактеризуем невроз как негативное последствие неразрешенного внутриличностного конфликта. Невроз – это психогенное заболевание, причиной возникновения которого является конфликт между личностью и значимыми для неё сторонами действительности. Выделяются **три главных невротических конфликта:**

1). «Хочу, но не имею права». Он маскирует «страх быть никем, не значить, не представлять ценности» и обуславливает **истерический невроз**.

2). «Хочу, но не имею достаточно сил». Этот внутриличностный конфликт обуславливается страхом «быть не тем, не соответствовать ожиданиям» и приводит к неврастении. **Неврастенический невроз** – заболевание добросовестных, ответственных людей, крайне редко говорящих «нет» в ответ на просьбу другого человека.

3). «Хочу, но не могу решиться». Этот конфликт держится на страхе «быть не собой, исчезнуть» и приводит к диагнозу **«обсессивно-фобический невроз»** (обсессии – навязчивости, фобии – страхи).

Общее состояние невротика можно охарактеризовать так: доброе, которого хочу себе, не делаю, а злого не хочу, но делаю.

В этом случае нужна психотерапевтическая помощь; эффективны методы арт-терапии, гештальт-терапии, психосинтеза, психодрама и др.

Все внутриличностные конфликты активизируют процессы расходования физических и духовных сил человека, поэтому с ними нужно работать, чтобы продолжать развиваться как пол-

ноценная личность [Гарбузов В. И., 1990, с. 116].

Способы преодоления разнообразных внутриличностных конфликтов

Одним из основных способов выхода из внутриличностных конфликтов является саморефлексия. Она включает оценку человеком самого себя и оценку сложности существующих проблем. Известный психотерапевт Максвелл Мольц в книге «Я – это Я, или Как стать счастливым» предлагает ряд методик, основанных на феномене саморефлексии:

- создавать правильный образ собственного «Я». Знать о себе всю правду. Уметь смотреть правде в глаза;
- реагировать на факты, а не на представления о них;
- не уделять повышенного внимания тому, что люди думают о вас, как они вас оценивают;
- не реагировать слишком эмоционально на внешние раздражители, уметь отсрочить свою реакцию на них («я буду волноваться только завтра»);
- не культивировать в себе чувство обиды, жалости к себе;
- уметь прощать себя и других, прощение действует исцеляюще;
- уметь направлять свою агрессию в нужное русло.

Для излишков эмоционального «пара» нужно иметь предохранительный клапан (физические нагрузки, творчество, пешие прогулки и т. д.):

- не «сражаться с ветряными мельницами». Эмоционально реагировать только на то, что реально существует «здесь и теперь»;
- не раздувать «из мухи слона», реально оценивать ситуацию со всеми вытекающими из нее последствиями;
- иметь четко выраженную цель и неуклонно стремиться к ее достижению. По возможности, ставить перед собой реальные цели;
- действовать решительно, целеустремленно, наступать, а не обороняться. [Платонов Ю. П., 2009, с. 210].

Особый подход нужен при разрешении неосознанного внутреннего конфликта. Проблема заключается в том, что такой конфликт существует на подсознательном уровне и его причины не ясны для самого носителя конфликта. Человек может болезненно реагировать на определенные жизненные ситуации, его могут раздражать какие-то события или действия окружающих, он может испытывать неприязнь к определенному типу людей. Причины таких конфликтов надо искать, прежде всего, в самом человеке. Для этого необходимо тщательно проанализировать несколько типичных ситуаций:

- Что меня раздражает в этом . . . ?
- Почему я так реагирую на это . . . ?
- Как я себя веду при этом . . . ?

- Почему другие на это . . . реагируют иначе?
- Насколько адекватно я реагирую на это . . . ?
- В чем причина моего раздражения?
- Не случилось ли со мной нечто подобное прежде?

Наиболее эффективным способом решения внутриличностного конфликта является адекватная эмоциональная реакция личности на стимулы внешнего мира – конгруэнтность (адекватная эмоциональная реакция на стимулы внешнего мира) [Лекерова Г. Ж., 2014, с. 356].

Отдельно остановимся на внутриличностных гендерных конфликтах.

Гендерный конфликт можно определить как борьбу женщин за равенство с мужчинами в публичной и приватной сферах.

Очевидно, что в современных обществах гендерный конфликт базируется на негативных последствиях поло-ролевой дифференциации и иерархичности статусов мужчин и женщин.

Исследователи выделяют несколько видов гендерного конфликта, проникающего с макроуровня (общественного устройства в целом) на микроуровень, т. е. во внутриличностное пространство человека мужского и женского пола.

Социальные психологи относят к внутриличностным гендерным конфликтам следующие:

- ролевой конфликт работающей женщины,
- конфликт боязни успеха (он ярко проявлялся в начале XXI века у российских мужчин, у т. н. «новых русских»),
- экзистенциально-гендерный конфликт.

Механизм формирования «**ролевого конфликта работающей женщины**» таков:

- а) женщина видит себя плохо справляющейся с совмещением семейных и профессиональных ролей;
- б) её эмоционально-психологическое самочувствие негативизируется;
- в) женщина начинает жить между двумя крайностями: то вступает в межличностные конфликты, то впадает в депрессию.

Для снижения остроты «ролевого конфликта работающей женщины» предлагается:

- 1) внести изменения в социально-экономические условия жизни женщин (Хоткина З. А., Власова О. А. и др.);
- 2) произвести структурные изменения в семейной системе (Виткин Д., Дудченко О. и др.);
- 3) обусловить изменение установок, ценностных ориентаций, выработку эффективных психологических стратегий у самих женщин (Алешина Ю. А., Босс П., Гаврилица О. А., Гурко Т. А. и др.).

Одна из причин ролевого конфликта работающей женщины может корениться в её перфекционистской установке: «Если уж я работница, то самая лучшая... Если уж я мать, то супер-мама...», а также в отношении к жизни как к

вынужденному положению – «Надо жить... Надо работать... Надо растить детей...». Замечено, что для женщин, которые гармонично сочетают семейные и профессиональные роли, характерен более партнерский образ жизни семьи. В таких семьях хорошо развита взаимопомощь супругов, мужа активно и результативно включены в домашнюю работу и воспитание детей, они положительно и заинтересованно относятся к работе жены (Алешина Ю. Е., Лекторская Е. В.).

Вторым типом внутриличностного гендерного конфликта является **«конфликт боязни успеха»**.

Феномен «страх успеха» выявлен и описан психологом Мартиной Хорнер. Она обнаружила, что успех вызывает у женщины тревогу, т. к. ассоциируется с нежелательными последствиями – утратой женственности, потерей значимых отношений и социальным отторжением.

Вслед за М. Хорнер многие зарубежные исследователи стали считать страх успеха чертой, изначально присущей женской природе, рассматривали его как глубинный психологический барьер, имеющий место в женской психике.

Однако исследование страха успеха, проведенное российским психологом Г. В. Турецкой, позволило прийти к следующим выводам:

1) центр тяжести этого феномена находится не во внутриличностной сфере, а вовне, в контексте отношений и культуры в целом;

2) «страх успеха» как социально-психологическое явление присущ российской культуре;

3) «страх успеха» во многом может быть объяснен особенностями ранней социализации женщин;

4) уровень проявления «страха успеха» у женщин зависит от степени эгалитарности взглядов, поло-типичности выбранной сферы деловой активности и «населенности» этой сферы другими женщинами.

Третьим типом внутриличностного гендерного конфликта является **«экзистенциально-гендерный конфликт»**.

Его могут переживать мужчины и женщины, смысло-жизненные ориентации которых базируются на исполнении традиционных половых ролей. В этом случае главный смысл своей жизни женщина видит только в создании семьи для рождения и воспитания детей, а для мужчины основным смыслообразующим фактором становится работа (карьера). Женщины, реализуя «истинно женское предназначение быть матерью и хранительницей домашнего очага», часто переживают экзистенциальный кризис в период психологического отделения повзрослевших детей от семьи. [Цветкова Н. А., 2012, с. 218].

Если раньше вся жизнь была насыщена эмоциональной и бытовой заботой о детях, то теперь, когда такое привычное течение жизни нарушается, у женщин возникает ощущение пустоты, ненужности, бессмысленности жизни. Вероятность внутриличностных гендерных конфликтов возрастает, если человек, вопреки своим желаниям и потребностям, следует социокультурным предписаниям (например, «Мужчины так себя не ведут»; «Женщины так не поступают»), если жестко подчиняет свои индивидуальные поведенческие проявления традиционным нормативным моделям поведения в рамках мужской или женской роли. Стоит отметить и позитивные последствия внутриличностных конфликтов. В процессе их преодоления:

- усиливается привлекательность еще недоступной цели;

- наличие препятствия способствует мобилизации ресурсов личности;

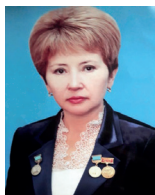
- внутриличностный конфликт способствует адаптации и самореализации личности в сложных условиях;

- повышается стрессоустойчивость организма;

- позитивно завершённые конфликтные переживания закаляют характер, формируют асертивность в поведении человека.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Руффлер М. Игры внутри нас. – М., 1998. – 360с.
2. Грэхэм Дж. Как стать родителем самому себе: Счастливый невротик. – М., 1985. – 278с.
3. Гарбузов В. И. Нервные дети. – Л., 1990. – 267с.
3. Платонов Ю. П. Психология конфликтного поведения. – СПб., 2009. -420с.
4. Психология конфликта: Учебное пособие. /Г. Ж. Лекерова; Шымкент: Нурлы Бейне, 2014. -458с.
5. Цветкова Н. А. Социально-психологическое обслуживание женщин. – М. -Псков, 2012. -355с.

ЛЕКЕРОВА ГУЛЬСИМ ЖАНАБЕРГЕНОВНА

зав. кафедрой «Психология и специальная педагогика»,
доктор психологических наук, профессор,
Южно-Казахстанский университет имени М. Ауезова,
Шымкент, Казахстан

МАМЫКОВА РОЗА УБАЙДЯЛЛАЕВНА

доцент кафедры «Биология»,
кандидат биологических наук, доцент,
Южно-Казахстанский государственный педагогический университет,
Шымкент, Казахстан

ПСИХОЛОГИЧЕСКОЕ СОПРОВОЖДЕНИЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ПОДГОТОВКИ СТУДЕНТОВ В КОНТЕКСТЕ РАЗВИТИЯ МОТИВАЦИИ ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Түйін. Мақалада студенттердің кәсіби даярлығын психологиялық сүйемелдеу проблемалары қарастырылады. Кәсіптік білім беру саласындағы ортаның психологиялық қауіпсіздігін қамтамасыз ететін сипаттамалардың бірі студенттердің кәсіби ғана емес, тұлғалық дамуының да арнайы жағдайларының болуы болып табылады. Қазіргі кезеңде психологиялық қызмет жұмысының барған сайын өзекті бағыты кәсіби даму процесі құрылатын негіз, іргетас болып табылатын студенттің жеке басының психологиялық денсаулығын қамтамасыз ету болып табылады.

Негізгі сөздер: психологиялық сүйемелдеу, тұлғалық даму, студенттерді кәсіби даярлау.

Аннотация. В статье рассматриваются проблемы психологического сопровождения профессиональной подготовки студентов. Одной из характеристик, обеспечивающих психологическую безопасность среды в сфере профессионального образования, является наличие специальных условий не только профессионального, но и личностного развития студентов. Все более актуальным направлением в деятельности психологической службы на современном этапе становится обеспечение психологического здоровья личности студента, которое является основой, фундаментом, на котором будет строиться процесс профессионального развития.

Ключевые слова: психологическое сопровождение, личностное развитие, профессиональная подготовка студентов.

Summary. The article deals with the problems of psychological support of professional training of students. One of the characteristics that ensure the psychological safety of the environment in the field of vocational education is the presence of special conditions not only for professional, but also for the personal development of students. Ensuring the psychological health of the student's personality, which is the basis, the foundation on which the process of professional development will be built, is becoming an increasingly relevant area in the activities of the psychological service at the present stage.

Keywords: psychological support, personal development, professional training of students.

Введение. Психологическое сопровождение профессиональной подготовки студентов – это новое направление в психологической науке и практике. Оно основано на гуманизации взаимоотношений в обществе, которые требуют пересмотра, переоценки всех компонентов педагогического процесса. В этом случае основным смыслом воспитательно-образовательного процесса вуза становится развитие студента. Именно развитие студента и должно быть мерилем качества работы преподавателя высшей школы, всей системы образования. Формирование профессиональных качеств, знаний, умений, навыков самого преподавателя и студента является основой педагогического процесса.

Одной из характеристик, обеспечивающих психологическую безопасность среды в сфере профессионального образования, является наличие специальных условий не только профессионального, но и личностного развития студентов. Все более актуальным направлением в деятельности психологической службы на современном этапе становится обеспечение психологического здоровья личности студента, которое является основой, фундаментом, на котором будет строиться процесс профессионального развития.

Основная часть. Анализ литературы позволил нам определить, что на сегодняшний день в науке существует два близких по смыслу тер-

мина «психолого-педагогическое сопровождение» и «психолого-педагогическая поддержка» (некоторые авторы выделяют отдельно понятия «педагогическая поддержка», «психологическая поддержка», «психологическое сопровождение», «педагогическое сопровождение»).

Проблемам психологической поддержки уделяли внимание зарубежные психологи и педагоги. Особый вклад в разработку этого понятия внесли А. Байярд [Байярд Р. Т., Байярд Д., 1991, с. 164.], Р. Бернс, и др. Они утверждали, что у любого человека есть возможности для позитивного и конструктивного развития, что источник и внутренние силы личностного роста находятся внутри человека, а не во вне. Начиная с исследований Р. Бернса, поддержку в условиях процесса образования подразделяют на психологическую и педагогическую [Бернс Р., 1986, с. 324.].

В современной российской науке понятие «педагогическая поддержка» нашло свое развитие в трудах Л. И. Божович, Г. В. Митиной и др.

Понятие «педагогическая поддержка» ввел в современную отечественную педагогику О. С. Газман. Дальнейшее развитие это понятие получило в работах Н. Б. Крыловой, рассматривающей ее как оказание помощи детям в решении их проблем в условиях учебного заведения, успешной социализации.

Понятие «педагогической поддержки» у О. С. Газмана – это процесс совместной работы учащегося с преподавателем для определения собственных интересов, целей, возможностей и путей решения проблем (преодоления препятствий), мешающих учащемуся на пути его развития при сохранении человеческого достоинства и при самостоятельном достижении желаемых результатов в обучении, самовоспитании, общении, образе жизни. [Газман О. С., 1997, с. 45].

Н. Б. Крылова выделяет педагогическую (решение задач обучения и воспитания), психологическую (проблемы внутреннего роста и идентификации личности) и нравственную (решение нравственных противоречий) виды сопровождения и связывает его с процессами содействия: сочувствием, сопереживанием, сотрудничеством, которые помогают личности на пути саморазвития. Таким образом, объединяются психологическая и педагогическая составляющие процесса сопровождения [Крылова Н. Б., 1985, с. 43].

Практически во всех изученных нами работах основной упор делается на воспитание и обучение различных групп в детском и юношеском возрасте. Проблема психолого-педагогического сопровождения развития личности представляется как система профессиональной деятельности педагога, направленная на создание условий для успешного обучения и психологического развития личности и как основа

взаимодействия субъектов воспитания и обучения при решении проблем, связанных с процессом образования.

Нам близок подход, предложенный Э. Ф. Зеером. Под понятием «психологическое сопровождение» он понимает целостный процесс изучения, формирования, развития и коррекции профессионального роста личности [Зеер Э. Ф., 2003, с. 285].

Под психологическим сопровождением профессиональной подготовки студента вуза, мы понимаем, непрерывный процесс изучения, формирования и совершенствования профессиональной деятельности преподавателя и студентов вуза, осуществляемый субъектами педагогического процесса в ситуациях взаимодействия.

Цель психологического сопровождения профессиональной подготовки студента вуза – это помочь студенту полноценно реализовать свои способности, знания, умения и навыки для достижения успешности в профессионально-педагогической деятельности.

Процесс психологического сопровождения профессиональной подготовки студента вуза может быть оценен, исходя из критериев и показателей. Изучив предлагаемые литературные источники, в своем исследовании мы выделяем общепринятые критерии: гностический, деятельностный, мотивационный, как наиболее точно отображающие, по нашему мнению, специфику процесса.

Гностический критерий определяется показателями уровня знаний преподавателя, студента: знание сущности педагогического процесса высшей школы, его специфики; знание психолого-педагогических особенностей субъектов деятельности; знание методов, форм, технологий педагогической деятельности; знание педагогических умений, обеспечивающих успех в профессиональной деятельности педагога.

Деятельностный критерий определяется тем уровнем умений и навыков, которые имеются у преподавателя, студента: способность проявлять на практике педагогические умения, обеспечивающие успех в деятельности; умение выполнять на практике психолого-педагогические требования к педагогической деятельности; рефлексия деятельности, своих качеств и умений.

Мотивационный критерий определяется осознанием общественной значимости педагогической деятельности, личным интересом к педагогической деятельности, желанием реализовать себя в ней.

В процессе исследования мы посчитали необходимым рассмотреть особенности педагогического вуза, влияющие на результативность педагогической деятельности, и возможности психолого-педагогического сопровож-

дения профессиональной подготовки студента – педагога.

Среди особенностей мы выделяем общие для всех вузов, влиять на них не всегда возможно из-за объективных факторов, а учитывать необходимо, и частные для педагогических вузов, на которые мы влияли в ходе своего исследования.

По нашему мнению, общими особенностями для вузов являются:

- низкое материальное обеспечение преподавателей и вузов;
- частые смены направления развития системы высшего образования из-за сложной политико-экономической ситуации в стране в целом;
- кратковременность общения преподавателя со студентами;
- повторяемость преподавательской деятельности;
- акмеологические и андрогогические особенности (различный возраст, опыт работы, различный уровень педагогических знаний, умений, навыков, особенности образования взрослых и др.).

Частными особенностями для педагогических вузов являются:

- специфика кадрового подбора преподавателей (отсутствие у преподавателей психолого-педагогической подготовки, навыков работы в сфере «человек-человек», мотивации к повышению психолого-педагогической подготовки);
- отсутствие у преподавателей желания и интереса в совершенствовании педагогической составляющей своей профессиональной деятельности;
- отсутствие отлаженной системы диагностики педагогических умений, способностей и мотивации к педагогической деятельности;
- отсутствие возможности у преподавателя повысить свои педагогические умения и развить педагогические способности;
- недостаточное количество выделяемых часов на самообразование преподавателя [Lekerova G. Zh., Mamykova R. U., 2016, с. 1714].

Мы предлагаем свою модель психологической службы в вузе. Решение задачи подготовки специалиста в той или иной профессиональной сфере невозможно без комплексной системы психологического сопровождения, которая, в свою очередь, требует наличия в образовательном учреждении четкой организационной структуры, занимающейся данным видом деятельности

Концепция нашей модели психологической службы в вузе предполагает создание такой организационной модели службы психологического обеспечения образовательного процесса, которая будет способна адекватно реагировать на потребности развития образовательной среды университета.

Сложность задач, стоящих перед создавае-

мой психологической службой, требует соответствующего статуса. Наиболее оптимальным, мы считаем, следующий вариант психологической службы – общеуниверситетское структурное подразделение *Центр психологической поддержки студентов и преподавателей*.

Главная цель деятельности Центра – действие реализации гуманистических целей высшего образования, полноценному личностному и профессиональному развитию студента в образовательном процессе, сохранению психического здоровья, психологическая поддержка и помощь всем субъектам образовательного процесса.

Основные задачи Центра:

- выявление и классификация психологических проблем студентов, причин их возникновения, путей и средств их разрешения;
- психологическое сопровождение студентов младших курсов в адаптации к учебно-профессиональной деятельности, в новой социальной и информационной среде;
- оказание помощи студентам в определении своих возможностей, исходя из способностей, интересов, состояния здоровья;
- формирование у студентов способности к самоопределению и саморазвитию, учебной мотивации;
- профилактика и преодоление отклонений в социальном и психологическом здоровье, а также в личностном развитии студентов;
- создание кабинета психологической разгрузки и коррекции;
- разработка нормативно-правовых документов психологической службы в высшей школе;
- оказание психологической помощи преподавателям в целях профилактики синдрома профессионального выгорания и развития мотивации педагогической деятельности.

Отечественные и зарубежные авторы отмечают высокий уровень нервно-психических расстройств у студентов. Ведущее место в структуре нервно-психической заболеваемости студентов принадлежит неврозам. Невроз возникает на почве психического конфликта, который является результатом взаимодействия психотравматической информации с особенностями личности на фоне недостаточных защитных механизмов. Невроз рассматривается как болезнь неудовлетворенных потребностей.

В качестве социально-психологических факторов, вызывающих эмоциональный стресс и приводящих к возникновению невротических расстройств, можно назвать дезадаптацию студента в период начала учебно-профессиональной деятельности в новой образовательной и социальной среде.

Для психологической службы главным содержанием практической деятельности стано-

вится *психогигиеническое обеспечение образовательного процесса*. Необходимы учет и профилактика основных психотравмирующих факторов студенческой жизни в период адаптации к условиям обучения на младших курсах, психокоррекционная работа со студентами, недостаточно включенными в новую среду, консультативно-диагностическая помощь при возникновении конфликтных ситуаций на протяжении всего периода обучения.

Эта работа дает неоценимый практический материал для совершенствования учебного процесса путем своевременного прогнозирования актуальных задач в подготовке современных студентов к стремительно изменяющейся социально-экономической ситуации развития общества [Лекерова Г. Ж., Исабаева А. С., 2018, с. 108].

Заключение. Создание эффективно работающей организационной формы психологической службы в том или ином вузе невозможно без совершенствования нормативно-право-

вой базы, регламентирующей ее деятельность.

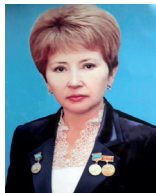
Также нами представлена организационно-педагогическая модель психолого-педагогического сопровождения профессиональной деятельности молодого учителя школы; анализируются реализация этого процесса; показана динамика изменений отношения к педагогической деятельности у учителей, принявших участие в эксперименте нашего исследования.

Нами разработано содержание традиционно выделяемых исследователями составляющих организационно-педагогической модели: цели, функции, формы, методы, средства, содержание деятельности по этапам эксперимента и критерии результативности.

Под психологическим сопровождением профессиональной деятельности учителей школы понимается непрерывный процесс изучения, формирования и совершенствования профессиональной деятельности учителя школы, осуществляемый субъектами педагогического процесса в ситуациях взаимодействия.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Байярд Р. Т., Байярд Д. Ваш беспокойный подросток: Практик. Руководство для отчаявшихся родителей: Пер. с англ. - М. : Просвещение, 1991. - 224 с.
2. Бернс Р. Развитие Я – концепции и воспитание / Под ред. Б. Я. Пименовского. - М. : Прогресс, 1986. - 422с.
3. Газман О. С. Ответственность школы за воспитание детей // Педагогика, 1997. – № 4. - С. 45-52.
4. Крылова Н. Б. Подготовка учащихся средних школ к выбору рабочей профессии. Вопросы психологии. – 1985. – № 5. – С. 42-44.
5. Зеер Э. Ф. Психология профессий: Учеб. пособие для студентов вузов. – М. : Академический Проект; Екатеринбург: Деловая книга, 2003. – 336 с.
6. Lekerova G. Zh., Mamykova R. U. Results of the Investigation of Psychological Influence on Development of Students' Motivation. - International Journal of Environmental and Science Education, 2016, 11(8), 1711-1720.
7. Лекерова Г. Ж., Исабаева А. С. Студентоцентрированное обучение-современный подход в образовании. - Наука и жизнь Казахстана. Международный научный журнал. №7 (71), 2018, С. 106-111.

ЛЕКЕРОВА ГУЛЬСИМ ЖАНАБЕРГЕНОВНА

зав. кафедрой «Психология и специальная педагогика»,
доктор психологических наук, профессор,
Южно-Казахстанский университет имени М. Ауезова,
Шымкент, Казахстан

ДЛИМБЕТОВА БАКЖАН СЕРИКОВНА

декан факультета дистанционного обучения,
кандидат педагогических наук,
Международный гуманитарно-технический университет,
Шымкент, Казахстан

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ СТРУКТУРЫ ПЕДАГОГИЧЕСКОГО МАСТЕРСТВА В ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПЕДАГОГА

Аннотация. Бұл мақалада мұғалімнің педагогикалық шеберлігін қалыптастыру мәселелері қарастырылады. Мұғалімнің кәсібилігі, педагогикалық функциялары, кәсіби қасиеттерінің маңыздылығы және қазіргі кәсіби дайындық жүйесіндегі педагогикалық шеберлікті жетілдіру жолдары, мұғалімнің шығармашылық бағыты, оның кәсіби білімі, педагогикалық қабілеттері, педагогикалық техникасы және тұлғаның әлеуметтік-қабылдау бағыты, педагогикалық іс-әрекетке қабілеттілігі, әлеуметтік-психологиялық төзімділік, психологиялық ерекшеліктер ашылады.

Түйінді сөздер: педагогикалық кәсібилік, кәсіби шеберлік, педагогтың кәсіби қасиеттері.

Аннотация. В статье рассматриваются проблемы формирования педагогического мастерства педагога. Раскрывается сущность понятий профессионализма педагога, педагогических функций, значимости профессиональных качеств личности учителя, пути совершенствования педагогического мастерства в системе существующей профессиональной подготовки учителя, гуманистической направленности учителя, его профессиональных знаний, педагогических способностей, педагогической техники и социально-перцептивной направленности личности, способности к педагогической деятельности, социально-психологической терпимости, психологических особенностей.

Ключевые слова: педагогический профессионализм, профессиональное мастерство, профессиональные качества педагога.

Summary. The article discusses the problems of forming teacher's pedagogical skills. The essence of the concepts of the professionalism of the teacher, the pedagogical functions, the significance of the professional qualities of the teacher's personality, the ways to improve the pedagogical skill in the system of existing professional training of the teacher, the humanistic orientation of the teacher, his professional knowledge, pedagogical abilities, pedagogical technology and the socio-perceptual orientation of the person, the ability to pedagogical activity, socio-psychological tolerance, psychological features.

Keywords: pedagogical professionalism, professional skill, professional qualities of the teacher.

Введение. Понимание профессиональной деятельности педагога, как целостной системы, сформировалось в последние годы под влиянием развития психологических исследований.

Во многих исследованиях психолого-педагогических циклов понятие «педагог» подразумевает и профессию, и деятельность, и социальную роль, и направленность личности. Содержанием труда учителя является содействие психическому развитию ученика, а главным «инструментом» учителя выступает его психологическое взаимодействие с ребенком.

Современная социальная среда, новые требования к личности учителя, изменение отношений в схеме «учитель-общество», «учитель-

-ученик», «учитель-семья», информационная нагрузка, современные технологии педагогического труда ставят новые задачи в решении вопроса профессионализации труда учителя. Профессионализация личности возможна тогда, когда она удовлетворяет свою базовую потребность – потребность в персонализации, т. е. когда подключается личностный фактор. Учитель должен быть не передатчиком знаний, а личностью, влияющей на ученика. Но это более сложная задача, чем передача знаний.

Основная часть. По мнению Е. И. Рогова под профессионализмом следует понимать совокупность психофизиологических, психических и личностных изменений, которые формируют-

ся при длительной реализации деятельности, способствующей достижению высоких уровней решения профессиональных задач. Формирование профессионализма идет по трем основным направлениям:

1) изменение системы деятельности, функций и иерархического строения;

изменение личности по параметру внешнего облика (невербальные знаки и формы общения) и профессионального сознания (высшие психические функции, эмоционально-волевая сфера и перцептивные процессы);

2) изменение установок субъекта к объекту (уровень информированности, увеличение уровня значимости, интереса и взаимодействия). Профессиональная культура, ее становление связывается с переходом установки на потребность во взаимодействии.

Так, Е. И. Рогов считает, что «введение в модель пространства профессионального развития личности специалиста, помимо факторов деятельности и личностных особенностей ее субъекта, параметров объекта педагогической деятельности с его личностной структурой, преобразует ее из плоской двухмерной в объемную трехмерную, значительно повышает вариативность модели и возможности проявления типической индивидуальности как субъектом – педагогом, так и субъектом – учащимся» [Рогов Е. И., 1998, с. 56].

Исследуя педагогические функции учителя, Е. И. Рогов выделяет из них 15 наиболее значимых. К ним относятся: воспитательная, гностическая, информационная, исполнительская, исследовательская, коммуникативная, конструктивная, методическая, мобилизационная, обучающая, организаторская, ориентационная, пропагандистская, развивающая и функция самосовершенствования.

При исследовании значимости профессиональных качеств личности учителя, Е. И. Рогов считает, что коммуникативная функция – общительность является наиболее важным показателем.

Вопрос о профессионализме учителя часто возникает в ряде ситуаций жизни школы. Первой и наиболее распространенной из них является текущая аттестация, когда планируется индивидуальное и коллективное, профессиональное самообразование учителей школы. Здесь оказывается нужным, по возможности, более точно определить уже достигнутые уровни и недостатки работы отдельных учителей, над которыми им предстоит работать. Консультация учителям по поводу затруднений в их работе, определение причин и оказание квалифицированной помощи, а также оценка работы передовых учителей, когда возникает необходимость установить эффективность педагогического поиска учителя и его новизну, можно считать еще одной ситуа-

цией школьной жизни.

Проблема формирования педагогического мастерства широко разрабатывается в педагогике и психологии в трудах Ф. Н. Гоноболина, Н. В. Кузьминой, А. И. Щербакова, В. А. Сластенина, А. В. Петровского, которые раскрывают пути совершенствования педагогического мастерства в системе существующей профессиональной подготовки учителя.

Мастерство проявляется в деятельности. Именно такое понимание мастерства и принято в педагогике. Оно определяется как «высший уровень педагогической деятельности, проявляющийся в том, что в отведенное время педагог достигает оптимальных результатов», или же как «высокое и постоянно совершенствуемое искусство воспитания и обучения», или как «синтез научных знаний, умений и навыков методического искусства и личных качеств учителя» [Рогов Е. И., 1998, с. 58].

Педагогическое мастерство проявляется в деятельности, но к ней не сводится. Оно характеризуется высоким уровнем развития специально обобщенных умений. Но и это не главное. Суть в личности учителя, ее позиции, способности управлять и процессами общения, и деятельностью на высоком профессиональном уровне. Поэтому, в некоторой степени, можно считать, что становление личности является ведущим в формировании профессионализма. Следует исходить из понимания мастерства как комплекса свойств личности, обеспечивающего высокий уровень самоорганизации профессиональной деятельности и самоопределения. К таким важным свойствам мы относим: гуманистическую направленность учителя, его профессиональные знания, педагогические способности, педагогическую технику и социально-перцептивную направленность личности.

В этом комплексе существенны следующие факторы: во-первых, педагогическое мастерство – это самоорганизующаяся система в структуре личности, где системообразующим фактором выступает гуманистическая направленность на объект деятельности и взаимодействие с социально-перцептивных позиций. Она позволяет целесообразно выстроить педагогический процесс. Во-вторых, фундаментом развития профессионального мастерства педагога, дающим ему глубину, основательность, осмысленность действий, выступает профессиональное знание. Направленность и профессиональное знание составляют тот остов высокого уровня профессионализма в деятельности, который и обеспечивает целостность самоорганизующейся системы. В-третьих, педагогические способности – основа мастерства, обеспечивающие скорость его совершенствования. В-четвертых, техника, опирающаяся на знания и способности, позволяет все средства воздействия увязать

с целью, тем самым, гармонизируя структуру педагогической деятельности.

Таким образом, все четыре элемента в системе педагогического мастерства взаимосвязаны, и им свойственно саморазвитие, а не только рост под воздействием внешних влияний. Основной саморазвития мастерства выступает сплав знаний и личностной направленности; важным условием успешности – способности; средством, придающим целостность, связанность направленности и результативности – умения в области педагогической техники и способности к гуманистическим обобщенным характеристикам учащихся с тем, чтобы всегда видеть в них личность для взаимодействия.

Педагогическая направленность личности каждого учителя многогранна. Ее ценностные ориентации могут быть: 1) на себя – самоутверждение; 2) на средства педагогического воздействия; 3) на личность школьника, детский коллектив; 4) на цели педагогической деятельности – гуманистическая стратегия, творческое преобразование.

Для педагога важна ведущая направленность на цель (гуманизация деятельности). Но лишь при условии ощущения ответственности перед будущим, при сочетании сознательной устремленности и большой любви к детям начинает формироваться профессиональное мастерство учителя. Знания учителя обращены, с одной стороны, к науке, предмет которой преподает учитель, с другой стороны – к учащимся, которые приобретают их.

Содержание профессиональных знаний составляют преподаваемый предмет, его методика, принципы педагогики. Важной особенностью профессионального педагогического знания является его компетентность, что требует способности учителя синтезировать изучаемые науки. Стержень синтеза – решение педагогических задач, анализ педагогических ситуаций, вызывающих необходимость осмысления психологической сущности явлений, выбора способа взаимодействия на основании познанных законов формирования личности. Решение каждой отдельной педагогической задачи актуализирует всю систему педагогических знаний учителя, которые проявляются как единое целое.

Еще один элемент структуры педагогического мастерства – способности к педагогической деятельности. Они указывают на особенности протекания психических процессов, способствующих успешности педагогической деятельности. Можно вычлениить шесть ведущих способностей личности к педагогической деятельности:

1) коммуникативность, включающая расположенность к людям, доброжелательность, общительность, направленность на другого;

2) перцептивные способности – профессиональная зоркость, эмпатия, педагогическая ин-

туиция;

3) динамизм личности – способность к волевому воздействию и логическому убеждению;

4) эмоциональная устойчивость – способность владеть собой;

5) оптимистическое прогнозирование;

6) креативность – способность к творчеству.

Низкий уровень коммуникативности учителя разрушает среду профессиональной деятельности, создает барьеры, препятствующие взаимодействию со школьниками. Особенно это касается детей с проблемами в развитии.

Как считает Н. В. Кузьмина, рефлексивно-перцептивные умения образуются комплексом умений педагога: познать собственные индивидуально-психологические особенности, оценить свое психическое состояние, а также осуществить разностороннее восприятие и адекватное познание личности учащегося. Эти умения основаны на системе соответствующих знаний (закономерной и механизмов межличностного познания и рефлексии, возрастной психологии детей, подростков, юношей) и определенных навыков. Комплекс навыков позволяет педагогу осуществлять некоторые действия, связанные с познанием личности учащегося, без поэлементной, сознательной регуляции и контроля. В структуру этих навыков входят: социально-перцептивные, рефлексивные и интеллектуальные. Последние предлагают автоматизацию способов решения отдельных, встречающихся ранее педагогических задач на самопознание и познание личности учащихся [Н. В. Кузьмина Н. В., 1961, с 56].

Было установлено, что существует прямая связь между развитием рефлексивно-перцептивных способностей и уровнем деятельности учителя. Педагоги низкого уровня деятельности по сравнению с мастерами педагогического труда проявили невысокую способность активизировать учебно-познавательную деятельность учащихся на основании учета индивидуально-психологических особенностей учащихся. Была обнаружена связь между уровнем профессионализма педагога и его способностью к анализу результатов собственной деятельности. Таким образом, осуществление эффективного рефлексивно – перцептивного анализа нужно рассматривать в качестве одного из важных факторов повышения продуктивности педагогической деятельности.

Проблема познания личности учащихся чаще всего рассматривается в связи с мотивацией профессиональной деятельности педагога. Практически все исследователи, занимающиеся изучением педагогической деятельности, обращают внимание на ее мотивационное обеспечение. Установлено, что результативность деятельности педагога – воспитателя зависит от наличия в структуре мотивации потребности в

творчестве. Причем этот компонент оказался ведущим в обеспечении готовности к воспитательной деятельности.

Возможно, эффективность познания личности учащегося более всего связана с индивидуально-психологическими особенностями педагога; например, с такими как: интроверсия, экстраверсия, тревожность и другие. Экстравертированный тип характеризуется направленностью личности на окружающий мир, общительностью, инициативностью, импульсивностью, высокой социальной адаптированностью, повышенной двигательной и речевой активностью. Для интровертированного типа характерны направленность личности на внутренний мир, мир собственных ощущений и переживаний; замкнутость, склонность к самоанализу и рассудительности, заторможенность движений и речи.

Важным профессионально-значимым качеством личности педагога является социально-психологическая терпимость. От развитости этого качества в существенной мере зависит эффективность педагогического общения в целом, а также эффективность познания педагогом личности учащегося. Часто в процессе педагогического общения не достигается положительный результат или даже создаются критические, конфликтные ситуации по причине ригидных установок личности, неумения педагога встать на позицию собеседника, непредвзято отнестись к иному мнению, т. е. вследствие неразвитости терпимости как личностного свойства.

Феномен терпимости еще не стал предметом серьезных исследований в социальной и педагогической психологии, хотя иногда этот термин употребляется в связи с проблемой толерантности. Социально-психологическое понимание толерантности связывается с терпимостью к различным мнениям, непредубежденностью в оценке людей и событий.

Понятие «терпимость», включает в себя «толерантность», не сводится к нему, а является более общим. Здесь предлагается выделить два механизма. В одном случае социально-психологическая терпимость может быть обусловлена низкой социально-психологической чувствительностью личности («черствый», «холодный» и т. п.). Другой же путь обеспечения социально-психологической терпимости – это специфика ее установок («все люди могут ошибаться», «каждый имеет право на свое мнение» и т. п.). Эти механизмы раскрывают явление терпимости «изнутри личности». Рассматривая же этот вопрос с более широких позиций, можно выделить еще три фактора, обуславливающих терпимость: социогенетический, психогенетический (микросредовый) и биогенетический. Под социогенетическим фактором понимаем влияние субъективно-объективных факторов на форми-

рование и проявление терпимости в обществе, в различных группах и у конкретных личностей. Речь идет о формировании терпимости под воздействием господствующих в данный момент социальных установок, эталонов, стереотипов, под влиянием общей направленности общества: гуманистической, демократической, сотрудничества и т. д.

Психогенетический (микросредовый) фактор – это влияние на формирование и проявление терпимости ближайшего окружения индивида: семьи, учебного, трудового коллектива, неформальной группы и т. п.

Под биогенетическим фактором понимаем влияние психофизиологических особенностей, гормонального статуса индивида на формирование и проявление терпимости. Речь идет об особенностях проявления терпимости в зависимости от половых, возрастных и темпераментных особенностей. Терпимость, как свойство личности, является профессионально значимым качеством для всех профессий типа «человек – человек». В структуре личностных качеств педагога оно занимает особое место, ибо с ним связаны эффективность познания педагогом личности учащегося, продуктивность педагогического общения и деятельности. Кроме того, само по себе формирование социально-психологической терпимости можно рассматривать в качестве одного из проявлений результативности педагогической деятельности, так как конечным результатом этой деятельности является формирование психологических новообразований в личности учащегося.

1. Структура субъективных факторов включает: 1) тип направленности, 2) уровень способностей и 3) компетентность, в которую входят: специально-педагогическая компетентность, методическая, социально-психологическая, дифференциально-психологическая, аутопсихологическая компетентность. Очевидны три основных компонента этой факторной структуры: личностный, индивидуальный (или индивидуально-педагогический) и профессиональные знания и умения, т. е. профессиональная компетентность, определяемая по предметному основанию тех наук, вклад которых в ее формирование считается ведущим (педагогика, методика, социальная и дифференциальная психология), и уровню саморазвития. Существенны здесь предложенная дифференциация самой компетентности и выделение такого важного ее уровня, как аутопсихологическая компетентность. Она базируется на понятии социального интеллекта, «как устойчивой, основанной на специфике реагирования и накопления социального опыта, способности понимать самого себя, а также других людей, и взаимоотношения и прогнозировать межличностные события» Аутопсихологическая компетентность соотносится с понятием

профессионального самосознания, самопознания и саморазвития [Лекерова Г. Ж., 2005. -с. 35].

В каждой из сторон труда учителя выделяют следующие составляющие: а) профессиональные (объективно необходимые) психологические и педагогические знания; б) профессиональные (объективно необходимые) педагогические умения; в) профессиональные психологические позиции, установки учителя, требуемые от него профессией; г) личностные особенности, обеспечивающие овладение учителем профессиональными знаниями и умениями. Эти качества являются как психологическими предпосылками, так и новообразованиями, так как они сами развиваются и обогащаются в ходе работы, труда учителя.

Профессиональные педагогические позиции – это устойчивые системы отношений учителя (к ученику, к себе, к коллегам), определяющие его поведение. Профессиональная позиция выражает также профессиональную самооценку, уровень профессиональных притязаний, отношение к тому месту в системе общественных отношений в школе, которое он занимает, и то, на которое он претендует. Профессиональная позиция тесно связана с мотивацией учителя, с сознанием смысла своего труда. Различают общую профессиональную позицию учителя, (стремление быть и оставаться учителем) и конкретные профессиональные позиции в зависимости от видов предпочитаемой педагогической деятельности.

Психологические особенности (качества) касаются как познавательной сферы учителя (его педагогического мышления, наблюдательности, рефлексии и самооценивания), так и мотивационной направленности личности.

В анализе процессов профессионального становления педагога особое место занимает проблема способностей ведущих к овладению всеми качествами творчески мыслящей и эмпатийно настроенной личности, которая в течение всей активной профессиональной жизни не только постоянно обогащается (в психологическом смысле этого понятия), но и умеет реализо-

вать в деятельности свое отношение к объекту познания [Lekerova G. Zh., Dlimbetova B. S., 2017, p. 22].

В исследовании природы умственных способностей в плане индивидуально-типологических различий людей, свойства нервных процессов, безусловно, определяют динамику протекания умственной деятельности: скорость актуализации знаний, силу сосредоточения внимания, устойчивость отношения к внешним раздражителям, умственную способность.

Таким образом, отмечается безусловность связи психофизиологических параметров, задатков и собственно психологического, актуального уровня способностей как индивидуально-психологических особенностей человека, отличающих его от других людей и предопределяющих успешность его деятельности. Способность предопределяет деятельность и проявляется в ней [Лекерова Г. Ж., Ерепбаев Н. К., Есиркепова У. Р., 2020, с. 183].

Заключение. В настоящее время концепция педагогических способностей, развиваемая Н. В. Кузьминой и ее школой, представляет собой наиболее полную системную трактовку. Во-первых, в этой концепции все педагогические способности соотнесены с основными аспектами педагогической системы. Во-вторых, они определены, в отличие от всех предыдущих как проявления «особой чувствительности к объекту, процессу и результатам педагогической деятельности. В-третьих, они представлены некоторой структурной организацией этой чувствительности, а не только их набором, совокупностью. В-четвертых, выделена уровневость педагогических способностей. В-пятых, в этой трактовке определена связь общих и специальных педагогических способностей, с одной стороны, и специальных педагогических и других специальных способностей – с другой. В этом подходе, так же как и в других, подчеркивается, что способности субъекта педагогической деятельности, формируемые и развиваемые педагогической деятельностью, в значительной мере определяют ее успешность.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Рогов Е. И. Учитель как объект психологического исследования. – Москва "Владос", 1998. -390с.
2. Формирование педагогических способностей: монография/Н. В. Кузьмина; Ленингр. гос. ун-т им. А. А. Жданова. – Л. : Изд-во ЛГУ, 1961. – 98 с.
3. Лекерова Г. Ж Формирование профессионально-компетентной личности специалиста. – Евразия. – Алматы. – №2 (24). – 2005. - С. 34-38.
4. Lekerova G. Zh., Dlimbetova B. S. Research of a problem of formation of educational motivation of students. – Espacios, vol. 38(№25), 2017, p. 26.
5. Лекерова Г. Ж., Ерепбаев Н. К., Есиркепова У. Р. Теоретические вопросы изучения структуры и признаков психолого-педагогической деятельности. - Наука и жизнь Казахстана. Международный научный журнал, №3/4, , 2020, С. 182-186.

УДК 159. 9. 072

ЛЕКЕРОВА ГУЛЬСИМ ЖАНАБЕРГЕНОВНА

зав. кафедрой «Психология и специальная педагогика»,
доктор психологических наук, профессор,
Южно-Казахстанский университет имени М. Ауезова,
Шымкент, Казахстан

АЙТЖАНОВА ГУЛЬНАРА ТУРМАХАНОВНА

руководитель «Центра «психологической поддержки студентов»,
старший преподаватель, магистр педагогических наук,
кафедра «Современная педагогика и психология»,
Южно-Казахстанский университет имени М. Ауезова,
Шымкент, Казахстан

ОСОБЕННОСТИ ОРГАНИЗАЦИИ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ СЛУЖБЫ В ВЫСШИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЯХ

Аннотация. Бұл мақалада жоғары оқу орнындағы психологиялық қызметті ұйымдастырудың негізгі ережелері, психологиялық түзету жұмыстары, психологиялық кеңес беру, сонымен қатар психологтың білім беру жүйесіндегі қағидалар мен ережелері қарастырылған., Білім берудегі психолог кодексінің ережелері, жоғары оқу орнындағы психологтың жұмыс бағыттары, психологиялық білім беру, психологиялық алдын-алу жұмыстарының бағыты көрсетілген.

Түйінді сөздер: психологиялық қызметтің жұмысы, жоғары оқу орындары.

Аннотация. В статье рассматриваются основные положения организации психологической службы в вузе, положения кодекса психолога в образовании, направления работы психолога в высшем учебном заведении, такие как: психологическое просвещение, психологическая профилактика, психологическая диагностика, психологическая коррекция, психологическое консультирование, модели работы психолога в образовании.

Ключевые слова: деятельность психологической службы, высшие учебные заведения.

Annotation. The article discusses the main provisions of the organization of psychological service at a university, the provisions of the code of a psychologist in education, directions of work of a psychologist in a higher educational institution, such as: psychological education, psychological prevention, psychological diagnostics, psychological correction, psychological counseling, models of the work of a psychologist in education.

Keywords: activities of the psychological service, higher educational institutions.

Введение. Система психологической службы ВУЗа является необходимой частью системы образования и в значительной степени отражает ее актуальное состояние и формирует запросы на необходимые виды и способы ее развития. За время, прошедшее с момента создания психологической службы и опубликования первого «Положения о психологической службе в системе народного образования» (1989), значительно изменились как социальное положение населения, так и сама система образования.

В современном образовании значительно возросла вариативность типов учебных заведений, появились многочисленные авторские школы, предлагающие собственные программы обучения и развития. Усилилась тенденция к поляризации учебных заведений, что приводит, в частности, к «вымыванию» сильных педагогов из обычных ВУЗов в ВУЗы элитные. Вместе с тем на волне процесса «деидеологизации» образования из ВУЗов ушло привычное прежде воспитание. Привычной уже особенностью совре-

менного образования является наличие в ВУЗе психолога.

Основная часть. Жизнь все настойчивей ставит перед ВУЗом задачу создания условий для проявления студентом личной инициативы, осознанного поиска и выбора в ситуациях неопределенности, осознания собственной позиции относительно разнообразных социально значимых проблем и вопросов, освоения культуры коммуникации, договорных отношений, разрешения конфликтных ситуаций ненасильственными способами. Все это становится не менее ценным, чем усвоение учащимися определенной суммы информации.

Для нормального функционирования психологической службы нужно достаточно квалифицированные кадры – психологи, способные организовать эту службу, знающие прикладные аспекты психологии, умеющие не только преподавать или только исследовать, но и вовремя предоставить необходимую информацию, дать обоснованный совет, консультацию и т. п. Все

это требует специальной подготовки психологов для работы в учебных заведениях, предприятиях, в учреждениях. Неумелое или небрежное применение психодиагностических данных может принести больше вреда, чем пользы, особенно если они попадут в руки преподавателей, ошибочно полагающих, что во всех случаях имеются стандартные решения, не замечающих широкого диапазона индивидуальных и типичных особенностей студентов. Поэтому психологи, принимающие участие в работе психологической службы ВУЗа, должны, с одной стороны, систематически повышать психологическую грамотность лиц, пользующихся их информацией для управления, а с другой стороны – передавать ее только в той форме и в таком количестве, которые обеспечили бы ее эффективность и гарантировали от использования в ущерб студентам [Lekerova G. Zh., 2015, p. 135].

Немало вопросов возникает и при попытке передать самим студентам результаты психодиагностического обследования. И здесь нужно быть максимально чутким и осторожным: сообщить все необходимое так, чтобы помочь студенту разобраться в себе, но чтобы об этом не знали другие.

Основные положения организации деятельности психологической службы:

1. Общее руководство психологической службой и ответственность за ее организацию возлагается:

- в целом в сфере общего и профессионального образования — на соответствующее структурное подразделение;

2. Деятельность психологической службы финансируется за счет соответствующего бюджета и целевых средств учредителей — государственных органов управления образованием, местных (муниципальных) органов управления образованием и частных лиц.

3. Структурные звенья психологической службы предусмотрены в каждом типе образовательных учреждений РК:

- детских дошкольных образовательных учреждениях;

- общеобразовательных учреждениях начального, основного общего и среднего полного образования;

- учреждениях специального образования;

- сельских школах;

- системе начального и среднего профессионального образования;

- учреждениях дополнительного образования;

- негосударственных образовательных учреждениях;

- высших образовательных учреждениях и др.

4. В структуре деятельности психологической службы предусматривается двойное подчинение

по административной и по профессиональной линиям.

5. Административное управление осуществляется отделами службы практической психологии республиканских, региональных, городских и районных управлений и департаментов образования, руководителями учреждений образования. Деятельность этих структурных единиц направлена на определение стратегии развития и функционирования психологической службы на соответствующем уровне, создание необходимых для этого условий, координацию работы всех ее звеньев.

6. Профессиональное руководство осуществляется через сеть специальных психологических учреждений разного уровня: районных, областных, городских и региональных центров, научно-методических кабинетов, профессиональных ассоциаций и советов.

7. Деятельность психологической службы осуществляется специалистами, окончившими высшее учебное заведение по специальности «психология» или прошедшими переподготовку и получившими соответствующую квалификацию в области детской, возрастной и педагогической психологии, имеющими диплом государственного образца.

8. Подготовка специалистов психологической службы ведется в соответствии с образовательным стандартом по профессии и квалификационными требованиями для представителей различных специализаций и категорий.

9. Назначение на должность педагога-психолога должно определяться на основании документов об образовании и стажа профессиональной деятельности согласно действующим нормативам в системе общего и профессионального образования. Научно-методическое обеспечение психологической службы ведется научными коллективами, отдельными специалистами по заказам соответствующих подразделений службы практической психологии образования. При этом оно ориентировано как на выполнение актуальных запросов психологической службы, так и на перспективу ее развития. Служба работает в тесном контакте с учреждениями медицины, органами опеки и попечительства, органами МВД и прокуратуры, представителями общественности, оказывающими образовательному учреждению помощь в воспитании и развитии студентов [Lekerova G. Zh., 2018, p. 308].

Кодекс психолога в образовании. Наряду с этическими принципами и нормами, значимыми для всех, психолог должен:

- держать в тайне сообщаемую ему личную информацию;

- использовать процедуры и техники, не ущемляющие достоинство участников образовательного процесса;

- предоставлять возможность всем участникам образовательного процесса отказаться от продолжения работы на любом ее этапе;

- использовать свои инструменты для расширения свободы выбора человека, с которым он работает;

- всегда способствовать осознанию человеком того, что он сам является причиной своих достижений;

- использовать техники, соответствующие реальности данного человека.

Направления работы психолога в ВУЗе.

а) *Психологическое просвещение* – повышение психологической культуры педагогов, студентов, формирование запроса на психологические услуги и обеспечение информацией по психологическим проблемам.

Осуществляется в следующих формах: лекции, тематические выставки психологической литературы, беседы, семинары, психологические тренинги, круглые столы, родительские клубы, психологическая газета или раздел внутри ВУЗовской прессы и др.

б) *Психологическая профилактика* – целенаправленная систематическая совместная работа психолога и педагогов:

- по предупреждению возможных социально-психологических и психологических проблем у студентов;

- по созданию благоприятного эмоционально-психологического климата в педагогическом и студенческом коллективах, созданию правил ВУЗа, в основе которых – уважение чести и достоинства всех ее граждан;

- по выявлению студентов группы риска (по различным основаниям);

- психологическое сопровождение обучающихся с особыми образовательными потребностями.

Психопрофилактическая диагностика осуществляется в форме скринингового обследования всех студентов ВУЗа с использованием метода экспертных оценок с целью выявления студентов групп риска (по социально-психологическим и интеллектуальным основаниям) и заключения о необходимости дальнейшей психокоррекционной работы с ними.

Систематическая работа по предупреждению возможных проблем развития личности всех студентов осуществляется психологом в форме систематических психологических тренингов, дифференцированных по проблемам и возрасту, в содержание которых включены знания, умения и навыки работы с типичными психологическими проблемами у студентов определенного возраста.

в) *Психологическая диагностика* — психолого-педагогическое изучение индивидуальных особенностей личности учащихся с целью:

- выявление причин возникновения проблем

в обучении и развитии;

- определение сильных сторон личности, ее резервных возможностей, на которые можно опираться в ходе коррекционной работы;

- раннее выявление профессиональных и познавательных интересов;

- определение индивидуального стиля познавательной деятельности и др.

Осуществляется в форме плановой диагностики или диагностики по запросу учащихся, администрации, педагогов и родителей и рассматривается как важный подготовительный этап индивидуального и группового консультирования, психолого-педагогического консилиума.

Психологическая диагностика профессионального поведения педагога осуществляется психологом либо в рамках разработанной им стратегии собственной профессиональной деятельности, либо по запросу со стороны администрации или самого преподавателя и выполняется в форме многопозиционного анализа занятий педагога на основании наблюдений, видеосъемки или иной записи занятия.

г) *Психологическая коррекция* – систематическая целенаправленная работа психолога со студентами, отнесенными к категории группы риска по тем или иным основаниям, и направленная на специфическую помощь.

В условиях образовательного учреждения психолог самостоятельно имеет право работать только со студентами, отклонения в поведении которых не являются следствием поражения ЦНС или психического заболевания. Психолог не обязан выполнять административно-воспитательные функции по отношению к студентам, нарушающим правила ВУЗа или совершающим противоправные действия. Вместе с тем, он может методически обеспечить процедуру установления справедливых правил и санкций за их нарушения в учебном заведении.

Коррекционная работа осуществляется в форме индивидуальных и групповых занятий по коррекции и развитию, а также в форме тематических психологических тренингов, разработанных для них, имеющих сходные поведенческие проблемы.

д) *Психологическое консультирование* – оказание конкретной помощи обратившимся студентам в осознании ими природы их затруднений, в анализе и решении психологических проблем, связанных с собственными особенностями, сложившимися обстоятельствами жизни, взаимоотношениями в семье, в кругу друзей, в ВУЗе; помощь в формировании новых установок и принятии собственных решений. Осуществляется в форме индивидуальных и групповых консультаций.

Модели работы психолога в образовании. Сочетая в своей работе различные виды деятельности, психолог фактически ставит перед собой

различные цели и занимает различные позиции по отношению к происходящему в ВУЗе. Сложилось различные модели деятельности психолога в ВУЗе.

Возможны различные модели работы психолога в образовании. Выбранная модель определяется не столько квалификацией психолога (в рамках одной модели возможны разные уровни квалификации специалиста), сколько его профессиональной позицией с одной стороны, запросом и позицией администрации – с другой.

Первая модель. Психолог работает на «территории» своего кабинета и ведет консультации со студентами, их родителями, педагогами по их обращению. Психолог не ставит своей задачей оказывать влияние ни на форму, ни на содержание того, что происходит в ВУЗе, как в рамках учебного процесса, так и в сфере сложившихся отношений. Позиция психолога – это позиция стороннего специалиста, отстаивающего права и интересы студента.

Вторая модель. К предыдущему функционалу добавляется: проведение диагностики студентов по запросам администрации образовательного учреждения и отдельных педагогов, посещение занятий по просьбе педагогов с целью выработки рекомендаций по работе с конкретными студентами. При высокой квалификации психолог становится главным участников педагогических консилиумов, рассматривающих проблемы успеваемости отдельных обучающихся.

Третья модель. Включает в себя как обязательный компонент проведение обучающих семинаров и тренингов со студентами и преподавателями. Психолог ставит задачу изменить стереотипы поведения, способы и формы организации коммуникации преподавателя со студентами. При высокой квалификации психолог на групповых занятиях со студентами формирует у них соответствующие социальные умения, рассматривает проблемы, дает им средства, позволяющие успешно справляться с проблемами, делает акцент не на «вытаскивание из ямы,

а на предупреждение о том, что впереди яма».

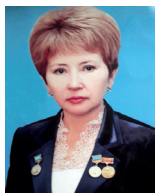
Четвертая модель. Модель включает в себя работу психолога с содержанием и способами профессиональной деятельности педагога. Его целью становится влияние на профессиональное сознание преподавателей и руководства образовательного учреждения в направлении формирования целостной педагогической позиции (цели, ценности, задачи, содержание и способы его реализации в конкретных технологиях), а также психологического сопровождения образовательных процессов. При высокой степени квалификации психолог, работающий в рамках этой модели, становится проводником идей трансформации всех отношений в ВУЗе, внесения в Правила ВУЗа идеи уважения чести и достоинства каждого, задачи превращения ВУЗа в открытую систему, направленную на развитие личности каждого ее участника [Лекерова Г. Ж., 2019, с. 136].

Формами реализации психологической поддержки и помощи студентам выступают тренинговые и проблемные группы, взаимодействие в которых направлено на решение типичных проблем молодых людей, среди которых – адаптация к новой образовательной среде вуза и преодоление субъективных и объективных трудностей. В результате взаимодействия в этих группах формируется профессиональное самоопределение личности, профессиональная мотивация, психологическая культура, педагогическая направленность, готовность принимать ответственность за профессиональное и личностное развитие, способность к осознанному адекватному поведению, эмоциональная гибкость, способность сохранять психологическое здоровье. Психологическая поддержка позволяет повысить «вовлеченность» студентов в работу по осуществлению учебной, научно-исследовательской деятельности; снизить конфликтность в образовательном процессе. Наблюдается рост удовлетворенности общением в коммуникативных и тренинговых группах [Лекерова Г. Ж., Длимбетова Б. С., 2019, С. 158].

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Lekerova G. Zh. Psychological accompaniment of professional training of students. – European science review. – Vienna, 2015, № 9-10, pp134-136.
2. Lekerova G. Zh. Forming of professionally pedagogical orientations and motivations in the system of high professional schools. – Proceedings. VI international annual conference «ICITE-2018», M. Auezov UKU, 2018, pp: 307-310.
3. Лекерова Г. Ж., Абдукаримова У. А., Досжанова Ж. Т. К вопросу о квалификационных требованиях к психологам в Республике Казахстан. – Наука и жизнь Казахстана. Международный научный журнал. №2, 2019, С. 134-138.
4. Лекерова Г. Ж., Длимбетова Б. С. Психологическое сопровождение процесса социализации личности. – Наука и жизнь Казахстана. Международный научный журнал. №3, 2019, С. 157-159.

УДК 159. 9. 072

ЛЕКЕРОВА ГУЛЬСИМ ЖАНАБЕРГЕНОВНА

зав. кафедрой «Психология и специальная педагогика»,
доктор психологических наук, профессор,
Южно-Казахстанский университет имени М. Ауезова,
Шымкент, Казахстан

КАШАГАНОВА ТУРСЫНХАН

кандидат педагогических наук, доцент,
«Казахская Национальная Академия искусств имени Т. К. Жургенова»

КОНЦЕПТУАЛЬНЫЕ ИДЕИ ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКОГО СОПРОВОЖДЕНИЯ ОБУЧАЮЩИХСЯ

Аннотация. Мақалада өзекті мәселелер, психологиялық қызметті ұйымдастыру идеялары, мектеп психологы қызметінің моделі қарастырылған. Психологиялық-педагогикалық қолдаудың тұжырымдамасы ашылды. Аккомпанемент идеясының тұжырымдамалық салдары айтылады, оның шеңберінде міндетті өзара байланысты компоненттерді ажыратуға болады.

Түйінді сөздер: психологиялық қызмет, психолог қызметінің моделі, психологиялық-педагогикалық қолдау.

Аннотация. В статье рассматриваются актуальные проблемы, идеи организации психологической службы, модель деятельности школьного психолога. Раскрывается понятие психолого-педагогического сопровождения. Изложены концептуальные следствия идеи сопровождения, в рамках которого могут быть выделены обязательные взаимосвязанные компоненты.

Ключевые слова: психологическая служба, модель деятельности психолога, психолого-педагогическое сопровождение.

Annotation. The article discusses topical problems, ideas for organizing a psychological service, a model of the school psychologist's activity. The concept of psychological and pedagogical support is revealed. The conceptual consequences of the idea of accompaniment are stated, within the framework of which obligatory interrelated components can be distinguished.

Keywords: psychological service, model of a psychologist's activity, psychological and pedagogical support.

Введение. Современная направленность Республики Казахстан к демократизации общества, рыночным отношениям существенно изменила все стороны жизни общества и обусловила необходимость преобразования деятельности и реформирования всех общественных структур, в том числе и в сфере образования. В настоящее время накоплен определенный опыт деятельности отечественной психологической службы образования. Анализ этого опыта позволил выявить ряд проблем, наметить линии совершенствования деятельности психологов-практиков, работающих в различных структурных подразделениях служб. К актуальным проблемам психологической службы можно отнести следующие:

- четкое структурирование системы психологической службы образования, создание головной координирующей организации – Центра психологической службы образования;
- улучшение системы профессиональной многоступенчатой подготовки квалифицированных специалистов в системе высшей школы;

- совершенствование системы переподготовки и повышения квалификации кадровых сотрудников службы;
- создание единой системы критериальной аттестации кадров психологической службы;
- разработка типовых положений о психологической службе в образовательных учреждениях различного типа;
- усиление научного и методического обеспечения работы психологической службы, проведение теоретических и прикладных исследований, издание учебников и иных учебно-методических пособий;
- разработка и внедрение в практику стандартного диагностического набора для практического психолога образования;
- улучшение материально-технического обеспечения психологической службы.

Основная часть. Модель деятельности школьного психолога должна полно и убедительно ответить на вопрос, зачем существует школьный психолог и чем именно он должен заниматься, четко обозначить его место в шко-

ле, создать картину целостного видения школьной психологии как особого вида научно-практической деятельности. [Lekerova G. Zh., 2015, p. 134].

Модель деятельности школьного психолога определяется задачами педагогического процесса. Школьная психологическая работа, как форма профессиональной практической деятельности, нуждается в своей теории, которая могла бы помочь ей ответить на вопросы: Зачем? Что? Как? Зачем нужна школьная практическая психология, и каких целей хочет достигнуть психолог? Кто главный объект применения профессиональных усилий? Что конкретно должен делать психолог, каковы границы его профессиональной компетенции? Как организовать свою деятельность таким образом, чтобы не стать «девочкой на побегушках» или «мальчиком для битья» в школьной учебно-воспитательной системе?

Можно говорить, на наш взгляд, о трех основных идеях, лежащих в основании различных моделей школьной психологической деятельности.

Идея первая: суть психологической деятельности – в научно-методическом руководстве учебно-воспитательным процессом в школе. Распространена в значительной мере в педагогической среде, в концепциях авторов, ориентированных на работу с учителями и педагогическими методами «чужой» практики, другого профессионального восприятия мира (прежде всего – ребенка), которое часто плохо совместимо с психологическим миропониманием. В рамках моделей, построенных на этой идее, школьный психолог выступает, чуть ли не идеологом всей учебно-воспитательной системы, ее творцом, реализатором.

Идея вторая: смысл деятельности школьного психолога – в оказании помощи детям, испытывающим различные трудности психологической или социально-психологической природы, выявлении и профилактике этих трудностей. Это, не соответствует деятельности школьного психолога.

Идея третья: суть школьной психологической деятельности – в сопровождении ребенка в процессе всего школьного обучения. Становится возможным соединением целей психологической и педагогической практики и их форм, интересов воспитательного процесса, а также разработка вместе с учителями основы новых предметных программ [Lekerova G. Zh., Aitzhanova G. T., 2020, p. 87].

Понятие психолого-педагогического сопровождения. Прежде всего, что значит «сопровождать»? В словаре русского языка мы читаем: сопровождать – значит идти, ехать вместе с кем-либо в качестве спутника или провожатого. То есть, сопровождение ребенка по его жизнен-

ному пути – это движение вместе с ним, рядом с ним, иногда – чуть впереди, если надо объяснить возможные пути. Итак, *сопровождение – это система профессиональной деятельности психолога, направленной на создание социально-психологических условий для успешного обучения и психологического развития ребенка в ситуациях школьного взаимодействия.*

Объектом школьной психологической практики выступает обучение и психологическое развитие ребенка в ситуации школьного взаимодействия, предметом – социально-психологические условия успешного обучения и развития. *Методом и идеологией* работы школьного психолога является сопровождение. И означает это для нас следующее.

Во-первых, следование за естественным развитием ребенка на данном возрастном и социокультурном этапе онтогенеза. Сопровождение ребенка опирается на те личностные достижения, которые реально есть у ребенка. Оно находится в логике его развития, а не искусственно задает ему цели и задачи извне. Это положение очень важно при определении содержания работы школьного психолога. Он занимается ни тем, что считают важным учителя или «положено» с точки зрения большой науки, а тем, что нужно конкретному ребенку или группе. Таким образом, в качестве важнейшего аксиологического принципа в нашу модель школьной психологической практики мы закладываем безусловную ценность внутреннего мира каждого школьника, приоритетность потребностей, целей, и ценностей его развития.

Во-вторых, создание условий для самостоятельного творческого освоения детьми системы отношений с миром и самим собой, а также для совершения каждым ребенком личностно значимых жизненных выборов. Внутренний мир ребенка автономен и независим. Взрослый может сыграть важную роль в становлении и развитии этого уникального мира. Однако взрослый (в данном случае – психолог) не должен превращаться во внешний психологический «костыль» своего воспитанника, на который тот может опереться каждый раз в ситуации выбора и тем самым уйти от ответственности за принятое решение. В процессе сопровождения взрослый, создавая ситуации выборов (интеллектуальных, этических, эстетических) побуждает ребенка к нахождению самостоятельных решений, помогает ему принять на себя ответственность за собственную жизнь.

В-третьих, в идее сопровождения последовательно осуществляется принцип вторичности его форм и содержания по отношению к социальной и учебно-воспитательной среде жизнедеятельности ребенка. Психологическое сопровождение, осуществляемое школьным психологом, не ставит своей целью активное

направленное воздействие на те социальные условия, в которых живет ребенок, и ту систему обучения и воспитания, которую выбрали для него родители.

Цель сопровождения и реалистичнее и прагматичнее – создать в рамках объективно данной ребенку социально-педагогической среды условия для его максимального в данной ситуации личностного развития и обучения.

Наконец, в *четвертых*, психологическое сопровождение ребенка в школе преимущественно осуществляется педагогическими средствами, через педагога и традиционные школьные формы учебного и воспитательного взаимодействия. По крайней мере, мы постулируем преимущество таких скрытых форм воздействия по сравнению с непосредственным вмешательством психолога в жизнь ребенка, его внутришкольные и внутрисемейные отношения. Это особым образом задает роль педагога в нашей модели психологической практики. Он оказывается соратником психолога в разработке стратегии сопровождения каждого ребенка и основным ее реализатором. Психолог же помогает педагогу «настроить» процесс обучения и общение на конкретных учеников. Коротко остановимся на каждом из этих следствий [Лекерова Г. Ж., Кашаганова Т. У., 2018, с. 148].

Концептуальные следствия идеи сопровождения. Сопровождение рассматривается нами как процесс, как целостная деятельность практического школьного психолога, в рамках которой могут быть выделены *три обязательных взаимосвязанных компонента*.

1. *Систематическое отслеживание психолого-педагогического статуса ребенка и динамики его психического развития в процессе школьного обучения*. Предполагается, что с первых минут нахождения ребенка в школе, начинает бережно и конфиденциально собираться и накапливаться информация о различных сторонах его психической жизни и динамике развития, что необходимо для создания условий успешного обучения и личностного роста каждого школьника. Для получения и анализа информации такого рода используются методы педагогической и психологической диагностики. При этом психолог имеет четкие представления о том, что именно он должен знать о ребенке, на каких этапах обучения диагностическое вмешательство действительно необходимо и какими минимальными средствами оно может быть осуществлено. Он учитывает также, что в процессе сбора и использования такой психолого-педагогической информации возникает множество серьезных этических и даже правовых вопросов.

2. *Создание социально-психологических условий для развития личности учащихся и их успешного обучения*. На основе данных психо-

диагностики разрабатываются индивидуальные и групповые программы психологического развития ребенка, определяются условия его успешного обучения. Реализация данного пункта предполагает, что учебно-воспитательный процесс в учебном заведении построен по гибким схемам, может изменяться и трансформироваться в зависимости от психологических особенностей тех детей, которые пришли обучаться в данное заведение. Кроме того, известная гибкость требуется от каждого педагога, так как его подходы и требования к детям тоже не должны быть застывшими, не должны исходить из какого-то абстрактного представления об идеале, а ориентироваться на конкретных детей, с их реальными возможностями и потребностями.

3. *Создание специальных социально-психологических условий для оказания помощи детям, имеющим проблемы в психологическом развитии, обучении*. Данное направление деятельности ориентировано на тех школьников, у которых выявлены определенные проблемы с усвоением учебного материала, социально принятых форм поведения, в общении с взрослыми и сверстниками, психическом самочувствии и прочее. Для оказания психолого-педагогической помощи таким детям должна быть продумана система действий, конкретных мероприятий, которые позволяют им преодолеть или компенсировать возникшие проблемы.

Прежде всего, выделяется несколько важнейших направлений практической деятельности школьного психолога в рамках процесса сопровождения: школьная прикладная психодиагностика, развивающая и психокоррекционная деятельность, консультирование и просвещение педагогов, школьников и их родителей, социально-диспетчерская деятельность. В самих направлениях, сформулированных в общем виде, нет ничего нового. Однако каждое направление обретает свою специфику, получает конкретные формы и содержательное наполнение, включаясь в единый процесс сопровождения.

Содержательные следствия идеи сопровождения. В рамках данной идеологии оказывается возможным обоснованно и четко подойти к отбору содержания конкретных форм работы и самое главное – определить понятие социально-психологического статуса школьника. То есть, мы получаем возможность ответить на вопрос, что именно нужно знать о школьнике для организации условий его успешного обучения и развития. В самом общем виде социально-психологический статус школьника представляет собой систему психологических характеристик ребенка или подростка. В эту систему включаются те параметры его психической жизни, знание которых необходимо для создания благоприятных социально-психологических условий обучения и развития. В целом эти параметры могут быть

условно разделены на две группы.

Первую группу составляют особенности школьника. Прежде всего, особенности его психической организации, интересов, стиля общения, отношения к миру и другое. Их нужно знать и учитывать при построении процесса обучения и взаимодействия.

Вторую составляют различные проблемы или трудности, возникающие у ученика в различных сферах его школьной жизни и внутреннем психологическом самочувствии в школьных ситуациях. Их надо находить и корректировать (развивать). И те, и другие нужно выявлять в процессе работы для определения оптимальных форм сопровождения.

Организационные следствия идеи сопровождения. В организационных вопросах особенно ярко проявляется психотехнический потенциал идеи сопровождения, так как появляется возможность выстроить текущую работу психолога как логически продуманный, осмысленный процесс, охватывающий все направления и всех участников внутришкольного взаимодействия. Этот процесс опирается на ряд важных организационных принципов, касающихся построения школьной психологической практики. К ним относится системный характер ежедневной деятельности школьного психолога, организационное закрепление (в перспективных и текущих планах работы педагогического коллектива школы) различных форм сотрудничества педагога и психолога в вопросах создания условий для успешного обучения и развития школьников, утверждение важнейших форм психологической работы в качестве официального элемента учебно-воспитательного процесса на уровне планирования, реализации и контроля

за результатами и др.

Функционально-ролевые следствия идеи сопровождения. Психолог, работающий в русле данной модели, получает возможность профессионально определиться в отношении всех участников школьной системы отношений, построить с ними успешные взаимоотношения. Выражаясь традиционным языком, психолог получает представление о том, кто является, и кто не является объектом его практической деятельности. Правда, в рамках нашего подхода более уместно было бы говорить, скажем, о клиенте школьной психологической практики. Психолога она ставит в позицию всешкольного психотерапевта, лишая его важнейших средств помощи (часто такая помощь невозможна без активного участия родителей и учителей). Практика показывает, что закономерным финалом такого типа отношений является устойчивая клиентская позиция самого школьного психолога, которая позволяет ему сбросить хотя бы часть непомерного груза разнообразных школьных обязанностей [Лекерова Г. Ж., Длимбетова Б. С., 2019, С. 158].

Заключение. Утверждение идеи сопровождения в качестве основы школьной психологической практики, постулирование ее объекта и предмета в описанной выше форме имеет ряд важнейших следствий, на которые и опирается вся модель школьной психологической работы. Следствия эти касаются целей, задач и направлений этой деятельности, принципов ее организации, содержания работы, профессиональной позиции психолога в отношениях с различными участниками учебно-воспитательного школьного процесса, а также подходов к оценке эффективности его деятельности.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Leckerova G. Zh. Psychological accompaniment of professional training of students. - European science review. - Vienna, 2015, № 9-10, pp134-136.
2. Leckerova G. Zh., Aitzhanova G. T. Formation of professional motivation among future teachers // The 3 rd International scientific and practical conference "Fundamental and applied research in the modern world" (October 21-23, 2020) BoScience Publisher, Boston, USA, 2020. - pp: 85-91.
3. Лекерова Г. Ж., Кашаганова Т. У. Психологические аспекты в вопросе построения карьеры молодыми специалистами. - Наука и жизнь Казахстана. Международный научный журнал. №6 (66), 2018, С. 147-152.
4. Лекерова Г. Ж., Длимбетова Б. С. Психологическое сопровождение процесса социализации личности. - Наука и жизнь Казахстана. Международный научный журнал. №3, 2019, С. 157-159.

ORMAKHANOVA GULNAZ SUYUNBAEVNA

Senior teacher,
M. Auezov South Kazakhstan University,
Shymkent, Kazakhstan
E-mail: 66_gulnaz@mail.ru

KALIBEKOVA LAURA ALTINBEKOVNA

Senior teacher,
M. Auezov South Kazakhstan University,
Shymkent, Kazakhstan

IMPLEMENTATION OF THE RESULTS OBTAINED SYSTEM OF FORMING OF HIGH LEVEL OF MORAL CULTURE OF STUDENTS AT THE FOREIGN LANGUAGE LESSONS OF NON-LINGUAL SPECIALTIES

Аннотация. Бұл мақалада шет тілдерін оқыту процесінде Студенттердің адамгершілік мәдениетінің қалыптасу деңгейі қарастырылады. ЖОО-да адамгершілік тәрбиенің мақсаттары, міндеттері мен тәсілдерінің тізбесі беріледі; шет тілі құралдарымен қалыптасатын тұлғаның адамгершілік қасиеттері бейнеленеді. "Адамгершілік тәрбие", " адамгершілік тәрбиенің мақсаттары мен міндеттері", " оқушылардың адамгершілік мінез-құлқын тиімді қалыптастыру шарттары", " адамгершілікке бағытталған оқыту тәсілдері", " жеке адамгершілік тәжірибесі", "оқушылардың қасиеттері" сияқты ұғымдардың табиғатын көруге болады. Мақалада Студенттердің адамгершілік тәрбиесі мәселесінің өзектілігі баса айтылған. Студенттерге адамгершілік тәрбие беру процесінде "шет тілі" пәнінің мазмұнына талдау жасалды. Мақалада ағылшын тілі сабақтарында оқушылардың адамгершілік қасиеттерін тиімді игеру мен көрсетудің қажетті негіздерін жасауға көмектесетін тақырыптар мен жаттығулар тізімі берілген.

Түйінді сөздер: адамгершілік, білім, шет тілі, студент, қалыптасуы, мазмұны, мәдениеті, ұлттық құндылығы.

Аннотация. В данной статье рассматривается уровень сформированности нравственной культуры студентов в процессе обучения иностранным языкам. Дается перечень целей, задач и способов нравственного воспитания в вузе; изображаются нравственные качества личности, которые формируются средствами иностранного языка. Можно увидеть природу таких понятий, как «нравственное воспитание», «цели и задачи нравственного воспитания», «условия эффективного формирования нравственного поведения учащихся», «способы нравственно ориентированного обучения», «личный нравственный опыт», «качества учащихся». В статье подчеркивается актуальность вопроса нравственного воспитания студентов. Дан анализ содержания дисциплины "иностраннный язык" в процессе нравственного воспитания студентов. Статья содержит перечень тем и упражнений, которые помогают создать необходимые основы эффективного овладения и проявления нравственных качеств учащихся на уроках английского языка.

Ключевые слова: нравственность, образование, иностранный язык, студент, формирование, содержание, культура, национальная ценность.

Abstract. This article deals with the level of formation of moral culture of students in the course of foreign languages training. It is given the list of goals, tasks and ways of moral education at High school; the moral qualities of the person which are formed by means of the foreign language are depicted. One can see the nature of such notions as «moral education», «goals and tasks of moral education», «the conditions of effective forming of students' moral behaviour», «ways of morally oriented teaching», «personal moral experience», «students' qualities». The article highlights the urgency of the question of students' moral education. It is given the analyses of the content of the discipline «The Foreign Language» during the process of students' moral education. The article contains the list of topics and exercises which help to create necessary bases of effective mastery and showing students' moral treats at the English lessons.

Keywords: morality, education, foreign language, student, formation, content, culture, national value.

Introduction

The higher education is not a criterion of moral culture. The last develops only as result of internal work of reason, moral sense and will, as result of

use of moral knowledge, abilities and beliefs in the most public, practical activities of the person.

As the students are the main source and a potential reserve of replenishment of the

intellectuals, its social role consists in theoretical and practical preparation for active social positions and functions on expression and highly skilled service of all complex of social interests and needs for economy, health care, education, culture, science, management, in updating of all society in general.

Therefore, the moral culture of student's youth characterizes a condition of moral culture of all society, has the specifics which are caused, in our opinion, by age features and the special provision of students in social structure of society.

Proceeding from it, we concretize essence of the concept "moral culture of the student". Statement of a problem in this aspect also puts in the forefront determination of criteria and indicators by which it is possible to determine expressiveness of moral culture of the personality.

So S. Sh. Pashayev pays special attention to the student's environment, finds in it the features connected with age, specifics of activity in which informative process and also with the level of pre-university preparation dominates. These features, in our opinion, are also a basis of moral culture of students. According to N. B. Krylova – "The moral culture of future expert is the system of ethical knowledge, moral beliefs, standards of professional ethics, ability to regulate behavior and communication with the help of the moral principles. It is implemented in all structure of its activity that indicates its integrating and general character" [1; 3].

MAIN PART

So, we understand as the moral culture of the student "the system of ethnic knowledge, moral beliefs, valuable orientations, the principles causing activity of students and orientation of their activity on assimilation of social experience of generations for the purpose of creative self-realization in the sphere of future profession. In our representation the moral culture of the student is defined by structural interrelation of its main components: motivational, substantial and procedural. The expressiveness of moral culture at students characterizes a combination of the criteria and indicators reflecting the quantitative and qualitative parties of the studied phenomenon.

One of the main components of moral culture is the motivational component which characterizes the relation студент to this quality, existence of need for self-education, self-improvement, self-realization in professional activity, motives moving them, purposes. As criterion we allocate "presence at future expert of the need for self-improvement and increase in moral culture". Indicators of this criterion are:

- attitude towards moral standards and values;
- aspiration to self-improvement and creative self-realization.

As culture level, including moral, everyone the certain person and society in general, is defined by the volume and depth of knowledge peculiar to it therefore the following component of moral culture is the substantial component which allows to make the program of moral behavior of the person on the basis of knowledge of moral values and also focuses students on moral acts, activity. As criterion of this component we allocate "existence of knowledge of essence and structure of moral culture" which is expressed in the following indicators:

- Knowledge of essence of morality of culture of the personality;
- Knowledge of moral values, their places and roles in structure of the personality;
- Knowledge of national traditions, customs, ethno etiquette, orientation to a moral ideal of the personality.

As knowledge, beliefs, installations and valuable orientations of the personality are shown in her acts, behavior and, therefore, represent the external personal embodiments of morals, as the main component of structure of moral culture we allocate a procedural component.

The procedural component of moral culture of the personality reflects completeness of inclusiveness in daily activity of the person of moral standards, principles, values; manifestation of morality in actions, acts and behavior.

As criteria we mark out "the skills of moral behavior realized in activity". This criterion reflects skills, necessary for normal activity of the personality:

- Skills of communication with relatives, friends, fellow students, teachers, etc. people;
- Ability to control itself, the behavior on the basis of moral standards and rules of conduct and communication;
- Skills of observance of rules of etiquette and ethno etiquette.

Also the criterion "manifestation of moral culture in activity and behavior of students characterizes effectiveness of the created moral culture of the personality. As its indicators we allocate:

- External culture of the personality;
- maintaining healthy lifestyle, refusal of alcohol, drugs;
- Respect for national traditions and customs of the ethno etiquette and their promotion among the environment;
- Respect for ethical standards and principles.

The moral culture of students is formed not from scratch, they already have considerable moral knowledge, certain moral estimates of modern events, representation and opinion on the moral culture of society were created. Of course, students lack theoretical moral knowledge, all-world outlook preparation, but to ignore the available level of moral consciousness even if it low, is impossible. By the subject of educational influence

the fact that students react to external influences selectively surely has to be considered. Depending on the installations which are available for them, personal and civil interests, representations, feelings, valuable ориентации. Proceeding from it, to the teacher (and to other subjects of educational influence in higher education institution), entering a subject – the object relations, it is important to have ideas of a condition of morality and the level of development of moral culture of students for this concrete moment.

As moral culture penetrates itself all areas and spheres of life, the modern moral culture corresponding to requirements of universal and spiritual culture of the parade is necessary for students for effective implementation of diverse relevant and potential social functions. Therefore, formation of moral culture at students the most relevant task of the higher school at the present stage of social development of the Republic of Kazakhstan.

In this plan change of methods of teaching high school disciplines in the direction of transition to cooperation pedagogics, to active forms of the organization of teaching and educational process, to problem methods of teaching is important.

During educational activity not only the intelligence of the person, but also his living positions, economic, political, moral and esthetic interests are formed.

In this regard each subject including the foreign language learned in higher education institution has to exert the developing impact on the personality in general on the basis of activation of its moral orientation according to requirements of modern society. It is no secret that recently there was a reevaluation of moral values. Fiction, the periodical press, classical music faded into the background. They were succeeded by cafe, a sauna, gaming houses, religious sects. Therefore, today it is necessary to enhance emphasis on development of ethical standards and values, strengthening of active living position of students, their abilities to resistance to negative realities of our time.

During educational activity not only the intelligence of the person, but also his living positions, economic, political, moral and esthetic interests are formed.

In this regard each subject including the foreign language learned in higher education institution has to exert the developing impact on the personality in general on the basis of activation of its moral orientation according to requirements of modern society. It is no secret that recently there was a reevaluation of moral values. Fiction, the periodical press, classical music faded into the background. They were succeeded by cafe, a sauna, gaming houses, religious sects. Therefore, today it is necessary to enhance emphasis on development of ethical standards and values, strengthening of

active living position of students, their abilities to resistance to negative realities of our time.

Implementation of the purpose of formation of moral culture of students in the course of training in foreign languages assumes the solution of the following tasks:

1. To create knowledge of essence of culture of the personality, her versions, the importance in future professional activity.
2. To give knowledge in the field of ethno cultural and universal values.
3. To develop skills to correlate ethno cultural values with universal and on this basis to develop steady beliefs in need to lead the corresponding life and to work for the benefit of the homeland.

Content of formation of moral culture of students in the system of training in a foreign language has stage-by-stage character which can be presented in the following form:

The 1st stage – the moral focusing stage – adaptation of the first-year student to life and educational activity in higher education institution; development of norms, values of a student's conduct of life, moral and psychological environment of students. Inclusion in activities for studying of ethno culture, traditions, customs, ethno etiquette of Kazakhs.

The 2nd stage – a stage of the general and polycultural development of students. At this stage there is a development of elements of moral behavior and activity of the personality in all spheres of activity, mortgaging of bases of the perspective program of moral development of the identity of each student as at this stage (the 2nd course) conditions for more purposeful formation of moral consciousness of the student are created.

For successful implementation of a multidimensional problem of moral education, involvement of the personality to pedagogically justified activity, in the system of the interpersonal and personal group relations various means and methods are necessary.

Conclusion

Methods (from Greek *metodos* – of letters, a way to something) – set of ways of impact on consciousness, will, feelings. The behavior of the person directed to achievement of the set purpose.

According to the above methods of formation of moral culture of students in the course of training in a foreign language are:

- in the motivational sphere – the methods creating the moral installations, the relations forming representations, concepts, the ideas (belief, suggestion, a positive example, etc.);
- in the cognitive sphere – the methods directed to transfer and obtaining information (verbal, evident, situational -game, research, etc.)
- in the behavior sphere – the methods creating the habits defining moral behavior, methods of a positive and negative reinforcement of expectations

(methods of stimulation, encouragement, punishment, etc.).

The result is an expected or predicted image of the set purpose. In our case – it is the created moral culture of the student. So, the analysis of literature on a problem of formation of moral culture of the personality and also on a problem of interrelation

of language and culture, opportunities of language disciplines allowed us to prove essence and content of moral culture of students, to define criteria, indicators and levels of its formation and also to present theoretical model of formation of moral culture to process of training in foreign languages.

REFERENCES:

- 1 Stepanenkov N. K. Pedagogika: uchebnoe posobie/ vtoroe izdanie, ispravlennoe i dopolnitel'noe [Pedagogics: Teaching aid/ 2nd prod., corrected and additional]. - Minsk: Skakun, 2001. – 448 p.
2. A. V. Torkhova, N. Yu. Klyshevich; under the general edition I. A. Tsarik. Nравstvenno-pravovoe vospitanie podrostkov [Moral and legal education of teenagers]. Minsk: NIO, 2000. – 120 p.
3. S. A. Titova. Duxovno-nравstvennoe vospitanie [Spiritual and moral education]. Minsk: Krasiko-print, 2006. – 215 p.
4. Under the editorship by N. V. Mikhalkovich. Duxovnost' cheloveka: pedagogika razvitiya: Uchebnoe posobie [Person's spirituality: development pedagogics //Teaching aid]. Minsk: Theseus, 2006. – 400 p.
5. L. I. Iruvinsky. Nравstvennoe vospitanie lichnosti [Moral education of the personality]. Moscow: MSU, 1981. – 184 p.

ГРНТИ 14. 25. 18. 07

САИПОВ А.

педагогика ғылымдарының докторы, профессор,
М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік университеті,
Шымкент
E-mail: 7281190@mail.ru

БАЛТАБЕКОВА А. Б.

докторант,
М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік университеті,
Шымкент
E-mail: delta-k2@mail.ru

БОЛАШАҚ КӨРКЕМ ЕҢБЕК МҰҒАЛІМДЕРІНІҢ КӘСІБИ БІЛІМДЕРІН ЖҮЗЕГЕ АСЫРУДЫҢ ТИІМДІ ӘДІСТЕРІ

Түйін. Бұл жұмыста болашақ көркем еңбек мұғалімдерінің кәсіби білімдерін жүзеге асырудың тиімді әдістері қарастырылған. Сондай – ақ, нормативті заңдар, теориялар мен концепциялар, білім беру мекемелері мен қоғам құндылықтары. Салыстырмалы түрде жүргізілетін педагогикалық зерттеулер мәдениетті байытудың ең тиімді әдістері сөз болған. Көркем еңбек мұғалімдерінің кәсіби білімін жүзеге асыруда тиімді нәтижелерге қол жеткізетін мұғалімнің жоспарлы жұмысы, кәсіби білімді арттырудағы мұғалімдердің шығармашылық жұмысының тиімділігі және оқытудың жаңа технологиялары, оқытудың тиімді әдістерін қолданудың маңыздылығы қарастырылды.

Кілттік сөздер: технология, интегралдық процесс, интегративті білім саласы, мамандық классификаторы, нормативті заңдар, теория, концепция, тенденция, нарықтық экономика, көркем еңбек, кәсіпке даярлау.

Аннотация. В этой работе предусмотрены эффективные методы реализации профессиональных знаний будущих учителей художественного труда. А также нормативные законы, теории и концепции, ценности образовательных учреждений и общества. Сравнительно проводимые педагогические исследования были затронуты наиболее эффективными методами обогащения культуры. Были рассмотрены планомерная работа учителя, достигающая эффективных результатов в осуществлении профессионального образования учителей художественного труда, эффективность творческой работы учителей в повышении профессионального образования и новые технологии обучения, важность применения эффективных методов обучения.

Ключевые слова: технология, интегральный процесс, интегративное образование, классификатор специальностей, нормативные законы, теория, концепция, тенденция, рыночная экономика, творчество, подготовка к профессии.

Summary. The article examines the systematic work of teachers who achieve effective results in the implementation of professional knowledge of future teachers of art work, the effectiveness of creative work of teachers in improving professional knowledge and new learning technologies, the importance of using effective teaching methods. As well as normative laws, theories and concepts, values of educational institutions and society. Comparatively conducted pedagogical research was affected by the most effective methods of culture enrichment.

Keywords: technology, integrated process, integrative education, classifier of specialties, normative laws, theory, concept, trend, market economy, creativity, preparation for the profession.

Қазіргі білім беру жүйесіндегі парадигмалар жағдайында кәсіби білімін жетілдіру маңызды болып отыр. Жаңа буын оқулықтары, оған байланысты жетілдірілген бағдарламалар енгізіліп, жалпы білім берудің мемлекеттік стандартына сәйкес оқушы білімін бағалау талаптары қойылуда. "Оқытудың жаңа технологиясы" тәжірибиесі таратылуда. Республикамыздың алдында тұрған басты міндеттердің бірі – әлемдік қауымдастықта Қазақстанның бәсекеге қабілеттілігін арттыру. Сондықтан қазіргі заманға бейім, экономика талаптарына жауап беретін жан-жақты дайындығы бар білікті, іскер маман даярлау орта және

арнаулы, жоғары оқу орындарына үлкен жауапкершілік жүктейді. Экономикалық өзгерістер кәсіптік білімді дамытуды түпкілікті өзгертті. Кәсіптік білім еңбек нарығының сұранысын, жұмыс берушілердің нақты талабын қанағаттандыру жағдайларына қарай бейімделді. Мамандардың кәсіби білімдерін арттыруда мұғалімдердің шығармашылықпен жұмыс істеуіне, жаңа технологияның ғылыми негіздерін үйреніп, насихаттауына кең жол ашылды. Болашақ көркем еңбек мамандардың кәсіби білімдерін жүзеге асыруда мұғалім тиімді нәтижеге жеткізетін жоспарлы жұмыс атқаруы тиіс. Атап айтқанда, диагностика

жасайды, жаңа технологияны қолданады, нәтижені тексереді, сараптап баға қояды.

Жалпы білім беретін мектептерде қазіргі таңда жалпы білім беретін мектептерде «Бейнелеу өнері» мен «Технология» пәндері біріктіріліп, ол «Көркем еңбек» пәні ретінде 1, 2, 5, 7-сыныптарда 2017 оқу жылынан бастап жүргізіліп келеді. Осы орайда бір мәселе туындайды. Біріншіден, ешбір жоғары оқу орнында «Көркем еңбек» мамандарын дайындамайды әлі мамандық классификаторы да дайындалған жоқ. Екіншіден, қазіргі кезде мектептерде көркем еңбек пәнінен қай мамандық иесі сабақ беріп келеді? «Бейнелеу өнері және сызу» мұғалімі ме? Әлде «Технология» пәні мұғалімі сабақ бере ме? Үшіншіден, неге «Көркем еңбек» пәнін оқу үдерісіне енгізу барысында осы пәнді оқытатын мамандар дайындап алу қажеттігі қарастырылмаған? Төртіншіден, «Көркем еңбек» пәнінде берілген мәліметтерде өзімізге белгілі бейнелеу өнері салалары – графика, сәндік қол өнері, зергерлік өнер, кескіндеме, дизайн, мүсін т. б. жайындағы мәліметтерде Қазақстан бейнелеу өнері мәселелерін зерттеген ғалымдар, атақты қазақ суретшілерінің шығармалары жайында өте аз мағлұмат берілген[1].

Қазіргі жаңа технология интегративті білім саласы негізінде жазылған оқулықтардың құрылымы мен мазмұнын оқытудың тиімділігін арттырудағы ең басты тірек. Қандай пәнді оқытқанмен, ең алдымен оның оқулықтағы мазмұнына байланысты болады. Осылардың ішінде білім беруді нақыштап, мазмұны мен көлемін анықтауда оқулық негізгі орын алады. Өйткені оқулық мазмұны берілетін білімнің неден басталып, қалай жалғасатынын, немен аяқталатынын анықтайды. Басқа қолданылатын қосымша құралдар осы мазмұнға тәуелді түрде пайдаланылады. Біздің басты міндетіміз-жүйенің икемділігін қамтамасыз ету, оны неғұрлым икемді ету, тез әрекет етуге, үнемі өзгеріп отыратын жағдайларға бейімделуге қабілетті әр түрлі әдістер мен құралдардың тұтастығын қамтамасыз ету[2].

Оқулық қай заманда да сол тұстағы ғылым жетістіктерін, мәдениет деңгейі мен халықтың салт – дәстүрін оқушыларға жеткізетін, білім беретін негізгі құрал болып табылады. Білім негіздері ұрпақтан – ұрпаққа оқулықтар арқылы беріліп келеді. Білім беруді жүзеге асыруда қолданылатын оқу құралдарының мазмұны оқулық мазмұнына байланысты өзгереді. Әр пәннің көздейтін мақсатына қарай оқулық мазмұны құрылады.

Оқулыққа нақтыланған, айқындалған, қоғам талабына сай зерттеу талқысынан өтіп, ғылымға айналған шындықтар ғана енеді. Оқулыққа ендірілетін материалдар ғылыми шындық болғандықтан, мұны меңгеру үстінде оқушылардың зерттеушілік әрекеттеріне жағдай тууы қажет. Себебі, оқулық мазмұны тікелей сол пәнді оқытуға

қойылатын талаптан туындайды.

Қандай пәнді оқытсақ ең алдымен оның оқулықтағы мазмұнына байланысты оқытудың әдістемесі анықталады. Оқушыларға білім беру барысында мұғалімнің айналып келген, әлде де пайдаланатын оқулықтар баршылық. Олардың қатарына – оқулық және қосымша оқу құралдары (сыныптан тыс уақыттарға арналған, көркем шығармалар, сөздіктер т. б.) жатады. Осылардың ішінде білім беруді бағыттап, оның мазмұны мен көлемін айқындауда оқулық негізгі орын алады. Қазіргі заман мәдениетіне байланысты мағлұматтарды, оқушының ой – өрісіне лайықты мағлұматтарды бере отырып, олардың дамуына жағдай жасайтындай. Соның ішінде қазіргі заман мәдениеті талаптарына сай келетін оқушылардың жалпы дамуын қамтамасыз етуге әлеуметтік – гуманитарлық (тарих, қоғамтану, жағрапия, қазақ әдебиеті (орыс тілі) т. б.), жаратылыстану (математика, физика, химия, информатика т. б.) пәндерді оқытуда ескеруге болады.

Оқушыларға білім беруге арналған құралдардың ең негізгісі оқулық болып саналғанымен, оның мазмұны мемлекеттік құжат – бағдарлама талабынан алшақ кете алмайды. Жеке пәндерді оқытуда оқушыларға ғылыми ұғым беру қажет, ол ұғымдардың саналы меңгеруді жүзеге асырып, ептілікті қалыптастырудың негізгі мүддесі. Нақты заттар мен құбылыстар негізінде бақылау ұйымдастыру біртіндеп ұғымға ұласпақ. Ұғым – өте күрделі психологиялық процесс. Қазіргі таңдағы алдыңғы қатарлы техникалар, түрлі машиналар, компьютерлер дәуірі қоғамның өрлеуіне, әлеуметтік деңгейдің көтерілуіне әсерін тигізіп отыруда. Бұлардың барлығы адамның өсіп – өнуіне әсер ететін негізгі фактор. Сондықтанда ол қазіргі жастар өмірінде жаңаша мәдениетті талап етеді. Оны алдымен оқушыларды еңбекке даярлау қолданылатын бағдарламаларды зерделеу барысында қарастыру қажеттілігі туындайды.

Қазіргі кезде нарықтық оқу – материалдық жағдайында жастарды мамандық алуға даярлаудың негізгі бағыттары алдымен жалпы білім беретін мектептерде, кейін оны оқу – өндірістік комбинаттарда, кәсіптік мектептерде жалғастырығанын есепке алып анықтаудың үлкен пратикалық маңызы бар. Осындай мақсаттарды жүзеге асыруды оқушыларды көркем еңбекке және кәсіпке даярлау мәселесін біршама зерттеп, жаңа әлеуметтік – экономикалық кезеңде, нарықтық экономика жағдайында көркем еңбек пәнін дұрыс оқытып, бұл мәселені ойдағыдай іске асыруға байланысты экономиканы түпкілікті өзгертуге орай жаңаша ойлай білетін, шығармашылық қабілеті жоғары, өзіне жауапкершілікпен қарайтын жастарды дайындау қажеттігін айта отырып, қазіргі кезде оқушылардың келешекте қандай жұмыстар істеу керектігі жөнінде әдістемелік жағынан нұсқаулар беріліп отырылуы қажет.

Елімізде жаңа экономикалық арнаға көшу мәселесі қолға алынып, көптеген өзгерістер болып жатқанда, мектеп өмірінде көп бастама, жаңа түр, жаңа мазмұн, жаңаша еңбекті ұйымдастырудың, әсіресе, нарық жағдайында оқушыны көркем еңбекке даярлаудың әдіс – тәсілдерін анықтау мүмкіншіліктерін пайдалану керек. Оқушыларды көркем еңбекке даярлау процесі заңымен үйлестіре отырылып, күрделі өзгерістер негізінде яғни, концептуальдық деңгейде жүргізілуі тиіс. Концепцияны жасауда тек өзінің жетістігімен шектеліп қан қоймай, өзге елдің теориялық біліммен мол қаруланып, олардың практикалық іс – әрекет барысында кемшіліктерден сақтануға көмектеседі. Оқушыларды қазіргі заман мәдениетіне сай даярлау, баспасөз құралдары, жүздесулер, пікір таласулар, қазіргі ақпараттар мен көне мұраларды зерттеу арқылы байытылып отырылады. Сондай – ақ, нормативті заңдар, теориялар мен концепциялар, білім беру мекемелері мен қоғам құндылықтары. Салыстырмалы түрде жүргізілетін педагогикалық зерттеулер мәдениетті байытудың ең тиімді әдісі болып саналады. Олар материалдарды іріктеу мен сұрыптау, ұғындыру мен ойға түю және алынған нәтижелерді бір –бірімен салыстыру және даярлау жүйесі болып бөлінеді. Аталмыш үлгі оқушыларды еңбекке және кәсіпке даярлау процесіндегі оң және теріс тенденцияларды анықтау, олардың шығу себептерін білу арқылы жүзеге асырылады. Оқушыларды еңбекке және кәсіпке даярлау жүйесінде талдау жасау, жаңа жүйенің қайта жаңғырту, қалыптасу кезеңдері де болады. Ал, еңбекке және кәсіпке даярлау процесі қазіргі заман мәдениетіне сай болып келуі үшін алдымен оған жан – жақты талдау жасауы оның дамуын айқындап, жаңа үлгілер мен жобаларды жасауға негіз қалайды.

Сұраныс пен материалдық жағдай, сондай – ақ оқушыларды еңбекке және кәсіпке даярлаудың міндеттері, мазмұны, тәсілдері мен ұйымдастыру түрлерінің әр кезеңге тән өзіндік ерекшеліктері болады. Бұл орайда ғылыми – техникалық революция және осыдан туындайтын барлық әлеуметтік – экономикалық өзгерістер алдыңғы орынға шығады. Оқушыларды еңбекке және кәсіпке даярлаудың ерекшеліктері мен табиғаты сол елдің жағрапиялық жағдайы мен саяси құрылымына, ғылымы мен дініне және ұлттық дәстүрлеріне байланысты болып келеді де, заң актілерімен бекітіледі. Ал, оқушыларды еңбекке және кәсіпке даярлаудың алға қойған мақсаты оқушының қабілет – қарымы, дағдысы, бейімділігі және маман болып қалыптасуға деген құлшынысымен өлшенеді. Жалпы оқушыларды кәсіпке даярлау құрылымы кісіпке даярлық, кәсіптік бағдар, үйірмелерге қатысу т. б. болып жалғаса береді.

Жалпы мектептерде оқытылатын интегративті пәндерде оқушыларды өмір сүру рамкасында

белсенділігін арттыруға даярлаудың мүмкіндігін тудырады. Біздіңше қазіргі заман мәдениетін екі жақта қарастыруға болады. Біріншісі – материалдық, екіншісі – рухани. Бірақ талап бойынша интегративті білім саласында адам өміріне қажетті болашақтық технология жайында ақыл – ой, сезімдік әрекеттері жүйесін қалыптастыру; жанұя шаруашылығы мен экономикасын жүргізуге қажетті білім мен іскерлікті таныстыру; қазіргі өндіріс негіздерімен, қызмет көрсету әдістерімен таныстыру; оқушылардың өз бетімен шығармашылық жұмыс жүргізе білуін дамыту; нарықтық экономика, менеджмент, маркетинг салаларына қатысты негізгі ұғымдарды меңгеру және оларды өз өнімдерін іске асыру мен қызмет көрсетуде қолдануға мүмкіндік беру; бұйымдарды еңбек объектісі ретінде пайдалана алуға және сәндік қолданбалы өнер негіздерін кәсіпке оқыту мазмұнын ескеру қажет болып саналады.

Қазіргі жаңа технология интегративті білім саласы негізінде жазылған оқулықтардың құрылымы мен мазмұнын оқытудың тиімділігін арттырудағы ең басты тірек. Қандай пәнді оқытқанмен, ең алдымен оның оқулықтағы мазмұнына байланысты болады. Осылардың ішінде білім беруді нақыштап, мазмұны мен көлемін анықтауда оқулық негізгі орын алады. Өйткені оқулық мазмұны берілетін білімнің неден басталып, қалай жалғасатынын, немен аяқталатынын анықтайды. Басқа қолданылатын қосымша құралдар осы мазмұнға тәуелді түрде пайдаланылады.

Оқушыларды кәсіпке даярлау жүйесі, оларды еңбекке даярлау жүйесінің үш бірдей компоненттерінің бірлігі арқасында жүзеге асырылады. Ол компоненттер: оқушылар, мақсат пен міндет, еңбекке даярлау мазмұны, оқытушылар және еңбекке даярлау құралдары, тәрбие, оқу, еңбек процестері, ұйымдастыру түрлері және басқару. Осы құрылым шеңберінде оқушылар мен үйірме, сынып жетекшілерінің бірлескен іс-қимылы жүзеге асырылады. Ғылыми еңбектер, оқушыларды еңбекке және кәсіпке даярлау жүйесінің өзге де анықтамалары кездеседі. Айталық, интегралдық процестердің мынадай бағыттары болады. Олар: политехникалық сипат арқылы оқыту, оқушылардың жалпы білімге қоса еңбек дағдыларын алуын қамтамасыз ету. Сабақтан тыс немесе демалыс кезеңдерінде қоғамдық белсенді еңбекке жұмылдыру, кәсіптік бағдар беру. Оқушыларды еңбекке және кәсіпке даярлау екі ерекшеліктен тұрады. Біріншісі-интегралды процес болса, екіншісі-жұмыстың бағыт бағдары. Бұл екеуі де басқару нәтижесінде жүзеге асырылады.

Қазіргі таңда егемен елімізде білім берудің жаңа жүйесі жасалып, әлемдік білім беру кеңістігіне еруге бағыт алуда. Бұл оқу-тәрбие үрдісіндегі елеулі өзгерістерге байланысты болып отыр. Себебі, білім беру парадигмасы өзгерді, білім берудің мазмұны жаңарып, жаңа көзқарас,

жаңаша қарым-қатынас пайда болуда. Болашақ ұрпаққа қоғам талабына сай тәрбие мен білім беруде мұғалімдердің инновациялық іс-әрекетінің ғылыми-педагогикалық негіздерін меңгеруі маңызды мәселелердің бірі.

Қазақстан Республикасының «Білім беру туралы» Заңында: «Білім беру жүйесінің басты мақсаты – ұлттық және жалпыадамзаттық мәдени құндылықтар негізінде жеке тұлғаның қалыптасуына қажетті жағдай жасау» делінген. Осы міндеттерді жүзеге асыруда басты нысана – білім сапасы. Сапалы білім беру педагогтардың шеберлігі мен іскерлігіне байланысты. Ал педагогикалық шеберлік пен іскерлікті дамытуда жаңа технологияны қолданудың маңыздылығы зор [3].

Соған орай, оқытудың жаңа технологиясы – оқытудың тиімді әдіс – тәсілдерін қолдануды, оқытудың әр түрлі әдістері мен формаларын біріктіруді, оқу материалын тиімді пайдалануды, оқудың сапасына білім мен біліктілікті жүйелеуді жүзеге асырады. Сонымен қатар, оқытудың жаңа педагогикалық технологиялары – өзін-өзі дамытып, тәрбиелей білетін, заман ағымына ілесе алатын кәсіби, білікті, жан-жақты жеке тұлға қалыптастыруды мақсат етеді. Оқушылардың білім сапасын арттырумен бірге өз қабілетіне қарап, өзін-өзі дамыта отырып, өзіне сын көзбен қарауға мүмкіндік береді.

Танымдық белсенділігін арттырып, шығармашылық қабілетін дамытуға үлкен үлес қосады. Шығармашылық өлшемдеріне шығармашылық ептілікті, шығармашылық белсенділікті болашақ маманның шығармашылық-ізденушілік дамыту кіреді. Оған болашақ маманның ғылыми – зерттеу жұмыстарына өзіндік талдау жасай алуы, өз білімін көтеруге, жетілдіруге талпыныстың болуы мен инновациялық әдіс-тәсілдерді қолдануға өзіндік жаңалықтар, өзгерістер енгізумен және жаңалықты шығармашылықпен қолдана алуымен сипатталады.

Балаға өз бетімен зерттеуге мүмкіндік туғызған сайын одан әрі жақсы оқи түседі, - дейді Питер Клайн. Білім – ел қазынасы, халқымыздың білімділігі еліміздің байлығының ең маңызды бөлігі десек, білімнің негізі мектепте, яғни бар ғылымның бастауы – мектеп, «Елдің келешегі бүгінгі жастардың қолында, ал жас ұрпақтың тағдыры – ұстаздың қолында» деп Елбасы бізге үлкен міндет артып отыр. Егемен еліміздің болашағы, оның әлемдік өркениеттегі өз орны, ең алдымен білім мен тәрбиенің бастауы болатын – ұстаз қолында, сондықтан да біздің басты мақсатымыз – білім сапасын жақсарту. Қазіргі таңда білім берудің әлеуметтік құрылымы маңызды элементтердің біріне айналып отыр. Дүние жүзінде білімнің ролі артып, әр елдің өзіндік білім беру жүйесі тағайындалған. Бірақ, ол әлем халықтарының білім берудегі тәжірибесімен, бағыт-бағдарымен деңгейлес болуы қажет. Қазақстан Республикасындағы үлкен өзгерістердің бі-

лім беру саласында қамтылуы маңызды іс-шара болып табылады. Осы орайда білім беруді дамыту тұжырымдамасы Қазақстан Республикасының білім беру жүйесін дамытудағы маңызды құжат екендігі сөзсіз. Білім беру жүйесінің басты міндеті – ұлттық және адамзаттық құндылықтар, ғылым мен практика жетістіктері негізінде жеке адамды қалыптастыруға, дамытуға және кәсіби шыңдауға бағытталған білім алу үшін қажетті жағдайлар жасау, оқытудың жаңа технологиясын енгізу, білім беруді ақпараттандыру. Қазіргі кезеңде білім беру жүйелерінде қайта құру жүріп жатыр, білім беру жүйелерінің жаңа ұлттық моделі құрылуда.

Мектептегі көркем еңбек сабақтарында оқушылардың шығармашылық қабілетін дамытумен жан-жақты дамыған жеке тұлғаны қалыптастыру болғандықтан, жаңа технология бойынша әдістемелік жүйенің басты бөлігі шығармашылық негізінде оқыту. Сондықтан әдістемелік жүйенің басқа бөліктерінің де (мазмұн әдіс, оқыту түрі мен құралдарының) өзара байланысы негізінде қарастыру[4].

Шығармашылық ұғымына берілген анықтамалар оған өз қатарындағы адамдардан балалардан жоғары ақыл-ой қызметімен ерекшеленетін адам қасиетін жатқызады. Дарындылық пен таланттылықты синоним ретінде қолданып жүрген авторлар да кездесіп қалады. Біздің ойымызша, таланттылық арнайы іс-әрекетте жоғары нәтижеге жеткізсе, дарындылық ақыл-ой қызметінің ең жоғарғы дәрежесімен сипатталады. Әрбір талантты балада дарындылық бар да, ал дарынды баланың барлығы бірдей талантты болмауы мүмкін. Талантты, дарынды балаларды арнайы оқу орындарында оқытқанда ғана олар қоғамға пайдасын тигізе алады. Әрине, шығармашылық жұмыстың түріне, мақсатына қарай бұл кезеңдер бір-бірімен астасып, қабысып жатуы әбден мүмкін. Оларда қалыптастырып, әрі қарай дамып отыратын сапалар да бірі анық көрініп, бірі керісінше уақытша көмескіленіп жатуы ықтимал. Дей тұрғанмен, тұтас алғанда, әр баланың бойындағы табиғи, қайталанбас ерекшеліктермен біріккен кезде аталған сапалар көп жағдайда шығармашыл тұлғаның таңғажайып үлгісін құрайды. Шығармашылық педагогикасының басты мақсаттарының бірі де осы. Қазақстан Республикасының Білім министрлігінің тәлім-тәрбие тұжырымдамасында: “Ұлттық мәдениет пен өнер негізінде жан-жақты тәрбие беру сұлулыққа, тазалыққа үйрету, адамзат қоғамындағы бұрын соңды жасалған мәдени мұраны жүйелі меңгеруге, жалпы әсемдік рухани құнды игіліктерді бағалай білуге тәрбиелеу” деп атап көрсетілген. Адамзаттың мәдени өмір сүру дәрежесі көтерілген сайын тұтыну бұйымдарының сапасы, үйлесімділігі мен көркемдігіне қойылатын талаптар да күшейе түсуде. Олардың әрі сәнді, әрі қолайлы болуы адамдардың көңіл-күйін қуанышқа бөлеп, өмірге деген сүйіспеншілігін арттыра

түспек. Қолөнер бұйымдарының қай-қайсысын да қазіргі заман тұрмыста тиімді қолдануға болады[5].

Осы аталған көрсеткіштердің әсерінен білім, кәсіп, іскерлік, іс-әрекет, игеру, нәтиже құралады. Білім жалпы, кәсіби, техникалық, арнайы білім болып бөлініп кәсіппен ұштасады. Ал кәсіп мамандық таңдау, мамандықты меңгеру. Білім алып кәсіп иесі болу үшін іскерлік қажет. Іскерлік оқу, білім, кәсіп, тәжірибе, ізденушілік, өзіндік жұмыс, іс-шаралар, дағдыдан туындайды. Іскер болу үшін іс-әрекетті меңгеру қажет.

Көркем еңбек пәні мұғалімдерінің білімдегі жаңалықтар білім беру үрдісіндегі оқушылардың талабын, мүмкіндігімен қызығушылығын толық ескеруді, оқушыға берілетін білімді қоғамның қазіргі әлеуметтік, экономикалық сұранысына сәйкестендіруді, білім беру тәсілдерін оқушылардың өз бетімен білім алуына бағыттауды, оқушылардың өз іс әрекетіне басшылық жасауға жетелейтін негізгі құзіреттілігін қалыптастыруды, яғни жеке тұлғаның дербес дамуын қамтамасыз етуді көздейді [6].

Баланың даму кезеңдерінде потенциалдық қабілеттерін дұрыс қолдана білсек қана үлкен жетістіктерге әкеледі. Шығармашылықпен жұмыс істеудің нәтижесін келешекте өзінің икем қабілетін сапалы түрде мамандық таңдау жолында пайдалануға болады. Баланың шығармашылық қабілеттерін дамытудың жолдарын, құралдарын анықтау психология мен педагогика ғылымдарында өте ертеден зерттеліп келеді. Шығармашылық әлемдік мәдениеттің барлық дәуіріндегі ойшылдардың назарында болғандығын «шығармашылық теориясын» жасауға деген көптеген ізденістердің болғандығынан байқауға болады. Бұл әрекеттер өзінің логикалық шегіне жеткен деп айтуға болмайды. Сондықтан шығармашылық педагогикасының негізгі мақсаты бүгінгі күн талаптарынан туындаған, озық қоғамға лайықты жаңа сана, рухани сапа қалыптастыру және дамытуда тың жолдар мен соны шешімдер іздестіру болып табылады. Баланың шығармашылық қабілетін дамыту мәселесін талдау ең алдымен «қабілет» ұғымының мәнін терең түсініп алуды қажет етеді. Философияда «қабілеттерді» тұлғаның белгілі бір әрекеті орындауға жағдай жасайтын жеке ерекшеліктері дей келе, олар қоғамдық тарихи іс-әрекеттердің нәтижесінде қалыптасып, әрі қарай дамып отыратындығын атап көрсеткен. Оқыту технологиясының мақсаты-оқу үрдісінің барысында оқушыларды жүйелі түрде шығармашылыққа баулу мен ғылыми-ізденіске бағыттау. Оқушыларды шығармашылыққа баулу, ғылыми ізденіске бағыттау үшін шығармашылық ойлауды дамыту мен шығармашылық іс-әректті қалыптастыру үрдісі жүргізілуі тиіс. Мұны оқыту үрдісінде тиімді орындау үшін белгілі тәртіптік жүйе қажет. Осы қажеттілікті орындаудың жүйелі тетігі ретінде шығармашылыққа

баулудың, ойдың дамытудың ізденіс іс-әрекетті қалыптастырудағы әдіс-тәсілдердің бастапқы алгоритмдік жүйесі-логикалық ойлау операциялары-оқыту технологиясының негізіне алынған. Оқыту үрдісінде білім кеңістігіндегі логикалық ойлау операцияларын қолданудың қолданудың әдістемесі қарастырылған. Оқыту технологиясының мақсаты-оқу үрдісінің барысында оқушыларды жүйелі түрде шығармашылыққа баулу мен ғылыми-ізденіске бағыттау[7].

Оқушылардың жеке тұлғалық ерекшеліктері, қасиеттері жеке тұлға қабілетіне сай бағытталған оқыту үрдісінде әр қырынан анықталып, жан-жақты педагогикалық – психологиялық тұрғыдан жүргізілген диагностикалық зерттеу жұмыстарының қорытындысы бойынша дамыту, түзету жұмыстары оқушылардың шығармашылық қабілеттерін арттырып, дамытады. Бұл жағдайды ойы жүйрік, ақылы жетік, бәсекеге қабілетті, өзгерістерге бейім оқушылардың шығармашылық қабілеттерін аша білуінен, сол сияқты, қоғам өзгерісіне байланысты жаңаша білім беру үлгісіне еніп, бәсекелестеріне қарсы тұрып, жаңа көзқараспен кәсіби құзырлығын дамытып, шыңдай білген жаңашыл ұстаздардың еңбек қорытындысынан көреміз. Мысалы: олимпияда, конференция, ғылыми жоба қорғау, сол сияқты оқушымен ұстаздың бірлескен шығармашылық зерттеу жұмыстары, ғылыми жоба қорғау, жекелей оқушының бірнеше жыл жүргізген зерттеу жұмыстарының нәтиже көрсеткіштері. Қоғамдағы адам өмірінің, ойының ерекше жоғары дәрежеде дамуына жағдай туғызатын оның еңбек етуі. Олай болса Қазақстан Республикасында жалпы білім беру мектептердегі оқушылар жаратылыстану саласынан жалпы білім алуымен бірге белгілі дәрежеде кәсіби іскерлік және дағдымен қарулануы тиіс. Кәсіби даярлаудың біртұтас үдерісінің аталған буындары болашақ мамандардың кәсіпқойлық негіздерін тиімді қалыптастырудың қажетті педагогикалық шарттары ретінде ұсынылады. Кәсіпқойлықты қалыптастырудың жетекші педагогикалық шарты ретінде, теориялық білімді меңгеруді қарастыруға болады[8].

Бұл жалпы білім беру мектептеріндегі «Көркем еңбек» пәнінің оқыту үдерісін жетілдіруді қалыптастырудың педагогикалық мәселелерімен қатар, қоғам талаптарына сәйкес оқыту үрдісінің дамуын инновациялық әдіс – тәсілдері мен ұйымдастыру формаларын орынды пайдалануды талап етеді. Қазіргі нарықтық экономика жағдайында Қазақстан Республикасының білім беру үлгісіндегі өзгерістер олардың жалпы бағыттары мен ұстанымдарына байланысты болып отыр. Оқу жоспарлары, оқулықтар, оқу құралдары, бағдарламалар ғылым, техника, өндірістің дамуымен қатар қуып жетіп отыра алмайды. Сондықтанда да олар білім алушылар үшін барлық қажетті уақыт талабындағы ғылыми білімдердің деңгейін барлық кезде көрсете алмайды.

Осы себептерге байланысты оқыту мен тәрбиелеуде бағдарлама мазмұнын жаңартып, іріктеп отыру қажеттігі туады. Маңызды нәтижелерге жету үшін жаңа үйлесімдегі барлық әдістер мен құралдарды қолдана отырып, жаңа педагогикалық үлгілер жасау қажет.

Қазіргі әлемдегі қалыптасқан жағдай интеллектуалды дамыған, талантты, жан-жақты ойлауға қабілетті, шынайы өзгеріске сай дамымалы идеяларды айтып, ой қозғай алатын, мемлекеттің бәсекеге қабілеттілігін арттыруға белсенді ықпал ететін адамдарға, мамандарға қоғамның мұқтаж екенін практика көрсетіп отыр. Қазақстан қоғамының жалпы әлемдік білім беру стандарттарына ұмтылысы дарынды, интеллектуалдық әлеуеті қалыптасқан балаларды дамытуға, олардың интеллектуалдық және шығармашылық әлеуетін жүзеге асыруға қолайлы жағдайды құруды қамтамасыз ететін білім беру жүйесін реформалаудың стратегиялық мақсатымен түсіндіріледі. Осыған орай, Қазақстан Республикасында жоғары білім беру жүйесін реформалау шеңберінде шығармашылықпен ойлай алатын мамандар даярлау міндеті қойылуда. Сондықтан Қазақстан Республикасының әлеуметтік-экономикалық және мәдени дамуының негізгі басымдығы мен маңызды факторы білім беру саласы болып табылады[9].

В. И. Загвизинскийдің пікірі бойынша сабақта білімге қызығушылық, ізденуге, зерттеуге, ойлап табуға, тапқырлықты дамытуға атмосферасын орнату маңызды десе, М. И. Махмутовтың пікірінше теориялық негіздеулерсіз, оқу ақпараттарының көлемін ұлғайтуға мүмкіндік беретін өте жетілген жаңа әдістерді оқытудың тәжірибесіне енгізбейінше, үйренушілердің танымдық іс-әрекетін белсенді етпейінше, олардың шығармашылық қабілеттіліктерін жұмылдырмайынша оқушылардың шығармашылық қабілеттіліктерін қалыптастыру мүмкін емес. Оқушылардың шығармашылық ізденісі – проблемалық есептерді шешу, шығармашылық тапсырмаларды орындау, жобалау, үлгілеу жұмыстарына инновациялық талдау жасау барысында қалыптасты. Бұл сабақтың сапасын арттыру үшін инновациялық технологияларды пайдалану, оқушылардың шығармашылық міндеттерді шешу және орындау, үлгілеу, жобалау, және шығармашылық ойлауын анықтауға мүмкіндік берді [10].

Оқушылардың технологиялық білімдерді меңгеруі – оқыту үрдісінде іс – әрекет барысында оқушылардың теориялық білімі мен іскерлігін жаңа бағытта ұштастыра алуымен және инновациялық технологиялар нәтижесінде шығармашылық жобаларды ұсынуы барысында қалыптасты. Шығармашылық жұмыстарды көпшілікке ұсыну бұл оқушылардың білім деңгейін арттыра түсті және олардың бойында үлкен талпыныс дарытты.

Қазіргі кезеңде жалпы білім беретін орта мектептердегі білім мазмұнын түбегейлі өзгертіп

жаңа оқулықтармен жұмыстар атқарылып жатқаны белгілі. Оқушыларға көркем еңбек сабақтарының мазмұндық, композициялық, техникалық, конструкциялық, технологиялық ерекшеліктерін терең меңгерту олардың танымдық түсініктерінің кеңеюіне, ұлттық киімдерге және оны әзірлеуге ынталарының артуына, ұлттық мәдени мұраға, еңбекке оң қатынасын дамытып, еңбекке бағыттылығын қалыптастыруға ықпал етеді. Ал бұлай болса, оқушыларға қол өнер бұйымдарын әзірлеу арқылы еңбекке қызығушылығын қалыптастырудың маңыздылығын арттырады. Сонымен бірге әрбір мұғалім мыналарды білуі керек өмір сүру ортасының әлеуметтік-мәдени ерекшеліктері және этнопедагогикалық мәдениеттің этнопсихологиялық ерекшеліктері мен жалпыадамзаттық құндылықтарға сүйене отырып, білім беру үрдісінің ерекшеліктерін пайдалана отырып білім беру[11].

Оқу бағдарламасының мазмұны өзгермей тұра алмайтындығын да көкейде ұстау қажет. Мәселен, материалдарды өңдеу тәсілдерін дамыту және жетілдіру қазіргі күндерде де жүріп жатыр, бұл жағдай бағдарлама мазмұнына тиісті түзетулер енгізуді талап етеді. Оқытудың әдістері мен оқушылар тарапынан жүзеге асырылатын оқу әдістері еңбектік іскерліктер мен дағдыларды қалыптастырудың кепілі болып табылады.

Оқушылардың кәсіби шеберліктерін жетілдіре отырып жаңа технологиялық әдістерді қолдану, жас ұрпаққа сапалы да терең білім беру арқылы оқу-тәрбие үрдісінде жоғары нәтижеге жету біздің басты міндетіміз.

Осы міндеттердің бірі жасөспірімдердің шынайы өмірге, өнерге кәсіби шеберліктерін қалыптастыру. Ал бұл шығармашылық тұрғыдан ізденімпаз тұлғаны дамытудың факторы болып саналады. Адамның шындыққа, өнерге көзқарасы қабылдаудан басталады және онсыз қалыптасуы да мүмкін емес. Осыған байланысты балалардың эстетикалық тұрғыдан қабылдау және бақылау қабілеттерін дамытудың қажеттілігі артады. Осы қабілеттердің дамуы өмір мен өнердегі әсемдікті, ұлылықты, шынайылықты түсінуге және оларды талғамсыздықтап ажырата білуге мүмкіндіктер жасайды. Эстетикалық қарым-қатынастар эмоционалдық сипатқа ие болғандықтан, өмір мен өнердің эстетикасын тану эстетикалық күй кешу, сезіну арқылы жүзеге асырылады. Әсемдікті, ұлылықты қабылдау адамды алуан түрлі сезімге бөлеп, жағымды әсер қалдырады.

Кәсіби шеберлік адамның туа біткен қабілеті болып табылмайды. Ол белгілі бір мәдениеттіліктен, даярлықтан, эстетикалық білімділіктен талап етіледі. Бұл кәсіби шеберлік қажеттілік, қабілет, талғам, бағалау және т. б. сапаларды қамтитын жеке тұлғаның шеберлік қызығушылығын қалыптастырудың қажеттілігін арттыра түседі.

Өнерде талғам ізденіп ойын дамытуда қиял, елес және көркемдік ой үлкен мәнге ие болады.

Жасөспірімдердің осы салаларының дамуына тарихы мен мазмұны терең сәндік-қолданбалы өнер саласындағы жан-жақты білімдер, аталған өнер түрлерінің туындыларын жасау барысындағы шығармашылық тапсырмаларды орындауға ықпал етеді.

Кәсіби шеберлік логикалық тұрғыдан ойлау, талдау, деректерді салыстыру және қорытындылау қабілеттеріне негізделеді. Ол үздіксіз өзгеріске түседі, молаяды, жаңа мазмұнмен толықтырылады, адам өмірінің барлық саласында жетілдіріледі. Мектеп оқушыларының кәсіби шеберліктерін қалыптастыруда адамның қажеттіліктерінен, күнделікті ақпараттардың сапасынан, көркемдік білім-ділігінен, оның "сұлулық заңы" бойынша іс-әрекеттерінің сипатынан талап етіледі. Өнерді үйрету барлық саладағы іс-әрекеттерді камтиды.

Шығармашылықпен айналысу үшін жеке дара оқушы емес, сыныптың, мектептің балалары ойласу үшін мүмкіндік туғызу, өзара шығармашылық қарым-қатынас шығармашылық ахуал орнату қажет. Әрбір баланың шығармашылық мүмкіндіктерін ашуға, қиялын, фантазиясын оятуға, мәдени тарихи ескерткіштерді білу, сақтау, насихаттауға байланысты қоғамдық-саяси және мәдени-ағартушылық іс-әрекеттерге белсеңді араласуына ықпал етеді. Мектеп оқушылары қол өнер бұйымдарын жасап меңгеруі барысында еңбек үрдісіндегі өздерінің іс-әрекеттерін басқаруға, оны жоспарлауға, мақсаттар мен міндеттер қоюға, оңтайландыру мүмкіндіктерін табуға, еңбек мақсатына қол жеткізуге үйренеді, жаңа білімдер, іскерліктер мен дағдыларды меңгереді. Бүгінгі таңда нәтижеге бағдарланған білім берудің негізі оқушының жеке-дара тұлғалық, дарындылық қабілеттерін дамытумен анықталады. Сондықтан да білім беру жүйесіне енгізіліп отырған сындарлы оқытудың мақсаты оқушының пәнді терең түсіну қабілетін дамыту, алған білімдерін жай ғана иеленіп қоймай, оларды орынды жерде қолдана білуіне басты назар аудару болып табылады [12].

Қол өнер бұйымдарын модельдеуге негізделген көркем-шығармашылық сабақтар мектеп оқушыларына белсенділік береді, бейнелі ойлауын, қиялдауын дамытуға ықпал етеді. Мәселен, қол өнер үлгілеріндегі бейнелер мен ою-өрнектерде берілген оюлар, түйсіктер мен түсініктер, тұжырымдар, халықтың дүниетанымы жеке тұлғаның эстетикалық сапаларын жетілдіре түседі. Бояу түстері мен материалдың, бұйым формасы мен нақыштарының үйлесімділігі, олардың әсемдігі мен жарасымдылығы адамның ой ұшқырына әсер етіп, оның рухани жан дүниесін байытады. Сан алуан, киын да күрделі өрнектерді жүзеге асыру шығармашылықты шыңдайды, көркем еңбек сабақтарында ырғақ, бояу түстері, сызбалардың икемділігі туралы негізгі ұғымдарды меңгереді. Олардың әртүрлі материалдар мен құралдарды пайдалану тәсілдері

туралы түсініктері қалыптасады [13].

Халық шеберлерінің қолынан шыққан бұйымдарын талдап қана қоймай, соларға ұқсатып жасау баланың шығармашылық жұмысқа, ұлттық өнерге сүйіспеншілігін арттырады, әдемі заттар жасауға талпындырады.

Қол өнер бұйымдарын қаншама жылдар бойы жасалып, жетіле түскен аса кәсіби дағдылар мен амал-тәсілдерге негізделген. Олар арқылы карапайым да көркем мәнерлікке қол жеткізуге болады. Осы техникалық әдіс-амалдарды үйрену де мектеп оқушыларына тән және бұл олардың шығармашылық қабілеттерінің байқалуына, дамуына кең мүмкіндіктер береді.

Қол өнер бұйымдарын модельдеу мектеп оқушыларының кәсіби шеберлігін қалыптастыруда сәндік талғамын тәрбиелеп қана қоймай, олардың ою-өрнектер түрін құрастыру, оларды дамыта қолдану, ою жұмыстарын орындау, қол өнер бұйымдарын жасау әдістерін меңгеру сияқты шығармашылық тұрғыдағы жұмыстармен жеке айналысуға құштарлығын оятады.

Сондай-ақ ұлттық қол өнер бұйымдарын жете меңгеруі мен ондағы ою-өрнектердің мәнін ұғынуы арқылы ақыл-ойлары өседі, адами саналары толыса түсседі, сол туындыларды өз қолдарымен жеке және сынып боп жасауы барысында рухани адамгершілік сапалары артады, шеберлігі шыңдалады, еңбекке, еңбек адамдарына құрметі қалыптасады, өз еңбегін және өзгелер еңбегін бағалай білуге тәрбиеленеді. Осы тұлғалық сапалардың қалыптасуы барысында де шеберлік дағдылары да үлкен мәнге ие болады. Адамның шындыққа, өнерге көзқарасы қабылдаудан басталады және онсыз қалыптасуы да мүмкін емес. Осыған байланысты балалардың эстетикалық тұрғыдан қабылдау және бақылау қабілеттерін дамытудың қажеттілігі артады. Осы қабілеттердің дамуы өмір мен өнердегі әсемдікті, ұлылықты, шынайылықты түсінуге және оларды талғамсыздықтап ажырата білуге мүмкіндіктер жасайды. Эстетикалық қарым-қатынастар эмоционалдық сипатқа ие болғандықтан, өмір мен өнердің эстетикасын тану эстетикалық күй кешу, сезіну арқылы жүзеге асырылады. Осыған байланысты қазіргі уақытта әрбір педагог тарихи мәдени мұраларды, соның ішінде халықтың сәндік-қолданбалы өнерін оқушылардың көркемдік-эстетикалық тәрбиесінде мақсаттылықпен қолдана білуі тиіс. Өйткені сәндік-қолданбалы өнер формасы жағынан да, мазмұны жағынан да оқушылар үшін түсінікті, олардың сұлулық сезімін дамыту күшіне ие. Бұл оқушылар туған және басқа халықтардың ұлттық мәдениетін игеруге, барлық дәуірлердегі шығармашылық еңбекке сұлулық идеалы мен шеберліктің қажеттілігінің қалыптасуына ықпал етеді.

Оқушының шығармашылық қабілеті оның ойлауы мен іс жүзіндік әрекеттер арқылы дамиды. Ойлауға үйрететін сабақтарда жүргізуде, алды-

мен мұғалім мен оқушы арасында ынтымақтас-тықты қалыптастыру қажет. Ол іс-әрекеттің түрі болғандықтан тек адамға ғана тән. Ұзақ жылдар бойы шығармашылық барлық адамның қолынан келе бермейді деп қарастырылып келсе, қазіргі ғылым жетістіктері қабілеттің мұндай дәрежесіне белгілі бір шарттар орындалған жағдайда кез келген баланы көтеруге болатындығы жайлы көп айтуда. Оқушының шығармашылық іс әрекетіне жағдай туғызу дегеніміз оқушыны ойлай білуге үйрету екені сөзсіз. Ол үшін жалықпай жаңа инновациялық технологияларды өз жұмысы-

мызда пайдаланып, сонымен қатар оқушыларды мадақтап, ынталандырып отырған орынды. Жеке тұлғаның шығармашылық бағыттылығын қалыптастыру – баланың оқу-танымдық іс-әрекеттегі шығармашылық қызығушылығына тікелей байланысты. Қоғамда, айналамызда болып жатқан қарқынды өзгерістер шығармашылық қабілеті бар, қажетті жағдайда айрықша шешім қабылдай алатын жеке тұлғаның дамуына септігін тигізеді. Оқушылардың шығармашылық қабілетін дамыту және оны тәрбиелеу бүгінгі күннің өзекті мәселелерінің бірі.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Жапбаров А., Ханжаров Б., Қойшиев Қ. Мектептегі еңбекке тәрбиелеу, еңбекке баулу және кәсіпке бағдар. Шымкент, 1988ж. - 118 б.
2. S. Zholdasbekova & Z. Nurzhanbayeva M. G. Karatayev L. L. S. Akhmet M. B. Anarmetov. The Republic of Kazakhstan. The Conceptual Model of Future Teachers Training to Dual Education in Vet (Vocational Education & Training). International Journal of Environmental & Science Education, 2016, 11(7), 1527-1538 pp. 1527-1538
2. Жолмұхан Т. Кәсіптік бағдар. Алматы, «Санат», 1995. -98б.
3. Байжігітов Б. К. Өнер тарихы мен теориясы: Оқу құралы -Алматы. АлМУ, 1999. 9б.
4. Құдайқұлов М. Қабілеттілік. Дағды. Шеберлік. Алматы, 1986. -32б.
5. Тұрғынбаева Б. Дамыта оқытудың технологиялары. Алматы. 2000. -17б.
6. Мейрманқұлова. С. Білім берудегі инновациялық технологиялар. А., 2005. -118б.
7. Жапбаров А., Ханжаров Б., Қойшиев Қ. Мектептегі еңбекке тәрбиелеу, еңбекке баулу және кәсіпке бағдар. Шымкент, 1988ж. - 118 б.
8. Г. С. Оразаева. Болашақ арнайы педагогтардың кәсіпқойлық негіздерін қалыптастырудың заманауи үрдістері. Қазақ мемлекеттік қыздар педагогикалық университетінің Хабаршысы №2 (78) 2019ж. -242б.
9. Халықова К. З., Скабаева Г. Н., Тапаншаева А. «Болашақ педагогтарды кәсіби даярлаудағы инновациялық оқыту технологияларының алатын орны» Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті ХАБАРШЫ . №1(61), 2019 ж. -152 б.
10. Жолдасбекова С. А., Жолдасбеков А. А. «Ұлттық сәндік-қолданбалы өнерге үйрету» 1-4 сыныптар. Әдістемелік құрал. 1993. -7б.
11. S. A. Uzakbaeva., S. Zholdasbekova The Main Problems of System's Modernization of Vocational Training of Pedagogical Shots in The Republic of Kazakhstan Procedia - Social and Behavioral Sciences. 185 (015) 421 – 427
12. Қрықбаева С., Оразалиев С., Адамқұлов Н. Халықтық көркемөнер шығармашылығы. Оқу-әдістемелік құрал. Алматы:Өнер; 2015 ж.
13. Адамқұлов Н. М., Саипов А., Абуов Ә. Е. Оқушыларды қолөнерге үйрету технологиясы. Шымкент Әлем, 2017ж.

СУЮБЕРДИЕВА АЙМАН АБДРАЗАКОВНА

педагогика ғылымдарының кандидаты, аға оқытушы,
М. О. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті,
Шымкент қ.

НУРЫМБЕТОВА АЙГУЛЬ АСКАРБЕКОВНА

аға оқытушы,
М. О. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті,
Шымкент қ.

ХАЛЫҚ ПЕДАГОГИКАСЫНЫҢ ҚҰРАЛДАРЫ АРҚЫЛЫ ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ ЭСТЕТИКАЛЫҚ ТАЛҒАМЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУ

Түйін. Мақалада балаға саналы тәрбие сапалы білім беру қаралады. Отанын қастерлеп, оған қалтқысыз қызмет етуге тәрбиелеу. Бастауыш мектептерде баланың болашағы үшін жағдай жасау қажеттілігімен, жеке тұлғаның жан-жақты дамуына ықпал ету, өмірдің мәнін түсіну олардың рухани қалыптасуымен байланысты. Ерте кезден-ақ әдептілікке, қадірлей білген қазақ халқы отбасында жастарды кішіпейілділікке, ізеттілікке, имандылыққа, инабаттылыққа тәрбиелеуді мақсат етіп қойған. Адам баласы қоғамда өзінің адамгершілік қасиеттерімен, қайырымдылығымен, адалдығымен, әдептілігімен ардақталады.

Кілттік сөздер: бастауыш мектеп, эстетикалық талғам, тәрбие, ұлттық құндылық, рухани қазына, адамгершілік, қайырымдылық, адамзатты ардақтау.

Аннотация. В статье рассматривается осознанное воспитание ребенка. В начальных школах с необходимостью создания условий для будущего ребенка, содействия всестороннему развитию личности, осмыслению смысла жизни связано их духовное становление. В семье казахского народа, который с ранних лет уважал этику, ставилась цель воспитания молодежи к смирению, добродетели, нравственности, благородству. Человек уважается в обществе своими нравственными качествами, добротой, честностью, порядочностью.

Ключевые слова: начальная школа, эстетический вкус, воспитание, национальные ценности, духовное достояние, нравственность, благотворительность, уважение к человечеству.

Abstract. In this article the priorities in such educational upbringing process construction are the tasks of young generations' education on the basis of the best national pedagogies traditions are considered. One of the such tasks is the contents integration of natural disciplines taught at comprehensive schools with elements of national pedagogics which has a good influence on the formation of the pupils' patriotic sense. The present research is devoted on the problem of formation of the pupil's aesthetic sense of primary school by means of Kazakh national pedagogic in the teaching educational process.

Keywords: primary school, aesthetical taste, bring up, national value, charity, honesty, human treasure, human respect.

Кіріспе

Оқушылардың эстетикалық талғамын қалыптастырудың мазмұны көркемдік талғамды жетілдірумен, оқушыларды өнерге тартып, таныстырумен ғана шектелмейді. Ол ақиқатқа эстетикалық көзқарасты, өмірдегі әсемдікті дұрыс қабылдауды, табиғатты эстетикалық тұрғыда қабылдауды қарастырады. Эстетикалық ұғымды пайымдауды, баға беруді қалыптастыру эстетикалық талғамның тағы бір міндеті. Көркемдікке және сұлулыққа баға беру үшін эстетикалық танымның маңызы өте зор. Эстетикалық таным бұл өмірдегі, еңбектегі және табиғаттағы сыртқы әдемілік пен нағыз сұлулықтың арасын ажырата білу, өнер шығармаларына жоғарғы талап қою. Эстетикалық танымның дамуына көбінесе өнер үлгілерін қабылдаумен, не тегінде шығармашылықпен байланысты іс-әрекеті мүмкіндік береді. Эстетикалық тәлімнің тиімділігін арттыруда әдіс-

намалық заңдылықтардың да мәні зор. Өйткені оқушыларды жақсы тәрбиелеп, шын мағынасындағы эстетикалық таным, сана қалыптастыруды өмірдің өзі талап етіп отыр. Оқушылардың эстетикалық талғамын қалыптастырудың нәтижелік көрсеткіші тұлғаның білімі, өнерді танып, ажырата алу қабілеті, көркемдікті сезіне білуі, тағлымдық өнегеге деген құштарлығы мен қызығушылығы және бұл қасиеттерді өз бойына дарыта білуі болып табылады.

Негізгі бөлім

Қазіргі жағдайда біздің қоғамдық өміріміздегі қажетті мәселелердің бірі-оқушылардың эстетикалық белсенділігін тәрбиелеу. Өмірдің өзі эстетикалық таным, сана қалыптастыруды талап етіп отыр. Жеткіншіктерді эстетикалық белсенділікке тәрбиелей отырып оларды өздігінен ілтипатты оқырман, қайырымды көрермен, сезімтал тың-

даушы болуға үйрету керек. Балалар әдебиетті оқуға, кинофильмдер, музыканы тыңдауға өте ынталы болады. Әртүрлі әдеби шығармалардағы іс-әрекеттің оқиға желісін дұрыс түсіну үшін балаларды көп ізденуге үйрету, бағыт беру ұстаздардың міндеті. Оқушылардың эстетикалық талғамын қалыптастырудың маңызды міндеті – өнер және әдебиет салаларында балалардың қабілетін, ынтасын және бейімділігін дамыту. Осыған орай, мектепте оқушылардың ықтимал мүмкіндіктеріне және қабілетіне барынша көңіл бөлу керек болады[1].

Бастауыш мектептегі эстетикалық тәрбие оқушылардың сыныптан тыс жұмысының жүйесінде кеңінен пайдалынуды керек етеді. Эстетикалық талғамның өмір елегінен өткен көптеген формалары бар: шығармашылық үйірмелер, әдебиет, музыка, хареография, бейнелеу өнері, тағы басқалар. Эстетикалық талғамын тәрбие жұмысында мектеп кітапханасының маңызы өте зор. Эстетикалық тәрбие берумен айналысқан, тәрбиенің бұл түріне ерекше көңіл бөлген Ш. Уалиханов болды. Ол ауызекі шығармашылық арқылы халықтың болмысқа деген көзқарасын, талғамын, эстетикалық сезімін көрсете білді. Ш. Уалихановтың орыс мәдениеті мен ғылымының атақты қайраткерімен достығы және олармен жақын араласуы оның ағартушылық қызметі мен қоғамдық, эстетикалық көзқарасына дұрыс баға береді. Қазақтың халықтық педагогикасында эстетикалық тәрбие үлкендердің, ата-аналарының жеке басының жақсы істерін үйрету жүзеге асырылатыны ескерді. Эстетикаға орасан зор үлес қосқан А. Құнанбаев болды. Абайдың қара сөздері, өлеңдері мен әндері балалар мен жастарды “өткірдің жүзі, кестенің бізі” салған ою-өрнектер тәрізді өзінің көркемдігімен, бояуының қанықтығы мен қызықтырады. Абай осылайша әнші жастардың эстетикалық көзқарасы мен толғанысының қалыптасуына ықпал етумен бірге, олардың көмегімен қазақ даласына өзінің өлеңдерін де қолма-қол таратып отырған [2].

Ж. Аймауытов адам баласының мәдениеті тарихынан өнердің көрнекті орын алып келгенін, өнерсіз қоғамның дамуы, рухани байлықтың молаюы мүмкін емес екендігіне тоқталып, ұлт мектептерінде әуелі кескін өнері үйретуге негіз салу керектігін, әрбір баланың өнерге деген ынтасын қозғап, өнерпаздық қабілетін тәрбиелеудің қажеттігін баса айтады[3].

М. Жұмабаев алғаш рет қазақ тілінде “Педагогика” атты оқу құралын жазды. Оның пікірінше, тәрбие саласы төртке бөлінеді. Олар: дене, жан, ақыл тәрбиесі, сұлулық пен әдеп-құлық тәрбиесі. Әрине, тәрбиенің бұдан басқа да бірнеше түрлері бар, ол мұның басты-бастыларын ғана айтқысы келген болуы керек. Оқу құралының “Сұлулық сезімдері” бөлімінде педагог адам тек қана сырт сұлулығымен ғана емес, ішкі сұлулығымен ұнамды, сүйкімді болу керек дейді. Осы орайда

ұлттық ән-музыка, сурет, поэзияның орны ерекше екендігін айтады. «Тәрбиешінің міндеті, – деп жазады ол өзінің кітабында, – балада искусствонның қандай түріне ынта бар екенін тауып, сол ынтасын, сол түр туғызатын сұлулық сезімдерін өркендету», – дейді де оған жетудің жолдарын көрсетіп береді. Мағжан егер де, сұлулықты өзі сүймесе, жан-тәнімен түсінбесе, педагогика саласындағы сұлулық туралы сыр шертпес еді. Мағжан шын педагог болмаса, үлкен сыршыл, сұлу жанды ақын болмас па еді, қайтер еді. “Баланың маңайындағы адамдардың жүріс-тұрыстары да әдепті, сұлу болуға тиісті. Сұлу дене, сұлу қозғалысты көріп өскен баланың денесі де, қозғалысы да сұлу болады. Бала түрлі музыка құралдарының үндерін тыңдасын, сурет салып үйренсін. Топас адам-тірі өлік”, – дейді Мағжан [4]. Демек, эстетикалық тәрбие беру табиғаттағы, өнердегі, еңбектегі ең жақсыны қабылдау, одан ләззат алу, дүниедегі әдемілік атаулыны бағалауға және өнер шығармаларын тануға, қастерлеуге баулиды, оған керісінше ұсқынсыздыққа жағымсыз көзқарасты қалыптастырады.

Оқушылардың эстетикалық белсенділігін қалыптастырып дамытуда мұғалім мен оқушының өзара қатынас моделі баланың жеке адам болып қалыптасуын, тұтас педагогикалық процесс теориясын және іс-әрекет теориясын есепке алу болып табылады. Бұл үшін педагог әрбір оқушымен жеке-жеке жұмыс істеп, олардың психологиялық ерекшеліктерін тыңғылықты зерттей білуі қажет. Тек сонда ғана оқушылардың еңбекке деген белсенділігін арттыру жолындағы әдістерді дұрыс таңдап алуға, олардың еңбекке деген ынталығын дамытуға мүмкіндік туады. Әрине жеке адамның психологиялық қасиеттерінің қалыптасуы кезінде көптеген күрделі жағдайларды ескеруге тура келеді[5].

Әсемдікті тануда медәни құндылықтарды жасауда әр халықтың өзіндік ерекшелігі бар. Мысалы, қазақ халқының көшпенділік өмір жағдайында табиғи өзгерістерге байланысты өте нәзік байқағыштық тән. Кең дала қозғалыс бағытын дұрыс табу, жайылымдардың күйін анықтау, ауа райының өзгерісін алдын ала болжау, өсімдіктердің атын өте дәл тауып қою. Халық әрдайым әсемдікті іздейді қолдан жасады және оны өмірде, тұрмыста, еңбекте пайдалануға тырысады. Оны халқымыздың үй жиһаздарын жасауынан және осы әсемдікті сезінудегі тәрбие құралы ретінде пайдалануынан көруге болады. [6]

Халықтық эстетикалық тәрбие жүйесінде лирикалық, тұрмыстық, әдет-ғұрыптары, әндер мен өлеңдер ерекше орын алады. Бұларда эстетикалық тәрбиенің құралдары ретінде қызмет етті. Халқымыздың әндері жанры және тақырыбы жағынан өте бай. Көптеген әндер би қимылдарымен байытылады. Халқымыздың тұрмысына енген қолданбалы қолөнер бұйымдары, олардың әшекейленіп жасалуы эстетикалық

тәрбиеде өз алдына бір сала. Оқушыларға эстетикалық тәрбие беруде халық ауыз әдебиетінің маңызы өте зор. Оның мазмұны халқымыздың бүкіл өмір тәжірибесін қамти отырып жас ұрпақ санасын, әсемдік сезімін, талғамын, қажеттігін билейді.

Оқушылардың эстетикалық талғамын қалыптастыру проблемалары өнердің сипаты, қоғамның материалдық және рухани қабілеттерінің алдына жаңа міндеттер жүктейді оның ішінде балаларды өмірдің сұлулық заңына сәйкес құруға ұмтылдыру, олардың күш-жігерін дамыту болып табылады. Эстетикалық тәрбие жеке адамды жан-жақты дамытудың бөлінбейтін бөлігі болып есептеледі. Ол балалардың көркемдік – эмоционалдық сезімін дамытып қана қоймайды, сонымен қатар оның адамгершілік, интеллектуалдық, дене жағынан да жетілдіреді[7].

Оқушылардың үй жағдайын өзгертуіне байланысты жұмыстарға қатыстырып отыру мысалы, бөлме қабырғаларына жабыстырылатын тұсқағаздарын, терезе перделерін қалай таңдап алу керек, бөлмелерде жиһазды қалай әдемі етіп орналастыруға болады, бөлме өсімдіктерін өсіру, оларды күту, яғни осы сияқты жұмыстарды өз бетімен орындауға үйрету, дағдыландыру балалардың эстетикалық сезімін, танымын тәрбиелейді және эстетикалық ұғымын қалыптастырады.

Қорытынды

Қорыта келе адамның сырқы көрінісі, киімі, жүріс-тұрысы, оның эстетикалық мәдениетіне байланысты. Киім эстетикасы сән (мода) қазіргі өмір талабына сәйкес болуды қажет етеді. Ескірген сән бойынша киіну адамды ұсқынсыз етеді, оның сүйкімділігін жояды. Сәнді дұрыс пайдалану – бұл әдемілікті сезу, өмірге, адамның бейнесіне сергітуші жаңалықтар енгізу. Артық сәндену, түрлі формаларға, түстерге еліктеу адамға абырой бермейді. Сырт киімді, аяқ киімді, шашты сәндеуді өскелең өмір талабына, жас ерекшелігіне сәйкес таңдап алу керек. Киім-кешек эстетикасында сұлулықтың өлшемін есепке алу керек. Эстетикалық талғамын қалыптастырудың күрделі мәселелерін айқындауда қазақ халық педагогикасының құралдары арқылы тәрбие тәжірибе берудің теориялық мәні мен мазмұнын аша түстік. Эстетикалық тәрбие деген ұғымды көркемдікке, сұлулыққа тәрбиелеу деген ұғыммен бір мағынада қарастырыды. Ол өнердегі табиғатта және бүкіл қоршаған өмірдегі сұлулық құралдары арқылы тәрбиелейтінін айқындай түстік. Осылайша осы мәселенің психологиялық тұрғыдағы маңызды жақтарына тоқталу керектігіне көз жеткіздік.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Қалиев С., Майғоранова Ш., Нысанбаева Г. И "Тәрбие хрестоматиясы" Алматы. "Ғылым" 2001 ж.
2. Табылдиев Ә. Қазақ халық педагогикасы және тәрбие. Алматы, 1991.
3. Аймаутов Ж. Педагогическое руководство / уч. пос., Оренбург. гос изд. 1924. (на каз яз) Психология – А. : Рауан, , 1995.
4. Тілеуқабылұлы Ө. Қазақ этнопедагогикасының теориялық негіздері мен тарихы (оқу құралы). – Алматы: Рауан. 1998.
5. Аймаутов Ж. Педагогическое руководство / уч. пос., Оренбург. гос изд. 1924. (на каз яз) Психология – А. : Рауан, , 1995.
6. Жұмабаев М. Педагогика. –Алматы: Рауан, 1993. – 112 б.
7. Әлсатов М. Т. Қазақ ойшылдарының, тәлім-тәрбиелік ой-пікірлерін бастауыш мектеп оқушыларына ұлттық тәрбие беруде пайдалану. – Алматы: Қазақ университеті, 2006. – 72 б.

СУОБЕРДИЕВА АЙМАН АБДРАЗАКОВНА

педагогика ғылымдарының кандидаты, аға оқытушы,
М. О. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті,
Шымкент қ.

МОРОЗОВА ВАЛЕНТИНА ЮРЬЕВНА

аға оқытушы,
М. О. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті,
Шымкент қ.

ОҚУШЫЛАРҒА ЭСТЕТИКАЛЫҚ МӘДЕНИЕТТІЛІКKE ТӘРБИЕЛЕУ ПЕДАГОГТАРДЫҢ БАСТЫ МАҚСАТЫ

Түйін. Мақалада балаға саналы тәрбие сапалы білім беру қаралады. Осы орайда сонымен қатар мұғалім оқушыға отанға, халқына, туған жеріне, салт-дәстүріне, мәдениетіне сүйіспеншілік дағдысын эстетикалық тұрғыда шынайы тәрбие беру өзекті мәселелердің бірі. Отанын қастерлеп, оған қалтқысыз қызмет етуге тәрбиелеу. Бастауыш мектептерде баланың болашағы үшін жағдай жасау қажеттілігімен, жеке тұлғаның жан-жақты дамуына ықпал ету, өмірдің мәнін түсіну олардың рухани қалыптасуымен байланысты. Ерте кезден-ақ әдептілікті қадірлей білген қазақ халқы отбасында жастарды кішіпейілділікке, ізеттілікке, имандылыққа, инабаттылыққа тәрбиелеуді мақсат етіп қойған.

Кілттік сөздер: бастауыш мектеп, эстетикалық талғам, тәрбие, ұлттық құндылық, рухани қазына, адамгершілік, қайырымдылық, адамзатты ардақтау.

Аннотация. В статье рассматривается правильное воспитание и качественное образование ребенка. В связи с этим, актуальным является и эстетическое воспитание учеников, навыки любви к Родине, народу, родной земле, традициям, культуре. В начальных школах с необходимостью создания условий для будущего ребенка, содействия всестороннему развитию личности, осмыслению смысла жизни связано их духовное становление. В семье казахского народа, который с ранних лет ценит этику, ставилась цель воспитания молодежи к смирению, добродетели, нравственности, благодарству.

Ключевые слова: начальная школа, эстетический вкус, воспитание, национальная ценность, духовное богатство, благородство.

Abstract. In this article the priorities in such educational upbringing process construction are the tasks of young generations' education on the basis of the best national pedagogies traditions are considered. One of the such tasks is the contents integration of natural disciplines taught at comprehensive schools with elements of national pedagogics which has a good influence on the formation of the pupils' patriotic sense. The present research is devoted on the problem of formation of the pupil's aesthetic sense of primary school by means of Kazakh national pedagogic in the teaching educational process. The modern society need to organize and construct the course of education in the spirit of national consciousness.

Keywords: primary school, aesthetical taste, bring up, national value, charity, human treasure.

Кіріспе.

Оқушылардың эстетикалық талғамын қалыптастырудың мазмұны көркемдік талғамды жетілдірумен, оқушыларды өнерге тартып, таныстырумен ғана шектелмейді. Ол ақиқатқа эстетикалық көзқарасты, өмірдегі әсемдікті дұрыс қабылдауды, табиғатты эстетикалық тұрғыда қабылдауды қарастырады. Эстетикалық ұғымды пайымдауды, баға беруді қалыптастыру эстетикалық талғамның тағы бір міндеті. Көркемдікке және сұлулыққа баға беру үшін эстетикалық танымның маңызы өте зор. Эстетикалық таным бұл өмірдегі, еңбектегі және табиғаттағы сыртқы әдемілік пен нағыз сұлулықтың арасын ажырата білу, өнер шығармаларына жоғарғы талап қою.

Қазақстан Республикасының білім беру жү-

йесінің дамуының маңызды факторы болып оқушыларға берілетін тәрбиенің бір түрі эстетикалық тәрбиенің орны ерекше екенің атап өтуге болады. Мұндай мүмкіндіктердің жаңа кешенін дамыту көкейкесті мәселеге айналып барады. Бұл жағдайда халық педагогикасының құралдарын этникалық әдістерді (халықтық қолданбалы безендіру өнері феномені) бейнелеу өнері әдістемесі саласындығы әртүрлі, кейде тым бөлек жағдайлардағы зерттеулерді қолданудың маңызы артады.

Негізгі бөлім.

Уақыт талабына сай әлеуметтік өзгерістер мен қоғамдағы өндірістік қатынастардың дамуы оқу-тәрбие талабы жаңғырып, өзгеріп, дамып

отыруына әсер етіп отыр. Бұл тұрғыда философиялық, психологиялық және педагогикалық тақырыптағы ғылыми зерттеулер кеңінен арналған[1].

Дегенмен қазақ халық педагогикасының құралдары арқылы бастауыш сынып оқушылардың эстетикалық талғамын қалыптастыруда педагогикалық-психологиялық, ғылыми-теориялық жағынан негізделген әдістемелік мазмұны әлі де тапшы.

Демек, қазақ халық педагогикасының құралдары арқылы бастауыш сынып оқушыларының эстетикалық талғамын қалыптастыру қажеттілігі мен оның теориялық негізделуінің және әдістемелік жабдықталуының жеткіліксіз деңгейде қарастырылуы арасында қарама-қайшылық анық байқалады.

Осы тұрғыда қалыптасқан Қазақстан Республикасындағы эстетикалық тәрбие беру әдістемесі мәселесі өзінің күрделілігімен, өзектілігімен ерекшелінеді. Соңғы уақытта Қазақстанда қолданбалы өнерге үйрету туралы әдістемелер саны көбейіп және жалпы алғанда бұлардың көбісі кәсіптік мамандығы жоқ педагогтармен жеке тәжірибесін ұштастыруға, немесе тәжірибеден өткізілмеген, зерттелмеген жеке болжамдар түрінде қолданылып жүрген әдістемелер болып табылады. Мұның барлығы тәрбие барысындағы дамып жатқан өнердің әртүрлі салаларын кеңінен қолдану мен таратудың шұғыл даму жұмыстарының проблемасын туғызып отыр.

Қазақ этноэстетикасы халықтың көркемдік әрекетінің алуан түрлерінен көрініс тапқан. Қазақ халқының қалыптасуы барысындағы этноэстетикалық ой-пікірлердің дамуы бірнеше кезеңдерден өткен. Халықтың эстетикалық құндылықтары алдымен фольклорда – тұрмыс-салт жырларында, аңыздар мен мифтерде, батырлық және лирикалық эпоста көркем түрде баяндалған. Халықтың дәстүрлі тұрмысы мен бүкіл тұрмыс-тіршілігіне ежелден бастап-ақ сұлулық, эстетикалық көркемдік тән болды. Эстетикалық бастама дәстүрлі тұрмыста, күнделікті іс-әрекетте көрініс тауып, ондағы сұлулық пен мейірімділік ұғымдары қатар қойылды[2].

Оқушылардың эстетикалық талғамын қалыптастыру көбінесе жұмыс істеудің формалары мен әдістерін дұрыс таңдауға байланысты. Басты әдістер: мектеп оқушыларын мәдениет ережелерін орындауға үйретуге және оларға соған сәйкес мораль нормаларын түсіндіру болып қала береді. Бұл екі әдіс өзара байланысты. Іс жүзінде балаларды ережелерді орындауға үйрету (жеткіншектердің өмірін ұйымдастыру, арнаулы жаттығулар, т. б.) үнемі болып тұрады, қажет болғанда ол түсіндірудің түрлі формаларымен қатар жүргізіледі. Бұдан басқа сынып жетекшісі оқушыларды этикалық білімдер жүйесімен қаруландырады. Бұл білімдерді жинақтаудың бірден-бір көзі жеткіншектердің жеке тәжірибесі

болып табылады.

Мұғалім баланың мінез-құлық себептерін эстетикалық, әдептілік, ілтипаттық, кешірімділік сияқты неғұрлым нәзік қасиеттерін жетілдіру бойынша әрекеттеді. Бала бойындағы дөрекілікті турашылдықтан, сыпайылықты мәймөңкелетіп, ілтипатты жарамсақтықтан ажырата білуі тиіс.

Баланың сұлулыққа ұмтылуын түсіндіру және оны орындауға үйрету бүкіл тәрбие жұмысы процесінде: сабақтардың үстінде де, жиындарда, жеке әңгімелесу кезінде де бола береді. Сонымен, әрбір ұстаздың оқушыны мәдениеттілікке тәрбиелеудегі салар күш-жігері өте зор. Осы жерде Ұ. Сыдықовтің мынадай сөзі тілге оралады: “Менің пікірімше, тәрбиешінің ең қиын міндеті мынада: әрбір адамның бойында берік, мызғымас моральдық негіз қалыптастыру, мұратты нығайту, мамандық беру, өмірдің күрделі жағдайында өз бетімен бағдарлай білуге әзірлеу”. Олай боса мектеп қабырғасында сапалы білім мен жақсы тәрбие алған бала өмірде тура жолдан таймай, өз мақсатына жетіп, орнын таба алады. Сондықтан жас ұрпаққа адамгершілік, әдептілік, имандылық, ізгілік тәрбие беріп, оны мәдениеттілікке тәрбиелеу- адамзаттық парыз[3].

Эстетикалық тәрбие оқушылардың сыныптан тыс жұмысының жүйесінде кеңінен пайдалынуды керек етеді. Эстетикалық талғамның өмір елегінен өткен көптеген формалары бар: шығармашылық үйірмелер, әдебиет, музыка, хареография, бейнелеу өнері, тағы басқалар. Эстетикалық талғамын тәрбие жұмысында мектеп кітпапханасының маңызы өте зор. Эстетикалық тәрбие берумен айналысқан, тәрбиенің бұл түріне ерекше көңіл бөлген Ш. Уалиханов болды. Ол ауызекі шығармашылық арқылы халықтың болмысқа деген көзқарасын, талғамын, эстетикалық сезімін көрсете білді. Ш. Уалихановтың орыс мәдениеті мен ғылымының атақты қайраткерімен достығы және олармен жақын араласуы оның ағартушылық қызметі мен қоғамдық, эстетикалық көзқарасына дұрыс баға береді[4]. Қазақтың халықтық педагогикасында эстетикалық тәрбие үлкендердің, ата-аналарының жеке басының жақсы істерін үйрету жүзеге асырылатының ескерді[5].

Эстетикалық тәрбие жеке адамды жан-жақты дамытудың бөлінбейтін бөлігі болып есептеледі. Ол балалардың көркемдік – эмоционалдық сезімін дамытып қана қоймайды, сонымен қатар оның адамгершілік, интеллектуалдық, дене жағынан да жетілдіреді. Оқушылардың үй жағдайын өзгертуіне байланысты жұмыстарға қатыстырып отыру мысалы, бөлме қабырғаларына жабыстырылатын тұсқағаздарын, терезе перделерін қалай таңдап алу керек, бөлмелерде жиһазды қалай әдемі етіп орналастыруға болады, бөлме өсімдіктерін өсіру, оларды күту, яғни осы сияқты жұмыстарды өз бетімен орындауға үйрету,

дағдыландыру балалардың эстетикалық сезімін, танымын тәрбиелейді және эстетикалық ұғымын қалыптастырады[6].

Адамның сырқы көрінісі, киімі, жүріс- тұрысы, оның эстетикалық мәдениетіне байланысты. Киім эстетикасы сән (мода) қазіргі өмір талабына сәйкес болуды қажет етеді. Ескірген сән бойынша киіну адамды ұсқынсыз етеді, оның сүйкімділігін жояды[7]. Сәнді дұрыс пайдалану – бұл әдемілікті сезу, өмірге, адамның бейнесіне сергітуші жаңалықтар енгізу. Артық сәндену, түрлі формаларға, түстерге еліктеу адамға абырой бермейді. Сырт киімді, аяқ киімді, шашты сәндеуді өскелең өмір талабына, жас ерекшелігіне сәйкес таңдап алу керек. Киім- кешек эстетикасында сұлулық-

тың өлшемін есепке алу керек.

Қорытынды.

Қорыта келе эстетикалық талғамын қалыптастырудың күрделі мәселелерін айқындауда қазақ халық педагогикасының құралдары арқылы тәрбие тәжірибе берудің теориялық мәні мен мазмұнын аша түстік. Эстетикалық тәрбие деген ұғымды көркемдікке, сұлулыққа тәрбиелеу деген ұғыммен бір мағынада қарастырыды. Ол өнердегі табиғатта және бүкіл қоршаған өмірдегі сұлулық құралдары арқылы тәрбиелейтінін айқындай түстік. Осылайша осы мәселенің психологиялық тұрғыдағы маңызды жақтарына тоқталу керектігіне көз жеткіздік.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Қалиев С. Қазақ этнопедагогикасының теориялық негіздері мен тарихы. Алматы: Рауан. 1998.
2. Елікбаев Н. Ұлттық психология. Алматы: 1992. 550б.
3. Кішібеков Р., Сыдықов Ұ. Философия. Алматы: Қазақстан, 1994. 337б.
4. Уалиханов Ш. Таңдамалы, -Алматы: Жазушы, 1980
5. К. Жарықбаев К, С. Қалиев. "Қазақ тәлім тәрбиесі Алматы. Санат"1995ж.
6. Ұзақбаева С. "Тамыры терең тәрбие". Алматы. "Білім"1995 ж
7. Қожахметова К. Ж. Халықтық педагогиканы зерттеудің кейбір ғылыми-теориялық мәселелері. Алматы, 1993.

СУЮНДИКОВ АСАН АЛПАМЫСҰЛЫ

аға оқытушы, магистр,
М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті,
Қазақстан, Шымкент қ.,
E-mail: asan-777@mail.ru

НҰРЫМБЕТОВА АЙГҰЛ АСҚАРБЕКҚЫЗЫ

аға оқытушы, магистр,
М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті,
Қазақстан, Шымкент қ.

ИННОВАЦИЯЛЫҚ ОҚЫТУ ТЕХНОЛОГИЯСЫНЫҢ ҒЫЛЫМИ-ТЕОРИЯЛЫҚ АСПЕКТІЛЕРІ

Түйін. Бұл мақалада болашақ ағылшын тілі пәні мұғалімдерін даярлау барысында ғылыми-теориялық тұрғыда негізделген инновациялық технологияларды басшылыққа алатын болса; инновациялық технологияларды оқу процесінде қолдана отырып туындайтын түрлі мәселелерді меңгеруде болашақ ағылшын тілі пән мұғалімдерін дайындаудың теориялық негіздері анықталып, ғылыми тұрғыдан нақтыланып, қиындықты меңгеруді практикалық тұрғыдан шешу мәселесінің әдістемелік кешені жасалынса; жоғары оқу орындарындағы болашақ ағылшын тілі пән мұғалімдерін даярлаудың мазмұны инновациялық технологиялар арқылы іске асырудың әдістері, тәсілдері анықталса, онда олардың кәсіби деңгейі жоғарылап, туындайтын психологиялық мәселелерді шешу нәтижелілігі артады, өйткені, бұл ЖОО-да шет тілі мамандарын даярлаудың тиімділігін көрсетеді.

Сонымен қатар болашақ ағылшын тілі пән мұғалімдерін даярлауда туындайтын психологиялық мәселелерді жаңа инновациялық технологиялар арқылы теориялық және ғылыми-әдістемелік тұрғыдан негіздеп, тәжірибе жүзінде қорытындылап, әдістемелік-ғылыми негізделген ұсыныстар даярлау туралы қарастырылған.

Кілттік сөздер: инновациялық технология, әдіс-тәсіл, педагогикалық шеберлік, жаңа техника, ғылыми-зерттеу жұмысы, термин сөздер, шығармашылық жұмыс, ғылыми-теориялық аспектілер.

Резюме. В данной статье будут определены и научно конкретизированы теоретические основы подготовки будущих учителей английского языка при подготовке будущих учителей английского языка; разработан методический комплекс проблем практического решения проблем освоения трудностей при изучении различных проблем, возникающих при использовании инновационных технологий в учебном процессе; содержание подготовки будущих учителей английского языка в высших учебных заведениях определяется методами, подходами к реализации через инновационные технологии, то повышается их профессиональный уровень, повышается результативность решения возникающих психологических проблем, так как это свидетельствует об эффективности подготовки специалистов иностранного языка в вузе.

Также рассмотрены психологические проблемы, возникающие при подготовке будущих учителей английского языка с помощью новых инновационных технологий, теоретического и научно-методического обоснования, обобщения на практике, подготовки методико-научно обоснованных рекомендаций.

Ключевые слова: инновационная технология, методология, педагогическое мастерство, новая техника, научно-исследовательская работа, терминология, творческая работа, научно-теоретические аспекты.

Summary. This article will define and scientifically concretize the theoretical foundations of training future teachers of English in the preparation of future teachers of English; developed a methodological set of problems of practical solutions to problems of mastering difficulties in the study of various problems that arise when using innovative technologies in the educational process; the content of training future English language teachers in higher education institutions is determined by methods and approaches to implementation through innovative technologies, which increases their professional level, increases the effectiveness of solving emerging psychological problems, as this indicates the effectiveness of training foreign language specialists in higher education.

Psychological problems that arise during the training of future English language teachers with the help of new innovative technologies, theoretical and scientific-methodological justification, generalization in practice, and preparation of methodological and scientifically based recommendations are also considered.

Keywords: innovative technology, methodology, pedagogical skills, new technology, research work, terminology, creative work, scientific and theoretical aspects.

Кіріспе

Қоғамның дамуының қазіргі кезеңі, елімізде болып жатқан түрлі өзгерістер білім беру қызметіне жаңаша қарауды, мұғалім іс-әрекетін жаңаша ұйымдастыруды талап етеді.

Қазақстан Республикасында білім беруді дамытудың 2010-2015 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасында "Білім беру мазмұны ағылшын тілін және информатика негіздерін ертерек оқытумен толықтырылатын болады"- деп қарастырылған. Сондай-ақ мектепте оқушыларды ағылшын тіліне баулу мәселесі кеңінен қолға алынғанын көрсетеді.

Бұл негізінен мектептегі балалардың жас ерекшеліктеріне сәйкес психологиялық-инновациялық, әдістемелік, арнайы даярлығы бар ағылшын тілі мұғалімдерін даярлауды жетілдіруді алға тартады.

Қазақстан Республикасының Президенті – Ұлт Көшбасшысы Н. Ә. Назарбаевтың 2012 жылы 27 қаңтарда Қазақстан халқына арнаған «Әлеуметтік экономикалық жаңғырту – Қазақстан дамуының басты бағыты» атты кезекті Жолдауында көпұлттылық және көптілділік ұлттық құндылықтарымыздың бірі және біздің еліміздің басты артықшылығы болып табылатындығын баса ескертеді. Міне, осы Жолдауды іске асыру үшін жоғарыда Президент атаған тілдің дамып жетілдірілуі кез-келген білім ордасында, тіпті отбасында бастау алуы қажет. Біздер педагогтар өз қызметімізде бұл жолдаудың орындалуын басты нысанаға ұстауымыз қажет [1].

Қоғамымыздың қазіргі даму кезеңіндегі басты мәселелердің бірі – білім беру жүйесінде оқыту процесін озық инновациялық технологиялармен қамтамасыз ету. Осыған орай инновациялық процеске қатысты әртүрлі технологиялар жасалып білім беру жүйесінің құрылымдарына кеңінен енуде.

Негізгі бөлім

Оқу-тәрбие процесінде жаңа педагогикалық технологияларды ендірудің алғы шарты: оқытушылардың инновациялық іс-әрекетін қалыптастыру болып табылады. Жаңа педагогикалық технологияны меңгерген әрбір оқытушы өз сабағын нәтижелі даму жағынан көре алады.

Оқытушы алғаш педагогикалық технологияларды оқып үйренеді, екіншіден, меңгереді, үшіншіден, жаңа педагогикалық технологияларды тәжірибеде қолданады, төртіншіден, оны дамытып, нәтижесін тексереді.

Жаңа технологияны қолдану төмендегідей кезеңдер арқылы жүзеге асырылады:

1 кезең – оқып үйрену; 2 кезең – меңгеру; 3 кезең – өмірге ендіру; 4 кезең – дамыту.

Педагогикалық технология – оқытушының

кәсіби қызметін жаңартушы және сатыланып жоспарлаған нәтижеге жетуге мүмкіндік беретін іс-әрекеттер жиынтығы. Педагогикалық технологиядағы басты міндет – студенттердің оқу-танымдық әрекетін жандандыра отырып, алға қойған мақсатқа толықтай жету. Ал бұдан педагогикалық технологияның тиімділігі шығады. Оқыту үрдісін жаңашаландыру студенттердің оқу материалын теориялық мазмұнын игеру жөніндегі еңбегін тиімді ұйымдастыру және олардың тәжірибелік іскерлігі мен дағдыларын қалыптастыру болып табылады. Оқу үрдісінің тиімділігі мен сапасы оқытушының әдістемелік дайындығы және сабақ жүргізу тәсілдері мен әдістеріне, жаңа педагогикалық технологиялар игерулеріне тікелей байланысты болады.

Педагогикалық технология кәсіптік қызметтің ерекше түрі болып табылады. Оқытудың жаңа педагогикалық технологиясын меңгеру оқытушыдан орасан зор іскерлік пен шығармашылыққа негізделген ізденістерді қажет етеді. Осындай мақсат көздеген жүйелі ізденістер оқытушының жаңа технологияны меңгеріп, инновациялық жетілуіне әкеледі.

Кез келген елдің экономикалық қуаты, халқының өмір сүру деңгейінің жоғарылығы, дүние жүзілік қауымдастықтағы орны мен салмағы сол елдің технологиялық даму деңгейімен анықталады. Жалпы қоғам дамуы мен жаңа технологияны енгізу сапалығы осы елдегі білім беру ісінің жолға қойылғандығы мен осы саланы ақпараттандыру деңгейіне келіп тіреледі. Ал білім беру саласындағы технологиялық идеялар бұдан 400 жыл бұрын пайда болған. Бұл күнде оқыту технологиясы үлкен өзгеріске ұшырап отыр. Оқытушылар мен студенттерге әртүрлі дидактикалық материалдармен қоса оқытудың техникалық құралдары жәрдемге келеді.

Қазіргі кезде білім беру саласында болып жатқан ауқымды өзгерістер түрлі ынталы бастамалар мен түрлендірулерге кеңінен жол ашуда. Осы тұрғыдан алғанда ұрпақ тәрбиесімен айналысатын әлеуметтік-педагогикалық қызметтің тиімділігін арттыру, оны жаңа сапада ұйымдастыру қажеттігі туындайды. Бұл үшін оқытушылардың инновациялық іс-әрекеттің ғылыми-педагогикалық негіздерін меңгеруі мақсат етіледі. Ал жаңа технологияны пайдалану міндетті деңгейдегі білімді қадыптастыра отырып мүмкіндік деңгейге жеткізеді. Сондықтан оқытушының біліктілігін көтеру мен шығармашылық педагогикалық әрекетін ұйымдастыруда қазіргі педагогикалық технологияларды меңгерудің маңызы зор.

Оқыту технологиясы педагогикалық әдістерге негізделген. 1960 жылдарда шет ел зерттеушілері "Педагогикалық технология" терминін енгізді. В. Беспалько "Педагогикалық технология дегені-

міз – тәжірибеде жүзеге асырылатын белгілі бір педагогикалық жүйенің жобасы, ал педагогикалық жағдайларға сай қолданылатын әдіс, тәсілдер – оның құрамды бөлігі ғана” – деген тұжырымдама берді [2].

Педагогикалық технология оқыту үрдісін жобалау, ұйымдастыру және оны өткізудің формасымен анықталады. Педагогикалық технологияның өзіндік ерекшелігі: қойылған мақсатқа жету мүмкіндігіне кепілдік беретін оқыту үрдісін құрастыру және оны жүзеге асыру. Оқытылатын пән мазмұны оқытушы мен студенттің өзара байланыс іс-әрекеті, студенттің ішкі даму үрдісі негізінде анықталған нақты мақсат ғана педагогикалық технология құрылымын түсіну кілті бола алады.

Білім беру саласы қызметкерлерінің алдына қойылып отырған міндеттердің бірі – оқытудың әдіс тәсілдерін үнемі жетілдіріп отыру және қазіргі заманғы педагогикалық технологияларды меңгеру.

Қазіргі білім беру саласындағы оқытудың жаңа педагогикалық технологияларын меңгермейінше сауатты, жан-жақты білгір маман болу мүмкін емес. Жаңа педагогикалық технологияны меңгеру оқытушының зейін-зерделік, кәсіптік, адамгершілік, рухани, азаматтық және басқа да көптеген ұстаздық келбетінің қалыптасуына игі әсерін тигізеді, өзін-өзі дамытып, оқу-тәрбие үрдісін жүйелі ұйымдастыруына көмектеседі. Қандай сабақтың болмасын қызықты өтуі оқытушының үнемі іздену, ұтымды әдіс – тәсілдерді қолдану, оқыту әдістемесін жаңартып отыруына байланысты.

Қазіргі таңда оқытушылар инновациялық және интерактивтік әдістемелерін сабақ барысында пайдалана отырып сабақтың сапалы әрі қызықты өтуіне ықпалын тигізуде.

“Инновация” ұғымын қарастырсақ, ғалымдардың көбі оған әртүрлі анықтамалар берген. Мысалы, Э. Роджерс инновацияны былайша түсіндіреді: “Инновация- нақтылы бір адамға жаңа болып табылатын идея”. Майлс “Инновация – арнайы жаңа өзгеріс. Біз одан жүйелі міндеттеріміздің жүзеге асуын, шешімдерін күтеміз” дейді [3].

Ендеше инновация ұғымы – педагогикалық сөздік қорына ежелден енген термин. Ол кейбір ғалымдардың еңбектерінде “жаңа”, “жаңалық енгізу”, деп көрсетілсе, кейбіреулер оны “өзгеріс” деген терминмен анықтайды.

“Инновация” деген сөз – латынның “novus” жаңалық және “in” енгізу деген сөзінен шыққан, ал оның қазақша аудармасы “жаңару, жаңалық, өзгеру” деген мағынаны білдіреді.

Т. И. Шамова, П. И. Третьяковалардың еңбегінде “Инновация дегеніміз – жаңа мазмұнды ұйымдастыру, ал жаңалық енгізу дегеніміз – тек қана жаңалық енгізу, қалыптастыру, яғни, инновация үрдісі мазмұнды дамытуды, жаңаны

ұйымдастыруды, қалыптастыруды анықтайды, ал “жаңаша” деп жаңаның мазмұны, оны енгізудің әдіс-тәсілі мен технологиясын қамтитын құбылысты түсінеміз” делінген. Энциклопедиялық сөздіктерде “инновация” әр түрлі анықталады. Үлкен энциклопедиялық сөздікте бұл ұғым “жаңаша білім беру” деп түсіндіріледі [4].

Ал А. И. Кочетов “инновация” ұғымына төмендегідей анықтама береді: “Көрсетілген деңгейге апаруды қамтамасыз ететін теориялық, технологиялық және педагогикалық іс-әрекеттің біртұтас бағдарламасы”. Алайда Р. Масырова мен Т. Линчевская мұндай анықтамамен келіспейтіндігін білдіреді. Олардың тұжырымдамасында, “Егер баратын деңгей” алдын-ала көрсетілген болса, ол қандай инновация” делінген. В. Кваша мен В. Латинаның пікірлері бойынша “инновация” – бұл жаңа үлгілердің бағытындағы нақты әрекет, мөлшердің шегінен шығатын кәсіптік іс-әрекеттің жаңа сапалы деңгейге көтерілуі болып табылады [5].

Инновациялық құбылыстар білім беру саласында өткен ғасырдың сексенінші жылдары кеңінен тарала бастады. Әдетте инновация бірнеше өзекті мәселелердің түйіскен жерінде пайда болады да, берік түрде жаңа мақсатты шешуге бағытталады, педагогикалық құбылысты үздіксіз жаңғыртуға жетелейді. “Масырова Р., Линчевская Т – “Жаңару” (новшество) дегенімізді былай деп түсіндіреді: “Жаңару – белгілі бір адам үшін әділ түрде жаңа ма, әлде ескі ме оған байланысты емес, ашылған уақытынан бірінші қолданған уақытымен анықталатын жаңа идея [6].

Инновациялық үрдіске түскен ұжым даму барысының бірнеше кезеңін бастан кешірді: 1) жалтақтап күдіктену; 2) даңғазашылдық; 3) тұрақтану; 4) ынтымақтастық қалыптасу. Соңғы екі кезең – инновациялық үрдісті ұжымның шығармашылықпен сезінген, түсінген кезеңдері. Олар әрбір адамның аталған кезеңдерді басынан өткізуімен сәйкестеледі.

Инновация термині қазіргі білім берудің теориясы мен тәжірибесінде кеңінен қолданылып жүр. Бірақ, ғылымда бұл терминнің нақтылы анықтамасы белгілі бір категория ретінде берілмеген. Берілетін анықтамалардың көпшілігі бұл ұғымды кеңінен терең таныта алмайды. Инновацияны “Білім беру жүйесіндегі жаңалық енгізу” деп айтсақ, оның мағынасын тарылтқан болар едік.

“Инновация” ұғымы ең бірінші XIX ғасырда мәдениеттанушылардың зерттеуінен пайда болды, яғни, бір мәдениет түрлерін екінші ел мәдениетіне енгізу дегенді білдіреді және бұл ұғым этнографияда әлі күнге дейін сақталған.

Инновация аударғанда жаңа, жаңалық, жаңарту дегенді білдіреді дедік. Яғни, С. Ожегов сөздігіне сүйенсек, инновация бірінші рет шыққан, жасалған, жуық арада пайда болған, бұрынғының орнын басатын, алғаш ашылған, бұрын-

нан таныс емес енгізілген жаңалық болып шығады. Инновация ұғымын әр елде әртүрлі түсінген. Кейбір мемлекеттерде (АҚШ, Нидерланды) бұл термин кең тараған. Ал, Арабия, Жапония тәріздес мемлекеттерде кезіктіру мүмкін емес. Сондықтан әр елде бұл құбылысқа қандай көзқарас қалыптасқанын анықтау мақсатымен ғылыми-педагогикалық, техникалық, саяси әдебиеттер мен баспа беттерін зерттей келе, Ресейде, шет елдерде, ТМД елдерінде, Қазақстанда “Инновация” ұғымына көптеген анықтамалар берілгенін көреміз [7].

Ресейде “Инновация” ұғымына өте күдікпен қарағаны мәлім. Мәселен, XIX-XX ғасырдың басындағы бірде-бір білім реформаларында бұл термин кездеспейді. Негізінде реформа жүзеге асқан, яғни, инновациялық үрдіс өткен, бірақ инновация термині еш жерде аталмайды. Ал Америка ғалымдары Биль және Болен педагогикалық инновацияны “Құрамына материалдық өзгеруіне ғана емес, сол материалды қолданудағы көзқарастардың кешенді өзгеруін білдіретін үлкен өзгеріс” деп түсінеді.

Найхос инновацияны процесс деп есептейді де, “Инновация қандай да бір идеялардан басталатын өзгерістерге әсерін, тұтынушылардың не қолдауы, не бас тартуымен аяқталатын үрдіс” дейді.

Қазақстан мемлекетінде “Инновация” ұғымын пайдалану соңғы бес жылдың еншісінде. Ең алғаш “Инновация” ұғымына қазақ тілінде анықтама берген ғалым Немеребай Нұрахметов. Ол “Инновация, инновациялық үрдіс деп отырғанымыз – білім беру мекемелерінің жаңалықтарды жасау, меңгеру, қолдану және таратуға байланысты бір бөлек қызметі” деген анықтаманы ұсынады.

Н. Нұрахметов “Инновация” білімнің мазмұнында, әдістемеде, технологияда, оқу-тәрбие жұмысын ұйымдастыруда, мектеп жүйесін басқаруда көрініс табады деп қарастырып, өзінің жіктемесінде инновацияны, қайта жаңарту кеңістігін бірнеше түрге бөледі: жеке түрі (жеке – дара, бір-бірімен байланыспаған); модульдік түрі (жеке – дара кешені, бір-бірімен байланысқан); жүйелі түрі (мектепті толық қамтитын) [8].

“Инновация” сөзі – қазіргі уақытта барлық өндіріс, медицина, техника салаларында өте жиі қолданып жүрген термин. Қазір бұл сөз “Жаңа, өзгеру, жаңаша” деген мағынаны білдіреді және дәл қазіргі жаңа заманға да “Жаңа, жаңаша өзгерудің” мазмұны терең және анық екендігі белгілі. Бұл әдістеменің негізінде үйренушінің дербес қабілеті, белсенділігін қалыптастыру, оқыту материалдарын өзінше пайдалану арқылы танымдық белсенділігін арттыру алға шығады.

Инновациялық әдіс – тәсілдерді қолдануда оқытушы сабақты дайын күйінде бағалайды, әрбір білім алушының өзі ізденіп, ғылыми негіздерін өз бетінше игеріп, ғылыми зерттеуді көздей-

ді, ал оқытушының негізгі міндетіне білім алушының іс-әрекетін бақылау жатады.

Қазір республика оқу орындары ұсынып отырған көп нұсқалыққа байланысты өздерінің қалауына сәйкес кез-келген үлгі бойынша қызмет етуіне мүмкіндік алды. Бұл бағытта білім берудің әртүрлі нұсқадағы мазмұны, құрылымы, ғылымға және тәжірибеге негізделген жаңа идеялар, жаңа технологиялар бар. Сондықтан әртүрлі оқыту технологияларын оқу мазмұны әрбір білім алушының жас және жеке дара психологиялық ерекшеліктеріне орай таңдап, тәжірибеде сынап қараудың маңызы зор.

Ғылыми-педагогикалық әдебиеттерде іс жүзінде анықталып табылған оқыту үрдісінің нәтижесін көретін әдіс-тәсілдері, түрлері көбіне жаңашыл, инновациялық болып табылады.

Қазақстан Республикасының 2015 жылға дейінгі білім беруді дамыту тұжырымдамасында: “Жоғарғы білімді дамытудың негізгі үрдісі мамандар даярлау сапасын арттыру, қарқынды ғылыми-зерттеу қызметімен ықпалдастырылған инновациялық білімді дамыту, білім беру мен ақпараттық технологияларды жетілдіру болып табылады”, - деп атап көрсетілген.

Қазіргі күні инновация деп көбінесе жаңа технологияларды, әдістер мен құралдарды жасау және қолдануды айтса, сонымен бірге жаңа идеяларды, процестерді бірлікте жетілдірудің де жүйесі. Сондықтан оқыту мен тәрбиедегі жаңа технология инновациялық идеяларды енгізу, жаңарту нысаны болып табылады.

Сондықтан бұл уақыт ағымына байланысты дамиды, бірқалыпты өзгеріске ұшырайды, жағдайына байланысты тәрбиеші мен тәрбиеленушілердің өзара байланысы болып саналады. Ағылшын ғалымдарының пайымдауынша, жаңалық көзі арнайы қолданған деректерде, дамушы идеяларда, кітаптарда, педагогтардың, білімді көтеру ұйымдастырушыларда т. с. с. “Әр жоғары сатыдағы мұғалім әрдайым жаңалықты бастаушы ретінде іс-әрекет жасауы тиіс”, – дейді.

Инновациялық технологияның негізі болып саналатын жаңа педагогикалық технологиялар көптеп саналады: Эрдниевтің ірі блокпен оқыту технологиясы, М. Монтессори мен В. В. Давыдовтың дамыта оқыту технологиясы, Шаталовтың ірі блоктік жүйесі және т. б.

Инновациялық технологияларды енгізудің жөні осы деп түрлі технологиялар мен халықаралық бағдарламаларды сабақта қолдану көпшілігімізге тән құбылыс болып кетті. Кейбір әріптестеріміз жаңа технологиялардың философиялық мазмұнын, тұтастығы мен жүйелілігін меңгеріп алмай, таза еліктеушілікпен сыртқы формасын ғана қолдануда. Кез-келген педагогикалық технология философиялық негізде қаралады. Міне сондықтан, бірінші кезекте, білім әлеміне еніп жатқан сан алуан инновациялық технологияларды реттеу, жүйелеу, сұрыптау, нәтижелерін

талдау үшін арнайы ақпараттық-әдістемелік орталық құрылуы қажет.

Жаңа инновациялық оқыту технологиясы кәсіптік қызметтің ерекше түрі болып табылады. Инновациялық оқыту технологиясын меңгеру үшін педагогикалық аса зор тәжірибені жұмылдыру қажет. Бұл өз қызметіне шығармашылықпен қарайтын, жеке басының белгілі іскерлік қасиеті бар адамды қажет ететін жұмыс. Шындығында да әрбір педагог жаңа инновациялық технологияны меңгеру барысында өзін-өзі дамытады және өзін-өзі қалыптастырады.

Жаңа инновациялық технология жасаудың теориялық негіздерін зерттеп дайындауды оқу процесі жөніндегі әртүрлі ойлар жүйесінің принциптері негіздерін сын көзқараспен ұсынып, мәнін түсіндіруден бастаған жөн.

Қорытынды

Оқу процесінің нәтижелі болуы бірнеше факторға, шарттарға байланысты, оның ішінде оқу бағдарламасына, оқулықтарға, материалдық-техникалық базаға, студенттің ынтасына, т. б. Көбіне оқу процесінің нәтижелілігі мұғалімнің белгілі пән бойынша білімі мен пәнді оқыту бойынша кәсіби даярлығына байланысты болады.

Зерттеу барысында қол жеткен нәтижелер төмендегідей қорытынды жасауға мүмкіндік берді:

1. Бүгінгі күн талаптарының бірі жалпы білім беретін мектептерде жастарымыздың үш тілді меңгеруі міндетті шарт болып тұрғанда ағылшын тілі мұғалімдерін даярлауды жетілдіру, жаңа сатыға көтеруді талап етеді.

2. Психологиялық-инновациялық еңбектерді, мектептердегі тәжірибелерді зерделеу оқушылардың пән бойынша практикалық бағыттылығын жүзеге асырудың мазмұнды және процесуалды аспектілерін мұғалімдер толық қамтымайтыны, яғни Қазақстан Республикасының орта білім мемлекеттік стандартында, жалпы білім беретін орта мектептің “Ағылшын тілі” (ағылшын) пәні бағдарламасындағы: “оқушылар мынаны білуге тиіс”, “оқушылар мынаны орындауға тиіс” талаптарын қанағаттандырмайтыны анықталды. Бұл өз кезегінде біздің зерттеу жұмысымыздың дұрыс таңдалғанын көрсетті.

3. Инновациялық технологиялар және инновация жөніндегі зерттеулер негізінде “жаңа инновациялық технология дегеніміз оқу және тәрбие процесін мақсатқа сәйкес жоғары нәтижеге қол жеткізудегі және оқыту мазмұнын, сапалық қасиеттерді әдіс-тәсілдер мен құралдар жүйесін үйлесімді пайдалану (жаңалықты) алгоритмі” – деп білеміз. Жаңа инновациялық технологиямен болашақ мұғалімдерді даярлау жүйелік тәсіл негізінде жүзеге асырылуы тиіс.

Ғылыми-инновациялық зерттеулердің негізінде зерттеу жұмысымыздың ерекшелігіне сәйкес “Жаңа инновациялық технологиямен оқытудағы болашақ ағылшын тілі пәні мұғалімдерінің даяр-

лығы деп, даярлықтың мотивациялық, мазмұндық, процессуалдық құраушыларының мектеп оқушыларын ағылшын тіліне баулуда практикалық бағыттылықты жүзеге асыруды қамтамасыз етуге білімдері мен іскерліктерінің жиынтығын, оларды практикада қолдана білуімен анықталатын кәсіби мәнді тұлғалық қасиетінің қалыптасуын құрайтын күрделі біртұтас білім” – екенін анықтадық.

4. Жаңа инновациялық технология негізінде болашақ шет тілі мұғалімдерін кәсіби даярлаудың теориялық негіздері айқындалды.

5. Қазіргі кезде болашақ шет тілі мұғалімдерінің кәсіби даярлығының нобайы, өлшемдері мен көрсеткіштері анықталады.

6. Психологиялық-инновациялық зерттеу еңбектеріне жасалған талдау болашақ ағылшын тілі пәні мұғалімдерінің даярлығын жүзеге асырудың дидактикалық шарттарын белгілеуге мүмкіндік берді. Олар: болашақ пән мұғалімдеріне қазіргі кездегі ағылшын тілінің практикалық мәнділігін ұғындыру; ағылшын тілінің мазмұнын түзуші оқу материалдарын игеруде талдау, іріктеу, салыстыру, жинақтау, т. б. іс-әрекеттерін студенттермен ұйымдастыру; ағылшын тілін оқытуда практикалық бағыттылықты жүзеге асырушы құралдарымен жұмыс жасату; оқушыларды ағылшын тіліне үйрету үшін болашақ мұғалімдердің іскерлігін қалыптастыру.

7. Ағылшын тілін оқыту барысында туындайтын психологиялық мәселелер мен кездесетін қателіктердің классификациясы анықталды. Психологиялық табиғатына орай оқу қателіктері келесідей кездесуі мүмкін: сенсорлы және моторлы процестер арасында үйлесімнің бұзылуы, яғни дисгармония қателіктері; қабылдау қателіктері; ойлау қателіктері; персеверация, күтпеген оқу қателіктері, зейін қоймаудан туындайтын қиындықтар; ес процесінің ерекшеліктері; темперамент ерекшеліктері т. б.

Бұл туындаған қиындықтарды, кездесетін психологиялық мәселелерді шешуде озық инновациялық технологияларды (рөлдік ойындар, психологиялық анаграммалар, сөзжұмбақтар, тренингтер т. б.) біліктілікпен, шеберлікпен тиімді қолданған күнде ғана жетістіктерге қол жеткізілетіндігі анықталды. Аталған шарттар негізінде болашақ ағылшын тілі мұғалімдерін даярлауды жүзеге асыру жоғары оқу орындары оқытушысының оқу процесін ұйымдастыру қажетті білімі, оқу-әдістемелік әдебиеттермен қамтамасыз етілуі, студенттің өзіндік белсенділігі, маман даярлауға қойылатын талаптардың қанағаттандырылуы, т. б. байланыстылығы сипатталды.

Болашақ ағылшын тілі мұғалімдерінің пәнді оқытудағы практикалық бағыттылықты жүзеге асырудағы құралдар жүйесі бойынша білімдері мен іскерліктері анықталды: ағылшын тілін оқыту мазмұнын, әдіс-тәсілдерін, формасын инновациялық талап негізінде таңдау; инновациялық

қызметті ғылыми тұрғыдан ұйымдастыру; инновациялық іс-әрекеттегі таным құралдарын (теледидар жүйесін, компьютерді, т. б.) қолдану; теориялық білімдерді практикалық іс-әрекеттермен ұштастыру; оқу пәндерімен байланысты жүзеге асыру.

7. Ағылшын тілін оқытудың қазіргі әдістемелері нақтыланды: коммуникативтік әдістеме; жоба әдістемесі; интенсивті әдістеме; іс-әрекеттік әдістеме; қашықтықтан оқыту әдістемесі.

Тәжірибелік-эксперименттік жұмыстың барысында болашақ ағылшын тілі пәні мұғалімдерінің әдістемелік даярлығын жоғары деңгейде қалыптастыру әдістемесінің нұсқауы нақтыланды: алдымен болашақ ағылшын тілі пәні мұғалімдерінде академиялық даярлықты қамтамасыз ету; ағылшын тілі пәнінің мазмұндық аспектіде оқу материалдарының атқаратын функциясы бойынша білімдермен, пәні бойынша теориялық мағлұматтармен қаруландыру; ағылшын тілін оқытуда процессуалдық аспектіде оқытудың әдістері мен формаларын пайдалану бойынша іскерліктерін қалыптастыру; оқытудың қазіргі заманғы технологиялары мен әдістемесі жүйесі туралы біліммен қаруландыру және іскерліктерді қалыптастыру.

8. Зерттеу барысында жасалған инновациялық тапсырмалар зерттеліп отырған сапаны мұғалімде қалыптастырудағы даярлық деңгейін көтеруге мүмкіндік беретіні дәлелденді.

9. Тәжірибелік-инновациялық жұмыстардың нәтижелері ұсынылған жаңа инновациялық технологиялардың болашақ ағылшын тілі пәні мұғалімдерінің кәсіби даярлығын қалыптастыруда тиімді екенін көрсетті.

10. Жаңа инновациялық технологиялар болашақ ағылшын тілі пән мұғалімдерінің даярлығын жетілдіру құралы ретінде қарастырылып,

оқу материалдарын жақсы меңгеруге мүмкіндік берді, олардың танымдық белсенділігін арттырды.

11. Жаңа инновациялық технология (ойын технологиясы) жоғары оқу орындарында студенттердің әртүрлі пәндерден алған білімдерін кіріктіріп, нәтижесінде олардың пәнді оқытудағы әдістемелік даярлығын жетілдіруге негіз қалады.

Зерттеу нәтижелері бойынша мынадай ұсыныстар жасауға болады:

- болашақ ағылшын тілі мұғалімдерінің кәсіби даярлығын жүзеге асыруда

жаңа инновациялық технологияларды оқу пәні мазмұнына сәйкес үйлесімді пайдалану;

- болашақ ағылшын тілі мұғалімдерінің кәсіби даярлығын қамтамасыз етудің дидактикалық шарттарын негізге алу;

- студенттердің жаңа инновациялық технологиялар арқылы кәсіби даярлығын жүзеге асырудағы құралдар жүйесін пайдалану.

Зерттеу жұмысындағы қарастырып отырған жаңа инновациялық технологиялар арқылы болашақ ағылшын тілі пән мұғалімдерін даярлаудың мүмкіндік нұсқаларының барлығын бір жұмыстың барысында жазып шығу мүмкін емес. Болашақ ағылшын тілі пәні мұғалімдерінің жаңа инновациялық технологиялар бойынша коммуникативтік қабілеттерін қалыптастыру; іскерлік ойындар арқылы болашақ ағылшын тілі мұғалімдерінің дарлығын жетілдіру; болашақ мұғалімдердің ағылшын тілі бойынша даярлығын жетілдірудің дидактикалық шарттары; ақпараттық технологиялар арқылы болашақ ағылшын тілі пәні мұғалімдерінің даярлығын жетілдіру; ағылшын тілдерін оқытуды пәнаралық байланыс негізінде оңтайландырудың инновациялық шарттары т. б. тақырыптар дербес зерттеуді қажет етеді.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Қазақстан Республикасының Президенті – Ұлт Көшбасшысы Н. Ә. Назарбаевтың 2012 жылы 27 қаңтарда Қазақстан халқына арнаған «Әлеуметтік экономикалық жаңғырту – Қазақстан дамуының басты бағыты» жолдауы Оңтүстік Қазақстан, 28 қаңтар 2012 ж.

2. Р. Баданбекқызы, М. Б. Өтемқұлқызы, М. М. Аманқызы. Ағылшын тілі. 76, 97-98 беттер.

3. Н. А. Бонк, Г. А. Котий, Н. А. Лукьянова. Учебник английского языка. 543 бет.

4. Ағылшын тілі пәні мұғалімдерінің қабілеттерін арттыру жолдары //Хабаршы. -Түркістан, 2005. -№ 5. -193-195б.

5. Ағылшын тілі пәнін мектепте оқыту мен оған педагогтар даярлаудағы сабақтастық: “Қазіргі таңдағы ғылым мен білім” атты Халықаралық ғылыми-практикалық конференцияның материалдары. - Шымкент, 2005. -136-138б.

6. Оқытудағы жаңа технология негізінде жүзеге асырудағы кейбір мәселелер // Изденуші. - Шымкент, 2006. -№ 1. -129-135б.

7. Болашақ ағылшын тілі мұғалімдерін даярлаудың дидактикалық шарттары //Ұлт тағылымы. - Алматы, 2007. - № 1. -104-107б.

8. Ағылшын тілі мұғалімдерінің кәсіптік сапасы //Хабаршы. -Түркістан, 2007. -№ 1. -193-195 б.

СУЮНДИКОВ АСАН АЛПАМЫСҰЛЫ

аға оқытушы, магистр,
М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті,
Қазақстан, Шымкент қ.,
E-mail: asan-777@mail.ru

КАЛЫМБЕТОВА БЕЙСЕНКҰЛ МЕКЕМБАЙҚЫЗЫ

оқытушы, магистр,
М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті,
Қазақстан, Шымкент қ.

АҒЫЛШЫН ТІЛІН ОҚЫТУДАҒЫ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ МӘСЕЛЕЛЕРДІ ИННОВАЦИЯЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАР АРҚЫЛЫ ШЕШУДІҢ ЖОЛДАРЫ

Түйін. Бұл мақалада болашақ ағылшын тілі пән мұғалімдерінің дайындығын қамтамасыз ету жоғары оқу орындарында соңғы жылдары мектеп оқушыларының тілдерді үйренуге деген қажеттілігіне байланысты жақсы қолға алына бастады. Алайда, болашақ мұғалімдерді ағылшын тілін оқытуда туындайтын психологиялық-инновациялық мәселелердің теориялық-әдістемелік мәселелері нақтыланбаған және толық зерттелмеген.

Сондықтан, біздің зерттеу мәселеміз болашақ ағылшын тілі пән мұғалімдерін тілді меңгеруде туындайтын психологиялық қиындықтарын шешудің жолдарын анықтау болып табылады. Аталған мәселе біздің зерттеу жұмысымыздың өзектілігін анықтайды.

Кілттік сөздер: инновациялық технология, әдіс-тәсіл, педагогикалық шеберлік, жаңа техника, ғылыми-зерттеу жұмысы, термин сөздер, шығармашылық жұмыс, ғылыми-теориялық аспектілер.

Резюме. В этой статье говорится, что обеспечение подготовки будущих учителей английского языка в высших учебных заведениях в последние годы стало лучше из-за потребности школьников в изучении языков. Однако теоретико-методические проблемы психолого-инновационных проблем, возникающих при обучении будущих учителей английскому языку, не конкретизированы и до конца не изучены.

Поэтому проблема нашего исследования заключается в определении путей решения психологических трудностей, возникающих у будущих учителей английского языка при овладении языком. Данная проблема определяет актуальность нашей исследовательской работы.

Ключевые слова: инновационная технология, методология, педагогическое мастерство, новая техника, научно-исследовательская работа, терминология, творческая работа, научно-теоретические аспекты.

Summary. This article is considered that the provision of training for future English teachers in higher education institutions has improved in recent years due to the need for students to learn languages. However, the theoretical and methodological problems of psychological and innovative problems that arise when teaching future teachers English are not specified and are not fully studied.

Therefore, the problem of our research is to identify ways to solve the psychological difficulties that arise in future English teachers when mastering the language. This problem determines the relevance of our research work.

Keywords: innovative technology, methodology, pedagogical skills, new technology, research work, terminology, creative work, scientific and theoretical aspects.

Кіріспе

Қазақстан Республикасының Президенті – Ұлт Көшбасшысы Н. Ә. Назарбаевтың 2012 жылы 27 қаңтарда Қазақстан халқына арнаған «Әлеуметтік экономикалық жаңғырту – Қазақстан дамуының басты бағыты» атты кезекті Жолдауында көпұлттылық және көптілділік ұлттық құндылықтарымыздың бірі және біздің еліміздің басты артықшылығы болып табылатындығын баса ескертеді. Міне, осы Жолдауды іске асыру үшін жоғарыда Президент атаған тілдің дамып же-

тілдірілуі кез-келген білім ордасында, тіпті отбасында бастау алуы қажет. Біздер педагогтар өз қызметімізде бұл жолдаудың орындалуын басты нысанаға ұстауымыз қажет.

Қоғамымыздың қазіргі даму кезеңіндегі басты мәселелердің бірі – білім беру жүйесінде оқыту процесін озық инновациялық технологиялармен қамтамасыз ету. Осыған орай инновациялық процеске қатысты әртүрлі технологиялар жасалып білім беру жүйесінің құрылымдарына кеңінен енуде.

Қоғамның дамуының қазіргі кезеңі, елімізде болып жатқан түрлі өзгерістер білім беру қызметіне жаңаша қарауды, мұғалім іс-әрекетін жаңаша ұйымдастыруды талап етеді.

Қазақстан Республикасында білім беруді дамытудың 2010-2015 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасында "Білім беру мазмұны ағылшын тілін және информатика негіздерін ертерек оқытумен толықтырылатын болады"- деп қарастырылған. Сондай-ақ мектепте оқушыларды ағылшын тіліне баулу мәселесі кеңінен қолға алынғанын көрсетеді. [1]

Бұл негізінен мектептегі балалардың жас ерекшеліктеріне сәйкес психологиялық-инновациялық, әдістемелік, арнайы даярлығы бар ағылшын тілі мұғалімдерін даярлауды жетілдіруді алға тартады.

Негізгі бөлім

Болашақ ағылшын тілі пән мұғалімдерінің пән және пәнді оқытуда практикалық бағыттылықты жүзеге асыруға даярлығын қамтамасыз етуде эксперимент жұмыстары ұйымдастырылды.

Зерттеу мақсатындағы эксперимент үш кезеңде (анықтау, қалыптастыру, қорытынды) жүргізілді. Алдымен болашақ ағылшын тілі пәні мұғалімдерінің (студенттердің) оқу пәні бойынша даярлығының бастапқы жай-күйін анықтау мақсатында белгілеуші, анықтаушы экспериментін жүргіздік.

Анықтау эксперименті М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік университетінде, Оңтүстік Қазақстан педагогикалық университеттерінде жүзеге асырылды. Экспериментке қатысқан студенттердің дайындық деңгейлерінің төмен екендігі анықталды [2].

Біздер зерттеу жұмысымызда алған бақылау және эксперимент топтарының нәтижелері төмендегідей 1-кесте түзуге мүмкіндік берді. Қалыптастыру экспериментіне 2009/2010, 2010/2011, 2011/2012 оқу жылдарында бақылау тобына 174, эксперимент тобына 168 студент қатынасты.

Кесте 1-де көрініп тұрғандай студенттердің дайындық деңгейлерінің шамалас болуы шартты түрде алынды.

Кесте 1 – Анықтау экспериментінің мәліметтері

Дайындық деңгейі	Топтар	Бақылаудағы студенттер мәліметі
		анықтау (бастапқы)
Төменгі	Бақ	51%
	Экс.	48%
Орта	Бақ.	33%
	Экс.	38%
Жеткілікті	Бақ.	16%
	Экс.	14%
Жоғарғы	Бақ.	-
	Экс.	-

Қалыптастырушы эксперимент кезеңінде біздер алдымызға болашақ ағылшын тілі пәні мұғалімдерін әдістемелік даярлығын жетілдіру әдістемесін жасауды және оның нәтижелілігін тексеруді, мақұлдауды мақсат етіп қойдық. Алға қойған мақсатқа жетуді біздер төмендегідей міндеттерді шешумен байланыстырдық: болашақ ағылшын тілі пәні мұғалімінің әдістемелік дайындығын қалыптастыруға мүмкіндік беретін педагогикалық шарттарды тексеру; болашақ ағылшын тілі пәні мұғалімдерінің әдістемелік даярлығын қалыптастыру білімі мен ептіліктерін дербес тәжірибеде пайдалануға үйрету.

Тәжірибе жұмысының жоспарын түзуде біздер "Болашақ ағылшын тілі пәні мұғалімдерін (пән бойынша және пәнді оқытуға) даярлаудың болжамды жобасына" сәйкес студенттерде зерттеліп отырған дайындықтың қалыптастырылуына салыстырмалы талдау нәтижесіне сүйендік.

Тәжірибелік-эксперименттік жұмысқа М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік университетінде, Оңтүстік Қазақстан педагогикалық университеттерінің 0319, 050119 – "Ағыл-

шын тілі" мамандығы бойынша дәріс алып отырған студенттер қамтылды [3]. Болашақ ағылшын тілі пәні мұғалімдерінде зерттеліп отырған дайындықты қалыптастыру жеткілікті дәрежедегі ұзақ процесс. Қалыптастыру экспериментіне аталған жоғары оқу орнының 3-курс студенттері қатыстырылды. Қалыптастыру экспериментіне қатынасқан студенттердің бастапқыдағы жалпы саны -342, соңғы бақылаудағы саны 340 болды.

Жоғары оқу орнының болашақ ағылшын тілі пәні мұғалімдерімен қалыптастыру тәжірибелік жұмысы негізінен барлық курстарда ұйымдастырылды. "Бақылау" жасау арқылы болашақ ағылшын тілі пәні мұғалімдерінің пәнді оқытуға дайындығын қалыптастырудың деңгейлері анықталды. Жалпы қалыптастыру эксперименті барысында анықтау, яғни бастапқы бақылаудан басқа 3 "бақылау" орындалды.

Ағылшын тілі пәні мұғалімдерінің әдістемелік дайындығын мақсатты қалыптастыруды қамтамасыз ету үшін, әрбір бақылаудың мақсатын, міндеттерін белгіледік. Әрбір бақылаудың аралығында қалыптастыруға мүмкін болатын білім

мен ептіліктер анықталып, болашақ ағылшын тілі пәні мұғалімдерінің даярлығын қалыптастыру деңгейіндегі нәтижелердің өзгеруін анықтау қарастырылды [4].

Зерттеліп отырған дайындықтың қалыптастырылған деңгейін анықтау, арнайы дайындалған критерийлер және ғылыми зерттеудің кешенді әдістер көмегімен жүзеге асырылды. Сондай-ақ зерттеу мәселемізге қатысты сауалнамалар пайдаланылды. Олардың мазмұндары төмендегідей:

- ағылшын тілі оқу пәні бағдарламасының (мазмұнын) құраушыларын атап көрсетіңіз;
- пәннің бағдарламасындағы білімді анықтаушы оқу материалдарын айтып беріңіз;
- теориялық мағлұматтарды оқушылардың жүзеге асыру үшін бағдарлама мазмұнындағы іс-әрекет түрлерінің тіркелуін мысалдармен көрсетіңіз;
- оқытуда көрнекілік әдісті пайдалануға тақы-

рыптағы оқу материалдары негіз бола алады ма? т. б.

Болашақ ағылшын (ағылшын тілі) пәні мұғалімдерінде зерттеліп отырған дайындық жеткілікті қарастырылмайтындығын тәжірибелік жұмыстың бастапқы “бақылау” жұмысының нәтижелері көрсетіп берді (Төменгі деңгейде: бақылау тобында – 51%, эксперимент тобында 48%,).

Болашақ ағылшын тілі пәні мұғалімдерінің әдістемелік даярлығын педагогикалық тәжірибеге барып келгеннен кейінгі тексеру, даярлық деңгейін анықтау жағдайы Кесте 2- дегі мәліметті көрсетті.

Бұл студенттер негізіне жоғарыдағы (алдыңғы тақырыпта) көрсетілген “Ағылшын тілдерін оқытудың қазіргі әдістемесі”, “Екінші ағылшын тілін оқытудың әдістемесі”, “Оқыту әдістерінің тарихы” пәндерінің толық курс бітірген.

Кесте 2 – Дайындық деңгейін қосымша анықтаудағы нәтижелер

Дайындық деңгейі	Қосымша бақылауда
1. Төменгі 2. Орта 3. Жеткілікті 4. Жоғарғы	32%

Бұл нәтижелер “Ағылшын тілі” мамандығы бойынша дәріс алып жатқан студенттермен 3 курстың соңында жүргізілген бақылау жұмыстарынан алынды.

Осыдан кейінгі біздің қалыптастыру экспериментіміздің мақсаты – пән бойынша студенттердің әдістемелік даярлығына қажетті білім мен іскерлікті қалыптастыру. Осы мақсатта СӨЖ тапсырмалары анықталды.

Практикалық жұмыстар үшін тапсырмалар мазмұнын түзуде біздер төмендегі талаптарды басшылыққа алдық. Олар:

1. Тапсырмалар мазмұны маман дайындау мазмұнының түпкілікті және мектептегі ағылшын тілі пәні мұғалімінің білімімен байланысын сақтау.

2. Олардың мазмұнының негізгі бағыты пәнді оқытудың мазмұнына сәйкес, сондай-ақ болашақ ағылшын тілі пәні мұғалімінің тәжірибедегі негізгі даярлығының құраушыларын негізге алу.

3. Тапсырмалар мазмұны болашақ ағылшын тілі пәні мұғалімінің іс-әрекетіне тікелей байланыста болатын база, негіз қызметін атқару.

Тапсырма мазмұны болашақ ағылшын тілі пәні мұғалімінің әдістемелік даярлығын жүзеге асыру талаптары және теориялық-эксперименталды мәліметтердің негізінде құрастырылды.

Жоғары оқу орындарында ағылшын тілі мамандығын дайындайтын оқу-тәрбие процесі жүйесіндегі инновациялық технологияны күшейту басшылыққа алынды: пән бойынша тапсырма оқу-тәрбие процесі құрылымының жүйе түзуші буыны ету; тапсырмаларды әдістемелік даяр-

лықтың жалғасы ету; тапсырмаларды теориялық білімдерді меңгертуде, іскерліктерді қалыптастыруда үйлестіруші ету.

Тапсырмалардың (практикалық) мақсаты: болашақ ағылшын тілі мұғалімінің әдістемелік даярлығын күшейту, соның негізінде мәселелерді шеше білу қабілеттерін дамыту.

Бұл мақсатқа жету төмендегідей міндеттерді шешумен байланысты: бір-бірімен байланысты тапсырмалардың логикалық байланысын көрсету; оқулықтар мен оқу бағдарламаларындағы оқу материалдары және олардағы заңдылықтарымен таныстыру; ағылшын тілі пәні мұғалімдерінің іс-әрекетіндегі пәннің мазмұндық және процессуалдық байланыс мәнін ашу; оқушыларды белсенді оқыту және олардың білімін бағалауды жүзеге асыру бойынша студенттердің тәжірибелік сипаттағы іскерліктерін қалыптастыру, ағылшын тілін оқыту барысында ақпараттық технологиялық құралдарды тиімді қолдана білу шеберліктерін дамыту.

Оқу жоспарларындағы әдістемелік модульдегі бөлінген сағаттардың оқу жұмыс түріне шартты бөлінгенін ескере отырып, біздер курстың СӨЖ-ге бөлінген сағаттарын, әрбір зерттеу тапсырмасына 4 сағаттан бөлуді жөн көрдік.

Зерттеу тапсырмаларының ерекшеліктері студенттерде пән бойынша теориялық мағлұматтарды, оқу материалдарын жинақтауға және оны оқытуға даярлығын теориялық, әдістемелік және тәжірибелік тұрғыда жүзеге асыруға бағытталады.

Практикалық жұмыс тақырыптары біздің

ойымызша болашақ ағылшын тілі пәні мұғалімдерінің; пәнге қызығушылығын жоғарылатуға; тілдің, тілдік қарым-қатынастың оқу-тәрбие процесіндегі дұрыс ықпалының бар екенін жете түсінуге; ағылшын тіліне баулудың практикалық бағыттылығы бойынша білімдерін айтарлықтай тереңдетуге; ағылшын тілін оқытудағы дидактикалық шарттардың оқытудың жүйелеріндегі мазмұндық сипаты бойынша білімін тереңдетуге; оқушыларды ағылшын тіліне баулуда практикалық бағыттылықты жүзеге асырудың құралдар жүйесі бойынша білімін тереңдету мен бастапқы кәсіптік іс-әрекетке қажетті іскерліктермен толық мәнді қаруландыруға бағытталады.

Практикалық жұмыс тақырыптарының мақсаттарына сәйкес оқытудың нәтижесінде болашақ ағылшын тілі пәні мұғалімдерінде анықталған сапаны қалыптастырудағы білімдер мен іскерліктер қалыптастырылуы тиіс [5].

Ағылшын тіліне оқушыларды баулуда практикалық бағыттылықты қалыптастырудағы болашақ пән мұғалімдерінің даярлығы бойынша практикалық жұмыстардағы орындалатын іс-әрекеттер жалпы біріккен-диалогты танымдық іс-әрекет негізінде болды. Олар: оқу материал-

дарын, ұғымдар мен фактілерді анықтау, топтау, жүйелеу, талдау, жинақтау, салыстыру; іс-әрекеттегі себеп-салдарлық байланыстарды табу; жалпыны, ерекшені, жеке-дараны бөліп алу.

Қалыптастыру эксперимент жұмыстары екі топта (эксперимент және бақылау) және кезеңдер бойынша жүргізіліп, дайындық деңгейлері түрлі әдістер арқылы анықталды. Алдымен дайындық барысында жалпы базалық пәндер бойынша болашақ ағылшын тілі пәні мұғалімдерінің дайындығының деңгейі шартты түрде анықталды.

Келесі кезекте студенттердің өзіндік жұмыстары мен студенттің оқытушының басшылығымен орындайтын өзіндік жұмыстарындағы 1, 2, 3 және 4, 5, 6, содан кейін 7, 8, 9 практикалық жұмыстар бойынша болашақ ағылшын тілі пәні мұғалімдерінің білімдері мен іскерліктері тексерілді. Эксперимент топтарында біздің ұсынып отырған практикалық жұмыстар кеңінен қолданыс тапты [6].

III бақылау бойынша алынған мәліметтерді талдау, салыстыру төмендегі кестені түзуге мүмкіндік берді (Кесте 3).

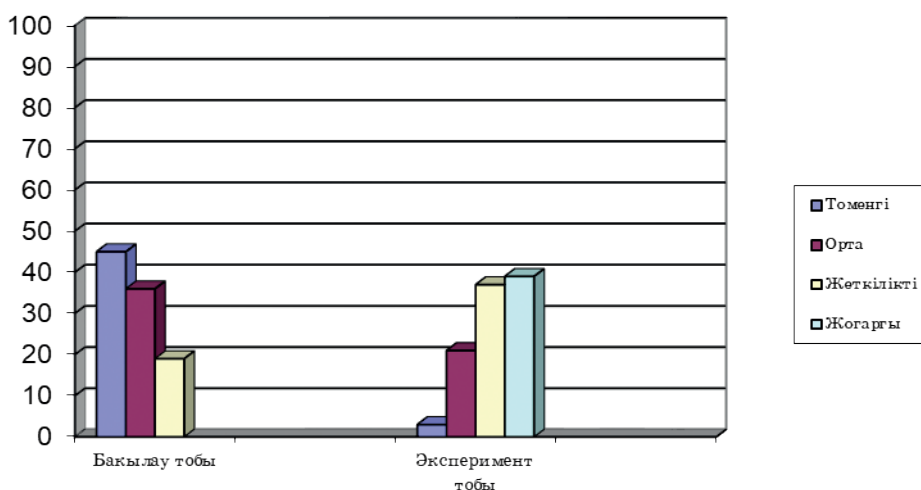
Кесте 3 – Зерттеу эксперимент нәтижелері

Дайындық деңгейі		Бақылаудағы студенттер мәліметі			
		Бастапқы	I-бақылау	II-бақылау	III-бақылау
Төменгі	Бақ	51%	49%	46%	45%
	Экс.	48%	36%	21%	3%
Орта	Бақ.	33%	33%	31%	36%
	Экс.	38%	40%	36%	21%
Жеткілікті	Бақ.	16%	18%	18%	19%
	Экс.	14%	24%	20%	37%
Жоғарғы	Бақ.	-	-	5%	0%
	Экс.	-	-	23%	39%

III “бақылау” нәтижелерінен болашақ ағылшын тілі пәні мұғалімдерінің пәнді оқытуда практикалық бағыттылықты жүзеге асыру бойынша дайындықтың деңгейінен төменгі деңгейдің тө-

мендегенін және жоғарғы деңгей бойынша біршама дайындықтың өскенін көруге болады.

III бақылау нәтижелерін диаграмма түрінде сурет 2-дегідей етіп көрнекті беруге болады.

Сурет 2 – Болашақ ағылшын тілі пәні мұғалімдерінің пәнді оқытуға дайындығының III- бақылаудағы деңгейінің өзгеру диаграммасы

Біздің зерттеуімізде эксперимент жұмыстары екі топта жүргізілді. Осыған сәйкес біздер жұмыста эксперимент және бақылау топтары арасындағы мәліметтерді салыстыруды, бақылаулар арасындағы өзара байланыстылықты, өзіндік ерекшеліктерді ескердік.

Бастапқы бақылаудан кейінгі бақылаулар нәтижелерінің орта арифметикалық шамалардан біздің әдістеме бойынша жүргізілген жұмыстардың зерттеліп отырған дайындықты жетілдіруге оңды ықпал ететінін кесте 4-тен көруге болады.

Кесте 4 – Бақылаулар арасындағы орта арифметикалық мәндер қатынасы

Орта арифметикалық шамалар қатынасы	I-бақылау		II-бақылау		III-бақылау	
	Бақ. топтар	Экс. Топтар	Бақ. Топтар	Экс. топтар	Бақ. топтар	Экс. топтар
$M_{\text{бақ.}} < M_{\text{экс.}}$	1, 695 < 1, 875		1, 828 < 2, 452		1, 739 < 3, 126	

Бақылаулар арасындағы қарастырылған оқу материалдары, студенттердің өздерінің орындаған зерттеу тапсырма бойынша іс-әрекеттері, әдістеме пән бойынша алған білімдері мен іскерліктері зерттеп отырған дайындыққа ықпалы бар екені дәлелденді. Себебін, эксперимент топтарындағы студенттердің білім және іскерлік деңгейлеріне сәйкес шамалы болса да бақылау тобындағы студенттердің дайындық деңгейлерінің көтерілгенінен аңғардық [7].

Қорытынды

Зерттеу жұмысы барысында болашақ ағылшын тілі пәні мұғалімдерінің ЖОО-да кәсіби даярлығының жаңа инновациялық технология негізінде жетістікке жететіндігі теориялық әдістемелік тұрғыда негізделіп, тәжірибелік-эксперимент арқылы дәлелденді.

Зерттеу нәтижелері бойынша мынадай ұсыныстар жасауға болады:

- болашақ ағылшын тілі мұғалімдерінің кәсіби даярлығын жүзеге асыруда жаңа инновациялық технологияларды оқу пәні мазмұнына сәйкес үйлесімді пайдалану;

- болашақ ағылшын тілі мұғалімдерінің кәсіби даярлығын қамтамасыз етудің дидактикалық шарттарын негізге алу;

- студенттердің жаңа инновациялық технологиялар арқылы кәсіби даярлығын жүзеге асырудағы құралдар жүйесін пайдалану.

Зерттеу жұмысындағы қарастырып отырған жаңа инновациялық технологиялар арқылы болашақ ағылшын тілі пән мұғалімдерін даярлаудың мүмкіндік нұсқаларының барлығын бір жұмыстың барысында жазып шығу мүмкін емес. Болашақ ағылшын тілі пәні мұғалімдерінің жаңа инновациялық технологиялар бойынша коммуникативтік қабілеттерін қалыптастыру; іскерлік ойындар арқылы болашақ ағылшын тілі мұғалімдерінің дарлығын жетілдіру; болашақ мұғалімдердің ағылшын тілі бойынша даярлығын жетілдірудің дидактикалық шарттары; ақпараттық технологиялар арқылы болашақ ағылшын тілі пәні мұғалімдерінің даярлығын жетілдіру; ағылшын тілдерін оқытуды пәнаралық байланыс негізінде оңтайландырудың инновациялық шарттары т. б. тақырыптар дербес зерттеуді қажет етеді.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Республиканский методика-педагогический журнал «Мектептегі шет тілі» №3 2007 17-бет.
2. Р. Баданбекқызы, М. Б. Өтемқұлқызы, М. М. Аманқызы. Ағылшын тілі. 76, 97-98 беттер.
3. А. Иманбаева, Оқу-тәрбие үрдісін ақпараттандыру ділгірлігі. Қазақстан мектебі, №2, 2000
4. Болашақ ағылшын тілі мұғалімдерін даярлаудың дидактикалық шарттары //Ұлт тағылымы. - Алматы, 2007. - № 1. -104-107б.
5. Болашақ ағылшын тілі пән мұғалімдерін даярлау мазмұнындағы білім мен іскерліктердің сипаты // Ізденіс. - Алматы, 2007. -№4. -272-277б.
6. Болашақ ағылшын тілі пән мұғалімдерін даярлауды инновациялық тапсырмалар тұрғысынан жетілдіру: Тіл саласында білім беруге арналған Халықаралық ғылыми- тәжірибелік конференцияның материалдары. - Қарағанды, 2007. - 210-213б.
7. Болашақ ағылшын тілі мұғалімдерінің даярлығын қалыптастырудағы әдістемелік нұсқау //Ме-неджмент в образовании. -Алматы, 2008. -№ 2- 107-109б.

TURSYNOVA GULDAR ISMAILOVNA

Senior teacher,
M. Auezov South Kazakhstan University,
Shymkent, Kazakhstan
E-mail: guldar.tursynova.74@mail.ru

ICRAMOVA ELVIRA ZAIRHANOVNA

M. Auezov South Kazakhstan University,
Shymkent, Kazakhstan

EXPERIMENTAL VERIFICATION OF THE EFFECTIVENESS OF THE DEVELOPED SYSTEM OF STEP-BY-STEP FORMATION OF STUDENTS' MORAL CULTURE IN FOREIGN LANGUAGE CLASSES IN A NON-LINGUISTIC GROUPS

Аннотация. Білім беру реформалары білім беру жүйесінің құрылымының, мақсаттары мен міндеттерінің, оның барлық кезеңдеріндегі педагогикалық процестің мазмұнының өзгеруіне ғана емес, сонымен бірге білім беру процесін жобалау мен іске асырудың мүлдем жаңа тәсіліне де әсер етеді. Яғни, уақыт талабына сай заманауи білім беру технологияларын енгізу қажет, ол білім беру процесін өзін-өзі дамытатын жүйе ретінде түсінуге негізделген, онда студенттің қызметі жетекші факторға айналады, ал оқыту оқытушы мен студенттің интерсубъективті өзара әрекеттесуін болжайтын және олардың қабілеттерін дамытуды қамтамасыз ететін рефлексивті бақылау ретінде әрекет етеді. Қазіргі заманғы мұғалім – бұл кәсіби іс-әрекеттің мазмұнына сәйкес көптеген адамдарға қол жетімді емес қасиеттер жиынтығы болуы керек: ол оқу процесін жобалай білуі керек, оқыту технологиясына әртүрлі тәсілдерді үйлестіре білуі керек, оқытудың инновациялық жүйелерін қолдана алады, педагогикалық рефлексия жасай алады, яғни. кәсіби және педагогикалық іс-әрекеттің шығармашылық, проблемалық мәселелерін шешу.

Түйін сөздер: адамгершілік мәдениет, оқыту, шет тілі, оқыту, педагогика, қызмет, білім.

Аннотация. Реформы образования затрагивают не только изменения структуры, целей и задач системы образования, содержания педагогического процесса на всех его этапах, но и совершенно новый подход к проектированию и реализации образовательного процесса. То есть требуется внедрение современных образовательных технологий, отвечающих требованиям времени, в основе которых лежит понимание образовательного процесса как саморазвивающейся системы, где деятельность студента становится ведущим фактором, а обучение выступает как рефлексивный контроль, предполагающий интерсубъективное взаимодействие преподавателя и студента и обеспечивающий развитие их способностей. Современный педагог – это человек, который в соответствии с содержанием профессиональной деятельности должен обладать набором качеств, недоступных многим: он должен уметь проектировать учебный процесс, сочетать различные подходы к технологии обучения, использовать инновационные системы обучения, осуществлять педагогическую рефлексию, т. е. решать творческие, проблемные задачи профессионально-педагогической деятельности.

Ключевые слова: нравственная культура, преподавание, иностранный язык, обучение, педагогика, деятельность, образование.

Abstract. Educational reforms affect not only changes in the structure, goals and objectives of the educational system, the content of the pedagogical process at all its stages, but also a completely new approach to the design and implementation of the educational process. That is, it requires the introduction of modern educational technologies that meet the requirements of the time, which are based on an understanding of the educational process as a self-developing system, where student activity becomes the leading factor, and learning acts as a reflexive control, involving intersubjective interaction between the teacher and the student and ensuring development of their capabilities. A modern teacher is a person who, according to the content of a professional activity, should have a set of qualities that are not accessible to many: he should be able to design the learning process, combine different approaches to learning technology, use innovative learning systems, implement pedagogical reflection, tons. e. to solve creative, problematic tasks of professional and pedagogical activity.

Keywords: moral culture, teaching, foreign language, learning, pedagogical, activity, education.

Introduction

Today, Kazakhstan is recognized by the world community as a country with a market economy that has made breakthrough in the economy during the short historical period of gaining independence and integrates into world civilization.

Under these conditions, the role and importance of the modern education system is growing more and more, it is not by chance that in the Address of the President Nursultan Nazarbayev to the people of Kazakhstan as a priority to promote our country among the most developed states is marked "the development of modern education, continuous professional development and retraining of personnel and further the prosperity of the culture of the peoples of Kazakhstan. In the meantime, the Head of our state emphasizes that "education reform is one of the most important tools that allow real competitiveness of Kazakhstan" /1/. That is, it requires the introduction of modern educational technologies that meet the requirements of the time, which are based on an understanding of the educational process as a self-developing system, where student activity becomes the leading factor, and learning acts as a reflexive control, involving intersubjective interaction between the teacher and the student and ensuring development of their capabilities (G. M. Tyulyu, T. I. Shamova) /2/. The problem of researching factors contributing to the higher priority of spiritual culture, which concentrates the best social experience of many generations of people, is becoming increasingly relevant. Undoubtedly, the process of mastering the necessary knowledge, skills, experience, personal moral and value qualities affects the field of education, its content, forms and methods, the system of relationships between the teacher and the student.

Experimental methods

Analysis of the practice shows that the formation of students' moral culture by means of foreign language makes it possible to determine that a number of contradictions manifest themselves at the level of scientific research and practice of higher education: not identified the main directions of its solution; The importance of such means as a foreign language in many aspects of its teaching, forming an elusive but dynamic national image, contributing to finding the unbreakable integrity and spirituality of the rules governing the lives of nationalities living in the region, absorbing the centuries-old experience of living together, customs, habits ethical and aesthetic norms, ranging from the spoken language to the rules of behavior and communication with each other; pedagogical conditions and specificity of the course of this process are not revealed; between the elaboration in theory and practice of higher education of the formation of intercultural

competence of the individual and the need to study this process, taking into account the cultural and national specifics of the regions; between the social order for the formation of the intercultural competence of the individual in order to strengthen the national identity and spiritual community of the multinational people of Kazakhstan and the insufficient development of pedagogical strategies aimed at solving this problem, taking into account the ethnic variability of the regions of multicultural Kazakh society;

The need to strengthen the moral and value orientation of education (for example, teaching a foreign language in a non-linguistic university) is socially determined by the following series of contradictions between: the sharply increased need of society in enhancing spirituality, moral culture, the need for "foreign language literacy", on the one hand, and an ineffective system of teaching foreign languages that does not ensure the achievement of a specific positive result, on the other; altered numerous social functions of a person, requiring knowledge of foreign languages, effective communication with people of other cultures, the discovery for our young generation of modern world culture, the enormous spiritual and intellectual potential of the great Kazakh culture, on the one hand, and a decrease in the importance of national culture, lack of need a worthy appreciation of the meaning of national being and its moral values, on the other; objective awareness by the youth and society of high moral and value positions, integrating many facts accumulated in various areas of scientific knowledge based on the needs of knowledge of the world, of themselves and other people, on the one hand, and their low level of development among university graduates, on the other; the need to organize a value-oriented process of teaching a foreign language as a system of complex communicative tasks, on the one hand, and the lack of appropriate conditions aimed at shaping the personality of a specialist who owns the entire arsenal of communicative opportunities to strengthen the culture of international heritage and tolerance region, on the other.

The purpose of the study is to develop the concept of the educational process for the development of the moral culture of high school students in the education system using the example of teaching a foreign language.

The object of research is the educational process in developing students' moral culture in teaching a foreign language.

The subject of the research is the optimal pedagogical and didactic conditions in educational process for the developing of students' moral culture in teaching a foreign language in non-linguistic university in conditions of trilingual education.

The hypothesis of research. The development

of moral culture of University students by means of foreign language in the conditions of trilingual education is a complex educational process carried out on the basis of a holistic value pedagogical, methodological and philological model. This educational process involves: the selection of training material that reflects the classical and modern trends in education and language policy; analysis of intercultural universals and oppositions; implementation of educational activities focused on the accentuation of fragments of ethno-cultural and universal value picture of the world. The value approach in the development of equal culture of University students becomes the purpose of learning, a factor determining the entire educational organization of the course in a foreign language and a means of enhancing the personal spiritual potential of students. Value-based integrative approach in the educational process in the conditions of ethno-regional education system will become a holistic, basic scientific and methodological component of the development of moral and value orientations of University students, if:

1) Developed the theoretical foundations of the educational process for developing students' moral, including: principles for the implementation of the national-regional component in the educational process; modeling of upbringing situations in the process of comparative analysis of foreign language texts in conjunction with active methods of organizing cognitive and educational activities and developing on their basis a stable, consistent pedagogical system of humanistic views as a methodological basis;

2) Determined the system of requirements for the scientific and methodological support in developing of students' moral culture from the standpoint of historical and cultural orientation and the prospects for the further integration of the national culture into the global cultural and educational process;

3) Mastering the content of the subject being studied is aimed at forming an emotional-axiological attitude to it and the need for a deep mastering of national culture;

4) Developed model in developing of students' moral and value orientations, consisting of structural and functional components, principles, teaching methods based on a holistic value approach to the traditions of a foreign language culture as a means of preserving, transmitting and creatively reproducing the cultural heritage of nation in a dialogue of cultures;

5) Effective means in developing the moral culture of university students, including indicators of increasing their moral consciousness, are presented and tested, their specificity is specified.

In accordance with the problem, purpose, object, subject of research and the hypothesis put

forward, the following research tasks are defined:

1. Investigate the theoretical foundations of the moral and value orientations of university students and identify the mechanisms of their development in the context of disclosing the specifics of the value consciousness of students in educational system.

2. To substantiate the positive impact of the value approach in teaching a foreign language, the expediency of its use in the development of the moral values of the university as an innovative reserve and potential elite of the nation, accumulating ideas of future political, cultural and economic transformations in society.

3. To develop the whole scientific concept of spiritual self-development, self-improvement, and a student's conscious work on creating his own image of a harmoniously valuable personality taking into account national identity in the context of an ethno-regional education system in the context of a humanistic approach.

The methodological basis of the study was pedagogical, psychological, sociological and linguistic concepts, revealing the most important philosophical statements about the spiritual, activity and creative essence of the personality; moral, cognitive and pragmatic aspects of its formation in the process of interaction with society, carried out in the interests of a particular person in order to acquire their unique individuality, morality and creativity.

The study is based on the objective nature of the pedagogical search, the dialectic of the general and the particular; the acceptability of various approaches and assessments of pedagogical facts and phenomena; analysis of theories justifying: the unity of the logical and historical in the knowledge of the individual; activity and moral culture; humanistic orientation of education.

Sources of research were the works of philosophers, cultural scientists, historians, sociologists, teachers, psychologists, ethnologists, official documents regulating and regulating the sphere of professional training of specialists at the university, state general educational standards for specialists with higher education, standard curricula and programs, working curricula and programs of universities, textbooks, teaching aids, the study and synthesis of advanced teaching experience.

Conclusion

Methods of research work: theoretical and methodological analysis of scientific literature and program-methodical documentation; theoretical modeling; diagnostic methods (questioning, interviewing, interviewing, interviews, tests); practical methods (analysis of products of activity; pedagogical experiment; methods of statistical data processing.

The theoretical significance of the study consists in expanding the existing ideas about the moral

culture of university students as a basic component of overcoming their spiritual crisis: the concept of a "moral and cultural personality" is defined as part of the proposed holistic value approach as a pedagogically interpreted system concept that allows for pedagogical goal setting and forecasting and modern culture of students' education.

A system of didactic means has been developed that contribute to increasing the efficiency of this process by means of teaching a foreign language during the period of higher education in the context of the ethno regional educational system; revealed the promise of applied projects

REFERENCES:

1. Shamova T. I. Upravlenie razvitiem innovacionny'x proccessov v shkole [Managing the Development of Innovative Processes in School]. – Moscow: Feniks, 2002. -482p
2. Kalybekova A. A., Iskakova D. M. Teoretiko-metodicheskie aspekty' patrioticheskogo vospitaniya shkol'nikov na urokax inostrannogo yazy'ka [Theoretical and methodological aspects of the patriotic education of schoolchildren at foreign language lessons]. Almaty: Gylm, 2012, 254p.
3. Galskova N. D. Sovremennaya metodika obucheniya inostranny'm yazy'kam: Posobie dlya uchitelya [Modern methods of training in foreign languages: A training manual for teachers]. Moscow: ARKTI, 2003. – 351 p.
4. M. I. Evdokimova Vospitatel'ny'j potentsial uroka inostrannogo yazy'ka [Educational potential of a foreign language lesson //Inostranny'e yazy'ki v shkole [Foreign languages at school]. 2007, No. 4, pp. 7-9.
5. Passov E. I. Urok inostrannogo yazy'ka [Lesson of a foreign language] //Nastol'naya kniga prepodavatelya inostrannogo yazy'ka [Foreign language teacher's reference book]. Moscow: Feniks 2010. – 280 p.

TURSYNOVA GULDAR ISMAILOVNASenior teacher,
M. Auezov South Kazakhstan University,
Shymkent, Kazakhstan
E-mail: guldar.tursynova.74@mail.ru**BIMAKHANBETOVA NURSAULE BUKHARBAEVNA**M. Auezov South Kazakhstan University,
Shymkent, Kazakhstan

IMPLEMENTATION STUDENTS' MORAL CULTURE AT FOREIGN LANGUAGE LESSONS

Аннотация. Бұл мақалада жоғары сынып оқушыларының адамгершілік мәдениетін қалыптастырудағы шет тілдерінің рөлі қарастырылады. Білім беру мақсаттары қазіргі жоғары оқу орындарында оқытылатын барлық жалпы білім беретін пәндермен тығыз байланысты. Баланың мәдени және адамгершілік келбетін қалыптастыратын маңызды пәндердің бірі, сөзсіз, шет тілі болып табылады. Осылайша, білім беру стандартын жүзеге асырудың маңызды бағыттарының бірі білім беру компоненті болып табылады. Оған зияткерлік, азаматтық-патриоттық, шығармашылық, сондай-ақ адамгершілік тәрбие жатады. оқушы тұлғасының адамгершілік құрамдас бөлігі үштілді білім беру жағдайында оның әлеуметтенуінің негізгі аспектісі болып табылады. Сондықтан білім беруді дамытудың қазіргі кезеңінде шет тілін оқытудың негізгі мақсаты-зерттелетін тілде мәдениаралық қарым-қатынасқа қатысуға және өзі меңгерген шет тіліндегі сөйлеу әрекетін өз бетінше жетілдіруге қабілетті және дайын оқушының тұлғасы екендігі кездейсоқ емес. Қазіргі Қазақстанда бәсекеге қабілетті маман болу үшін қазіргі жастар адамзат ғасырлар бойы жинаған рухани-адамгершілік құндылықтарды игеріп, Үш тілді жетік меңгеруі керек екені анық.

Түйінді сөздер: адамгершілік, білім, шет тілі, студент, қалыптасуы, мазмұны, мәдениеті, ұлттық құндылығы.

Аннотация. В данной статье рассматривается роль иностранных языков в формировании нравственной культуры старшеклассников. Цели образования неразрывно связаны со всеми общеобразовательными предметами, изучаемыми в современных вузах. И одним из важнейших предметов, формирующих культурный и нравственный облик ребенка, несомненно, является иностранный язык. Таким образом, одним из важных направлений реализации образовательного стандарта является образовательная составляющая. К нему относится интеллектуальное, гражданско-патриотическое, творческое, а также нравственное воспитание. нравственная составляющая личности школьника является основным аспектом ее социализации в условиях трехязычного образования. Поэтому не случайно, что основной целью обучения иностранному языку на современном этапе развития образования является личность учащегося, способного и желающего участвовать в межкультурном общении на изучаемом языке и совершенствоваться самостоятельно в овладеваемой им иноязычной речевой деятельности. Очевидно, что для того, чтобы стать конкурентоспособными специалистами в современном Казахстане, современной молодежи необходимо овладеть теми духовно-нравственными ценностями, которые были накоплены человечеством на протяжении многих веков, и в совершенстве владеть тремя языками.

Ключевые слова: нравственность, образование, иностранный язык, студент, формирование, содержание, культура, национальная ценность.

Abstract. This article deals with the role of foreign languages at the formation of moral culture at High schools. The purposes of education are inseparably linked with all general education objects studied at modern high schools. And one of the major objects which forms cultural and moral shape of the child undoubtedly, is the foreign language. So, one of the important directions of implementation of the educational standard is the educational component. Intellectual, civil and patriotic, creative and also moral education concerns to him. he moral component of the identity of the student is the main aspect of her socialization in the conditions of trilingual education. Therefore it isn't casual that a main objective of training in a foreign language at the present stage of development of education is the identity of the pupil capable and wishing to participate in cross-cultural communication in the learned language and to be improved independently in ovladevayemy foreign-language speech activity by him. It is obvious that to become competitive experts in modern Kazakhstan, the modern youth needs to acquire those spiritual and moral values which have been saved up by mankind throughout many centuries and to perfectly know three languages.

Keywords: morality, education, foreign language, student, formation, content, culture, national value.

Introduction

The new processes happening in our society, formation and development of the market relations, an exit of Kazakhstan to the international scene demand new approaches in the field of training of specialists. Knowledge of a foreign language is a necessary condition of professional training of experts. The learning of foreign language gains qualitatively new value.

At the same time correctly organized training in foreign languages is means of formation of culture of the personality [3]. The block of the humanities which includes discipline "foreign language" studied by students, irrespective of their specialization, plays an important role in their common cultural development. The humanities, unlike natural, have the subject reality (the person, culture, history, spirit) in which valuable and semantic contents cannot be taken out for a framework of a theoretical research and enters its final conclusions [3]. In the course of the learning of foreign language students acquire this contents, realize the social importance of material and spiritual culture.

Achievement of the goals of social and scientific and arts education of any expert, irrespective of the profession elected by him as researchers note [4], gives:

- 1) understanding of development of the social organization and influence on her about science and technology;
- 2) formation of ability to anticipation of social economic, moral and other consequences of professional activity;
- 3) mastering the ethical, ethical and social norms necessary for formation of personal responsibility, for activity for the benefit of society, for achievement of personal success;
- 4) development of ability and interest in creative activity, need for continuous self-education;
- 5) logically to think of ability and to express convincingly the thoughts in an oral and written form;
- 6) ability to reveal and to critically analyze problems;
- 7) general acquaintance to masterpieces of literature and art and understanding of their role and influence on a civilization.

Experimental methods

The foreign language differs from other subjects studied in higher education institutions. First, it does not express fundamentals of any science (physics, chemistry, history, etc.) which problem of training are arms of students knowledge of communications and regularities of objects and phenomena of the objective world; secondly, foreign language skills are, first of all, means for achievement of the goals of other objects, is more whole than activity in general; obtaining new information from sources in a foreign language, communication with foreigners, exchange

of information, increase in the cultural level, etc.

In a basis of the current standard program the following provisions are put:

1. Foreign language skills are the integral component of vocational training of the modern expert of any profile;
2. The high school course of a foreign language has to have the professional focused character and its tasks are defined by communicative and informative needs of experts of the corresponding profile;
3. The program of a course has to be variable, i. e. consider, on the one hand, the needs for a foreign language and level of proficiency in these or those speech skills for a certain sphere of professional activity, with another, to consider the level of pre-university training of students.
4. Acquisition of a foreign language is acquisition of communicative competence which level can be various, but it is not lower than the level, allowing using language practically in the respective area of professional activity.

The practical course of a foreign language is considered in the program as the discipline designed to satisfy needs of future expert for acquisition of knowledge and abilities which will allow it:

- to carry out oral and written communication in a foreign language; to independently deepen knowledge and to improve the abilities received in higher education institution for further professional activity. The program provides training of the student in a certain volume of language knowledge taking into account the limited number of hours provided by training programs, acquainting him at the same time with knowledge and information as professional, and carrying out a humanization of training of future expert of a technical profile.

Therefore, in our opinion, not accidentally interest in a foreign language as to means of formation of the personality increased recently. So researchers note that problems of a foreign language as subject matter include outlook formation, understanding of language as means of communication, explanation of existence of communication of language with thinking. Also it is noted that correctly put training in foreign languages contributes to the development of thinking, both memory, and imagination, views and beliefs [2].

About a possibility of formation of separate lines of the personality in the course of teaching a foreign language was repeatedly asked by L. V. Shcherba and A. V. Monigetti [2]. I. L. Bim also notes that the foreign language together with other subjects performs functions of formation of the identity of the person. [2]. Language, according to them, has to promote the best mastering the chosen specialty, expansion through direct use of foreign sources of information, the student's outlook, to deepening of his knowledge. Therefore, the foreign language in higher education institution is designed to play an

important role in formation of the general culture of future expert. Language, according to them, has to promote the best mastering the chosen specialty, expansion through direct use of foreign sources of information, the student's outlook, to deepening of his knowledge. Therefore, the foreign language in higher education institution is designed to play an important role in formation of the general culture of future expert.

For familiarizing of the teacher and the student with inexhaustible heritage of moral culture of mankind, its features unless Tia in the history of the Kazakh people is necessary the system allowing to create abilities to select the theoretical and ethnopedagogical ideas, to be guided in a flow of pedagogical information, to shift the ideas of moral development of the personality to modern methodical level. Therefore at development of the system of teaching and educational work with students on formation of moral culture in the course of training in foreign languages national peculiarities of moral education of the Kazakh people have to be considered. Ethnocultural approach assumes consideration of the personality as carrier of original culture of the ethnos transferred by means of language. Process of formation of the personality, formation of moral culture is possible in speech communication therefore the role of the cultural knowledge acquired in a verbal form is big. The ethnic culture understood as the system of a certain cultural wealth, forms of activity inherent for specific ethnos promotes formation of personal qualities of the person.

The methodical solution of the problem of education on occupation is implemented first of all in integrity of teaching and educational process. System approach allows to use most fully the training factors bearing educational potential. Treat these factors:

- a) maintenance of a training material;
- b) tutorials, including authentic materials;
- c) forms of the organization of cognitive activity;
- d) methods, forms and receptions which are used by the teacher in educational process;
- e) various forms of control, self-checking and mutually control of the student;
- e) maintenance at students of interest in a subject, formation of resistant motivation to the learned foreign language.

The listed factors help to include each student in vigorous educational activity and, of course, considerably define educational opportunities of a subject which are caused, first of all, by the nature of language as the public phenomenon, its functions as means of communication, transfers of thoughts, knowledge from generation to generation, storages of information and also regularities of development of language.

Thus, realization of educational problems, in particular, of a problem of formation of outlook in

the course of the learning of foreign language, has to be carried out through contents of educational texts where it is necessary not only to acquaint students with the country of a target language and traditions, customs, culture, history, literature, and in comparison to enter texts about history of the people, its spiritual and moral culture, traditions, etc. For example, the statements of great educators about languages, use of the bibliography of outstanding figures of the Kazakh people and also materials of national pedagogics on occupations of development of the speech.

In the theory and practice of a learning of foreign language in not language higher education institution attention is paid to training in abilities of selection and processing of information. In conditions when each ten years there is a doubling of information, there is an urgent need in ability to work with the book. The foreign language as a subject is designed to expand and deepen acquaintance of students to the book, to increase possibilities of familiarizing with the accumulated human experience reflected in the book [1]. But assimilation of information in not language higher education institutions should not be end in itself. It is necessary to subordinate her to a problem of training of specialists to the forthcoming activity. In this regard V. G. Afanasyev notes that important not only to give students in perhaps short time at most information how many to teach to be guided independently in a flow of information, it is possible to use more effectively information in practical affairs [1;2].

Conclusion

The personality and professional competence of the expert – "total product" of all pedagogical systems operating and interacting at the higher school. Each of them, carrying out the special purpose, is a component of complete system of formation of moral culture of the student as future professional. Training in foreign languages at economic specialties in higher education institution becomes one of the main factors of formation of moral culture at students if:

- to realize a purpose on unity of the general and professional development of students in the course of the learning of foreign languages;

- training in foreign languages will correspond to stages of formation of the identity of future expert, will support, fix and deepen those changes in it which are caused by the system of vocational training in general;

- the types of speech activity directed to formation of moral culture of students have to be organized in typical conditions of production, public-political, cultural educational activity of future expert;

- tutorials will provide high activity not only language activity of students, but also estimated and also to promote formation of moral culture of communication.

REFERENCES:

1. V. S. Agapov *Konceptsiya duxovno-nravstvennogo vospitaniya uchashejsya molodyozhi A. S. Metelyagina* [The concept of spiritual and moral education of the learners A. S. Metelyagin's youth]. *Problemy' formirovaniya b razvitiya lichnosti v psixologii i pedagogike* [Problems of formation and development of the personality in psychology and pedagogics]. Moscow, 2001, no 4, pp. 31-33.
2. E. M. Arapova *Nravstvennoe vospitanie na urokax inostrannogo yazy'ka* [Moral education at foreign language lessons] // *Festival' pedagogicheskix idej "Otkry'ty'j urok"* [The Festival of the pedagogical ideas "An open lesson"]. – Moscow, 2009, pp. 157-162.
3. N. D. Galskova. *Sovremennaya metodika obucheniya inostranny'm yazy'kam: Posobie dlya uchitelya* [Modern methods of training in foreign languages: A training manual for teachers]. Moscow: ARKTI, 2003. – 351 p.
4. M. I. Evdokimova *Vospitatel'ny'j potentsial uroka inostrannogo yazy'ka* [Educational potential of a foreign language lesson] // *Inostranny'e yazy'ki v shkole* [Foreign languages at school]. 2007, No. 4, pp. 7-9.
5. Passov E. I. *Urok inostrannogo yazy'ka* [Lesson of a foreign language] // *Nastol'naya kniga prepodavatelya inostrannogo yazy'ka* [Foreign language teacher's reference book]. Moscow: Feniks 2010. – 280 p.

УТЕШЕВА АЛИЯ ЖАЛЕЛОВНА

к. п. н., доцент,
Международный Гуманитарно – технический университет,
Республика Казахстан, г. Шымкент
E-mail: utesheva-1958a@mail.ru

ПЕРНАКУЛОВА САУЛЕ АЖИБЕКОВНА

старший преподаватель
Международный Гуманитарно – технический университет,
Республика Казахстан, г. Шымкент

ЭМПАТИЧЕСКАЯ КУЛЬТУРА СТУДЕНТОВ КАК ОСНОВА РАЗВИТИЯ ПРОФЕССИОНАЛИЗМА БУДУЩЕГО ПЕДАГОГА

Түйін. Бұл мақалада біз болашақ мұғалімнің кәсібилігін дамытудың негізі ретінде студенттердің эмпатикалық мәдениетін оқыту процесін ұйымдастырудың кейбір әдістері мен формаларын анықтадық. Эмпатикалық мәдениеттің мәні мен сипаттамалық қасиеттері, сондай-ақ оларды зерттеудің теориялық және әдіснамалық тәсілдері қарастырылады.

Кілтті сөздер: Эмпатия, эмпатикалық мәдениет, эмпатикалық белсенділік, диалог.

Резюме. В данной статье мы обозначили некоторые приемы и формы организации процесса обучения эмпатической культуры студентов как основы развития профессионализма будущего педагога. Рассмотрены сущность и характерные свойства эмпатической культуры, а также теоретико-методологические подходы к их исследованию.

Ключевые слова: Эмпатия, эмпатическая культура, эмпатическая деятельность, диалог.

Summary. In this article, we have outlined some methods and forms of organizing the process of teaching students' empathic culture as the basis for developing the professionalism of the future teacher. The essence and characteristic properties of empathic culture, as well as theoretical and methodological approaches to their research are considered.

Keywords: Empathy, empathic culture, empathic activity, dialogue.

Высшее педагогическое образование является особой сферой системы образования Казахстана в целом. В ней, с одной стороны, осуществляется воспроизводство аккумулированных в прошлом педагогических знаний и опыта, с другой, закладывается и определяется облик будущего педагога, способного не только транслировать знания и опыт, накопленный человечеством, но и формировать умения школьников самостоятельно добывать новые знания; не только рационально знать, понимать и учитывать действующие на ученика обстоятельства, но и способного к взаимопониманию, человеческому участию, сочувствию, сопереживанию. С этой точки зрения успешность функционирования высшей педагогической школы во многом определяется уровнем ее гуманизации. Гуманизм в философском смысле исторически изменяющаяся система воззрений, признающая особую ценность человека как личности, его право на свободу, счастье, развитие и проявление своих сил и способностей, считающая благо человека приоритетным критерием в оценке деятельности социальных институтов.

Гуманистическая ориентация образовательного процесса, обращенность к личности будущего специалиста – педагога обусловлена сме-

ной образовательных парадигм, фиксирующий переход от массово-репродуктивных форм и методов преподавания к индивидуально-творческим, а также подготовкой будущего учителя к профессионально-компетентному вхождению в рынок труда с прочно сформированными потребностями в постоянном профессиональном самообразовании и саморазвитии.

В последнее время идет активное обсуждение стратегии и тактики осуществления реформы высшего педагогического образования как на макроуровне (в масштабах региона и государства), так и на микроуровне (конкретный вуз, в том числе и негосударственный). В связи с этим особую актуальность приобретает повышение профессионально-педагогической культуры будущего молодого учителя. При низкой культуре обучающихся и отсутствии навыков эмпатической культуры все намеченные реформы так и останутся на стадии теоретического обсуждения. На актуальность данной проблемы обращают внимание многие исследователи: А. А. Бодалев, Т. И. Гаврилова, И. Б. Крылова, А. Б. Орлов, М. А. Хазанова, К. Роджерс, И. М. Юсупов и другие авторы.

Между общей культурой личности и культурой общества существует сложная взаимосвязь, состоящая в том, что культура личности,

хотя и зависит от экономики общества, вместе с тем может ее опережать. Последнее означает, что возможно воспитание высокой профессионально-педагогической культуры, в том числе эмпатической, отдельной категории граждан, которые в последующем помогут поднять уровень развития всего общества. В первую очередь сказанное относится к молодежи, которая не отягощена стереотипами прежних социально-политических и экономических отношений. Поэтому необходимо глубокое теоретическое осмысление проблемы как общей, так и эмпатической культуры молодежи, выявление ее специфики, разработка и реализация специальных программ и спецкурсов по формированию эмпатии студентов с учетом их психологических особенностей. Это будет способствовать решению актуальной проблемы качественного повышения профессиональной подготовки студенческой молодежи, существенно увеличит шансы выпускника на жизненный успех, позволит ему занять активную сознательную гражданскую позицию, расширит диапазон применения его способностей и, наконец, даст возможность легче адаптироваться в постоянно изменяющихся рыночных условиях.

Необходимо различать эмпатию как свойство личности (эмпатичность как потенциальную способность к проявлению эмпатии) и эмпатию как процесс, актуально осуществляющийся в ситуации взаимодействия. Говоря о функциях эмпатии, некоторые исследователи отмечают, что она является ключом к подлинному пониманию человека, иначе говоря, компонентом педагогической наблюдательности, условием установления тесного контакта между людьми и подлинного диалогического общения, фактором, который все более способствует эмоциональной интеграции человека с миром, восстановлению нарушенных связей с окружающими, необходимым условием любого творчества.

Эмпатия, как пишет Гаврилова Т. П. [1] способствует сбалансированности межличностных отношений. Она делает поведение человека социально обусловленным. Развитая у человека эмпатия – ключевой фактор успеха в тех видах деятельности, которые требуют в чувствования в мир партнера по общению, и, прежде всего, в обучении и воспитании. Поэтому эмпатия рассматривается как профессионально важное качество педагога. Как отмечал В. А. Сухомлинский, «учителю следует начинать с элементарного, но вместе с тем и наитруднейшего – формирования способности ощущать душевное состояние другого человека, уметь ставить себя на место другого в самых разных ситуациях». И далее: «Глухой к другим людям останется глухим к самому себе: ему будет недоступно самое главное в самовоспитании – эмоциональная оценка собственных поступков» [2].

Следует отметить, что вплоть до начала 80-х годов термин «эмпатическая культура» почти не употреблялся в научной литературе. Объясняется это тем, что специфика формирования самого явления эмпатической культуры не становилась предметом специальных разработок, а исследовалась косвенно, в плане решения общих и специальных задач подготовки студентов к работе в школе.

Отметим тот факт, что в результате логико-методологического анализа сущности развития эмпатической культуры как субъекта общения А. А. Бодалевым было установлено, что, будучи по своей природе социальным явлением, эмпатическая культура на уровне индивидуальной формы бытия предстает в виде единства трех процессов: обмена информацией, познания людьми друг друга, формирования и развития межличностных отношений [3]. В силу этой особенности человек, вступая в общение в какой бы то ни было сфере социальной практики, в том числе и в процессе школьного обучения, закономерно реализует информационно-коммуникативную, перцептивно-коммуникативную и интеракционно-коммуникативную функции. Поэтому эмпатическая культура представляет собой феномен, механизм функционирования которого обусловлен особенностями взаимодействия субъекта и объекта учебно-познавательной деятельности (М. Г. Маркина), А его внутренняя структура определяется единством трех компонентов: вербального, перцептивного, интеракционного, способствующих успешной реализации соответствующих функций общения студентов.

В своем исследовании исходными для нас стали следующие методологические положения:

-эмпатическая культура — это системное образование, включающее в себя ряд структурно-функциональных компонентов;

-понятия «эмпатическая культура» и «эмпатическая деятельность» – тождественны, но едины;

-эмпатическая культура сугубо индивидуальна, она исключительно проявляется в своих носителях.

Проблема формирования эмпатической культуры — это проблема взаимодействия людей, при котором происходит взаимообразное формирование. Развитие эмпатии невозможно без наличия априорных знаний о психолого-педагогических особенностях личности, поскольку от уровня сформированности этих знаний зависит качество общения.

Эффективность процесса формирования эмпатической культуры студентов во многом зависит от умения педагога использовать метод диалогового общения. Общение через диалог рассматривается нами как эмоционально интеллектуальный метод стимулирования изучаемого

процесса в том смысле, что такой вид общения способствует реализации субъектных отношений в образовательном процессе. В данном случае мы используем категорию «метод эмоционально-интеллектуального стимулирования», поскольку диалоговое общение не может быть «уложено» в рамки приема. Однако, это не искажает смысл и сущность изложения, а лишь подчеркивает значимость используемого технологического комплекса формирования эмпатической культуры студентов.

Как известно, термин «диалог» означает множество смыслов или разные смыслы. Монологическое общение подразумевает доминирование во взаимодействии единого смысла, единой воли одного из участников общения (например, учителя), что должно быть безоговорочно принято остальными участниками (например, учениками). Диалоговое же общение есть совместное обсуждение ситуации, причем важным является факт совместной направленности на разрешение проблем. Если в системе монологического общения один из участников активен (субъект общения) и направляет свою активность на другого участника (объект общения), который остается при этом пассивным, то диалогическое общение подразумевает активность (субъективность) всех участников. При этом активность направлена на предмет общения, а не на личность одного из участников, и само общение опосредуется, прежде всего, именно предметом. Им могут быть все сферы человеческой деятельности. В нашем случае это внутренний мир человека, межличностные отношения, социальное окружение, учебные занятия и т. п. Субъектами диалогического общения в процессе формирования эмпатической культуры студентов становятся все его участники — студенты и педагог. Поэтому предмет их профессионального и практически ориентированного общения должен отвечать ряду требований:

-в нем должны быть воплощены те интересы и смыслы, которые занимают в данный момент одну из ведущих позиций в иерархии мотивов субъекта;

-каждый из партнеров имеет свое собственное, отличающееся от другого, видение предмета;

-содержание предмета общения порождает в участниках индивидуальные смыслы, которые пересекаются в ходе взаимодействия и создают общее смысловое поле.

Таким образом, индивидуальному сознанию открывается то, что ранее было от него скрыто ввиду одностороннего видения предмета. Можно говорить о равенстве позиций партнеров в диалоге, поскольку они раскрывают друг другу те грани предмета, которые иначе не могут обнаружиться. Поэтому участники взаимодействия выступают как ценности друг для друга. По-

добный взгляд на предмет общения объясняет и такое свойство диалога, как его открытость или способность открыто предъявить свою позицию в отношении предмета. Вне предмета общения открытость может выглядеть как монологическое выражение личности, вызывающее порой у партнера различную гамму реакций – от чувства неудобства до раздражения.

Процесс формирования эмпатической культуры студентов, естественно, предполагает и функционально-ролевые, или деловые отношения. Для такого рода отношений характерно общение, связанное с главной функцией изучаемого процесса – передачей студенту знаний и умений, необходимых для развития его эмпатической культуры. Предметом диалога здесь выступает предметная деятельность, а в качестве содержания – специальные знания и культурно-исторический опыт человечества.

Таким образом, диалоговое общение, несомненно, способствует формированию эмпатии как личностного, профессионально-значимого качества студентов.

Диалоговое общение как метод располагает богатым арсеналом эмоционально-интеллектуальных приемов, способствующих становлению и развитию эмпатической культуры. Кратко раскроем суть данных приемов.

Идентификация (от лат. *identificare* — отождествление) – это способ понимания другого человека через осознанное или неосознанное уподобление его характеристикам самого субъекта. В рамках нашего исследования представляет интерес рассмотрение идентификации как механизма переноса себя в ситуацию, позицию другого человека. В процессе этого проникновения усваиваются личностные смыслы, что помогает понять внутреннее состояние, намерения, мотивы, чувства другого человека, а это, в свою очередь, обеспечивает эффективность процесса формирования эмпатической культуры педагога.

Резюмирование – прием, похожий на интерпретацию; только в этом случае подытоживаются основные идеи и чувства собеседника, высказанные им открыто в конкретном фрагменте разговора. Здесь точка зрения слушающего в понимании участника диалога присутствует в большей степени, чем в простом перефразировании. Резюмирующие реакции помогают соединить фрагменты разговора в смысловое единство. Они дают уверенность в точности восприятия сообщения собеседника и помогают студенту понять, насколько хорошо ему удалось передать свою мысль.

«Зеркало» – прием повторения последней фразы с изменением порядка слов. Этот прием предполагает только отражение высказывания студента. «Зеркало» помогает осмыслить собеседнику его же высказывание, тон и манеру

произношения. Данный прием направлен на установление взаимопонимания.

«Имя собственное» – при взаимодействии со студентом следует чаще обращаться к нему по имени, что вызывает не всегда осознанное им чувство удовлетворения.

Подбадривания и заверения – это приемы подтверждения того, что педагог хочет принять мысли и чувства студента безотносительно к тому, какими бы они не оказались. Приведем примеры реакций такого типа: «Да, я понимаю твоё состояние», «Продолжайте, продолжайте. Это интересно», «Приятно слышать». Их, прежде всего, всего называют открывающими, т. е. такими, которые способствуют открытию диалога, особенно в самом начале. Эти реакции снижают напряженность собеседника, возникающую из-за боязни быть непонятым или получи и, молчаливый отказ.

Самораскрытие — иллюстрация на конкретном примере того, как у других людей протекают процессы, подобные тем, которые переживает студенты. Подобие должно заключаться не в сходстве внешних обстоятельств, ситуаций а в глубокой идентичности значений и чувств. Конкретные иллюстрации должны быть безоценочными, т. е. не иметь характер моральных оценок и поучений. Это не идеализированный образ (так должно быть), а бывший в действительности инцидент с различными проявлениями особого состояния, через которые проходит человек. Приводимые данные должны быть достаточно подробными и точными, чтобы студент имел возможность самостоятельно сделать вывод. Самораскрытие, являясь полезным эмоционально-интеллектуальным приемом стимулирования развития эмпатической культуры студентов, не меньше пользы приносит и для личностного роста педагога.

Эмоциональный отклик – это отражение в форме непосредственного переживания жизненного смысла, явления и ситуации. Внешне эмоциональный отклик выражается в мимике, речи и пантомимике. Он выступает в роли регулятора общения и определяет его способы и средства. Данный прием может оказать влияние не только на отдельные действия студента, но и на его эмоциональное состояние в целом.

Предлагаемые эмоционально-интеллектуальные приемы стимулирования процесса формирования эмпатической культуры студентов в границах диалогового общения способствуют использованию другого приема – установление личного контакта. Этот прием содействует обнаружению связи между двумя лицами, вступающими во взаимодействие и общение.

Личный контакт может быть разных видов. Это физический (тактильный) контакт, который устанавливается посредством прикосновения; визуальный — посредством взгляда; вербальный – с помощью слов; пластический – выраженный

жестом; предметно-действенный — когда предмет и действие выступают средством установления связи. Наибольшую ценность для воспитания эмпатической культуры студентов представляет визуальный контакт — взгляд глаза в глаза. Р. Кэмпбелл пишет: «Открытый, естественный, доброжелательный взгляд прямо в глаза ребенку существенно важен не только для установления хорошего коммуникативного взаимодействия с ним, но и для удовлетворения его эмоциональных потребностей». То есть, с точки зрения формирования эмпатической культуры студентов, важно вырабатывать данное умение: «не взгладывать» на студента, выходя на общение с ним, а «смотреть» в его глаза, посылая через свой взгляд эмпатию и веру в него. Визуальный контакт устанавливается нами сразу с каждым студентом группы. Постепенно он дополняется вербальным, тактильным, предметно-действенным контактом в процессе отработки данного приема формирования эмпатии у студента.

Шутка и юмор – очень эффективный и эффективный прием формирования эмпатической культуры студентов вуза. Шутка снимает психологическое напряжение, подчеркивает доброжелательные отношения, снимает унылое или агрессивное состояние духа, а, следовательно, высвобождает активный разум и помогает решать ясно какой-либо вопрос. Шутка активизирует, отвлекает, расслабляет, рождает эмпатию. Проблема данного приема не в его признании, а в его организации. Как научить студента шутить? Мысленно подняться над ситуацией и посмотреть на нее со стороны, попытаться обнаружить смешную сторону в противостоянии двух партнеров, при этом обозначить словесно, что видится со стороны.

Цицерон в своем руководстве для ораторов полагал, что смешное включает в себя: двусмысленность, неожиданные умозаключения, каламбуры, необычное истолкование собственных имен, пословицы, аллегория, метафоры, иронию. Среди юмористических приемов можно выделить: иронию, парадоксы, ложное усиление, двойное истолкование, ложное противопоставление, намеки.

Использование юмористических приемов и шутки активизирует и оживляет процесс формирования эмпатической культуры студентов вуза.

Таким образом, в данной статье мы обозначили некоторые приемы и формы организации процесса обучения эмпатической культуры студентов как основы развития профессионализма будущего педагога. Задачей преподавателя является создание деловой обстановки, умение активизировать пассивных участников той или иной ситуации, добиться понимания каждым участником предмета и целей воспитательного процесса, уметь создать ситуацию, вызывающую устремленность в действие, честолюбие, нацеленность на результат.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Гаврилова Т. П. Эмпатия и её особенности у детей младшего и среднего школьного возраста: Автореф. дис. . канд. психол. наук. -М., 1997. -20 с.
2. Сухомлинский В. А. Избранные педагогические сочинения /Сост. О. С. Богданова, В. З. Смаль. -М. : Педагогика, 1979.
3. Бодалев А. А. Формирование понятия о другом человеке как о личности. -М., 1970.

УТЕШЕВА АЛИЯ ЖАЛЕЛОВНА

к. п. н., доцент,
Международный Гуманитарно – технический университет,
Республика Казахстан, г. Шымкент
E-mail: utesheva-1958a@mail.ru

КУРАЛОВА ПЕРИЗАТ СЕЙЛХАНОВНА

старший преподаватель,
Международный Гуманитарно – технический университет,
Республика Казахстан, г. Шымкент

ВОЗМОЖНОСТИ ПРИМЕНЕНИЯ МЕТОДОВ ТЕАТРАЛЬНОЙ ПЕДАГОГИКИ В МУЗЫКАЛЬНОМ ОБУЧЕНИИ

Түйін. Мақала музыкалық оқытуда театр педагогикасының әдістерін қолдану мәселесін зерттеуге арналған. Жеке тұлғаның ішкі (психикалық) және сыртқы (физикалық) жақтарын жетілдіруге көмектесетін театр технологиялары қарастырылды.

Кілтті сөздер: әдістері, театр педагогикасы, музыкалық оқыту.

Резюме. Статья посвящена исследованию проблемы применения методов театральной педагогики в музыкальном обучении. Рассмотрены театральные технологии, помогающие усовершенствованию как внутренней (психической), так и внешней (физической) стороны личности.

Ключевые слова: методы, театральная педагогика, музыкальное обучение.

Summary. The article is devoted to the study of the problem of applying the methods of theater pedagogy in music education. Theatrical technologies that help to improve both the internal (mental) and external (physical) sides of the personality are considered.

Keywords: methods, theater pedagogy, music education.

Главной целью всякого воспитания и образования является гармонично и всесторонне развитая личность. Динамичный характер современной жизни предъявляет повышенные требования к человеческой личности. На сегодняшних студентов, будущих учителей, возложена большая ответственность – растить поколение нового XXI века, и от них во многом зависит – каким ему быть.

По сложности решаемых проблем, полифункциональных личностных качеств, по степени ответственности возлагаемых обществом на учителя задач, профессия учителя является одной из самых трудных и благородных. По своей созидательной сущности она направлена на совершенствование самого главного на Земле – Человека.

Личностное влияние на формирование духовного мира подрастающего поколения всегда было и будет определяющим. Главное всегда будет зависеть от личности непосредственного воспитателя: ее влияние на молодую душу составляет ту воспитательную силу, которую нельзя заменить ни учебником, ни моральными сентенциями, ни системой наказания и поощрения.

Актуальным в современном педагогическом образовании становится изучение условий для наиболее полного раскрытия творческого потенциала личности студентов, вовлечения их в творческую деятельность, которая на наш взгляд является основой ее профессионального

роста, развития и совершенствования.

При изучении педагогического творчества и активизации роли учителя в педагогическом процессе возникает проблема применения методов театральной педагогики в музыкальном обучении

Истоки взаимодействия театральной и музыкальной педагогики подготовки будущих учителей музыки относятся к концу XIX – началу XX веков. Вопрос сопоставления актерской и педагогической деятельности нашел отражение в исследованиях П. М. Ершова, А. П. Ершовой, В. М. Букатова, О. С. Булатовой, А. К. Подгорной и др.

Выводы о сходстве концептуальной основы в деятельности актера и педагога подтверждают следующие их общие элементы: – реализация социальной функции воспитания.

В последнее десятилетие значительно вырос интерес исследователей к проблеме обучения будущих учителей в педагогических вузах средствами театрального искусства. Анализ публикаций показывает, что гуманизация системы обучения и воспитания, выработка у студентов педагогических вузов умений творческого характера приобретает особое значение в педагогическом образовании.

В. А. Ильев, сопоставляя способности актеров и педагогов, выделяет четыре круга способностей учителя, работающего согласно принципам театральной педагогики [1].

Первый круг способностей педагогической

деятельности составляют коммуникабельность, эмоциональная устойчивость, профессиональная зоркость, динамизм, оптимизм, креативность.

Второй круг составляют способности, общие для всех видов искусства: воображение, образная память, образное мышление, способность переводить абстрактную идею в образную форму, активная реакция на явления действительности, тонкая чувствительность, общая эмоциональная восприимчивость. К этому кругу он так же относит специфические художественные свойства и чувства личности: тонкий вкус, чувство меры, чувство формы, поэтические чувства, то есть способность в обыденном видеть особенное, неповторимое.

Третий круг способностей выделяется для области театральной режиссуры: аналитические, суггестивные, экспрессивные, организаторские, а так же событийно-зрелищное мышление.

Четвертый круг способностей составляют сценический темперамент, способность к перевоплощению, сценическое обаяние, заразительность и убедительность, сценически яркие внешние данные.

В анализе, проведенном В. А. Ильевым, вскрываются основные тенденции и направления развития творческих способностей учителей, опирающихся на научно обоснованные рекомендации театральной педагогики.

Согласно позиции Гариповой Г. А., артистические и режиссерские способности должны органично входить в состав специальных педагогических способностей [2].

Театральная педагогика, существуя внутри общей педагогики, всегда привлекала к себе интерес. Этот интерес усилился в начале 80-х годов XX столетия. В высших учебных заведениях вводились специальные театральные предметы, а в средних школах – уроки театра. Будущие учителя проходили специальные тренинги по актерскому мастерству. Тогда в терминологию педагогики вошли новые понятия как «роль», «задача персонажа», «образ» и «режиссура». Многие педагоги считают целесообразным использование театральной методики в педагогической теории. Арсенал театральной педагогики нужно использовать не на «специальных» занятиях, а в ежедневно проводимой педагогом деятельности. Так как при воплощении какого-либо театрально – творческого замысла необходимые знания и навыки становятся для обучающегося привлекательными средствами, которые успешно осваиваются и дают педагогический эффект.

Принято читать, что методы театральной педагогики относятся к методам стимулирования процесса образования. К театральной педагогике можно отнести много методов, но основными и применяемыми считаются:

-метод игрового существования;

-метод театрализации;

-метод игровой драматизации;

- метод физических действий К. С. Станиславского[3].

Особую актуальность приобрел метод игровой драматизации. Это обуславливается:

- огромным педагогическим потенциалом (использование метода игровой драматизации может значительно повысить уровень эмоциональной организованности и отзывчивости, тренированности и подвижности, памяти, внимания, познавательного интереса, навыков коллективного труда, ответственного отношения к своим действиям,);

-возможностью применения на уроках музыки, во внеурочной деятельности и на уроках эстетического характера;

-полифункциональностью (он выполняет развивающую, воспитательную, обучающую, гносеологическую, эстетическую, терапевтическую функции) .

Впервые применение метода игровой драматизации нашло отражение в трудах русского философа Н. Н. Бахтина. Он считал, что основой драматизации изначально являлось сценическое действие в музыкально – драматических представлениях античности и зародилась из хоровых выступлений, танцев и диалога античных времен.

Проблема драматизации учебного материала, то есть сценических методах преподавания, поднимался в педагогических изданиях на рубеже XIX-XX вв. Студенты Гарвардского университета в 1888 г. первыми ввели метод игровой драматизации. Впоследствии этот метод стал применяться в известных школах С. Холла и П. Эллиота в США, в сельской школе Х. Финлей-Джонсон в Англии, С. Фора и М. Гайяра во Франции, «Гаубинду» Г. Литца в Германии [4].

В 1911 г в России была опубликована первая книга о методе игровой драматизации. Автором являлся – американский педагог Н. Тичер [5]. . В своей книге он указывает на то, что обучение в школе не учитывает «драматический инстинкт» ребенка, поэтому педагогика американской школы разработала свой прием – драматизацию учебного материала, который лучше всего применять именно в начальной школе.

Каждый вид искусства имеет свой выразительный язык. Нельзя представить себе произведения литературы без слов, произведения музыки без звуков и ритма, произведения живописи без цвета. Так и театр не существует без действующего в нём актёра.

Театральное искусство доступно и школе. Современная театральная педагогика разработала уникальную систему тренингов, упражнения, которые развивают память, воображение, мышление. Осваивая их, учитель обретает знание механизмов взаимодействия, восприятия,

природы творческого процесса.

Одним из основополагающих методов в театральной педагогике является метод физических действий К. С. Станиславского[3]. Данный метод основан на анализе пьесы, последующие действия которой выстраиваются в логическую цепь, образуя сквозное действие. При исполнении роли сквозное действие всегда остается неизменным, помогая актеру становиться образом, жить его жизнью как своей. В свою очередь действия актера приобретают различный характер, обусловленный его самочувствием в момент творчества, предполагая формирование и проявление таких чувств, как искренность, открытость, убежденность. Для педагогической профессии данный метод интересен тем, что предполагает развитие свойств познавательных психических процессов личности школьника, определяющих выразительность ее экспрессивных проявлений, а также способность к самокоррекции, гармоничности поведения.

Основная задача учителя – заинтересовать обучающихся в обучении. При этом он использует всевозможные средства. Одним из таких средств является метод театрализации. Данный метод можно использовать, как и во внеурочной деятельности, так и на самих уроках.

Для учителя музыки важно не только то, что и как он сам рассказывает, но и как оценивают его работу «слушатели», «что» и «как» выполняют его ученики – именно такой акцент нужно делать при определении художественно-педагогической идеи театрализованного урока музыки и составлении его режиссерской партитуры.

По суждению Л. Д. Ильиной, использование педагогом-музыкантом метода театрализации способствует созданию творческой обстановки на уроке, содействует лучшему восприятию учащимися сообщаемого, повышает интерес и вызывает глубокие сопереживания.

Необходимо выделить три этапа работы над театрализованным уроком музыки и ролью, над

которой работает актер. Первый этап – дорепетиционный – содержит анализ художественного материала, рождение замысла, когда в воображении создается художественный образ: у актера – образ героя, персонажа; у учителя музыки – образ урока.

Второй этап – технический – отрабатывается художественный и музыкальный материал, «обкатывается» на репетициях роль, «режиссируется» и «репетируется» урок музыки, уточняется художественно-педагогическая идея, составляется план.

Третий этап – процессуальный – воплощение творческого замысла актера на спектакле, концерте, учителя музыки – в школе, классе на интегративном уроке музыки, внеклассном мероприятии.

Соответственно по каждому этапу работы можно выделить и качества, которыми должен обладать педагог-музыкант:

– для первого этапа – чувство новизны, самокритичность, склонность к творческому сомнению;

– для второго этапа – творческое воображение, чувство прекрасного, способность проводить аналогии;

– для третьего этапа – самокритичность, способность обосновывать результаты творчества, способность анализировать, широта и глубина полихудожественных знаний, умений и навыков.

Театральные технологии помогают сформировать внутреннюю и внешнюю технику, педагогический артисорганнизм, т. е. усовершенствовать как внутреннюю (психическую), так и внешнюю (физическую) стороны личности. Следовательно, элементы театральной педагогики не только способствуют гармонизации целостной личности педагога-музыканта, но и помогают раскрыть его творческий потенциал, обогатить духовный мир, что в дальнейшем поможет создать особую творческую атмосферу на интегративных уроках музыки в школе.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Ильев В. А. Когда урок волнует : (театральная технология в педагогическом творчестве) : учебное пособие. Пермь : Пермский гос. ин-т искусства и культуры, 2008
2. Гарипова Г. А. Формирование артистизма личности будущего учителя музыки : автореферат дис. . . . кандидата педагогических наук : 13. 00. 01 / Казан. гос. пед. ун-т. – Казань, 2002. – 22 с.
3. Станиславский, К. С. Работа актера над собой [Текст] / К. С. Станиславский. – М. : Артист. Режиссер. Театр. – 2002. – 370 с.
4. Шульпин А. П. Театральные каникулы. Проблемы развития детского и юношеского театра. Сборник статей и материалов. М. : ГРДИТ, 2004
5. Тичер, Н. Драматизация, как один из методов современной школы / Н. Тичер. – Санкт-Петербург : Синод. тип., 1911. – 48 с. : ил. ; 24.

ФИЛОЛОГИЯ ҒЫЛЫМЫ ФИЛОЛОГИЧЕСКАЯ НАУКА PHILOLOGICAL SCIENCE

ӘОЖ 930. 1: (574)

АЙДАРОВА АЙГАНИМ АМАНГЕЛДИЕВНА

педагогика ғылымдарының магистрі,
филология факультеті,
М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті,
Шымкент қ.

МОМБЕКОВА ЭЛЬМИРА БАХИТЖАНОВНА

педагогика ғылымдарының магистрі,
филология факультеті,
М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті,
Шымкент қ.

РУХАНИ ЖАҢҒЫРУ: БОЛАШАҚҚА ЖАҢА ҚАДАМ

Түйін. Бұл мақалада жалпы ұлттық кең көлемді жарияланып жатқан рухани жаңғырудың басты бағдарлары көрсетілген. Бұл бағыттар – рухани және білім беруді дамыту салаларындағы ең маңызды негізгі құжат болып табылады, яғни ұлттық маңызы бар жоба.

Кілт сөздер: рухани жаңғыру, болашақ, бәсеке, прагматизм, білім, эволюциялық.

Аннотация. В этой статье рассматривается публикация основных направлений общенациональной духовной модернизации. Эти направления являются важнейшим основным документом в сфере духовного развития и развитие образования, проект национального значения.

Ключевые слова: модернизация общественного сознания, будущее, конкурентоспособность, прагматизм, знание, эволюционное.

Summary. In this article devoted publication of the main directions of national spiritual modernization. These directions are the most important main document in the sphere of spiritual development and the development of education, a project of national significance.

Keywords: modernization of public consciousness, competitiveness, future, pragmatism, knowledge, evolutionary.

Кіріспе.

2017 жыл 12 сәуір Қазақстан Республикасының Тұңғыш Президенті Нұрсұлтан Әбішұлы Назарбаевтың «Болашаққа бағдар: қоғамдық сананы жаңғырту» мақаласының жариялаған күні. «Болашаққа бағдар: қоғамдық сананы жаңғырту» мақаласында бүкіл Қазақстан азаматтарының қоғамдық санасын жаңғыртудың нақты бағыттарын айқындап, айқын нақты көрсетілген сонымен бірге бұл бағыттар – рухани және білім беруді дамыту салаларындағы ең маңызды ұлттық маңызы бар бағдарлама екені анық. Елбасы Нұрсұлтан Әбішұлы Назарбаевтың бастамасымен жарыққа шыққан бағдарламасы – ұлттық деңгейдегі маңызды үлкен жоба болып тұрғаны бәрімізге мәлім. Бұл жобамыз қоғам өміріндегі барлық салаларды қамтып отыр, соның ішінде

білім беру, денсаулық және тұған жер мәселелері қарастырылған.

Елбасы Н. Ә. Назарбаев өз жолдауында: «Рухани жаңғыру тек бүгін басталатын жұмыс емес» дейді. Елбасы өз жолдауында сонау 2004 жылы «Мәдени мұра» бағдарламасы жүзеге асқанын сөз еткен. «Мәдени мұра» бағдарламасы барысында еліміздің және шет елдердегі тарихи және мәдени ескерткіштерімізді, соның ішінде тарихи нысандарымыздың жаңартылғаны хақ және біз оған куә болып жатырмыз. Қазақ халқының әдеби мұрасының, оның ішінде заманауи ұлттық мәдениетіміздің, фольклорымыз және салт-дәстүрлеріміздің, ұлттық тарихымыз үшін өте маңызды мәдени және сәулет ескерткіштеріміздің қалпына келтіріліп жөндеуден өткені, қазақ ұлттық әдебиетіміздің аса құнды маңызы зор қымбат жаз-

баларымызды толықтыру мақсатында қаншама іс-шаралар жүзеге асқанының куәсі болып жатырмыз. Ал 2013 жылы «Халық- тарих толқынында» бағдарламасының жүзеге асуы арқылы күллі әлемнің ең белді архивтерінен төл тарихымызға қатысты құжаттардың жүйелі түрде жинақталып, зерттелді. «Рухани жаңғыру: болашаққа бағдар» жобасы – бұл рухани және білім беруді дамыту салаларындағы ең негізгі құжат, стратегиялық ұлттық маңызы бар бағдарлама екені айқын. [Н. Назарбаев., 2019 ж., 2 б.]

Елбасы Н. Ә. Назарбаев өз жолдауында бүкіл әлем өзгеріп жатқанының куәсі болып жатқанымызды айтты. Әлемде жаңа тарихи кезең басталғанын және күн санап, сағат санап өзгеріп жатқан әлемде сана-сезіміміз бен дүниетанымымызды өзгертпесек көш басындағы елдермен тең бола алмайтынымызды, бәсекелестікке мүмкін еместігінде айтты. Сана-сезіміміз бен дүниетанымымызды өзгерту үшін өзімізге сенімді болып, қатаң талап қойып, қанжығамызды мықтап ұстап алуымыз, заман ағымына ыңғайланып, сол арқылы жаңа келе жатқан дәуірдің жағымды жақтарын бойға сіңіруіміздің қажет екенін және сол жаңғыру барысында ұлттық кодымызды сақтап қалу қажеттілігін сөзге тиек етті. Жылдар бойы дамыған, әжептәуір жаңғырған қоғамның өзінің тамыры, ата бабаларымыздың сол ықылым заманнан келе жатқан, тарихтың тереңінен бастау алып келе жатқан рухани коды немесе ақпары болады. Жаңа рухани жаңғырудың ең басты шарты – ұлттық кодымызды басқаша айтқанда ақпарды сақтай білу және сақтап қалу, себебі ұлттық кодымызды немесе ақпарымызды сақтап қалмасақ рухани жаңғыруымыз жәй бос сөзге айналуы оңай екенін барлығымыз түсініп отырмыз. Бірақ, ұлттық кодымызды сақтаймыз деп бойымыздағы жақсы мен жаманды, яғни болашаққа деген сенімді нығайта отырып, алға бастайтын қасиеттерді де, артқа сүйрейтін қасиеттерді де, аяқтан шалатын мақсатқа жету жолында кедергі болатын әдеттерді де ұлттық санамызда сақтап қоюға болмайтыны анық. Ал егер жаңғыру елдің ұлттық- рухани тамырынан нәр ала алмаса, күш жігер жинақтай алмаса, ол адасуға бастайды және күш қуаты азаяды немесе мүлдем жойылуы мүмкін. Елбасы өз жолдауында: «Мен халқымның тағылымы мол тарихы мен ықылым заманнан арқауы үзілмеген ұлттық салт-дәстүрлерін алдағы өркендеудің берік діңі ете отырып, әрбір қадамын нық басуын, болашаққа сеніммен бет алуын қалаймын. Бұл ретте, тұтас қоғамның және әрбір қазақстандықтың санасын жаңғыртудың бірнеше бағытын атап өтер едім» делінген және бұл сөзге біз нық сенімдіміз. [Н. Назарбаев., 2019ж., 4 б.]

Негізгі бөлім. Елбасы Нұрсұлтан Әбішұлы Назарбаев өз жолдауында түгел қоғамның және әрбір қазақстандықтың санасын жаңғырту жолында жарық көрген жобасында бірнеше ба-

ғыттарын анық көрсетті және сол бағыттарға жекелеп тоқтап өтті. «Рухани жаңғыру: болашаққа бағдар» жобасы аясында «Сананы жаңғыртудың» мазмұнын негізге ала отырып, Елбасымыз жаңғырудың алты басты бағытын белгіледі:

1. Бәсекеге қабілеттілік;
2. Прагматизм;
3. Ұлттық бірегейлікті сақтау;
4. Білімнің салтанат құруы;
5. Қазақстанның революциялық емес, эволюциялық дамуы;
6. Сананың ашықтығы.

Біріншіден, бәсекеге қабілеттілік. «Мәңгілік ел» болуымыз үшін бізге аса қажетті, маңызы зор қасиеттер мен құндылықтардың қайнары түйіскен, ақылды, парасатты, дүниежүзілік ғылымды игергендер біздің елімізде көп болған сайын, еліміз өркениеті бар, қоғамдық, мәдени дамуы жағынан дамыған, жетілген, білімді, бәсекеге қабілетті болатыны бұл шындық.

Бәсекелік қабілет дегеніміз – ұлттың аймақтық немесе жаһандық нарықта бағасы, сапасы жөнінен өзгелерден ұтымды дүние ұсына алуы. Бәсекелік қабілеттілікке ұсынылатын дүние ол материалдық өнім ғана емес, сонымен бірге, ол білім, қызмет көрсету саласындағы, зияткерлік өнім немесе сапалы еңбек ресурстары, сапалы қызметтер т. б. салаларды қамтиды және аса маңызды болып табылады. Болашақта ұлттық табысты болуы оның табиғи байлықтарымен емес, адамдарының бәсекелік қабілетілігімен айқындалады. Сондықтан, әрбір қазақстандық, бәсекелік қабілетілігі арқасында тұтас ұлт болып XXI ғасырға лайықты қасиеттерге ие болуымыз өте маңызды. Мысалы, компьютерді жетік меңгерген, шет тілдерін білетін, сана сезімімі ашық, жетілген маман болу сияқты қозғалтқыш күштер немесе факторлар әркімнің алға басуына сөзсіз қажетті қасиеттер болып табылады және алғышарттардың қатарында тұр. Сол себепті, «Цифрлы Қазақстан», «Үш тілде білім беру», «Мәдени және конфессияаралық келісім» атты бағдарламалар – ұлтымызды, барша қазақстандықтарды XXI ғасырдың талаптарына даярлаудың бастапқы қадамдары болып тұр. [Н. Назарбаев., 2019ж., 4 б.]

Екіншіден, прагматизм. Қанымызға сіңген, көптеген туа біткен дағдыларымызды және әбден сіңіп кеткен қағидаларымызды өзгертпегенімізше, біздің толық нәтижелі жаңғыруымыз мүмкін емес. Прагматизм – өзіңнің ұлттық және жеке байлығыңды нақты білу, оны үнемді пайдаланып, соған сәйкес болашағыңды жоспарлай алу, ысырапшылдыққа, кердеңдікке жол бермеу деген сөз. Қазіргі қоғамда шынайы мәдениеттің белгісі – орынсыз сән-салтанат емес. Керісінше, біз ұстамды, қанағатшыл, қарапайым, үнемшіл және барлық нәрсені орынды пайдалануымыз арқылы көргенділігімізді тектілігімізді көрсетеміз. Алға қойған мақсаттарымызға жету үшін, са-

палы білім алуға, салауатты өмір салтын ұстануға, кәсіби тұрғыдан жетілуге үстемдік бере отырып, осы жолда әр нәрсені ұтымды пайдалану – мінез-құлықтың прагматизмі деген осы. Енді бізге белгілі, түсінікті және болашаққа нақты қойылған бағдарлар керек. Адамның да, тұтас бүкіл ұлттың да нақты мақсатқа жетуін көздейтін осындай бағдарлар ғана дамудың ең жоғары деңгейіне апарды. Ең бастысы, олар елдің мүмкіндіктері мен шама-шарқын мұқият ескеруге тиіс. Яғни, прагматизм мен реализм ғана таяу онжылдықтардың ұраны болуға жарайды. [Н. Назарбаев., 2019ж., 5 б.]

Үшіншіден, ұлттық бірегейлікті сақтау. Кезкелген халықтың рухани деңгейі арқылы ұлттық бірегейлігі көрініп, жүзеге асып отырады. Әрине, бұл жүйелеуде ұлттық тәрбиеміз, діни сауаттылық, тарихымыз, интеллектуалдық қызметтер, мәдениетіміз, өнер, білім, еңбекқорлық секілді мәселелердің міндетті түрде бірге жүретіні анық.

Ұлттық бірегейлігіміздің негізгі белгілері: ұлттық дәстүріміз, ұлттық тәрбиеміз, діннің таза күйінде сақталуы, тарихымыз, тарихқа деген құрметіміз, ұлттық өнеріміз, туысқандық дәстүріміз, қоғамда, отбасында ұлттық құндылықтарымызды сақтауымыз, заман талабына сай икемділігіміз, білімділігіміз.

Ата-бабаларымызда: «Ел боламын десең, бесігіңді түзе» деген нақыл сөздер бар. Бұл сөздер ұлтты біріктіру, ұлттық бірегейлікке, елдік пен ауызбіршілікке үндейді. Себебі, ұлттық бірегейліктің түп-тамыры әрбір отбасындағы ұлттық дәстүрден бастау алады. Әрине, жаһандану дәуірінде ұлттық болмысты жоғалтпай, бабадан балаға мирас болып жалғасқан ата дәстүрді ұмытпаған жөн деп ойлаймыз. [Ұлттық бірегейлікті сақтау. /мақала/Syr-media. 11. 09. 2018 ж.]

«XX ғасырдағы батыстық жаңғыру үлгісінің бүгінгі заманның болмысына сай келмеуінің сыры неде деген сұраққа жауап берер болсақ, басты кемшілігі – олардың өздеріне ғана тән қалыбы мен тәжірибесін басқа халықтар мен өркениеттердің ерекшеліктерін ескермей, бәріне жаппай еріксіз таңуында. Әжептеуір жаңғырған қоғамның өзінің тамыры тарихының тереңінен бастау алатын рухани коды немесе болады. Жаңа тұрпатты жаңғырудың ең басты шарты – сол ұлттық кодыңды сақтай білу», – дейді Елбасы Н. Ә. Назарбаев өз жолдауында.

Ұлттық код дегеніміз не? – Ұлттық код немесе ақпар дегеніміз қазақи қалыпымыз, ұлттық мәдениетіміз, салт-дәстүріміз және ұлттық болмысымыз. «Егер жаңғыру елдің ұлттық-рухани тамырынан нәр алмаса, ол адасуға бастайды», – дейді Елбасы Н. Ә. Назарбаев. Адаспау үшін қазаққа қажетті табиғи болмысты сақтай білу керек. Өркениет көшінен де қалып қалуға болмайды. Өркениет көшіне ілесе отырып, қанымыздағы бар қасиеттерді қайта түлетуіміз жаңғыртуымыз керек. Ұлттық кодымыз қайда? Ұлттық кодымыз –

ең алдымен тілімізде, сосын дәстүріміз бен салтымызда, мінезімізді айқын көрсететін ділімізде, ұлттық мәдениетімізде екенін ұмытпайық және ұлттық кодымызды сақтайық. [Н. Назарбаев., 2019ж., 46.]

Төртіншіден, білімнің салтанат құруы. Білім қазіргі заманғы қоғамда ең басты негізгі құндылықтардың бірі болып табылады, уақыттың талабы жоғары білімді, бәсекеге қабілетті тұлға болып табылады. Мұнда жастардың және мемлекет мүдделерінің сәйкес келуі байқалады, себебі тек білімді ұлт қана болашақта қоғамда туындап жатқан мәселелерді табысты шеше алады. [Б. Қойшыбаев. 2019ж. – 336.]

Бәсеке болған жерде әрбір тұлға өзінің ең сапалы қызмет түрін ұсынады және бәсекелестікке сай сол қызмет түрін көрсетуге ұмтылады. Білім мен тәрбиесі ғажайып түрде үндескен, табысты ел болуымыз үшін жақсылыққа ұмтылып, жаманшылықтан арылып, саналы түрде барлық қасиеттерімізді ізгілендіріп, сананы рухани жағынан үнемі жетілдіріп, дамытып отыруға тиістіміз. Табысты болудың ең іргелі, басты факторы білім екенін әркім терең түсінуі керек. Жастарымыз басымдық беретін межелердің қатарында білім әрдайым бірінші орында тұруы шарт. Ең бастысы – біздің бағыт-бағдарымыз анық, жолымыз жарқын, келешегіміз шуақты және айқын.

Бесіншіден, Қазақстанның революциялық емес, эволюциялық дамуы. «Неліктен кейбір қоғамдарда прогрессивті өзгерістер жылдам әрі қарқынды өсуде, ал басқалары сол өзгереген экономикалық, саяси және рухани деңгейде тұрып қалды?» деген сұраққа беру үшін тарихи деректерге сүйену қажет. Адамзат үнемі экономиканы және қоғамның дамуын тездетуге тырысқан. Бірақ оған әртүрлі елдерде әртүрлі тәсілдермен қол жеткізіп отырған, біреуілері жаулап алу соғысы арқылы қол жеткізген болса, кей біреулер қоғам мен шаруашылықты қалыптастыруға бағытталған прогрессивті реформалар жүргізіп отырған. Адамзаттың даму тарихына қарасақ қоғамның дамуының екі жолы анықталған: революциялық және эволюциялық жолдар.

Эволюциялық жол («эволюция» латын тілінен «өрістету») – қоғам алдында бейбітшілік түрде күштеусіз қалыптасу жолы, «уақыт өткеннен кейін» серпіліссіз және талпыныссыз, яғни прогрестің негізгі бағыттарына қол жеткізу және оларды барынша қолдауға, басқа мемлекеттердің озық тәжірибесін тез қабылдауға көмектесу.

Революциялық жолдың жақтаушылары игілікті мақсатпен, «жарқын

болашақ» үшін барлық тәсілдер зорлық-зомбылықты қоса есептегенде жақсы деп санады. Сонымен бірге, олардың көзқарасы мен сенімі бойынша прогресс жолында тұрған барлық нәрсе дереу алынып, жойылуы керек болды.

Революция (кейінгі латын терминінен «бетбұрыс», «төңкеріс», «біртіндеп серпіліс») – бұл

жүйенің дамуындағы екі эволюциялық кезеңнің арасындағы байланыстырушы жүйенің ішкі құрылымындағы өзгеріс, іргелі сапалық өзгеріс немесе секіріс. Реформа эволюцияның бір бөлігі болып табылады. Осылайша, эволюция және революция әлеуметтік және тарихи дамудың қажетті компоненттері болып, қарама-қайшылық бірлігін қалыптастырады. Әдетте эволюция сандық, ал революция сапалы өзгерістер ретінде саналады.

XX ғасыр Қазақстанға біршама жағымды жақсы өзгерістерімен өтті. Ең маңызды қадамымыз біз тәуелсіздігімізді алдық. Қазақстанның өркендеуінің нышаны – Астана қаласы тәуелсіз еліміздің басты қаласы болды. Біз қоғамда бірлік, бейбітшілік пен келісімді сақтай аламыз және соны сақтап қалу үшін барлық күш жігерімізді жұмсаймыз. Біз әлемнің дамыған 50 елінің қатарына кірдік және біздің экономикалық, саяси және әлеуметтік бағдарламаларымыз Қазақстанды 30 дамыған елдердің қатарында алға жылжытуға бағытталған.

[Б. Қойшыбаев. 2019ж. – 336.]

Алтыншыдан, сананың ашықтығы. Көптеген қиындықтар әлемнің қарқынды өзгеріп жатқанына қарамастан, бұқаралық сана- сезімнің «от басы, ошақ қасы» аясында қалуынан туындайды. Жер жүзіндегі миллиардтан астам адам өзінің туған тілімен қатар, кәсіби байланыс құралы ретінде жаппай оқып жатқан ағылшын тілін біздің де жаппай және жедел үйренуіміз керектігі еш дәлелдеуді қажет етпейді. Бұл – жаһандық әлемге, дүниежүзіне еркін кірігіп, жұмыс істеудің басты шарттарының бірі болып табылады. Бірақ, бұл басты мәселе емес. Сананың ашықтығы зерденің үш ерекшелігін білдіреді: 1) ол бүкіл әлемде, бүткіл жер бетінде өзіңе қатысты аумағында және өз еліңнің айналасында не болып жатқанын түсінуге мүмкіндік береді; 2) ол жаңа технологиялар заманында өзгерістердің бәріне дайын болу деген сөз. Таяудағы он жылда біздің өмір салтымыз: жұмыс, тұрмыс, демалыс, баспана, адами қатынас тәсілдері, қысқасы, барлығы түбегейлі өзгереді және өзгеріп жатыр; 3) бұл – өзгелердің тәжірибесін алып, ең озық жетістіктерін бойға сіңіру мүмкіндігі. Сананы ашу, басқалардың ең озық жетістіктерін қабылдай білу, бұл – табыстың кілті, әрі ашық сананың басты көрсеткіштерінің бірі. Егер қазақстандықтар жер жүзіне үйден шықпай, ештеңені білмей баға беретін болса, әлемде, құрлықта, тіпті іргедегі елдерде қандай дауыл соғып жатқанын, қандай өзгерістер болып жатқанын көре алмайды және түсінбейді. [Б. Қойшыбаев. 2019ж. – 336.]

«Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» аясында таяу жылдарда орындалатын міндеттер тізімі ұсынылды. 1) Қазақ тілін біртіндеп латын әліпбиіне көшіру жұмыстарын бастау керектігі де айтылды. Елбасы Нұрсұлтан Назарбаев 2012 жылғы желтоқсан айында жария еткен «Қазақ-

стан- 2050» Стратегиясында 2025 жылдан бастап латын әліпбиіне көшуге кірісуіміз керектігі жөнінде сөз айтты. Яғни, 2025 жылға қарай латын әліпбиіне іс қағаздар, мерзімді баспасөздер, оқулықтар, бәріде латын әліпбиіне басып шығара басталады деген сөз. Ол кезеңде таяп қалды, сондықтан біз уақытымызды жоғалтпай, бұл жұмысты осы бастан дұрыстап қолға алып, дайындық жұмыстарын бастапта кеткеніміз рас. Латыншаға көшудің терең логикасы бар, бұл дегеніміз кәзіргі заманғы технологиялық ортаның, коммуникацияның, сондай ақ, XXI ғасырдағы ғылыми және білім беру процесінің ерекшеліктеріне байланысты болып отырғаны барлығымызда түсініп отырмыз. [Алтынсарин атындағы ҰБА, 2018. – 27 б., 34 б., 376.]

2) Қоғамдық және гуманитарлық ғылымдар бойынша «Жаңа гуманитарлық білім. Қазақ тіліндегі 100 жаңа оқулық» жобасы қолға алынды. Оның мәні мынадай: біз алдағы бірнеше жылда гуманитарлық білімнің барлық бағыттары бойынша әлемдегі ең жақсы 100 оқулықты әртүрлі тілдерден қазақ тіліне аударып, жастарға дүниежүзіндегі таңдаулы үлгілердің негізінде білім алуға мүмкіндік жасай аламыз. Біз бұл бағдарлама арқылы неге қол жеткіземіз? Ең алдымен, жүз мыңдаған студентке жаңа сапалық деңгейде білім беруді бастаймыз және бастапта кеттік. Бұл білім саласындағы бүкіл дүниежүзілік бәсекеге неғұрлым бейімделген мамандарды даярлау деген сөз.

3) Туған жердей жер болмас... Қазақ «Туған жерге туыңды тік» деп бекер айтпаған. Патриотизм кіндік қаның тамған жеріңе, өскен аулыңа, қалаң мен өңіріңе, яғни туған жеріңе деген сүйіспеншіліктен басталады. Осылайша сіз өзіңіздің туған жеріңізге деген сүйіспеншіліктің жоғары сезімін біле аласыз. Ұлтты рухани жаңғыртудың келесі бір жобасы – туған жерге деген сүйіспеншілік. Елбасы: «Бағдарламаны неге «Туған жер» деп атады?» деген сұраққа жауап ретінде адам баласы – шексіз сананың ғана емес, ғажайып сезімнің иесі, туған жер – әркімнің шыр етіп жерге түскен, бауырында еңбектеп, қаз басқан қасиетті туған мекені, талай жанның өмірбақи тұратын өлкесі деп жауап береміз. Оны қайда жүрсе де жүрегінің түбінде әлдилеп мәпелеп өтпейтін жан баласы жоқ. Туған жерге, оның мәдениеті мен салт-дәстүріне айрықша бар ынтасымен атсалысу – шынайы патриотизмнің маңызды көріністерінің бірі деп есептеледі. [Назарбаев. Н. – Алматы: Қазақстан, 1994. – 6 б.]

4) Әрбір адамзат баласы өзінің туған жерін құрметтемей тұра алмайды. Тіпті алыс сапарға шыққанда, адамның туған жерге деген сағынышы ерекше болады. Ол сағыныш сезімі, елге жерге деген сезімі.

Туған жердің әрбір сайы мен қыры, тауы мен өзені тұнған тарих екенін Елбасы айқындап беріп отыр. «Әрбір жер атауының төркіні туралы та-

лай-талай аңыздар мен әңгімелер бар. Әрбір өлкенің халқына суықта пана, ыстықта сая болған, есімдері ел есінде сақталған біртуар перзенттері бар. Осының бәрін жас ұрпақ біліп өсуге тиіс»-дейді Елбасы Н. Ә. Назарбаев жолдауында.

Әрбір жас баланың санасында отансүйгіштік қасиеті дамыса, туған жерін қадірлеуді ұғынса нұр үстіне нұр. Өзге аймақта өмір сүрсе де, өзі туып-өскен мекенді құрметтеп, жиі барып тұратын азаматтар да жетерлік. Олар қасиетті мекеніне үзбей қамқорлық көрсетіп келеді. Елбасының осы орайда былай деген: «Бұл – қалыпты және шынайы патриоттық сезім, ол әркімде болуы мүмкін. Оған тыйым салмай, керісінше, ынталандыру керек».

«Туған жер» бағдарламасы өз кезегінде еліміздің әрбір аймағында өткеннен сыр шертетін көне ғимараттар мен тарихи ескерткіштерді, мәдени мұраларды қалпына келтіруді, өңірлерде өлкетану, экологиялық тазарту жұмыстарын жүргізуді, ауыл-аймақты абаттандыруды басты мақсат етіп отыр.

[Н. Назарбаев., 2019ж., 6 б.]

5) Заманауі әлемдегі бәсекелік қабілет- мәдениеттің де бәсекелік қабілеті деген сөз. Біз XXI ғасырдың жаһандық картасында ешкімге ұқсамайтын, дербес орны бар ұлт боламыз десек, «Жаһандағы заманауі қазақстандық мәдениет» жобасын іске асыруға тиіспіз.

Бұл жоба нені көздейді? – Бұл жоба отандық мәдениет БҰҰ-ның алты тілі- ағылшын, орыс, қытай, испан, араб және француз тілдерінде сөйлеуі үшін мақсатты ұстаным болуы шарт, бұл біріншіден. Екіншіден, ол бүгінгі қазақстандықтар жасаған және жасап жатқан заманауі мәдениет болуға тиіс. Үшіншіден, мәдени қазыналарымызды әлемге таныстырудың мүлдем жаңа тәсілдерін ойластыру керектігі. Осы жобаларды жүзеге асыру барысында, мың жылдық тарихымызда төл мәдениетіміз тұңғыш рет әлемнің барлық құрлықтарына жол тартып, басты тілдерінде сөйлейтін болады деп сенімдіміз.

6) Ұлт мақтанышы біздің бұрыңғы өткен батыр бабаларымыз, данагөй білеріміз бен жырауларымыз ғана болмауға тиіс. Сол себепті Елбасымыз бүгінгі замандастарымыздың жетістіктерінің тарихына да назар аударуды ұсынып, «Қазақстандағы 100 жаңа есім» жобасын ұсынды.

«Қазақстандағы 100 жаңа есім» жобасы дегеніміз бұл Тәуелсіздік жылдарында табысқа жеткен, еліміздің әр өңірінде тұратын түрлі жастағы, сан алуан этнос өкілдерінің тарихы. Жобада нақты адамдардың нақты тағдырлары мен өмірбаяндары арқылы бүгінгі, заманауі Қазақстанның келбеті көрініс табады. «Қазақстандағы 100 жаңа есім» жобасы арқылы еліміз ұлтымыздың алтын қорына енетін тұлғаларды танып білуі керек. [Н. Назарбаев., 2019ж., 6 б.]

Қорытынды. Қорыта келгенде, бұл жоба елбасымыздың халыққа жасаған өсиеті деп білеміз. Ішкі руханиятымыз арқылы, сыртқы өзгерістерді жақсы жағынан қабылдап, жаңғырудың жолына түсуге арналған жобасында Елбасымыз «Болашаққа бағдар- рухани жаңғыру» бағдарламасы арқылы бізге дара айқын жол көрсетті деп ойлаймыз. Алда кездесетін қиындықтардан қалай өту керектігін айтып, бағыт бағдар, кең дара жол көрсетті. Сонымен, алға қойған мақсаттан ауытқымай, Елбасы өсіп келе жатқан ұрпаққа меңзеген дара жолымен биік шыңдарды бағындырайық, біз бұған дайынбыз деп ойлаймыз.

[Б. Қойшыбаев. 2019ж. – 356.]

Елбасы ұстанымы: «Қазақстан – бір ел, бір халық, бір болашақ». Қазақстанды мекен еткен әрбір ұлт пен ұлыстың да мақсаттары мен мүдделері осыған тоғысуы тиіс деп ойлаймыз. Елбасы Нұрсұлтан Назарбаев «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» жобасында: «Мемлекет пен ұлт құрыштан құйылып, қатып қалған дүние емес, үнемі дамып отыратын тірі ағза іспетті. Ол өмір сүру үшін заман ағымына саналы түрде бейімделуге қабілетті болуы керек» деген.

[Назарбаев. Н. – Алматы: Қазақстан, 1994. – 6 б.]

Жаңа жағдайға қарай бейімделуіміз, жаңғыруымыз, өзгеруіміз және дамуымыз уақыт пен заман талабы. Ең бастысы, табиғи болмысымыз бен ұлттық кодымызды сақтай білсек, ұлттық кодымызды сақтауға бәріміз жұмыла ат салыссақ, салт дәстүрлерімізді сақтай білсек, дістүрлерімізді құрметтеп тек қана алға жүруіміз керек. Елбасының бұл игі бастамасын қолдап-қорғау барша азаматтардың басты борышы дер едік. Жаңа жағдайда жаңғыруға деген ұмтылыс ол біздің дамуымыздың ең басты қағидасы.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру»-Н. Назарбаев. 2019ж. – 1206-ISBN 978-601-337-142-9: бж. – 2. б, 6. б.
2. Ұлттық бірегейлікті сақтау. /мақала/Syr-media. 11. 09. 2018 ж.
3. Тәрбиелік іс-шара: алға қойылған мақсатқа жету деңгейінің өлшеу критерийлері (бәсекелік қабілет; прагматизм; ұлттық бірегейлікті сақтау; білімнің салтанат құруы; Қазақстанның революциялық емес эволюциялық дамуы; сананың ашықтығы) әдістемелік ұсынымдамалары – Астана: Ы. Алтынсарин атындағы ҰБА, 2018. – 27 б., 34 б., 376.
4. Рухани жаңғырудың маңызды бір парасы. 2019. Б. Қойшыбаев. – 356.
5. Реформаларды түбегейлендіру, жалпы ұлттық келісім арқылы- жаңғырған Қазақстанға/мәтін/ Назарбаев. Н. – Алматы: Қазақстан, 1994. – 6 б.

БЕГМАН ЫСҚАҚ

П. Ф. К., доцент

НИШАНОВА ҚАРАКӨЗ

магистр оқытушы

ТІЛ ДАМУЫ МЕН ОЙ ДАМУЫНЫҢ ДИАЛЕКТИКАЛЫҚ БАЙЛАНЫСЫ

Аңдатпа. Тіл мен ойлаудың бір-бірімен тығыз байланыста болатынын халық ерте кездің өзінде-ақ байқаған. Мәселен, «көз жеткізер, көз жеткізбегенді сөз жеткізер» деген қанатты сөз вербалды және визуалды танып білудің екі арасында елеулі айырмашылықтар бар екенін жақсы көре білген.

Түйін сөздер: тіл, ұғым, сөйлеу, ойлау.

Аннотация. Люди давно осознали, что язык и мышление тесно взаимосвязаны. Например, крылатая фраза «Доведёт глаз, не доведёт глаз, - доведёт сказ» заставила его понять, что существует значительная разница между визуальным и вербальным распознаванием.

Ключевые слова: язык, концепция, речь, мышление.

Abstract. People have long acknowledged that language and thought are closely intertwined. For instance, the catch phrase "Will bring the eye, will not bring the eye, will tell the tale" made him comprehend that there is a significant difference between visual and verbal recognition.

Keywords: language, concept, speech, thinking.

Тіл мен ойлаудың өзара қатынасы жайында ертедегі философтар өз тұжырымын білдірген мәселенің бірі. Олай дейтініміз, Платонның «Каратили» – тілдің айналасындағы дүниені танудың құралы екендігі жөнінде пікір білдірген ең алғашқы философиялық еңбек. Тіл жөніндегі оның тұжырымының негізі – ұғымдарға берілген атаулардың қоршаған дүние ақиқатын танып білудің төменгі баспалдағын ғана құрайды, ал бұл үдерістің ең жоғарғы сатысы болып оның мән-мағынасын, қасиет-белгілерін танып білу болып саналады. Платонның қатынас құралы болып табылатын тілдің ақиқатты тану қазметін бұндай шеңберде шектеуі сол дәуірдегі тілді символдық белгі ретінде қарастырмай, табиғи белгі тұрғысынан қарастыру көзқарасының қалыптасуынан деп түсінуге болады.

Сонымен, ерте кезде Платон пікір білдірген тіл мен ойлау, таным үдерісіндегі тілдің алатын өзіндік рөлі жайында айтқан тұжырымдары күні бүгінге дейін өз мағынасын жоймай, таным теориясының негізі болып табылады.

Мұсылмандық қайта өрлеу кезеңі болып саналатын ХХ ғасырда Абу Хайан тілдің маңыздылығын айта келіп, тілсіз ешқандай да ойлаудың болмайтындығын, тіл мен ойлаудың өзара тығыз байланысы жайында дұрыс пікір білдірген.

Тіл мен ойлаудың бір-бірімен тығыз байланыста болатынын халық ерте кездің өзінде-ақ байқаған. Мәселен, «көз жеткізер, көз жеткізбегенді сөз жеткізер» деген қанатты сөзі көзбен танып білу мен сөз арқылы танып білудің екі арасында елеулі айырмашылықтар бар екенін жақсы көре білген.

“Сөз жеткізер» деу қатынас құралы болып табылатын тіл арқылы қоршаған орта шындығын танып білуге жатады. Және ой арқылы ұғымдардың белгі қасиеттерін ажырату сезім мүшелерімен тануға қарағанда атқаратын рөлі ерекше. Мысалы, күнделікті қолданыстағы сөздердің бәрі де нақты зат пен құбылыстың аты емес, біртектес заттарды жалпылай отырып бейнелейді.

Қоршаған ортадағы заттар мен құбылыстар адам санасында, оның ойлауына сәулесін түсіріп бейнелейді. Олар жайында ұғым пайда болады.

Ұғым – зерттелінетін объектінің жалпы, сонымен бірге маңызды белгілері, негізгі ой түйіні болатын барлық айрықша сипаттары туралы түсінік, мәліметтердің тұтастай жиынтығы туралы пайымдар.

Ұғым – өте күрделі логикалық және гносеологиялық категория. Ол біріншіден, жоғарғы материяның жемісі, екіншіден, ол шындық дүниені бейнелейді; үшіншіден, ұғымның қалыптасуы сөзбен, жазумен және белгілеулермен тығыз байланысты болады. Сонымен ұғым – ойлаудың жоғарғы түрі, шындық дүниені сипаттайтын «қару» болып табылады.

Ұғым – заттың немесе құбылыстың жай ғана бейнесі емес, олардың мәнді белгілерінің ойда қорытылып, жалпыланған бейнесі. Ұғым тілде сөз арқылы айтылады, сөз мағынасында тіркеледі, бекітіледі. Белгілі бір ұғымдарды білдіретін және ол ұғымдарды өзінің мағыналарында бейнелейтін сөздер өздері белгілейтін ұғымдар арқылы шындық болмыстың белгілі бір жақтарын, ондағы құбылыстар мен заттарды жалпылап бейнелейді.

Ал сөздің табиғатын түсіну үшін оның жалпылаушы қызметіне назар аудару қажет. Сөз жеке затты немесе құбылысты ғана емес, сонымен бірге бір тектес заттар тобын да атайды. Мысалы, тіл болмаса, әрбір адамның ағашты танап білу үшін дүниедегі бүкіл ағаштардың әрқайсысын жеке-жеке қарастырып көруіне тура келер еді, бірақ оған ешкімнің мұршасы келмейтіні түсінікті. Тілдің көмегі арқасында ғана адам ағаштарды жеке-жеке қарастырып жатпай-ақ, жалпылау арқылы оларды танып біледі, өйткені сыртқы дүниедегі нақтылы заттар мен құбылыстар тікелей әсерінен туатын реакция сөздің өзін есіткенде де пайда болады. Демек, сөз сигналы зат не құбылыстың ағзаға ететін әсерінің орнына жүре алады. Сөздің бұл қасиеті жалпылау мен абстракциялаудың негізін құрайды. Алайда, сөз арқылы дүниенің сырын танып білудің ұғымды жағы мұнымен шектелмейді. Күнделікті өмірде тіпті көзбен көру түгіл, елестетуге де болмайтын құбылыстар кездеседі. Мысалы, атомның ядролық моделін көзбен көріп, не елестету мүмкін емес, мұны тек сөз арқылы ұғым құрып түсінуге болады.

Егер ұғымдарды адам сезім арқылы танып-білуге бейімделіп, сөзбен бейнелей алмаса, онда ойдың дамуы тежеліп, бүгінгі жетістіктің біріне де жете алмаған болар еді. Мәселен, әлі тілі шықпаған нәрестені алайық. Ол айналадағы дүниенің шындығын сезім мүшелері арқылы танып біледі. Алайла, оның өзі баланың дүние танымын дамыта алмайды. Ал тілі шығып, айналадағы адамдармен қарым-қатынас жасау барысында оның өмірлік тәжірибесі кеңі түседі. Бала мектеп табалдырығын аттасымен кітаптармен танысып, өзінің күні бүгінге дейін білмеген нәрселерді де сөз арқылы түсіне бастайды. Нәтижесінде бала қоршаған орта шындығын сөздік жүйеде ұғынады.

Тідің бұл қасиеті жеке адамның және бүкіл адамзаттың ақыл-ой байлығын көбінесе өзінің басынан кешірген тәжірибесі құрамайды, адам баласының бүкіл тарихи дамуына басқа адамдардың жинақтап қорытқан тәжірибесі құрайды.

Бұл аса бай тәжірибені тілсіз, жазбаша және ауызша сөйлеусіз меңгеру мүмкін емес. Сондықтан осы заманғы адамның рухани дамуында оның өзі тікелей бастан кешірген сезімдік тәжірибесінен гөрі, сөйлесуге қабілеттілігі, тіл арқылы қатынас жасау әлде қайда зор қызмет атқарады.

Бүгінгі адамның дүние ақиқатын тану үшін, кейбір заттар мен құбылыстарды білу үшін олардың өзінің сезім мүшелері мен тікелей қабылдауының тіпті қажеті де жоқ, өйткені ол тілдің, сөздің көмегіне арқа сүйейді. Сөздің осылай сигналдық қасиетінің арқасында өткен дәуірлерде болған оқиғаларды, ғылыми жаңалықтар туралы оқып немесе естіп біле алады. Сонымен тіл бүкіл адам баласының көп жылдар бойы тәжіри-

бесін жинақтап қорытуға және ғылымның пайда болып дамуына (ал ғылым – адамның сыртқы ортаға бейімделуінің ең жоғарғы формасы) жағдай жасай отырып, адамның дүние тану мүмкіндіктерін шексіз кеңейтеді. «Сөздің ой үдерісінің дамуына рөлі соншалық, күнделікті өмірге адам жападан-жалғыз бір оймен айналысып отырғанда да, оның ой әрекеті іштей сөйлейтін сөздердің негізінде «іске асып тұрады» (1. 55) сондықтан ой үдерісінің тілсіз дамып қызмет етуі мүмкін емес. Ойлау адам таным үдерісінің ішіндегі ең күрделі де маңызды үдерістің бірі екенін айтқан болатынбыз. Адамның ойлау үдерісі қалай жүзеге асады?

Ойлау адам таным үдерістерінің ішіндегі ең күрделі де маңызды үдеріс. Адамның ойлау үдерісі қалай жүзеге асады?

Орыстың ұлы психологі Я. С. Выготскийдің айтуы бойынша: «Адамның сырттай сөйлеудің әсерінен қалыптасқан іштей сөйлеу арқылы ойлау үдерісі жүзеге асады». [2. . 105] Дәлірек айтқанда сырттай сөйлеу эгоцентрлік сөйлеуге (Бұл терминді Ж. Пиаже қолдаған) ал эгоцентрлік сөйлеу іштей сөйлеуге, ойлау осы іштей сөйлеудің нәтижесінде өрбиді. Демек, ойлау мен сөйлеу әр түрлі генетикалық негіздерден жетілгеніне қарамастан, бұл екі үдеріс бірлікте болатынын көптеген ғалымдар мойындайды. Оған Л. С. Выготскийдің: «В известном пункте обе линии пересекают, после чего мышление становится речевым, а речь – интеллектуальный», – деп айтқаны дәлел. [3. . 106]

Сөз бен ойлаудың жалпыламалық сипатқа ие болуы Л. С. Выготскийдің айтқан бұл екі үдерістің қиысуы нүктесі болып табылады. Яғни, ойлау мен сөйлеу бірлікте дамып отырады. Бұл бірлік тілсіз сөйлеу мүмкін емес екендігінен, ойдың дамуына тілдің шын мәнінде әсерінен де көрінеді. [4. 105].

Мұндай әсер біріншіден, адамдар қарым-қатынас (сөз, сөйлеу) барысында ойлау әрекетінің нәтижесі (ұғым, пікір, ой қорытындысы) бұл индивидтің басынан екіншісіне көшеді. Ал бұл өз тарапынан ақыл-ой актісінің барысында қоршаған ортадағы шындықты дұрыс тануға алғы шарт жасайды. Екіншіден, адам өзінің субъективті пікірін тіл арқылы объективтендіруге қабілетті болады. Үшіншіден, ең бастысы адам қоғамдық ортамен өзара қатынасқа түсу нәтижесінде сырттай сөйлеу біртіндеп іштей сөйлеудің қалыптасуына өз әсерін тигізеді. Іштей сөйлеу ойдың дамуына ықпал етеді. Сондықтан сөйлеу мен ойлауды бір-бірінен бөліп қарауға болмайды. Сөйлеу, сөз біздің сапалық болмысымыздың формасы қарым-қатынас шеңберін кеңейте түседі. Өзара қарым-қатынас үдерісінде адамдар сыртқы ортаны да, өзін де терең әрі жан-жақты таниды. Демек, сөйлеу адамдардың өзіндік сана-сезімінің дамуының маңызды факторы болып табылады. Олай болса, баланың тіл мәдениетінің қалыптасу нәтижесінде ойлаудың дамуына мек-

тепте оқылатын қазақ тілі пәнінің маңызы ерекше.

Олай дейтініміз, М. Жұмабаевтың пікірінше: «.... бір ұлттың тілінде сол ұлттың жыры, тарихы, тұрмысы, мінезі айнадай анық көрініп тұрады. Қазақ тілінде қазақтың сары сайран даласы, біресе желсіз түнде тымық, біресе құйындай екпінді тарихты, сары далада үдере көшкен тұрмысы, асықпайтын, саспайтын сабырлы мінезі-бәрі көрініп тұр. Қазақтың сары даласы кең, тілі де бай». [5. 72-73].

Қазақ тілінде атам заманнан қалыптасқан ділі мен діні, түсінігі мен санасы философиялық ойы қорытыңдланған. Жас жеткіншекке қазақ тілін меңгерту болмыстағы нысанды құбылысты дана бабаларымыздай қабылдауға бағыттайды.

Сөйлеуге үйретуге байланысты ойлаудың алатын орнын психолог-ғалым Е. И. Пассов былайша түсіндіреді. Оның ойынша, тілді үйрету үшін алдымен ойлауға үйрету керек, яғни белгілі бір тілді оқытудан бұрын дұрыс ойлауды үйретуге тура келеді. Өйткені ол: «тілді үйрету барысында сөйлеуден бұрын ең алдымен іштей сөйлеу әрекеті (внутренняя реч) пайда болады» деген пікірді жақтайды. Автордың айтып отырған «іштей сөйлеу» ұғымын былайша таратуға болады. Іштей сөйлеу – адамның тіл арқылы қарым-қатынас түсу алдындағы миындағы айтар ойын құрастыруы. Ол айтар ойын санада жинақтап, оны жеткізу үшін сөз, сөз тіркестері мен сөйлем арқылы жеткізуі мүмкін. Мұнда айтылар ой бір сөз не бірнеше сөйлем немесе мәтін болуы мүмкін. Нәтижеде үлкен ақпарат келесі адамға түсінікті болады. «Іштей сөйлеу» ұғымының қысқаша түсінігі осы.

Сондықтан барлық адамдардың ойлау жүйесі: ұғым, пікір, тұжырым мен ойлау үдерісі: салыстыру, қорыту-талдаулары біркелкі де, тек ойлау мазмұны ғана әр халықта әр түрлі. Бұдан шығатын қорытынды, тілге үйрету (тілді оқыту) емес, керісінше, сол тілде ойлауға үйрету керек деп есептеуге болады.

Бұдан шығатын қорытынды, ана тілінде ойлауға дағдыланған бала сөз бен сөз тіркестерін байланыстыру, белгілі бір оқиға мәтін түзу, өз пікірі мен көзқарасын дәл де түсінікті баяндау сияқты мәселелерді қиындықсыз орындайды. Ой сөйлеуден көрінетіндіктен ол да жалпылаушытық сипаққа ие болады. Қоршаған ортадағы әрбір қабылданған зат не құбылыс, олардың байланыстары мен қатынастарын сөзбен атай отырып, адам оларды жалпылай бейнелейді. Белгілі бір зат не құбылыстың қасиеттерін ашуда ойлауды талап ететін нақты мәселелерде дәл осылай жалпылама қабылданады. Әрбір жеке мәселелерді шешуде ол өзіне белгілі жалпы ережелерді (мәселен, грамматикалық заңдылықтарды) қолданып отырады. Ойлау мен сөйлеудің тұтастығы ойлау үдерісі басталатындықтан да, белгілі бір нақты мәселені шешу үшін өзіміз пайдаланатын

мазмұннан да көрінеді. Кез келген заңдылық, қағида, тәуелділік, ұғым қоғамдық тәжірибе қазынасы бола отырып, сөздік-тілдік формада өмір сүреді. Тіпті формуламен схема-кестелердің өзі алғашқыда сөз арқылы қалыптасқан байланыстардың жаңа жалпылама көрінісі болып табылады.

Қазіргі психологияда үстем болып келе жатқан пікірлердің бірі – іштей сөлеу, ойлау әрекеті мен сырттай сөйлеуді байланыстырушы буын екендігі, олай болса, іштей сөйлеуді қалыптастыру үшін сырттай сөйлеуді (ауызша, жазбаша) дамыту жұмыстарын жүргізу қажеттілігі туындайды, алайда сырттай сөйлеу әсерін және іштей сөйлеудің табиғатын анықтауда белгілі бір ортақ пікір жоқ. Н. И. Кишкиннің пікірі бойынша, іштей сөйлеудің механизміне заттық-схемалық (предметно-схемный) тілді жатқызады. Мұндай тіл жеке дара «интеллектуальный» көрнекі түрде болып келеді. Іштей сөйлеудің ерекшелігін осылайша түсіндіре отырып Н. И. Кишкин: «Мышление реализуется никаким-либо национальным языком, а на особом языке, вырабатываемым каждым мышлением человека», – деп қорытады. Оның пікірінше, бала белгілі нақтылы ойланбайды, әркім өзінің жеке басына тән функцияға (кодқа) сүйеніп ойланады дейді. Бұл пікірді көптеген психологтар қолдайды. (6. 45-46)

Қазіргі кезде қалыптасқан қоғамдық тәжірибені қайта бағалау жалпы білім беру жүйесіндегі мамандарға қойылатын талаптарды түбегейлі өзгертуде. Көптеген елдерде білім беру жүйесі қоғамның әлеуметтік-экономикалық дамуында жетекші рөл атқарады, сондай-ақ оның әрі қарай жетілу жүйесін айқындай түседі. Сондықтан мектептегі оқу үдерісі жастарға терең де сапалы білім берумен қатар, олардан шығармашылық қабілетінің дамуына жол ашуды мақсат етеді. Демек, қазіргі мектептегі оқу үдерісі барысында балаға ақыл-ой тәрбиесін беру басты нысана. Бұл міндетті іс жүзіне асыруда ана тілінің және тілдік жаттығулардың орны қандай болмақ деген сұрақтың туындайтыны анық. Тіл дамыту мен ой дамыту арасында теңдік белгісін қою дұрыс емес. Ой сыртқы дүниені бейнелеудің ең жоғарғы формасы болса, ал сөз ойды басқа адамға жеткізу құралы. Яғни, ойлау үдерісі тілдік материалынсыз дамуы мүмкін емес. «Ойдың дамуы адамның нақтылы іс әрекетімен шарттас болуымен қатар, оның сөйлеу мәдениетін меңгере білуімен де, сөз өнеріне жетілуімен де тығыз байланысты». [7.]

Мектепте қазақ тілі материалдарын терең меңгерген сайын оқушыларға ұғымдық ойлау формасы біртіндеп қалыптаса бастайды. Сөздік қордың баюы, грамматикалық формаларды меңгеру тілді дамытудың алғы шарты. Дамыған тіл өз кезегінде ойдың дамып, жетілуіне игі ықпал ететіндігін психолог-ғалым Н. И. Кишкиннің: «Сөйлеу – интеллектінің даму көзі. Тіл неғұрлым ерте

игерілсе, соғұрлым білім жеңіл де терең меңгерілетін болады», – деп жазған пікірінен байқауға болады. Жинақталған білімі мен фактілер, яғни информация – ойлау материалы. Демек, ойдың дамуы сөйлеу мәдениетін меңгеруімен де, сөз өнеріне жетілуімен де тығыз байланысты. Оқушының жаңа тілдік ұғымдарды сапалы да терең меңгеруі өте маңызды. Бұл ойлау мен сөйлеудің байланысын қамтамасыз етуге игі ықпал етеді. Мұғалім әр уақытта бала тілінің мазмұнды да мәнерлі, мағыналы да әсерлі болып, шындықты дұрыс бейнелеуін қадағалайды.

Мұғалім тілдік жаттығуларды дайындау барысында ақыл-ой операцияларына, атап айтқанда, талдау мен жинақтауға, салыстыру мен қарама-қарсы қоюға, топтау мен классификациялауға, ой қорытындысын жасауға (индукция, дедукция, аналогия), себеп-салдарлық байланысты анықтауға негіздейді.

Көбінесе оқушылар зат пен құбылыстың негізгі белгілері мен қосалқы белгілерін ажыратуға қиналады. Мұны сөздің мағынасы мен мазмұнын толық меңгермегеннен деп білу қажет.

Оқушыларды заттар мен құбылыстардың негізгі белгілерін ажырату дағдылары оқығандары мен бақылау нәтижесінде жинақталған материалдарды талдау барысында бірте-бірте қалыптасады. Бесінші сынып оқушыларымен қыркүйек айының соңында қала орталығындағы саябақта серуен үстінде болған әңгімені мысалға келтірейік.

Мұғалім: Саябақта серуендеу сендерге ұнады ма?

Оқушылар: Өте ұнады. Бұл жер өте әдемі. Бұл – алтын күз.

Мұғалім: Күз мезгіліне арналған қандай өлеңдерді білесіңдер?

Оқушылар: Ж. Қашқыновтың «Ұнаттам күзді мен», Т. Әлімқұловтың «Күз – береке» өлеңдерін оқыдық.

Бұл әңгіме кіріспе бөлімі болды. Мұғалім енді негізгі міндетті жүзеге асыруға кірісті.

Мұғалім: Балалар, мына ағашқа назар сала қараңдаршы. Күзгі теректің белгілерін атаңдар.

Оқушылар: Теректің жапырақтары сарғайған. Тек сары ғана емес, қызғылт сары, қызыл түстілері де бар. Жерде қызыл, сары, сарғыш жапырақтар шашылып жатыр.

Мұғалім: Әне, ана жапырақты қараңдаршы,

бұтақтан үзіліп, қалықтап ұшып келеді. Неге ұқсатуға болады?

Оқушылар: Құсқа ұқсайды.

Мұғалім: Құсқа ұқсай ма? Күзгі тал, қайың жөнінде жазған ақындарды кім біледі?

Оқушылар:

Қайың, терек басынан

Сарғылт тартып жапырақ.

Жерге түсіп шашылған,

Жел тұрса тек қалтырап.

(Т. Жароков)

Мұғалім: Көрдiңдер ме, балалар, құсқа емес, көбелекке теңеген екен.

Міне, осылайша, саябақтағы ағаштардың өзіне тән ерекшеліктері бақыланып, сөз арқылы өрнектеледі.

Серуен барысындағы сұхбат әсерлі де қызықты болып, оқушылар келесі сабақта жүргізілетін әңгіме мен шығарма жұмыстарына материал жинап, біршама дайындық жасады.

Мысалы, оқушы лашын, ителгі, күйкентай, қырғи, ақсұңқар, қаршыға, бүркіт сияқты жыртықш құстардың атын білгенімен, алайда аталған құстарды көрмеген және олардың әрқайсысынаң жеке-жеке қасиет-белгілерін білмейді. Табиғат жайында құрған шығарма, мазмұндамаларында құс атауларын ешбір қатесіз атағанымен, оқушы санасында бұл ұғымдардың мазмұны болып табылатын маңызды белгі – қасиеттер бейнеленбеген. Тіл оларды айна қатесіз атағанымен, ақыл-ой үнсіз. Егер сөз бен пікір оқушы санасында ешбір мағынасыз қабылданған болса, онда еңбегіміздің еш кеткені. Түсінігі кем, бос сөзді мылжындар тәрбиелегеніміз. Кейде осыған қарама-қарсы құбылыс та байқалып қалады: оқушы ұсынылған материалды толық түсініп, меңгердім деп есептейді. Грамматикалық ұғымдарға берілген анықтамаларды мүдірмей айтып береді. Алайда оны ауызша не жазбаша дәлелдеп беруге қиналады. Егер оқушы өз ойы мен оқыған материалдарын тіл арқылы жеткізе алмаса, іс-тәжірибеде пайдалана алмаса, онда оның ойлау үдерісінде кемшілік бар деген сөз. Адам қарым-қатынас барысында өз пікірін басқа біреуге дәл де жатық, түсінікті жеткізгенде ғана ой толық айқындыққа ие болмақ. Яғни тіл (сөйлеу) – ойды жетілдірудің, дамытудың құралы екенінде ешкімнің дауы жоқ. Тіл дамыту мен ой дамытудың диалектикалық байланысы осындай.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Мұқанов М. М. Педагогикалық психология. – А., 1962.
2. Выготский Л. С. Жоғары психикалық функциялардың даму тарихы //Психология: Адамзат ақыл-ойының қазынасы. 10 томдық. I-том. Л. С. Выготский. Мәдени тарихи тұжырымдама/ Жетекшісі – акад. Ә. Н. Нысанбаев. Алматы: «Таймас» баспа үйі, 2005. – 464 б.
3. Выготский Л. С. Жоғары психикалық функциялардың даму тарихы //Психология: Адамзат ақыл-ойының қазынасы. 10 томдық. I-том. 2005 -465 б.

4. -Выготский Л. С. Жоғары психикалық функциялардың даму тарихы //Психология: Адамзат ақыл-ойының қазынасы. 10 томдық. I-том. 23005. – 465 б.
5. Жұмабаев М. Педагогика. – А., 1962.
6. Жұмабаев М. Педагогика. – А., 1962.
7. Жинкин Н. И. Психологические основы речи. – М., 1966.
8. Жұмабаев М. Педагогика. – А., 1962.

ОЙ – СЫРТҚЫ ДҮНИЕНІ БЕЙНЕЛЕУДІҢ ЕҢ ЖОҒАРҒЫ ФОРМАСЫ

Резюме. Сабақ процесінде оқушылардың ақыл-ой қабілетін дамыту екі жағдайға байланысты: жинақталған білім қоры мен ойлау амалдарын меңгеруге байланысты. Ойлау амалдарына: талдау, жинақтау, саплыстыру, классификациялау, жалпылау, нақтылау, абстракциялау, индукция, дедукция, т. б. жатады.

Тірек сөздер: логикалық ойлау, дамыту, талдау, салыстыру, классификациялау, абстракциялау, дәлелдеу.

Резюме. Развитие глубоких познаний учащихся в процессе обучения зависит от двух показателей: накопленной базы знания и усвоения приемов мышления. К операциям мышления относятся: сравнение, анализ, синтез, абстракция, конкретизация, индукция, дедукция, классификация.

Ключевые слова: логическое мышление, развитие, анализ, сравнение, классификация, абстракция, неоднозначность.

Summary. The development of students' deep knowledge in the learning process depends on two indicators: the knowledge base and the assimilation of thinking techniques. The operations of thinking include: comparison, analysis, synthesis, abstraction, concretization, induction, deduction, classification.

Keywords: logical thinking, development, analysis, comparison, classification, abstraction, dulcimer.

Бүгінгі білім беру жүйесі оқыту үдерісінің екі аспектісін қарастырады. Оқытудың мазмұнды аспектісі – оқушыларға сапалы да терең білім беруді мақсат етеді. Оқытудың формальды аспектісі – оқушылардың ұсынылып отырған тіл материалдарын игеру дағдыларын орнықтыру, соның негізінде өз бетінше жаңа білімдерді меңгеру мен оқу мазмұнын түсіну әдіс-тәсілдерін жаңаша құру мәселелеріне назар аударады. Мұғалімдер қауымы шәкірттеріне жан-жақты сапалы білім беруге талаптанады. Алайда, «көп білген кемеңгер емес, білімін жарата білген кемеңгер» демекші, өмірде пайдаға аспаған білімнің құны көк тиын екені белгілі. Сонымен бірге мектепте оқылатын пәндердің мазмұны мен көлемі де заман талабына сай дамып күрделену үстінде. Оқушы қысқа мерзімде көптеген білім көлемін жүйелі түрде меңгеруі тиіс. Сондықтан оқушылардың таным үдерістерінің, оның ішінде ақыл-ойын дамыту, олардың логикалық ойлау әдіс-тәсілдерін қалыптастыру және тиімді амал-әрекеттерін қарастыру мәселесі – күні бүгінде мектеп ұстаздарының алдында тұрған негізгі мәселелердің бірі.

Оқушылардың логикалық ойлау әрекетін дамыту мәселесі – аса күрделі жұмыстардың бірі. Олай дейтініміз, оқушылардың дұрыс ойлауын қалыптастыру, олардың ақыл-ой қызметтеріндегі қателікті байқап, жіберілген сол ағаттықтың неліктен болғандығын түсіндіріп, ойлау жүйесіндегі тізбектілікті, ойлау операцияларын дұрыс қалыптастыру үшін ұстаз логика мен психология ғылымдарынан қажетті теориялық біліммен қарулану қажет. Бұл бүгінгі заман талабы. Сол себепті оқыту іс-тәжірибесінде бұл бір бөлек дидактикалық мәселені құрайды. Әлемдік педагогикалық практикада бұл мәселені шешудің кейбір тен-

денциялары қалыптасты. Солардың бірі – оқыту үдерісінде формальды аспектіге назар аудару.

Әлемдік психология-педагогикалық әдебиеттерде адамның ойлауын дамыту мәселесін А. Н. Леонтьев, С. П. Рубинштейн, М. Л. Гуров, Е. Н. Кабанова-Меллер, Л. С. Выготский, Г. С. Костюк, М. В. Занков, т. б. ғалымдар теориялық тұрғыда өз көзқарастарын білдірген. Осы мәселеге арналған ғылыми зерттеулерде «ойлау», «логикалық ойлау» сияқты ұғымдар қатар айтылады.

Барлық таным үдерістерінің ішінде ой ең күрделі де негізгі үдеріс болып есептеледі. Біз тікелей біле алмайтын дүниедегі заттар мен құбылыстарды тек ойлау нәтижесінде ғана танып білеміз. Адамның ой әрекеті, әсіресе абстрактілі ұғымдар жиынтығы болып табылатын тіл заңдылықтарды бір-бірімен байланыстыра отырып түсінуде жақсы көрінеді. Сонда ойлау, логикалық ойлау дегеніміз не?

М. Жұмабаевтың пікірінше: «Адам ойлау арқасында ғана заңдардың, көріністердің аралығындағы байламды белгілеп, оларды бар қылған себептерді табады. Келешекте оларға не болатынын ойлап шығарады. Келешекті болжай алады. Қысқасы, ойлай білетін адам – мағынасымен адам», [1. 70-71] – десе, Қ. Б. Жарықбаев: «Ойлау дегеніміз – сыртқы дүние мен құбылыстардың байланыс – қатынастарының миымызда жалпылай және жанама түрде сөз арқылы бейнеленеді» [2. 144] – дейді. Ал А. А. Леонтьев логикалық ойлау ұғымына былайша анықтама береді: «Логикалық заңдылықтарын пайдалана отырып ұғымдарды, ой-пікірлерді, тұжырымдарды қолдануға негізделген ойлаудың бір түрі», [3] – дейді.

Яғни, адам ойлау нәтижесінде сезім мүшелері

арқылы алынған мағлұматтарды өңдеп, қоршаған ортадағы өзіне таныс емес, заттар мен құбылыстарды, олардың арасындағы орын алып отырған байланыстарды, заңдылықтарды танып біледі. Шындыққа көзін жеткізеді. Белгісіз болып келген нәрсені таниды. Адамзаттың күні бүгін қол жеткізген табыстарының бәрі ойлау үдерісінің нәтижесінде болып табылады. Әлеуметтік және ғылым – техникалық прогресті дамытудағы басты мәселелердің қоғам мүшелерінің инициативалылығы, ізденімпаздығы мен өз беттілігі, кез келген ситуацияда жол таба білуі, жасампаздығы мен идеялық сенімділігі, сонымен бірге кәсіптік шеберлікке лайықтылығы. Бүгінгі мектептің алдына қойған ең басты талаптар жас жеткіншекті жаңалыққа құштарлығын, шығармашылығын дамытуға бағыт-бағдар беретін әдіс-тәсілдер табу болып табылады. Оқушыларды сапалы да саналы біліммен қаруландырып, машығы мен дағдыларын (интеллектуалдық) қалыптастыруды жолға қоя отырып оларды сапалы пайымдауға, тұжырымдауға үйрету, түрлі білім көздерінен өз бетінше білімін жетілдірудің айла-амалдарымен қаруландыру, игерген теориялық білімдерін практикада шебер пайдалана алу сияқты сапалы ойлау іс-әрекетін дамытуды жолға қойылуы тиіс.

Бүгінгі өскелең талаптарға сай мектептің алдына қойылып отырған міндеттің бірі оқушыларға тек біліммен қаруландырып қоймай, сонымен бірге олардың ақыл-ой белсенділігін өрістетуде болып отыр. Оқушылардың ақыл-ой белсенділігін дамыту мектепте жүргізілетін пәндік білімдерді, әсіресе, тілдік материалдардың теориялық мазмұнын игеру барысында жүзеге асады. Алайда қазақ тілі сабақтарының барысында пайдаланатын логика-психологиялық тәсілдер, танымдық ойлау операциялары мен әдіс-тәсілдері әдістемелік ғылымда, әсіресе қазақ тілін оқыту әдістемесінде жеткілікті дәрежеде зерттелмей отыр. Басты назар қазақ тілі пәнінің ғылыми-теориялық деңгейін көтеруді мақсат етеді де, ал ғылыми таным логикасы мен әдістерін жеткілікті көңіл бөлінбеді деуге болады.

Бүгінгі ғылым тұрғысынан алып қарағанда әртүрлі ақыл-ой қасиеттері балада өздігінен дамымайтыны белгілі, ол – іс-әрекеттің жемісі. Ал іс-әрекет дегеннің өзі тек дененің қозғалысы ғана емес, бұған ойша талаптанып, ойлау тәсілдерін жасау да жататынын зерттеуші – ғалымдар (П. Я. Гальперин, Д. В. Вилькеев, И. Я. Лернер, А. В. Усов т. б.) ерекше атап өткен.

Оқушының сабақ барысында ақыл-ой қызметін қалай дамытуға болады? Деген сұраққа В. А. Крутецкий [4] олардың (оқушылардың) ойлау қабілетін дамыту екі категорияға тәуелді екенін атап көрсетеді: жиналған білімдер қоры, сонымен бірге білім алуға қажетті ойлау әдіс-тәсілдерін меңгеру. Ойлау тәсілдеріне жататындар: анализ, синтез, салыстыру, абстракциялау, жалпылау, нақтылау, классификациялау, индукция,

дедукция, аналогия т. б. Мұнан шығатын қорытынды, оқушы ойлай алу үшін оның санасында белгілі бір білім қоры болмаған жағдайда ол ойлау үдерісін жүзеге асыра да алмайды.

Мәселен, «Құрмалас сөйлем» ұғымын игеру үшін оқушылар алдымен «Жай сөйлем» ұғымын білуі тиіс. Сондай-ақ «тұрлаусыз мүшелер» деген ұғымын меңгеруде «тұрлаулы мүшелер» ұғымы жайында білім қоры болмаса, ойлау үдерісі іс жүзіне асырылмайды. Сонымен бірге, оқушыны өз бетінше ойлауға үйрету мәселесі, егер баланың өзінің білім алуға ықыласы, қызығушылығы, білімдерді меңгеру әдістерін білуге құлқы болмаған жағдайда талап деңгейінде шешу мүмкін емес. Осыған байланысты В. Ф. Паламарчук оқушылардың ақыл-ой қабілетін дамыту үдерісінде оқытудың мынандай үш құрамды бөліктерін ескеру қажет деп есептейді: мазмұндық, амалдық (операциялық), мотивациялық [4. 11].

Мұндағы оқытудың мазмұндық құрамдас бөліктеріне оқушылардың білуіне тиісті ұғымдар жүйесі, ережелер, заңдылықтар т. б. жатады. Бұл мәліметтер оқытудың мазмұндық бөлігі – оқу бағдарламалары мен оқулықтарда сөз етіледі. Оқытудың амалдық құрамдас бөліктеріне ақыл-ой қызметінің тәсілдерін меңгеру жатқызылады. В. Д. Паламарчук оларға оқу материалдарының ең негізгі белгілерді ажырата алуды, деректерді, құбылыстарды салыстыру, сәйкестендіру мен жалпылауды өз ойын дәлелдей алуды және ойлаудың амал-тәсілдері мен әрекетінің құрамды бөліктерін жатқызады да, оқушылар не мақсатпен, не үшін оқиды, білім мен дағдылар не үшін қажет деген мәселелерді түсіндіру оқытудың мотивациялық аспектіні құрайды деп түсіндіреді.

Ғалым ұсынып отырған ақыл-ой үдерісінің үш құрамдас бөлігі бір-бірімен тығыз байланысты. Олар білім мен біліктіліктің іргетасын қалайды. Ұсынылып отырған материалдарды игерудің айла-амалдарын қаншалықты тиянақты түрде жүзеге асырылса, білім негіздері соншалықты сапалы қалыптасады, оқушы білімнің және сол білімдерді игеру жолдарының қажеттілігін саналы түсінетін болса, ақыл-ой соншалықты шапшаң дамиды.

Бүгінгі таңдағы психология мен дидактиканың оқыту әдістемесі ғылымында оқушылардың ақыл-ой қызметінің жүйесі орнықты түрде қалыптасуын қамтамасыз ететіндей мүмкіндіктері жеткілікті. Бірақ мектеп тәжірибесінде оқушылардың білімдерді қандай жолмен және қандай әдістермен алуға болатындығы және оқушының ақыл-ой қызметін ұйымдастырудағы әдіс-тәсілдер мәселесіне аса көңіл бөлінбейді. Мұндай жағдайдың қалыптасуының бірден-бір себебі оқушылардың білімділігін оқу пәнінің ұғымдарын, ережелерін, заңдылықтарын, теорияларын, мазмұны мен көлемін игеру дәрежесіне қарай бағалайды да, ал білімді игеруге қандай ақыл-ой іс-әрекеттері арқылы қол жеткізілетіндігі жайлы

ескермейді. Оқушының ақыл-ойын дамыту ойлау іс-әрекетін ұйымдастыру жұмысымен тығыз байланысты екенін естен шығармауы тиіс. Оқушының тиісті бағдарламалық материалдар бойынша сапалы да терең білім алуы олардың сол мақсаттағы ақыл-ой іс-әрекетінің белсенділігі мен сапалылығына байланысты екенін ұстаз әсте ұмытпауы керек. Бұл үшін қазақ тілі сабағында мынадай мәселелер ескертлуі тиіс: өз ойын дәлелдеп айтып беруге үйретуге баланың ой тізбегі дұрыс логикалық жолмен тәртіпке салу, өз бетінше ойлау қабілетін дамыту үшін сабақ барысында оқушының белсенді ақыл-ой жұмысын ұйымдастырып, тапқырлығына жол ашу К. Д. Ушинскийдің сөзімен айтқанда: «... кімде-кім оқушының тіл қабілетін дамытқысы келсе, ең алдымен оның ой қабілетін дамыту тиіс». [5. 19].

Ақыл-ой қабілетін қандай жолмен дамытуға болады? Бұл жөнінде И. С. Якиманская білімдерді қандай жолмен, қандай тәсілдермен алуға болатыны туралы, оқушылардың ақыл-ой қызметін жетілдіру мен оқытудың формальды әсерін қамтамасыз ететін логикалық білімдер түрінде көрініс табады, ал ондай логикалық білімдерге талдау, жинақтау, салыстыру, жалпылау, классификациялау, ұғымға анықтама беру ережелерін орындау туралы білімдерді жатқызады. [6. 85]. Педагогика ғылымының бір саласы болып табылатын әдістеме ғылымы оқушылардың ойлау қабілетін дамыту мен ойлау белсенділігін жетілдіру үшін оқушылар мынандай ақыл-ой қызметінің минимумын меңгеру қажет екендігі дәлелденген: 1) ұғымды анықтау немесе түсіндіру; 2) ең маңызды белгілерін таңдап алу және оны ажырату; 3) салыстыру; 4) жалпылау және жүйелеу; 5) нақтылау; 6) дәлелдеу; енгізілген ұғымды іс-тәжірибеде қолдану; 7) ұғымды бейнелейтін терминмен таныстыру. [7. 80-81]

Мектептегі оқыту үдерісінде логикалық білімдермен бірге мұғалімге әр түрлі таным үдерістерін тиімді ұйымдастыру мүмкіндіктерін ашатын психологиялық білімдер де қажет. Оларға қабылдау, есте сақтау, қиял және олармен әр түрлі амалдар орындау жатады. Табиғаты жағынан бұл әр түрлі логикалық және психологиялық білімдер мұғалімге оқушының ақыл-ой қызметін қалай құру қажеттігі жөнінде бағыт-бағдар береді, бір сөзбен айтқанда білімді меңгеру үдерісінің технологиясын ашады. Олар оқу үдерісінің әдіс-тәсілдері ретінде қызмет атқарады.

Бұл мәселе бойынша көптеген ғалым-әдіскерлердің (В. Н. Решетьников, Н. Н. Поспелов, В. Ф. Паламарчук, В. А. Крутецкий, П. Я. Гальперин, А. Ф. Обухов, И. А. Гибил, А. В. Ершов, А. З. Редько, В. Н. Руденко, Л. Н. Венгер, Н. Айғабылов, Ж. Сейтахметов т. б.) пікірлеріне сүйене отырып оқушылардың логикалық ойлауын дамыту жүйесі белгілеуге болады. Олар: 1) ойлау формаларын қалыптастыру; ұғым, пікір және ой қорытындылары. 2) логикалық ойлау тәсілдерін

(операцияларын) қалыптастыру: **талдау, жинақтау (анализ, синтез), салыстыру, классификациялау, жалпылау, нақтылау, абстракциялау, т. б.**

3. Ойлау белсенділігі мен өз беттілігін дамыту: **әр түрлі болжам, пікір айта білу; мәселені шешудің тәсілдерін ұсыну.**

Талдау мен жинақтау. Ойлау процесі қабылданатын зат не құбылысты, сөз бен сөйлемді, осылардың жиынтығынан тұратын мәтінді, бір сөзбен айтқанда, ұғымды құрамды бөліктерге, элементтерге бөлуден (талдаудан) және осы ұғымдардың бөліктерін ойша біріктіруден (жинақтаудан) тұрады. *Талдау мен жинақтау* – бір-бірімен тығыз байланысты ой процесінің негізгі операцияларының бірі. Адам қандай да бір ой міндетін атқарса да талдау мен жинақтауды қолданады. Мәселен, оқушы мәтінді сөйлемге, сөйлемді сөз тіркестеріне, сөз тіркестерін сөзге, сөзді буынға, буынды дыбысқа ажырату талдауға жатса, керісінше, процесті (дыбыстан буын, буыннан сөз т. б.) жинақтау дейміз. Яғни, оқушыларға талдау мен жинақтауды үйрету грамматикалық ұғымдарды тереңірек қабылдауға ықпал етеді.

Талдау мен жинақтау бір-бірімен тұтас бірлікте болады. Бұлардың тұтастығы талдауға түпкі негіз (жинақтау I) бағыт-бағдар беретіндігінен және ой операциясы негізінде толығырақ танылатын (жинақтау II) сол негізгі бүтінді танудың құралы болатындығынан көрінеді.

Мәселен, белгілі бір әңгіме мазмұнын талдай отырып, мұғалім сыныпқа оны әуелі тұтас күйінде қабылдауға, бұл әңгімеде не жайында баяндалғанын сұрайды (жинақтау I). Бұдан соң және кейіпкерлерге, олардың іс-әрекеттеріне, мінез ерекшеліктеріне тоқтала келіп (талдау), жазушының айтайын деген идеясын жеткізу үшін бейнелегіш және көркемдегіш құралдарды қалай пайдаланғандығы (жинақтау II) көрсетеді. Яғни, әңгіменің мазмұны арқылы жазушының көзқарасын терең түсінуге жетелейді.

Ойлау үдерісінің бәрі де осындай схемамен жүреді. Ол әрқашан да осы үш бұрышынан (жинақтау I – талдау – жинақтау II-ден) тұрады.

Мысалы, тіліміздегі қимылдың, іс-әрекеттің белгісін, амал-тәсілін, мекенін, мезгілін, себебін мақсатын т. б. әр түрлі сипаттарын білдіретін сөздер үстеу деп аталады. Мұғалім осылайша үстеуге анықтама береді. Бұл – жинақтау I. Ендігі кезеңде үстеу мысалдар арқылы талданады. Жаттығуларды талдау барысында үстеулердің тек іс-әрекет пен қимылдың әр түрлі белгілерін білдіріп қана қоймай, сын-сапаның да (өте әсем, тым көркем) сипатын білдіретіндігі, өзгертуге, грамматикалық тұлғалармен түрлендіруге көне бермейтіндігі анықталады. Бұл – талдау нәтижесі.

Сонымен сөйлемде қимыл, іс-әрекеттің, сын-сапаның әр түрлі белгілерін, сипатын, жай-күйін білдеретін, өзгертуге, грамматикалық тұлғалармен түрлендіруге көне бермейтін сөздер

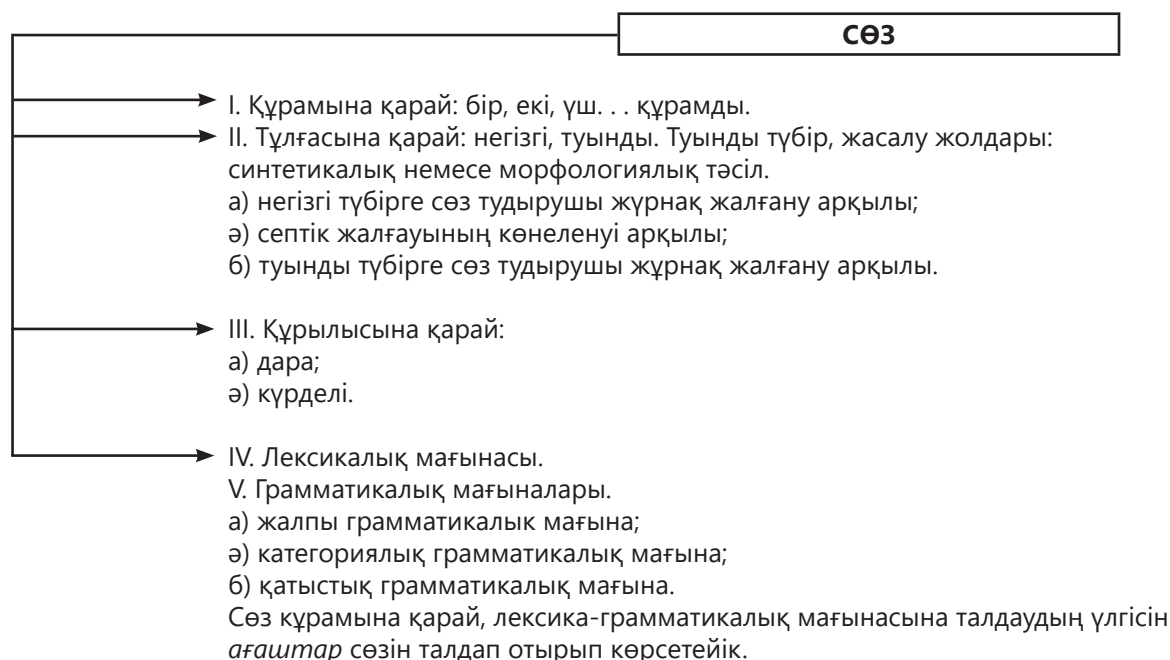
үстеу деп аталады. Бұл үстеуге берілген анықтама жинақтау болып табылады.

Біз жоғарыда адамдардың ойлауы Ж1-Т – Ж2 схемасы бойынша өтеді дедік. Кейде оқушының ойлауы ұғымды талдау (тіл материалдарын) толық жүргізілмей Ж1 деп тікелей Ж2-ге қарай жүргізуі бүтіннің (үстеудің) мәнді белгілерін талдай алмауынан көрінеді. Мұның өзі ойлау үдерісінің жүйелі құрылмауы нәтижесінде оқушының жалаң жауап беруіне әкеліп соғады.

Тіл материалдарын игертуде грамматикалық, фонетикалық және лексикалық талдаудың үлкен рөл атқаратыны белгілі. Логикалық тұрғыда грамматикалық талдау дегеніміз не? Бұл тіл материалдарын әр түрлі формада талдау жүргізу. Тал-

дау жұмыстары үнемі жинақтау операциясымен ұштастырылып отырылады. Белгілі бір сөз немесе сөз формасы сөйлемде қандай рөл атқарады, ол басқа сөздермен қалай байланысатынын анықтау, сөйлем құрамында белгілі бір грамматикалық форманы пайдалану, бір формалы және түбір сөздерді таңдау оларды бір-бірімен салыстыру – бұлардың бәрі грамматикалық талдау жұмыстары болып табылады. Талдау-жинақтау әдістері тіл материалдарын меңгертуде қандай тиімді болса, тіл дамытуда да аса тиімді.

Танымалы ғалым Н. Оразақынова [8. 15] талдау мынадай сатылардан тұратындығын көрсетеді:

I саты. Бір сөз екі құрамнан тұр: ағаш – тар.

II саты. Тұлғасына қарай негізгі түбір (ағаш), өйткені, сөздің әрі қарай бөлшектеуге келмейтін, мағына беретін бөлігі.

III саты. Құрылысына қарай – дара. Өйткені бір ғана негізгі түбірден болып тұр.

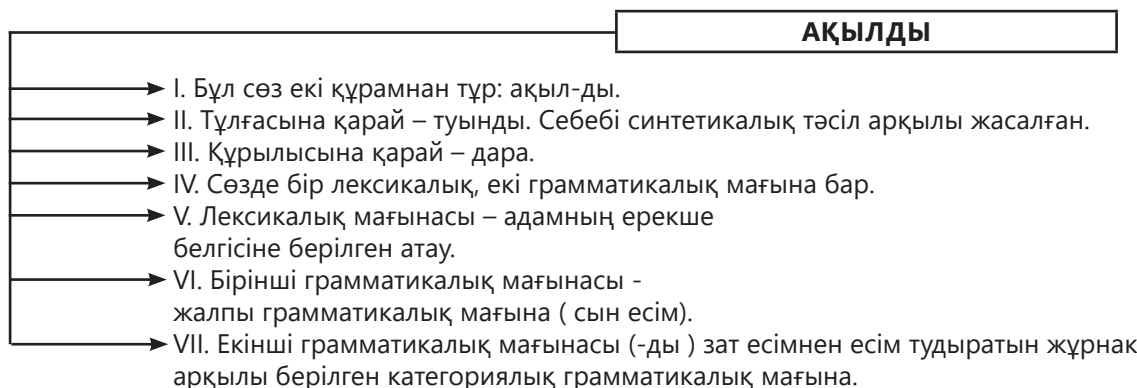
IV саты. Сөзде бір лексикалық, екі грамматикалық мағына бар.

III саты. Лексикалық мағынасы: отын, үй материалы ретінде пайдаланатын ұғымға берілген атау.

VI саты. Бірінші грамматикалық мағынасы – лексикалық мағынаның жалпылануынан жасалған жалпы грамматикалық мағына (зат есім).

VII саты. Екінші грамматикалық мағына (тар) көптік жалғауы арқылы берілген категориялық грамматикалық мағына (көптік мағына).

Ақылды сөзінің сөз құрамына, лексика-грамматикалық мағынасына талдаудың сызбаша үлгісі:

Біз ғалым Н. Оразахынованың түбір сөз синтетикалық немесе морфологиялық және аналитикалық немесе синтаксистік тәсілдермен жасалған туынды сөздердің талдау үлгісін көрсеттік. Ол оқушылардың тілдік материалдарды толық меңгеруі үшін, естерінде ұзақ сақталуы үшін, алған білімдерін тұрақтандыру үшін жоғарыда көрсетілген үлгілер бойынша үнемі талдау жұмысын жүргізіп отыру тиімді екенін айтады. [8. 15]

Тіл материалдарын талдау ойлау операцияларының бірі болғандықтан онда осылайша жаттығу жұмысын жүргізу оқушының ақыл-есін дамытуға септігін тигізетіні сөзсіз.

Енді ғалым Базаркүл Омарованың морфологиялық талдау үлгісімен таныстырып өтелік. [9. 22-23] Мысалы: *Ағайын-туғандарымен ақылдасып болыстан өтініп, Әбдірахманды қайтармақ болды.* (Б. Майлин).

Ағайын-туғандарымен – қосымшалы, мәндес қос көз, деректі, жалпы есім ағайын -аға және іні деген зат есімдердің бірігуі арқылы жасалған кіріккен түбір зат есім (екінші сыңарында фонетикалық өзгеріс болған), жалпы есім, деректі зат есім

аға – түбір сөз, атауыш сөз, есім, зат есім, деректі, жалпы есім

іні – түбір сөз, атауыш сөз, есім, деректі, жалпы есім

туғандарымен – тәуелдеулі көмектес септік формалы заттанған есімше

ту – түбір сөз, атауыш сөз, етістік, негізгі етістік, негізгі етістік

-ған – қосымша, жұрнақ, сөз түрлендіруші жұрнақ, өткен шақ есімшенің жұрнағы

-дар – қосымша, жалғау, көптік жалғау

-ы – қосымша, жалғау, III жақ оңаша тәуелдеу

-мен – қосымша, жалғау, септік жалғау, көмектес септігінің жалғауы, тәуелді септеу,

ақылдасып – өткен шақ, көсемше формалы туынды түбір, етістік,

ақыл – түбір сөз, атауыш сөз, есім, зат есім, дерексіз.

-дас – қосымша, жұрнақ, сөз тудырушы жұрнақ, өткен шақ көсемшенің жұрнағы

болыстан – шығыс септік жалғаулы кірме сөз

болыс – түбір сөз, атауыш сөз, зат есім, жалпы есім, деректі, кірме (орыс тіліндегі волость сөзінің қазақша нұсқасы) зат есім

-тан – қосымша, жалғау, септік жалғау, шығыс септігінің жалғауы, кеңістік септік

өтініп – өткен шақ көсемше формалы туынды түбір етістік

өт – түбір сөз, атауыш сөз, етістік, негізгі етістік

-ін – қосымша, жұрнақ, сөз тудырушы жұрнақ, етістіктен етістік тудырушы жұрнақ, өздік етіс

-іп- қосымша, жұрнақ, сөз түрлендіруші, өткен шақ көсемшенің жұрнағы

Әбдірахманды – табыс септік формалы біріккен түбір, зат есім.

Әбді – түбір сөз, атауыш сөз, есім, зат есім,

жалқы есім

Рахман – түбір сөз, атауыш сөз, есім, зат есім, жалқы есім

-ды – қосымша, жалғау, септік жалғау, табыс септігінің жалғауықайтартпақ – мақсатты келер шақ туынды түбір етістікқайт – түбір сөз, атауыш сөз етістік

-ар – қосымша, жұрнақ, сөз түрлендіруші жұрнақ, болжалды келер шақ есімшенің жұрнағы

-т – қосымша, жұрнақ, сөз тудырушы жұрнақ, өзгелік етіс

-пақ – қосымша, жұрнақ, сөз түрлендіруші, мақсатты келер шақболды – жедел өткен шақ формалы негізгі түбір етістікбол – түбір сөз, атауыш сөз, етістік, негізгі етістік

-ды – қосымша, жұрнақ, сөз түрлендіруші жұрнақ, жедел өткен шақ жұрнағы

Осылайша морфологиялық талдауды меңгерген кезде сөз құрамын жеке-жеке тоқталмай-ақ бірден жинақтап талдауға да болатынын төмендегі мысал арқылы көруге болады. .

Мысалы, *Қыстауға қонғаннан бері кеш сайын ешкімге білдірмей елеусіз ғана әжесімен оңаша қалады.* (М. Әуезов).

қыстауға – барыс септік формалы туынды түбір зат есім

қонғаннан – өткен шақ есімше формалы негізгі түбір етістік

бері – көмекші сөз, септеулік шылау

кеш – түбір формалы зат есім

сайын – көмекші сөз, септеулік шылау

ешкімге – барыс септік жалғаулы тұтаса біріккен болымсыздық есімдігі

білдірмей – көсемше формалы туынды түбір болымсыз етістік

елеусіз – етістік негізді туынды түбір, қатыстық сын есім

ғана – көмекші сөз, демеулік шылау

әжесімен – тәуелдеулі көмектес септік формалы негізгі түбір зат есім

оңаша – негізгі түбір, сын-бейне үстеуі

қалады – осы шақтағы III жақ формалы негізгі түбір етістік

Сөзді фонетика заңдылықтары бойынша математика тәсілі арқылы талдау.

Берілуі: қазық

Шешуі: қазық $\neq 50 = 2(a, ы) + 3\Delta(қ, з)$

1. Дауысты дыбыстарды талдау

Тілдің қатынысына қарай:

а) $2\Box = 2/\Box$ (a, ы) тіл арты, жуан

\Box (жіңішке дауысты дыбыстары жоқ)

Ерін мен езудің қатынысына қарай:

ә) $2\Box = 2/\Box$ (a, ы) езулік \Box

\Box (еріндік дауысты дыбыс жоқ)

Жақтың қатынысына қарай:

б) $2\Box = 1\Box$ (a) ашық \Box

$1\Box$ (ы) қысаң \Box

II. Дауыссыз дыбыстарға мінездеме:

Үн мен салдардың қатынысына қарай:

Ерін мен езудің қатынысына қарай:

3Δ = 1Δ(3) ұяң Δ

2Δ(2қ) қатаң Δ

Жасалу тәсіліне қарай:

3Δ = 1Δ(3) ызың Δ

2Δ(2қ) шұғыл Δ

Дыбысталу мүшелерінің қатысына қарай:

3Δ = 1Δ(3) тіс Δ

2Δ(2қ) тіл арты Δ

Мұндағы шартты белгілер: О – тіл дыбыстары, □ – дауысты дыбыстар, Δ – дауыссыз дыбыстар, □ – дауысты дыбыс жоқ, Δ – дауыссыз дыбыс жоқ деген мағынаны білдіреді.

Жинақтау. Тіл материалдарын талдауды көрсеттік. Енді жинақтау операциясы қалай жүргізілетініне келейік. Мысалы, суретші сөзін былайша талдаймыз:

Сурет – түбір сөз, атауыш сөз, зат есім, деректі, жалпы, негізгі зат есім.

-ш қосымша жұрнақ, сөз тудырушы, зат есімнен зат есім тудырушы жұрнақ

Суретші – есім негізді туынды түбір, зат есім.

Сөзді осылайша талдаған соң, енді жинақтау үдерісі жүргізіледі.

Сурет – түбір сөз, атауыш сөз, зат есім, деректі, жалпы, негізі зат есім. Бұл дыбыстардан мынадай сөздер түзуі мүмкін. Мысалы, лақ, қал, ақ, ұл, құл, ала, құла, құлақ т.б. Мұғалім түзілген құлақ сөзінен тура және ауыспалы мағынасында сөйлем және сол сөйлемдерден қысқаша мәтін құрау тапсырады.

Болаттың жұмысы. *Құлақ ауруын алдын-ала дәрігерге көрсеткен жөн. Дәрігердің айтқанына құлақ салу қажет.*

Асан сегізінші сыныпта оқитын. Ол қысы-жазы бас киімсіз жүретін. Ақпанның азынаған суығында оның құлағына суық тиіп, ауырып қалды. Асанның әкесі: «Балам, құлақ ауруын алдын ала қаратқаның жөн, сондықтан дәрігерге барып көрін», - деп кеңес берді. Асан дәрігердің қабылдауында болып, қажетті дәрілерді жаздырып алды. Дәрігер балаға: «Асан, суық күндері бас киімсіз жүруге болмайды. Құлақ

миға өте жақын болғандықтан, өте қауіпті. Адам мүгедек болып қалуы мүмкін», - деді.

Балалар, дәрігердің кеңесіне құлақ салыңдар!

Жинақтауға тағы бір мысал келтірейік. Мұғалім оқушыларға *кейде* деген жалғаулық шылауды қатыстырып жай сөйлем құрауды, құрылған жай сөйлемді кезектес салалас етіп қайта түзуді, содан соң түзілген кезектес салаласты ыңғайлас салаласқа айналдырыңдар және оны құрылған сөйлемдерді пайдалана отырып, қысқаша мәтін түзіңдер деп тапсырма береді.

Шынардың жұмысы. 1. *Клубта кейде кино, кейде қызықты баяндамалар оқылады. (Біріңғай мүшелі жай сөйлем)* 2. *Клубта кейде кино болады, кейде қызықты баяндамалар тыңдалады (кезектес салалас)* 3. *Клубта кино болады, қызықты баяндамалар тыңдалады (ыңғайлас салалас).*

Біздің ауыл Алатаудың бауырында орналасқан. Табиғаты өте тамаша! Кеңшардың орталығында еңселі мектебіміз бен клубымыз орналасқан. Ауыл балалары кең де жарық мектепте білім алады. Ал клубымызда кейде кино болады, кейде қызықты баяндамалар тыңдалады. Жақында бүкіл сыныбымыз болып, обылыс орталығынан келген ғалымдардың «Қазақстанның болашағы жарқын» атты баяндамасын тыңдадық. Жастарды еліміздің жарқын болашағы қуантты.

Оқушылардың өтілген тіл материалдарын талдауды игеруімен бірге жинақтау операциясына жаттықтырылмайынша толыққанды білімге қол жеткіздіруге болмайтынын озат ұстаздардың іс-тәжірибесі дәлелдеген.

Ұсынылып отырған бұл логикалық білімдер қазақ тілін оқыту үдерісінде оқушылардың грамматикалық білімдерді өз бетінше меңгеруіне және шығармашылықпен ойлаудың қалыптасуы мен дамуына, зерттеу жұмыстарын жүргізуге, тілге деген қызығуын арттыруға игі әсерін тигізеді.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Жұмабаев М. Педагогика. – А., 1993.
2. Жарықбаев Қ. Б. Психология. – А., 1993.
3. Леонтьев А.А. Психологические единицы и порождение речевого высказывание. – М., 1969.
4. Крутецкий В.А. Основы педагогической психологии. – М., 1972.
5. Ушинский К.Д. Педагогикалық шығармалары. – М., т.1, 1950.
6. Якиманская И.С. Знания и мвшлиение школьника. – М., 1985.
7. Рахымбек Д. Болашақ математика мұғалімін оқушылардың логика-метадологиялық білімдерін жетілдіру жұмысына дайндаудың ғылымәдістемелік негіздері. П.ғ.д. дәрежесін алу үшін диссертация. Шымкент, 1998.
8. Оразақынова Н. Сөз құрамын, лексика-граммтикалық мағынасын сатылай комплексті талдау. //«Қазақ тілі мен әдебиеті» жур. 2001, №4.
9. Омарова Б. Қазіргі қазақ тілінің сөзжасамы мен морфологиясы. Шымкент, 2000.

KUDAIBERGENOVA M. R.

candidate of pedagogical sciences, senior lecturer,
M. Auezov SKSU,
Shymkent
Mail: marjan79@mail. ru

TULEGENOVA ZH. ZH.

teacher,
M. Auezov SKSU,
Shymkent

ORIGINS OF NEOLOGISMS IN CONTEMPORARY ENGLISH

Түйін. Мақалада қазіргі ағылшын тіліндегі неологизмдердің шығу тегі қарастырылады. Тілдің дамуын қалыптастыратын және оған әсер ететін көптеген факторлар бар. Неологизм жиі БАҚ, Интернет немесе сарафан радиосы арқылы танымал болады. Жаңа негіздер (неологизмдер) ғылым, техника, өнер, саясат тілінде және сонымен бірге неологизм-сөйлеушінің тілінде беріледі.

Кілттік сөздер: неологизмдер, тіл, Интернет, компьютерлік технология, даму.

Резюме. В статье рассматривается происхождение неологизмов в современном английском языке. Есть много факторов, которые формируют развитие языка и влияют на него. Неологизмы часто становятся популярными через СМИ, Интернет или сарафанное радио. Новые основания (неологизмы) представлены на языке науки, техники, искусства, политики и в то же время неологизм-на языке говорящего.

Ключевые слова: неологизмы, язык, Интернет, компьютерная технология, развитие.

Summary. The article examines the origin of in modern English. There are many factors that shape and influence the development of a language. Neologisms often become popular through the media, the, or word of mouth. New foundations (neologisms) are presented in the language of science, technology, art, politics and, at the same time, neologism in the language of the speaker.

Keywords: neologisms, language, Internet, computer technology, development.

The fast pace of technological acquirements are impacting the from many aspects. The digital era characterizes the 21st century and the evolution has doubled its speed in all domains. In this project, we will examine the effects of technological novelties on the language in general, and then we will observe the influence it has on the behavior of people generally spoken. This paper would be a suggestion of creation of neologisms that would satisfy the need of understanding of new concept smoother by offering "new words" with "new meanings" rather than using traditional vocabulary which may not include current achievements and definitions

However, the 21st century – the century of technical progress, like no other time, brought completely new words to the languages of all nations, such as there have never been before. And this is not surprising. Constantly there are technical innovations that need to somehow be called. Even 15 – 20 years ago there was not even the word Internet (Internet), like the Internet itself, what can we say about tablets, laptops, netbooks, iPhones and iPads?

Technical progress brought with it not only new words in the form of names for various gadgets (from the English. Gadget – a new device or device, also used in the meaning of "knickknack"), but

also new professions. And all these things need to somehow be called. This need led to the emergence of new words, not only in English, but also in other languages.

The big question is whether to call English words firmly "Russified" as neologisms, which were borrowed in order not to reinvent the wheel. But this is not for us to decide. We will talk about the most interesting and amusing new words that have reliably settled in both English and Russian, and, most likely, will remain here for a long time, and maybe forever.

In English, as in no other, neologisms appear as often as mushrooms after rain. First of all, this is due to the fact that it is English – the international language of computers and the Internet. Due to this, new words appear in other languages, which are pronounced in their own way and are, nevertheless, borrowed words rather than neologisms in the full sense of the word.

Word of the Year is an action conducted in various countries and regions in order to identify the most relevant, meaningful and popular words and expressions. The choice of the "word of the year" is most often carried out by an expert jury or a public survey. The editorial staff of Oxford University Press supported the "Word of the year" campaign and since 2004 has been conducting the

selection of a new word for the year.

The Big Oxford Dictionary is one of the most well-known and major academic English dictionaries of the Oxford University Press publishing house. The lexicon of the Oxford dictionary includes all words in or in the English literary and spoken language since 1150. It provides a detailed description of them. Based on examples and extracts, an attempt is made to trace changes in the meaning, spelling, pronunciation and use of each word at different historical intervals. Oxford lexicographers define the most widely used word in British everyday life and in the media.

2016 – “post-truth”, which translates as “post-truth”. Its meaning implies the circumstances in which the objective facts of the incident are less important than their emotional evaluation.

The expression “post-truth” has existed for many decades, but it gained particular popularity in 2016 in connection with the latest political events. Most recently, the word “post-truth” is found in the composition of the sustainable phrase post-truthpolitics (“post-truth policy”).

2015 is a smiley. A funny face “crying with laughter” more often than any other character and word was used in the correspondence of the population. Having awarded the title “Words of the Year” to a smiley, linguists wanted to show the world that funny pictures often began to replace us with ordinary speech.

2014 – “vape”, which means the process of smoking an electronic cigarette. It was then that steam cigarettes became especially popular around the world. Even in spite of the fact that every year there are more and more supporters of a healthy lifestyle, vaps still continue to attract the attention of those who did not dare to finally get rid of cigarettes.

2013 – “selfie”. Photographing yourself on the front cameras has become widespread.

2012 – “omnishambles” is a word from the series “The Thing of Events” (TheThickofIt), meaning complete destruction. The word Eurogeddon was also put forward.

2011 – “squeezedmiddle”, an expression used by the leader of the British Labor Party to describe the financial inconvenience that affected the middle class in the UK.

2010 – “microblogging”. Microblogging, allowing users to post photos, text message in the range of 140-200 characters, often from a tablet or mobile phone.

2009 – “unfriend” – remove from friends in social networks.

2008 – “creditcrunch”, this word meant the liquidity crisis that hit the world banking system then.

2007 – “carbonfootprint”, the amount of carbon dioxide emitted into the atmosphere by mankind. The word “locavore” was also put forward – it eats

only locally produced food.

2006 – “bovered” – does not bother me.

2005 – “podcast”. This new term is defined by experts as “digital recording of radio broadcasting or a similar program that can be downloaded via the Internet for listening in a personal music player.” Most Internet users in industrialized countries prefer to use the Apple iPod player (“iPod”), its name underlies the neologism of the “podcast” (“pod” is part of the iPod, “cast” is broadcast)

2004 – chav, i. e. Gopnik

Google

Google search service brought a new verb to the world. Who among you does not know the word “google”? In English, this verb “togoogole” has long and firmly taken its place of honor and means to search the Internet. Actually, we mean the same thing when we say “google”, although we still have this word more colloquially.

SMS- Surely, at least once, one of your friends told you – “text me. . .”, meaning that you send him a text message by phone or, as we used to call them, SMS messages. SMS is an abbreviation for the English words “Short Message Service”, which means “short message service” in Russian. By the way, the word “sms” is absolutely Russian neologism, the British do not say that. In English, they say “totext” (hence the text), when they want to say about sending SMS or messages in one of the network messengers. You do not need to explain the meaning of the word messenger, is not it? The word is also English and literally means messenger, messenger, courier, connected.

Twitter

Twitter, like Google, brought a new verb “totweet” in English and Russian – tweet, the meaning of which is understandable to everyone, young and old. But this popular microblogging brought many more words to the English language.

For example,

Tweetheart is a Twitter user whose blog is very popular.

Tweetup – Twitter feed.

Internet language

Interpersonal communication on the Internet has created all sorts of social networks, blogs, sites of interest, forums, chat rooms, etc. The language in which users communicate in the social. Networking to a non-dedicated person may seem to be a “filing certificate.” Is there still the uninitiated?

In English, as well as in Russian, in Internet chat rooms there is an actively used language, which is commonly called Internet slang or simply slang. However, in English this language got its own name – weblish. This word was formed from two words – web and English. This language is characterized by communication abbreviations, lack of capital letters and punctuation, etc. (Read more about this in the article “Abbreviations in English, used when communicating on the Internet”).

Business and Internet

A large number of neologisms formed in English thanks to business via the Internet. For example, Webinar is an online seminar conducted remotely using Internet technologies. In Russian, we also actively use this word – webinar.

E-book – book in electronic format.

Content (content) – information presented on Internet resources (texts, images, media files, etc.).

In addition, business on the Internet has brought new professions, and with them new words:

Web designer – web designer

Web-writer – web writer (author of articles and texts for Internet sites)

All these words take their place not only in English, but also in Russian. Needless to say, the very word the Internet just recently was a neologism. Linguists say that in the English language a new word is born every 98 minutes, which suggests that the English

language is currently experiencing a real neological explosion. In other words, we live in a time when the languages of the whole world daily and hourly receive new words that are in essence very similar to each other. It is quite possible that very soon we will be able to understand each other and without specifically learning some kind of language.

After analyzing the most used neologisms over the last years, you can see that only five of the twelve are related to computer technology (emoticon, unfriend, podcast, microblogging, selfie). Therefore, it can be concluded that despite the gigantic development of computer technology, other aspects of life also actively influence the language and bring new language units. Computer neologisms do not occupy the last place in the language, but are not so widely used in colloquial speech.

REFERENCES:

1. Levchenko Iaroslav. Neologism in the lexical system of modern English, Munich, GRIN Verlag 2010.
2. Hundt, M., Nesselhauf, N. and Biewer, C. 'Corpus Linguistics and the Web', Language and Computers – Studies in Practical Linguistics, (2007) 59, 8-12
3. Fischer, R. Lexical Change in Present-Day English. A Corpus-Based Study of the Motivation, Institutionalization, and Productivity of Creative Neologisms. Tübingen: Gunter. 1998
4. Narr Verlag Kerry Maxwell, MED Magazine, 2006
5. Helge Niska, 'Explorations in translational creativity: Strategies for interpreting neologisms', 1998
6. Forough Sayadi, 'The Translation of Neologisms', Translation Journal, 2011,
7. Maryam Monalisa Gharavi, The White Review.

KUDAIBERGENOVA M. R.

candidate of pedagogical sciences, senior lecturer,
M. Auezov SKSU,
Shymkent
Mail: marjan79@mail.ru

TELGAZIEVA G. A.

Senior Lecturer,
M. Auezov SKSU,
Shymkent

USING YOUTUBE IN THE EFL CLASSROOM

Түйін. Бұл мақалада оқытушыларға ағылшын тілін үйрету және үйренушінің дербестігін ынталандыру үшін YouTube.com бейне веб-сайтын (немесе басқа онлайн ағынды бейне веб-сайттарды) пайдалану тәсілдері қарастырылған. Егер студенттер мен оқытушылар Интернетке қол жеткізе алса, YouTube көптеген шетел тілдерін үйретуге болатын құнды құрал бола алады. YouTube-ті аудитория ішінде де, одан тыс жерлерде де қолдану сөйлесу, тыңдау және айтылым дағдыларын арттыра алады. YouTube бейнелерін мәдени сабақтарды ынталандыру, World Englishes-ке әсер етуді жақсарту және сөздік қордың шынайы дамуына ықпал ету үшін шындық ретінде пайдалануға болады. Тіпті оқу және жазу әрекеттері YouTube бейнелерінің айналасында құрылымдалуы мүмкін. Аудиториядағы сабақтар мен іс-шаралар егжей-тегжейлі сипатталады, үй тапсырмалары мен желілік ағындық бейнелерді қолдануды қажет ететін жобалар.

Кілттік сөздер: YouTube, Интернет, тіл, компьютерлік технология, аудитория.

Резюме. В этой статье рассматриваются различные способы использования преподавателями видео-сайта YouTube.com (или других веб-сайтов с потоковым видео) для обучения английскому языку и стимулирования самостоятельности обучающихся. Если у обучающихся и преподавателей есть доступ к Интернету, YouTube может стать ценным инструментом, с помощью которого можно обучить различным иностранным языкам. Использование YouTube как в аудиториях, так и за его пределами может улучшить навыки разговора, аудирования и произношения. Видео на YouTube также можно использовать как реальность для стимулирования культурных уроков, расширения знакомства с мировым английским и содействия развитию аутентичного словарного запаса. Даже чтение и письмо можно структурировать вокруг видео на YouTube. Будут подробно описаны уроки и занятия в аудиториях, а также домашние задания и проекты, требующие использования потокового онлайн-видео.

Ключевые слова: YouTube, Интернет, язык, компьютерная технология, аудитория.

Summary. This article explores various ways teachers can use the YouTube.com video site (or other video streaming sites) to teach English and encourage student independence. If learners and teachers have access to the Internet, YouTube can be a valuable tool for teaching a variety of foreign languages. Using YouTube both within and outside audiences can improve your speaking, listening, and pronunciation skills. YouTube videos can also be used as reality to stimulate cultural lessons, expand your exposure to the world's English, and foster an authentic vocabulary development. Even reading and writing can be structured around YouTube videos. Lessons and classroom activities will be detailed as well as homework assignments and projects that require online video streaming.

Keywords: YouTube, Internet, language, computer technology, classroom.

For EFL teachers, it is often a struggle to utilize potentially useful technology, promote student autonomy, and create stimulating lessons. If students and teachers have adequate access to the Internet, however, there is a vast online audiovisual resource generally well known to students that can function effectively in multiple ways for a variety of English classes. The resource, YouTube.com, is an online video repository in which nearly any digital video file can be stored and exhibited free of charge. Started in February 2005, YouTube hosts videos that are cumulatively currently viewed more

than 2 billion times each day ("Timeline," 2011). While issues involving copyright infringement and obscenity standards have often made the website controversial, the vast array of diverse content and its organic community interactivity make YouTube a tremendous resource for a multitude of educational endeavors.

This article seeks to give teachers a few starting points on how the site could be used, as well as to suggest a loose framework for online video use into which SLA and CALL researchers can conduct further research. First, a brief review of existing

literature will be presented, followed by descriptions of potential YouTube applications that have been implemented.

The article will conclude with a discussion of potential limitations that might come with using online video technology and suggestions for future research.

Reviewing Extant Literature Through the Lens of YouTube

The two primary benefits to using YouTube in the classroom are the exposure to authentic English as well as the promotion of a learning style that is more autonomous and student-centered. When students regularly use a wide variety of English media, they are achieving a degree of L2 immersion that might otherwise be unavailable outside a study-abroad program (Johnson & Swain, 1997). Furthermore, immersion teaching and techniques to increase L2 input have generally positive effects on the language acquisition process (Mangubhai, 2005). Additionally, incorporating technology into second-language classrooms is a way for students to connect seemingly abstract foreign language concepts to their actual experiences (Wang, 2005).

Finally, incorporating technology into the classroom—particularly among low-level learners—has also been shown to generate greater student autonomy and instill lifelong language learning skills (Leung, 2004). Since YouTube's rise to Internet prominence is a fairly recent development, substantive scholarly work into the effects online video streaming can have in an EFL classroom is fairly sparse.

Berk (2009) has examined the use of video clips in college classrooms and provided a detailed rationale and conceptual framework for the practice. While Berk's study is fairly extensive, its focus is across the field of education in general instead of EFL or even SLA pedagogy; nonetheless, his list of "learning outcomes" and review of neuro-cognitive research are engaging and enlightening enough to merit consideration by EFL teachers interested in incorporating video in their classrooms (2009). Aside from Berk's study, unfortunately, specific inquiry into online video use in the classroom is fairly rare. In light of the absence of such research, this section will use YouTube to reexamine some core issues commonly found in the EFL and SLA discussion on the use of online videos in the classroom. This paper will examine an area of use of film clips and films that frequently receives scholarly attention, and then demonstrate how this area can be connected to YouTube.

Shea (1995) describes a debate between ESL / EFL teachers who favor in-depth examination of film clips and those who maintain that extensive and lengthier exposure to films is more beneficial. Shea argues for the latter position--immersing students in long engagements with films and movies. With the rise of serialized YouTube stories and other

streaming website episodes, or "webisodes," teachers and students who prefer more extensive exposure to films and videos in English can be satisfied with YouTube's content (Graham, 2005).

Similarly, those who favor a more intensive approach can use YouTube to access a tremendous variety of famous scenes in film history. With YouTube, students and teachers could thoroughly examine any of these scenes with a deep focus on speech cadence, tonal shifts, grammatical nuance, conversational roles, or almost any other topic currently being examined in class.

Another common area of research in EFL is the question of who should be more responsible for the direction taken in learning a language: the teacher or the student? For teachers interested in promoting learner-autonomy and student-centered learning, YouTube is again quite useful.

According to Benson and Voller (1997), the term learner autonomy is generally used to suggest any combination of five ideas: first, the responsibility of language development rests primarily on the students; second, students should acquire learning skills that they can apply to any aspect of their language development that they choose; third, students should have opportunities in which they can successfully learn independently from teachers or classmates; fourth, the specific course of language development is a path students ultimately decide; fifth, students innately crave self-guided education, but their desires are regularly thwarted by their academic institutions. Each of these points can be related to the use of YouTube.

First, students can, in their own time, choose to view a YouTube clip in English, evaluate possible limitations of comprehension on their own terms, and finally choose (or choose not) to pursue further academic attention for that particular area.

Secondly, after exposure to a YouTube clip, a fairly advanced and linguistically self-aware student can determine approximately which pronunciation and conversation skills are desired and then attempt to acquire them.

Thirdly, a student can browse the millions of videos available on YouTube without needing help from any teacher or fellow student.

Fourthly, if a student finds a particular kind of clip (or YouTube channel) particularly interesting or useful in language learning, he or she can freely investigate all clips that might be of a similar vein.

Finally, if a student feels the material being studied in class is not useful, then an intelligent and self-guided examination into YouTube could be conducted to supplement what the student feels is being overlooked or suppressed by the educational institution.

Potential Applications Listening and speaking.

Since YouTube and other online videos are most immediately observed through sight and sound, creative teachers can easily find new ways

to use them in listening and speaking or English conversation classes. This section will list a few possible activities for EFL teachers, but this list should not be considered exhaustive by any means.

- **Conversation analysis:** This activity is well suited for intermediate to advanced students, and it can create a heightened awareness of effective conversation techniques as well as common conversation problems that can be avoided. In the activity, students view teacher-selected clips (or browse YouTube and select clips for themselves) that demonstrate effective or ineffective conversational techniques to reinforce material taught in class. For example, students can find film or TV clips featuring conversations that suffer because of a lack of follow-up or clarification questions. Alternatively, students might search for videos in which a conversation is effective because the members are supportive by using phrases to elicit more information from each other. By searching through YouTube conversations for targeted discussion techniques, students are critically evaluating discourse and immersing themselves in English. Student effort can be assessed by the number of illustrative conversations found on YouTube and how well the conversations demonstrate concepts discussed in class. Additionally, this project can be modified into a presentation in which students share their videos with their classmates.

- **Movie trailer voiceovers:** This challenging listening and speaking project can help advanced students recognize their pronunciation difficulties and improve the quality of their spoken English. In the activity, students select any two-minute movie preview from YouTube. Then students transcribe the audio in the preview. After this, the video can be downloaded from YouTube and stripped of its audio track using a free software program called YouTube Downloader (<http://youtubedownloader.com/>). With the aid of their transcriptions, students can then record their own voices while paying close attention to mimicry and synchronization. Different students can do the voices for different characters as well as narrate the trailer. Once the recording is done, students can use Apple or Windows video editors to redub the preview. This activity involves repeated close listening to create the transcript, and then repeated recordings in which students attempt to recreate native-like cadence, intonation, and pronunciation. Assessment is based on both listening and speaking accuracy.

- **Famous movie scene reenactments:** This is a creative project that is best suited for intermediate to advanced learners to improve the quality of their spoken English in a very physical and dramatic way. Students can select a famous scene from a movie--the death of Jack in the film *Titanic* (Cameron, 1997), for example--and then reenact it, either as a dramatic presentation in front of the class, or in a video clip of their own. The reenactment could

focus on any number of concepts discussed in class. For example, if students have been learning about sentence stress, then by doing reenactments, they would focus on (and presumably, be evaluated according to) the accuracy of sentence stress in their mimicry. Assessment is based on the quality of the reenactment, particularly in the ways it reflects speech and pronunciation concepts discussed in class.

- **Vlogging:** This is a regular spoken activity that can be performed by any student who has achieved even the lowest degree of conversational proficiency. The activity allows for regular and extended extemporaneous speaking practice. Vlogging is short for "video blog," and blog is short for "web log." In essence, a vlog is an online diary in video form. A number of notable vlogs have emerged on YouTube, and students can be directed to them for extensive listening practice or for any other listening lesson in which authentic English realia is needed. Of greater use is the students' regular maintenance of their own vlog. This would entail them speaking before a web-camera for a limited period of time, watching and evaluating their recorded statements before deciding to post, and then watching and listening to the vlog replies of their classmates or teacher. Due to YouTube's privacy settings, vlogs can be uploaded to YouTube in complete privacy and made available for viewing only to the student in question, the instructor, and any invited classmates. Assessment could be performed in accordance to overall student pronunciation, level of vocabulary, use of grammar, and general communicativeness. Reading and writing. At first glance, YouTube appears to lend itself mainly to listening activities in a foreign language, but there are also reading and writing activities that can be improved using YouTube. This section lists two, but elements from the two can be expanded upon and blended with other reading and writing activities.

- **Note-taking and summarizing:** Although this activity could be used for high beginner and pre-intermediate level students, it works best for students at the intermediate level or above. The note-taking and summarizing activity requires students to use YouTube to listen to lectures on various topics, take notes on the main points and important details, verbally check and expand their notes with a partner, listen again to further expand their notes, and then write summaries from their notes. They can then look at a transcript of the clip and compare their summaries with those of their classmates and teachers. If the students' summaries differ considerably from the teacher's, then the teacher can point out why he or she chose the information included in the model summary. For example, by pointing out specific discourse markers that indicate an important piece of information in a text, teachers can illustrate what students could look for in future encounters with similar texts. A

good source of speeches on a variety of topics is TED Talks. TED Talks are generally limited to less than 20 minutes and most have a transcript available at the TED Talks homepage (<http://www.ted.com>). While note-taking and summarizing are difficult to master, both are essential academic writing skills and necessary for numerous standardized proficiency tests. YouTube provides opportunities to practice these skills with engaging materials. A normal assessment of notes can be labor-intensive for the teacher as it involves checking which points have been included, understood, and formulated properly. A possible alternative to checking students' notes would be to do as Flowerdew suggests, and use tasks that require students to reintegrate knowledge from their notes, such as writing a short essay on the topic or giving a brief oral report that can instead be used for evaluation (Flowerdew, 1994).

- "How-to" writing: The "how-to" paragraph (for beginners) or essay (intermediate to advanced) is a genre that lends itself well to the use of YouTube. The teacher first models the task for the students by choosing a video of appropriate length and complexity, writing a step by step guide to what is contained in the video, creating a cloze or sequencing activity, and having students complete the activity. Students are then instructed to find a video that interests them of similar length, complexity level, and topic. Next, students create their own cloze or sequencing activity. Finally, students exchange activities and try them out. It is easy for students to understand the genre of how-to videos and any skills learned will often be used receptively and productively in both real life and academic settings. Student assessment is based on accuracy of writing the important elements of the video. World Englishes. As has been well documented (Seidlhofer, 2005), English has developed into a lingua franca for the modern world. In the early 1980s, Kachru coined the term "World Englishes" to describe the variety of Englishes that have developed (Kachru, 1992). One of the main goals of English language education is for students to communicate not only with native speakers but also with non-native speakers. Students exposed mainly to sanitized English in materials published for learners are often shocked when they encounter English in the real world and this shock is doubled if this English is not in the most standard American or British accent. One solution to this problem is to expose students to authentic English in as many dialects as possible. YouTube is an ideal vehicle to teach World Englishes and expose students to a variety of English dialects. Short videos in various dialects are easy to access, and the variety of content and cultures is enjoyable to students. Whole film study can be rewarding for a dedicated class, but short clips allow for the largest variety of accents and situations to be experienced. There is a significant variety of activities possible;

only a few will be detailed here.

- Current events and media study: One way for students of nearly any level to study World Englishes is to compare news clips about major world events, such as 9/11, the earthquake and tsunami in Japan, or the British royal wedding of 2011. In this activity, the teacher chooses two clips about the same topic from different varieties of English, and then students watch and transcribe the clips. Afterward, students look at their transcriptions and the video and pick out key differences and similarities in focus, word choice, and pronunciation. They then can compare with a partner and add any relevant points they missed. The teacher shares his or her list of differences and explains why he or she included each point. Students are then encouraged to do the same task by themselves. They can be given a list of topics and clips to choose from prepared by the teacher or brainstorm their own topics and search for clips to fit the task themselves. As an assessment activity, students can make a presentation of their two clips, the differences they found, and why they chose those differences.

- Cultural entertainment study: This activity is best for higher-intermediate and advanced students, and it involves entertaining drama clips that demonstrate differences between cultures within the English-speaking world. In the activity, teachers prepare clips of dramas that are likely unfamiliar to most students. Since American television programs are generally the most popular throughout the world, short clips of *Neighbours*, *EastEnders*, and *Coronation Street* are great introductions to Australian and regional British English dialects.

This activity is slightly more complicated, and has two primary phases followed by an assessment phase.

- In the first phase, the teacher chooses a one- to three-minute clip from the chosen drama and prepares a transcription. The teacher then chooses vocabulary he or she thinks will be difficult and provides a word list and definitions. With the difficult words, the teacher prepares a vocabulary activity, a cloze activity, or a matching activity. The teacher writes comprehension questions on all the main points in the clip and discussion questions on the issues raised in the clip. Students do the vocabulary exercise and read the comprehension questions; they then watch the clip and answer the questions. Then they check with their partners to confirm understanding. The teacher confirms the correct answers and responds to any new student questions. The teacher finally introduces the discussion questions and the students discuss the issues they raise.

- In the second phase of the activity, students choose their own videos to present. The teacher can present students with a list of clips that are acceptable or students can search YouTube for clips. Finding English language entertainment clips from

countries such as the U. S. A., the U. K., Canada, and New Zealand is much easier than finding similar clips from former colony countries such as India, Singapore, or Jamaica; however, it can be done. Once students have found a suitable clip, they create a transcript, vocabulary activities, comprehension questions, and discussion questions.

○ For the assessment, the teacher checks their work and they present their clips and activities to small groups of classmates. Assessment is based on the accuracy and effectiveness of the activities the students prepared and presented to classmates. Conclusion EFL classes with access to the necessary technology can make good use of YouTube and other online video-streaming sites.

However, it is important to realize that there are some limitations.

First, YouTube is limited to what copyright restrictions allow. If students are determined to focus on certain clips that are not available on YouTube due to copyright infringement laws, then students will have to procure these clips on their own.

Secondly, given the vastness of the YouTube library, a certain amount of structuring and guidance from the teacher might be necessary in order to prevent students from spending unproductive hours perusing the site.

A third consideration teachers might need to take into account is the nature of much of the

material on YouTube. Although the site does not allow nudity, there is a fair amount of risqué content and provocative language available. Teachers of younger students would be well advised to take this into account.

Finally, certain countries have placed bans on YouTube and other video streaming sites (Toksabay, 2010), meaning that classes in those countries might have greater difficulty accessing useful online videos.

However, YouTube remains a valid resource for teachers seeking to enhance their lessons with lively, topical content, and further research into the use of the site (as well as other online video-streaming websites) would be very welcome for the EFL and SLA community. Further avenues for academic inquiry might include, but are not limited to, comparing different videostreaming sites for the type of content provided and technological advantages available or determining the degree to which students are already accustomed to YouTube and the frequency with which they use it.

Additionally, YouTube clips in similar genres, but from different creators, might be compared for effectiveness. Finally, different video media--VHS, DVD, and YouTube--could be compared with each other with regard to the availability of content, the quality of data storage, ease of access, and student / teacher preference.

REFERENCES:

1. Benson, P., & Voller, P. (1997). *Autonomy and independence in language learning*. London, England: Longman.
 2. Berk, R. A. (2009). Multimedia teaching with video clips: TV, movies, YouTube, and mtvU in the college classroom. *International Journal of Technology in Teaching and Learning*, 5(1), 1-21.
 3. Cameron, J. (Director). (1997). *Titanic* [Motion picture]. US: Lightstorm Entertainment.
 4. Flowerdew, J. (1994). *Academic listening: Research perspectives*. Cambridge, England: Cambridge University Press.
- Graham, J. (2005, October 23). *Webisodes return, now as advertising*. USA Today. Retrieved from http://www.usatoday.com/tech/news/techpolicy/business/2005-10-23-webisodes_x.htm
- Johnson, R. K., & Swain, M. (1997). *Immersion education: International perspectives*. Cambridge, England: Cambridge University Press.
- Kachru, B. (1992). World Englishes: Approaches, issues and resources. *Language Teaching*, 25(1), 1-14. <http://dx.doi.org/10.1017/S0261444800006583>
- Leung, A. (2004). *Fostering learner autonomy among weak students via information technology*. The HKU Scholars Hub. Retrieved from <http://hdl.handle.net/10722/30657>
- Mangubhai, F. (2005). What can EFL teachers learn from immersion language teaching? *Asian EFL Journal*, 7(4), 203-212.
- Seidlhofer, B. (2005). English as lingua franca. *ELT Journal*, 59(4), 339-341. <http://dx.doi.org/10.1093/elt/cci064>
- Shea, D. P. (1995). Whole movies and engaged response in the Japanese university ESL classroom. In C. P. Casanave & D. J. Simons (Eds.), *Pedagogical perspectives on using films in foreign language classes*. Retrieved from ERIC database. (ED423689) Timeline. (2011). YouTube. com. Retrieved from http://www.youtube.com/t/press_timeline.
- Toksabay, E. (2010, November 3). *Turkey reinstates YouTube ban*. Reuters. Wang, L. (2005). The advantages of using technology in second language education: Technology integration in foreign language teaching demonstrates the shift from a behavioral to a constructivist learning approach. *THE Journal*, 32(10), 39-42.

КҮНПЕИС Қ. Ж.

Халықаралық гуманитарлық- техникалық университеті,
Шымкент, Қазақстан
E-mail: jumahankunpeis

ЖУНИСОВА Н.

Халықаралық гуманитарлық- техникалық университеті,
Шымкент, Қазақстан
E-mail: nabat16@mail. ru

ӘЛЕМДІК ӨРКЕНИЕТКЕ ҚАРҚЫНДЫ ҚАДАМ...

Аннотация. Мақалада түркі әлемінің рухани мәдени астанасы болып табылатын Түркістан қаласының ғылым мен білім, мәдениет пен өнер саласының жаңа даму жолдары мен бағыттары кеңінен талқыланып, қол қойылғаннан кейін облыс орталығы мәртебесін алды. Қазақстан Республикасының Тұңғыш Президенті Н. Ә. Назарбаевтың «Түркістан қаласындағы Оңтүстік Қазақстан облысының облыс орталығының тасымалдаушысы туралы» Жарлығы.

Түйінді сөздер: рухани капитал, туристік орталық, туризм секторы, туристік индустрия, сапалы білім, шавгар.

Аннотация. В статье широко рассматриваются новые пути развития и направления сферы науки и образования, культуры и искусства города Туркестан, являющейся духовной культурной столицей тюркского мира, получившая статус обласного центра после подписания Указа Первого Президента РК Н. А. Назарбаева «О переносе областного центр Южно Казахстанской области в г. Туркестан».

Ключевые слова: духовная столица, туристический центр, сфера туризма, индустрия туризма, качественное образование, Шавгар.

Annotation. The article widely discusses new ways of development and directions of the sphere of science and education, culture and art of the city of Turkestan, which is the spiritual cultural capital of the Turkic world, which received the status of a regional center after the signing of the Decree of the First President of the Republic of Kazakhstan N. A. Nazarbayev "On the bearer of the regional center of South Kazakhstan region in the city of Turkestan".

Keywords: spiritual capital, tourist center, tourism sector, tourism industry, quality education, Shavgar.

Бүгінгі күні елімізде жаһандану үдерісінде бірнеше стратегиялық қадамдар жасалып, саяси, экономикалық, мәдени жүйенің өзгеруінен Қазақстанның нарықтық экономика жағдайында еліміздің білім беру кеңістігінде де келелі өзгертулер енгіліп жатыр.

ҚР Тұңғыш Президентінің «ҚАЗАҚСТАН-2030» стратегиялық бағдарламасында барлық Қазақстанның өсіп-өркендеуі, қауіпсіздігі, әл-ауқатының артуы және ел халқының денсаулығын жақсарту міндеттері мен бірге жас ұрпаққа білім мен тәрбие беру мәселесі ерекше атап көрсетілген[1].

Сондай игі істердің біріне Түркістан қаласының бүгінгі қарқынды дамуы, еліміздің жаһандану үдерісіне де сүбелі үлес қоса алатын аймақтың біріне айналмақ.

Орта Азия құрылығында орналасқан Қазақстан Республикасының оңтүстік өңірінде орнын тепкен көне қалалардың бірегейі Түркістан қаласы.

Көне Түркістан қаласының тарихы тереңде жатыр. Сонау VII – ғасырлардан XX – ғасырға дейін жаугершілік заманды басынан көп өткерген көне қалада Орта ғасырларда, кейін де ұлы ғұламалар, ірі қоғам қайраткерлері, ақын жазушы-

лары мен көптеген ғалымдар шыққан қаланың өзіндік орны ерекше.

Қазақ хандығының қара шаңырағы -Түркістан қазақ мемлекетінің астанасы! «Он алтыншы ғасырдың соңына қарай қазақ ұлтының астанасы -Түркістан қаласына келіп біржолата бекінді», – деп түсіндіреді Н, Ә. Назарбаев [2, 3, 4].

Қала есімі бүгінгі күні, түркі дүниесіне өзінің өркениетке ұмтылғандығын, ғылым мен білімнің, мәдениет пен өнердің, әсіресе еліміздің бас қалалары Нұр-Сұлтан, Алматы қалалары мен болашақта тепе тең тұратын еркін экономикалық аймақ ретінде дамитынына кәміл сенім білдіреміз. Бүгінгі таңда қаланың өсіп өркендеуін көріп, жергілікті тұрғындар үлкен жауапкершілікпен сезініп, қуаттап отыр.

Терең тарихқа жүгінсек, Түркістан – түркі халықтарының трихында, рухани тағдырында ерекше орны бар көне қала деп білеміз. Түркі ғалымдарының зерттеулерінде қаланың осыдан 2000 жыл бұрын Оғыз ханның астанасы болғандығы айтылады. Небір шапқыншылықты басынан өткерген көне Түркістан қаласы, хандық дәуірлерді де өткерген.

Сол дәуірлерде өз хикметтері мен Құранды түркі (шағатай) тілінде сөйлеткен Қожа Ахмед

Ясауи бабамызкөзі тірісінде-ақ бүкіл түркі жұртына рухани ұстаз бола білді. Сол кезден бастап Орта Азия мен Солтүстік Кавказ, Еділ бойын мекен еткен түркі халықтары Түркістанды рухани астана ретінде мойындайды [5, 6].

Түркістан қаласының есімі VIII-XIII ғ. ғ. араб, парсы жазбаларында «Шавгар» деген атпен белгілі. Араб жиһангезі Ал-Истахри көне Шавгар қаласы туралы былай деп жазады: «Кедерден-Шавгарға дейін бір күндік жол, Шавгардан-Сауранға дейін бір күнге жуық жол». «Шавгар-ұлы қала. Қаланы айналдыра қорған салынған. Мешіттер базардың ішінде»-деп жазылған (Валин, 1960, ст. 78) [7].

«Шавгар» атауының шығу төркіні мен мағанасы туралы қалыптасқан бірнеше пікірлер бар. Зерттеуші ғалым В. В. Бартольд те «Шавгар» сөзінің шығу төркіні «Қаратау» деген ұғымды білдіреді деп жазған. Қаланың есімі XII – ғасырда тарих сахнасынан Қожа Ахмед Иасауи есімді ұлы тұлғаның шығуы, түркі халықтарының рухани дүниесінде түбегейлі өзгерістер әкелді. Сондықтан Қ. А. Иасауи есімі қала атауының ажырамас бөлігіне айналғанын көне тарихтан білеміз.

Дегенмен, сопылық ілімінің негізін салушы Қожа Ахмед Иасауи есімін, Қазақстан мен Орта Азия аймағында сопылық поэзияның көрнекті өкілі, дуалы ауыз данышпан, кемеңгер ақын ретінде танымыз. Кемеңгер ақынның жырлары әділдік, шапағаттық, мейірімділік, тақуалық, шыншылдық, ойлылық, тазалық секілді игі істерге бастау алғандығын оның шығармаларынан оқып білеміз [8]. (Шежірелі Түркістан. «Ордабасы» баспасы. 2013ж).

Тәрбие мәселесін сөз еткенде алдымен педагогика ғылымының тарихына үңілетін болсақ, педагогика тарихы – тәрбие, оқыту және білім беру тәжірибесінің пайда болып, дамуымен тікелей қатысты. Әрбір тарихи дәуірдегі тәлімдік ой-пікірлермен теорияларды жүйелік талдау үдерісінде қалыптасқан қоғамдық арнасында өз орны бар ғылым деп танымыз. Ал педагогика тарихы ғылым ретінде – тарих және педагогика ғылымдар түйісінде, кейіннен философия салалары-әлеуметтану, мәдениеттану және этнография ғылымдар саласы мен өзара тығыз байланыста ауқымын кеңейткені дәйекті [9].

Біздер үшін өз ұлтымыздың тарихын, салт дәстүрін (этнографиясын) және ұлттық болмысымызды тереңінен танып білу – ұлт болып қалыптасып, дамуымыздың кепілі деп білеміз. Әрбір дәуірдегі әлеуметтік-экономикалық жағдайларды, педагогикалық ой-пікірлерді жас ұрпақтың бойына сүбелі сіңіру арқылы оларды ұлтжандылыққа, отансүйгіштікке тәрбиелеу мен білім беру ісін бүгінгі жас ұрпақтан терең меңгеруді қажеттейді.

Осы тұрғыдан өзінің кемеңгерлік саясатын іске асыру барысында Елбасы Н. Назарбаевтың қолдауымен кешегі көне қала атанған Түркістанды бүгінгі күні ғылым мен білімнің, мәдениет пен өнердің дамыған ошағы ретінде көзделіп отыр. Бүгінгі Түркістан қаласының экономикалық аймақ ретінде

дамуына сүбелі үлес қосуының бірден-бір себебі экономика ғылымдарының докторы, академик Оразалы Сабденнің еңбегін ерекше атап кеткен жөн.

Белгілі Академик О. Сабден Қ. А. Ясауи атындағы халықаралық қазақ-түрік университетінде өзі небәрі 2 жыл ғана ректор қызметін атқарған кездегі ой түйгенін, кейіннен кезекті бір өтілген туркология конференциясында киелі Түркістан жерінде мұсылман халқының терең тарихы жатыр. Өйткені, XIV – XVIII ғасырларды Қазақ хандығының астанасы болып, рухани құндылығын жоғалтпаған бұл жерде қаншама ұлы адамдарымызбен ұлы хандарымыз жатыр. Сол рухани мәдени мұраларымызды електен өткізе отырып, рухани астанамыз Түркістанда пантеондар, рухани ескерткіш кесенелер, тарихи мұражайлар салынуы тиіс деп университет ғалымдарына баяндап өткен болатын [9].

Оразалы Сабденнің тарихи маңызы зор бұл бастамасын мақаланың арқауы ретінде «Абай және қазақ елінің болашағы» атты баспадан шыққан (2013 ж.) кітабында «Рухани құндылықтарымызды қалай жаңғыртуымыз керек?», – деген тақырыбында: әрбір мемлекетке адамдардың ақыл ойына бағытталған жаңа ұлттық идеялар қажет: Ұлттық идея тек- рухани құбылыс қана емес, ол табиғи түрде ұлттың мүдделігін оятатын, оны іске асырумен байанысты дүние деп түсіндірген.

Сондықтан, ұлттық идеяны, ұлттық мүдделер мен өзара сенімділікті түсіну – оны жүзеге асырудың бірден бір жолы Түркістан қаласының әлеуетін көтеру. Дегенмен, біздер Түркістанның рухани және экономикалық әлеуетін пайдалана алмай келеміз. Бұл аймаққа тек туристік нысан ретінде қарау мүлдем дұрыс емес. Түркі әлемінің тірегі, талбесігі болатындай тарихи тереңдігі бар Түркістан аймағын рухани, экономикалық, технологиялық дамыту арқылы жалпы руханиятымызды жаңа белеске көтеруге болады.

Осы орайда мен экономист ғалым ретінде Түркістанды рухани астанаға айналдыру ұлттық идеясын алға тартатын ғылыми жобамды-үкіметке ұсынбақшымын деп кезінде ерекше атап кеткен болатын.

Ғылыми мега жобаның тақырыбы: «Түркістан өңірі» рухани жаңа-технологиялық кластерін құру-Қазақстан қоғамын ізгілендіру туралы» идея.

Оразәлі Сабден, мега жобаның мақсатында тарихымызда алғаш рет бір аймақ мысалы негізінде екі аса ірі түбегейлі проблеманы ұштастыру көзделіп отыр. Ол бір жағынан, адамзаттың рухани мәдени және тарихи дамуына, екінші жағынан, жаңа б технологиялық уклад үйлесуге бағытталған. Сол арқылы инновациялық дамудың Қазақстандық жаңару үлгісін дүниежүзіне көрсетуге болады. Ол үшін кезек күттірмейтін мынандай іс шараларды жүзеге асыру қажет деп талдап көрсеткен:

1) Парламентте «Жаңа Түркістан – Рухани Астана» туралы заң қабылдау керек.

2) «Түркістан өңіріне еркін экономикалық ай-

мақ» статусын беру қажет, Парламентте заң қабылдау керек.

3) Түркістан аймағын 5 жылдық салықтан босату қажет.

4) Халықаралық Дін басқармасын ашып, Дінтану орталығын қалыптастыру;

5) Қоғамды ізгілендіру туралы «Ғылым орталығын» ашу. Қоғамдық ғылымдар академиясын ашу;

6) Көне тарихтан бастап қазірге дейінгі «Тарих қазынасы» атты мұражайын салу. (Археологиялық музей);

7) Жаңа үлгілі, бірақ көне архитектурасымен Түркістан қаласын салу;

Осы ізгі ниетті ұлы мақсаттарды көздеген Түркістан қаласы алдағы жақын уақыттарда түркі әлемінен келіп кететін туристердің барлық жағдайын жасайтын, туризм саласын дамытудың әлемдік үлгісімен Түркістан қаласын туристік логистикалық орталық етуіміз керек деген Халықаралық деңгейдегі «Мега жобасын» қолдап, қуаттаған Елбасының өзінің салиқалы саясатымен, үкіметке толағай тапсырмаларды беріп, тікелей қадағалап отырғаны біздерді қуантады.

Елбасының ерен еңбегімен сабақтасқан академик Оразәлі Сабденнің Халықаралық деңгейдегі мега жобасының басым бағыттарын тұрғылықты халықтардың бірі білсе, бірі білмейтіндігі жасырын емес.

Дегенмен Елбасының Түркістан қаласын дамыту бастамасы, Еліміз егемендік алған күндерден Түркістан қаласындағы тұңғыш рет ашылған Қ. А. Ясауи атындағы халықаралық қазақ-түрік университетінің ашылуынан басталады. Университеттің қалыптасып дамуы, бүгінгі күндері түркі тілдес 20-астам елдерден келіп білім алып жатқан шетел студенттеріне сапалы білім беріп жатқан оқу ордасының бүгінгі күні өзіндік орны қалыптасқан[10].

Жоғарыда ерекше атап өткен өзекті мәселелерді тез арада тиімді шешу және ұтымды ұйымдастру арқылы Түркістан қаласын еркін экономикалық аймақ ретінде Қазақстан Республикасының тұңғыш Президенті Н. Ә. Назарбаевтың қолдауымен 2018 жылдың 19 маусымында Түркістан қаласын әлемдік деңгейдегі тарихи-мәдени орталық ретінде дамыту үшін «Көне Түркістан» тұжырымдамасы жасалған болатын. Тұжырымдаманың басым ба-

ғыттарының бірі Түркістанда туристік индустрияны дамыту болып белгіленген.

Жобаның негізгі идеялық мәні Түркістан қаласын Түркі әлемінің тарихи астанасы контекстінде «ТҮРКСОЙ» ұйымына мүше елдерге ұсыну. Одан ары тез арада ҚР Президенті ұсынған арнаулы қаулыға қол қойылып, жаңа қаланың бас жоспарыда бекітілген болатын. Түркістан қаласында салынатын құрылысқа қатысты үкімет басшылары бірнеше рет Түркістан қаласына келіп, Облыс басшылығы, қала басшылығы мен бірлескен Үкімет аралық отырыстар өткізілгені де белгілі.

Елбасының барлық тапсырмасын үкімет басшылары қадағалау арқылы, жаңа қаланың бас жоспарындағы салынатын құрылыс ғимараттарын және Кесене аумағындағы маңызды рухани - мәдени орталықтарды еліміздің әрбір облысы Түркістан қаласына тарту ретінде салып беретінін облыс басшылары мақұлдап қана қоймай, көш басында Қызылорда, Атрау, Ақтөбеоблыстары мен Астана, Алматы, Шымкент қаласының әкімдері қарқынды құрылыстарын аяқтап жатты.

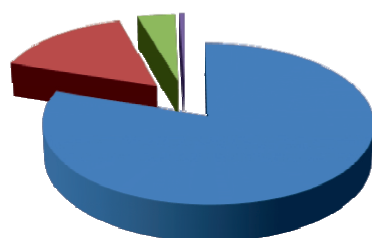
Кесене маңынан түсіп жатқан әрбір құрылыс нысандарының заманауи үлгісі шығыс үлгісіндегі архитектуралық ерекшеліктерімен үндескен тарихи маңызы зор құрылыс нысандары деп білеміз.

Қазіргі таңда бұл қала облыс орталығына айналды, шаһарды жандандыру жұмыстары күн сайын қарқынды жүргізілуде.

Елбасының кезекті Түркістан қаласында болған сәтінде барлық құрылыс нысандары толық салынып болғансоң, Түркістан қаласы түркі әлемінен туристер қабылдай бастайды деп жергілікті халықты қуантты. Қыр гүлі құлпырып, жайнаған – Түркістан қаласының өңір басшысы Өмірзақ Естайұлы Шөкеев «Біз үшін қаладағы әрбір нысан аса маңызды. Салынып жатқан әрбір нысан қала халқының игілігі үшін өте ыңғайлы жағы қарастырылуда -деп өз уәдесін бергенінде ерекше атап кеткен жөн».

Елбасымен бас қосқан алқалы жыйында өңір басшысы Ө. Шөкеев Түркістан қаласы аумағын экономикалық аймақ ретінде абаттандыру жұмыстары бойынша 16 секторға бөлінгенін, ол аймақтың жер көлемі 8531 гектар болса, тұрғын үй саны 32 200, жалпы халық саны 168 000, көшелер саны 875 құрайтындығын атап өтті.

Болашақ Түркістан қаласы аумағының экономикалық аймақты дамыту секторы

- Жалпы халық саны
- Тұрғын үй саны
- Жер көлемі
- Көшелер саны

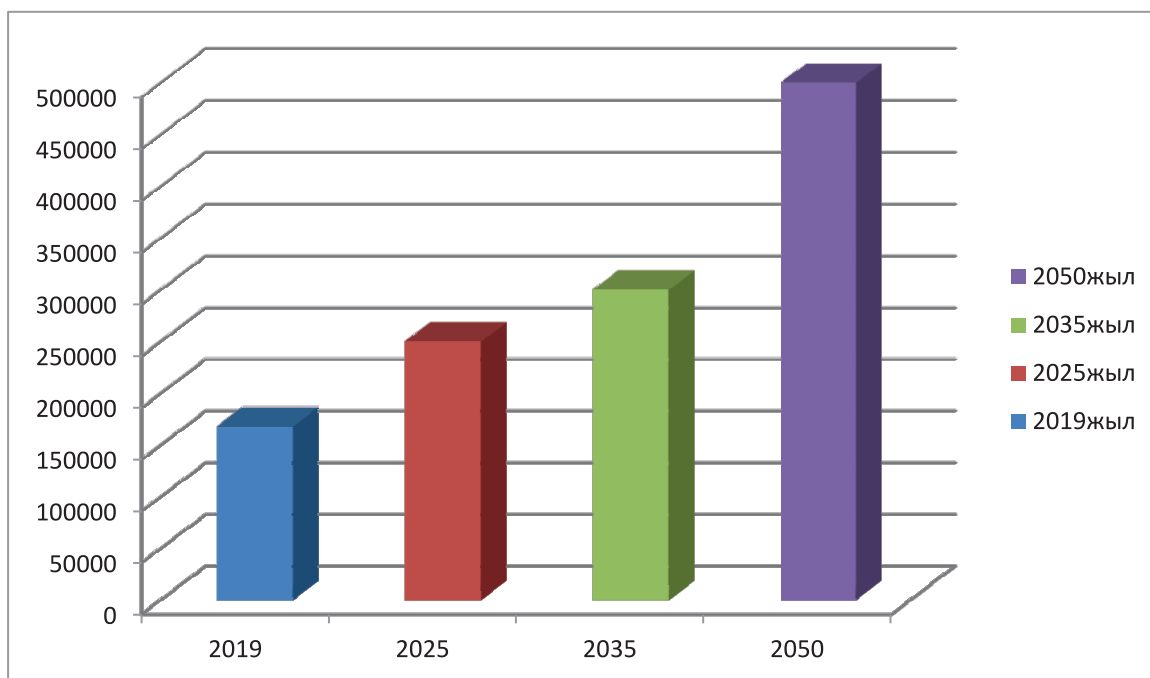
Қала басшысының есебінде Түркістан қаласының бас жоспарындағы қаланың даму страте-

гиясы 2025 жылдарға, 2035 және 2050 жылдарға арналып негізгі үш кезеңнен тұратынын ерекше

атап өтті. 2025 жылы қала халқының саны-250 мыңға, 2035 жылы 350 мыңға, 2050 жылы қала халқының саны-500 мыңға артады деген болжам

бар. Туристер саны, сондай ақ, білім ошақары, денсаулық сақтау мекемелері мен қонақ үйлер саныда екі есеге көбейеді деп отырмыз.

Түркі әлемінің рухани астанасы Түркістан қаласының халқының даму көрсеткіші

Қорыта айтқанда, қаланың шығыс бөлігінен салынып жатқан

Республикалық деңгейдегі барлық департамент ғимараттары мен стадион, облыстық әкімшілік ғимаратының біткенін және алдағы жылдары өзгеде құрылыс кешендерін салуға жер те-

лімдері берілгені мәлім. Әсіресе Шымкент бағытындағы қаланың кіре беріс қақпалары айшықты су бұрқақтарымен көмкерілген абаттандру жұмыстары бүгінгі күні іске қосылып, қаланың көркі айшықтала түсуде. Бұл ғаламат құрылыс нысандары болашақта тарих қойнауында қалары анық.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Қазақстан Республикасының «ҚАЗАҚСТАН-2030» стратегиялық бағдарламасы. Алматы. 1997 ж.
2. Шежірелі Түркістан. «Ордабасы» баспасы. 2013. 13-15 б.
3. Шежірелі Түркістан. «Ордабасы» баспасы. 2013. 181 б.
4. Тұрсын Х. Түркістандық алаш қайраткерлері. А. Ясауи атындағы ХҚТУ-нің «Өзбекәлі Жәнібеков оқулары -2010» Республикалық ғылыми -практикалық конференция материалдары. 97-98 бб.
5. Жандарбек З. Түркістанның қысқаша тарихы. Иасауи жолы және қазақ қоғамы. Монография. Алматы «Ел-шежіре» 2006. 35-36 бб.
6. Нұртазина Н. Қазақ мәдениеті және ислам. Монография. Алматы. 2002.
7. Шежірелі Түркістан. «Ордабасы» баспасы. 2013. 181-182 бб.
8. Педагогика тарихы. Университеттер мен педагогикалық институттардың педагогикалық мамандықтарына арналған оқулық. Алматы «Білім», 2008.
9. Жандарбек З. Түркістанның қысқаша тарихы. Иасауи жолы және қазақ қоғамы. Монография. Алматы «Ел-шежіре» 2006. 6- бет.
10. Күнпейіс Ж. Қ. Қазақстан жоғарғы мектебі. С. Ерубаевтың әдеби- педагогикалық мұрасының оқу- тәрбие үдерісіндегі орнымен маңызы. 2(1) 2010 16-18 бб.

ҚАЛЫБЕКОВ БОЛАТ ЕРМЕКОВИЧ

филология ғылымдарының кандидаты, аға оқытушы,
Халықаралық гуманитарлық – техникалық университеті

ЖАКИПБЕКОВ БИРЖАН АНУАРБЕКОВИЧ

филология ғылымдарының кандидаты, аға оқытушы,
Халықаралық гуманитарлық – техникалық университеті

ОҚУЛЫҚ МӘТІНДЕРІНІҢ ЖИІЛІК ҚҰРЫЛЫМЫНЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Түйін. Тілді, оның дамуын және жеке тұлғаны қалыптастыруын зерттеу адамның таным қызметін зерттеудің басты мәселесіне айналды. Сондықтан да мектеп оқулықтарының мәтіндерін құрастыруда мүмкіндігінше тілімізде жиі және сирек кездесетін сөздерді таңдап алу қажет. Бұл жерде балалар аз қолданатын лексика мен оларға таныс емес сөздерге назар аудару қажет.

Түйін сөздер: дублеттер, кірме сөздер, жиі қолданылатын сөздер, тілдік норма, терминдер.

Аннотация. Исследование языка, его развитие, а также его роль в формировании личности стала главной проблемой науки при рассмотрении познавательной деятельности человека. Поэтому, при составлении текстов школьных учебников по возможности необходимо подобрать наиболее часто и редко употребляемые слова в языке. В данном случае следует обратить внимание к пассивной лексике детей и к ним незнакомым словам.

Ключевые слова: дублеты, заимствованные слова, частоупотребляемые слова, языковая норма, термины.

Annotation. This article deals with the study of language, its development, and its role in the formation of personality has become the main problem of science when considering human cognitive activity. Therefore, when composing texts of school textbooks, if possible, it is necessary to choose the most frequently and rarely used words in the language. In this case, you should pay attention to the passive vocabulary of children and unfamiliar words.

Keywords: doublets, borrowed words, frequently used words, speech norms, terms.

Кіріспе

мәтіндердің статистикалық жағынан нақты бір жиіліктегі сөздермен қамтылуы зерттелініп отырған мәтіннің көлеміне байланысты. Статистикалық жағынан едәуір аз мағлұмат беретін сөздерді көлемі шағын оқулықтар береді. Жиілік сөздіктің бастапқы (едәуір жиі кездесетін) аумақтарында ақпарат көлемі онша болмайды. Өйткені бір ғана "ол" есімдігінің жиілігі 3609 (50 ж. БСО). Зерттелініп отырған оқулықтардағы мәтіндердің едәуір жиі кездесетін лексикалық единицалармен қамтылуы өте төмен. 50 жылдар оқулықтарында 40, 77%, 70 жылдар оқулықтарында 39, 96%, Б|Ә 30, 51%, 90 ж. оқулықтарында 40, 28%, ал 2000 жыл оқулықтарында 40, 13%. Нақтылы бір жиіліктегі және нақты бір синтаксистік ақпараты бар түрлі мөлшердегі сөздерді анықтау барысында, әр сыныпқа тиісті жиі кездесетін, яғни жиілігі $F \vec{F}$ 4 болатын, мәтіннің 30-40% -ын қамтитын лексикалық бірліктерді таңдап алдық. Енді осындай жиіліктегі сөздердің үзіндісін көрейік. Біздің ойымызша, абсолютті жиілігі 4-ке тең немесе одан артық сөздердің әрбірі қайталану қолданылу нәтижесінде бала жадында ұзақ сақталады да, бұл сөздерді ол толық меңгереді деп айтуымызға болады. Мысалы, *ағай* сөзі 50 ж. оқулықтарында 36 рет, 70 ж. оқулықтарында 40 рет, ал Б|Ә 60 рет қолданылған. Алайда мұн-

дай сөздердің көптігі оқушыға берілетін ақпарат көлемінің азаюына жағдай туғызады. Демек, сөздердің қолданылу жиілігі мен мәтіндердің ақпараттық қызметі арасында кері қатынас бар деп айта аламыз. Өйткені, оқушы бір ғана сөзді қайталай бермей, оның орнына мәтінде бұрын кездеспеген жаңа мәнге ие сөздерді игеретін болса ғана оның танымдық көкжиегі кеңі түседі. Сонымен бірге мұндай сөздердің тек сандық тұрғыда ғана емес, сапалық тұрғыда меңгерілуін, яғни оқушының белсенді сөздік қорында болуын да ескерген жөн. Сонда ғана олардың тіл байлығы молайып, білім дәрежесі артады. Өйткені сөздің лексикалық мағыналары талай рет қайталану қолданылу нәтижесінде санамызға сіңіп қалыптасады. Мұнда олар сол сөз білдіретін зат, не құбылыстың белгілі бір қасиеттеріне негізделіп, ол сөз аталғанда санамызда сол қасиеттер мағынаның басты көрсеткіштері, яғни мәндері ретінде көрінеді. Енді қарастырған оқулықтардағы жиі қолданысқа ие сөздерге назар аударсақ, салыстырылушы мәтіндер арасында сөздердің қолданылымындағы мынадай ерекшеліктерді аңғарамыз:

Мәтіннің көлемі ұлғайған сайын, мұндай сөздердің де абсолютті шамасы артқанымен, түрлі тілдердегі олардың жиынтық қатынасты жиілігі 0, 60% шамасында болады [1, 50]. Сонымен бір-

ге аз қолданыстағы сөздердің молдығы жазушы, немесе ақын тілінің байлығы немесе оның өзіндік ерекшелігін көрсетеді деп есептелінеді. Бірақ бұл тұжырым таңдама әдісі арқылы алынған мәтіндердің көлемі бірдей болған жағдайда ғана дұрыс деп тануымыз керек. Салыстырылып отырған 1950–2000 жылдардағы оқулық мәтіндері мен БӘ ($F < 4$), сонымен бірге орыс тіліндегі жиілік сөздіктер және Абай шығармаларынан ($F < 2$) байқайтынымыз – таңдама көлемі ұлғайған сайын, аз кездесетін сөздердің үлесі азаяды. Мысалы, таңдама көлемі 185961 сөз қолданысқа (с. қ.) тең (10298 сөз) Біз қарастырған оқулықтарда аз кездесетін сөздердің үлесі 59, 22%, ал таңдама көлемі 241984 сөз қолданысқа (12284 сөз) тең 70 жылдардағы оқулықтардағы олардың үлесі 60, 03%, таңдама көлемі 226374 сөз қолданысқа тең 90 жылдардың оқулықтарындағы аз кездесетін сөздердің үлесі 59, 71%, таңдама көлемі 368965 сөз қолданысқа тең 2000 жылдар оқулықтарындағы олардың үлесі 57, 33%. Засорина құрастырған таңдама көлемі 120843 сөз қолданысқа тең болатын орыс тіліндегі сөздіктегі ең аз кездесетін сөздер 63, 98% болса, Абай шығармаларындағы олардың үлесі 64, 43%. Сондықтан да ең аз кездесетін сөздерді салыстыруға байланысты пікірлер мен қорытындылар жасау барысында өзара бірдей көлемдегі таңдамаларды, яғни 185961 (жуықтағанда 200000 с. қ.) сөз қолданыс пен 368965 сөз қолданыс аралығындағы таңдамаларды шартты түрде өзара деңгейлес деп қарастырдық. Сондағы 1950–2000 жылдардағы оқулықтарды салыстырудан байқағанымыз – бұл көлемдегі таңдамалар үшін ең аз кездесетін сөздердің үлесі 57–60% шамасында болады. Ал 100000 және 120000 сөз қолданыс аралығындағы таңдамалар көрсеткендей, агглютинативті тілдер үшін (БӘ 97260 с. қ.) бұл шама 69–70% болса, флективті тілдерде ол 64–70% шамасында (Засорина) болады. Алынған нәтижелерді флективті тілдерді агглютинативті тілдерден ажырататын типологиялық сипаттамалар ретінде де қарастыруға болады [1, 51]. Неліктен оқулықтар мәтіндерінде өзге таңдамалармен салыстырғанда сирек қолданыстағы сөздердің үлесі төмен? Оның себебі, Мектепке арналған текстерн құрастыруда көбіне мәтіндердің білімділік, ғылыми-әдістемелік және тәрбиелік жағына, авторлық прагматика мен аялық білім мәселелеріне көңіл бөлінеді де, алынған мәтіндердің сөздік қоры мен лексикалық байлығы, жан-жақтылығына, жаңа сөздердің қамтылуына онша назар аударылмай келеді. Болашақта оқулықтар құрастыру барысында бұл өзекті мәселе де ескерілгені жөн деп ойлаймыз.

Бір тілге қатысты таңдама көлемінің ұлғаюы орташа алғанда әрбір лексикалық бірлікке сәйкес келетін мәтіндегі сөз қолданыстар шамасын сипаттайтын f көлемінің өсуіне әкеледі. Ал \vec{F} шамасын таңдаманың жалпы көлемін мәтін-дегі әр түрлі лексикалық бірліктердің жалпы санына

бөлу арқылы алдық: $\vec{F} = \frac{N}{L}$

Мұндағы алынған \vec{F} шамасы әр сөзге қатысты алғандағы орташа қолданыс мөлшерін білдіреді. \vec{F} шамасы таңдама көлемі зерттеуге алынған мәтіннің жанры мен тақырыбы, тіл құрылысы секілді өзгермелі шамаларға байланысты болады. Негізінен, \vec{F} шамасы мәтіннің лексикалық жағынан жұтаңдығының көрсеткіші болып табылады: \vec{F} мәні жоғары болған сайын, мәтіндегі әр түрлі лексикалық бірліктер соншалық аз болады және керісінше, \vec{F} мәні неғұрлым аз болса, соғұрлым мәтіннің сөздігі де әр түрлі лексикалық бірліктерге бай болады. Бұл тұжырым әр түрлі жанрға қатысты мәтіннің лексикалық байлығы туралы біздің болжамымызға да сәйкес келеді. Шынында да, Біз қарастырған оқулықтар мәтіндерінің лексикасы ($\vec{F} = 18, 05$) 70 жылдардағы оқулықтар мәтіндерінің лексикасымен ($\vec{F} = 19, 70$) салыстырғанда алуан түрлі болып келсе, өз кезегінде Б]Ә мәтіндерінің лексикасы ($\vec{F} = 8, 78$) 50 және 70 жылдардағы оқулықтар мәтіндеріне қарағанда басқаша болып келеді. Дегенмен 2000 жылдардағы оқулықтардың лексикасын 90 жылдардың оқулықтары лексикасынан жұтаң деп есептеуге болмайды, бұл орайда таңдама көлеміндегі айырмашылық (368965 с. қ. және 226374 с. қ.) та ескерілуі тиіс. Ал Абай шығармаларының тілі ($\vec{F} = 7, 78$) БӘ тіліне қарағанда бай екендігін көреміз. Мұның себебі түсінікті: Мектепке арналған текстер әр түрлі авторлар шығармаларынан алынған үзінділерден және БӘ салыстырғанда көлемі шағын мәтіндерден құралған. Ал әр жазушының тіл байлығы әр түрлі екенін ескерсек, онда оқулықтардағы шағын мәтіндер сол жазушылардың барлық сөздік қорын қамти алмайтындығы айқын. Абай шығармаларының салыстырып отырған басқа таңдамалардан тілге байлығы ұлы ақынның әр түрлі авторлар шығармаларынан алынған үзінділерден тұратын мәтіндер тілінен артықшылығын көрсетсе керек. Бұл орайда біз қарастырған мектепке арналған текстердегі статистикалық тұрғыдан реттестіруді қажет ететін сөз қолданыстардың болуы заңды. Өйткені оқулық құрастыру барысында лингвостатистикалық нәтижелер көбіне ескеріле бермейтінін мойындау парыз. Енді қарастырылған мәтіндердің орташа сөз қолданыстарының кестесін қарайық. Әр жылдар (1950–2000 ж. ж.) оқулықтары мәтіндеріндегі сөздердің қайталануын былайша түсіндіруге болады: бұл мәтіндер ғылым мен техника жетістіктерін үзбей хабарлап отыратын газет мәтіндеріне (өзбек газеттері $\vec{F} = 16, 12$) қарағанда жанрлық жағынан шектеулі, лексикасы жұтаңдау болып келеді. Дегенмен де бұл салыстырулар квантитативтік-типологиялық критерийлер ретінде тек бір ғана жағдайда, яғни салыстырылып отырған тілдер үшін бұл шамалар өзара бірдей көлемдегі, жанрлық-стистикалық түрлері бойынша ұқсас таңдамалар жағдайында ғана орындалуы мүмкін [1, 49]. Сондықтан да

Пушкин тілін (544777 с. қ., $\bar{F} = 25, 70$) мектепке арналған текстердің тіліне қарағанда кедей деп ойлауға болмайды, әрі әр түрлі типологиялық топқа жататын тілдер арасындағы айырмашылықтар шамалы болады. Сөз формаларының ($\bar{F}_{с.ф.}$) шамасын салыстыруда басқаша көрініске тап боламыз. Егер агглютинативті қазақ тілінде 200000 сөз қолданысқа тең болатын таңдаманың әрбір сөз формасына шаққандағы орташа қайталану жиілігі $\bar{F} = 5, 38$ (50 ж. БСО) және $\bar{F} = 6, 29$ (70 ж. БСО) сөз қолданысқа тең болса, таңдама көлемі 100000 сөз қолданысқа тең Б|Ә әрбір сөз формасына шаққандағы сөздердің орташа қайталануы $\bar{F} = 3, 83$. Флективті-синтетикалық орыс тілінде 100000 сөз қолданысқа тең таңдаманың әрбір сөз формасына шаққандағы орташа қайталану жиілігі $\bar{F} = 6, 81$ сөз қолданысқа тең мөлшерде болса, флективті-аналитикалық неміс тілінде таңдама көлемі 100000 және 200000 сөз қолданысқа тең болған жағдайда мәтіндегі әрбір сөз формасы тиісінше 7, 26 және 7, 07 реттен қайталануы. Бұдан байқайтынымыз — мәтіннің синтеттілігі артқан сайын, сөз формаларының орташа қайталануы азая бастайды. Демек, әр түрлі құрылымдағы тілдер үшін мәтіндегі сөздердің статистикалық мүмкіндіктері жалпы алғанда бірдей деп есептейміз. 10-11-кестелерде келтірілген нәтижелерден шығатын қорытынды: әр түрлі сөз формаларын тудыруға икемді және бай агглютинативті (қазақ, түрік, қарақалпақ) тілдерде сөз формаларының F шамасы флективті тілдерге қарағанда аз болып келеді, агглютинативті құрылымдағы бір тілдің ішіндегі сөз формаларының орташа қайталануындағы айырмашылықтар (50 және 70-2000 жылдар оқулықтары) таңдама көлеміне (185961—368965 с. қ.) және синтеттіліктің артуына байланысты болады ($\bar{F} = 18, 56$ және 26, 60). Қазақ, өзбек, түрік және қарақалпақ тілдеріндегі мәтіндердің сөз формаларына қатысты синтеттілік коэффициенті таңдама көлемдері бірдей болған жағдайда барлық тілдер үшін өзара деңгейлес (24-26%) шамада болады [2, 33]. Қорыта келгенде, нәтижелер көрсеткендей, типологиялық сипаттағы бұл айырмашылықтар тілдің морфологиялық құрылымына байланысты:

Неғұрлым тілде аналитикалық құрылым элементтері көбейген сайын, соғұрлым сөздердің орташа қайталануы өсе түседі [1, 50]. Егер мектепке арналған текстернің жиілік сөздігін бірнеше аумақтарға: бірінші аумаққа алғашқы 100-ге дейінгі, екінші аумаққа 500-ге дейінгі, үшінші аумаққа 1000-ға дейінгі, төртінші аумаққа 2000-ға дейінгі, бесінші аумаққа алғашқы 3000-ға дейінгі жиі кездесетін лексикалық бірліктерді бөлсек, онда әр жылдардағы оқулық мәтіндері мен өзбек және флективті орыс тілдері жиілік сөздіктерінің әрбір аумаққа қатысты сөзбен қамтылу ерекшеліктерін талдау барысында мынадай нәтижелерді аламыз:

1. Агглютинативті тілдердің (50-70 жылдарда-

ғы оқулықтар, өзбек мәтіндері және БӘ) 100-ге дейінгі аумақтағы жиі кездесетін сөздермен қамтылуы мәтіннің 39%-41%-ын құраса, флективті (орыс) тілдерде ол 29%.

Егер 1000-ға дейінгі аумақта БӘ жиі кездесетін лексикалық бірліктер мәтіннің 59% үлесін қамтыса, Біз қарастырған оқулықтарда 78%, 70 жылдардағы оқулықтарда 83%, 90 жылдардағы оқулықтарында 79%, 2000 жылдардағы оқулықтарда 82%, өзбек тілінде 68% үлесті қамтыса, ал флективті орыс тілінде бұл аумақтағы лексикалық бірліктер мәтіннің 58%-ын құрап, агглютинативті тілдердің көрсеткіштеріне шамалас деңгейден көрінеді. Бұл жерде мәтіннің сөзбен қамтылуындағы айырмашылық тілдердің типтік белгілеріне қарай емес, стилі мен тақырыптық айырмашылықтарына байланысты. Мысалы, 50 ж. және 70 ж. мектеп оқулықтарына қарағанда сөздік қоры бай БӘ бұл аумақтағы лексикалық бірліктермен қамтылуы өте төмен (59, 41%). Бұған керісінше, онымен салыстырғанда сөздік қоры жұтаңдау болып келетін 1950-2000 ж. ж. мектепке арналған текстер жиі кездесетін сөздермен қамтылуы өте жоғары дәрежесін көрсетеді (78%-83%).

2. Барлық тілдер бойынша алынған мәтіндердің жиілік сөздіктері түрлі аумақтар бойынша сөзбен қамтылуындағы шамамен алғанда бірдей дәрежедегі өсу қарқынын байқатты. Қазіргі таңдағы статистикалық аппараттың тәжірибесі мәтіннің статистикалық құрылымы жайында алынған нәтижелерді дәлелді түрде бағалауға мүмкіндік беретін көптеген әдістерге бай екені белгілі [3, 68]. Әдетте мәтіннің статистикалық құрылымы ретінде мәтіндегі сөздер саны мен олардың мәтінде көрінетін жиілігі арасындағы қарым-қатынасты айтатыны белгілі. Мәтіннің статистикалық құрылымының моделі ретінде сөздік тізіміндегі сөздің рангісі мен оның жиілігі арасында кері тәуелділік қалыптасатын жиілік сөздіктерді санауымызға болады. – Аталған тәуелділікті дәлелдеу бағытындағы зерттеудің бастыларының бірі – Эсту-Ципф-Мандельброт заңы. Бұл заңның негізін қалаушы француз ғалымы Эсту 1916 жылы стенографияны жетілдірумен айналысу барысында ранг-жиілік тәуелділігін байқады. Кейінірек бұл заң Ципф, Мандельброт тағы басқа ғалымдармен дәлелденіп, толықтырылып "Эсту-Ципф-Мандельброт заңы" деген атқа ие болды. Рангіден заң параметрінің функциональды тәуелділігін анықтау міндеті В. Калинин мен Ә. Макаев еңбектерінде шешімін тапты [4, 124-125]. Бұл заң сөздің жиілігі мен жиілік тізіміндегі оның рангісі арасында кему жиілігі бойынша байланысты қалыптастырады және берілген рангі бойынша мәтіннен кездейсоқ алынған сөздің пайда болу ықтималдығын шамалап есептеуге мүмкіндік береді, яғни, сөз бен оның берілген реттік нөмірі арасындағы пропорцияны анықтауға жағдай жасайды [5; 6]. Заңның параметрлерін есептеу $F_i = NK(i+p) \cdot \gamma$ формуласымен өрнектеледі, мұндағы F_i – тізім-

дегі сөздің (сөз формасының) абсолютті жиілігі, i – тізімдегі сөздердің (с/ф) реттік нөмірі, N – сөз қолданыстармен алғандағы таңдама көлемі; k , p , γ – заңның параметрлері. K , p , γ – шамаларының тұрақты мәндерін анықтау арқылы зерттеуімізде БСО мен БӘ сөздердің қолданылу жиілігін оның рангісі бойынша және кері тәуелділік бойынша анықтап, оқулық мәтіндері мен БӘ статистикалық құрылымының ерекшеліктерін айқындадық. Ципф заңының параметрін (K) мына формулалармен анықтауға болады

$$K = \frac{i_{\min} F_1}{N}$$

Мұндағы F — тізбектегі сөздің абсолютті жиілігі, i_{\min} - минималды ранг, N – таңдама көлемі.

Мандельброт заңының параметрін (γ) мына формула бойынша анықтауға болады:

$$\gamma = \frac{i_{\max}}{F_1 m}$$

Мұндағы F_i – сөздің абсолютті жиілігі, m – осы жиіліктегі сөздердің (сөз формаларының) саны, i_{\max} - максималды ранг. Параметрлерді есептеу $F_1 = NK(i+p)$ формуласы бойынша ӘЕМ-да іске асырылды. Эсту-Ципф-Мандельброт заңының параметрлерін салыстыру 50-70 жылдардағы БСО мен БӘ мәтіндерінің статистикалық құрылымындағы салыстырмалы түрдегі ұқсастықтарды анықтауға мүмкіндік береді.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Бектаев К. Б. Статистико-информационная типология тюркского текста. Монография. Алма-Ата: Наука, 1978, -183 с.
2. Мусаходжаев С. У. Лингвостатистический анализ узбекского текста и терминологии подъязыка электротехники и электроники. Автореферат дис. канд. филол. наук. Ташкент, 1986, -17 с.
3. Нелюбин Л. Н. Перевод и прикладная лингвистика. М. : Высшая школа, 1983, -208 с.
4. Калинин В. И. О статистике литературного текста // Вопросы языкознания. 1964, N 6, -С. 124-125.
5. Молдабеков К. М. Лингвостатистические исследования казахских текстов для младших школьников (на материале текстов учебников начальных классов и литературы для детей). Дисс. кан. филол. наук. Алма-Ата, 1985, -259 с.
6. Қалыбеков Б. Е. 50 жылдардағы бастауыш сынып оқулықтарының лексикалық жүйесі мен морфологиялық құрылымының статистикасы. Филология ғылымдарының кандидаты ғылыми дәрежесін алу үшін қорғалған диссертация. Алматы. 2004.

ҚАЛЫБЕКОВ БОЛАТ ЕРМЕКОВИЧ

филология ғылымдарының кандидаты, аға оқытушы,
Халықаралық гуманитарлық – техникалық университеті

БОЛАТОВА АНАРА АСКАРОВНА

магистр, аға оқытушы,
Халықаралық гуманитарлық – техникалық университеті

МЕКТЕП ОҚУЛЫҚТАРЫНДАҒЫ ЛЕКСИКАНЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Түйін. Тілді, оның дамуын және жеке тұлғаны қалыптастыруын зерттеу адамның таным қызметін зерттеудің басты мәселесіне айналды. Сондықтан да мектеп оқулықтарының мәтіндерін құрастыруда мүмкіндігінше тілімізде жиі және сирек кездесетін сөздерді таңдап алу қажет. Бұл жерде балалар аз қолданатын лексика мен оларға таныс емес сөздерге назар аудару қажет.

Түйін сөздер: дублеттер, кірме сөздер, жиі қолданылатын сөздер, тілдік норма, терминдер.

Аннотация. Исследование языка, его развитие, а также его роль в формировании личности стала главной проблемой науки при рассмотрении познавательной деятельности человека. Поэтому, при составлении текстов школьных учебников по возможности необходимо подобрать наиболее часто и редко употребляемые слова в языке. В данном случае следует обратить внимание к пассивной лексике детей и к ним незнакомым словам.

Ключевые слова: дублеты, заимствованные слова, частоупотребляемые слова, языковая норма, термины.

Annotation. This article deals with the study of language and its development, and its role in the formation of personality has become the main problem of science when considering human cognitive activity. Therefore, when composing texts of school textbooks, if possible, it is necessary to choose the most frequently and rarely used words in the language. In this case, you should pay attention to the passive vocabulary of children and unfamiliar words.

Keywords: doublets, borrowed words, frequently used words, language norm, terms.

Кіріспе

БСО лексикалық қолданыстарды реттеу мәселесі осы мақсатпен сабақтасып жатқан тағы бір зәруліктерді туындатады. Ол – оқулық мәтіндеріндегі кейбір келеңсіз құбылыстарды реттестіру мәселесі. Қарастырған мектеп оқулықтарындағы осы олқылықтардың біразы соңғы жылдары түзетілгенімен, бірқатары әлі де бір тиянақты шешім таппай келеді. Біз қарастырған БСО тілдік норманың бұзылуына әкеліп соғатын мұндай құбылыстардың реттестірілуі зерттеу жұмысымыздың басты мақсаты болмағанымен, лексикалық жүйенің сұрыпталып, оқулықтар тілінде қолданылуында статистикалық нәтижелердің де ескерілуін негіздеуге тырыстық. Оқулықтардағы бұл секілді ерекшеліктерді дублет сөздер мен кейбір кірме сөздердің қолданылуынан, кейбір тілдік терминдердің қолданылу өрісі мен омонимдердің аз қолданылуынан айқын аңғардық. Енді осы ерекшеліктерді жеке-жеке топтастырсақ, мына мәселелердің әлі күнге өз шешімін таба қоймағандығын көреміз:

- 1) БСО дублет сөздердің қолданылуы;
- 2) Кірме сөздердің қолданылуы;
- 3) Лингвистикалық терминдердің қолданылуы;
- 4) Үндестік заңының бұзылуы.

Халықтың тіл қазынасын меңгеру, тілді байытып, ұстарта білу— үлкен өнер. Ал тіл мәдени-

тінің мәртебесін айқындайтын көрсеткіштің бірі — жазудағы бірізділік. Осы талаптар тұрғысынан алғанда, халықты тіл мәдениетіне үйрететін баспасөзге, ғылыми-көпшілік әдебиет пен оқулықтарға аса маңызды міндеттер жүктеледі. Қазіргі қазақ тілін нормаландыру үрдісі әдеби тілдің жергілікті тіл ерекшеліктерімен толығып жатқан халықтың сөйлеу тіліне кеңінен ықпал етуі бағытында жүргізіледі [1; 2, 171-186]. Демек, сөз қолданыстарды нормаға сай реттеу — бұл тіл фактілерін белгілі бір жүйеге, ғылыми-практикалық жағынан бірізділікке әкелу, қажетті материал ретінде ойды білдірудің ең тиімді формаларын қалыптастыру болып табылады [3, 18]. Бұл зәрулікті шешудің мәтіндерде кездесетін дублет сөздердің әдеби тіл нормасына сай тек біреуін ғана қолдануды нақтылы шешу және үлгі ретінде ұсынумен байланысты біздің зерттеу жұмысымызға да қатысы бар. Ә. Ахабаевтың айтуы бойынша дублет сөздер формаларының қайсысы негізгі, нормаға лайық деген мәселені анықтау өте қиын, өйткені іс жүзінде, практикада қолданылуы бірдей дәрежедегі сөздердің варианттары кездеседі де, тілдік норма ретінде олардың қай вариантын қолдану керектігін анықтауға қажетті бақылау критерийін табу қиын.

Негізгі Бөлім

50 ж. мектепке арналған текстердегі дублет сөздердің статистикалық сипаттамасын анықтау барысында бізге де бұл проблема кездесті. Бұл мәселені шешуде әдеби шығармашылық жұмыстардың озық үлгілерін кеңінен тарату ерекше маңызға ие, өйткені жазушылық шеберлік, жазушылар мен публицистердің тілі халықтың ғасырлар бойы жасаған тілдік үлгілерінің сақтаушысы ғана емес, сонымен қатар оның таратушысы да. Уақыт өте, көптеген сөздер өздерінің семантикалық бояуын әлсіретсе, ал енді біреулері жаңа мағынаға ие болады. Бұл біз қарастырып отырған мектепке арналған текстерне де тән. 50 жылдардың баспасөз оқулықтарындағы айрықша назар аударарлық нәрсе - ауызша және жазба тіліміздегі дублет сөздер, олардың фонетикалық, лексикалық және грамматикалық варианттары. Бұл варианттардың біреуін ғана әдеби тіл нормасы ретінде таңдап, қабылдауымыз қажет. Әсіресе орфографиялық сөздіктер арқылы мұны реттеуге болады. Көптеген сөздер осы күнге дейін әдеби тілден берік орын ала алмай жүрсе, бірқатар сөздер екі-үш вариантта айтылып, солай жазылып жүр. Бұлардың ішінде екіұштылары да жоқ емес. Мысалы, аталмыш оқулықтарда кездесетін *жиылыс* — *жиналыс*, *әтеш* — *қораз*, *сұрау* — *сұрақ* сөздерінің қай сыңары да әдебиетімізде жиі қолданылады.

Профессор М. Балақаев тіл мәдениетінің маңызын айқындай келе, "тілдің икемділік қасиетін жойып, сірідей сірестіріп қоюды көздемейміз, тілдің икемділік қасиетін арттыруды көздейміз. Тіл материалдары сұрыпталып, бүкіл халыққа түсінікті әрі ұтымды, дәл, анық ету арқылы ғана тілдің икемділігін арттыруға болады" деген болатын [4, 28]. Ал филология ғылымының докторы С. Мырзабектің айтуы бойынша "тіл мәдениеті сөздердің жазылуында бірізділіктің болуын қалайды. Мақсат арнайы сөздіктерді басшылыққа алғанда ғана орындалады. Әзірше жазуда бірізділік жетпей жатса, ол — сөздікке атүсті қараудың нәтижесі" [5, 13]. Дублет сөздердің үлгі ретінде бірін ұсыну үшін біз бағалау нормасының бірі ретінде олардың статистикалық сипаттамасын есепке алдық. Зерттеулер көрсеткендей, жиілік сипаттамасы — сөздердің өзімен дублет болатын сыңарымен салыстырғандағы фонетикалық, морфологиялық және лексикалық жағынан басымдығының көрсеткіші болып табылады. Дублет сөздердің бірін таңдауда олардың жиілік сипаттамасы "критерий болу керек" деген ойдан аулақпыз. Біздің пікіріміз - мұндай сөздердің бірін таңдауда олардың жиілік сипаттамасы ескерілсе деген Ә. Ахабаевтың ұсынысын қолдау екенін айтқымыз келеді. Профессор М. Балақаев айтқандай "сауатты деп есептелетін әдеби тілде сұлулық пен ой тереңдігі, суреттеудің дәлме-дәлдігі, шешендік өнер, бейнелі әрі айшықты сөз қолданыстар мен жоғары мәдениеттілік болу қажет" [6, 6].

Дублет сөздердің бірін әдеби тіл нормасы ретінде ұсыну мақсатында біз оқулық мәтіндері материалдарына статистикалық талдау жүргіздік. Сөздерді сұрыптау және оларды оқытудың өлшемдік бірлігі өзара байланыста болғандықтан, дублет сөздердің белгілі бір вариантын сұрыптап таңдап алу бастауыш сынып оқушыларын оқыту барысында сөздердің фонетикалық, лексикалық және грамматикалық ерекшеліктерін талдау және жинақтаудың нәтижесінде іске асырылды. Жоғарыда айтылған дублет сөздерді пайдалану — оларды орфография ережесіне ендіруде, әдеби тілімізде қолдануда да қиындық келтіреді. Мысалы, *топталып* — *топтанып*, *үлгерді* — *үлгірді*, *бөлек* — *бөлік*, *егін* — *егіс*, *сөзшіл* — *сөзшең*, *қала* — *шаһар*, *картинка* — *сурет*, *қожанәсір* — *хожанәсір*, *тамак* — *ас*, *жауын* — *шашын* — *боран* — *шашын* секілді сөздердің қолданылуы 50 ж. оқулықтары мен балалар әдебиетінің ахуалын танытса керек. Жазба тілімізде осы дублет сөздердің бірін қолдануды реттеу — арнайы зерттеулер мен ғылыми-практикалық шешімді қажет етеді.

Енді осы пікірімізді тіл біліміне қатысты кейбір терминдердің қарастырылған БСО қолданылу ерекшеліктеріне тоқтала отырып, әрі қарай өрбітейік деп отырмыз. Тіліміздің байлығы оның өмірдің түрлі саласына байланысты қолданылатын жан-жақтылығымен сипатталады. Осы түрліше салалардың бірі ретінде терминдік лексиканы атауымызға болады. Ғылыми ұғымдарды түсіндіру үшін әдетте тіл байлығына сүйеніп, ғылыми терминдерді түсіндіруге, дәлме-дәл беруге болатын сөздерді іздеп табамыз. Терминдер сөйлеу практикасындағы ұғым-түсініктерді білдіріп қана қоймайды, сонымен қатар олардың арасындағы белгілі бір байланыстарды қалыптастырушы, өзара байланысты терминдерге негізделген ақпаратты берудің және қабылдаудың негізгі құралы болып табылады. Термин жасаудың әр түрлі жолдары белгілі. Дегенмен де олардың бәрі де жалпы халықтық тіл негізінде жасалған.

Лингвистикада жаңа сөздер мен терминдер жасалуы тілдің ішкі дамуының жалпы заңдылықтары негізінде жасалады [7, 63]. Термин жасау барысында мынаны ескеру қажет — терминдер белгілі бір ұғымдарға тән белгілерді ғана емес, осы ғылымның өзге де ұғым-түсініктері мен белгілі бір деңгейдегі байланысын білдіруі керек.

Д. С. Лотте айтқандай: "Ғылыми терминология сөздердің жәй ғана жиілігін емес, белгілі бір дәрежеде өзара байланыстағы сөздер мен сөз тіркестерінің жүйесін де білдіреді" [8, 72]. Осылайша, белгілі бір жүйеге кіретін кез келген ғылыми термин осы саладағы терминологияның жүйелілік талабын қанағаттандырады. Сондықтан да жекелеген терминдерге баға беру кезінде оларды берілген жүйені құраушы бөлшектер ретінде қарау керек. Лексикамыздың термин сөздермен толығып, баюына кесел жасайтын кейбір көз-

қарастар туралы профессор Қ. Жұбанов "Қазақ тілі жөніндегі зерттеулер" [9, 279] атты еңбегінде айта келіп, оларды қабылдауда басшылыққа алынатын 11 ұстанымды талдап берген болатын. Мұнда әсіресе Қ. Жұбановтың қазақ алфавитінің құрамына *ф*, *х* әріптерін енгізу туралы ұсынысын айтуға болады. Профессор Ө. Айтбаев "Термин және оның дәуірлік сипаты" еңбегінде терминдік сипат ала бастаған сөздердің күнделікті қолданыстағы болмысын ғылыми таразыға салуға мүмкіндік жасалғанын айта келіп, баспасөз материалдарын, публицистикалық әдебиетті, ғылыми-зерттеу жұмыстарын, түрлі оқулықтар мен оқу құралдарын үнемі қадағалап қарастырып, жаңа қолданыстарды терминком талқысына салып отыруды дәстүрге айналдыру қажеттігіне тоқталады [10, 160].

Профессор Н. А. Баскаков термин жасауда негізге алатын басты-басты бес принциптерді ұсынады: 1) аударма, 2) калька арқылы, 3) сипаттама аударма, 4) күрделі сөз, 5) қосымшалар арқылы [11, 5-71].

Зерттеу жүргізіліп отырған мектепке арналған текстердің терминдеріне талдау жасау кезінде біз де осы принциптерге сүйенеміз. Мектепке арналған текстерде терминдердің қолданылуын реттеу үшін бізге мынадай міндеттерді орындау қажет:

1. Терминдер мен олардың беретін ұғымдарын оқыту тәжірибесімен үштастыра зерттеу;

2. Қазақ тіліндегі жекелеген терминдер мен олардың ұғымдарының пайда болу көздерін анықтау;

3. Терминдердің статистикалық және салыстырмалы түрдегі сипаттамаларына сүйеніп, жасалған ұсыныс, пікірлердің дұрыстығын тексеру.

Терминдер мен олардың ұйым-түсініктерін және іс-жүзінде практикада қолданылуын қарастыра отырып, біз бұл салаға қатысты барлық мәселелерді түгелдей қарастыруды мақсат тұтпақ емеспіз. Біздің мақсатымыз – Мектепке арналған мәтіндердегі кейбір терминдердің қолданылуына статистикалық талдау жасау арқылы оларды дұрыс қолдану принциптерін жетілдірудің жолдарын ұсыну.

Өзіндік бағыт-бағдары, зерттеу нысанасы бар әр ғылым саласының белгілі бір ұғымдар жүйесі, зерттеу нысаны болатыны мәлім.

Ғылым тереңдеп, салмақтанған сайын, оның терминдері де байып, саралана түспек. Әр ғылым саласындағы терминдерді жіктеп, бір арнаға салудың және сөздіктер құрастырудың практикалық мәні де зор. Қазақ тілінің ғылыми термин жағынан толығының көптеген жолдары бар. Солардың бірі – түркі халықтарының сөздік қорын пайдалану. Бұл көне түркі сөздерінен бастап қазіргі тілдерді қамтиды. Ал түркі тілдерін ең алғаш рет классификация жасаған ғалым – М. Қашғари. Ол түркі тілдерін таза және аралас тілдер деп екіге бөледі: "Таза, басқа тілдердің ықпалына

түспеген, тек түркі тілдерінде сөйлейтін тілдер қатарына М. Қашғари яғма, тухси, қырғыз, қыпшақ, оғыз, шігіл, ығрақ, парук тайпаларын және бұларға жақындау иамақ, башқұрт, бұлғар, печенек, сувар тілдерін жатқызса, басқа тілдермен қарым-қатынасқа түсіп (соғды, қатай –тибет тілдерімен) бұзылған тілдер қатарына сұғдақ, қанжақ, арғу, худан, таңғұт, тибет және ябаку, татар, басмық тайпаларының тілін енгізеді" [12, 17-134].

Міне осы түркі тілдерінің даму сатысында бір жағынан, көпшілік түркі тілдеріне негізделген жалпыға ортақ әдеби тілмен бірге ("Құдатұ білік", "Хибат-ул хакайк"), ислам дінінің ықпалымен араб-парсы элементтері көптеп ене бастап, екінші жағынан оғыздар, қыпшақтар, қарлұқтар арасы алшақтай түсіп, өзіндік тілдік ерекшеліктері айқын көріне бастайды. Қазіргі ұлттық тілдердің лексикалық құрамы мен фонетикалық, грамматикалық жағындағы өзгерістердің болуы жоғарыда айтылған түркі тілдерінің негізін құраған ру-тайпалардың алшақтай түсіп, жеке-жеке ұлт тілдерінің қалыптасуына негіз жасауында. Жаңа қоғамдық формация, мәдени-экономикалық қарым-қатынастар жаңа ұғымдарды дүниеге келтірді. Кезінде олардың көбісінің қай тілде болмасын атауы жоқ сөздер болатын. Міне, осындай өміршең талаптан туған зәрулікті қанағаттандырудың екі түрлі жолы бар. Оның бірі — әр тілдің өз ішкі заңдылықтарына сүйене отырып жаңа сөздер жасау да, екіншісі – басқа тілдерден әзір тұрған сөздерді қабылдау немесе сөзбесөз (калька арқылы) аударып алу. Бұл сөз еткелі отырған БСО лексикасындағы терминдер осы екеуінің соңғысына көбірек келіңкірейді. Енді тілімізде қолданылып жүрген осы терминдердің кейбіріне тоқталайық:

1. Сөз (слово) – азербайжанша *соз*, өзбекше *суз*, түрікше *соз*, қырғызша *соз*, татарша *суз*, ұйғырша *соз*, түрікменше *соз*, башқұртша *һуз*.

2. Мағына (значение) – азербайжанша *мана*, өзбекше *мано*, түрікше *анлам*, қырғызша *ман*, татарша *мана*, ұйғырша *мана*, түрікменше *ман*, башқұртша *мағана*.

3. Сөздік (словарь) – азербайжанша *лұғат*, өзбекше *сузлик*, түрікше *созлик*, қырғызша *созлик*, татарша *сузлик*, ұйғырша *лұғат*, түрікменше *созлик*, башқұртша *һузлик* т. б.

Бұдан көріп тұрғанымыз — бірқатар сөздер кейбір фонетикалық өзгешеліктері болмаса, жалпы түркі тілдерінде бірдей аталады екен. Төңкерістен кейінгі дәуірде лексика саласының дамуындағы үлкен бір арна – орыс тілінен, не орыс тілі арқылы басқа тілдерден сөз алу болса, жоғарыда келтірілген мысалдардан шығатын қорытынды — өзінің тарихи даму сатыларында көптеген түркі тілдеріне тән ортақ нәрсе — бұлардың лексикалық қорына басқа тілдерден терминдер қабылдауы бір деңгейде болды. Десек те бұл тұжырым оңтүстік түріктерге (азербайжан, түрік, өзбек) қарағанда көне түркі, қыпшақ, қазіргі

алтай, саян, сібір түріктеріне тән деуге болады [12, 18-130]. Дублет сөздерді оқып-үйрену — ең бірінші кезекте оның көп варианттарының біреуін әдеби тілге үлгі ретінде ұсыну және нақтылаумен байланысты туындаған өзекті мәселенің бірі, ал дублет сөздердің статистикалық сипаттамасы зерттеу жүргізілген мәтіндерде кездесетін дублеттердің варианттарының бірін объективті түрде бөліп алып, сөздік қорға ұсынуға мүмкіндік береді.

ҚОРЫТЫНДЫ

Мектепке арналған мәтіндердегі терминдердің басым бөлігін қазақтың төл сөздері құрайды. Мысалы: *түбір* сөзі (149 с/қ) лингвистикалық термин болуымен бірге, екінші бір мағынасында өсімдіктердің жер астындағы бөлшегі деген мағынаны да білдіреді. Ал *жұрнақ* сөзі терминдік мағынасына қоса *қалдық* немесе "заттың бір шағын бөлшегі" ұғымын да білдіреді. Мектепке арналған текстерне тән нәрсенің бірі — *лық* жұрнағының варианттары арқылы жасалған терминдердің көптеп кездесуі. Оқулық мәтіндеріндегі мұндай терминдердің саны – 9 (564 с. қ.). Мысалы: *атау сентік* (319 с. қ.), *есімдік* (12 с. қ.), *жіктік жалғауы* (9 с. қ.), *үндестік заңы* (4 с. қ.) т. б. Кейбір лингвистикалық терминдер түркі халықтары үшін ортақ болып табылады. Мысалы: *әдеби тіл* термині азербайжан тілінде *адаби дил*, өзбекше *адаби тил*, түрікше *едеби дил*, қырғызша *адаби тил*, татарша *адаби тил*, ұйғырша *адаби тил*, түрікменше *адаби дил*, башқұртша *адаби тил*. Сондықтан да кейбір терминдерді қазақ тілінде аударуда қиындықтар болса немесе дұрыс аударылмаса, онда бұл терминнің түркі тілдерін-

дегі аудармаларын ескерген жөн деп есептейміз. Мектепке арналған мәтіндердегі лингвистикалық терминдердің көпшілігі калька арқылы жасалған (12 сөз, 795 с. қ.) Мысалы: *дыбыс – звук* (254 с. қ.), *есім сөздер – именные слова* (36 с. қ.), *жақ – лицо* (286 с. қ.) т. б. Кейбір терминдер оның сол арқылы аударылып отырған тілдегі эквивалентімен алынған: *сөз – слова* (1190 с. қ.), *буын – слог* (130 с. қ.) т. б. *Дефис* деген сөзден басқа барлық лингвистикалық терминдер қазақтіліне аударылған және өзгеріссіз қолданылған. Біздіңше, егер қазақ тіліне басқа тілдерден енген терминдердің дәл осы мағыналық ұғымын беретіндей қазақ тіліндегі эквиваленті болмаған жағдайда оны өзгеріссіз сол қалпында қалдырған жөн секілді. Біз бұл зерттеулерімізде қазақ тіліндегі лингвистикалық терминдерге қатысты барлық мәселелерді жан-жақты қарастыруды мақсат тұтқан жоқпыз, тек оны толықтыру жолдарына қатысты өз ойымызды білдірдік. Жоғарыда келтірілген мысалдардан мынадай қорытынды жасауға болады:

1. Лингвистикалық терминдердің жасалуы негізінен қазақтың байырғы лексикасын пайдалану арқылы іске асып отыр.

2. Қолданылып жүрген терминдерді белгілі бір жүйеге келтіріп, реттеу үшін БСО мен оқу құралдарын құрастыру барысында дұрыс деп есептелетін терминдерді сол күйінде қалдырып, ал аударылған тілден қажетті эквивалентін сұрыптау барысында сол терминнің таралу, яғни кеңінен қолданылу жағын ескерген дұрыс.

БСО лексиканың реттестірілуіндегі тағы бір маңызды нәрсе -оқулық мәтіндеріндегі үндестік заңының сақталуында бірізділіктің жоқтығы, тілдік норманың бұзылуы дер едік.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Қалыбеков Б. Е. 50 жылдардағы бастауыш сынып оқулықтарының лексикалық жүйесі мен морфологиялық құрылымының статистикасы. Филология ғылымдарының кандидаты ғылыми дәрежесін алу үшін қорғалған диссертация. Алматы. 2004.
2. Кеңесбаев С. К. Ысқаков А. Ы., Мусабаев Г. Г., Сыздыкова Р. Г. О нормах казахского литературного языка // Вопросы развития литературных языков народов СССР. Алма-Ата, 1964, -С. 171-186.
3. Ахабаев Ә. Статистический анализ лексико-морфологической структуры языка казахской публицистики (на материале газетных текстов 1965-66 г. г.). Автореф. дисс. канд. филол. наук. Алма-Ата, 1971, -23 с.
4. Балақаев М. Қазақ тілі мәдениетінің мәселелері. Алматы: Қазақстан, 1965, -48-50 б.
5. Мырзабеков С. Қазақ орфографиясының арнаулы курсы бойынша методикалық нұсқаулар. Алматы: Қазақ университеті, 1991, -39 б.
6. Балақаев М. Тіл мәдениеті және қазақ тілін оқыту. Алматы: Мектеп, 1989, -6 б.
7. Айтбаев Ә. А. Қазақ терминологиясының мәселелері. Алматы: Ғылым, 1988, -207 б.
8. Лотте Д. С. Основы построения научно-технической терминологии. М., 1961, -72 с.
9. Жұбанов Қ. Қазақ тілі жөніндегі зерттеулер. Алматы, 1966, -279 б.
10. Айтбаев Ә. А., Сарыбаев Ш. Ш., Әрекенова Р. А. Қазақ терминологиясының мәселелері. Алматы: Ғылым, 1986, -165 б.
11. Баскаков Н. А. Современное состояние терминологии в языках народов СССР // Вопросы терминологии. М. : Наука, 1961, -С. 5-71.
12. Қайдаров Ә., Оразов М. Түркологияға кіріспе. Алматы: Қазақ университеті, 1992, 117-134 б.

SHINTAYEVA BOTAKOZ SULTANBEKOVNA

master teacher,
M. Auevov South Kazakhstan University,
Shymkent, Kazakhstan
E-mail: akbota_0485@mail. ru

BAIKHADAMOVA SALTANAT ISMAILOVNA

master teacher,
M. Auevov South Kazakhstan University,
Shymkent, Kazakhstan

WAYS OF FORMING PHRASEOLOGICAL UNITS

Аңдатпа. Фразеологиялық тіркестер – мағынасы жартылай өзгерген сөз таптары. Оларды айқын мотивацияланған деп айтуға болады, яғни бірліктің мағынасын оның құрамдас бөліктерінің мағынасынан оңай шығаруға болады. Е. г. ақылға қонымды болу, бір нәрсеге шебер болу, бірдеңеге жақсы қол болу, шағып алу, кедей секундтан шығу, жабысқақ соңына түсу (катушка), көрініске қарау (катушка.), бірдеңені жеңіл деп қабылдау, өз сөзіне тұру, ешнәрсеге жабыспау, Інжіл ақиқаты, достар. Фразеологиялық бірліктер дегеніміз – мағынасы толығымен өзгерген сөз таптары, яғни бірлік мағынасы оны құрайтын бөліктердің мағыналарына сәйкес келмейді. Олар уәжделген бірліктер немесе басқаша айтқанда, бүтін бірліктің мағынасын құраушы бөліктердің мағынасынан шығаруға болады; мағына ауысуы негізделген метафора айқын және айқын. Е. г. мылтыққа жабысу (өз көзқарасына немесе нанымына адал болу).

Түйін сөздер: оқыту техникасы, фразеологиялық бірліктер, ағылшын тілі, ана тілі, тәсіл, әдістеме, білім беру ресурсы.

Резюме. Фразеологические сочетания – это группы слов с частично измененным значением. Можно сказать, что они явно мотивированы, то есть значение единицы можно легко вывести из значений ее составляющих. Е. г. быть на грани ума, быть хорошим в чем-то, быть хорошим мастером в чем-то, перекусить, оторваться от неудачной секунды, кончить липким концом (катушка.), посмотреть взгляд (катушка), принимать что-то как должное, придерживаться своего слова, ни к чему не приставать, евангельская истина, закадычные друзья. Фразеологические единицы – это группы слов с полностью измененным значением, то есть значение единицы не соответствует значениям составляющих ее частей. Они являются мотивированными единицами или, другими словами, значение целой единицы может быть выведено из значений составных частей; метафора, на которой основано изменение смысла, ясна и прозрачна. Е. г. придерживаться своего мнения (быть верным своим взглядам и убеждениям).

Ключевые слова: методика обучения, фразеологические единицы, английский язык, родная речь, подход, методика, образовательный ресурс.

Abstract. Phraseological combinations are word-groups with a partially changed meaning. They may be said to be clearly motivated, that is, the meaning of the unit can be easily deduced from the meanings of its constituents. Е. г. to be at one's wits' end, to be good at something, to be a good hand at something, to have a bite, to come off a poor second, to come to a sticky end (coil.), to look a sight (coil.), to take something for granted, to stick to one's word, to stick at nothing, gospel truth, bosom friends. Phraseological unities are word-groups with a completely changed meaning, that is, the meaning of the unit does not correspond to the meanings of its constituent parts. They are motivated units or, putting it another way, the meaning of the whole unit can be deduced from the meanings of the constituent parts; the metaphor, on which the shift of meaning is based, is clear and transparent. Е. г. to stick to one's guns (to be true to one's views or convictions).

Keywords: technique of teaching, Phraseological units, English language, native speech, approach, methodology, educational resource.

Introduction

The image is that of a gunner or gun crew who do not desert their guns even if a battle seems lost); to sit on the fence (in discussion, politics, etc. refrain from committing oneself to either side); to catch/clutch at a straw/straws (when in extreme danger, avail oneself of even the slightest chance of rescue);

to lose one's head (to be at a loss what to do; to be out of one's mind); to lose one's heart to smb. (to fall in love); to lock the stable door after the horse is stolen (to take precautions too late, when the mischief is done); to look a gift horse in the mouth (to examine a present too critically; to find fault with something one gained without effort); to ride

the high horse (to behave in a superior, haughty, overbearing way. The image is that of a person mounted on a horse so high that he looks down on others); the last drop/straw (the final culminating circumstance that makes a situation unendurable); a big bug/pot, sl. (a person of importance); a fish out of water (a person situated uncomfortably outside his usual or proper environment). Phraseological fusions are word-groups with a completely changed meaning but, in contrast to the unities, they are demotivated, that is, their meaning cannot be deduced from the meanings of the constituent parts; the metaphor, on which the shift of meaning was based, has lost its clarity and is obscure. E. g. to come a cropper (to come to disaster); neck and crop (entirely, altogether, thoroughly, as in: He was thrown out neck and crop. She severed all relations with them neck and crop.); at sixes and sevens (in confusion or in disagreement); to set one's cap at smb. (to try and attract a man; spoken about girls and women. The image, which is now obscure, may have been either that of a child trying to catch a butterfly with his cap or of a girl putting on a pretty cap so as to attract a certain person. In *Vanity Fair*: "Be careful, Joe, that girl is setting her cap at you. "); to leave smb. in the lurch (to abandon a friend when he is in trouble); to show the white feather (to betray one's cowardice. The allusion was originally to cock fighting. A white feather in a cock's plumage denoted a bad fighter); to dance attendance on smb. (to try and please or attract smb. ; to show exaggerated attention to smb.). It is obvious that this classification system does not take into account the structural characteristics of phraseological units. On the other hand, the border-line separating unity from fusions is vague and even subjective. One and the same phraseological unit may appear motivated to one person (and therefore be labeled as a unity) and demotivated to another (and be regarded as a fusion). The more profound one's command of the language and one's knowledge of its history, the fewer fusions one is likely to discover in it. The structural principle of classifying phraseological units is based on their ability to perform the same syntactical functions as words. In the traditional structural approach, the following principal groups of phraseological units are distinguishable. A. Verbal. E. g. to run for one's (dear) life, to get (win) the upper hand, to talk through one's hat, to make a song and dance about something, to sit. B. Substantive. E. g. dog's life, cat-and-dog life, calf love, white lie, tall order, birds of a feather, birds of passage, red tape, and brown study. C. Adjectival. E. g. high and mighty, spick and span, brand new, safe and sound. In this group the so-called comparative word-groups are particularly expressive and sometimes amusing in their unanticipated and capricious associations: (as) cool as a cucumber, (as) nervous as a cat, (as) weak as a kitten, (as) good as gold (usu. spoken about children), (as) pretty as a picture, as large as life, (as)

slippery as an eel, (as) thick as thieves, (as) drunk as an owl (sl.), (as) mad as a hatter/a hare in March. D. Adverbial. E. g. high and low (as in They searched for him high and low), by hook or by crook (as in She decided that, by hook or by crook, she must marry him), for love or money (as in He came to the conclusion that a really good job couldn't be found for love or money), in cold blood (as in The crime was said to have been committed in cold blood), in the dead of night, between the devil and the deep sea (in a situation in which danger threatens whatever course of action one takes), to the bitter end (as in to fight to the bitter end), by a long chalk (as in It is not the same thing, by a long chalk). E. Interjectional. E. g. my God! By Jove! By George! Goodness gracious! Good Heavens! Sakes alive! (Amer.) Professor Smirnitsky offered a classification system for English phraseological units which is interesting as an attempt to combine the structural and the semantic principles.

Experimental methods

Phraseological units in this classification system are grouped according to the number and semantic significance of their constituent parts. Accordingly two large groups are established: A. one-summit units, which have one meaningful constituent (e. g. to give up, to make out, to pull out, to be tired, to be surprised¹); B. two-summit and multi-summit units which have two or more meaningful constituents (e. g. black art, first night, common sense, to fish in troubled waters). Within each of these large groups the phraseological units are classified according to the category of parts of speech of the summit constituent. So, one-summit units are subdivided into: a) verbal-adverbial units equivalent to verbs in which the semantic and the grammatical centres coincide in the first constituent (e. g. to give up); b) units equivalent to verbs which have their semantic centre in the second constituent and their grammatical centre in the first (e. g. to be tired); c) prepositional-substantive units equivalent either to adverbs or to copulas and having their semantic centre in the substantive constituent and no grammatical centre (e. g. by heart, by means of). Two-summit and multi-summit phraseological units are classified into: a) attributive-substantive two-summit units equivalent to nouns (e. g. black art), b) verbal-substantive two-summit units equivalent to verbs (e. g. to take the floor), c) phraseological repetitions equivalent to adverbs (e. g. now or never); d) adverbial multi-summit units (e. g. every other day). Professor Smirnitsky also distinguishes proper phraseological units which, in his classification system, are units with non-figurative meanings, and idioms, that is, units with transferred meanings based on a metaphor. Professor Koonin, the leading Russian authority on English phraseology, pointed out certain inconsistencies in this classification system. First of all, the subdivision

into phraseological units (as non-idiomatic units) and idioms contradicts the leading criterion of a phraseological unit suggested by Professor Smirnitsky: it should be idiomatic. Professor Koonin also objects to the inclusion of such word-groups as black art, best man, first night in phraseology (in Professor Smirnitsky's classification system, the two-summit phraseological units) as all these word-groups are not characterized by a transferred meaning. It is also pointed out that verbs with post-positions (e. g. give up) are included in the classification but their status as phraseological units is not supported by any convincing argument. The classification system of phraseological units suggested by Professor A. V. Koonin is the latest outstanding achievement in the Russian theory of phraseology. The classification is based on the combined structural-semantic principle and it also considers the quotient of stability of phraseological units. Phraseological units are subdivided into the following four classes according to their function in communication determined by their structural-semantic characteristics.

1. Nominative phraseological units are represented by word-groups, including the ones with one meaningful word, and coordinative phrases of the type wear and tear, well and good. The first class also includes word-groups with a predicative structure, such as the crow flies, and, also, predicative phrases of the type see how the land lies, ships that pass in the night.

2. Nominative-communicative phraseological units include word-groups of the type to break the ice — the ice is broken, that is, verbal word-groups which are transformed into a sentence when the verb is used in the Passive Voice.

3. Phraseological units which are neither nominative nor communicative include interjectional word-groups.

4. Communicative phraseological units are represented by proverbs and sayings. These four classes are divided into sub-groups according to the type of structure of the phraseological unit. The sub-groups include further rubrics representing types of structural-semantic meanings according to the kind of relations between the constituents and to either full or partial transference of meaning. The classification system includes a considerable number of subtypes and gradations and objectively reflects the wealth of types of phraseological units existing in the language. It is based on truly scientific and modern criteria and represents an earnest attempt to take into account all the relevant aspects of phraseological units and combine them within the borders of one classification system [13, p. 102].

Conclusion.

Ways of forming phraseological units. Phraseological units play a significant role in the

vocabulary of the language. The vocabulary is complemented by the Phraseological units that are characterized by aptness, laconic brevity and emotive colouring. These factors presuppose the existence of Phraseological units in the language. The problem of the phraseological changeability was discussed by a number of linguists (J. Sinclair, N. Nesselhauf, M. Bakhtin, I. Arnold etc.). The actuality of the research of Phraseological units is stipulated by the essential role they play in language and speech and their complex character. The objective of this article is to outline the ways of formation of Phraseological units in the language. Phraseological unit is defined as a phrase developing a meaning which cannot be readily analysed into the several semantic elements which would ordinarily be expressed by the words making up a phrase. It transcends the ordinary semantic patterns and must be studied as an indivisible entity, in itself. N. N. Amosova defines phraseological units as units of fixed context, i. e. phrases with a specific and stable sequence of certain lexical components and peculiar semantic relations between them [1; 25]. Phraseological units are word-groups that cannot be made in the process of speech; they exist in the language as ready-made units. American and British lexicographers call such units «idioms» [14, p. 146]. We adhere to the theory of A. V. Koonin, who classified phraseological units according to the way they are formed. He pointed out primary and secondary ways of forming phraseological units [3; 30]. Primary ways of forming phraseological units are those when a unit is formed on the basis of a free word-group: a) the most productive in Modern English is the formation of phraseological units by means of transferring the meaning of terminological word-groups, e. g. launching pad in its terminological meaning is «стартоваплощадка», in its transferred meaning – «від правний пункт», to link up – «стикуватися», in its transformed meaning it means – «знакомитися»; b) a large group of phraseological units was formed by transforming the meaning of free word groups, e. g. granny farm – «пансионатдлястарихлюдей», Trojan horse – «a person or thing used secretly to cause the ruin of an enemy»; c) phraseological units can be formed by means of alliteration, e. g. a sad sack – «нещасний-випадок», culture vulture – «людина, якацікавитьсямістечтвом», fudge and nudge – «ухильність»; d) phraseological units can be formed by means of expressiveness, especially it is characteristic of forming interjections, e. g. My aunt!, Hear, hear! etc ; e) phraseological units can be formed by means of distorting a word group, e. g. odds and ends was formed from «odd ends»; f) phraseological units can be formed by using archaisms, e. g. in brown study means «in gloomy meditation» where both components preserve their archaic meanings; g) phraseological units can be formed by using a phrase in a different sphere of life, e. g. that cock

won't fight can be used as a free word-group when it is used in sports (cock fighting); it becomes a phraseological unit when it is used in everyday life, as it is used metaphorically; h) phraseological units can be formed by the use of some unreal image, e. g. to have butterflies in the stomach – «відчувати-тихвилюваня» etc; i) phraseological units can be formed by using expressions of writers or politicians in everyday life, e. g. «corridors of power» (Snow), «American dream» (Alby), «locust years» (Churchil), «the winds of change» (Mc Millan) etc. Secondary ways of forming phraseological units are those when a phraseological unit is formed on the basis of another phraseological unit; they are: a) conversion, e. g. to vote with one's feet was converted into vote with one's feet; b) changing the grammar form, e. g. Make hay while the sun shines is transferred into a verbal phrase – to make hay while the sun shines; c) analogy, e. g. Curiosity killed the cat was transferred into Care killed the cat; d) contrast, e. g. cold surgery – «a planned before operation» was formed by contrasting it with acute surgery, thin cat – «a poor person» was formed by contrasting it with fat cat; e) shortening of proverbs or sayings, e. g. the phraseological unit to make a sow's ear with the meaning «помиляться» was formed from the proverb You can't make a silk purse out of a sow's ear by means of clipping the middle of it; f) borrowing phraseological units from other languages, either as translation loans, e. g. living space (German), to

take the bull by the horns (Latin), or by means of phonetic borrowings, e. g. meche blanche (French), corpse d'elite (French), sotto voce (Italian) etc. Thus, we may conclude that, irrespective of the way of formation, the peculiarities of phraseological units consist in the high degree of their semantic non-compositionality, indivisibility; the meaning of the whole unit is in almost all cases never influenced by the meaning of its components; further investigation may concern semantic and stylistic potential of phraseological units. The vocabulary of a language is enriched not only by words but also by phraseological units. Phraseological units are word-groups that cannot be made in the process of speech; they exist in the language as ready-made units. They are compiled in special dictionaries. The same as words phraseological units express a single notion and are used in a sentence as one part of it. American and British lexicographers call such units «idioms». We can mention such dictionaries as: L. Smith «Words and Idioms», V. Collins «A Book of English Idioms» etc. In these dictionaries we can find words, peculiar in their semantics (idiomatic), side by side with word-groups and sentences. In these dictionaries they are arranged, as a rule, into different semantic groups. Phraseological units can be classified according to the ways they are formed, according to the degree of the motivation of their meaning, according to their structure and according to their part-of-speech meaning [15, p. 209].

REFERENCES:

1. Smith L. P. Phraseology of the English language: translation / L. P. Smit Moscow: Uchpedgiz, 1959. – 207 p. – P. 15-200.
2. Kunin A. V. Phraseology course of the Modern English language: Textbook for institutes and departments of foreign languages. – Moscow: Vysshayashkola, 1986. – 336 p. – P. 214-240.
3. Smirnitsky A. I. Lexicology of the English language / A. I. Smirnitsky. – Moscow: Foreign languages publishing house, 1956. – 322 p. – P. 210-213.
4. Antrushina G. B. Lexicology of the English language: tutorial / Antrushina G. B., Afanasyeva O. V., Morozova N. N. – 6th stereotype edition, Moscow: Drofa, 2006. – 287 p. – P. 110-116.
5. Kenesbayev U. English proverbs and sayings. – Almaty: «Olke»
6. S. G. Vorkachyov, Konzept "schastya": ponyatiyniyiobraznyikomponenty. Izv RAN, 2001, T. 60, №3, C. 47-58
7. Islam A. Ulttyq madeniyetkontekstindegidunyenintildik surety: Phil. gylym. dok. diss. – Almaty, 2004
8. I. Kenesbayev. Qazaq tilinin phraseologiyalyq sozdigi. – Almaty: Gylym, 1977.
9. Qazaqtilinintusindirmeso zdigi. Qazaq SSR-nin "Gylym" baspasy. Almaty, 1986.
10. A. V. Kunin «Anglo-russkiyphraseologicheskislovar» M., 1967, 1984

ӨНЕРТАНУ ҒЫЛЫМЫ НАУКА ОБ ИСКУССТВЕ ART SCIENCE

УДК 351. 811

ДАВЛЕТКАНОВА ЗАРИНА РАШИДОВНА

преподаватель МГТУ,
г. Шымкент, Казахстан

СКОРИКОВА НАТАЛЬЯ НИКОЛАЕВНА

член СД РК, старший преподаватель,
МГТУ,
г. Шымкент, Казахстан

ЭКОПРОЕКТИРОВАНИЕ ЗДАНИЙ В БОЛЬШИХ ГОРОДАХ

Түйін. Бұл мақалада қала құрылысын дамытудың өзекті мәселелері, қаланы экологияландырудың негізгі қағидаттары баяндалған. Қоршаған ортаға әсер ететін факторлар қарастырылады: құрылыс материалдарынан бастап ауа сапасын жақсарту және су қорларын сақтау технологияларына дейін. Ғимараттардың сәулеттік-жоспарлау шешімі, инженерлік құрылыстардың конструктивтік шешімдері, көгалдандыру және биопродукция өндірісі туралы мәселе ашылады.

Кілттік сөздер: сәулет, қала құрылысы, экология, экокөбалау, энергия үнемдеу.

Аннотация. В данной статье освещены актуальные проблемы развития градостроительства, основные принципы экологизации города. Рассматриваются факторы, оказывающие влияние на окружающую среду: от строительных материалов до технологий по улучшению качества воздуха и сохранению водных запасов. Раскрывается вопрос об архитектурно-планировочном решении зданий, конструктивных решениях инженерных сооружений, озеленении и производстве биопродукции.

Ключевые слова: архитектура, градостроительство, экология, экопроектирование, энергосбережение.

Summary. this article highlights the current problems of urban development, the main principles of greening the city. Factors that affect the environment are considered: from building materials to technologies for improving air quality and preserving water reserves. The question of architectural and planning solutions of buildings, structural solutions of engineering structures, landscaping and production of biological products is revealed.

Keywords: architecture, urban planning, ecology, eco-design, energy saving.

Градостроительство – это одна из областей архитектурной деятельности, от которой очень много зависит в плане качества и чистоты окружающей среды. Экологические аспекты проектирования городов касаются целого комплекса исследований в области самых разных сфер экологии.

Каждому архитектору, градостроителю очень важно знать, что любой процесс строительства жилых массивов и населенных пунктов может повлечь огромное множество изменений всей

окружающей среды. Рассмотрим самые распространенные из них: [Городков А. В., 201, с. 68]

- ✓ деформация рельефа;
- ✓ ухудшения качества грунта при огромном давлении;
- ✓ кардинально сменяется режим испарения грунтовых вод;
- ✓ изменение температурного режима;
- ✓ ухудшается качество и полезное действие на атмосферу зеленой растительности;
- ✓ меняется режим работы ветряных масс.

Рисунок 1. Один из примеров зеленого города проект «Sci-fiCity»

Например, такой вид работы, как выкачка воды для обеспечения постоянного водоснабжения объекта непременно приведет к проседанию грунта, а утечка грунтовых вод приведет к затоплению. Все эти виды нежелательного воздействия повышают степень риска изменений в климате.

Поэтому экологические аспекты проектирования городской среды должны быть детально продуманы и учитывать абсолютно все возможные негативные последствия для окружающей среды.

В первую очередь особое внимание проектировщики должны уделять сохранению качества почвы и растительности. На данном этапе чрезвычайно важно правильно и грамотно разработать оптимальную технологию строительства и организовать непосредственно сам процесс для обеспечения точного экологического баланса. Доверить такую работу можно только профессионалам, имеющим значительный опыт в данной сфере проектирования.

Проектирование инженеры должны выполнять с учетом того, что в процессе строительства будут использоваться только экологически чистые строительные материалы, которые не нанесут особого вреда окружающей среде.

На сегодняшний день существуют принципы экологизации городов и поселений, которые основываются на тех или иных концепциях. Принципы имеют разную степень детализации: от самых общих, приближенных к философским обобщениям, до вполне конкретных, приближенных к практике строительства. [Kennedy M., 2012. p. 35].

На основе обобщения европейского опыта создания устойчивых поселений сформулированы критерии экологического планирования и

строительства экопоселений: [Тетуор А. Н., 2016, с. 23].

1. Каждый элемент среды имеет свой смысл и должен быть внимательно оценён с точки зрения его потребностей и повышения качества жизни. Это относится ко всем представителям животного мира, растениям, людям, всем элементам естественной и искусственно созданной человеком среды. То есть предлагается оценивать их не с точки зрения соответствия тем или иным нормативам и концепциям, а брать такими какие они есть сами по себе, и работать с ними по улучшению общей экологической ситуации; [Kennedy M., 2012. p. 35].

2. Каждая проблема окружающей среды в себе же содержит решение. Если имеются какие-то недостатки, то они же должны, вероятно, содержать в себе и достоинства. Чем больше проблем, тем больше удобных случаев для изменений ситуации. К примеру, китайский иероглиф "кризис" содержит оба понятия: опасности и удобного случая. Потому архитекторы и градостроители должны пытаться трансформировать проблему в возможности для создания большего баланса, гармонии, устойчивости;

3. "Устойчивость" есть ключ к экологическому планированию и строительству экопоселений. Устойчивая архитектура и модель расселения будут разработаны на основе баланса между отдачей и потреблением между землёй и её обитателями. Для этого потребуется увеличить жизнеспособность всех составляющих элементов окружающей среды.

4. В устойчивой системе каждый элемент выполняет множество различных функций, и каждая функция обеспечивается многими элементами. С помощью этого подхода может быть создана высочайшая степень гибкости и стабильности.

Если один элемент в системе будет отсутствовать, другой возьмёт на себя его функции.

5. Устойчивая система внимательна к фундаментальным человеческим потребностям: чистый воздух, чистая вода, здоровье и достаточная еда, тишина, контакт с растениями, животными и другими сущностями, защищённость, участие, творчество, тождественность личности, свобода, любовь, красота;

6. Устойчивая система будет открытой и гибкой. В ней будут признаваться проявления индивидуальных и коллективных различий. Она будет трактовать конфликт как компонент и здоровую часть любого растущего процесса.

В этой системе человек видит себя не хозяином на короткий ограниченный срок, или эксплуататором земли, но хранителем и управляющим системой, которая начала существовать задолго до него и будет действовать долго после него.

Процесс преобразования части обычного города в экологический это длительный процесс, состоящий из многих взаимосвязанных этапов, начиная с оценки существующего состояния и

разработки генплана и технических решений и заканчивая социальными вопросами. [Григорьев В. А., 2014, с. 48].

Генплан:

- озеленение не менее 50 % территории квартала;

- создание проходящих через весь квартал непрерывных зелёных “коридоров” для прогулок жителей, свободной миграции животных;

- создание сети велодорожек и пешеходных путей, не пересекающихся с автомагистралями;

- сбор дождевой воды с проезжей части, тротуаров, стоянок для вторичного применения;

- использование подземного пространства для устройства складов, гаражей, стоянок, аккумуляторов тепловой энергии и т. д. ;

- сохранение участков “дикой природы” (небольшие пруды, речки, луга, рощи и др.), где спокойно могут жить небольшие дикие животные, птицы;

- плодоносящий сад и огород в составе экоквартала, использование плодовых деревьев и кустарников в озеленении.

Рисунок 2. Пример генплана с озеленением

Архитектурно-планировочные решения зданий:

- здания надземно-подземного типа, поднятые над землёй на высоту небольших деревьев (с озеленением грунта под зданием) и имеющие развитую подземную часть;

- использование только малоэтажной высокоплотной застройки (до 5-6 этажей, с устройством внутренних хорошо озеленённых дворов);

- в составе зданий иметь помещения для прессования, отдельного сбора отходов, производства компоста и гумуса из органических отходов;

- на первом этаже, как правило, размещать мастерские, магазины, кафе, выше – жилые помещения;

- на кровле – газон, огород, гелиоколлектор, солнечная батарея;

- энергосберегающие и энергоактивные здания, форма которых наиболее приспособлена для утилизации солнечной и ветровой энергии и энергосбережения;

- элементы национального искусства, настенной живописи в отделке зданий;

- строительство отдельно стоящих индивидуальных домов, сгруппированных, скооперированных, недорогих.

Конструктивные решения инженерных сооружений:

- озеленение шумозащитных экранов, опорных стен, заборов, опор освещения и т. д. ;

- все твердые покрытия водопроницаемы.

Энергия:

– все возможные решения по экономии энергопотребления: энергосберегающие здания, бытовые приборы, утилизация сбросного тепла и т. д. ;

– небольшая внутриквартальная автономная станция для теплоснабжения зданий квартала;

– использование возобновляемой энергии: солнца, ветра, биомассы;

– стратегия “зелёного проектирования”: аккумулярование энергии, утилизация внутреннего тепла, использование подземного тепла и др.

Материалы:

– максимальное использование местных природных материалов (кирпича, природного камня, черепицы, стекла и других не вредных для человека);

– применение материалов, которые могут быть в наибольшей степени рециркулируемы с минимальными потерями после выполнения своих функций;

– отказ от материалов, выделяющих вредные вещества;

– ограниченное использование железобетона и стали;

Транспорт:

– общественный электротранспорт и личные электромобили или автомобили на газе;

– поощрение пешеходного движения;

– устройство сети велодорожек и стоянок;

– размещение стоянок личного автотранспорта на границе экоквартала, без въезда в него.

Вода:

– использование дождевой воды, стекающей с крыш в качестве питьевой (после небольшой доочистки), собираемой с покрытий дорог (после небольшой очистки) для полива зелёных насаждений, смыва в туалетах и т. д. ; повторное использование сточных вод (после глубокой очистки) для полива, смыва в туалетах и т. д.

– подземный резервуар чистой воды для всего квартала;

– небольшой автономный центр по подготовке, использованию и очистке воды для нужд квартала (с размещением здесь бассейна, пра-

чечной, бани и др.);

– сортировка отходов при их сдаче на горючие, утилизируемые и бросовые (только последние идут на свалку); отдельные контейнеры для стекла, бумаги, металла, пластмасс, органических отходов; прессование твёрдых отходов перед отправкой на свалку.

Озеленение и производство биопродукции:

– создание наиболее биопродуктивных (много зелёной массы) эстетических ландшафтов;

– озеленение всех доступных для этого горизонтальных поверхностей зданий и сооружений;

– посадка небольших плодоносящих садов и огородов, куда поступают компост и биогумус, получаемые из отходов; введение этого хозяйства в систему экологического воспитания.

Обеспечение общения между жителями экоквартала:

– строительство зала общественных собраний (театра), экологического центра образования и воспитания с видеозалом, небольшим зоопарком, аквариумом, оранжереей;

– соединение жилых домов верандами (на уровне второго этажа), играющими роль тротуаров, отделенных от проезжей части; общие кровли-газоны или площадки-газоны для общения соседей.

Таким образом, эко-архитектура не обязательно должна быть скучной. В современном мире все меняется: «зеленые» здания очаровывают нас своим неповторимым дизайном. Эко-сооружения не только поражают новшествами, также их строительство и эксплуатация являются безопасными для окружающей среды. «Зеленая» архитектура может быть привлекательной и сохранять энергию в Вашем доме или офисе. Обычные правила эко-проектирования теперь изменяются к лучшему. [Медиа портал «Мой дом» «Пять основных принципов эко-архитектуры»].

«Зеленая» архитектура рассматривает множество факторов, оказывающих влияние на окружающую среду: от строительных материалов до технологий по улучшению качества воздуха и сохранению водных запасов.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Тетиор А. Н. Экокварталы в городе // Пром. и гражд. стр-во. – 2016. – № 9. – С. 23.
2. Kennedy M. The architect's ecological responseability // Report of EcoLogical Architecture Congress, 2012. – Stockholm: SAR and SAFA, 2012. – P. 35.
3. Григорьев В. А. Базовые принципы создания экопоселений // Современные проблемы гуманитарных и социально-экономических наук: Тез. докл. Новосиб. межвуз. науч. – студенч. конф. “Интеллектуальный потенциал Сибири”. – Новосибирск, 2014. – С. 48.
4. Городков А. В. Эколого-градостроительные аспекты оптимизации системы средозащитного озеленения крупных городов // Изв. вузов. Стр-во. – 2015. – № 5. – С. 59.
5. Медиа портал «Мой дом» «Пять основных принципов эко-архитектуры».

ЖУЗЕЕВА КУНСУЛУ ЕРГЕШОВНА

аға оқытушы,
ХГТУ,
Шымкент қ., Қазақстан

ШУЛАНБЕКОВА САНДУГАШ БЕРКИНБАЕВНА

магистр-оқытушы,
ХГТУ,
Шымкент қ., Қазақстан

ДИЗАЙНЕРЛЕР ШЫҒАРМАШЫЛЫҒЫНДАҒЫ ДӘСТҮРЛІ КИІЗ БАСУ ӨНЕРІ

Аңдатпа. Киіз басу өнері мал шаруашылығымен айналысқан қазақ халқы үшін жаңалық емес. Киіз басу-қазақтың ата-бабадан мұра болып келе жатқан төл өнері. Сондықтан да оны бүгінге дейін тұрмыста пайдалануда. Керісінше, заман өзгеріп, қолданыстың жаңа формасына енді. Яғни қолдану аясы ғана өзгерген. Бүгінгі күні пима киіп, үйіне текемет төсейтін қазақтар аз болғанымен, киізден жасалған бұйымдарға әлі де сұраныс бар. Дизайнерлер мен қол өнер шеберлері оны өз шығармашылық туындыларында аяқ киім, сырт киімдер мен сөмкелер, моншақтар, шарфтар және жеңіл киімдерді дайындағанда қолданады.

Түйін сөздер: войлок, валяние, шерсть, орнамент, одежда из войлока.

Аннотация. Искусство войлока не новизна для казахского народа, занимавшегося скотоводством. Войлок-это искусство казахов, унаследованное от предков. Поэтому он до сих пор используется в быту. Напротив, времена изменились и вошли в новую форму применения. То есть изменилась только сфера применения. Несмотря на то, что сегодня мало казахов, которые носят валенки и укладывают в дом текемет, все еще существует спрос на войлочные изделия. Дизайнеры и мастера ремесел используют его в своих творческих работах при изготовлении обуви, верхней одежды и сумок, бус, шарфов и легкой одежды.

Ключевые слова: войлок, шерсть, орнамент, одежда из войлока.

Annotation. The art of felt is not new for the Kazakh people who were engaged in cattle breeding. Felt is an art of Kazakhs inherited from their ancestors. Therefore, it is still used in everyday life. On the contrary, times have changed and entered a new form of application. In other words, only the scope of application has changed. Despite the fact that today there are few Kazakhs who wear felt boots and put tekeмет in the house, there is still a demand for felt products. Designers and craftsmen use it in their creative work in the manufacture of shoes, outerwear and bags, beads, scarves and light clothing.

Keywords: felt, felting, wool, ornament, clothes are made of felt.

Әр ұлттың тұрмыс-тіршілігін сипаттайтын үш арнасы бар, Олар: сөйлеу өнері, ән-саз өнері және қол өнері. Осылардың ішіндегі қол өнері халқымыздың сан жылдар тарихымен бірге дамып, жетіліп, атадан балаға мұра болып келе жатыр. Алуан түрлі әсем өрнекті қолөнер бұйымдары тұрмыс қажетін өтеумен бірге адамдарға рухани ләззат сыйлаған. Бұйымдардың ою-өрнектердің түрлі-түсті бояуы мен оның композициялық құрылымы адамзат дүниесінің тылсым күштерінің бірлігін көрсетеді. Қолөнер шеберлері табиғаттың әсем сұлулығын өнер туындыларына арқау ете білген. Қазақ қолөнерінің түрлері, сапасы, ою-өрнегі, бояуы көшпелі өмірмен тығыз байланысты.

Күнделікті тұрмыс-тіршіліктегі сан алуан қажеттіліктен қолөнер туындылары пайда болып, жетіліп, өңделіп отырған. Қазақ қолөнерінде пайдаланылған негізгі шикізаттың бірі және бірегейі -жүн болды. Ұлтымыздың қолөнері туралы сөз қозғар болсақ, халқымыздың жүнді пай-

даланып киіз басу, арқан-жіп есу, құр ызу сияқты қолөнер түрлеріне қарап тарихымыздың әріден басталғанын көреміз.

Киіз үй біздің заманымыздан бұрынғы VIII-ғасырда кеңінен пайдаланылғаны жайлы жазба деректерде жазылған. Киізді халқымыз көшпенді тұрмысының барлық қажетіне жаратты. Баспанасына жабынды, басына сая, еденіне төсеніш, үстіне киім, сән-салтанат бағыштайтын аса қажетті тұтыну материалы ретінде қадірледі. Ал, қазіргі кезде жартылай ұмыт болған киіз басу қолөнері соңғы он жылда сән индустриясында өрлеп келеді. Ескі технология бойынша дайындалған киіз қазіргі заманғы машиналарда да жылытқыш ретінде ғана емес, сонымен қатар аяқ киімді дайындау кезінде және киімді тігуде қолданыс тауып отыр. Кәсіби дизайнерлер оны декор элементі ретінде киімде, интерьерде ең «қызық бөлігі» ретінде қолданады. Жүн материал ретінде өте илемді, жалпақ және көлемді пішіндер секілді кез-келген пішіндерді жасауға мүмкіндік бере-

ді. Табиғи жүн қойдан, ешкіден және түйе жүнінен алынады. Жүн талшықтарын қалыңдығына қарай жіңішке, жартылай жіңішке және қалың болып бөлінеді. Талшық жіңішке болған сайын дайын бұйым нәзіктеу және жіңішке болып шығады. Қалың жүнді аяқ киім, сырт киімдерді және сөмкелерді дайындау үшін, ал жіңішке жүнді моншақтар, шарфтарды және жеңіл киімдерді дайындағанда қолданады. Табиғи жүнді басуды екі әдіс арқылы жүзеге асыруға болады, яғни, ылғалды және құрғақ әдістер арқылы.

Ежелгі адамдардың қой жүнін илеп, бұйым дайындау технологиясын қашан және қайда ойлап тапқаны белгісіз, бірақ бұл керемет ашылу мыңдаған жылдар бойы жер бетіндегі тұрғындардың едәуір бөлігін киім, ыдыс-аяқ, ең бастысы-көшпелі тұрғын үй жасау үшін қызмет ететін керемет материалмен қамтамасыз етті. Мұның бәрі жүн талшығындағы кішкентай қабыршақтардың арқасында, олар ылғалданған және қызған кезде ісінеді, ал иленген кезде олар бір-біріне берік жабысып, ерекше жылу оқшаулағыш, жеңіл, тыныс алуға мүмкіндік беретін материал қалыптастырады.

Киізден тұрмысқа қажетті әртүрлі бұйымдар жасаумен қатар оған оюлап, өрнек салудың табиғи ыңғайлылығын пайдалана отырып, сәндік қасиетін көне заманнан бері кеңінен қолданылған Пазырық (б. д. д. V ғ.) қорғанынан табылған дүниелер айғақтайды. Археологиялық материалдарға сүйене отырып, адамзат тарихында Пазырыққа дейінгі аралықта киіз басу өнерінің кәсіби қалыптасып, дамығанына көз жеткіземіз, оларды көркемдік шешімі жоғары өнер туындысы ретінде қабылдаймыз [Мұхамед Д. Д., 2019, электрондық ресурс].

Киіз өндірісінің бастаулары қола дәуірінің соңына, көшпелі мал шаруашылық – адамдардың басты өмір салтына айналған уақытқа тура келеді. Ерте темір ғасырында көшпелі тұрмыстың тұрақты жинағы қалыптасты: жорыққа арналған жиналмалы киізбен қапталған шатырлар мен лашықтар, қару-жарақ пен ат әбзелдері, салт аттылардың киімдері және киізден, былғарыдан және ағаштан жасалған бұйымдар жиынтығы. Ерте кездегі көшпелілердің қорымдарынан (Алтай тауларының Пазырық қорғандары, Жетісудың Бесшатыр қорғандары, Шығыс Қазақстанның Берел қорғандары) безендірілуі және дайындау технологиясы бойынша әр түрлі киізден жасалған кілемдер мен басқа да тұрмыстық бұйымдар табылған. Киіз кілемдер жүннен жасалған кілемшелерден бұрын пайда болған деген де болжам бар. Алғашқы кілем Нұх кемесінде пайда болды деген әдемі аңыз бар. Суға батқан кемеде жүзіп жүрген қойлар бір-біріне үйкеліп, жүндері палубаға түсіп, дымқыл болып, тұяқтармен тапталды, ал жануарлар кемені тастап кеткенде, кемеде тоқыма емес кілем қалады. Қолмен киіз басу, әрине, қой өсіру кең таралған жерлерде пайда

болды және дамыды. Әсіресе, Қазақстан, Орта Азия, Моңғолия, Кавказ халықтарының жүн илеу дәстүрлері терең дамыған. Ресейдің Сібір халықтарының (тувалықтар, хакайлар, алтайлар, башқұрттар), Түркияның, Иранның, Ауғанстанның, Финляндияның, Венгрияның, Норвегияның және Перудің киіздері де белгілі. Қазақ даласында киіз бұйымдарын дайындау жоғары көркемдік деңгейге жетті. Олардың спектрі өте кең болды. Киіз үйді жабу үшін ғана емес, сонымен қатар оның ішкі жабдығы үшін де қолданылды.

XX ғасырдағы өмір салты киізден жасалған бұйымдарды басқа жасанды материалдармен алмастырды. Алайда, соңғы онжылдықтарда киіз басудың өзіндік өркендеуі байқалды. Киіз заманауи әлемді жаулап алды, сән подиумдарында және шулы қолөнер жәрмеңкелерінде, қолөнер форумдарында көріне бастады, сәнгерлер оны жарқыратып көрсетуде болды. Киіз басу қазіргі заманғы қолөнердің сүйікті түрлерінің бірі болды. Егер бірнеше жыл бұрын киіз басу үшін шеберлер Қырғызстанға жүн алу үшін баруға мәжбүр болса, қазір әрбір қолөнер дүкенінде киіз басу үшін арнайы бөлім бар. Негізінен этникалық және заманауи стильде шағын бұйымдар — шарфтар, сөмкелер, брошкалар және басқа керек-жарақтар жасалады. Қазіргі киіз бұйымдарын таратуда бірінші болып қырғыздар тұр. Тұмар сияқты брендтің өнімдері сапа стандартына айналды. Алайда, қазақстандық нарықта сапасы бойынша көршілермен бәсекелесетін, мысалы, Aigul Line сауда маркасы сияқты табысты өз шеберлері бар. Әрине, дәстүрлі және жеке бағыттарда жұмыс істейтін жеке шеберлер бар. Мысалы, Виктория Саливанованың «құрғақ әдіспен» деп аталатын жүннен жасалған мүсіндері өте ерекше (яғни, жүнді суламай, арнайы инелерді қолдана отырып). Киім дизайнерлері киізді назардан тыс қалдырмады. Танымал киіз шеберлердің қызы Айя Бапани 2011 жылы қара және ақ түсті киізден жасалған киім топтамасын ұсынды [Асанова С., 2011, 376].

Өткен ғасырда киіз, басқа материалдар сияқты, суретшілердің қолына түсіп, өзінің таза утилитарлық қасиеттерін жоғалтады. Бұл материалдың керемет икемділігі одан сәндік қабырға панельдерін ғана емес, сонымен қатар ең күрделі кеңістіктік композициялар жасауға мүмкіндік береді. Киізбен жұмыс істейтін әйгілі суретшілердің бірінің айтуынша, бұл материалдың жоғарғы немесе төменгі жағы, ішкі жағы немесе беті, басы немесе соңы, тік немесе көлденеңі жоқ, бұл материал біртұтас. Киіздің өнердің жоғары салаларына енуіне ықпал еткендердің бірі Джозеф Бойс болды, ол тұлғасы постмодернизмнің ең ірі суретшісі ретінде танылған. Оны киізбен соғыс қауыштырды. Оның айтуынша, ол Қырымда люфтваффаның ұшқышы болып жүргенде 1943 жылы атылып, жараланған. Оны Қырым татарлары көтеріп алып, қойдың майымен ысқылап, киіз

төсенішке орап тастаған. Өмірге қайта оралған Джозеф Бойс өмірге деген көзқарасын толығымен өзгертті, ал киіз оның ең сүйікті шығармашылық материалдарының бірі болды, оның ең маңызды идеясы өмірді сақтау болды. Әрине, киіздің таралуына жеке тұлғалардың шығармашылығы мен жағдайлардың жиынтығы ғана рөл атқармайды. Материалдың өзі танымал, себебі ол адамзаттың шұғыл қажеттіліктерін оның тағы бір қасиеті – экологиялық тазалыққа, қазіргі заманның өзекті тақырыбына сай қанағаттандырады. Киіз өнер мен өзін-өзі көрсетуге арналған материал ретінде қалалық Джунгли өкілдеріне табиғатпен, тарихпен, қолдың жылуымен байланысын сезінуге мүмкіндік береді. Осы баға жетпес сапаға байланысты киіз өнеркәсіптік интерьер дизайнерлерінің назарынан да тыс қалмады. Егер суретшілер киіз жасау үшін көшпенділердің ежелгі әдістерін таңдаса, өнеркәсіптік дизайн осы материалға қосымша қасиеттер беру үшін ең заманауи қоспаларды пайдаланады, осылайша оның қолданылу саласын кеңейтеді. Жүн қабаттарының санына байланысты тығыз немесе мөлдір, жеңіл немесе ауыр, бұл материал қысылып, бүктеліп, бұралып, дизайнерлердің қатал қолдарында ең ерекше формаларға ие болады. Атақты итальяндық дизайнер Гаэтано Песте Feltri креслоларының коллекциясын жасау кезінде киізді қолданды. Жақтаудың болмауына қарамастан, арнайы эфир майларына малынған киіз бөлшектері оларға тұрақтылық береді. Американдық дизайнер Брэндон Норстедтің жұмыстары да белгілі. Ол киізден ерекше жиһаз бөлшектерін жасайды, олар көбінесе түсініксіз формаларға байланысты қарапайым интерьерге әрең сәйкес келеді. Дизайнер киіз бен фетрді шайырмен өңдеудің ерекше әдісін тапты, бұл қаттылықты арттырады және киізден жасалған шкафтар мен креслоларға икемділік береді. Ұлыбританиядан келген суретші Мэри-Клэр Бакл картиналар жасау үшін және қабырғаға ілетінпано ретінде киізді пайдаланады. Тексуралардың ерекше үйлесімі күрделі сюжеттер мен таңғажайып бейнелерді тудырады. Канададан келген суретші Андреа Грэхэм киізден тек картиналар ғана емес, бүкіл мүсіндер жасайды. Лодар Уайнделстің жарқын жұмыстары өте қызықты: Джозефтің креслолары мен пуфиктері базадағы қатты тіректерге байланған бірнеше қабаттарға бүктелген киізден жасалған бүктемелерден тұрады. Тоқыма емес материалдар, мысалы, ширма ретінде, кеңістікті керемет ұйымдастыра алады. Мұны «жұмсақ қабырға» деп аталатын Soft Wall жасаған дизайнерлер Карстен Герхадс пен Андреас Глюкер растайды. Киіз бен фетрді олардың практикалық және функционалдығын бағалайтын, сонымен қатар экологиялық таза және табиғи заттардың бәріне сән беретін дизайнерлер белсенді пайдаланады. Мүмкін, жақын арада бұл тоқыма емес материалдың ерекше қасиеттері тек тоқыма

өнеркәсібінде және интерьер дизайнында ғана қолданылып қоймайтын шығар. Қалай болғанда да, киіз өзінің соңғы сөзін әлі айтқан жоқ [Кривец Н., 2012, электрондық ресурс].

Қазақ қолөнерінің бір түрі, қазақ тарихының бір бөлшегіне айналған нағыз киізді бүгінде көптеп кездестіреміз. Ата кәсіпті жаңғыртқан шеберлеріміз киіз басуды заман үрдісіне сай ыңғайлап, көпшілік қауымның көңілінен шығатындай етіп ұсынып жүр. Мәселен, Қазақстан шеберлер одағының ұйымдастыруымен одаққа мүше шеберлердің көрмелері ашылып, қалың қауымның алдында ұсынылған. Көрме, жәрмеңкелерге қойылған киіз тақия, бөкебай, қолдорба, белбеу, башпай, камзол сияқты өнімдер жаппай сатылып кетеді. Халық шеберлері киіздің сәндік қасиетін ұтымды пайдаланып, күнделікті өмірде тұрмысқа қажетті, ыңғайлы әртүрлі бұйымдар дайындауда. Осы бұйымдар әрбір қолданушының көңілінен шығып жатады. Қазақ пен қырғыз бауырларымызға ортақ киіз тақиялар, киіз күнқағарлар бүгінде тойбастардың сәнін кіргізіп жүр. Осы киіз тақиялар шетелде жүргенде қазақ азаматын анадайдан танытады.

Киізден киім басып, түрлі бұйымдар жасау ұлттық дәстүрдің қаймағы бұзылмаған оңтүстік өңірін де айналып өтпеді. Шымкенттік дизайнер Досанова Балкия Адасқызының киізден дайындалған «Түстегі шатасу», «Мұра», «Аманат» тақырыбындағы киім топтамасы Астана (қазіргі Нұр-Сұлтан), Алматы, Шымкент қалаларында өткен түрлі байқауларда көпшілікті сүйсіндіріп, жүлделі орындарға ие болды. «Табиғи жібек матаға жүннен ою-өрнек салу технологиясы» семинарының шебер сынып жаттықтырушы, «Қазақ киізі: кеше және бүгін» семинарының бапкер жаттықтырушысы ретінде киіз басу технологиясының дәстүрлі және заманауи технологияларын терең зерттеп, өзі жұмыс атқаратын жоғары оқу орнының білім алушылары мен киіз басу өнеріне қызығушылық танытқан, үйренгісі келген жастарға үйретуде.

Бейсбековтар отбасылық көркем өнер орталығы да киіз басу өнері арқылы бас киім, аяқ киім, шарфтар, сөмкелер, кәдесыйлар дайындауды жақсы жолға қойған. Өздері түрлі бұйымдар дайындаумен қатар, өнердің осы түрін шәкірттеріне үйрету арқылы дәстүрлі және заманауи киіз басу технологиясын кейінгі ұрпаққа жалғастыруға үлес қосып жүр.

Киізден түрлі әсем шарфтар мен моншақтар, кәдесыйлар, сөмкелер, аяқ киімдер жасаумен айналысатын шымкенттік қолөнер шебері Жорабекова Барноның жұмыстарының да киіз басу өнерінде өзіндік орны бар. Оның шығармашылығындағы киіз бұйымдарды сауда орындарындағы ұлттық қол өнер бұйымдарын сататын сауда орындарынан көптеп кездестіруге болады.

Киізден басылып орындалған шекпендерді қолдан басып дайындап, немесе арнайы тап-

сырыспен алдырып күнделікті киім ретінде киіп жүрген сәнқой әйелдер де баршылық. Қолмен боялып, иленіп басылған мұндай киімдер күннің ыстық-суығынан жақсы қорғайтыны белгілі. Сонымен бірге, қайталанбас өнер туындысы ретінде де бағалы.

Аталған қолөнер шеберлерінің жұмыстары көптеген өнерсүйгіш қауымға үлгі болды десек қатеспейміз, себебі, соңғы кезде жас шеберлер көрмелерінен киізден орындалған түрлі шағын көлемдегі әсем бұйымдарды жиі көріп жүрміз. Бұл – атадан мұра болып келе жатқан өнеріміз жалғасын табады деген сөз.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Асанова С, Птицина А. Қазақтың ұлттық киімдері және қолөнері тарихы: Оқулық. – 2-басылым. – Астана: Фолиант, 2011. – 160 бет.
2. Кривец Н.. Пусть войлок станет ветхим под ногами детей... www.exclusive.kz/expertiza/kulturnaya_sreda
3. Мұхамед Д. Д., Киіз басу өнері. 2019, <https://www.gmirk.kz/ru/issledovaniya/38-kiiz-basu-neri>

ОСПАНОВА А. Д.

старший преподаватель кафедры Искусство,
МГТУ,
г. Шымкент, Казахстан

ДЕМЕУБАЕВА У. О.

магистр старший преподаватель кафедры Искусство,
МГТУ,
г. Шымкент, Казахстан

ИЗ ИСТОРИИ ПРОМЫШЛЕННОГО ДИЗАЙНА

Аннотация. Мақалада өнеркәсіптік дизайнның даму кезеңдеріне, оның қалыптасу және өзін-өзі анықтау процесіне, дизайнның жаңа өнер түрі ретінде қалыптасуына талдау жасалады. Мақалада XIX-XX ғасырлардағы дизайн теориясы бойынша негізгі зерттеулер жинақталған, дизайнның пайда болуының негізгі тұжырымдамалары және оның пайда болуының алғышарттары қарастырылған. Көркем шығармашылық пен машина жасау арасындағы қақтығыстағы өнеркәсіптік дизайнның рөліне ерекше назар аударылады.

Түйінді сөздер: өнеркәсіптік революция, эстетизм, қолданбалы өнер, дизайн, геометриялық модерн.

Аннотация. В статье проводится анализ этапов развития промышленного дизайна, процесса его формирования и самоопределения, становление дизайна как нового вида искусства. В статье обобщены основные исследования по теории дизайна XIX-XX веков, рассмотрены основные концепции возникновения дизайна и предпосылки его возникновения. Особое внимание уделяется роли промышленного дизайна в конфликте между художественным творчеством и машиностроением.

Ключевые слова: промышленная революция, эстетизм, прикладное искусство, дизайн, геометрический модерн.

Abstract. The article analyzes the stages of development of industrial design, the process of its formation and self-determination, the formation of design as a new art form. The article summarizes the main research on the theory of design of the XIX-XX centuries, considers the main concepts of the origin of design and the prerequisites for its emergence. Special attention is paid to the role of industrial design in the conflict between artistic creativity and mechanical engineering.

Keywords: industrial revolution, aestheticism, applied art, design, geometric art Nouveau.

Введение.

Творческий кризис ремесел и ремесленников сыграл положительную роль в развитии дизайна. Примерно с середины 19 века началось развитие машинного производства, ручной труд отошел на второй план. А на индустриальном производстве возникла необходимость в новых технологиях и объектах изделий, соответствующих этим технологиям. Поэтому проектировщики фактически оказались перед проблемой создания совершенно новых форм, но они пошли простым путем копирования прошлого, то есть не стали «изобретать велосипед». Началась эпоха Историзма (эkleктики) то есть заимствованный форм и декоративных элементов из стилей прошлого: неоготика, неорококо, неоренессанс.

Основная часть.

В целом для прикладного искусства характерен был художественный упадок в середине-второй половине XIX века. Ключевой момент относительно развития предметной среды 19 века – это переход к машинному производству,

когда машины стали заменять человека. В середине 19 в. в развитых странах Западной Европы произошла промышленная революция и стали появляться новые изобретения, много машин-механизмов. Необходимо было как-то продемонстрировать все достижения техники промышленного производства. Т. к. Англия была одной из самых технически развитых стран, то было решено, что эта выставка пройдет в Лондоне. Поэтому в 1851 г. состоялась первая всемирная промышленная выставка, где были представлены последние технические возможности и достижения всего мира. Но эта выставка имела двойное значение. С одной стороны она продемонстрировала технические достижения прогресса, а с другой, люди, которые обладали хорошим эстетическим вкусом были поражены уродством многих изделий, представленных на этой выставке. Однако как не парадоксально, в этом то и заключалась роль выставки. Соединив воедино все безобразие, которое было создано к этому времени в области материально-художественной культуры эпохи эkleктики, выставка

обратила внимание художественной общественности на ненормальное положение дел в данной отрасли. Г. Земпер первым выявил, что истоки упадка в формообразовании предметного мира коренятся, во-первых, в механическом отделении системы орнаментации от ее конструктивной основы, во-вторых в разъединении между художественным и техническим началом, в-третьих, в общем падении вкусов в связи с появлением изделий-суррогатов, имитирующих ручную работу, и, наконец, в-четвертых, в полном разрыве между высокими и практическими видами искусства. В осмыслении этой проблемы были две тенденции между художниками и теоретиками. За то, что некоторые перешли на массовое производство, за замену человека машиной, другие были против. Раньше всего и особенно сильно протест против машин выразился в Англии, первой совершившей переход к индустриальному производству.

1. 1 Основные идеи Дж. Рёскина и У. Морриса.

Лидер протеста против машин был художник и теоретик искусства Джон Рёскин. Он очень активно выступал с лекциями, агитацией против машин.

Он не считал машины абсолютным злом, но подчёркивал, что машина не может полностью заменить человека. Участники движения изготавливали мебель, занимались керамикой, стеклом, ткали. Моррис был брутальный и бородатый мужчина и к гостям выходил в фартуке и рабочей одежде, чтобы показать богатым заказчикам, что он их заказы ни во что не ставит. По своим политическим взглядам Моррис был социалистом и его мечтой было делать хорошие вещи для среднего достатка заказчика. Он переживал, что приходится иметь в заказчиках заносчивых богачей. Стилистически движение «Искусства и ремёсла» было эклектичным. Моррис особо нового ничего не смог придумать. Какие-то элементы он заимствовал из любимых средних веков, например в мебели металлическую оковку на дверцах шкафа, чисто декоративный элемент. Что-то брал из ренессанса, декоративные элементы. Но Моррис много внес в плане декора. В его движении «Искусства и ремесла» растительные мотивы имеют свои особенности, а именно очень часто можно встретить стилизованное дерево (символ мифического мирового древа), местные, произраставшие в Англии скромные цветочки: маргаритки, гвоздики, шиповник. В противовес общей моде на экзотические цветы, он пропагандировал местные. Можно встретить мотив парусника, всевозможные плетёнки, взятые из искусства средневековья (романский период), дубовых листьев, желудей, которые ассоциировались с сельской спокойной жизнью. Кубок, формой напоминающий средневековые чаши для причастия, но с обра-

боткой современной. Декоративные предметы на средневековые темы. Например, стулья, по форме напоминающие средневековые, готические высокие спинки. Но роспись очень тонкая и сложная, выдающая более позднее создание, а именно мастеров из «Искусств и ремёсел». Кстати, декоративные мотивы для искусств и ремёсел часто разрабатывали участники другого художественного сообщества- Братства Прерафаэлитов, например, Эдвард Берн-Джонс создавал особо сложные росписи. Что касается мебели, Моррис внес определенный вклад. Он не всегда копировал средневековые формы, но и создавал что-то свое. Формы были продуманны и утилитарны. Кровать напоминает средневековые сундуки, но уже с ящичками, полками, экономией пространства, рационально. Мебель проста, прямолинейна, довольно-таки тяжеловесна и очень часто вообще не декорирована. Элементами декора могут служить функциональные детали, фрагменты конструкции. Например, ручки, расположенные в определенном порядке. Такие образцы сам Моррис называл «Мебель добрых граждан» – ориентация на средний класс. Были и недорогие качественные вещи для среднего класса (Сассекские стулья). Они были доступны по цене и пользовались популярностью. Стулья изготавливались на собственном предприятии Морриса: «Моррис и компания». Также у Морриса было свое издательство, «Келмскотт пресс», изданные им книги разительно отличались от большинства современной Моррису массовой печатной продукции. В те времена большинство книг никак не украшались, основное значение уделялось тексту, книга воспринималась, прежде всего, как носитель информации. Идеал же Морриса -средние века, а в средние века уделялось много внимания декорированию книг. Книга должна быть красивой и доступной и должна нести не только информацию, но и эстетическую ценность по его мнению. Изданные в Келмскотт пресс книги отличаются богатым и интересным оформлением, стилизованным под средние века и эпоху Возрождения. Это выполненные с большой фантазией инициалы, очень разнообразные орнаментальные рамки, занимающие зачастую больше пространства, чем текст, и конечно, красивейшие иллюстрации, созданные в основном, художниками прерафаэлитами. Однако такое трудоемкое оформление не позволяло книгам Морриса быть дешёвыми, таким образом, и здесь Моррис не смог достичь своего идеала- создания красивых и качественных вещей для большинства, а не для элиты. Он был ремесленником и совершенно не задумывался, как приспособить свой труд к массовому производству. И не было возможности из-за сложных декоративных элементов.

1. 2 У. Моррис и его идея – искусство для жизни.

Но бесспорна заслуга Морриса и других участников «Искусств и ремёсел» в сохранении сложных старинных техник и секретов ремесла. Эмаль, витраж, выжили во многом благодаря деятельности Морриса. Но Моррис был не одинок в своих идеях, параллельно с движением «Искусства и Ремёсла» в той же Англии развивалось движение эстетизм. Это происходило тоже 60-80-е годы, основоположниками были два художника, Оуэн Джонс и Кристофер Дрессер. Эстетисты в некоторых аспектах были противоположены движению «Искусства и Ремёсла», хотя они так же выступали за ручной труд и важность ремесла. Из самого названия направления следует, что по мнению его представителей вся окружающая человека среда должна быть красивой, вплоть до мелочей. Эстетические качества должны быть главным. Красота и удобство – был лозунг у Морриса, его идея – это искусство для жизни. А у эстетистов: искусство для искусства, вещь просто должна быть красивой, ею можно не пользоваться, а просто любоваться. Например, стеклянные веера, бесполезный декоративный элемент. Очень хорошо можно прочувствовать идеи эстетистов, почитав Оскара Уайльда.

Если Моррис хотя бы теоретически пытался делать вещи для среднего класса, для простых людей, то эстетисты подчеркивали, что они делали вещи для ценителей, таких же эстетов. Кроме идеологического, между этими двумя движениями есть и различие чисто эстетическое, набор совсем других декоративных элементов, таких же растительных мотивов, но экзотического характера. На Эстетизм очень повлияло искусство Японии, в Европе начали проводиться выставки японского искусства, выставки гравюр, прикладного искусства. Под влиянием этих выставок в набор декоративных элементов эстетизма вошли хризантемы, бамбук, ветки сосны, сакура. Ещё можно встретить у эстетистов насекомых: бабочки, стрекозы, летучи мыши. Также характерны асимметричные композиции, снова заимствованные у японцев. Символ эстетизма и очень частый декоративный мотив – изображение павлина, птица бесполезная, но красивая. Изображение подсолнуха, как ни странно, тоже часто встречаются среди декоративных мотивов. Если у Морриса мебель была простая, с небольшим количеством украшений, то у эстетистов декора было значительно больше. Их идея была брать лучшее из разных эпох, разных стран, не только Японии, а вообще всё что красиво и интересно. Так что это движение тоже эклектично. Работали с разными материалами, стеклом, тканью, металлом, керамикой. Например, очень интересны выглядящие и сейчас очень актуально изделия Кристофера Дрессера из металла. Также Дрессер разработал много оригинальных очень стильных орнаментов, в основном это растительные мотивы, но очень стилизованные, упрощенные.

Оба направления не прошли бесследно. Так же подобные организации художников-прикладников создавались и в других странах: во Франции, в Америке, в Японии. Многие принципы и декоративные мотивы использовались в стиле Модерн, легли в его основу. Влияние было значительно, хотя и Моррис и эстетисты казалось бы не шли в ногу со временем, были в некотором смысле ретроградами. В это же время некоторыми художниками и теоретиками искусства высказывались и прямо противоположные взгляды. Были люди, выступавшие за переход к машинному производству. В частности, Готфрид Земпер, немец, архитектор по образованию. У него были очень интересные теоретические работы. Так, он написал книгу «техническая эстетика», где высказывал идеи, намного опередившие своё время. Он считал, что массовое производство неизбежно, за ним будущее. Но оно требует другого подхода к проектированию. Форма предмета должна зависеть от материала, технологии и функции. Он говорил о том, что нужно придумывать новые предметы, соответствующие массовым технологиям. Это так и осталось теорией в 19-м веке. Но в 20 веке эти идеи легли в основу функционализма. Ещё один сторонник машинного производства – француз Франц Рело. Он первый высказал мысль, что машины, механизмы могут быть красивы. Эстетика машин, техники – совершенно новая идея для того времени. Слишком новая, поэтому все его высказывания остались лишь теорией в 19-м веке. Однако, Моррис, Земпер и Рело – это частности, а общей бедой во второй половине 19 века был Историзм.

Стилизация предметов под Барокко, Рокко, Готику. Распространению подобных вкусов способствовали промышленные выставки, где демонстрировались достижения массового производства, различные предметы быта в исторических стилях. Люди обставляли свои дома по моде, часто за ней не успевая, потому что в эпоху историзма модные веяния сменяли друг друга очень быстро, вероятно, отчасти для того, чтобы было интересно покупать новое. Со временем дома многих богатых людей стали представлять собой подобие музея, пространство было загромождено вещами в духе Ренессанса и Готики, Людовика 14 и эпохи Регенства. Продолжалась эта ситуация до 80-х годов XIX века. Наконец художественный упадок достиг критической точки. К этому времени уже ярко проявили себя Эстетизм, движение «Искусства и Ремесла», европейцы увидели необычайно тонкое и стильное искусство Японии, и прикладное в частности. На это основе и начал зарождаться стиль Модерн, последний общеевропейский стиль. Временные рамки – 90-годы 19 по 10-годы 20 века. Хотя Модерн перешагнул 20 век и название означает «современный», тем не менее по своим принципам это стиль прошлого. Он был нацелен на

создание единичных экземпляров и использование ручного, а не машинного труда. Модерн имеет много различных названий. Модерном он назывался в Англии и в России. Во Франции и Бельгии он назывался Ар Нуво. В Австрии он назывался Сецессион, от лат. «Отделение, уход», когда молодые австрийские художники отделились от старых приверженцев академического стиля с тем, чтобы вводить новые тенденции. В Германии принято название Югендстиль, что значит молодой стиль. В прикладном искусстве модерна можно выделить две линии развития, два направления: растительный и геометрический (рациональный) модерн. Общее между ними это производство единичных вещей, преимущественно ручной труд, комплексный подход к проектированию жилой среды в целом. Различия такие: в Растительном Модерне преобладают растительные мотивы и плавные формы. В Растительном Модерне много декора, характерно стремление большую часть поверхности покрыть орнаментами. Растительные мотивы, криволинейные текучие формы, волнообразные силуэты единство всей предметной среды, пастельные оттенки, тонкие, нежные, мягкие цвета. Альфонс Муха – типичный представитель Растительного Модерна. В геометрическом преобладают более простые, угловатые геометрические формы и очень сдержанное декорирование. При этом декоративные мотивы сводятся преимущественно к геометрическим орнаментам или реже крайне упрощённым растительным. Растительный Модерн был распространён во Франции, Бельгии, Германии, Испании и России. Геометрический Модерн в Англии, а именно в Шотландии, и Австрии. Представители : во Франции: Эмиль Галле, он был основатель школы Нанси,

куда входили также Луи Мажорель и другие выдающиеся мастера прикладного искусства. Деятельность Галле была коммерчески успешна, так как он ориентировался на людей разного достатка. Для богатых заказчиков создавались эксклюзивные дорогостоящие образцы. Кроме того существовал так называемый «Гран жанр»- несколько повторений какой либо вещи , а также было налажено производство вполне доступных предметов обихода довольно крупными партиями. Галле разносторонний художник, проектировал и мебель, керамические изделия, стекло. Очень известный художник модерна Гектор Гимар. Всего его помнят по оформлению первых станции Парижского метрополитена. В Бельгии ярчайшими представителями ар нуво были архитекторы Анри Ван Де Вельде и Виктор Орта, проектировавшие также интерьеры, мебель и предметы обихода. В Испании Антонио Гауди. В России Федор Шехтель.

1.3 Представители геометрического Модерна. Чарльз Ренни Макинтош, шотландский архитектор, художник и дизайнер, основатель и участник группы «Четверка Глазго». Отличительными чертами стиля Макинтоша являются строгость форм, чистота линий , минимум декора (в основном, в качестве декора использует квадраты и решётку, а также сильно стилизованные и упрощённые растительные мотивы) и конструктивность. Макинтош разработал особый вид «конструктивного орнамента» как он это называл, когда контур и конструкция предмета превращаются в деко. На мебель, разработанную Макинтошем, знаменитая итальянская фирма Кассина выкупила права и запустила в 1970-х годах возрождённую мебель Макинтоша, стулья, столы, шкафы.

Стулья, спроектированные Ч. Р. Макинтошем и возрождённые фирмой «Кассина».

Ч. Р. Макинтош. Интерьер музыкальной комнаты.

Геометризм и чистота форм стиля школы Глазго оказали влияние на развитие дизайна в Австрии, где в 1903 году по образцу «Искусств и Ремёсел» и «Ремесленной гильдии» Эшби были созданы «Венские художественные мастерские», объединение архитекторов и дизайнеров, занимавшихся созданием бытовых вещей. Основаны они были предпринимателем Фрицем Верндорфером и архитектором Йозефом Хофманом также туда входили такие известные мастера, как Йозеф Ольбрих, Коломан Мозер, Отто Вагнер. Основной целью объединения было поощрение и координация сотрудничества промышленников, художников и торговцев для успешного производства и сбыта изделий декоративно-прикладного искусства. Особенное внимание уделялось комплексному проектированию и оборудованию современных интерьеров. Организация имела собственные проектные мастерские, сеть магазинов, и со временем её деятельность стала настолько успешной, что вскоре не только фирменные изделия со знаком «WW», но и все лучшие австрийские товары считались продукцией «Венских мастерских», а их стиль стали называть «венским современным стилем». Мастерские производили мебель, изделия из металла, ткани, светильники, керамику и стекло.

Помимо фирменного знака на любой сделанной ими вещи участники мастерских могли поставить и свою собственную марку.

Геометрический модерн являлся к более простым формам и менее сложным декоративным техникам, поэтому он больше подходил для массового производства, нежели растительный модерн. Геометрический модерн был предшественником Функционализма (модернизма), поэтому иногда его называют ранним модернизмом.

Представители геометрического Модерна считали, что красота вещи в её функциональности, форме, конструкции, силуэте, а не только в декоре.

Геометрический Модерн был переходным звеном к Модернизму и к Функционализму. Модерн как стиль утратил популярность к началу 10-годов XX века. В начале 20 в. были и другие передовые явления. В частности, деятельность Петера Беренса. Петер Беренс, (нем. Peter Behrens; 14 апреля 1868, Гамбург — 27 февраля 1940, Берлин) — один из основоположников современной промышленной архитектуры и дизайна.

Беренс – крупнейший немецкий архитектор и дизайнер, один из основоположников совре-

менного дизайна. Родился в Гамбурге. В 1886-89 годах проходит курс обучения живописи в художественных школах Карлсруэ и Дюссельдорфа. С 1891-го работает в Мюнхене как живописец и график (гравюра на дереве, книжная иллюстрация). В начале своей творческой деятельности придерживался стилистики растительного модерна. Со временем его стиль меняется, в 1898-м начинает заниматься проектированием промышленной продукции: его столовое стекло, флаконы, рисунки для линолеума отражают тяготение к простым и чистым формам, свойственным геометрическому модерну.

В 1899 году Великий герцог Эрнст-Людвиг приглашает Беренса в Дармштадт для участия в работе группы архитекторов и художников, возглавляемой И. Ольбрихом и вошедшей в историю под названием "Семерка".

В 1900-01 годах Беренс работает здесь как универсальный мастер организации среды. Он строит дом ("Виллу Беренса") по собственному проекту, где предусматривает все, включая интерьер, мебель, посуду. Архитектура и внутреннее убранство виллы были выдержаны в едином стиле, оказавшем большое влияние на становление модерна.

В 1903 году по инициативе Г. Мутезиуса Беренс был приглашен на пост директора Художественной школы в Дюссельдорфе и пробыл на этом посту до 1907 года. В 1907-м он вошел

в группу основателей Германского Веркбунда. В 1907 году он принимает предложение главы концерна АЭГ (Всеобщая компания электричества) Э. Ратенау занять пост главного художника фирмы – консультанта по вопросам архитектуры, промышленной продукции, графики. Беренс поставил перед собой цель использовать художественные возможности превращения вещей в средство организации быта, "трансформации повседневности", делая при этом упор не на качество отдельных вещей, но на "превосходную организацию целого", имея в виду не только производственные потребительские и торговые аспекты, – тогда еще бытовые электротехнические приборы представлялись большей части населения, даже в развитых странах, не совсем безопасным новшеством.

Беренс впервые разработал "фирменный стиль" – создал единый язык форм, придав всем объектам АЭГ образ взаимной сопринадлежности. Большое значение для формирования имиджа АЭГ имела работа Беренса-графика, автора фирменного знака, рекламных плакатов, в которых использовался характерный, запоминающийся шрифт. Как архитектор АЭГ Беренс известен прежде всего проектом турбинного цеха, построенного в Берлине (1908-09) и ставшего хрестоматийным образцом промышленной архитектуры начала века.

П. Беренс. Турбинный цех, Берлин (1908-1909)

Деятельность Беренса в концерне АЭГ продолжалась до 1914 года и была прервана первой мировой войной, но созданные им программы и отдельные образцы продукции продолжали

использоваться вплоть до 30-х годов и позднее. Беренс проектировал также административные здания, в частности здание посольства Германии в Санкт-Петербурге (1911-12).

Здание посольства Германии в Санкт-Петербурге (1911-12).

В 1927 году был приглашен участвовать в инициированной Германским Веркбундом разработке концепции "нового жилища", практи-

ческой реализацией которой стало строительство поселка Вайсенхоф (Штутгарт).

Поселок Вайсенхоф (Штутгарт).

В 1922-36 годах Беренс был профессором и руководителем архитектурного отделения Венской академии художеств, в 1936-м возглавил архитектурное отделение Прусской академии художеств в Берлине.

В период между двумя мировыми войнами собственно дизайнерская деятельность Беренса была основательно забыта, лишь бум дизайна 60-70-х годов побудил публицистов и историков не только вспомнить о нем, но и связать его имя с истоками промышленного дизайна. Беренсу принадлежат такие открытия в области методов проектирования технически сложных изде-

лий массового производства, которые вторично были сделаны лишь спустя десятилетия и теперь прочно, хотя и безымянно, входят в арсенал профессиональных средств современного дизайна.

Он один из первых, кто стал проектировать форму предмета, учитывая массовое производство. Например. Электрические чайники, в основу которых были положены самые простые геометрические формы (многоугольник, китайский фонарик и т. д.) и варьировались детали, некоторые декоративные элементы. Работа Беренса на AEG - первый пример сотрудничества художника и промышленника.

АУЫЛ ШАРУАШЫЛЫҒЫ ҒЫЛЫМЫ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННЫЕ НАУКИ AGRICULTURAL SCIENCE

УДК 636. 933. 2. 636

БАЙДУЙСЕНОВА ТОГЖАН УЛДАРБЕКОВНА

к. с\х. н., старший преподаватель,
Шымкентский университет

САПАРОВА ЖАНАР ИЛЬЯСОВНА

к. с\х. н., старший преподаватель,
Международный гуманитарно технический университет

ИЗМЕНЧИВОСТЬ ХОЗЯЙСТВЕННО-ЦЕННЫХ ПРИЗНАКОВ ЯГНЯТ ЧЕРНЫХ КАРАКУЛЬСКИХ ОВЕЦ С РАЗЛИЧНОЙ СТЕПЕНЬЮ ФИГУРНОСТИ КАРАКУЛЯ

Түйіндеме. Бұл мақалада түрлі дәрежедегі қаракөл қойлары қозыларының шаруашылық-бағалы белгілерінің өзгергіштігі анықталды.

Асыл тұқымды жоғары сапалы өнімнің көп мөлшерін алу үшін фермада әр түрлі дәрежедегі қаракөл фигурасы бар жакет типтегі қаракөл қойларына жүргізілген зерттеулер келесі қорытынды жауапқа мүмкіндік береді:

Фигураның дәрежесімен белгілі бір қаракөл қойларының құнарлылығы анықталады. 100 аналыққа арналған ұрпақтардың шығу көрсеткіші іріктеудің III нұсқасында аз болды (96, 8%). Фигураның төмен дәрежесі бар топта салыстырмалы түрде жоғары пайызы алынды (7, 4%). Фигураның әртүрлі дәрежелері қаңқадағы жеке ұлпалардың морфологиялық құрамына айтарлықтай өзгерістер берді. Іріктеудің I нұсқасында қаңқаның және жұптасқан терінің салмағы бойынша, II және III нұсқаларының аналогтарымен 1, 4-2, 5 кг және 0, 7-1, 2 кг-нан асатын айырмашылықтар көрсетті.

Түйінді сөздер: Қаракөл, бұйра, конституция, өрнек, бұйра, тері.

Резюме. В данной статье выявлена изменчивость хозяйственно-ценных признаков ягнят каракульских овец различной степени выраженности.

Проведенные исследования каракульских овец жакетного типа с фигурой каракуля различной степени на ферме с целью получения большого количества высококачественной племенной продукции позволяют сделать следующие выводы:

По степени фигуры определяется плодовитость некоторых каракульских овец. Показатель выхода потомства на 100 самок был меньше в III варианте отбора (96, 8%). В группе с низкой степенью фигуры получен относительно высокий процент (7, 4%). Различные степени фигуры внесли существенные изменения в морфологический состав отдельных тканей скелета. В I варианте отбора показали различия по весу скелета и парной кожи, с аналогами II и III вариантов более 1, 4-2, 5 кг и 0, 7-1, 2 кг.

Ключевые слова: каракуль, фигурность, конституция, выраженность, завиток, шкурки.

Summary. In this article, the variability of household prices is determined by Karakul Sheep of different families.

The research carried out in the breeding farm on Karakul sheep of the jacket smush type with various degrees of Doodle figurativeness in order to obtain the largest amount of high-quality products allows us to draw the following conclusions:

The fecundity of animals has a Certain relationship with the degree of figurativeness. The rate of offspring yield per 100 Queens was minimal in the third selection option (96. 8%). In the group with a low degree of figuration, a relatively high percentage of Yal Queens (7. 4%) was obtained.

The morphological composition of individual tissues in the carcass with varying degrees of figuration has undergone significant changes. There are significant differences in the mass of the carcass and paired

skins in the I selection option, on the one hand, with the analogues of the II and III options, on the other, which exceed the latter by 1. 4-2. 5 kg and 0. 7-1. 2 kg. There are no significant differences in the output of fat and bone.

Keywords: Doodle, figure, Constitution, expression, curl, skin.

Каракулеводство как специфическая отрасль овцеводства занимает особое место в экономике пустынных и полупустынных зон республики. Каракульские овцы являются одной из наиболее ценных пород, пользующихся мировой известностью. Основная продукция этих овец – благородный, ценный мех – каракульские шкурки с красивым рисунком, получаемые от убоя каракульских ягнят. Относительная дешевизна разведения и содержания каракульских овец, возможность использования ими пустынных пастбищ делают их разведение выгодным.

Каракульская порода создавалась в сложных условиях пустыни, которые характеризуются изреженным травостоем, недостатком воды и главным образом песчаными почвами тяжелыми для передвижения овец. на основании наблюдений установлено, что в условиях пустыни овца, чтобы набрать достаточное количество корма, должна ежедневно покрывать большие расстояния, сохраняя при этом свою жизнеспособность, продуктивные свойства и обладать высоким уровнем обменных процессов. В этих условиях порода создавалась на протяжении веков, в результате для каракульских овец высокий уровень и интенсивность обменных процессов стали нормой. Такое физиологическое состояние является характерной чертой породы, ее биологическим свойством. Поэтому проявление признаков лучших смушковых качеств возможно главным образом в случае, когда под влиянием условий содержания животные получают достаточный пастбищный моцион, обеспечивающий в организме наиболее высокий уровень обмена веществ. [1 Иванов М. Ф., Гребень Л. К. – С. 59-85.]

Оценка животных по экстерьеру и конституции требуют глубокого понимания биологии животных, особенностей их развития и факторов внешней среды, оказывающих влияние на формирование экстерьерных особенностей. Правильное биологическое понимание экстерьера дает возможность при соответствующей оценке животных выносить суждение о его продуктивности, здоровье, выраженности пола, породной принадлежности и о том, в какой мере условия существования соответствуют (не соответствуют) наследственной природе организма его требованиям к условиям жизни. Учет конституциональных и экстерьерных особенностей и строгие требования к ним – вот неперемennые условия правильной оценки животных и успеха в племенной работе. Лишь от конституционального крепкого, нормально развитого животного можно ожидать высокой продуктивности и получить

крепкое, биологически устойчивое и высокопродуктивное потомство. [4 – С. 62-64.]

В каракулеводстве принята стандартизация шкурок по указанным признакам, исходя из типа и формы завитка различных окрасок, расцветок и смушковых типов. Это способствует совершенствованию породы, позволяет расширить ассортимент производимого каракуля за счет повышения удельного веса наиболее ценных его групп и сортов.

Выполненный аналитический обзор специальной литературы показал, что возможности наследования и изменчивости фигурности каракуля до настоящего времени недостаточно изучены. [5- С. 121-126.]

Необходимо исследовать, как влияет степень фигурности на продуктивность животных.

А.А.Омбаевым и Н.А. Сарсенбаев [6, 9 – с.-251] установлено, что коэффициент корреляции между признаками каракуля существенно варьирует. Между каракулевым типом, с одной стороны, длиной завитка ($r= 0,423$), шириной завитка ($r= 0,225$), фигурностью завитка ($r= 0,270$), плотностью завитка ($r= 0,321$), направлением открытой стороны завитка ($r= 0,468$), % вальковатых завитков ($r= 0,287$), рисунком завитка ($r= 0,424$), шелковистостью ($r= 0,549$) и блеском ($r= 0,526$) волосяного покрова и пигментацией волоса ($r= 0,315$), с другой, наблюдается положительная корреляция. Выявление корреляционных связей между признаками позволяет определить племенную ценность каракульской овцы.

Наряду с главными признаками: типом рисунка и длиной завитка, определяющих товарную ценность шкурки, как было указано выше, является фигурность каракуля, т.е. степень распространения по площади шкурки положительных завитков. Различают 3 степени фигурности:

1. Полная – 3/3, положительные завитки распространены по всей площади (спина, бока и брюхо).

2. Средняя – 2/3, положительные завитки распространены на двух третьих площади (спина и бока).

3. Малая – 1/3, положительными завитками покрыты только спина ягненка

Анализ отечественной и зарубежной литературы показал, что вопросы наследования и изменчивости фигурности каракуля до настоящего времени не изучены и являются актуальными.

Одним из ведущих признаков, определяющих качество каракуля, является фигурность каракуля. Фигурность – это степень количественного распространения по площади по-

ложительных завитков. Различают 3 степени фигурности: I – полная фигурность (3/3), когда положительные завитки распространены по всей площади шкурки на ягненке (спина, бока и брюхе); II – средняя (2/3), положительные завитки распространены на двух третях площади (на спине и боках); III – малая фигурность (1/3), положительными завитками покрыта только спина ягненка. [8–С.80-83.,10–С.20-24.]

При бонитировке ягнят фигурность, свидетельствующая о распространении положительных завитков по площади шкурки, должна учитываться в первую очередь как ведущий признак классности ягненка.

Данные по наследованию степени фигурности каракуля потомством в зависимости от вариантов подбора приведены в таблице 15.

Таблица 1 – Наследование степени фигурности каракуля потомством в зависимости от вариантов подбора в процентах

Вариант	Кол-во ягнят, гол.	Степень фигурности каракуля, М±m		
		полная - 3/3	средняя - 2/3	малая - 1/3
2008 г.				
I	201	67,1±3,25	30,3±3,18	2,4±1,06
II	181	57,7±3,60	38,6±3,55	3,7±1,38
III	161	39,9±3,79	54,7±3,85	5,4±1,75
2009 г.				
I	100	78,0±4,16	21,0±4,09	1,0±1,00
II	83	65,1±5,26	32,5±5,17	2,4±1,09
III	71	47,9±5,97	47,9±5,97	4,2±2,04

Приведенные данные таблицы 15 показывают, что от различных вариантов подбора получены ягнята с полной – 3/3, средней – 2/3 и малой – 1/3 степенью фигурности каракуля. Наименьший выход ягнят жакетного типа с нежелательной малой степенью фигурности говорит о положительной длительной селекции на фигурность каракуля.

Потомство первого (2017 г.) года опыта в I варианте подбора по удельному весу с желательной полной степенью фигурности превосходит по этому показателю аналогов II и III вариантов подбора соответственно на 9,4-31,4%. Разница статистически достоверна (P<0,01; P<0,001). Потомство во II варианте со средней степенью фигурности также превышает аналогов III варианта по выходу с желательной полной степенью фигурности – 3/3 на достоверную величину (P<0,01).

Анализ наследования степени фигурности каракуля у ягнят второго (2018г.) года опыта позволяет выбрать оптимальный вариант подбора для накопления животных желательного типа (таблица 1).

С учетом данных таблицы 15 во втором году опыта, как и в первом, сохраняется общая закономерность наследования степени фигурности каракуля.

При этом следует отметить, что выходу удельного веса с полной степенью фигурности каракуля, ягнята второго (2018 г.) года опыта превосходили аналогов первого года на 7,4-10,9%. Разница статистически достоверна (P<0,01).

Таким образом, причиной недостаточной выраженности фигурности каракуля является

неодновременное наступление завиткообразования на различных участках кожи, независимо от длины волоса. Этот факт указывает на независимое комбинирование признака завиткообразования на различных участках кожи, несмотря на длину волоса, а также различиями в сроках суягности родителей и необходимость ведения селекции на длину завитка с уравниванием длины волоса и по синхронизации завиткообразования по всему телу.

Следовательно, обобщая сказанное, очевидно, что фигурность каракуля имеет неаддитивное действие генов и наследуется полигенно.

Проведенные исследования в племхозе на каракульских овцах жакетного смушкового типа с различной степенью фигурности каракуля с целью получения наибольшего количества продукции высокого качества позволяют сделать следующие выводы:

Определенную связь со степенью фигурности имеет плодовитость животных. Показатель выхода приплода на 100 маток был минимален в III варианте подбора (96,8%). В группе с малой степенью фигурности получен сравнительно высокий процент яловых маток (7,4%).

Морфологический состав отдельных тканей в туше с различной степенью фигурности претерпел заметные изменения. Имеются достоверные различия по массе тушки и парной шкурки в I варианте подбора, с одной стороны, с аналогами II и III варианта, с другой, которые превышают последних на 1,4-2,5 кг и 0,7-1,2 кг. По выходу жира и костей достоверных различий не наблюдается.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Иванов М.Ф., Гребень Л.К. О селекции каракульских овец //Бюлл. «Аскания-Нова». -1931. -№6. –С.59-85.
2. Васин Б.Н. Основные методические установки племенной работы с каракулями //Советская зоотехния. –М.: Сельхозгиз, 1939. -№2-3. –С. 121-126.
3. Панфилова Е.П. Связь экстерьерных особенностей каракульских овец с качеством смушка их приплода. –М.: ДАН СССР, 1940 –Т.27. -№8. –С.872-875.
4. Саденов А., Шарафутдинов Ф.К., Ерофеев В.С. Продуктивные особенности каракульских ягнят различных окрасок //Вестник с.-х. науки Казахстана. –Алма-Ата, 1988. -№10. –С.62-64.
5. Аубакиров Х.А. Рост и развитие животных различных экологических типов //Информ.листок ЮжКазЦНТИ. –Шымкент, 1997. -№48. –3 с.
6. Сарсенбаев Н.А. Рост и развитие черных каракульских овец задарьинского заводского типа // Брошюра. –Шымкент, 1997. -12 с.
7. Плохинский Н.А. Руководство по биометрии для зоотехников. –М.: Колос, 1980. -256 с.
8. Елемесов К.Е. Научные основы селекции каракульских овец //Сб.науч.трудов ТСХА. –М., 1983. -№5. –С.80-83.
9. Омбаев А.М. Қаракөл қойы. –Алматы: бастау, 2008. -251 б.
10. Прманшаев М. Разведение каракульских овец в Алматинской области //Поиск. –Алматы: ВШК, 1995. -№4. –С.20-24.

УДК 619.576

МУМИНОВА КАМИЛА ШАККУЗОВНАб.ф.к., доцент,
Халықаралық гуманитарлық техникалық университеті**БЕРДАЛИЕВА АКМАРАЛ МАКУЛОВНА**а.ш.ф.к., доцент,
Халықаралық гуманитарлық техникалық университеті

ГИПОДИНАМИЯ КЕЗІНДЕГІ ЭРИТРОЦИТТЕР МЕМБРАНАЛАРЫНЫҢ КҮЙІ

Аннотация. Мақалада гиподинамияға ұшыраған жануарлар эритроциттерінің осмотық төзімділігі анықталды. Зерттеу нәтижесі Гипокинезия салдары эритроциттердің асқын тотықтық төзімділігін төмендетті. In vivo жағдайында эритроциттер мембранасының төзімділігін биологиялық белсенді заттармен арттыру тәжірибелерінде қолданылған «Жүзім дәнегі» сығындысы гиподинамия салдарынан болатын мембранадағы зақымдануларды тоқтатып, организмді қорғайтындығы анықталды.

Кілт сөздер: гиподинамия, эритроцит, in vivo, жүзім дәнегі, осмос.

Аннотация. В статье определена осмотическая резистентность эритроцитов животных, подвергшихся гиподинамии. Результаты исследования показали, что последствия гипокинезии снижали перекисную резистентность эритроцитов.

Установлено, что экстракт «виноградной косточки», использованный в экспериментах по повышению резистентности мембраны эритроцитов в условиях In vivo с биологически активными веществами, останавливает повреждения мембраны, вызванные гиподинамией, и защищает организм.

Ключевые слова: гиподинамия, эритроцит, in vivo, виноградное зерно, осмос.

Abstract. The article determines the osmotic resistance of red blood cells of animals subjected to hypodynamia. The results of the study showed that the effects of hypokinesia reduced the peroxide resistance of red blood cells.

It was found that grape seed extract, used in experiments to increase the resistance of the erythrocyte membrane in Vivo with biologically active substances, stops membrane damage caused by hypodynamia and protects the body.

Keywords: hypodynamia, red blood cell, in vivo, grape seed, osmosis.

Кіріспе

Ғылыми-техникалық прогресс кезеңіндегі адамдардың өмір сүру салтының өзгеруі организмнің төзімділігі мен стресс факторларға төзімділігін төмендетеді.

Қазіргі кезде адам организмі әртүрлі стресс факторлар әсеріне ұшырауда. Ол факторларға қолайсыз экологиялық, әлеуметтік-экономикалық жағдайларды, салауатты өмір салтының бұзылуын т.б. жатқызуға болады. Гиподинамия немесе гипокинезия - организмнің жалпы қимыл-қозғалыс әсерінің азаюы - организмнің дене және ой еңбегінің төмендеуіне алып келетін факторлардың бірі. Гиподинамия адамның өмір сүру салтының ерекшелігіне, ғарыш жағдайында салмақсыздық күйіне, кәсіби еңбегіне байланысты жиі кездеседі. Ол тек бір мүшені ғана зақымдап қоймайды, оның салдарынан организмде патологиялық өзгерістердің тізбегі туындайды. Дене қимылын шектеу қан айналым мен тыныс алуды бұзады, ал ол өз кезегінде бұлшық еттің қызметін қиындатып, орталық жүйке жүйесін зақымдайды, организмнің жалпы күйін өзгертеді

[1].

Тіршіліктегі мәні зор физиологиялық және биохимиялық процестердің барлығы негізінен биологиялық мембрана қызметіне байланысты жүзеге асады. Биомембрана қызметінің зақымдалуы салдарынан организмде тізбекті патологиялық процестер туындайды. Қандай да болмасын зиянды әсері бар агенттерге клетка мембранасы сезімтал келеді, олардың құрылымдық және метаболиттік өзгерістері организмнің функционалды жағдайын бағалау үшін қолданылуы мүмкін. Стрестің зақымдаушы әсері клеткалық және молекулалық деңгейде көрінеді. Ол клетка мембранасының қызметі мен құрылымының бұзылуынан, ферменттердің басытқылануынан, нуклеин қышқылдары мен белоктардың қайтымсыз өзгерістерінен байқалады [2].

Баяндалған жайттар, стресс факторлардың әсеріне организмнің қарсы тұру қабілетін арттыруға арналған зерттеулердің өзектілігі мен маңыздылығын негіздейді [3].

Зерттеу жұмысының мақсаты. Жұмыстың мақсаты гиподинамия әсеріне биологиялық

мембраналар төзімділігін арттыру жолдарын зерттеу болып табылады.

Зерттеу жұмысының міндеттері.

Жұмыстың мақсатына байланысты келесі міндеттер қойылды:

1. Гиподинамияға ұшыраған жануарлар эритроциттерінің осмотық төзімділігін анықтау.

2. Гиподинамияның эритроциттердің асқын тотықтық төзімділігіне әсерін зерттеу.

3. Гиподинамия кезінде *in vivo* жағдайында эритроциттер мембранасының төзімділігіне «Жүзім дәнектері сығындысының» әсерін зерттеу.

Негізгі бөлім

Қойылған мақсат пен міндеттерге жету үшін тәжірибеде *in vivo* жағдайында салмақтары 200 ± 50 г болатын, 12 зертханалық ересек ақ егеуқұйрықтар эритроциттерінің физиологиялық және биохимиялық қасиеттері зерттелді. Зерттеу нысаны ретінде эритроциттерді алуымыздың себебі, эритроциттер мембранасының құрылымы басқа да ұлпалар мембранасының биохимиялық құрылысының ерекшеліктерімен сәйкес келеді.

Стресс факторлардың эритроциттер мембранасы қалпына әсерлерін зерттеу бөлімінде 12 жануарларға тәжірибе жасалды. 1 - топ жануарлары – бақылау тобы, ал 2,3 - топтар - тәжірибелік топтары болып жануарлар жіктелді. Тәжірибелік топтар егеуқұйрықтары тәжірибелік гипокинезияға ұшыратылды. Иммобилизациялық стресс тудыру үшін арнайы жасалынған тар торға 48 сағат бойы қимылсыз отырғызылды, 3 - топ егеуқұйрықтарына гипокинезиялық стресспен қатар биологиялық белсенді зат Отандық Пикногенол фирмасының Жүзім дәнегі сығындысы берілді. Қалыпты жағдайда ұсталынған егеуқұйрықтар бақылау тобы ретінде қарастырылды. Екінші топ жануарларына жоғарыда сипатталғандай жағдайда иммобилизациялық стресс тудырылды. Биологиялық белсенді заттар арқылы эритроциттер мембранасының стресс әсеріне төзімділігін арттыру үшін жасалынған тәжірибелерде жануарлар стресс әсеріне ұшыратылмас бұрын азығына, яғни асқорыту жолымен жүзім сүйектерінің сығындысы берілді.

Жануарлардың 100 г дене салмағына 100 мкл «Жүзім дәнегі сығындысы» (14 күн) беріліп, келесі күні жануарлар 2 тәулікке арнайы жасалынған тар торға қимылсыз отырғызылып, стресс факторы тудырылды.

Эритроциттерді бөліп алу. Егеуқұйрықтардың қаны ұйып қалмауы үшін гепарин ерітіндісі қолданылды. Қанды 1000g жылдамдықпен центрифугада 10 мин айналдыру арқылы эритроциттер бөлініп алынды. Плазма мен қанның ақ клеткаларын бөліп алып, құрамында 150mM NaCl, 5mM Na_2HPO_4 (pH-7,4) бар инкубация ортасы (ИО) буферлі ерітіндімен эритроциттер екі қай-

тара шайылды. Алынған қанның қызыл түйіршіктері тәжірибе жұмыстарында пайдаланылды. Тәжірибе жасалмас бұрын алдын ала эритроциттер 10 есе буферлі ерітіндімен сұйылтылып, 37°C температурада 5 мин термостатта қыздырылды.

Эритроциттердің осмотық төзімділігі натрий хлоридінің гипотониялық ерітінділеріндегі (0,9-0,35g/100мл, 4M) 20 мин термостатта 37°C температурада қыздырылған эритроциттер гемолиз деңгейі бойынша анықталды. Na_2CO_3 -тің 0,1g/100мл концентрациялы ерітіндідегі эритроциттердің толық гемолиз деңгейін 100%-ға бағалап, қанның қызыл түйіршіктерінің гемолиз деңгейі пайыздық қатынаста есептелінді. Оптикалық тығыздылығы 540 нм толқын ұзындығында тіркелді.

Жылу денатурациясы натрий хлоридінің гипотониялық ерітінділерінде эритроциттерді термостатта 50°C температурада 30 мин бойы қыздырылып анықталды.

Сахарозаның гипертониялық ерітінділеріндегі эритроциттердің күйі аталмыш Адрасиловтың әдісімен анықталды. Қанның қызыл клеткалары сахарозаның 0,3 және 0,4 M ерітінділеріне орналастырылып, 37°C температурада термостатта 60 мин қыздырылды [4].

Эритроциттерге *гиперосмотық қысым* осмотық күші жоғары натрий хлоридінің 4 M ерітіндісі арқылы тудырылды. Ол үшін 100 мкл сұйылтылған эритроциттер 2 мл натрий хлоридінің 4M ерітіндісіне қосылып, 37°C температурада 5 мин қыздырылды. Клеткалар центрифуга көмегімен тұндырылып, 540 нм спектрофотометрлік толқын ұзындығында супернатанттағы гемоглобин мөлшері анықталды [5].

*Эритроциттердің асқын тотықтық гемолизі (ЭАТГ)** бұрыннан белгілі Покровский мен Аббарованың әдісін өзіміздің лабораторияда өңдеп, жетілдіру барысында анықталды. Эритроциттер 5 есе сұйылтылып, 37°C температурада 2 сағат термостатта қыздырылды. Сапониннің 0,1g/100мл концентрациялы ерітіндісіндегі эритроциттердің толық гемолиз деңгейін 100%-ға бағалап, сутегі асқын тотығының 1M ерітіндісі қолданылып, қанның қызыл клеткасының асқын тотықтық гемолиз деңгейі пайыздық қатынаста есептелінді. Оптикалық тығыздығы 540 нм толқын ұзындығында тіркелініп, эритроциттердің асқын тотықтық гемолиз деңгейі төмендегі 1-ші формула бойынша анықталды:

$$A = \frac{\epsilon \cdot 100}{TГ} \quad (1)$$

ϵ – тәжірибе үлгісінің экстинкциясы, $TГ$ – толық гемолиз кезіндегі тәжірибе экстинкциясы [47].

Алынған нәтижелердің статистикалық өңделуі. Алынған нәтижелердің арифметикалық ортақ көрсеткіші, ортақ квадраттық ауытқуы, ор-

тақ арифметикалық қатесі есептелініп, Microsoft Excel бағдарламасымен өңделді. Фишер-Стьюденттің критерийі ескерілді, параметрлер сенімділігі

$$P \leq 0.05.$$

Гиподинамия кезіндегі эритроциттер мембраналарының күйі

Организмге гипокинезия әсері кезіндегі эритроциттер мембранасының күйі зерттелді.

Қазіргі кезде стресс факторлардың жағымсыз әсерлері кезінде, сонымен бірге әртүрлі аурулар патогенезінде мембрананың құрылымы мен атқаратын қызметтеріндегі өзгерістер - негізгі универсалды зақымдаудың түрі ретінде қарастырылады. Эритроцит мембранасы өткізгіштігінің өзгеруі туралы деректер жалпы организмнің мембранасы өткізгіштігінің көрсеткіштері ретін-

де қарауға болады. Эритроциттер мембранасының өткізгіштігін зерттеу әдістерінің бірі - олардың осмотық төзімділігін анықтау.

Жүргізілген тәжірибелерде эритроциттердің осмотық тұрақтылығына стресс факторлардың әсері қарастырылды. Эритроциттердің осмотық төзімділігі осмотық гемолиз бойынша айқындалды. Na_2CO_3 -тің 0,1 г/100мл концентрациялы ерітіндісіндегі гемолиз деңгейі 100%-ке есептелініп, NaCl-нің 0,35-0,9г/100мл ерітінділеріндегі эритроциттердің осмотық төзімділігі анықталды. Ерітіндінің концентрациясы төмендеген сайын эритроциттердің төзімділігі жоғарылады.

Стресс факторлардың қалыпты және қыздырылған эритроциттердің осмотық төзімділігіне әсерін зерттеу нәтижелерінде натрий хлоридінің 0,35 г/100мл және 0,45 г/100мл ерітінділерінде гемолиздің жүру қарқыны айқын байқалды (1-кесте).

NaCl концентрация-сы, г/100 мл	Гемолиз деңгейі, %	
	Бақылау	Иммобилизациялық стресс
0	100*	100*
0,35	94,8 ± 4,1	98,1 ± 3,9
0,40	84,2 ± 2,8	96,3 ± 2,9
0,45	48,1 ± 1,6	73,2 ± 2,0
0, 50	19,8 ± 0,4	34,7 ± 0,8
0, 90	5,0 ± 0,1	13,9 ± 0,2

Ескерту - * Na_2CO_3 -нің 0,1 г/100 мл ерітіндісіндегі толық гемолиз - 100%

Натрий хлоридінің 0,35 г/100мл ерітіндісімен салыстырғанда 0,45 г/100мл ерітіндісінде қарастырылып отырған барлық топ эритроциттерінде гемолиздің жүру деңгейі анағұрлым төмендеді.

Қолайсыз факторлар әсерінен эритроциттер мембранасының қосқабаттық құрылымы бұзылып, фосфолипидтердің асқын тотығуы жүреді, нәтижесінде мембрананың өткізгіштігі өзгеріп, эритроциттерден гемоглобиннің босап шығуы

артады. Әртүрлі стресс факторлары әсерінен көптеген мүшелер ұлпалары клеткасының, сондай-ақ эритроцит мембранасының құрылымды-функционалдық өзгерістерге ұшырауына алып келеді [5].

Қалыпты эритроциттерге қарағанда натрий хлоридінің барлық концентрацияларында да 50°C температурада эритроциттер гемолизінің жүру деңгейі төмендегені байқалды (2-кесте).

Кесте 2. Эритроциттердің осмотық гемолизіне гиподинамияның

NaCl концентрациясы, г/100 мл	Гемолиз деңгейі, %	
	Бақылау	Гиподинамия
0	100*	100*
0,35	92,3 ± 2,3	97,5 ± 3,3
0,40	81,7 ± 1,9	88,6 ± 2,7
0,45	36,5 ± 0,7	68,8 ± 3,2
0, 50	10,9 ± 3,4	31,5 ± 2,8
0, 90	2,9 ± 4,1	9,4 ± 1,2

Ескерту - * Na_2CO_3 -нің 0,1 г/100 мл ерітіндісіндегі толық гемолиз - 100%

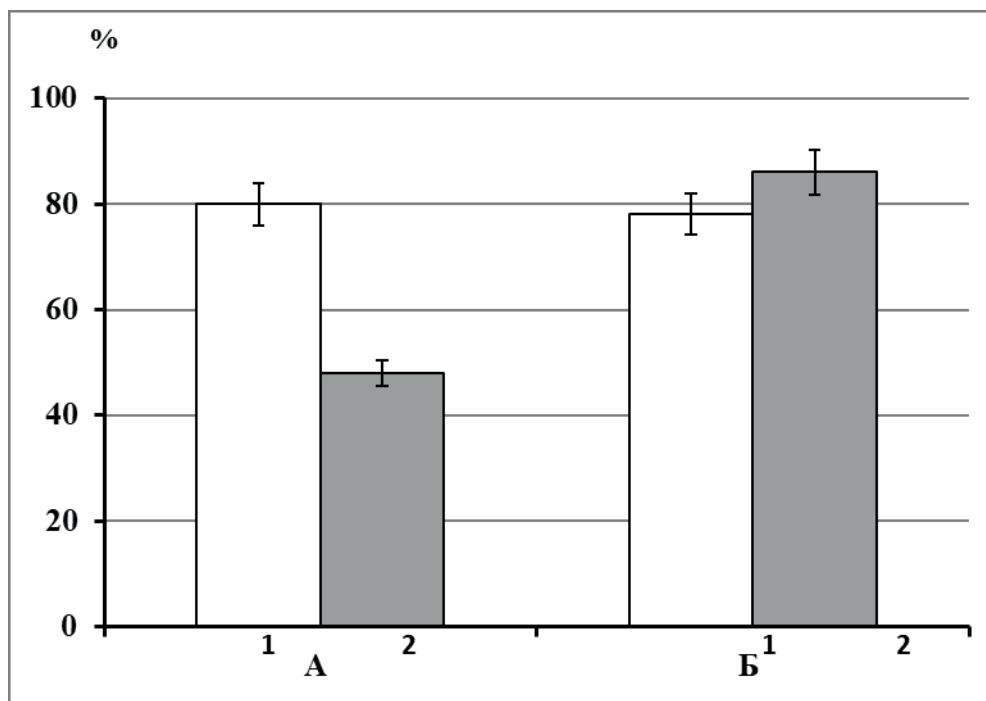
Эритроциттерді қыздыру мембранамен байланысты белоктар құрылымының бұзылуына

және ковалентті байланыстары үзілмей полипептидтік тізбек реттілігінің төмендеуіне алып

келеді. Осылардың салдарынан, мембрана өткізгіштігінің бұзылуы нәтижесінде эритроциттердің гемолизге ұшырауы да жоғарылайды. Белоктар құрылымының өзгеруі олардың ферментті белсенділігі мен мембрананың белок-липидтік "қатаң" жинағының өзгеруінен туындай-

ды [5].

Келесі кезекте, гиподинамияның клетка мембранасына әсерін зерттеуде эритроциттерге сахарозаның 0,3 және 0,4М ерітінділерімен гиперосмотық қысым тудырылды (1-сурет).

Ординат өсі: гемолиз деңгейі, %. Абсцисс өсі: 1 - бақылау, 2 – Гиподинамия. А - 0,3М, Б - 0,4М сахароза

Сурет 1. Бақылау және тәжірибелік топ жануарлар эритроциттерінің сахарозадағы гемолиз деңгейі

Суретте көрсетілгендей, гиподинамияға шалдыққан жануарлар эритроциттерінің гемолизі бақылаумен салыстырғанда бірден жоғарылады. Сахароза ерітіндісінің концентрациясы (0,3М-тен 0,4М-ға дейін) жоғарылаған сайын қарастырылып отырған жануарлар топтарында эритроциттер төзімділігінің төмендегендігі байқалды.

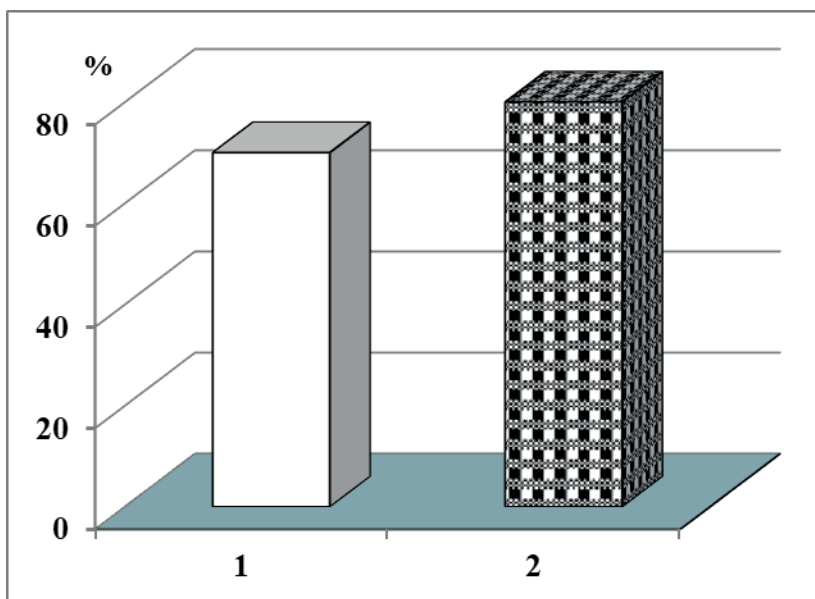
Сахарозаның ерітінділеріндегі эритроциттер қалпын зерттеу нәтижелері тәжірибелік топ эритроциттерінен гемоглобиннің босап шығуының артуы тек осмотық қысымы жоғары ортада мембрана тұтастығының бұзылуынан ғана емес, сонымен қатар гиподинамияның зақымдау әсерінен болатындығын көрсетті.

Сахароза молекулалары клетка ішіне ене алмайтындығы белгілі. Мембрананың өткізгіштігі су үшін жоғары болатындықтан, эритроцит ішілік сұйықтық мембрана арқылы сыртқы ортаға шығып, эритроциттердің жиырылуын туғызып, оның көлемінің кішіреюіне алып келеді. Эритроциттер мембранасының өткізгіштігі липидтік қосқабаттың механикалық қасиеттері мен цитоқаңқаның құрылымы арқылы бақыланады, цитоқаңқа мембрананың барынша жиырылуына кедергі жасайды. Эритроциттердің пішінін өзгерте алу қабілеті мен пішінін сақтап тұруда

оның цитоқаңқасының белоктары маңызды рөл атқарады. Осы мәліметтер негізінде, эритроциттер гемолизі клеткаішілік сұйықтық мөлшерінің азайып, клетканың жиырылуы салдарынан, мембрананың құрылымдық-функционалдық күйінің өзгеруіне байланысты туындайды деп болжауға болады [6].

Қарастырылған жануарлар топтарында сахарозаның 0,3М ерітіндісімен салыстырғанда 0,4М ерітіндісіндегі гемолиздің жүру деңгейі жоғарылады, яғни төзімділігі төмендеді. Гиперосмотық қысым тудыру кезінде бақылау тобымен салыстырғанда стресске ұшыратылған жануарлар эритроциттерінің гемолизі (0,3М ерітіндісінде имобилизациялық стресс – 38,41%-ға, 0,4 М ерітіндісінде 42,47%-ға артты. Демек, гиподинамияға шалдыққан егеуқұйрықтар эритроциттерінен гемоглобиннің босап шығуы тек сахароза ерітінділері әсерінен мембрана қалпының бұзылуы нәтижесінде ғана емес, сондай-ақ стрестің теріс әсері салдарынан да эритроциттер гемолизінің жоғарылайтындығы зерттеу нәтижелерінен байқалды.

Осмотық күші басым натрий хлоридінің 4М ерітіндісін пайдалана отырып, эритроциттерге гипертониялық қысым тудырылды (2-сурет).

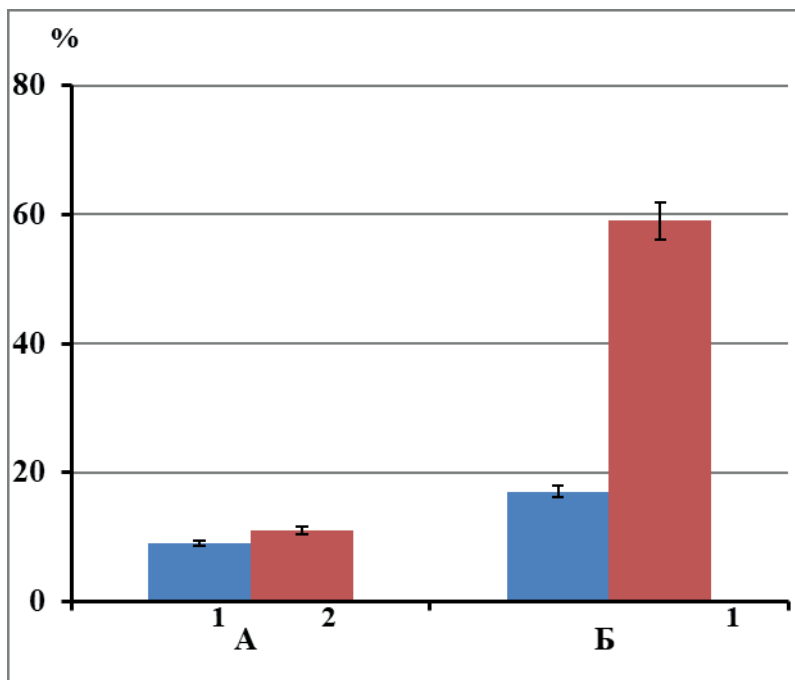

Ординат өсі: гемолиз деңгейі, %. Абсцисс өсі: 1 - бақылау, 2 - Гиподинамия,
 Сурет 2. NaCl-нің 4М ерітіндісіндегі эритроциттер гемолизіне гиподинамияның әсері

Сахароза молекулаларына қарағанда NaCl молекулалары плазмалық мембрана арқылы клетка ішіне ене алатын Na^+ және Cl^- иондарына диссоциацияланады [7].

Эритроциттер ішінде NaCl концентрациясының артуы оның ісініп, пішіні дискоидты түрден сфероидты түрге өзгеріп, клетканың бұзылуына алып келеді. Сондықтан, натрий хлоридінің 4М ерітіндісінде (23,4 г/100мл) эритроциттер пішіні мен мембранасы күйінің бұзылуынан, оның таңдамалы өткізгіштігі өзгеріп, жалпы эритроциттер гемолизінің деңгейі жоғарылайтындығы 4 суретте көрсетілді.

Эритроциттер гемолизінің жүруіне мембрана липидтерінің асқын тотығуы ықпал жасайтындығы жөнінде дерек бар. Осы мәліметке сүйене отырып, жасалған тәжірибе жұмысымыздың келесі сатысында гиподинамия кезіндегі жануарлар эритроциттерінің асқын тотықтық төзімділігін анықтаудағы зерттеу нәтижелері көрсетілді (3-сурет).

Ординат өсі: гемолиз деңгейі, %. Абсцисс өсі: 1 - бақылау, 2 - Гиподинамия. А – 50 мМ, Б – 100 мМ H_2O_2 .

Сурет 3. Эритроциттердің асқын тотықтық гемолизінегиподинамияның әсері. Бақылау және тәжірибелік топ жануарлары эритроциттерінің гемолиз деңгейі H_2O_2 концентрациясы жоғарылаған сайын арта түсті.

Сутегінің асқын тотығы (H_2O_2) супероксид анион-радикалы (O_2^-) мен гидроксилді радикал (ОН) сияқты оттегінің белсенді түріне жатады. Оттегі молекуласына қарағанда анағұрлым күшті тотықтырғыш саналатын оттегінің белсенді түрінің түзілуі - липидтердің асқын тотығу процесі жүруінің негізі. Қазіргі кезде липидтердің асқын тотығу процестері тек әртүрлі патологиялық жағдайлар кезінде ғана емес, сонымен қатар экстремалды факторлар әсері кезінде де клетканың мембрана құрылымы зақымдануының негізгі механизмдері ретінде қарастырылады. Эритроциттердің асқын тотықтық төзімділігін анықтау мақсатында жүргізілген тәжірибелер нәтижелері көрсеткендей, стресс әсері эритроциттер гемолизін жедел арттырды. Ол организмге стресс әсері кезіндегі мембраналық фосфолипидтердің асқын тотығу жылдамдығы жоғарылауының нәтижесінде болуы мүмкін.

Сонымен, зерттеу жұмысымыздың нәтижесі иммобилизациялық стресс қанның қызыл клеткасы мембрананың зақымдануына алып келіп, соның салдарынан эритроциттерден гемоглобиннің шығуы артатындығын көрсетті, демек эритроциттер төзімділігі төмендеді. Стресс фак-

тордың әсері кезіндегі мембрананың төзімділігінің төмендеуі клеткадағы патологиялық реакциялардың жүруімен байланысты болады. Мембрана құрылымының бұзылуы лизосомды ферменттердің әсерінен оның құраушы бөліктерінің (липидтер мен белоктар) жылдам ыдырауына, энергияның жетіспеуінен мембрана белоктары мен липидтерінің түзілуінің төмендеуіне және клетка мембранасы липидтерінің бос радикалды тотығуының жоғарылауына байланысты болуы мүмкін.

Гипокинезия әсеріне эритроциттер мембранасының төзімділігін арттырудағы «Жүзім дәнегі» сығындысының рөлі

Жүргізілген тәжірибелерде «Жүзім дәнегі» сығындысының эритроциттер мембранасына әсері және гиподинамия әсеріне төзімділігін арттыру мүмкіншілігі қарастырылды.

Тәжірибе жұмысында натрий хлоридінің гипотониялық ерітінділердегі (0,35-0,9 г/100 мл) эритроциттердің гемолизі анықталып, эритроциттердің төзімділігі гемолиз деңгейімен өлшенді (3-кесте).

Кесте 3. «Жүзім дәнегі» сығындысының эритроциттер мембранасының осмотық төзімділігіне әсері

NaCl концентрациясы, г/100 мл	Гемолиз деңгейі, %		
	Бақылау	Гиподинамия	«Жүзім дәнегі» сығындысы (14 күн) + гиподинамия
0	100*	100*	100*
0.35	91,5 ± 3,1	98,8 ± 1,4	93,3 ± 2,7
0.4	85,2 ± 1,6	92,8 ± 4,8	88,6 ± 5,6
0.45	45,3 ± 1,2	64,9 ± 2,8	56,9 ± 4,3
0.5	16,2 ± 4,1	32,0 ± 2,6	24,6 ± 2,1
0.9	4,6 ± 0,6	13,1 ± 5,2	8,0 ± 0,4

Ескерту - * Na_2CO_3 -нің 0,1 г/100 мл ерітіндісіндегі толық гемолиз - 100%

Бақылау тобымен салыстырғанда қимылсыз тар клеткаларға отырғызылған жануарлар тобы эритроциттерінің гемолиз деңгейі натрий хлоридінің барлық концентрацияларында жоғарылады. Дене қимылын шектеу егеуқұйрықтардың ми, жүрек, бауыр, өкпе тәрізді мүшелерінің клетка мембранасы липидтерінің асқын тотығу деңгейінің айтарлықтай өзгеруіне алып келетіндігі, көп жағдайда липидтік қабатымен байланысты болатын мембраналарда құрылымдық-функционалдық өзгерістердің жүретіндігі ғылыми тұрғыда дәлелденген. «Жүзім дәнегі» сығын-

дысы берілген жануарларда гемолиз деңгейі біршама төмендеп, эритроциттердің төзімділігі жоғарылады. «Жүзім дәнегі» сығындысының стресс әсерін төмендету қабілетін анықтау үшін жануарларға 14 күн беріліп, келесі күні 2 тәулік бойы стресс әсеріне ұшыратылды.

Сондай-ақ, гиподинамияға шалдыққан жануарлар эритроциттерге қарағанда эритроциттердің гемолиз деңгейі төмендеп, «жүзім дәнегі» сығындысының стрестен қорғау қасиеті байқалды (4-кесте).

Кесте 4. «Жүзім дәнегі» сығындысының эритроциттер мембранасының осмотық төзімділігіне әсері

NaCl концентрациясы, г/100 мл	Гемолиз деңгейі, %		
	Бақылау	Гиподинамия	«Жүзім дәнегі» сығындысы (14 күн)
0	100*	100*	100*

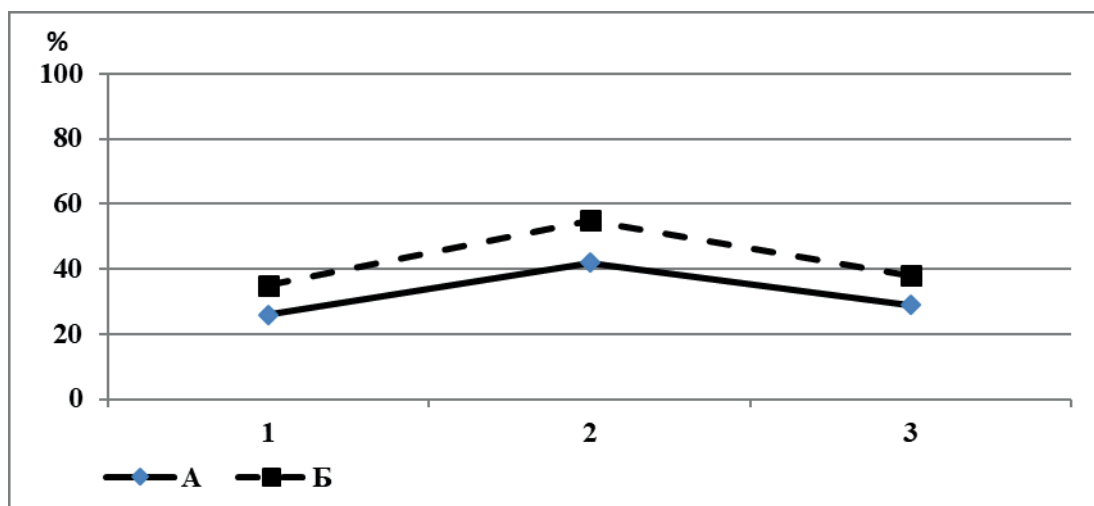
0.35	87,8 ± 3,1	93,9 ± 0,4	84,6 ± 1,2
0.4	80,8 ± 2,5	93,6 ± 2,8	75,2 ± 1,7
0.45	36,6 ± 2,8	44,4 ± 3,7	40,3 ± 3,4
0.5	11,0 ± 4,6	22,4 ± 3,1	16,3 ± 5,5
0.9	2,6 ± 5,4	7,6 ± 2,4	5,2 ± 2,8

Ескерту - *Na₂CO₃-нің 0,1 г/100 мл ерітіндісіндегі толық гемолиз - 100%

Келесі жүргізілген тәжірибелер 0,3М және 0,4М сахароза ерітінділеріндегі «жүзім дәнегі» сығындысын қабылдаған жануарлар эритроциттерінің күйін анықтау мақсатында жасалынды (4-сурет).

Алынған көрсеткіштерден бақылау тобымен

салыстырғанда иммобилизациялық стресске ұшыраған топ жануарларының эритроциттер гемолизи жоғарылап, ал 2 апта «жүзім дәнегі» сығындысы берілген жануарлар эритроциттерінің осмотық гемолизи төмендейтіні байқалды.

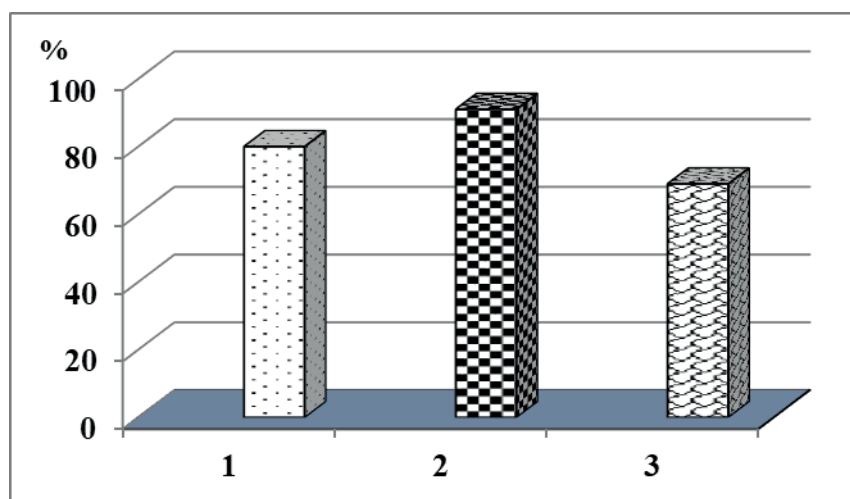

Ординат өсі: гемолиз деңгейі, %. Абсцисс өсі: 1 - бақылау, 2 - Гиподинамия, 3 - «жүзім дәнегі» сығындысы (14 күн) + гиподинамия. А – 0,3 М сахароза, Б – 0,4 М сахароза.

Сурет 4. «Жүзім дәнегі» сығындысын қабылдаған жануарлар эритроциттерінің сахароза ерітіндісіндегі гемолиз деңгейі

2 апта бойы «Жүзім дәнегі» сығындысын қабылдаған егеуқұйрықтар эритроциттерінің натрий хлоридінің 4М ерітіндісіндегі гемолизінен

«жүзім дәнегі» сығындысының протекторлық әрекеті көрінді (5-сурет).

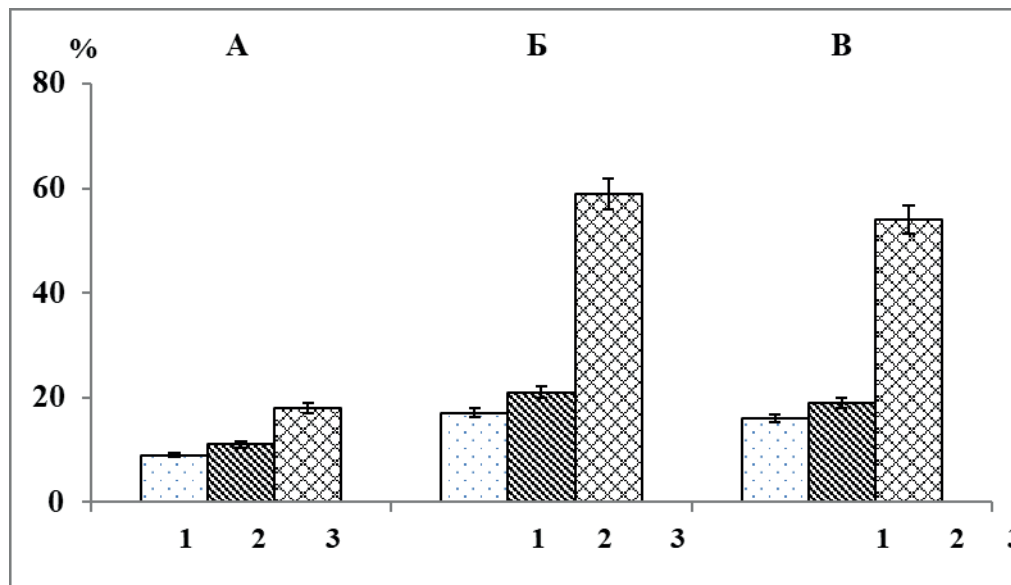
Ординат өсі: гемолиз деңгейі, %. Абсцисс өсі: 1 - бақылау, 2 - Гиподинамия, 3 - «Жүзім дәнегі» сығындысы (14 күн) + гиподинамия.

Сурет 5. «Жүзім дәнегі» сығындысын қабылдаған жануарлар эритроциттерінің гипертониялық ерітіндідегі гемолиз деңгейі

Бұл тәжірибеде де, 14 күн «жүзім дәнегі» сығындысымен азықтандыру жануарлар эритроциттерінің иммобилизациялық стресске төзімділігін жоғарылатты.

«Жүзім дәнегі» сығындысының эритроциттердің асқын тотықтық гемолизіне әсері анықталды. Сутектің асқын тотығының концентрациясы

жоғарылаған сайын бақылау және тәжірибелік топтар эритроциттерінің асқын тотықтық гемолизі де арта түсті. Биопрепаратты 14 күн бойы қабылдаған жануарлардың иммобилизациялық стресске қарсы тұра қабілетінің жоғарылығы байқалды (6-сурет).

Ординат өсі: гемолиз деңгейі, %. Абсцисс өсі: 1 - бақылау, 2 - гиподинамия, 3 - «Жүзім дәнегі» сығындысы (14 күн) + гиподинамия. А - 25мМ Н₂О₂, Б - 37,5мМ Н₂О₂, В - 100мМ Н₂О₂.

Сурет 6. «Жүзім дәнегі» сығындысының қабылдаған егеуқұйрықтар эритроциттерінің асқын тотықтық гемолизі

«Жүзім дәнегі» сығындысының протекторлық қасиеті стресске ұшыраған жануарлар организмне оның әсерінің ұзақтығына байланысты тиімділігі де артта түсуінен байқалды. Демек, «жүзім дәнегі» сығындысы да α-токоферол тәрізді протекторлық қасиет көрсетіп, сыртқы ортаның қолайсыз әсерлерінен мембранада түзілетін бос радикалдардан қорғау мүмкіншілігі бар.

Сонымен, зат алмасу процесінде мембраналық деңгейде күрделі өзгерістердің туындауына себепші болатын стресс фактордың әсері кезінде натрий хлоридінің гипотониялық, гипертониялық ерітінділерде, сонымен қатар сутегінің асқын тотығында эритроциттердің осмотық және асқын тотықтық төзімділігін «жүзім дәнегі» сығындысының жоғарылататынын, сондай-ақ гипокинезиялық стресс факторынан эритроцит мембранасын қорғайтындығын зерттеу нәтижелері көрсетті. Демек, «жүзім дәнегі» сығындысын метоболизм корректорына жатқызуға болады.

Көптеген патологиялық жағдайлардың дамуына организмде макро және микроэлементтердің азаюы себепші болады. Патологиялық ауытқулармен күресуде, зақымдаушы фактордың алдын алу үшін, тас майы басқа да емдік препараттармен бірге қолданылады. Сонымен қатар, организмдегі макро және микроэлементтердің коррекциялау қасиетімен шектеліп қана қоймайды, олар витаминдер, медиаторлар, ми-

нералды тұздармен қосылып, бір-бірінің әсерін күшейте түседі.

Сонымен қатар, мембрана липидтерінің асқын тотығуы эритроциттер гемолизінің жүруіне бірден-бір себепші болатыны белгілі. Олай болса, эритроциттер мембранасы зақымдалып, гемоглобиннің босап шығуының төмендеуі, «жүзім дәнегі» сығындысының стресс әсеріне клетка мембранасы төзімділігін арттыруы, оның тотығуға қарсы тұра алатын қасиетімен байланысты болуы мүмкін деп болжауға болады [8,9].

Зерттеу нәтижелерін талқылау

Мақалада эритроциттер мембранасының күйіне иммобилизациялық стрестің әсері және стресс әсеріне клетка мембранасының төзімділігін жоғарылатуда «жүзім дәнегі» сығындысын пайдаланудың тиімділігі зерттелді. Гипокинезия - организмде тізбекті патологиялық өзгерістер тудырушы стресс факторлардың бірі [10].

Патологиялық ауытқулар клетканың қалыпты қызмет атқаруына тікелей әсер етіп, жалпы мембрананың құрылымдық-функционалдық өзгерістеріне алып келеді. Клетка мембранасының зақымдалуы жан-жақты мағлұмат беретін патологиялық процестердің бірі. Плазмалық мембрананың әртүрлі қасиеттерін зерттеулерде эритроциттер бірден-бір қолайлы зерттеу нысаны бола алады. Тек плазмалық мембранасы бола-

тын эритроциттер мембранасы қолайлы зерттеу нысаны болып саналады. Осыған байланысты, зерттеу жұмыстары қанның қызыл клеткаларымен жасалынды [11].

Эритроциттер мембранасына стресс факторлардың әсерін зерттеу нәтижелері жедел имобилизациялық стресс эритроциттердің натрий хлоридінің гипотониялық, гипертониялық, гиперосмотық ерітінділеріндегі осмотық және сутегінің асқын тотығы ерітіндісіндегі асқын тотықтық гемолизін біршама арттыратындығын көрсетті.

Ұлпалардағы асқын тотықтық өнімдерін гипокинезия арттыратындығы жайлы бірқатар мәліметтер бар. Бұл клетка мембранасының зақымдалуы және клетка ішілік зат алмасу процестерінің бұзылуы себептерінің бірі болуы мүмкін. Сондай-ақ, дене қимылының азаюы кезінде антиоксидантты қорғалуда каталаза және супероксиддисмутаза тәрізді ферменттердің белсенділігі төмендейтіні де белгілі болды. Супероксиддисмутаза ферменті белсенділігінің төмендеуі клетка мембранасында супероксидті анион-радикалдардың, ал каталаза белсенділігінің төмендеуі мембранада H_2O_2 -ның жинақталуына алып келеді. Супероксидті радикал мен сутегінің асқын тотығының өзара әсерлесуі нәтижесінде клетка мембранасын зақымдайтын бос радикалдардың өте белсенді түрі пайда болады [12].

Бос радикалды реакцияның күшеюі гипокинезия әсерінен эритроциттер мембранасында туындайтын құрылымдық-функционалдық өзгерістерде ерекше рөл атқарады. Сонымен, гипокинезия организмге зиянды әсер етіп, эритроциттер мембранасының төзімділігін төмендетеді.

Бір мәртелік гипоксия және бірлескен гипоксия мен гиперкапния әсерлері организм үшін стресс факторлары болғандықтан, олардың қысқа мерзімді әсері эритроциттердің асқын тотықтық және осмотық гемолизін жоғарылатты.

Биологиялық мембрананың негізгі құрам бөлігі - фосфолипидтердің қосмолекулалы қабаты. Мембрана липидтерінің асқын тотығуы - жалпы мембраналарға ғана тән процесс және олардың өткізгіштігін реттейтін механизмдердің бірі болып табылады. Эритроциттер мембранасында липидтердің асқын тотығу процестерінің артуы эритроциттер гемолизінің туындауына себепші болатындығы жайлы деректер бар. Демек, организмге стресс факторлардың әсерінен эритроциттер гемолизінің артуы мен клетка мембранасының зақымдалуы липидтердің асқын тотығу процесіне байланысты болуы мүмкін. Клеткалық деңгейде организмге зақым келтіріп, липидтердің асқын тотығу процесін арттыру гипоксия әсерлерінің бірі екендігін айта кету керек. Зақымдаушы факторлар әсерінің негізгі нысанасы плазмалық мембрана болып табылатындықтан, эритроциттердің төзімділігі мембрананың физика-химиялық қасиеттерінің модификациясы

нәтижесінде төмендейтіндігін болжауға болады.

Демек, стресс факторлардың әсерінен эритроциттер мембранасы төзімділігінің төмендеуі мембрана липидтерінің асқын тотығу процесінің жоғарылап, антиоксидантты ферменттердің белсенділігінің азаюына байланысты болады. Осыған байланысты, стресс факторлардың организмді зақымдаушы әсерін төмендету қажеттілігі туындайды.

Қысқа мерзімді стресс әсерлеріне бейімделудің кең көлемді қорғау мүмкіншілігі бұрыннан белгілі.

Соңғы жылдары биологиялық белсенді қосылыстарды тұтыну кең насихатталуда. Құрамында микроэлементтер мен витаминдердің сәткелік мөлшері кездесетін биологиялық белсенді қоспалар организмде энергия және зат алмасу процестерін реттеп, қорғау механизмдерін белсендіреді, адам организмінің мүшелері мен мүше жүйелері қызметін нығайтып, олардың қалыпты жұмыс жасауын қамтамасыз етеді.

Жануарларға «жүзім дәнегі» сығындысын беру эритроциттердің асқын тотықтық және осмотық төзімділігін жоғарылатып, клетка мембранасын имобилизациялық стрестің зиянды әсерінен қорғайды [13].

Өзінің химиялық құрамында бос фенол топтары бар қосылыстар антиоксиданттық қасиет көрсететіндігі бұрыннан белгілі. Липидтердің асқын тотықтық белсенділігі артқан кезде α -токоферолдың протекторлық әсерінің механизмдерін зерттеу нәтижелерінен Е витаминінің гидроксил тобын ацетат тобына ауыстырғанда α -токоферилацетат антиоксиданттық қасиетін жоғалтады, демек, α -токоферолдың қорғау әсерінде хроманды сақинадағы ОН-тобы ерекше маңызды болып табылады. Е витамині клетка ішілік органеллалар мембранасында орнығады және бос радикалды реакциялар төмендеуінен қанықпаған липидтерді қорғайтындығы анықталды. Сондай-ақ, α -токоферол мембрана липидтерінің қанықпаған май қышқылдары тізбегімен өзара әрекеттесуі нәтижесінде биологиялық мембрананы тұрақтандыра отырып, құрылымдық рөл де атқарады [14].

Организмнің стресс әсеріне төзімділігін «жүзім дәнегі» сығындысы сияқты жаңа биопрепараттың жоғарылату мүмкіншілігін зерттеу нәтижелері аталған заттар клетка мембранасының төзімділігін арттырып, организмге стресс фактордың зиянды әсерін төмендететіні анықталды. Зерттелген биологиялық белсенді зат құрамындағы витаминдер, ферменттер, микроэлементтер жиынтығы бірін-бірі толықтырып, кең ауқымды протекторлық қасиет көрсетеді және организмге стресс факторлардың зиянды әсерінен қорғайтын, тиімділігі жоғары биологиялық белсенді зат болып табылады.

Біздің нәтижелер витамин-антиоксиданттардың тиімді әсері жайлы әдеби деректермен

үйлеседі. Антиоксидантты Е және С витаминдері жеке немесе бірлесіп (Е+С витаминдер) стресс әсерінен бауыр ұлпаларында бос радикалдардың түзілуін төмендететіні белгілі. Соңғы кезде микроэлементтердің мембраналық процестерге әсеріне байланысты олар кеңінен зеттеліп жүр [15].

Стресс факторлардың организмге әсерінен эритроциттер гемолизі мембрана липидтерінің асқын тотығуы нәтижесінде туындайды және антиоксиданттық қасиеті бар биологиялық белсенді қосылыстар клетка мембранасының төзімділігін жоғарылатып, гипокинезиялық стрестің зақымдаушы әсерін төмендетеді деп қорытынды жасауға болады.

Демек, организмге қажетті биологиялық белсенді заттардан тұратын протекторлық қасиеті жоғары препаратты қолданудың адам денсаулығын сақтауда маңызы зор.

Сонымен, зерттеулер негізінде жаңа биопрепарат клетка мембранасының төзімділігін арт-

тырып, стрестің зақымдаушы әсерін төмендетеді және сыртқы ортаның қолайсыз факторларынан организмді қорғайды деп қорытынды жасауға болады.

Қорытынды

Тәжірибелік зерттеу нәтижелерінен келесі тұйындар алынды:

1. Натрий хлоридінің гипотониялық, гипертониялық ерітінділерінде гиподинамияға ұшыраған жануарлар эритроциттерінен гемоглобиннің босап шығуы артады.

2. Гипокинезия салдары эритроциттердің асқын тотықтық төзімділігін төмендетті.

3. In vivo жағдайында эритроциттер мембранасының төзімділігін биологиялық белсенді заттармен арттыру тәжірибелерінде қолданылған «Жүзім дәнегі» сығындысы гиподинамия салдарынан болатын мембранадағы зақымдануларды тоқтатып, организмді қорғайтындығы анықталды.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Саенко Д.Г., Саенко И.В., Шестаков М.Р.и др. Эффект 120-дневной антиортостатической гипокинезии на статус системы регуляции позы // Авиакосм. эколог. мед. – 2000.- Т.34, № 5. - С.6-10.
2. Zorbaz Y.G., Petrov V.L., Yarullin V.L. Effect of fluid and salt supplementation on body hydration of athletes during prolonged hypokinesia // Acta astronaut. - 2002. -Vol.50, №10. - P.641-651.
3. Miranda H., Viikari-Juntura E., Martikainen R. e.a. Individual factors, occupational loading, and physical exercise as predictors of sciatic pain // Spine. - 2002.- Vol.27, №10. - P.1102-1109.
4. Russell G.M., Roach S.M. Occupational stress: a survey of management in general practice1// Med J Aust. –2002. - Vol.176, № 8. - P.367-370.
5. Еськова Т.А. Регуляция желудочной секреции посредством пролинсодержащего пептида после иммобилизационного стресса // Тез. докл. 4 съезда физиол. Сибири. - Новосибир, 2002. - С. 88.
6. Plante G. E. Vascular response to stress in health and disease // Metabolism. – 2002. - № 51. - P. 25-30.
7. О. Г. Хурцилавы, Н. Н. Плужникова, Я. А. Накатиса. Оксидативный стресс и воспаление: патогенетическое партнерство: Монография.— СПб.: Издательство СЗГМУ им. И. И. Мечникова, 2012. — 340 с., ил. ISBN 978-5-89588-048-7
8. Kline K., Yu W., Sanders B. G. Vitamin E and Breast Cancer // Sciences J. Nutr. – 2004. - Vol. 134, № 12. - P.3458S-3462S.
9. Сәтбаева Х.Қ. Өтепбергенов А.А. Нілдібаева Ж.Б «Адам физиологиясы» Алматы, 2005 Б.562-565
10. Нұрмұхамбетұлы Ә.Н. Патофизиология. Алматы-2007
11. Қыдырмолдина А. Ш. Спорт физиологиясы: оқу құралы / А. Қыдырмолдина.- Астана: Фолиант, 2013.- 246б.- (Жоғары білім).
12. Хлущевская О.А. Физиологические основы физического воспитания и видов спорта: учеб. пособие / О.А. Хлущевская; Инновационный Евразийский ун-т.- Павлодар, 2007.- 171с
13. Ивлева Л.П., Ибраева Л.К., Дербуш С.Н. Микроядерный анализ в эритроцитах экспериментальных животных при воздействии ароматических углеводородов. Сб. статей «Актуальные вопросы проф. патологии в Казахстане». - Караганда, 2003. - С. 116-119.
14. Мурзахметова М.К. Влияние перекисного окисления липидов на функциональные свойства Ca²⁺-АТФазы мембран саркоплазматического ретикулула. Защитный эффект витамина Е и кверцетина // Известия МОН, НАН РК. Сер. биол. и мед. – 2000. - № 6. - С.39-47.
15. Zaidi S.M, Al-Qirim T.M, Banu N. Effects of antioxidant vitamins on glutathione depletion and lipid peroxidation induced by restraint stress in the rat liver // Drugs. – 2005. - Vol.6, № 3. - P.157-165.

УДК 616.995.1-053.2

МУМИНОВА КАМИЛА ШАККУЗОВНА

б.ғ.к., доцент,

Халықаралық гуманитарлық техникалық университеті

ЕСҚАРАЕВ НҰРАЛЫ МҮСІЛІМҰЛЫ

б.ғ.к., доцент,

Халықаралық гуманитарлық техникалық университеті

ТАМАҚ ӨНІМДЕРІМЕН БЕРІЛЕТІН ЕҢ КӨП ТАРАЛҒАН ГЕЛЬМИНТТЕР

Аннотация. Бұл мақалада адамның ең көп таралған паразиттері келтірілген. Өздеріңіз білетіндей, біздің денемізде қуыстар бар, мысалы ішектер, оларда әртүрлі организмдер мекендейді. Олардың кейбіреулері біздің денемізге пайдалы және пайда әкеледі. Бұл, мысалы, ішек таяқшалары, соның арқасында витаминдер ішекте түзіледі, талшықтар қорытылады, иммундық жүйені нығайтатын заттар түзіледі және басқа да көптеген пайдалы процестер жүреді. Бізге қажет осындай организмдер сапрофиттер деп аталады. Олар бізге пайда әкеледі және онсыз дененің саулығын елестету қиын. Бірақ микроорганизмдер де, жай көзге көрінетін организмдер де бар, олар тек зиян келтіреді. Олар біздің ішімізде де болуы мүмкін және түрлі аурулар тудыруы мүмкін. Мұндай организмдер паразиттер деп аталады. Тамақ өнімдерімен берілетін ең көп таралған гельминттер және гельминтоздың алдын алу жолдары анықталды.

Кілт сөздер: гельминтоздар, фасциолез, эхинококкоз, аскаридоз, экологиялық факторлар.

Аннотация. В этой статье перечислены наиболее распространенные паразиты человека. Как известно, в нашем организме есть полости, такие как кишечник, в которых обитают различные организмы. Некоторые из них приносят пользу и пользу нашему организму. Это, например, кишечные палочки, благодаря которым в кишечнике образуются витамины, переваривается клетчатка, образуются вещества, укрепляющие иммунную систему, и происходит множество других полезных процессов.

Такие организмы, которые нам нужны, называются сапрофитами. Они приносят нам пользу, и без них трудно представить себе здоровье организма. Но есть и микроорганизмы, и просто видимые организмы, которые наносят только вред. Они также могут присутствовать внутри нас и вызывать различные заболевания. Такие организмы называются паразитами. Выявлены наиболее распространенные гельминты, передающиеся пищевыми продуктами, и способы профилактики гельминтоза.

Ключевые слова: гельминтозы, фасциолез, эхинококкоз, аскаридоз, экологические факторы

Abstract. This article lists the most common human parasites. As you know, in our body there are cavities, such as the intestines, in which various organisms live. Some of them benefit and benefit our body. These are, for example, E. coli, thanks to which vitamins are formed in the intestines, fiber is digested, substances that strengthen the immune system are formed, and many other useful processes occur. Such organisms that we need are called saprophytes. They bring us benefits, and without them it is difficult to imagine the health of the body.

But there are also micro-organisms, and just visible organisms that cause only harm. They can also be present inside us and cause various diseases. Such organisms are called parasites.

Keywords: helminthiases, fasciolosis, echinococcosis, ascariasis, ecological factors.

Кіріспе

"Паразит" сөзі ежелгі грек "parasitus" сөзінен шыққан, ол "паразит" дегенді білдіреді. Неліктен паразит? Себебі бұл иесінің есебінен өмір сүретін организм. Өкінішке орай, адам көптеген паразиттердің иесі бола алады.

Адам паразиттері-бұл адам жұқтыратын паразиттер. "Паразит" сөзінің жалпы анықтамасы иесінің есебінен және соңғысына зиян келтіретін көп жасушалы және протозоидтарға ғана емес, сонымен қатар ұқсас қасиеттері бар вирустарға, бактериялар мен саңырауқұлақтарға да қатысты [1][2]. Тарихи дәстүр бойынша және медициналық

паразитология тұрғысынан паразиттер вирустар мен бактериялардан басқа паразиттік өмір салтын жүргізетін кез-келген тіршілік иелері деп аталады ұқсас қасиеттері бар.

Өздеріңіз білетіндей, біздің денемізде қуыстар бар, мысалы ішектер, оларда әртүрлі организмдер мекендейді. Олардың кейбіреулері біздің денемізге пайдалы және пайда әкеледі. Бұл, мысалы, ішек таяқшалары, соның арқасында витаминдер ішекте түзіледі, талшықтар қорытылады, иммундық жүйені нығайтатын заттар түзіледі және басқа да көптеген пайдалы процестер жүреді. Бізге қажет осындай организмдер сапрофиттер деп аталады.

рофиттер деп аталады. Олар бізге пайда әкеледі және онсыз дененің саулығын елестету қиын.

Бірақ микроорганизмдер де, жай көзге көрінетін организмдер де бар, олар тек зиян келтіреді. Олар біздің ішімізде де болуы мүмкін және түрлі аурулар тудыруы мүмкін. Мұндай организмдер паразиттер деп аталады. Барлық паразиттер адам денсаулығына зиянды әсер етеді, көптеген ауыр аурулардың дамуына және соның салдарынан өмірдің қысқаруына әкеледі.

Адамның ішкі мүшелерінде өмір сүретін немесе оның терісі мен шашында өмір сүретін көптеген паразиттер бар. Оның ішінде гельминттер де осындай паразиттер болуы мүмкін [3].

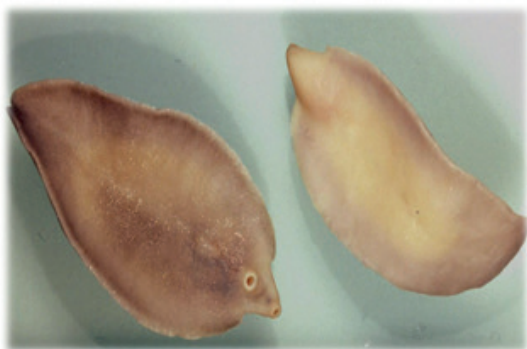
Негізгі бөлім

Гельминттер-адам ағзасында, басқа жануарларда немесе өсімдіктерде өмір сүретін паразиттік құрттардың жалпы атауы.

Дайын өнімді дұрыс сақтамаған жағдайда да жұқтыруға болады, мысалы, тәтті пісіруді қорғаныш қаптамасыз сақтау гельминттердің жұқтыруына әкелуі мүмкін, олардың жұмыртқалары дайын өнімге шыбындар немесе басқа жәндіктер арқылы енуі мүмкін.

Біздің елімізде тамақпен берілетін гельминттердің қайсысы жиі кездесетінін және оларды

Науқастарда интоксикацияның жалпы белгілері бар-әлсіздік, тәбеттің төмендеуі, жүрек айну, бас ауруы. Аллергиялық реакциялар тері-

Дүниежүзілік денсаулық сақтау ұйымының статистикасына сәйкес, әлемде 4,5 миллиардтан астам адам әртүрлі паразиттерді жұқтырған, олардың көпшілігі гельминттер.

Қазақстан Республикасының ресми есептік статистикасында Қазақстан Республикасы субъектілерінің кейбір аумақтарында негізгі гельминтоздармен сырқаттанушылықтың өсуі байқалады, атап айтқанда: эхинококкоз, описторхоз. Бірқатар аумақтарда энтеробиоз және аскаридоз ауруының көрсеткіштері жоғары деңгейде қалып отыр.

Гельминттердің адам ағзасына енуінің көптеген жолдары бар, алайда инфекцияның ең көп таралған әдістерінің бірі-тамақ арқылы инфекция. Нашар жуылған көкөністер, жемістер немесе шөптер, жеткіліксіз қуырылған немесе пісірілген ет, балық, құс еті, дұрыс өңделмеген тамақ гельминттердің таралуына әкелуі мүмкін [4].

жұқтыру қаупін қалай азайтуға болатындығын анықтауға тырысайық [5].

Сорғыштар (мысық, бауыр сорғыштар және т.б.)

Адамдарда сорғыштардың 40 – тан астам түрі паразиттенуі мүмкін, ал гельминттердің организмде орналасуы әр түрлі болуы мүмкін-бауыр, өкпе, қан тамырлары.

Фасциолез

Қазақстан Республикасының аумағында фасциолез Түркістан облысына қарасты Созақ, Шәуілдір, Төрткүл, Абай, Сарағаш, Келес, Чардара аудандарында көптеп кездеседі.

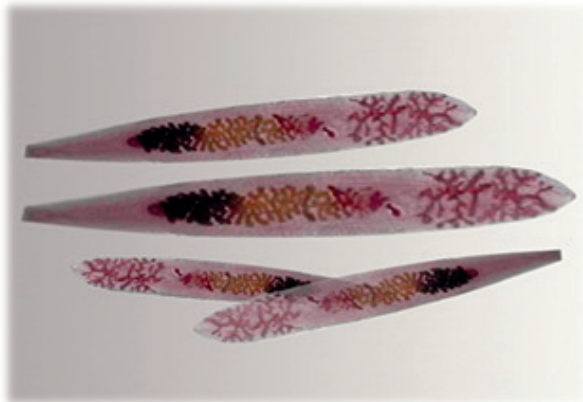
Бауыр сорғыш - қоздырғыш Фасциолез қоздырғышы және бауыр мен өт қабына әсер етеді. Адам суару үшін ашық су объектілерінен су пайдаланылған көкөніс бақшаларын пайдалану арқылы жұқтырады [6].

нің қышуы немесе есекжем, астматикалық шабуылдар түрінде пайда болуы мүмкін.

Паразит мөлшерінің көбеюі өт ішектің он

екі елі ішекке енуіне және механикалық сарғаю белгілерінің пайда болуына әкелуі мүмкін. Науқастарда оң жақ гипохондрида ауырсыну бар. Әрі қарай, терінің сарғаюы және нәжістің түссіздігі байқалады.

Описторхоз

Описторхоздың қоздырғыштары-мысық сорғыш.

Ауру бауыр мен ұйқы безінің басым зақымдалуымен сипатталады. Қазақстанда гельминтоздың негізгі ошақтары- Шардара мен Бадам су қоймалары.

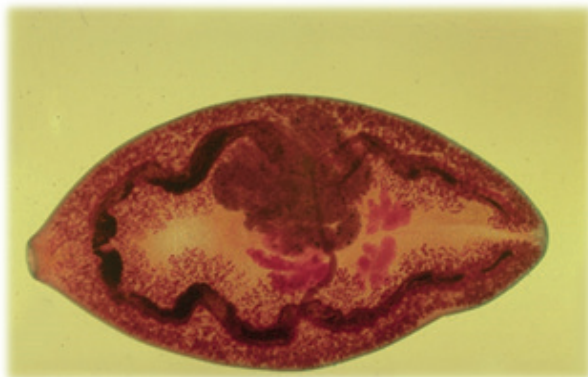
Адамның инфекциясы шикі, жеткіліксіз термиялық өңделген немесе тұздалған балықты тұтынған кезде пайда болады.

Описторхоздың клиникалық көріністері айтарлықтай әртүрлілікпен сипатталады. Бұл дененің жеке ерекшеліктеріне, сондай-ақ инфекцияның қарқындылығы мен ұзақтығына байланысты. Паразиттік құрттардың саны үлкен диапазонда өзгеруі мүмкін: бір паразиттерден бірнеше ондағанға дейін, тіпті жүздегенге дейін. Жұқтырған балықты қайта пайдалану инфекцияның жоғарылауына және клиникалық көріністердің нашарлауына әкеледі.

Клиникалық түрде ауру науқастарда температураның жоғарылауымен, есекжеммен, терінің қышуымен, бұлшықеттер мен буындардағы ауырсынумен бірге жүруі мүмкін [7].

Науқастарда оң жақ гипохондрида ауырсыну, асқазанда ауырлық сезімі, жүрек айну болуы мүмкін.

Парагонизмоз

Адамдарда парагонимоздың негізгі қоздырғышы-өкпе сорғыш.

Қазақстан Республикасының аумағында өкпе сорғыш Түркістан облысына қарасты Созақ, Шәуілдір, Төрткүл, Абай, Сарағаш, Келес, Чардара аудандарында көптеп кездеседі.

Аурудың қоздырғышы аурудың ошағы бар жерлерде өмір сүретін шаян тәрізділерді жеген кезде адамның ішегіне енеді және денеге қоныс аударады: олар ішек қабырғасы арқылы іш қуысына енеді, содан кейін диафрагма арқылы плевра қуысына, содан кейін өкпе тініне енеді.

Сорғыш личинкалары басқа мүшелер мен тіндерге де енуі мүмкін. Мидағы паразиттің локализациясы әсіресе қауіпті. Паразиттің өкпеден тыс локализациясы жұқтырған адамдардың үштен бірінде кездеседі және көбінесе өлімге әкеледі.

Аурудың ерте кезеңінде, өкпе сорғыш тек бүкіл денеге қоныс аударған кезде, ауру асимптоматикалық болып табылады. Кейде кішкентай аллергиялық реакциялар, терінің қышуы, сирек іштің ауыруы, сарғаю мүмкін.

Паразит түпкілікті локализация орнына жеткенде, науқастарда өкпенің зақымдануының айқын белгілері пайда болады: қатты қақырықпен тұрақты жөтел, кеуде аймағында қатты ауырсыну.

Ауру кезінде әртүрлі асқынулар пайда болуы мүмкін, мысалы, пневмоторакс – ауаның өкпе қуысына енуі. Көбінесе науқастарда пневмония немесе плеврит дамиды (өкпе қуысында қабыну).

Таспа құрттары

Таспа құрттары (цестодтар) – таспа тәрізді пішінді және әртүрлі анатомиялық оқшауланған сегменттерден тұратын паразиттік құрттар тобы – проглотид. Құрттардың мөлшері бірнеше миллиметрден 10-15 метрге дейін немесе одан да көп өзгереді.

Құрттың алдыңғы ұшында паразитті адамның ішек шырышты қабығына бекітетін орган болып табылатын бас орналасқан. Гельминт ішек қабырғасына әртүрлі құрылғылардың көмегімен бекітіледі – дөңгелек немесе Ойық тәрізді сорғыштар, ілмектер [8].

Дифиллоботриоз

Дифиллоботриоздың қоздырғышы-адамның ішегінде тұратын кең лента тәрізді құрт.

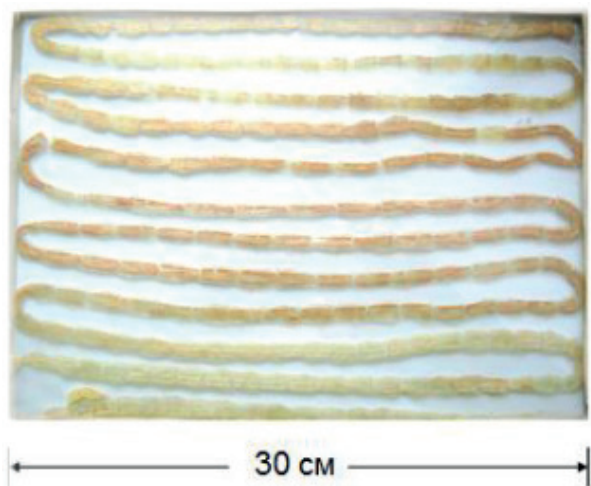
Аурудың ошақтары географиялық тұрғыдан тұщы су қоймаларымен Чардара, Бадаммен байланысты және Сырдария өзендердің бассейндерінде шоғырланған.

Таспа кең – ұзындығы 12-15 метр немесе одан да көп, ал сегменттердің саны бірнеше мыңға жетеді.

Адамның инфекциясы жеткіліксіз термиялық өңделген, жаңа мұздатылған, аздап тұздалған, нашар кептірілген және ысталған балықты, шикі тартылған балықты, сондай-ақ жаңа тұздалған балық уылдырығын тұтынған кезде пайда болады. Клиникалық көрініс гельминттің ішек шырышты қабығына механикалық әсеріне және оның қоректік заттардың сіңуіне байланысты. Дифиллоботриозбен ауыратын науқастар іштің ауыруы мен діріліне, жүрек айнуына, құсуға шағымданады. Нәжістің бұзылуы жиі кездеседі. Бір уақытта бірнеше құрттың паразитизациясы кезінде ішек өтімсіздігі пайда болуы мүмкін [9].

Таспа B12 витаминін өз бетіне сіңіреді, бұл пациенттердің денесінде эритроциттердің пайда болуының бұзылуына және анемияның пайда болуына әкеледі. Науқастарда терінің бозаруы, әлсіздік, әлсіздік байқалады.

Тениаринхоз

Қоздырғышы тениаринхоза болып табылады бұқа цепені, ол кеткен жер оқшауланады жұқа ішекке адамға жетуі мүмкін ұзындығы 10 метр.

Ауру Қазақстанның көптеген аймақтарында, әсіресе Келесте, Чардарада жиі кездеседі.

Адамдар тениаринхозбен ірі қара малдың ластанған етін (аздап қуырылған немесе қайнатылған, сүрленген, тартылған ет) жегенде жұқтырады.

Тениаринхоз көбінесе асимптоматикалық болып табылады және пациент нәжисінде паразиттің сегменттерін көргенде немесе оларды төсекте немесе киімде анықтаған кезде кездейсоқ анықталады. Сұрақ қою кезінде науқас жақында

әлсіздік, шаршаудың жоғарылауы, ұйқының бұзылуы, іштің қышуы, оң жақ мықын аймағында ауырсыну, құсу, нәжістің бұзылуы туралы шағымдана алады.

Тениаринхоздың асқынуы ретінде науқастарда жедел аппендицит немесе ішек өтімсіздігі пайда болуы мүмкін.

Тениоз

Тениоздың қоздырғышы-адамның аш ішегінде локализацияланған және ұзындығы 3 метрге жететін шошқа цепені.

Қазақстан Республикасының аумағында тениоз жағдайлары шошқа шаруашылығы дамыған жерлерде тіркеледі. Бұл Бадам мен Түркістан облысының шектесетін елдің оңтүстік өңірлері.

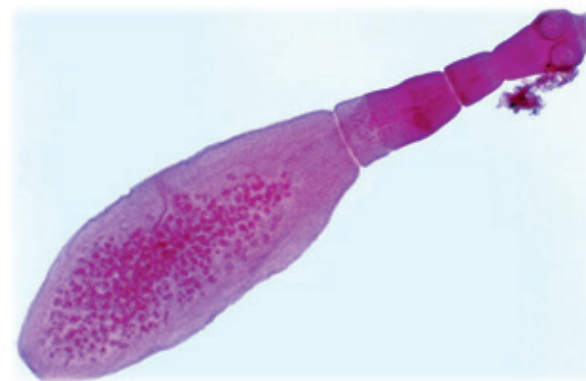
Шошқа цепені әртүрлі органдар мен тіндерде локализациялауға болады.

Цистицеркоз тері астындағы тіндерде немесе қаңқа бұлшықеттерінде локализациямен салыстырмалы түрде қолайлы [10].

Көздің цистицеркозында пациенттер заттардың пішінін бұрмалауға, лагримацияға, көру өткірлігінің біртіндеп төмендеуіне шағымданады.

Мидың цистицеркозы ауыр және жиі науқас адам үшін өліммен аяқталады.

Эхинококкоз

Эхинококкоздың қоздырғышы-эхинококк, ол бауыр мен өкпеде локализацияланған және ұзындығы 5-6 мм -ге жетеді.

Қазақстанда эхинококкоз малшаруашылығы дамыған облыстарда жиі тіркеледі.

Адамға эхинококкоз жуылмаған бақша дақылдары, көкөніс немесе жеміс-жидектердің арасында қалып қойған паразит жұмыртқасынан жұғады.

Арудың клиникалық көріністері науқастың денесіндегі эхинококк көпіршіктерінің мөлшеріне, санына және орналасуына байланысты.

Бауырда эхинококкты локализациялау кезінде науқастар оң жақ гипохондриядағы ауырсыну мен ауырсынуға, сондай-ақ өт ағуының бұзылуы нәтижесінде терінің сарғаюына шағымданады.

Порталдың тамырын қысатын үлкен кисталар ішектен веноздық қанның ағып кетуіне және асциттің пайда болуына - іш қуысында сұйықтықтың жиналуына әкеледі.

Науқастардың өкпесінде локализация кезінде құрғақ жөтел және тыныс алу кезінде ауырсыну мазалайды.

Альвеококкоз

Альвеококкоздың қоздырғышы-альвеококк, ол бауырға әртүрлі басқа мүшелерге метастаздармен әсер етеді. Альвеококк мөлшері 5 мм-ден аспайды.

Қазақстан аумағында арудың ошақтары Орталық Қазақстанда, Шығыс Қазақстан да және Оңтүстік Қазақстанда кездеседі. Ауру ұзақ және ауыр ағыммен және өлімнің жоғары пайызымен сипатталады.

Адам жуылмаған жабайы шөптер мен орман жидектерін жегенде, сондай-ақ жуылатын өнімдерді ашық су айдынында жегенде жұқтырады.

Арудың ерте сатысында науқастар әлсіздік, әлсіздік, бас ауруы, терінің қышуы туралы алаңдайды. Болашақта оң гипохондрияда ауырлық сезімі туралы шағымдар пайда болуы мүмкін; құсу, диарея, енгігу, әсіресе майлы тағамдарды жегеннен кейін. Альвеококк басқа мүшелерге енген кезде науқастың жағдайы едәуір нашарлайды. Миға, бүйрекке, өкпеге ең қауіпті ме-

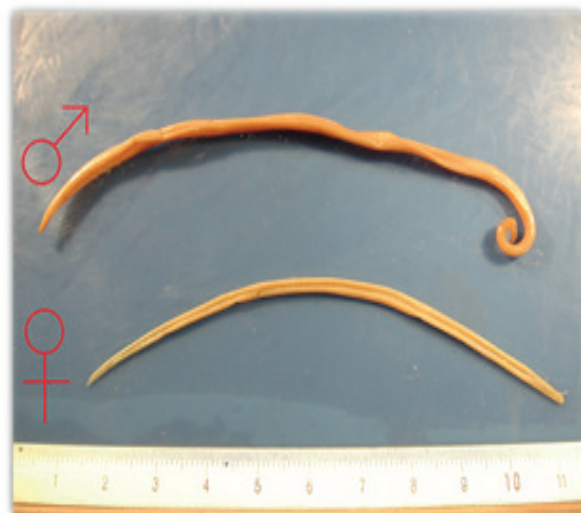
тастаздар. Науқастың иммундық жүйесінің депрессиясы аясында көбінесе қышу пайда болады, ішкі органдарда абсцесс пайда болады, бұл науқастың жағдайын одан әрі ауырлатады және өлімге әкелуі мүмкін.

Жұмыр құрттар (нематодтар)

Жұмыр құрттар-құрттардың ең көп түрлерінің бірі. Жұмыр құрттар тудыратын аурулар нематодоздар деп аталады.

Нематодтардың денесі шыбық тәрізді немесе жіп тәрізді, ұштарында тарылып, көлденең қимада дөңгелек, құрттардың дөңгелек өлшемдері әртүрлі болуы мүмкін, бірақ көбінесе 0,5 метрден аспайды.

Аскаридоз

Аскаридоздың қоздырғышы-адамның аш ішектерінде паразиттік болатын аскарида. Піскен құрттардың мөлшері 40 см жетуі мүмкін.

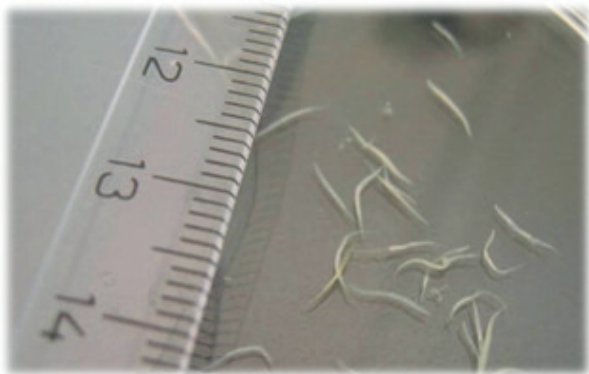
Аскаридозды жұқтырудың негізгі және жалғыз мүмкін механизмі-фекальды-ауызша.

Жуылмаған көкөністер немесе жемістер, су, тұрмыстық заттар, лас қолдар – берілудің негізгі факторлары. Егер сіз жәндіктердің жұмыртқаларын механикалық тасымалдаушыларды еске түсірсеңіз, онда дөңгелек құрт жұмыртқалары пайда болуы мүмкін өнімдердің тізімі өте үлкен болады.

Аскаридоздың клиникалық көріністері аш ішектегі паразиттердің санына байланысты. Көбінесе бір адам адамның ішегінде тұрады-содан кейін ауру көбінесе асимптоматикалық болып табылады [11].

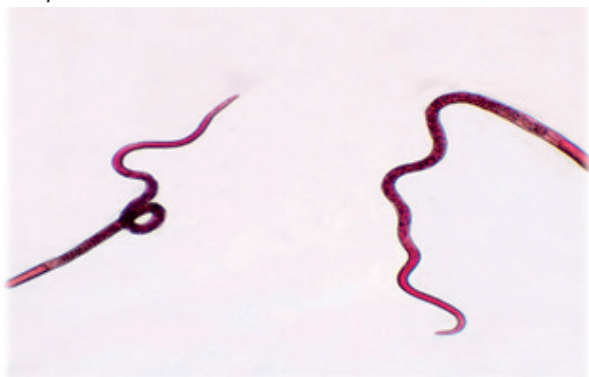
Егер организмде бірнеше адам болса, науқастарда құрттардың қалдықтарымен организмнің мас болу белгілері пайда болады. Науқастар бас айналу, бас ауруы, ұйқының бұзылуына шағымданады. Асқазанда ауырлық сезімі, тұрақсыз нәжіс пайда болады. Аскаридтердің көп мөлшерін паразитизациялау кезінде ішек өтімсіздігінің белгілері пайда болуы мүмкін.

Энтеробиоз

Көші-қон кезінде аналық бездер жыныс мүшелеріне еніп, олардағы қабыну процесінің пайда болуы мүмкін.

Трихинелл

Трихинеллездің қоздырғышы-трихинелла, ол аш ішекте және хосттың қаңқа бұлшықетінде локализацияланған.

Трихинелла – ең кішкентай нематодтардың бірі. Паразиттердің мөлшері әрең дегенде 4 мм жетеді.

Ересек трихинеллалар аш ішекте, ал личинка сатысында жолақты бұлшықеттерде, жүрек бұлшықетінен басқа.

Адам жұқтырған жануарларды - жабайы қабандарды, шошқаларды, аюларды, итбалықтарды жеу арқылы жұқтырады. Инфекция үшін 30-50 г трихинелла етін тұтыну жеткілікті. Көбінесе адам ет, май, ветчина, бекон, төс етін, сондай-ақ жұқтырған жануарлардың қаңқасынан жасалған шұжықтарды тұтынған кезде жұқтырады.

Клиникалық тұрғыдан трихинеллез аурудың жалпы белгілерімен, бас ауруымен, дене температурасының 38-39 °C дейін жоғарылауымен көрінеді.

Біраз уақыттан кейін қабақтың немесе бүкіл беттің айқын ісінуі пайда болады, кейде аяқ-қолдардың ісінуі пайда болады. Бұл белгілерге бұлшықеттердегі ауырсыну қосылады – бұзау, шайнау, бел. Бірте-бірте бұлшықет ауыруы күшейе түседі, жаңа бұлшықет топтарына таралады. Науқастың қозғалысы шектеулі болады, кейде толық иммобилизацияға дейін.

Интоксикация науқастың организмінің тіршілік ету өнімдерін паразита әкеледі зақымдануы-

на жүрек, өкпе, ми және себеп болуы мүмкін науқастың қайтыс болған.

Гельминтоздың алдын алу

Гельминттерді жұқтырудың алдын алу үшін бірнеше ережелерді сақтау керек, атап айтқанда:

- Жеке гигиенаның қарапайым ережелерін сақтау, соның ішінде көшеден кейін, тамақтанар алдында, ақшамен және жануарлармен байланыста болғаннан кейін қолды жуу.

- Қаңғыбас жануарлармен байланыста болмауға тырысыңыз, егер сізде үй жануарыңыз болса, ветеринарлық клиникаға үнемі барыңыз. Ветеринар ұсынған жиілікпен жануарларды дегельминтизациялау курстарын өткізуді ұмытпаңыз.

- Жемістерді, көкөністерді, жидектерді мұқият жуыңыз, тіпті олар сіздің бақшаңыздан болса да.

- Су ішпеңіз және ыдыс-аяқ пен тағамды қауіпсіз екеніне сенімді емес сумен жууға болмайды.

- Қажетті термиялық өңдеуден өткен өнімдерді ғана жеуге болады.

- Ас үйде жәндіктерден қорғауды қамтамасыз етіңіз. Мысалы, терезе саңылауларын жазып, дайын тағамдарды жабыңыз.

- Үйде кептірілген немесе кептірілген балықты жеуге болмайды.

- Үйде дайындалған тұзды жеуге болмайды [8,9,10].

Дүниежүзілік денсаулық сақтау ұйымының (ДДҰ) мәліметтері бойынша, бүкіл әлемде адамдардың көпшілігі сол немесе басқа паразиттердің тасымалдаушысы болып табылады - микроскоп арқылы ғана көрінетін ең кішкентай организмдерден таспалы құрттарға дейін 10 метр немесе одан да көп. Паразиттер ішек жолында, бұлшықет тінінде, қанда, тіпті адамның миында, жүрегінде және басқа да маңызды органдарында болуы мүмкін. Олар үнемі жұмыс істеуі үшін қажет қоректік заттарды сіңіріп, біздің денемізді ағызады.

Оның жасына (баласына, ересек адамға немесе зейнеткерге), мәртебесіне (белгілі - беделді немесе белгісіз - беделді емес, бай немесе кедей және т.б.) қарамастан, әлемде бірде-бір адам оның денесіне енетін паразиттерден сақтандырыла алмайды. сондықтан:

Паразиттерде жүйке, жүрек-қан тамырлары және тыныс алу жүйесі болмайды, бірақ олардың көбею мүшелері алып машина сияқты жұмыс істейді, қоршаған ортаға жүз мыңдаған піскен жұмыртқаларды лақтырады. Әр жұмыртқада эмбрион бар, ол личинка сатысына дейін жетілуі керек. Ол тығыз қабықпен зақымданудан қорғалған. Жұмыртқа да, дернәсіл де жойылмаса жұқпалы. Кез-келген паразиттің жұмыртқасы болашақ құрбанды ұзақ, ұзақ күтуге бейімделген. Олар таңқаларлықтай сыртқы әсерлерге - жоғары және төмен температураға, ылғалдылыққа, құрғақтыққа, агрессивті сұйықтықтарға төзімді. Бұл жерде олардың теңдесі жоқ. Мысалы, таспа құрттардың жұмыртқалары қар астында ұйықтап, 2-ден 9 айға дейін өміршең бола

алады.

Міне, паразиттер денеге қандай зиян келтіруі мүмкін екендігі туралы тағы бір мәліметтер.

Ғылым 5 жасқа дейінгі балалардың 90% - ы паразиттер келтірген зияннан өлетінін дәлелдеді. Баланың денесінде паразиттер баланың жүйке жүйесінің қалыпты дамуына кедергі келтіреді және ұзақ мерзімді аурумен ақыл-ой мен физикалық артта қалуға ықпал етеді.

Дүниежүзілік денсаулық сақтау ұйымының мәліметтері бойынша, әлемде жыл сайын қайтыс болатын 50 миллион адамның 16 миллионнан астамы өлімнің себебі паразиттік және жұқпалы аурулар болып табылады. Қазіргі уақытта адамдарда гельминттердің 200-ден астам түрі анықталды. Бұл паразиттік құрттар мен олардың личинкалары көші-қонның әртүрлі кезеңдерінде мүшелерді толтырады, тамырларды теседі, қатерлі ісікке қарсы қорғанысты бұзады және бұл аурудың пайда болуына және дамуына әкеледі. Құрттар адамның тамақ ресурстарын иесінің қанымен бірге жейді.

Кез-келген паразиттің негізгі міндеті-адам ағзасында, оның өмірлік маңызды мүшелерінде тыныш өмір сүру: ішек, бауыр, бүйрек, өкпе, жүрек, ми және т. б. бұл әртүрлі ауруларға әкеледі:

- Токсоплазма көптеген деформацияларды, балалардағы туа біткен ауруларды, ақыл-ой дамуының артта қалуын тудырады.

- Трихомоналар генитурарлы жүйенің, ішектің, ауыздың, қанның, тамырлардың ауруларын тудырады. Аурулар: қант диабеті, артрит, бірнеше склероз, псориаз, инсульт, инфаркт, қатерлі ісік.

- Саңырауқұлақтар-әртүрлі аурулардың көптігі, онкологияның қалыптасуы мен дамуы.

- Гиардия бауырға әсер етеді және көптеген бауыр ауруларын тудырады.

- Дөңгелек құрттар өкпе, өт және ішек ауруларын тудырады.

- Ішек құрттары-ішек ауруларының көптігі.

- Фасциолез аллергияны, өт жолдарының дискинезиясын, созылмалы гепатитті тудырады.

- Асциолопсидоз түрлі онкологиялық аурулардың қалыптасуы мен дамуына қатысады.

- Хламидиоз бедеулікті, ас қорытуды, ұйқы безінің әртүрлі зақымдануын (соның ішінде қант диабеті), бауырды тудырады және инфарктқа әкеледі [7-12].

Қорытынды

Бізді толығымен "жегенше" инфекцияны қалай болдырмауға немесе бар паразиттерден арылуға болады?

Алдын алу.

Ең алдымен, бұл тамақтану мәдениеті және қарапайым санитарлық нормаларды сақтау – тамақтанар алдында қолыңызды жуыңыз. Азық-түлікті тек базарлардан емес, белгіленген жерлерден сатып алыңыз. Оларды қажетті термиялық өңдеуден өткізіңіз. Балалардың саусақтары мен аузына түрлі лас заттарды алмайтындығына көз жеткізіңіз.

Жидектерді, көкөністерді, жемістерді мұқият жуыңыз, ал шикі жейтіндерді қайнаған сумен шайыңыз, 2-3 секунд ішінде қайнаған су геогельминттердің личинкаларын өлтіреді.

Ашық су қоймаларынан шикі су ішпеңіз.

Бақшада, бақшада және тамақтанар алдында жұмыс істегеннен кейін қолыңызды сабынмен жуыңыз.

Егер сіз ит ұстасаңыз, үй жануарыңызға жыл сайын профилактикалық антигельминтикалық ем жасаңыз. Иттер мен мысықтардың нәжісімен ластанудан балалар ойнайтын жерлерді қорғаңыз: ойын алаңдары, құмсалғыштар. Аулада ойнағаннан кейін балалар қолдарын мұқият жуып, ластанған киімдерді алып тастауы керек.

Бұл қарапайым ережелерді бәрі біледі. Тағы бір мәселе-біз оларды қаншалықты мұқият сақтаймыз.

«Сақ жүрсең, сау жүресің».

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. С. Әміреев, А. Жаханов, Қ.Құдайбергенұлы «Медициналық паразитология» Алматы 2009 ж.
2. Кадыров Н.Т., Искаков М.М. и др. Паразитология и инвазионные болезни сельскохозяйственных животных. - Астана, 2002.
3. Сабаншиев М.С. және басқалар, Паразитология және инвазиялық аурулар, -Алматы, 2003.
4. Искаков М.М., Дюсембаев С.Т. Профилактика и лечение инвазионных болезней сельскохозяйственных животных.- Алматы, 2006.
5. Искаков М.М. Эймериоз сельскохозяйственных животных//Монография. – Алматы, 2007.
6. Акбаев М.Ш. в соавторстве Практикум по паразитологии – Москва.
7. Халила А.Н.Паразитология.-Алматы, 2006.
8. Халила А.Н.,Муминова К.Ш Имуннология негіздері .-Алматы, 2012.
- Гринберг А. И. Гельминтозы у детей. — М.: Медгиз, 1961. — 184 с. — 16 000 экз.
- Астафьев Б. А. Очерки по общей патологии гельминтозов человека. — М.: Медицина, 1975. — 288 с. (Автореферат монографии).
- Гельминтозы человека: Эпидемиология и борьба / Ф. Ф. Сопрунов, Е. С. Шульман, Е. С. Лейкина и др.; Под ред. Ф. Ф. Сопрунова (СССР—СРВ). — М.: Медицина, 1985. — 368 с. — 9000 экз. (в пер.)
- Озерецковская Е. Е., Зальнова Н. С., Тумольская Н. И. Клиника и лечение гельминтозов. — Л.: Медицина. Ленингр. отд-ние, 1985. — 184 с. — (Библиотека практического врача. Инфекционные и паразитарные заболевания). — 19 000 экз.

САПАРОВА ЖАНАР ИЛЬЯСОВНА

к.с\х.н., старший преподаватель,
Международный гуманитарно - технический университет

БАЙДУЙСЕНОВА ТОГЖАН УЛДАРБЕКОВНА

к.с\х.н., старший преподаватель,
Шымкентский университет

НАСЛЕДОВАНИЕ СЕЛЕКЦИОНИРУЕМЫХ ЧЕРНЫХ КАРАКУЛЬСКИХ ОВЕЦ ЖАКЕТНОГО СМУШКОВОГО ТИПА В ЗАВИСИМОСТИ ОТ ВАРИАНТОВ ПОДБОРА

Түйіндеме. Бұл мақалада таңдау нұсқаларына байланысты селекцияланған қара қаракөл қойларының жакет типі ұрпағының тұқым қуалауы қарастырылған.

Тәжірибенің екінші жылының ұрпақтары жылдар бойынша ең үлкен паратиптік өзгергіштікке ұшырайды, осылайша биязылық өнімділігі бойынша тәжірибенің бірінші жылының аналогтарынан сенімді шамаға тиісінше 7,7-9,0% және 5,9-7,8% асады. Тері шелінің ауданы, массасы және қалыңдығы бойынша таңдау нұсқалары арасында айтарлықтай айырмашылықтар байқалмайды.

Көктемгі және күзгі жүн қиюдағы барлық жас топтарындағы іріктеудің I нұсқасындағы қойлар сәйкесінше 190-270 г және 170-260 г сәйкес келеді, II және III нұсқалардағы аналогтарға қарағанда едәуір көп жүн беретіні анықталды, көктеммен салыстырғанда күзгі жүннің аз кесілуін қысқа өсу кезеңімен түсіндіруге болады.

Түйінді сөздер: қаракөл, іріктеу, терілер, ұрпақтар, бұйра, жакет.

Резюме. В данной статье рассматривается наследственность потомства жакетного типа черно-каракульских овец, селекционированных в зависимости от вариантов выбора.

Потомство второго года опыта подвержено наибольшей по годам паратипической изменчивости, таким образом, по тонкости продуктивности превышает аналоги первого года опыта на достоверную величину на 7,7-9,0% и 5,9-7,8% соответственно. Существенных различий между вариантами выбора по площади, массе и толщине шкурки не наблюдается.

Установлено, что овцы I-го варианта отбора во всех возрастных группах весеннего и осеннего шерстного покрова соответствуют 190-270 г и 170-260 г соответственно, дают значительно больше шерсти, чем аналоги во II и III вариантах, меньшую обрезку осенней шерсти по сравнению с весенней можно объяснить коротким периодом роста.

Ключевые слова: каракуль, подбор, шкурки, потомство, жакетный.

Summary. The article considers the inheritance of selected black Karakul sheep of the jacket smush type depending on the selection options.

The greatest paratypical variability over the years is affected by the offspring of the second year of experience, thus the smush productivity exceeds the analogues of the first year of experience (2008) by a significant amount, respectively, by 7.7-9.0% and 5.9-7.8%. There are no significant differences in the area, weight, and thickness of the skin Mezdra between the selection options.

It was found that sheep in the I selection variant in all age groups in the spring and autumn shearing gave significantly more wool than their counterparts in the II and III selection variants, respectively, by 190-270 g and 170-260 g, the Lower cut of autumn wool compared to spring can be explained, apparently, by a short growth period.

Keywords: Doodle, selection, skins, offspring, curl, jacket.

Одно из важных направлений селекционно-племенной работы в каракулеводстве – подбор родительских пар для получения потомства с желательным типом рисунка. И хотя, как известно, вкусы со временем меняются, жакетный смушковый тип уже в течение многих лет, по единодушному мнению специалистов, считается одним из наиболее ценных. Основные достоинства такого каракуля – его четкий симметрический рисунок и выравненность главных признаков, характеризующих качество волосяного покрова.

Распределение каракуля по сортности и

группам. Товарные качества каракуля зависят от условий кормления и содержания овец, во многом определяются уровнем селекционно-племенной работы.

Сортность каракуля определяется такими важными хозяйственно-полезными признаками, как: шелковистость и блеск волосяного покрова, длина, ширина и плотность завитков, тип, форма и фигурность каракуля, масса и толщина шкурки. [1-С.57-64.]

Данные по ассортименту каракуля в зависимости от вариантов подбора приведены в таблице 1

Таблица 1 – Ассортимент каракуля по сортности и группам в зависимости от вариантов подбора в процентах

Показатель	Вариант подбора		
	I	II	III
2008 г.			
Каракуль, всего	93	95	88
Из них первых сортов	86,0	76,6	70,4
В т.ч. жакет-I	15,1	6,3	2,3
Жакет толстого	8,6	5,3	4,5
Жакет московского	47,3	51,6	44,3
Итого жакетная группа	71,0	63,2	51,1
Ребристо-плоская группа	24,7	30,5	34,1
Кавказская группа	4,3	6,3	14,8
2009 г.			
Каракуль, всего	41	40	38
Из них первых сортов	90,2	85,0	76,3
В т.ч. жакет-I	21,9	12,5	10,6
Жакет толстого	9,8	5,0	2,6
Жакет московского	46,3	55,0	47,4
Итого жакетная группа	78,0	72,5	60,5
Ребристо-плоская группа	19,5	25,0	28,9
Кавказская группа	2,4	2,5	10,5

Судя по данным таблицы 1, в различных вариантах подбора как в первый, так и во второй год опыта, наблюдаются шкурки всех смушковых групп, но их соотношение неодинаково по вариантам подбора. Больше всего получено шкурок селекционируемой жакетной группы, в том числе ценного жакета первого (рисунок 1), в I варианте подбора со степенью фигурности каракуля (3/3) соответственно: 71,0-78,0% и 15,1-21,9%, которые превышают аналогов II и III вариантов подбора со средней (2/3) и малой (1/3) степенью фигурности каракуля соответственно на 7,8-5,5%, 8,8-9,4% и 19,9-17,4%, 12,8-11,3%. Разница статистически достоверна ($P < 0,05$; $P < 0,01$; $P < 0,001$).

Наибольший выход первосортного каракуля также наблюдается в I варианте подбора (86,0-90,2%) по сравнению с аналогичными шкурками II и III вариантов подбора (76,6-70,4% и 85,0-76,3%). Разница достоверна ($P < 0,05$; $P < 0,01$).

Сравнительный анализ качества каракуля, полученного при разных вариантах подбора по данным двух лет, показывает, что шкурки второго года опыта (2019 г.) по удельному весу жакетной группы и жакета-I, соответственно: 78,0; 72,5; 60,5 и 21,9; 12,5 и 10,6% превосходят

аналогичные шкурки первого года опыта (2018 г.), соответственно на 7,0; 9,3; 9,5; % и 6,8; 6,2; 8,3%. Разница статистически достоверна ($P < 0,05$; $P < 0,01$).

Размер площади шкурок. Площадь шкурки является одним из важнейших показателей товарной ценности каракуля. При прочих равных условиях меховая промышленность всегда отдает предпочтение крупным шкуркам, так как от размер зависит качество шкурок, расходуемых на пошив единицы определенного изделия. В результате крупноразмерные шкурки и оплачиваются дороже. [2 – С.203-205, 3 – С.32-33.]

По размеру площади шкурки разделяются на крупные – выше 1400 см², средние – 900-1400 см² и мелкие – до 900 см²

Данные по размеру площади сухосоленых первосортных шкурок в зависимости от вариантов подбора, приведенные в таблице 25, показывают, что по размеру площади шкурок за два года опыта во всех вариантах подбора самым наибольшим размером характеризуются жакет толстый, наименьшим – жакет московский, а жакет-I занимает промежуточное положение, что вполне закономерно. [4-24 с.]

Таблица 2 – Изменчивость площади шкурок по сортности и группам в зависимости от вариантов подбора в квадратных сантиметрах

Сорт и группа	Вариант подбора					
	I		II		III	
	M±m	Cv	M±m	Cv	M±m	Cv
2018 г.						
Жакет-I	1272,16±46,36	13,6	1272,45±67,89	13,6	1293,70±86,41	14,1
Жакет толстый	1423,18±6,50	7,3	1416,10±9,95	1,6	1432,50±8,32	1,54

Жакет московский	1150,38±33,37	18,9	1104,15±20,99	12,9	1084,27±30,89	17,5
Ребристо-плоская группа	1132,54±52,58	12,6	1158,41±30,86	5,6	1154,49±45,96	13,6
Кавказская группа	1430,32±19,98	12,9	1409,90±8,40	1,7	1326,56±37,08	10,0
2019 г.						
Жакет-I	1307,89±50,15	11,5	1309,20±47,66	8,2	1363,00±35,33	5,2
Жакет толстый	1415,00±11,18	1,6	1408,00±2,01	0,2	1410,00±0,00	-
Жакет московский	1130,00±50,58	19,5	1111,45±35,30	14,9	1106,39±44,47	17,0
Ребристо-плоская группа	1078,00±45,53	8,3	1059,22±43,57	9,2	1149,32±36,15	7,9
Кавказская группа	1421,00±0,01	10,1	1435,00±0,01	0,1	1408,50±4,84	0,7

Значительные показатели изменчивости свидетельствуют о наличии средней вариации по размеру площади.

В связи с тем, что племхозяйство специализировано на производстве каракуля жакетного

типа, значительный интерес представляет изучение размера площади первосортных шкурок жакетной группы в зависимости от вариантов подбора (таблица 3).

Таблица 3 – Удельный вес по размеру площади первосортного каракуля жакетной группы в процентах

Вариант подбора	Сорт	Удельный вес каракуля		
		крупный	средний	мелкий
2008 г.				
I	жакет-I	53,6	46,4	-
	жакет толстый	72,2	27,8	-
	жакет московский	15,5	75,0	9,5
II	жакет-I	53,8	46,2	-
	жакет толстый	63,6	36,4	-
	жакет московский	15,2	66,6	18,2
III	жакет-I	33,3	66,7	-
	жакет толстый	100,0	-	-
	жакет московский	10,5	68,5	21,0
2009 г.				
I	жакет-I	55,6	44,4	-
	жакет толстый	75,0	25,0	-
	жакет московский	10,5	84,2	5,3
II	жакет-I	60,0	40,0	-
	жакет толстый	100,0	-	-
	жакет московский	9,1	81,8	9,1
III	жакет-I	50,0	50,0	-
	жакет толстый	100,0	-	-
	жакет московский	11,1	72,2	16,7

На основании данных таблицы 2 можно заключить, что удельный вес крупного размера каракульских шкурок как в первый, так и во второй год опыта, в основном зависит от их сорта. Наибольший удельный вес крупного размера наблюдается среди шкурок сорта жакет толстый, а наименьший – среди сорта жакет московский, что закономерно и наблюдается повсеместно. [5. -5 с., 6 С.95-96., 7 С.78-81.]

Проведенные исследования в племхозе «Байзак» на каракульских овцах жакетного смушкового типа с различной степенью фигурности каракуля с целью получения наибольшего количества продукции высокого качества позволяют сделать следующие выводы:

Наибольшей паратипической изменчивостью по годам подвержено потомство второго года опыта, тем самым по смушковой продуктивности превышает аналогов первого года опыта (2008г.) на достоверную величину соответственно на 7,7-9,0% и на 5,9-7,8%. По площади, массе и толщине мездры шкурок между вариантами подбора существенных различий не наблюдается.

Потомство первого и второго года опытов в I варианте подбора (81,7-87,9%) достоверно превосходит аналогов II (73,8-81,4%) и III (67,2-75,5%) вариантов подбора на 7,2-13,8% и на 6,5-12,4% по выходу удельного веса ягнят жакетного типа. Аналогичны показатели по выходу элитных яг-

нят: 20,8-27,7%.

Установлено, что овцы в I варианте подбора во всех возрастных группах в весеннюю и осеннюю стрижку дали достоверно больше шерсти, чем аналоги в II и III вариантах подбора, соот-

ветственно на 190-270 г и 170-260 г. Меньший настриг осенней шерсти по сравнению с весенним, можно объяснить, по-видимому, коротким периодом роста.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Манатов У. Эффективность подбора баранов жакетного типа к маткам разных типов //Каракулеводство: сб.науч.трудов ВНИИК. –Ташкент, 1981. –Вып.13. –С.57-64.
2. Косаев Т.К., Укбаев Х.И., Сарсенбаев Н.А. Наследование основных признаков в селекции каракульских овец сур серебристой расцветки п/х Амангельды Кызылординской области //Матер.науч.-практ.конф., посв. 10-летию Казахско-Арабского ун-та. –Шымкент, 2004. –С.203-205.
3. Садыкбеков А.С., Омбаев А.А. Наследование жакетного типа в зависимости от каракульских баранов многоплодного типа //Вестник сельскохозяйственной науки Казахстана. –Алматы: Бастау, 2004. –№12. –С.32-33.
4. Омбаев А.А. Эффективность использования баранов-производителей ходжатугайского многоплодного типа при совершенствовании каракульских овец мойынкумской популяции: автореф... канд.с.-х. наук: 28.12.05. –Алматы, 2005. –24 с.
5. Аханов У. Продуктивные особенности линии каракульских овец каракульчевого и смушкового типа //Информ.листок КазГосНИТИ. –Алматы, 1999. –№13. –5 с.
6. Прманшаев М.П., Нургазин К.Ш., Досымбеков Т. Потомство баранов сурхандарьинского сура при подборе к черным маткам //Тез.докл.1-Межд. науч.-практ.конф. по аграрным проблемам Республики Казахстан. –Алматы: Жигер, 1993. –С.95-96.
7. Нарзуллаев Х. Особенности ягнят плоского смушкового типа различного происхождения // Каракулеводство: сб.науч.трудов ВНИИК. –Самарканд, 1987.–Т.23. –С.78-81.

АВТОРЛАР ТУРАЛЫ МӘЛІМЕТ – СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ – INFORMATION ABOUT AUTHORS

1. **Абишов Мухтар Сайлаубаевич** - ауылшаруашылық ғылымдарының кандидаты, декан, Халықаралық гуманитарлық – техникалық университеті.
2. **Ажидинов Акмалдин Сапардинович** - ректор, кандидат технических наук, профессор НАН РК, Международный гуманитарно-технический университет.
3. **Айдарова Айганим Амангелдиевна** - педагогика ғылымдарының магистрі, филология факультеті, М.Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті.
4. **Айтжанова Гульнара Турмахановна** - руководитель «Центра «психологической поддержки студентов», старший преподаватель, магистр педагогических наук, кафедра «Современная педагогика и психология», Южно-Казakhstanский университет имени М.Ауезова.
5. **Алиева Гайни Амерсентовна** - кандидат филологических наук, старший преподаватель, Международный гуманитарно-технический университет.
6. **Арзымбетова Шолпан Жаксылыковна** - педагогика ғылымдарының кандидаты, доцент, Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық университеті.
7. **Асилбекова Б.Ж.** - б.ғ.м.,аға оқытушы, Халықаралық гуманитарлық-техникалық университеті.
8. **Атажанов Ибрагим** - т.ғ.к., доцент.
9. **Атакаева Амал Турарбековна** - магистр, аға оқытушы, дене шынықтыру және спорт кафедрасы, Шымкент университеті.
10. **Ахатаева Ұлсана Борашқызы** - докторант, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті.
11. **Байдуйсенова Тогжан Улдарбековна** - к.с\х.н., старший преподаватель, Шымкентский университет.
12. **Baikhadamova Saltanat Ismailovna** - master teacher, M.Auezov South Kazakhstan University.
13. **Балабекова Дина Буркитбаевна** - экономика ғылымдарының кандидаты, доцент, Халықаралық гуманитарлық – техникалық университеті.
14. **Балтабекова А.Б.** - докторант, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік университеті.
15. **Бегман Ысқақ** - п.ғ.к., ХГТУ профессоры.
16. **Бекдуалиева Айнур Кенжебаевна** - магистр, аға оқытушы, Академик Ә.Қуатбеков атындағы Халықтар Достық университеті.
17. **Бердалиева Акмарал Макуловна** - а.ш.ғ.к., доцент, Халықаралық гуманитарлық техникалық университеті.
18. **Берден Ұлданай Сайлаубекқызы** - 7M01501 -Химия мамандығының 2-ші курс магистранты, Халықаралық гуманитарлы-техникалық университет.
19. **Bimакhanbetova Nursaule Bukharbaevna** - M.Auezov South Kazakhstan University.
20. **Болатова Анара Аскарловна** - магистр, аға оқытушы, Халықаралық гуманитарлық –техникалық университеті.
21. **Давлетканова Зарина Рашидовна** - преподаватель МГТУ.
22. **Даулеталиева Динара Мыктыбаевна** - докторант, Академик Қуатбеков атындағы халықтар достығы университеті.
23. **Демеубаева У.О.** - магистр старший преподаватель кафедры Искусство.
24. **Длимбетова Бакжан Сериковна** - декан факультета дистанционного обучения, кандидат педагогических наук, Международный гуманитарно-технический университет.
25. **Дошманова Лаззат Есназаровна** - №93 Абылай хан атындағы жалпы орта мектебінің оқу-тәрбие ісі жөніндегі орынбасары.

26. **Есқараев Нұралы Мүсілімұлы** - б.ғ.к., доцент, Халықаралық гуманитарлық техникалық университеті.
27. **Есназар Асель Жаңабергенқызы** - 6D010200 – «Бастауышта оқыту педагогикасы мен әдістемесі» мамандығының 3 курс докторанты, Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық университеті.
28. **Жакипбеков Биржан Ануарбекович** - филология ғылымдарының кандидаты, аға оқытушы, Халықаралық гуманитарлық –техникалық университеті.
29. **Жаналиева Рашида Нартаевна** - кандидат химических наук, профессор, Международный гуманитарно-технический университет.
30. **Жантасова Жадыра Нурмаханбетовна** - магистр, аға оқытушы, Халықаралық гуманитарлық-техникалық университеті.
31. **Жузеева Кунсулу Ергешовна** - аға оқытушы, ХГТУ.
32. **Жунисова Н.** - Халықаралық гуманитарлық- техникалық университеті.
33. **Iscanova Elvira Zairhanovna** - M.Auezov South Kazakhstan University.
34. **Казмамбетова Алина Айсултановна**- магистр, аға оқытушы, дене шынықтыру және спорт кафедрасы, Шымкент университеті.
35. **Kalibekova Laura Altinbekovna** - Senior teacher, M.Auezov South Kazakhstan University.
36. **Калымбетова Бейсенкүл Мекембайқызы** - оқытушы, магистр, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті.
37. **Кашаганова Турсункан Усеновна** - кандидат педагогических наук, доцент, Казахская Национальная Академия искусств имени Т.К.Жургенова.
38. **Кәдірбердиева Айкерім Шоңбайқызы** - магистр – оқытушы.
39. **Кудайбергенова М.Р.** - к.п.н., старший преподаватель, ЮКГУ им.М.Ауэзова.
40. **Куралова Перизат Сейлхановна** - старший преподаватель, Международный Гуманитарно – технический университет.
41. **Күнпейіс Қ. Ж.** - Халықаралық гуманитарлық- техникалық университеті.
42. **Кылышбаева Гульнар Бакирамовна** - ауылшаруашылық ғылымдарының кандидаты, доцент, Халықаралық гуманитарлық – техникалық университеті.
43. **Кылышбаева Жадыра Қайратовна** - педагогика ғылымдарының магистрі, Халықаралық гуманитарлық – техникалық университеті.
44. **Кішібаева Дариха Жүнісбекқызы** - п.ғ.к., доцент, Халықаралық гуманитарлық-техникалық университеті.
45. **Қалдыбаева Феруза Хакимкуловна** - аға оқытушы, Академик Ә.Қуатбеков атындағы Халықтар Достық университеті.
46. **Қалмурзаев Қайрат Сатбекович** - магистр, аға оқытушы, дене шынықтыру кафедрасының меңгерушісі, Халықаралық гуманитарлық техникалық университеті.
47. **Қалыбеков Болат Ермекович** - филология ғылымдарының кандидаты, аға оқытушы, Халықаралық гуманитарлық –техникалық университеті.
48. **Қарабаева Кульзария Усерхановна** - ауылшаруашылық ғылымдарының кандидаты, доцент, Халықаралық гуманитарлық – техникалық университеті.
49. **Қуанышов Сапарбай Әбдіхайұлы** - доцент, ҚР еңбек сіңірген жаттықтырушысы, дене шынықтыру кафедрасы, Халықаралық гуманитарлық техникалық университеті.
50. **Лекерова Гульсим Жанабергеновна** - зав.кафедрой «Психология и специальная педагогика», доктор психологических наук, профессор, Южно-Казахстанский университет им. М.Ауэзова.
51. **Мамыкова Роза Убайдыллаевна** - доцент кафедры «Биология», кандидат биологических наук, доцент, Южно-Казахстанский государственный педагогический университет.
52. **Момбекова Эльмира Бахитжановна** - педагогика ғылымдарының магистрі, филология факультеті, М.Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті.

53. **Морозова Валентина Юрьевна** - аға оқытушы, М.О.Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті.
54. **Муминова Камила Шаккузовна** - б.ғ.к., доцент, Халықаралық гуманитарлық техникалық университеті.
55. **Нишанова Қаракөз** - магистр оқытушы.
56. **Нурымбетова Айгуль Аскарбековна** - аға оқытушы, М.О.Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті.
57. **Ormakhanova Gulnaz Suyunbaevna** - Senior teacher, M.Auezov South Kazakhstan University.
58. **Османова Рашида Акимовна** - кандидат филологических наук, старший преподаватель, Международный гуманитарно-технический университет.
59. **Оспанова А.Д.** - старший преподаватель кафедры Искусство, МГТУ.
60. **Пернаулова Сауле Ажибековна** - старший преподаватель, Международный Гуманитарно – технический университет.
61. **Садыкова Дамели Базарбаевна** - магистр, аға оқытушы, Дене шынықтыру және спорт кафедрасы Шымкент университеті.
62. **Саипов А.** - педагогика ғылымдарының докторы, профессор, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік университеті.
63. **Сапарова Жанар Ильясовна** - к.с\х.н., старший преподаватель, Международный гуманитарно технический университет.
64. **Сенкебаева А.А.** – б.ғ.к., аға оқытушы, Халықаралық гуманитарлық-техникалық университеті.
65. **Скорикова Наталья Николаевна** - член СД РК, старший преподаватель, МГТУ.
66. **Сулейменова Санен Наметовна** - доцент кафедры «Современная педагогика и психология», кандидат педагогических наук, доцент, Южно-Казахстанский университет имени М.Ауэзова.
67. **Суюбердиева Айман Абдразақовна** - педагогика ғылымдарының кандидаты, аға оқытушы, М.О.Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті.
68. **Суюндиков Асан Алпамысұлы** - аға оқытушы, магистр, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті.
69. **Тельгазиева Г.А.** - старший преподаватель, ЮКУ им.М.Ауэзова.
70. **Тулегенова Ж.Ж.** - преподаватель, ЮКУ им.М.Ауэзова.
71. **Tursynova Guldar Ismailovna** - Senior teacher, M.Auezov South Kazakhstan University.
72. **Умирзақова А.А.** - э.ғ.м., аға оқытушы, Халықаралық гуманитарлық-техникалық университеті.
73. **Утешева Алия Жалеловна** - к. п. н., доцент, Международный Гуманитарно – технический университет.
74. **Shintayeva Botakoz Sultanbekovna** - master teacher, M.Auezov South Kazakhstan University.
75. **Шуланбекова Сандугаш Беркинбаевна** - магистр-оқытушы, ХГТУ.

МАУЛЕНОВ Г.С.

доктор юридических наук, профессор
Рецензия на учебник «Криминология», подготовленный
доктором юридических наук, профессором Алаухановым Е.О.

В 2013 году в юридической науке нашей республики произошло знаменательное и историческое событие – в г. Санкт-Петербурге (Российская Федерация) в издательстве «Юридический центр Пресс» был издан учебник «Криминология» (38 п.л., 608 стр.) известного казахстанского ученого-криминолога, доктора юридических наук, профессора, члена Союза писателей и журналистов Республики Казахстан Есбергена Оразулы Алауханова. Учебник стал очередным шагом, ранее им издавалась в России монография, тема: «Криминологические проблемы предупреждения корыстно-насильственных преступлений» (2005 год). Рецензентами учебника выступили выдающиеся ученые в области уголовного права и криминологии – доктор юридических наук, профессор О.Н. Ведерникова (судья Верховного суда Российской Федерации) и доктор юридических наук, профессор К.Р. Абдрасулова (заведующая кафедрой криминологии Ташкентского юридического института).

По устоявшейся традиции структура учебника представлена в двух частях: Общая и Особенная. В содержание Общей части учебника включены: предмет, система, методология криминологии, история ее становления и развития, преступность и ее основные характеристики, причины преступности, личность преступника, организация и методика изучения преступности, прогнозирование и предупреждение преступности, понятие и общая характеристика виктимологии, как одного из направлений криминологии (девять глав).

В Особенную часть учебника вошли шестнадцать глав, рассматривающих криминологическую характеристику отдельных видов и групп преступлений, в т.ч. организованная, коррупционная, женская, воинская, корыстно-насильственная, экономическая, пенитенциарная, неосторожная и др., отдельная глава рассматривает международное сотрудничество в области борьбы с преступностью, особенности организации сотрудничества стран СНГ в борьбе с преступностью.

Следует особо отметить, что наш коллега проявил авторский и порой оригинальный подход к решению некоторых проблем криминологии, изложенные в настоящем учебнике. Так, например, затрагивая проблему причинности в криминологии автор, на наш взгляд, справедливо отмечает, что она является общеправовой проблемой и студенты должны ее освоить не по учебнику криминологии, а по специальной литературе.

Совершенно справедливы высказывания автора и о том, что каждый ученый видит проблему преступности и преступника соответственно своей специальности и создает «свою» теорию о ней, ее причинах и людях, совершивших преступления.

Исследуя развитие криминологии в СССР, в т.ч. и в Казахстане, профессор А.О. Алауханов подчеркивает, насколько труден и непрост был путь развития и признания криминологии, как науки – от полного непризнания, отвержения, объявления лже наукой до признания в качестве теоретической основы, как для законодательства, так и для практики борьбы с преступностью.

При раскрытии криминологической характеристики преступлений автором приводятся статистические данные по республике о состоянии, структуре, динамике различных преступлений, конкретные практические рекомендации по их предупреждению.

Кроме того, свое логическое отражение в учебнике профессора Е.О. Алауханова нашли труды, как зарубежных, так и отечественных ученых и экспертов, среди них, Н.М. Абдиров, Н.А. Агыбаев, У.С. Джекебаев, С.Х. Жадбаев, Е.И. Каиржанов, И.И. Рогов, Г.Р. Рустемова, Н.Н. Турецкий и др.

Безусловно, отдельные положения научного труда, на наш взгляд, порой наталкивают специалистов на проблемы творческой дискуссии, в частности, соотношение социального и биологического в личности преступника; социально-психологический механизм совершения конкретного преступлений;

- роль конкретной жизненной ситуации в совершении преступления; понятие и классификация виктимности.

Но, как нам представляется, актуальность затронутых автором сложных криминологических вопросов является ярким достоинством самостоятельности профессора Е.О. Алауханова, как ученого, как автора более чем 20 монографий и учебников в области криминологии.

Особо выделим то обстоятельство, что рецензируемая работа автором посвящена его учителям и наставникам – доктору юридических наук, профессору, академику АЕН РК, Заслуженному деятелю науки и техники РК Елегену Изтлеуовичу Каиржанову и доктору юридических наук, профессору Юлдашу Мустафаевичу Каракетову.

В целом, учебник дает глубокие теоретические знания и пропагандирует криминологические знания. В целом, труд написан по-настоящему творчески, является фундаментальным и приносит значительный вклад в уголовно-правовую и криминологическую науку современного Казахстана.

Издание учебника профессора Е.О. Алауханова «Криминология», в большой степени, выдвигает авторитет казахстанской криминологии на международный уровень и станет всеобщим признанием заслуг многих поколений казахстанских криминологов, сложившихся за последние тридцать лет.

Следует только приветствовать выход Е.О. Алауханова на международную арену и пожелать ему в год его 55-летия со дня рождения продолжить неустанную работу по пропаганде криминологических знаний в нашей стране, не забывая слова знаменитого поэта «...И вечный бой, покой нам только снится!».

Не случайно в предисловии к учебнику наши уважаемые коллеги – российские ученые – доктора юридических наук, профессор З.С. Зарипов и С.Я. Лебедев отмечают, что учебник отличается логической завершенностью идеи, новизной взглядов и перспективой дальнейшего исследования.

Безусловно, изданный учебник, подготовленный профессором Е.О. Алаухановым для студентов и магистрантов (докторантов), преподавателей юридических факультетов, специалистов в области уголовного и пенитенциарного права, криминологии, а также всех заинтересованных лиц найдет широкое применение среди ученых и практиков.

АГЫБАЕВ А.Н.

доктор юридических наук, профессор КазНУ им. аль-Фараби, заслуженный деятель Казахстана
ФУНДАМЕНТАЛЬНЫЙ ТРУД ПО КРИМИНОЛОГИИ

Недавно в Санкт-Петербурге издательством «Юридический центр-Пресс» издан учебник доктора юридических наук, профессора Е.О. Алауханова «Криминология» с объемом 42 п.л. Работа посвящена 20-летию независимости Республики Казахстан. Преступность и причины, ее порождающие всегда явились объектом пристального внимания человечества, которое постоянно ищет пути и средства эффективной борьбы с этим социальным явлением. На этой стезе особая надежда возлагалась на государство. Однако со временем стало понятно, что государство самостоятельно не в состоянии решить все возникающие сложные проблемы, что ведущая роль принадлежит обществу и его гражданским институтам. В своем выступлении на заседании Совета Безопасности Республики Казахстан 18 июня 1993 года Президент страны Н.А. Назарбаев отмечал, что «нужно ... поднять на борьбу с преступностью трудовые коллективы, широкую общественность, весь народ, средства массовой информации. Такой опыт у нас был накоплен». Люди разных профессий во все времена задумывались над истоками преступности, над тем, какие вну-

тренние или внешние силы заставляют человека нарушать уголовно-правовые запреты, даже под угрозой наказания. Естественно, что все они осмысливали вопросы преступности в контексте своего времени и его требований, на том уровне знания, который они застали или которого достигли собственными усилиями.

Как известно, непременным условием успешной борьбы с преступностью является понимание ее детерминантов. Криминология – это наука о борьбе с преступностью, ее детерминантов, которая должна опираться на современные реальности и возможности предупреждения преступлений.

Автор учебника, известный ученый, много работавший в области уголовного права и криминологии, в своем труде постарался изложить разные взгляды и позиции, но при обязательном условии, что они важны, даже необходимы для понимания того, что такое преступность и как с ней бороться.

В учебнике на базе современных подходов к структуре и содержанию криминологий рассматриваются предмет, система, методология и история криминологии, задачи и перспективы ее развития. Анализ преступности, личности преступников, причин и условий преступлений дается как в общем плане, так и применительно к конкретным видам преступлений.

С тех же позиций рассматривается проблема предупреждения преступности. Специально исследованы определенные виды преступности:

преступления против здоровья человека, корыстно-насильственная, организованная, коррупционная, экономическая, рецидивная, женская, пенитенциарная, воинская преступность, преступность террористического характера, преступный оборот наркотиков, международное сотрудничество в области борьбы с преступностью.

Учебник отличает оригинальный подход автора к решению некоторых проблем криминологии, в ней приводятся статистические данные и привлекается огромное количество научных и литературных источников. Книга написана доступным, образным языком и рекомендована для студентов, магистрантов, преподавателей юридических вузов и специалистов в области криминологий, а также для работников суда, прокуратуры и других правоохранительных органов, интересующихся проблемами предупреждения преступности. Настоящий учебник является фундаментальным трудом в области криминологии.

**«ҚАЗАҚСТАННЫҢ ҒЫЛЫМЫ МЕН ӨМІРІ»
«НАУКА И ЖИЗНЬ КАЗАХСТАНА»
«SCIENCE AND LIFE OF KAZAKHSTAN»**

Халықаралық ғылыми журналы (Мемлекеттік тіркеу: №9875-Ж 09.02.2009 ж.
Халықаралық тіркеу: ISSN 2073 – 333X, Париж, наурыз)
Қайта тіркеу №17579-Ж 06.03.2019
Басылым ай сайын шығады.

Международный научный журнал (Гос. регистрация: №9875-Ж 09.02.2009,
Международная регистрация: ISSN 2073 – 333X, Париж, март 2009 г.)
Перерегистрация №17579-Ж 06.03.2019
Периодичность издания ежемесячно.

Ғылыми еңбектің негізгі нәтижелерін жариялау үшін Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігі білім және ғылым саласындағы бақылау Комитетінің 2012 жылғы 10 шілдедегі №1082 бұйрығымен ғылыми баспалар тізіміне енгізілген.

Журнал индексті ғылыми дәйексөздер қатарына қосылады және ҚР БҒМ Білім және ғылым саласындағы бақылау жөніндегі комитет ұсынған **заңтану, филология, педагогика, өнертану** ғылымдары бойынша басылымдар тізіміне кіреді.

Автор мәліметтің нақтылығына, ресми құжаттардың сілтемелері мен басқа да деректердің дұрыстығына жауапты. Редакцияға келген материалдар кері қайтарылмайды.

Мақалада отандық (Қазақстандық) авторлардың еңбектерін міндетті түрде қолдану керек. Сонымен қатар «Қазақстанның ғылым мен өмірі» журналының алдыңғы сандарында жарияланған авторлардың мақалаларына сілтеме жасауға кеңес беріледі.

Автор мақала жазу барысында өз еңбектеріне сілтемені азырақ жасап, басқа маңызды ғалымдардың еңбектеріне сілтеме жасағаны жөн.

Журналға мақаланы қазақ, орыс, ағылшын, неміс, француз, қытай, түрік, араб және ТМД халықтары тілдерінде жазуға болады.

Приказом Комитета по контролю в сфере образования и науки МОН РК от «10» июля 2012 года №1082 рекомендован для научных публикаций.

Журнал включен в индекс научного цитирования (ИНЦ) и в список изданий, рекомендованных Комитетом по контролю в сфере образования и науки МОН РК по специальностям: **юриспруденция, филология, педагогика, искусствоведение.**

Ответственность за достоверность фактов и сведений, содержащихся в публикациях, несут авторы.

Материалы редакцией не возвращаются.

В статье необходимо использовать труды отечественных (Казахстанских) авторов. При этом рекомендуется содержать ссылки на статьи авторов, опубликованных в предыдущих номерах международного журнала «Наука и жизнь Казахстана».

Самоцитирование в статье при написании автором научной работы допускается в наименьшем количестве.

Рекомендуется обратить внимание на значимые научные труды ученых мира.

Статьи журнала принимаются на казахском, русском, английском, немецком, французском, китайском, турецком, арабском языках и могут быть написаны на языках народов СНГ.

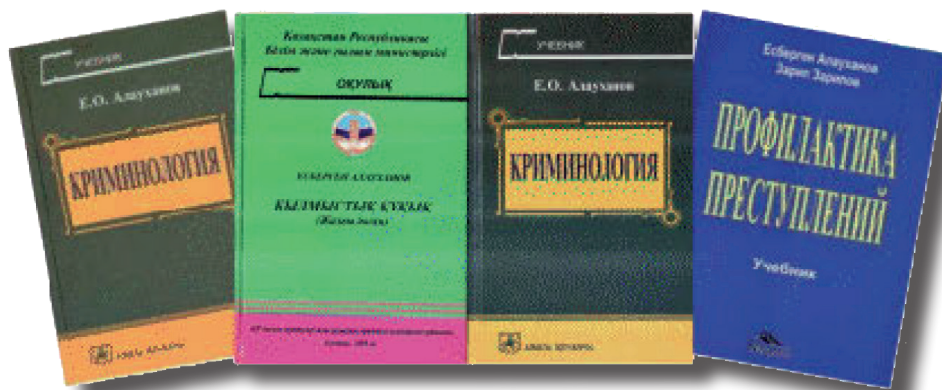
**ҚАЗАҚСТАННЫҢ ҒЫЛЫМЫ МЕН ӨМІРІ
Халықаралық ғылыми журнал
№12/6 (152) 2020 жыл**

Бас редактор:

«Қазақстанның еңбек сіңірген қайраткері», з.ғ.д., профессор Е.О. Алауханов

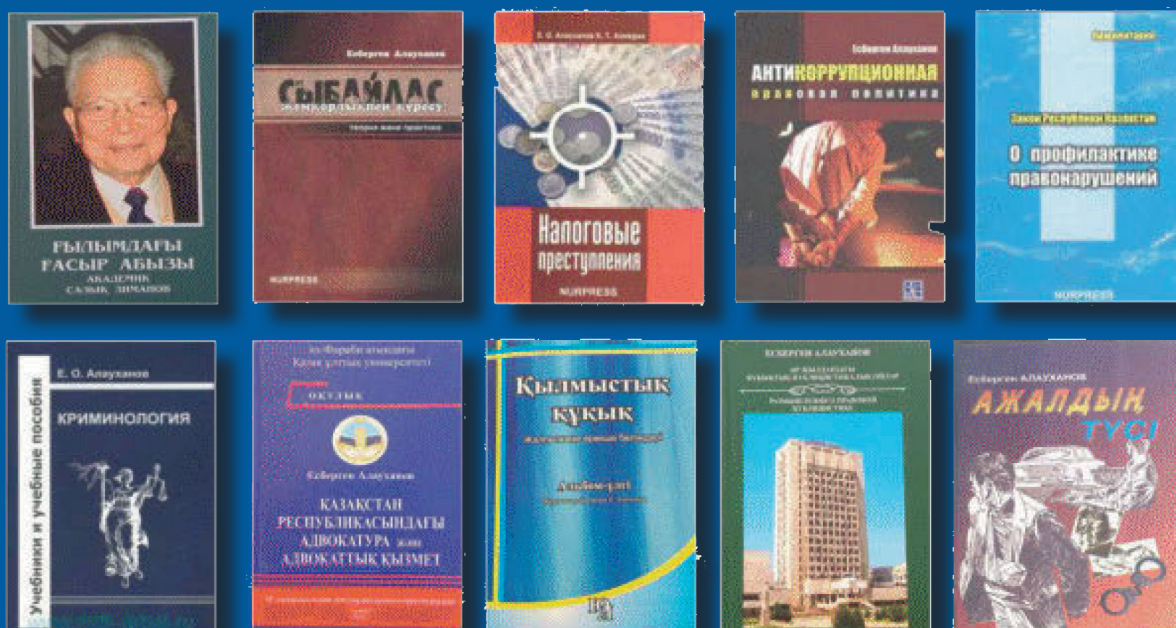
Басуға 28.12.2020 ж. қол қойылды. Пішімі 84x108 1/8. Офсетті қағаз.
Сандық басылыс. Көлемі 29,5 б.т. Таралымы 500 дана. Тапсырыс №214

Редакция мекенжайы: Алматы қаласы, Алмалы ауданы, Абылай хан даңғылы 113 үй
web-site: www.nauka-zan.kz, e-mail: nauka-zan@mail.ru

В ведущих учебных заведениях России презентованы научные издания- учебники, монографии, вышедшие в Казахстане под редакцией «Заслуженного деятеля Казахстана» д.ю.н., профессора Е.О. Алауханова.

Презентация прошла в Московской государственной юридической академии, в Московском университете МВД России и Рязанской академии права и управления ФСИНМЮРФ; Правовой академии МЮ РФ, а также 28 мая 2009 г, в МГУ имени М.В. Ломоносова с участием проф. Е. Каиржанова. Есберген Оразович – завкафедрой Судебной власти и у г, процесса КазНУ им. аль-Фараби, член союза писателей Казахстана, член Российской криминологической ассоциации, пт редактор международного журнала «Наука и жизнь Казахстана». Профессор О. Стар ков отметил, что новый учебник «Криминология» отличает оригинальный подход автора к решению некоторых проблем криминологии, приводятся статистические данные и привлекается большое количество научных и литературных источников. Книга написана живым, образным языком, И том числе в книге «Криминология», подготовленной под редакцией профессора И.Рогова и профессора Е.Алауханов, появились новые гавы – «Бытовая преступность», «Медицинская преступность» и «Криминология», чем отличается от других учебников стран СНГ. Ученые России отметили, что подобные презентации учебников, посвященных криминологической науке казахстанских ученых, не проводились уже на протяжении двух десятков лет, Своими грудами, подчеркнули они, профессор Е. Алауханов укрепляет международное научное сотрудничество.

Журналға «Қазпочта» бөлімшелер арқылы жазылу индексі 74191

